

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

1(40)/2022

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

1(40)

Душанбе, 2022

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН**

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Курбонзода М.Р.

Главный редактор

Ректор ТГУК Курбонзода М.Р.

Муовини сармуҳаррир

Шаропов Фарход Разокович

Заместитель главного редактора

Шаропов Фарход Разокович

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Хабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикиский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИЙ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ		
1.	Курбонзода М.Р., Султонов З.С. Инфрасохтори соҳибкорӣ дар шароити бӯҳронӣ	9
2.	Саидов С.С. Асосҳои назариявии танзими истифодаи обҳои фаромарзӣ	14
3.	Шаропов Ф.Р., Машокиров Ҷ.Н. Модели аутентии идоракунии дар рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ	23
4.	Ҳабибов С.Х., Ҷамшедов М.Ҷ. Низоми андозбандӣ ва таъмини рушди устувори сайёҳӣ	32
5.	Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А. Доройҳои молиявӣ: хусусиятҳои баҳодихии зарарҳои интизории қарзӣ тибқи СБҲМ(IFRS) 9	38
6.	Ҳошимзода Х. Ҳ. Хусусиятҳои хоси механизми танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо	49
7.	Ҳабибов С., Амонов С. С. Вазъ ва тамоюли рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе дар солҳои 2000-2020	55
8.	Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И. Рушди равандҳои бизнес ва банақшагирии тижорат	66
9.	Одиназода К.С. Сабабҳои асосии тараққи нафтан, бо ҳам алоқамандии байни бозори расмӣ ва ғайрирасмӣ меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	71
10.	Ҳаёев Қ.А., Дустматов Б.М. Нақши ташкилотҳои қарзӣ дар таъмини дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ	84
11.	Ҳочаев Д.Х., Султонов З.С., Давлатов Э.М. Вазъияти ҳозира ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои металлургияи ранга дар вилояти Суғд	90
12.	Мирзоалиев Ё.А. Муҳимияти бабучагирӣ дар муассисаҳои таълимӣ: ҷанбаҳои назариявӣ	96
13.	Ашурова М.Т. Масъалаи табиати иқтисодии андозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	103
14.	Абдурахмон Х. Мушкилоти рушди минтақаи озоди иқтисодии “Ишқошим”	107
15.	Туйчикулов З.Ҷ., Дустова Н.О. Нақш ва мақоми кооператсияи матлубот дар рушди деҳот	111
16.	Абдурахмонова М.З. Ҳисоботи молиявии мақомотҳои суғуртаи иҷтимоӣ: хусусият ва принципҳои таҳия	115
17.	Алиев Т.Н. Оқибати санкция зидди Русия ва таъсири он ба муҳочирати меҳнаткашон ва шугли Тоҷикистон	120
18.	Исмоилова Д.М., Иброғимова А.Ӯ. Шаклҳои назорати молиявӣ ва усулҳои амалигардонии он дар шароити муосир	124
19.	Бадалов Х.Х., Бобомуродов П.Х. Хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ	129
20.	Ализода Т.С. Ислоҳоти замин ва нақши он дар таъмини самаранокии иқтисодиёти кишоварзӣ	136
21.	Бобохонова Ш.Х. Заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ	142
22.	Қоситова У.О. Муаммоҳои актуалӣ ва дурнамои тараққиёти низоми молиявӣ	152
23.	Юнусова Л. З. Тағйирёбии тамоюлҳо дар сиёсат ва ҳаракати сармоягузорӣ дар шароити муосири	156
24.	Исозода А.З., Аҳмадов Ф. М. Омӯзиши омории шугли аҳоли ҳамчун категорияи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ	165

25.	Куганов Н.К. Таҳлили муносибатҳои қарзӣ дар соҳибкории хочагии қишлоқ ва инкишофи он	170
26.	Маликов Қ.Қ., Гафуров Р.Ҳ. Иттиҳоди Иқтисодии Авросиё: таҷриба ва дастовардҳо	175
27.	Имомов М.Қ. Хизматрасониҳои давлатӣ дар шароити бозор: принципҳо, таснифот ва хусусиятҳои танзими онҳо	179
28.	Мирзороҳимов М.М. Асосҳои фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва идора кардани онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон	187
29.	Олимзода А.С. Хусусиятҳои иқтисодии кас дар истеҳсолот ва амали гаштани он дар зеркомплекси чорвои калони шохдор самти ширдеҳ	191
30.	Орифҷонова Д.И. Нақш ва мавқеи суғурта ҳамчун манбаи сармоягузорӣ ба иқтисодӣ	197
31.	Раҳимов А.Ҷ. Асосҳои назариявии ташаккули сиёсати қарзии фаъолияти бонкҳои тижоратӣ	202
32.	Раҳимов С.Х., Саломова У.Т. Хусусиятҳои инноватсия дар туризм	206
33.	Сабуров Сулаймон. Самтҳои афзалиятноки рушди заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	211
34.	Содиқова Г.И. Хӯроки омма ҳамчун объекти нархгузори миллии Тоҷикистон	217
35.	Сафоев А.К. Усулҳои ташкилкунӣ ва амалинамоии сиёсати давлатии ҷалби сармоя ба саноат	222
36.	Турахонова Ю.Ш. Муайнсозии мавқеи фаъолияти бонкҳои тижоратӣ дар низоми бонкии кишвар	232
37.	Саъдуллозода С.С. Консепсияи рушд низоми бонкӣ ва таъминсозии устувории молиявии он	236
38.	Раҳимов С.Х. Баҳодиҳии сифати маҷмуи маҳсулоти туристӣ	244
39.	Содиқзода Парвиз. Вазъияти муосири амнияти беруниқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	248
40.	Халифазода Саидаҳтам. Ҷанбаҳои методологии тақмили механизми маъмурикунонии андоз дар шароити бӯҳрони молиявӣ – иқтисодӣ	258
41.	Юнусова М.М. Хусусиятҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва рушди иқтисод	265
42.	Шобеков М. Таърихи навини ташаккул ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	272
43.	Хидиралиев Р. З. Тақмили низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди фаъолияти сармоягузорӣ	281
44.	Ҳочаев Д.Х., Убайдуллозода Ғ.Х. Ҳолати рушди гидроэнергетикаи тоҷикистон ва нақши он дар таъмини амнияти иқтисодӣ	288
45.	Ҳочиев Ф.Б. Марҳалаҳои асосии инкишофи низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолии мамлакат	295
46.	Ҳочаев П.Д., Ҷаборова М.Ҷ. Таҳқиқи омилҳои таъсиркунанда ба баландбардории самаранокии корхонаҳои саноатии металлургияи ранга	303
47.	Ҳалимов И.М. Ҷанбаҳои назариявии амалигардонии низоми пардохт	310
48.	Кодирзода Д.Б., Сафаров Х.А. Сиёсати муосири молиявӣ ва вазъи рушди бӯҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	315
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Абдулазизова З.С., Шамсудинова Р. Зарбулмасалҳои байнизабонии ахлоқӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ	321
2.	Қурбонова З.М. Ҳалли масъалаҳои низоъҳо дар Осиёи Марказӣ: ҷанбаи сарҳадӣ (дар мисоли Тоҷикистону Қирғизистон)	328

3.	Мавлоназаров С.С., Одинаев Р. С. Таълими фосилавӣ: мушкилотҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо дар замони муосир	332
4.	Самадов М. Роҳ ва усулҳои таълими тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	336
5.	Аҳмедов Ф.А. Оид ба ҷавобгари давлат ва шахсони ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ чиноятӣ	341
6.	Каримов Қ.О. Таъсири ақидаҳои иҷтимоӣ-сиёсии аҳмади дониш дар ташаккули афкори ислохотҳои ҳамасрон ва мутафаккирони баъдӣ	348
7.	Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Хусайни Абдукарим. Татбиқи усулҳои инноватсионӣ таълим дар раванди тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи технологияи шабакавӣ	353
8.	Холов М.Р. Нақши истифодаи тик дар ташаккули салоҳиятҳои касбӣ – лингвистии донишҷӯён ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ	359
9.	Қурбонова А.А. Таъсири умумии субъекти чинояти таҳрибкорӣ	365
10.	Шарифова Г.А. Мавқеи ҳосаи воҳидҳои фразеологӣ дар як асари Садриддин Айнӣ	370
11.	Саидмуродзода Л.Ҳ., Маҳкамов И. Ш. Заминаҳои меъёрию ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	374
	Маълумот оид ба муаллифон	384
	Маълумот барои муаллифон	390

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Курбонзода М.Р., Султонов З.С. Инфраструктура предпринимательства в условиях кризисных явлений	9
2.	Саидов С.С. Теоретические основы регулирования водопользования	14
3.	Шаропов Ф.Р., Машокиров Дж.Н. Модель аутентичного управления в развитии рынка туристских услуг	23
4.	Хабибов С.Х., Джамshedов М.Дж. Система налогообложения и обеспечении устойчивого развития туризма	32
5.	Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А. Финансовые активы: особенности оценки ожидаемых кредитных убытков согласно МСФО (IFRS) 9	38
6.	Хошимзода Х. Х. Особенности механизма макроэкономического регулирования развитие регионов	49
7.	Хабибов С., Амонов С.С. Состояние и тенденции развития розничной торговли города Душанбе в 2000-2020 годах	55
8.	Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И. Разработка бизнес-процессов и бизнес-планирование	66
9.	Одиназода К.С. Основные причины развития отношений формального и неформального рынка труда в Республике Таджикистан	71
10.	Хаёев К.А., Дустматов Б.М. Роль кредитных организаций в обеспечении доступа к финансовым услугам	84
11.	Ходжаев Д.Х., Султонов З.С., Давлатов Э.М. Современное состояние и особенности деятельности предприятий цветной металлургии Согдийской области	90
12.	Мирзоалиев Ё.А. Важность бюджетирования в образовательных учреждениях: теоретические аспекты	96
13.	Ашурова М.Т. К вопросу об экономической природе налогов в Республике Таджикистан	103
14.	Абдурахмон Х. Проблемы развития свободной экономической зоны “Ишкoшим”	107
15.	Туйчикулов З.Д., Дустова Н.О. Место и роль потребительской кооперации в развитии села	111
16.	Абдурахмонова М.З. Финансовая отчётность органов социального страхования: особенности и принципы составления	115
17.	Алиев Т.Н. Последствия санкции против России и ее влияние на трудовую миграцию и занятость Таджикистана	120
18.	Исмоилова Д.М., Ибрагимова А.У. Формы финансового контроля и методы его осуществления в современных условиях	124
19.	Бадалов Х.Х., Бобомуродов П.Х. Особенности и значение сельскохозяйственной (фермерской) деятельности в развитии управления национальным хозяйством	129
20.	Ализода Т.С. Земельная реформа и ее роль в обеспечении эффективности экономики сельского хозяйства	136
21.	Бобохонова Ш.Х. Основание и особенности формирования рынка электроэнергетических услуг	142

22.	Коситова У.О. Актуальные проблемы и перспективы развития финансовой системы	152
23.	Юнусова Л.З. Изменение традиций в политике и инвестиционное движение в текущих условиях	156
24.	Исозода А.З., Ахмадов Ф. М. Изучение статистики занятости как важной социально-экономической категории	165
25.	Куганов Н.К. Анализ кредитных отношений в сельскохозяйственном предпринимательстве и его развитие	170
26.	Маликов К.К., Гафуров Р.Х. Евразийский Экономический Союз: опыт и достижения	175
27.	Имомов М.К. Государственные услуги в условиях рынка: принципы, классификация и особенности их регулирования	179
28.	Мирзорахимов М.М. Основы деятельности коммерческих банков и управление в условиях Республики Таджикистан	187
29.	Олимзода А.С. Особенности экономики агропромышленных предприятий при производстве и реализации в под комплексе крупного рогатого скота молочного направления	191
30.	Орифджонова Д.И. Роль и место страхования как источника инвестиций в экономике	197
31.	Рахимов А.Дж. Теоретические основы формирования кредитной политики деятельность коммерческих банков	202
32.	Рахимов С.Х., Саломова У.Т. Особенности инноваций в туризме	206
33.	Сабуров Сулаймон. Приоритетные направления развития материально-технической базы физической культуры и спорта	211
34.	Садыкова Г.И. Общественное питание как объект национального ценообразования Таджикистана	217
35.	Сафоев А.К. Методы формирования и реализации государственной политики привлечения инвестиций в промышленность	222
36.	Турахонова Ю.Ш. Определение положения коммерческих банков в банковской системе страны	232
37.	Саъдуллозода С.С. Концепция развития банковской системы и ее устойчивой финансовой системы	236
38.	Рахимов С.Х. Оценка качества комплексного туристского продукта	244
39.	Содикзода Парвиз. Современное состояние внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан	248
40.	Халифазода Саидахтам. Методологические подходы к развитие налогового администрирования в условиях финансово-экономического кризиса	258
41.	Юнусова М.М. Характерные черты социально-экономического развития и экономического роста	265
42.	Шобеков М. Новая история становления и развития бухгалтерского учета в Республике Таджикистан	272
43.	Хидиралиев Р.З. Совершенствование налоговой системы Республики Таджикистан для развития инвестиционной деятельности	281
44.	Ходжаев Д.Х., Убайдуллозода Г.Х. Состояние развитие гидроэнергетики таджикистан и его роль в обеспечени е экономической безопасности	288
45.	Ходжиев Ф.Б. Основные этапы развития наоговой системы Республики Таджикистан за годы независимости	295
46.	Ходжаев П. Д. Джаборова М.Дж. Исследование факторов влияющих на повышение эффективности промышленных предприятий цветной металлургии	303
47.	Халимов И.М. Теоретические аспекты функционирования платежной системы	310

48.	Кодирзода Д.Б., Сафаров Х.А. Современное финансовая политика и состояние развития государственного бюджета Республики Таджикистан	315
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Абдулазизова З.С., Шамсудинова Р. Межъязыковые идентичные поучительные пословицы в русском и таджикском языках	321
2.	Курбонова З.М. Урегулирование конфликтных вопросов в Центральной Азии: пограничный аспект (на примере Таджикистана И Кыргызстана)	328
3.	Мавлоназаров С.С., Одинаев Р. С. Дистанционное обучение: задачи и решения в современное время	332
4.	Самадов М. Способы и методы физического воспитания в средних учебных заведениях	336
5.	Ахмедов Ф.А. Об ответственности государства и юридических лиц по международному уголовному праву	341
6.	Каримов К.О. Влияние социально-политических идей ахмада дониша на развитие реформаторских взглядов современников и последующих мыслителей	348
7.	Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Хусайни Абдукарим. Применение инновационных методов обучения в процессе подготовки специалистов в области сетевых технологий	353
8.	Холов М.Р. Роль использования икт в формировании профессионально-лингвистических компетенций студентов при изучении иностранных языков	359
9.	Курбонова А.А. Общая характеристика субъекта диверсии	365
10.	Шарифова Г.А. Особое положение фразеологических единиц в произведении Садриддина Айни	370
11.	Саидмуродзода Л.Х., Махкамов И. Ш. Нормативно-правовые базы обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан	374
	Сведения об авторах	384
	Памятка для авторов	390

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 332+338.2

Курбонзода М.Р., Султонов З.С.

**ИНФРАСТРУКТУРА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ
КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ**

Современные тенденции экономической активности ряда стран испытывают сложный период восстановления. Кризисные явления показали, на сколько экономика страны не может существовать в одиночку и на сколько мировое хозяйство приплетено между собой практически по всем отраслям народного хозяйства. В статье отмечаются пагубные воздействия “COVID-19” на глобальную систему экономики и ее последствия. Авторами предложен краткий анализ экономического состояния национальной экономики в условиях кризиса, а также даны ряд рекомендаций по дальнейшему развитию в целом.

Ключевые слова: инфраструктура, предпринимательство, кризис, инфляция, экономика, развитие, предпринимательская среда, кооперация, экономический рост.

Курбонзода М.Р., Султонов З.С.

ИНФРАСОҲТОРИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ БӢҲРОНӢ

Тамоюлҳои ҳозираи ғабӯлияти иқтисодии як қатор мамлакатҳо давраи душвори бозеозиро аз сар гузаронда истодаанд. Ходисаҳои бӯҳронӣ нишон доданд, ки иқтисодиёти мамлакат то чӣ андоза танҳо вучуд дошта наметавонад ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ то чӣ андоза бо ҳам алоқаманд аст. Дар мақола таъсири манфии “COVID-19” ба системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ва оқибатҳои он зикр шудааст. Муаллифон таҳлили муҳтасари вазъияти иқтисодии ҳоҷагии халқро дар шароити кризис, инчунин барои тараккиёти минбаъдаи умумӣ як қатор тавсияҳо пешниҳод мекунанд.

Калидвожаҳо: инфрасохтор, соҳибкорӣ, бӯҳрон, таваррум, иқтисод, рушд, муҳити тиҷорат, ҳамкорӣ, рушди иқтисодӣ.

Kurbonzoda M.R., Sultonov Z.S.

INFRASTRUCTURE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF CRISIS

Current trends in economic activity in a number of countries are experiencing a difficult period of recovery. The crisis phenomena showed how much the country's economy cannot exist alone and how much the world economy is intertwined with each other in almost all sectors of the national economy. The article notes the detrimental effects of “COVID-19” on the global economic system and its consequences. The authors offer a brief analysis of the economic state of the national economy in a crisis, as well as a number of recommendations for further development in general.

Key words: infrastructure, entrepreneurship, crisis, inflation, economy, development, business environment, cooperation, economic growth.

Глобализация и транснациональное единство показало, что в мире существуют определенные правила где субъекты хозяйственной деятельности взаимодействуют в плотной кооперации друг с другом. Годами выстраивалась и создавалась инфраструктура для эффективной деятельности хозяйственных отношений разных стран мира. Кооперация хозяйственных цепочек давала надежду на развитие многих отраслей народного хозяйства, как развитых, так и развивающихся стран. Координация действий приводили отдельные страны в тесную связь с другими, где одна сторона имела возможность производить товары из сырья, которые доставлялись из других регионов мира. И это давало свои положительные плоды. Финансовые потоки перетекали молниеносно по всей финансовой системе и были всегда в движении. Но на пути устойчивого развития и планов на будущее появились проблемы, которые дали тяжелейший сбой во всей архитектуре хозяйственных отношений под названием “COVID-19”. Мир в одночасье остановился, люди не знали, что делать и как быть. Паника на всех финансовых биржах били рекорды и антирекорды акций ведущих компаний мира. Началась эпоха кризисных явлений всех ключевых отраслей экономической деятельности. Появилось ощущение, что мировая экономика впала в кратковременную кому, так как пандемия, своей не видимой рукой закрыла все границы разом.

«Пандемия спровоцировала экономический кризис и кризис в сфере здравоохранения как в мире в целом, так и в экономике отдельных стран. А это, в свою очередь, усугубило неопределенность и страх в отношении ожидаемых последствий пандемии для мировой экономики» [7].

Правительства многих стран стали разрабатывать антикризисные меры по восстановлению своих экономик, это было связано с тем, чтобы как-то оздоровить экономику и населения в целом. Но проблемы только стали нарастать в связи с тем, что границы были закрыты, товары первой необходимости не могли своевременно пересекать границы. Вся инфраструктура глобальной экономики зависла, производственные цепочки стали рушиться, что привело к сокращению товаров и банкротства многих предприятий. На рынке появился огромный дисбаланс спроса и предложения. Пандемия создала глобальный экономический кризис.

Чтобы как-то выйти из положения, развитые страны для поддержания своих национальных экономик приняли меры по поддержанию предпринимательской среды и населения влив в экономику триллионы долларов, осознавая о будущих инфляционных последствиях. Республика Таджикистан в этих условиях приняла единственно правильное решения для поддержания экономики, воспользоваться своим золотовалютными резервами.

На основе этого: «...господдержка развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Таджикистана должно реализовываться на основе установленных принципов охватывающие различные аспекты обеспечения открытости различных форм поддержки малому предпринимательству во всех отраслях и сферах его деятельности» [5].

Экономический кризис стал только нарастать, что вызвало структурные изменения в глобальной экономике. Один из таких примеров можно наблюдать в торговой деятельности, так-как общество стало переходить от обычной торговли к торговле через интернет-сервисы.

«Цифровые инструменты оказывают непосредственное влияние в ходе розничной торговли. В эпоху трансформационных процессов, розничная торговля является одной из ведущих и стремительно развивающим сегментом рынка, который демонстрирует высокий уровень вовлеченности цифровизации своей деятельности, обеспечивая свободный доступ своих товаров и услуг конечному потребителю» [6].

Установлено, что за 2020 год, в сфере торговли, объем выручки по всем видам продукции в Республике Таджикистан составил 2704,8 млн. сомони, платные услуги для граждан страны составило на сумму 13205,2 млн. сомони. Это показывает, что меры,

которые предпринимало правительство для поддержания предпринимательской среды на тот период работали.

Еще больший урон по глобальной экономике ударил резкий спад цен на нефть в первой половине 2020 года, упав до отметки 21,4 долларов за баррель. Это было вызвано тем, что спрос на топливное сырье резко сократилось, так как границы были закрыты, перевозка людей и продукции остановилось, а имеющиеся резервуары были забиты под завязку.

Экономика Республика Таджикистан за последние десятилетия показывала разные динамики роста, к примеру уровень ВВП в 2010 году составлял 24,7 миллиардов сомни, а в 2020 году он составил уже 82,5 млрд. сомони. Внешняя торговля в 2020 году была на уровне 4557,8 млн. долларов, где из них экспорт составил 1406,9 млн. долларов, а импорт на сумму 3150,9 млн. долларов. Доход государства от внешнеэкономической деятельности получил на сумму 25065,0 млн. сомони, что в структуре ВВП это составило 30,4%. Расходы государства составляли 24812,5 млн. сомони, что в процентном соотношении к ВВП составило 30,1% соответственно. Это в первую очередь связано с планомерной индустриализацией нашей экономики и выпуска аграрной продукции, а также с ростом демографии, что превышает все показатели по всей Центральной Азии (рис.1).

Рисунок 1. Динамика темпа роста населения Республики Таджикистан за 2020-2021гг.

Как и для любого государства уровень благосостояния населения стоит в центре внимания каждого правительства. Согласно данным, уровень бедности в 2010 году составлял 47 процентов, а к 2020 году он сократился до отметки 26,3 процента соответственно, что говорит о положительной динамике и правильной политике государства в условиях Таджикистана.

Однако, согласно данным международных институтов, Республика Таджикистан до сих пор находится в списке стран с низким уровнем доходов, которые пользуются льготными кредитами и грантами. В соответствии с НСР – 2030 года (Национальная стратегия развития на период до 2030 г.), ежегодный прирост ВВП должен быть на уровне от семи до восьми процентов.

Согласно проведенным исследованиям в области перемещения трудовых ресурсов: «...миграционные процессы в связи с закрытием границ, на рынке труда легли на плечи государства. Согласно данным Национального банка Таджикистана объем денежных переводов мигрантов в 2020 году составил 1 млрд 537,8 млн. дол. США, что на 95 млн. дол. США меньше, чем в 2019 году. Фактически каждый второй трудоспособный гражданин старается выехать за пределы Республики Таджикистан для трудоустройства. По разным данным, численность трудовых мигрантов составляет от одного до полутора миллиона человек» [4].

Исследования Всемирного банка установили, что: «...экономика Таджикистана быстро восстанавливается после пандемии COVID-19. По официальным оценкам, реальный ВВП вырос на 8,7 процента в годовом исчислении в первой половине 2021 года после замедления роста до 4,5 процента в 2020 году» [2].

Необходимо отметить, что положительные результаты экономической активности Республика Таджикистан достигла благодаря своим золотовалютным резервам, которые были выведены на продажу в это не простое время. Также стоит выделить, что дальнейшее открытие границ с Российской Федерацией и ряда других стран, улучшило ситуацию на макроуровне национальной экономики, так как денежные переводы трудовых мигрантов в данном случае сыграли свою положительную роль.

Как и многие страны, пострадавшие от кризиса связанные с влиянием пандемии, Правительство Республики Таджикистан приняло ряд действий для поддержки бизнеса в области налоговых послаблений и кредитных выплат. Были приостановлены налоговые выплаты и проверки для уязвимых отраслей народного хозяйства, пролонгированы сроки по кредитам со стороны предприятий и организаций, которые оказались в сложной ситуации, также было выделены средства малоимущему населению страны. Все принятые меры поспособствовали росту экономической активности в первом полугодии 2021 года. Практически во многих отраслях экономики проявлялась положительная динамика. Ряд проектов в области развития инфраструктуры предпринимательства, энергетики и транспорта стали показывать тенденцию роста, где за 2020 годы было произведено электроэнергии 19771 млн. квт/ч, а перевозка грузов составило 85,4 млн. тонн. В 2021 году показатели инфляции немного снизились и составили порядка 8%, однако годом ранее в 2020 году этот показатель был рекордным за последние несколько лет, что составляло аж 9,4% соответственно. Спрос на товары первой необходимости и топливо идет стремительным темпом, однако логистические издержки влияют на цену конечного продукта.

Экономическая активность предприятий и организаций за 2020 год от малых форм до крупных также, как и в других странах претерпели большие потрясения в связи с кризисным явлением (таб. 1).

Таблица 1. Экономическая активность хозяйствующих субъектов Республики Таджикистан на период 2018 – 2020гг.

Наименование	2017	2018	2019	2020	Изменений в %
Всего юридические лица	42031	43252	46465	47639	1,13
В том числе юридические лица, зарегистрированные вне «Единого окна»	2417	2417	4500	4500	1,86
Филиалы и представительства иностранных юридических лиц	533	558	588	608	1,14
Индивидуальные предприниматели	485109	526004	561269	592794	1,22
Действующие					
Юридические лица	30841	33217	35054	35392	1,15
Филиалы и представительства иностранных юридических лиц	363	373	374	373	1,03

Индивидуальные предприниматели	270091	284714	295563	304041	1,13
Ликвидированные					
Юридические лицо	8773	10035	11411	12247	1,4
Филиалы и представительства иностранных юридических лиц	170	185	214	235	1,38
Индивидуальные предприниматели	215018	241290	265706	288753	1,34

Источник: www.stat.tj - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан: 30 лет государственной независимости статистический сборник С.347 [1].

Исходя из данных таблицы, можно констатировать, что за исследуемый период в 2020 г. официально зарегистрированных предприятий/организаций составляло 47639 единиц, индивидуальные предприниматели 592794 человек, из них в связи с последствиями кризиса приостановили свою деятельность 12247 предприятий/организаций и 288753 индивидуальных предпринимателей, что в процентном соотношении составляет 25,4% и 48,7% соответственно.

Также стоит отметить, что в 2020 году поток зарубежных инвестиции снизился на 47%, что в суммарном выражении составляло 192,7 млн. долл. Установлено, что в 2021 году первого полугодия инвестиции увеличились на 43,7% или на 118 млн. долл., где треть инвестиций поступали из КНР, а российские инвестиции составили на 7% меньше от общего объема, что составляли вторыми по объемам иностранных инвестиций в целом [3].

Подводя итоги, необходимо отметить, что в условиях кризисных явлений необходимо понимание и тесное взаимодействие всех основных, как внутренних, так и внешних участников экономической деятельности. Исходя из этого, экономические потрясения, вызванные “COVID-19” еще долгое время, будут переосмысливаться многими учеными-специалистами разных отраслей народного хозяйства, так как короно-кризис по своим масштабам и влиянию сильно отличается от предыдущих финансовых кризисов 2008-2009 гг.

По нашему мнению, государство, как регулирующий орган экономической активности всех отраслей экономики должен переосмыслить все предыдущие шаги принятые для поддержания экономики и выстроить стратегию развития таким образом, чтобы в условиях полной изоляции наши производственные мощности смогли обеспечить страну в первую очередь товарами первой необходимости. В этой связи следует разработать порядок действий для бесперебойного функционирования производственных цепочек в аграрной сфере, от выращивания необходимых семян, до их полного цикла готовой продукции. В области индустриализации необходимо увеличить инвестирование, на законодательном уровне предоставлять льготные условия с привлечением зарубежных специалистов для дальнейшего обучения местных кадров. Во внешней торговле необходимо ориентироваться на те рынки, где отечественные товары будут иметь высокий спрос. Создавать кооперацию со странами-соседями по тем отраслям где имеется необходимость для дальнейшего развития. Также стоит отметить, что в последние годы особую актуальность имеет место по использованию национальных валют при введении внешней торговли, что в свою очередь может влиять на курс национальной валюты в пределах центрально-азиатского региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан: 30 лет государственной независимости статистический сборник С.347.
2. Всемирный банк: Доклад об экономике Таджикистана – лето 2021. -[электронный ресурс]. – URL: <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/country/tajikistan/publication/economic-update-summer-2021> (дата обращения: 13.03. 2022).
3. Доклад об экономике Таджикистана – лето 2021. -[электронный ресурс]. – <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/country/tajikistan/publication/economic-update-summer-2021>
4. Султонов З.С. Исследования цифровой экономики в контексте социально-экономических отношений/ Курбонзода М.Р., Султонов З.С.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2021. № 4/1(38). - С. 7-10.
5. Султонов З.С. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
6. Султонов З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства/ Султонов З.С., Мариншоев М.М., Амонов С.С.// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2021, № 4(76). - С.152-160.
7. Торкановский Е.П. Автаркия 2.0: глобальная экологическая повестка, пандемия COVID-19 и новая нормальность // Экономические отношения. – 2020. – № 3. – с. 663-682. – doi: 10.18334/eo.10.3.110600.

УДК 338.4

Саидов С.С.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ИСТИФОДАИ ОБҶОИ ФАРОМАРЗӢ

Дар мақола асосҳои назариявии танзими истифодаи обҳои фаромарзӣ, хусусияти ташаккул ва рушди механизми идоракунии самараноки захираҳои об дар сатҳи минтақа баррасӣ карда мешавад. Дар мақола омӯзиши захираҳои табиӣ минтақа, таҳқиқи сохтори намудҳои олоҳида ва масъалаҳои ҳифзи онҳо инъикос ёфтааст. Хусусияти иқтисодии захираҳои табиӣ, иқтисодии захираҳои обӣ, аломатҳои обҳои фаромарзӣ ва истифодаи онҳо ҳамзамон ташаббусҳои сатҳи ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масоили об оварда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодии захираҳои табиӣ, иқтисодии захираҳои обӣ, танзими истифодаи обҳои фаромарзӣ, механизми идоракунии самараноки захираҳои об, мохтори функционалии захираҳои обӣ.

Саидов С.С.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются теоретические основы регулирования использования трансграничных вод, характер формирования и развития механизмов эффективного управления водными ресурсами на региональном уровне. Также отражено изучение

природных богатств региона, изучение структуры отдельных видов и вопросы их охраны. Специфика потенциала природных ресурсов, потенциала водных ресурсов, характеристик трансграничных вод и их использования представлена одновременно с инициативами мирового уровня Республики Таджикистан по водным вопросам.

Ключевые слова: потенциал природных ресурсов, потенциал водных ресурсов, регулирование трансграничного водопользования, механизм эффективного управления водными ресурсами, функциональная автономия водных ресурсов.

Saidov S.S.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF REGULATORY WATER USE REGULATION

The article discusses the theoretical foundations for regulating the use of transboundary waters, the nature of the formation and development of mechanisms for the effective management of water resources at the regional level. It also reflects the study of the natural resources of the region, the study of the structure of individual species and issues of their protection. The specifics of the potential of natural resources, the potential of water resources, the characteristics of transboundary waters and their use are presented simultaneously with the world-class initiatives of the Republic of Tajikistan on water issues.

Key words: potential of natural resources, potential of water resources, regulation of transboundary water use, mechanism of effective water resources management, functional autonomy of water resources.

Захираҳои табиӣ яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти иқтисодии минтақа буда, барои тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва рушду такомули он заминаи мусоид фароҳам меоранд. Аз ин лиҳоз, барои иқтисодии минтақавӣ омӯзиши ҷойгиршавӣ, таҳқиқи сохтори намудҳои алоҳида ва ҳудудҳои пайвастшавии минтақавии захираҳои табиӣ, мушкилоти баҳодихии иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи иқтисодиро интиҳоб намудан муҳим аст. Ҳамзамон, бо сабаби бад шудани вазъи муҳити зист, дар бисёр кишварҳо зарурати омӯзиши масъалаҳои ҳифзи захираҳои табиӣ низ саривақтӣ ва зарур доништа мешавад.

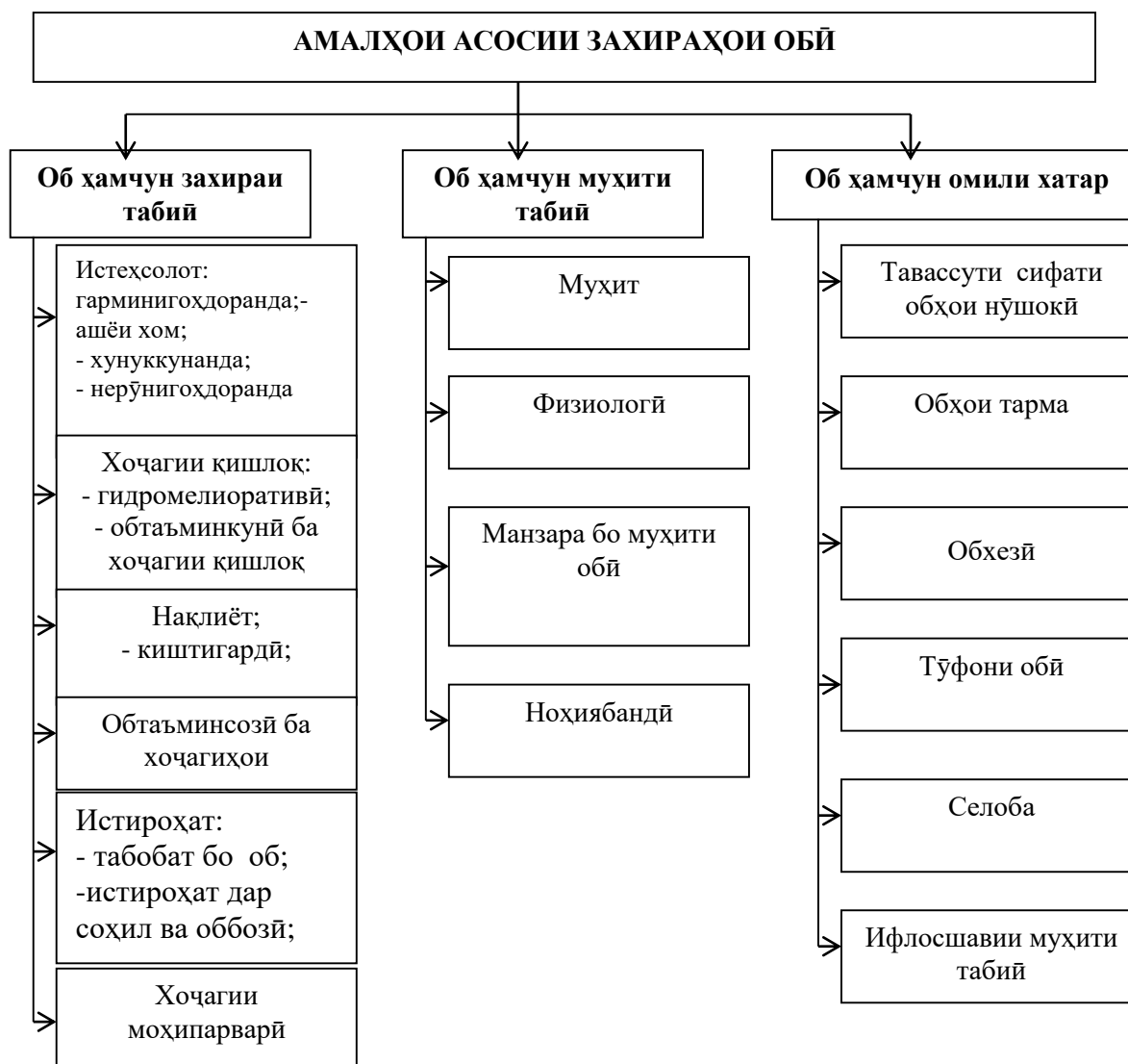
Мафҳуми захираҳои табиӣ дар доираҳои илми иқтисод яке аз самтҳои бунёдиест, ки таъсири мутақобиларо дар сохтори "ҷомеа-табиат" мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор медиҳад. Ҳаёти одамони алоҳида ва ҷомеа дар доираи муҳити зист тавассути истифодаи захираҳои табиӣ ба амал омада метавонад. Ба ақидаи Л.А.Минс "мафҳуми захираҳои табиӣ, ифодагари ҷисм ва қувваҳои табиат буда, дар сатҳи рушди нерӯҳои истеҳсолӣ ва омӯзиши истифода мешаванд ва барои қонеъ намудани талаботи ҷомеаи инсонӣ дар шакли иштироқи мустақим барои ба даст овардани эҳтиёҷоти рӯзгор нақши муҳим доранд" [9].

Ин таъйинот муносибат доштани таркиби мафҳуми захираҳои табииро ба сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолӣ ва илмӣ бозгӯ мекунад. Дохил намудани унсурҳои табиӣ ба захираҳои табиӣ интиҳоби худсарона нест, балки он аз рӯи қонунҳои нонавиштаи табиат ба амал мепайвандад. Меъёрҳои интиҳоб ба ҳайси имконоти техникӣ, зарурати иқтисодӣ ва сатҳи муайяни омӯзиш фаҳмида мешаванд. Ҳамин тариқ, захираҳои табиӣ категорияи илмҳои ҷамъиятӣ ва аслан доираи илмҳои иқтисод қабул гардидаанд.

Ҳадаф аз овардани мафҳуми захираҳои табиӣ дар ин маврид баён намудани мафҳуми умумӣ оид ба захираҳои об мебошанд. Об манбаи беназирест, ки барои фаъолияти тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон зарур шуморида мешавад. Илова бар ин, он муҳити зисти буняҳои обӣ буда, ба рушду ташаккули манзараҳои хушкии заминӣ таъсири фаъолна мегузорад. Дар зер сохтори функционалии захираҳои обӣ оварда шудааст (расм 1):

Дар раванди рушди қувваҳои истеҳсолӣ, муносибатҳои ҷомеаи инсонӣ бо муҳити табиӣ доиман инкишоф меёбад ва дар бисёр ҳолатҳо ба беҳтар шудани ҳолати табиӣ таъсиргузор буда, ҳамзамон аксар маврид инсон ба табиат таъсири манфӣ мерасонанд, ки

он ба суштшавӣ ва ифлосшавии захираҳои табиӣ боис мегардад. Дар робита ба ин, зарурати таҳияи механизми самараноки иқтисодии идоракунии истифодаи захираҳои табиӣ хеле шадид раванд мегирад [14].

Расми 1. Сохтори функционалии захираҳои обӣ

Об заминаи ҳаёт буда, барои ҳамкориҳои байни инсонҳо, кишварҳо ва халқҳо ҳамчун асоси воқеӣ боқӣ мемонад. Дар доираи истифодаи захираҳои обӣ истеъмоли васеи он барои эҳтиёҷоти аҳолии нақши хеле муҳим дорад. Дар нимаи дуюми асри XX, аз ҳарвақта бештар, об ҳамчун инъоми бемаҳдуди табиат ба омилҳои муайянсозандаи дурнамои рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи ҷаҳон табдил ёфт. Бо афзоиши истеҳсолоти ҷамъиятӣ, ҳамарӯза талабот ба об хеле баланд мегардад. Минтақаҳо ба таври кофӣ ба захираҳои обӣ таъмин нестанд, ва ҳамасола доираи ин гуна манотиқ бештар мегардад. Даврае наздик шуда истодааст, ки манбаъҳои маъмулии захираҳои обӣ - обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ ботамом сарф гардида, ба охир расанд. Тибқи пешгӯиҳо, дар кишварҳои пешрафта, дар нимаи аввали асри XXI, талабот ба об нисбат ба захираҳои барқароршавандаи об зиёдтар хоҳад шуд.

Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ масъалаҳои таъминоти об муракаб боқӣ мемонад. Пас аз ғурупошии давлати Шӯравӣ бисёр захираҳои табиӣ мутааллиқи марзи кишварҳои пошхӯрдаи пасошӯравӣ гардида, сарҳадҳо онҳоро аз ҳам ҷудо намуданд, вале замони

муосир тақозо менамоёд, ки дар ояндаи наздик тартибу қоидаҳои истифодаи ин захираҳои табиӣ дубора эҳе шаванд. Агар нафт ва газ моли худии ин ё он давлат маҳсуб ёфта бо нархҳои ҷаҳонӣ фурӯхта шаванд, пас об ҳамчун захираи боарзиши кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳанӯз бепул боқӣ мемонад. Аммо, моҳият на танҳо дар ин аст. Бояд қайд кард, ки мушкилоти захираҳои обу энергетика, истифодаи об ва обтақсимкунӣ хусусияти бисёрҷанба доранд.

Дар доираи қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ, нисбат ба муайянсозии мафҳуми «захираҳои обӣ» [15], ду нуқтаи назар мавҷуданд. Тибқи назарияи аввал, ба маънии томи ин ибора, зери мафҳуми захираҳои об, воқеан ҳамаи обҳои табиӣ дар муҳити зист бо ҳолати озод мавҷудиятдошта, яъне обҳои гидросфера фаҳмида мешаванд. Аз рӯи ин ақида ба захираҳои обӣ, тамоми оби Уқёнуси ҷаҳонӣ, обҳои рӯизаминӣ, обҳои дарёҳо, обанборҳо, ботлоқҳо, обҳои зеризаминӣ, обанборҳо, оби чашмаҳо, яхоби пирияхҳо ва оби барф ва ин амсол дохил мешаванд.

Аз рӯи нуқтаи назари дуюм, зери мафҳуми захираҳои обӣ, обҳои тозаи ошомиданӣ (муқаттар) ва минералӣ, обҳои табиӣ қоркардшуда, ки айни замон барои мақсадҳои муайяни истеҳсолӣ ва истеъмоли истифода гардида, шояд дар наздиктарин замон ҳамчун пешбини қобили мушоҳида назардошт гарданд, дохил карда мешаванд. Маҳз дар асоси чунин мафҳум, мо ҷанбаҳои илмӣ захираҳои обиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем, зеро ин нуқтаи назар арзиши захираҳои обро барои иқтисоди минтақавӣ инъикос карда метавонад.

Истилоҳи "обҳои фаромарзӣ" бори аввал дар сатҳи умумичаҳонӣ дар банди 1 моддаи 1 "Конвенсия оид ба ҳифз ва истифодаи обҳои равони фаромарзӣ ва кӯлҳои байналхалқӣ" 17 март соли 1992 дар Хелсинки қабул гардида буд. Мувофиқи моддаи 1 "Обҳои фаромарзӣ" ифодагари ҳама гуна обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ доништа мешаванд, ки марзҳои ду ва зиёда кишварҳоро убур менамоянд ё дар назди сарҳадҳои ҷойгир шудаанд, ки ҳангоми ба баҳр дохил гардидан ҳудуди равонии обҳои фаромарзӣ дар шакли ростхатта маҳдуд гардида, резиши онҳо байни нуқтаҳои соҳилии сарҳадиеро, ки дар хати резиши обҳои хурди наздисоҳилӣ ҷойгир шудаанд, убур менамоянд [7].

Имконияти истифодаи захираҳои обӣ на танҳо мавҷудияти манбаи захираҳои обӣ, балки як қатор омилҳои дорои хусусиятҳои экологӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро, ки дар мафҳуми иқтидори захираҳои оби (ИЗО) ҳудудиро инъикос мекунад, муайян менамоянд.

Дар адабиёти илмӣ тафсири якхелаи мафҳуми «иқтидори захираҳои обӣ» вучуд надорад. Дар ҷараёни муайян намудани моҳияти иқтисодии иқтидори захираҳои обӣ муҳаққиқон ногузир ба мафҳуми иқтидори захираҳои табиӣ (ИЗТ) дучор мешаванд [17]. Бархе аз муаллифон бо назардошти нуқтаҳои назари иқтисодӣ иқтидори захираҳои табиӣ ҳудудиро ҳамчун маҷмӯи маҳсулнокии умумии захираҳои табиӣ, воситаҳои истеҳсолот ва молҳои истеъмолии он муайян мекунад, ки нишондод дар доираи арзиши истеъмолии ҷамъиятии онҳо ифода меёбад [1].

Муҳимтарин хусусияти иқтидори захиравӣ-табиӣ ҳудудӣ ба ҳайси сохторҳои робитаи мутақобилаи устувори ҷузъҳои алоҳидаи он мебошад, ки тағйирёбии яке аз ин ҷузъҳо ба фаъолияти ҷузъҳои дигар низ таъсир мерасонад. Ин рақобатпазирии намудҳо ва вазиғаҳои иқтидори захираҳои табиӣро ҳангоми интихоби варианти азхудкунии ҳудуд муайян намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ба назари мо, иқтидори захиравӣ-табиӣ ҳудудиро метавон ҳамчун маҷмӯи шароит ва захираҳои табиӣ маънидод намуд, ки дар ҳаёти ҳамаҷузъаи ҷомеа ва дар доираи устувори экологии минтақа мавриди истифода қарор мегирад. Иқтидори минтақавӣ самт ва миқёси истифодабарии хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории сарватҳои табиӣро муайян мекунад.

Ба ақидаи Н.Реймерс, иқтидори табиӣ-захиравӣ «қисми захираҳои табиӣи Замин мебошад, ки бо назардошти имкониятҳои техникӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъиятӣ, бо

шарти нигоҳ доштани муҳити зисти инсон, воқеан ба фаъолияти хоҷагидорӣ чалб карда мешавад» [12].

Ҳангоми муайян кардани категорияи «иктидори захираҳои обӣ» (ИЗО) дар доираи тадқиқоти мазкур, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки барои корбурди чунин иқтидор дар шакли умумӣ воситаҳо, захираҳо, манбаъҳои мавҷуда ва сафарбаршаванда барои расидан ба ҳадафҳои мушаххас мавриди истифода қарор мегиранд [2].

Манбаъҳои обрасоние, ки дар сатҳи хушкӣ дар шаклҳои гуногуни объектҳои обрасонӣ ҳамчун захираи табиӣ мутамарказ доништа мешаванд, унсурҳои иқтидори табиӣ ҳамон ҳудуд ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон объектҳои обрасонӣ дар ҳамбастагӣ бо хусусиятҳои ҳудудӣ, гидрологӣ, муҳандисӣ ва дигар хусусиятҳо аз ҷониби баъзе муаллифони нерӯи захираҳои обӣ эътироф гардидаанд [13].

Бояд гуфт, ки мафҳуми васеътари иқтидорӣ захираҳои табииро (ИЗТ) барои муайян намудани иқтидори захираҳои обӣ (ИЗО) истифода мебаранд, ки дар он омилҳои захираҳои обӣ ҳамчун омилҳои офарандаи сохтори ҳоса, экосистемаи мушаххаси объекти обиро ташкил дода, бо ҳам алоқамандӣ доранд. Ба ақидаи Реймерс "сохтори антропоэкологӣ ин маҷмӯи динамикиё доништа мешавад, ки аз ҷониби коллективи одамон якҷоя бо фаъолияти иқтисодии худӣ ва қаламрави азхудкардаи ин коллектив тартиб дода шудааст" [12].

Ҳамин тариқ, иқтидори захиравии об ҳамчун қобилияти умумии ҳосиятҳо ва захираҳои объектҳои обӣ фаҳмида мешавад, ки барои таъмини зиндагии аҳоли ва қонё гардонидани талаботи истехсолоти ҷамъиятӣ дар марҳилаи мушаххаси рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси нерӯҳои истехсолкунандаи кишвар сафарбар карда мешаванд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, аломатҳои зерини обҳои фаромарзӣ ба таври мушаххас баён мегарданд [14]:

1. Чунин обҳо метавонанд ҳама гуна обҳои зеризаминӣ бошанд, ки дар минтақаи сарҳади давлатӣ ҷойгиранд.

2. Чунин обҳо метавонанд обҳои дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳои гуногун бошанд, ки сарҳади кишварҳои ҳамсояро убур намуда, ҳудуд ва аломатҳои сарҳадии ҳамсоякишварҳоро ҷудо мекунанд.

3. Баъзе категорияҳои алоҳидаи фазоҳои баҳрӣ ё қисмҳои ҷудогонаи онҳо наметавонанд ҳамчун обҳои фаромарзӣ тасниф карда шаванд, зеро дар қисми 2 банди 1 «Конвенсия оид ба ҳифз ва истифодабарии обҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналхалқӣ» ҳолатҳои ба баҳр ҷорӣ шудани обҳои фаромарзӣ ва бо хати рост маҳдуд будани онҳо ба таври возеҳ нишон дода шудааст.

Бояд дар назар дошт, ки «Конвенсия оид ба ҳифз ва истифодаи маҷрои обҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналмилалӣ», тавре қаблан зикр гардид, дар моддаи 1 мафҳуми «обҳои фаромарзӣ»-ро боз намуда, мафҳуми «маҷрои об»-ро муайян накардааст. Зимнан, ин мафҳумҳо ҳарчанд вижагиҳои умумӣ доранд, вале дорои мазмунҳои мухталиф доништа мешаванд.

Дар «Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои истифодабарии маҷрои обҳои байналмилалӣ вобаста ба намуди киштиҳои ғайриборкашон» (соли 1997 дар банди а) моддаи 2 - "маҷрои об" - сохтори обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ки аз рӯи алоқамандии физикӣ як бутуни воҳидро ташкил медиҳанд ва маъмулан як охири ба ҳам тавъам доранд ифода ёфтааст; дар банди б) "маҷрои байналмилалии обҳо" маънои маҷрои обҳо дорад, ки қисмҳои равони он дар давлатҳои гуногун ҷойгир буда, дар натиҷаи якҷояшавӣ як маҷроро ташкил медиҳанд [6].

Ҳамин минвол, маҷрои обӣ аз руи таърифи А.И. Чеботарева — объекти обест, ки бо ҳаракати доимӣ ё муваққати об дар канал ба самти нишебии умумӣ тавсиф карда мешавад. Минбаъд муаллиф маҷрои обро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд: «1) ҷараёнҳои доимӣ (дарёҳо, рӯдхонаҳо) ва муваққатӣ (дарёҳо хушкида); 2) обҳои табиӣ (дарёҳо) ва сунъӣ (каналҳо) [16].

Муайян кардан осон аст, ки мафхуми «мачрои обӣ» нисбат ба обҳои фаромарзӣ тафсири васеътар дорад. Пас, агар мачрои об байналмилалӣ набошад, шарт нест, ки сарҳади давлатии кишварҳои ҳамсояро убур кунад, тақсим созад ва ё аломатгузорӣ намояд; ин гуна обҳо на танҳо оби дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳои гуногун доништа мешаванд, балки категорияҳои муайяни фазоҳои баҳрӣ низ шуда метавонанд. Дар мавриди фазои баҳрӣ гуфта, ёдрас шудан бамаврид аст, ки вобаста ба ин мафхум каналҳои баҳрии сунъӣ назардошт мегарданд, масалан, каналҳои Суэтс ва Панама ба ин қатор дохил мешаванд, зеро ин объектҳо дорои хусусиятҳои дар Конвенсияи 1997 оид ба қонуни истифодаи киштиҳои ғайриборкашонӣ дар рӯдҳои байналмилалии мебошанд. Дар баробари ин муқаррароти ҳамин Конвенсия нисбат ба истифодаи мачрои обҳои байналмилалӣ бо назардошти ҳаракати киштиҳои ғайриборкашонӣ ва ба тадбирҳо оид ба ҳифз ва идоракунии чунин тарзи истифодаи ин чараёнҳо татбиқ мешаванд. Истифодаи рӯдҳои байналмилалӣ барои киштиронӣ дар доираи Конвенсияи мазкур, ба истиснои ҳолатҳои, ки истифодаи онҳо ба киштиронӣ таъсир мерасонанд, бозгӯ нашудааст.

Дар назар доштан зарур аст, ки мачрои об метавонад дарёи сарҳадӣ ё дарёи байналмилалӣ бошад ва ҳамзамон обҳои фаромарзӣ низ буда метавонад.

Асоси шартномавии мафхуми дарёи байналмилалӣ муқаррароти моддаи 5-уми Шартномаи сулҳи Париж (30 майи соли 1814) доништа мешавад, ки мувофиқи он ба Конгресси Вена супориш дода шуд, то барои дарёҳое, ки кишварҳои гуногунро аз ҳам ҷудо мекунанд ё убур менамоянд, тартиби киштиронӣ муқаррар карда шавад [3]. Дар асоси ин модда, инчунин муқаррароти Санади хотимавии (асосии) Конгресси Вена дар соли 1815, ки ба ҳамин масъала бахшида шуда буд, барои муайян кардани дарёҳое, ки бояд дар онҳо тартиби киштиронии байналмилалӣ муқаррар мегардид, ду меъёр бароварда шуд: ба ном меъёри физикӣ, яъне мувофиқ будани дарё барои киштиронӣ ва меъёри геополитикӣ, яъне, дарё аз худуди ду ва зиёда давлатҳоро убур намуда, онҳоро аз ҳам ҷудо мекунанд [3]. Ин меъёрҳо барои ифодаи мафхуми «дарёҳои байналмилалӣ», ки аз ҷониби олими фаронсавӣ Э.Энгелгард ба доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ ворид карда шудааст, асос гузоштанд. Баъдтар ин меъёрҳо бо назардошти нуктаҳои Шартномаи сулҳи Версал соли 1919 бо меъёри бо баҳр пайваст кардани дарё пурра карда шуданд [3].

Дар ҷилди III наشري ҳафтҷилдаи «Курси ҳуқуқи байналмилалӣ» гуфта шудааст: «Дарёҳое, ки ду ва зиёда давлатҳоро убур мекунанд ё кишварҳоро тақсим месозанд, дарёҳои байналхалқӣ мебошанд» [8]. Дар навбати худ, дар ин ҷо хусусиятҳои зерини мушаххаси ин мафхуми умумӣ таъкид карда мешаванд: а) дарёҳое, ки аз худуди ду ё зиёда давлатҳо, ки бо баҳр робитаи мустақим надоранд, убур ё тақсим мекунанд, барои киштиронӣ танҳо дар соҳилҳо ва дар байни нуктаҳои давлатҳои соҳилӣ манфиатдор мебошанд; б) дарёҳое, ки бо баҳр алоқаи киштигардӣ доранд; в) дарёҳое, ки бевосита дар сарҳад (дарёи сарҳадӣ) ҷорӣ мешаванд, яъне, бо ду ё зиёда давлатҳо ҳамсарҳаданд.

Аз ин ҷо ба мушоҳида мерасад, ки дарёҳои байналмилалӣ хусусиятҳои муайян доранд: ин гуна дарёҳо дар шакли шартномаҳои махсуси байналмилалӣ, ки байни давлатҳои манфиатдор баста мешаванд, бояд заминаи ҳуқуқии байналмилалӣ вобаста ба киштиронӣ дошта бошанд ва ба баҳр пайваст шаванд.

Дар давраи муосир сарони кишварҳо байни ҳам даҳҳо шартномаҳои байналмилалӣ ба имзо расонидаанд, ки онҳо мақоми байналхалқии ҳуқуқии ин дарёҳоро муайян мекунанд. Масалан, Конвенсия оид ба тартиби киштиронӣ дар Дунай аз 18 августи соли 1948 бо санадҳои иловагии солҳои 1948 ва 1998 мисоли равшани ҳамкорӣ ҳамаи давлатҳои манфиатдор дар муайян кардани тартиби киштиронӣ дар яке аз дарёҳои муҳимтарини Аврупо доништа мешавад [5].

Захираҳои обии фаромарзӣ ва истифодаи онҳо барои давлатҳои наздизоҳилӣ аҳамияти калон доранд. Дар ин васила ҳамкорӣ ин давлатҳо мувофиқи созишномаҳои мавҷуда ва ё механизмҳои дигари дахлдор бо назардошти манфиатҳои ҳамаи давлатҳои дахлдори наздизоҳилӣ метавонад матлуб бошад. Истифодаи муштараки об дар ҳавзаи

дарёҳои фаромарзӣ яке аз проблемаҳои мураккаби ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад. Манфиатҳои иқтисодии сиёсии кишварҳои, ки дар як ҳавзаи дарё воқеъ гардидаанд, аз ҳамдигар тафовутӣ калон доранд ва аксаран ба ҳам мувофиқат намекунад, инчунин сарҳадҳои давлатӣ бо ҳавзаҳои дарёҳо тафовут доранд. Кишварҳои поёноб аз корбарони болооб вобастаанд. Дар навбати худ, кишварҳои болооб низ метавонанд дар посух додан ба дархостҳои кишварҳои поёноб ба мушкilot дучор шаванд.

Дар ҳаҷон шумораи зиёди дарёҳо (тақрибан 300 мачрои калон), қўлҳо, инчунин обҳои зеризаминӣ мавҷуданд, ки ба категорияи объектҳои оби «фаромарзӣ» мансубанд, яъне аз сарҳади байни ду ё зиёда давлатҳо мегузаранд. Таърихан рӯдҳои байналмилалӣ асосан аз нуқтаи назари танзими киштиронии байналмилалӣ дар қад-қади онҳо ё муайян кардани сарҳади давлатӣ манфиати ҳуқуқӣ доштанд [4].

Дар шароити кунунӣ равиши муайян гирифтани хусусияти байналхалқии дарёҳо аз нуқтаи назари раванди киштиронӣ баръало қуҳна шудааст, зеро дарёҳои фаромарзӣ асосан ҳамчун манбаи таъмини обҳои дохилии маишӣ барои ҳадафҳои гуногуни саноат, обёрии соҳаи кишоварзӣ, ҳосил намудани нерӯи барқ, партофтани партовҳои маишӣ ва саноатӣ ва ин амсол истифода мешаванд. Хусусияти низомии ҳуқуқии захираҳои обҳои фаромарзӣ аз он иборат аст, ки онҳо маҷмӯи ягонаи табииро (ҳавзаи гидрографӣ, сохтори рӯдхонаҳо) намояндагӣ мекунанд ва дар чунин шароит, гӯё байни кишварҳои гуногун «тақсим» шудаанд ва ҳар кадоми онҳо дар қаламрави дахлдори кишвари худ воқеъ буда, ба обҳои дохилии кишварашон сохибхитӣ мебошанд. Тақрибаи байналхалқии танзими истифода ва ҳифзи ин намуди захираҳои обӣ, аз рӯи қоида, бо роҳи қабули созишномаҳои байни кишварҳои манфиатдор нисбат ба ҳамаи объектҳои оби «муттаҳид»-и онҳо, ё нисбат ба як консепсияи байналхалқии мушаххас вобаста ба мачрои як қисми дарёҳо, ё нисбат ба намудҳои муайяни истифодаи об, ё татбиқи лоиҳаи обҳои фаромарзӣ ба амал бароварда мешавад. Чунин созишномаҳои байналмилалӣ метавонанд бисёрҷониба (масалан, Конвенсия оид ба ҳамкорӣ, ҳифз ва рушди устувори дарёи Дунай дар соли 1994) ё дучониба (масалан, Шартномаи обҳои сарҳадии соли 1909 байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Канада) бошанд.

Дар даҳсолаи охир амалияи бастанӣ созишномаҳои ба истилоҳ «чаҳорҷӯбавӣ» пайдо шуд, ки шартҳои умумӣ ва меъёрҳои муносибатҳои байни давлатҳоро нисбат ба захираҳои об, ки онҳо тақсим мекунанд, муайян мекунад ва ҳамзамон барои мушаххас намудани онҳо бо қабули санадҳои иловагӣ оид ба об дар масъалаҳои махсуси ҳамкорӣ ё созишномаҳо оид ба обҳои алоҳида амалӣ сохта мешавад. Дарачабандии шартномаҳои ин "чаҳорҷӯба", масалан, Конвенсияи Хелсинкӣ дар соли 1992 ва Протоколи аз нав дида баромадашуда оид ба мачрои муштараки обҳои Чамбияти Рушди Африқои Ҷанубӣ дар соли 2000-ро дар бар мегирад.

Сарфи назар аз шумораи зиёди шартномаҳои байналмилалӣ оид ба истифодабарии обҳои фаромарзӣ, то ба наздикӣ ягон санади ҳуқуқии умумичаҳонӣ байналмилалӣ, ки шартҳо ва меъёрҳои рафтори давлатҳоро дар ин соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ба низом даровардааст, вучуд надошт, ё ба таври дигар гӯем танҳо "ҳуқуқи байналмилалӣ захираҳои об", дар шакли умумӣ амал менамуд ки аксар вақт он яке аз соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ номида мешуд. Аввалин қўшиши ба низом даровардани меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ин самт, яъне, рамзикунонии меъёрҳои ҳуқуқии «маъмулӣ»-и байналхалқӣ дар миёнаи солҳои 60-уми асри гузашта, аз тарафи ташкилоти байналмилалӣ ғайриҳуқуматии касбӣ – Ассотсиатсияи байналмилалӣ ҳуқуқ (ILA) тартиб дода шуда буд. Ассотсиатсия дар асоси омӯзиши шартномаҳои байналмилалӣ, расму оинҳо, амалияи байналмилалӣ судӣ дар ҷаласаи худ, соли 1966 дар Хелсинкӣ «Қоидаҳои истифодаи оби дарёҳои байналмилалӣ»-ро таҳия ва қабул кард, ки бо унвони "қоидаҳои Хелсинкӣ" машҳур аст. Қоидаҳои Хелсинкӣ тартиби истифода ва ҳифзи обҳои "ҳавзаи байналмилалӣ дренажӣ"-ро танзим намуда, ҳамзамон обҳои дорои шартҳои роҳнамоии ҳуқуқиро муайян мекунад, ки дар ҳудуди онҳо қисмҳои чунин ҳавзаҳо ҷойгиранд. Меъёри асосии низомии

ҳукукии обҳои фаромарзӣ шартӣ «истифодаи оқилона ва одилона» мебошад, ки тибқи он ҳар як давлати ҳавза ҳуқуқ дорад дар ҳудуди худ саҳми оқилона ва одилонаашро оиди ба даст овардани фоида аз истифодаи обҳои ин минтақа роҳандозӣ намояд.

То кадом андоза дуруст ва одилона будани истифодаи мушаххаси обҳои фаромарзӣ бояд бо назардошти ҳама омилҳои дахлдор, аз ҷумла шароити гидрографӣ, гидрологӣ ва иқлимӣ, истифодаи обҳои ҳавза дар шароити гузашта ва ҳозира, эҳтиёҷоти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар як ҳавзаи кишварҳое, ки аҳолиашон ба захираҳои обии ҳавза вобастагӣ дорад, муайян карда шавад. Яке аз ин омилҳо ҳангоми муайян кардани истифодаи оқилона ва одилонаи захираҳои обӣ, ин дараҷабандие мебошад, ки то чӣ андоза баровардани эҳтиёҷоти як кишвари ин ё он минтақаро бидуни расонидани зарари ҷиддӣ ба кишвари ҳавзаи дигар муайян ва мушаххас менамояд. Тибқи Қоидаҳои Хелсинкӣ, ҳеч як истифодабарандаи захираҳои обӣ нисбат ба дигар истифодабарандаи захираҳои обии ҳавзаи байналмилалӣ афзалияти хоса дошта наметавонад.

Дар ҷаҳон 245 ҳавзаи дарё мавҷуданд, ки дар истифодаи умумии ду ё зиёда давлатҳо қарор доранд. Манфиатҳои ҳаётии 40 ғоизи аҳолии курраи замин, ки дар ҳудуди худ зиндагӣ мекунанд, ба вазъияти экологии ин дарёҳо вобаста аст.

Осиёи Марказӣ ҳудуди 5 кишвар - Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистонро дарбар гирифта, дар маркази қитъаи Авруосиё, дар қаламрави дорои масоҳати умумии 3882 ҳазор километри квадратӣ бо аҳолии зиёда аз 48,5 миллион нафар ҷойгир аст [11]. Аз қисмати ҷануб бо кишварҳои Афғонистон ва Эрон, аз шарқ бо кишвари Чин ва аз қисматҳои ғарбию шимолӣ бо Россия ҳамсарҳад аст. Магистрالي асосии обии минтақаро дарёҳои Амударё ва Сирдарё ташкил медиҳанд, ки ба баҳри Арал мерезанд. Аз ин рӯ, дар адабиёти илмӣ ҳангоми тавсифи захираҳои обии минтақа истилоҳи «ҳавзаи баҳри Арал» бештар истифода мешавад. Захираҳои обии фаромарзӣ дар Осиёи Марказӣ нақши муҳим доранд, ки қисми зиёди аҳоли эҳтиёҷоти худро ба оби ошомиданӣ, обёрӣ ва истеҳсоли нерӯи барқ аз ҳисоби ин захираҳо қонеъ мекунанд. Дар замони Шӯравӣ ин обҳо ҳамчун захираҳои миллии идора мешуданд. Имрӯз ҳамкориҳои муассири фаромарзӣ барои ҳифз ва истифодаи устувори ин обҳо муҳим аст.

Дар ҳудуди Осиёи Миёна, ба ғайр аз ҳудуди ноҳияҳои баландкӯҳ, намнокӣ нокифоя аст ва дар аксар мавридҳо ниҳоят нокифоя низ буда метавонад: таносуби боришоти миёнаи солна ба бухоршавии миёнаи солна камтар аз як нишондиҳанда мебошад. Ин раванд дар муқоиса бо дигар кишварҳои ИДМ ба хеле кам будани шабакаи гидрографӣ алоқамандӣ дорад. Зичии сатҳи дарёҳо дар даштҳои биёбонии ҳудуди Осиёи Миёна дар 1 километри мураббаъ қариб 2 метрро ташкил медиҳад, ва ин дар ҳолест, ки масалан, дар нимаи шимолии даштҳои Россия ба 300—350 метри мураббаъ баробар меояд.

Хусусияти фарқкунандаи истифодаи захираҳои обии Осиёи Марказӣ хусусияти фаромарзии онҳост. Ин мушкилот дар ибтидои солҳои 90-ум бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ эҳсос шуда, як соҳаи махсуси низоми муносибатҳои байнидавлатии хоҷагии обро ба вучуд овард. Ин ҳолат дар доираи хусусиятҳои идоракунӣ ва танзими истифодаи об дар минтақа асари махсус мегузорад, ки такмили минбаъдаи ҳуқуқӣ ва иқтисодии он, бешубҳа, яке аз омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти минтақавӣ ва рушди устувор доништа мешавад [10].

Қайд кардан бомаврид аст, ки истифодаи захираҳои об чӣ дар сатҳи як минтақа ё кишвару халқиятҳо аҳамияти бебаҳо дорад. Муҳиямияти масъалаи дастрасӣ бо захираҳои об ва фаҳмиши амиқи муаммоҳои он дар ҷаҳон аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон садо баланд карда шуд. Дар робита бо ин, бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ: 55/196 – «Соли байналмилалӣ оби ошомиданӣ, соли 2003», 58/217 – «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», солҳои 2005-2015», 65/154 – «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об, соли 2013» ва «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028 қабул карда шуданд.

Мақсади асосии Даҳсолаи байналмилалии амалҳо “Об барои руш-ди устувор” ин, пеш аз ҳама, таъмини дастрасии умумӣ ба оби ошомидани тоза ва бо арзиши дастрас, нигоҳдошт ва ҳифзи ҳолатҳои сани-тарию беҳдошти барои аҳоли, истифодабарии оқилонаи захираҳои об аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Мудирияти умумии об барои таъмин намудани эҳтиёҷоти асосии дарозмуддати инсон, аз қабилҳои беҳдошт, ис-техсоли маҳсулоти ғизӣ, истеҳсоли энергия, нигоҳдорӣ ва ҳифзи ҳолати экосистемаҳои миллии, минтақавӣ ва ҷорӣ намудани механизми нав дар ҷодаи ҳамкориҳо оид ба рушди устувор дар соҳаи обро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об як қадами устувор дар роҳи таъмин намудани рушди босубот (устувор)-и иқтисодӣ хоҳад гардид. Инчунин бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар ҳолати истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об ва риояи меъёрҳои муқарраршуда ҳадафҳои стратегии миллии пешбинишудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикстон, яъне таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ таъмин гардида, шароити мусоид барои зиндагии шоистаи аҳоли муҳайё мегардад.

АДАБИЁТ

1. Акимов В.Н. Справочник. Стандартные термины в водном хозяйстве / Под ред. Михеева Н.Н. М.: НИА «Природа», 1999. - С. 35.
2. Большая советская энциклопедия. Т. XX. М.: «Советская энциклопедия», 1977. С. 297.
3. Гуреев С.А., Тарасова И.Н. Международное речное право/Отв. ред. С.А. Гуреев. - М.: Юридическая литература, 2004. С. 15.
4. Кафлиш Л., Регулирование видов использования международных водотоков, «Международные водотоки: Расширение сотрудничества и урегулирование конфликтов»//под ред. С. Салман, Л. Буассон де Шазурн, Нью-Йорк и Женева, 2000 г. С. 3-14.
5. Конвенция о режиме судоходства на Дунае от 18 августа 1948 г. с Дополнительными протоколами 1948 г. и 1998 г. // Информационно-справочная система «Законодательство Российской Федерации» за 2009 год.
6. Конвенция ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков 1997 г. // Справочно-правовая система «Юрист». 2008 г.
7. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер // Справочно-правовая система «Юрист». 2008 г.
8. Курс международного права. В 7 томах. Т.III: Основные институты международного права/Отв. ред. И.И. Лукашук. М.: «Наука», 1990. С. 104.
9. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов. М.: «Мысль», 1972. С. 11.
10. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирования природопользования в сельском хозяйстве // Москва: МАКС-Пресс, 2004.
11. Петрова Г.Н., Ахмедова Х.М. Комплексное использование водно-энергетических ресурсов трансграничных рек Центральной Азии. Современное состояние, проблемы и пути их решения. – Душанбе: Дониш, 2011. С. 121.
12. Реймерс Н.Н. Природопользование. Словарь-справочник. М.: «Мысль», 1990. С. 516.
13. Рикун А.Д. Методы экономического стимулирования в управлении водоохраной деятельностью//Водные ресурсы, 1995, №5. С. 611.
14. Савина, Антонина Мечеславовна; Рациональное использование водных ресурсов как фактор регионального развития (Диссертация 2004). С.10.
15. Ушаков Е.П., Голуб А.А., Беличенко Ю.П.: Водные ресурсы: рациональное использование / Е.П. Ушаков, А.А. Голуб, Ю.П. Беличенко и др. М.: «Экономика», 1987,- (Комментарий к Водному Кодексу Российской Федерации / под ред. С.А. Боголюбова. М.,

1997. Комплексное использование и охрана водных ресурсов. М.: «Агрометеиздат», 1985. Львович М.И. Вода и жизнь. М.: «Мысль», 1986).

16. Чеботарев А. И. Гидрологический словарь. Л.: «Гидрометеиздат», 1978. С. 52.

17. Яндыганов Я.Я. Использование водных ресурсов: РАПО. М.: «Агропромиздат», 1985. С. 23.

УДК 338.48 ББК 65.433

Шаропов Ф.Р., Машокиров Дж.Н.

МОДЕЛЬ АУТЕНТИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ РЫНКА ТУРИСТСКИХ УСЛУГ

Основной целью статьи является обоснование разработанной модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг, которая учитывает подлинность культурно-исторических ресурсов, асимметричность инфраструктурного и социально-экономического развития, размещения природно-климатических и рекреационных факторов развития локальных рынков туристских услуг. Модель базируется на ряде принципов и предполагает использование специфических механизмов аутентичного управления.

Ключевые слова: аутентичный модель, туристские услуги, рынок туристских услуг, туристский продукт, аутентичного управления, факторы, влияющие на развитие туризма.

Шаропов Ф.Р., Машокиров Ч.Н.

МОДЕЛИ АУТЕНТИИ ИДОРАКУНӢ ДАР РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ САӢӢӢӢ

Мақсади асосии мақола асосноккунии модели таҳияшудаи идоракунии аслии рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ мебошад, ки дар он асолати захираҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, асимметрияи рушди инфрасохторӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, ҷойгиркунии захираҳои табиӣ, омилҳои иқлимӣ ва рекреатсионӣ дар рушди бозорҳои маҳаллӣ барои хизматрасониҳои сайёҳӣ. Модел ба як қатор принципҳо асос ёфта, истифодаи механизмҳои мушаххаси идоракунии ҳақиқиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: модели аутентӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, бозори хизматрасонии сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, идоракунии аутентӣ, омилҳои таъсиргуздор ба рушди сайёҳӣ.

Sharopov F.R., Mashokirov J.N.

MODEL OF AUTHENTIC MANAGEMENT IN MARKET DEVELOPMENT TOURIST SERVICES

The main purpose of the article is to substantiate the developed model of authentic management of the development of the tourism services market, which takes into account the authenticity of cultural and historical resources, the asymmetry of infrastructural and socio-economic development, the placement of natural, climatic and recreational factors in the

development of local markets for tourism services. The model is based on a number of principles and involves the use of specific mechanisms for authentic management.

Key words: authentic model, tourist services, market of tourist services, tourist product, authentic management, factors influencing the development of tourism.

В условиях глобализации и интеграции туристской отрасли Таджикистана в мировое туристическое пространство чрезвычайно актуальным становится вопрос эффективного и конкурентоспособного управления развитием местных рынков как составляющих сложной многоуровневой системы национального рынка туристских услуг.

Пространственная поляризация социально-экономического развития местных рынков туристских услуг, аутентичные особенности их культурно-исторического потенциала, особенности духовно-религиозных ценностей населения, различие в природно-климатических условиях формирования туристских рынков порождают необходимость применения дифференцированных специфических моделей и концепций формирования и управления их развитием, учитывающих различные подходы и механизмы достижения общих целей, поставленных задач и ожидаемых проектов [2, с. 54].

Приоритетным направлением развития рынка туристских услуг Республики Таджикистан предлагается определять формирование системы аутентичного управления, учитывающее пространственно-поляризационную диспропорцию функционирования субъектов туристского бизнеса, основываясь на специфические туристские возможности местных рынков, которое играет чрезвычайно важную роль в достижении перманентного развития местных рынков туристских услуг.

Управление развитием местных рынков туристских услуг путем аутентичного управления позволит использовать национальную культурную самобытность в качестве конкурентного преимущества при поощрении как иностранных, так и внутренних туристов. Причем позиционирование местного туристского рынка как аутентичного направления должно опираться на развитие положительного отношения к представителям других наций и культур; желание познавать культуру и обычаи народов, снижение негативных представлений и стереотипов в отношении других народов и культур; распространение понимания, уважения и терпимости к культуре других народов; повышение самооценки местных жителей и восприятие ими мировых стандартов жизни; психологическое удовлетворение от взаимодействия с представителями других культур.

Построение модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг позволит обеспечить комплексного и системного взаимодействия национальных и местных органов государственной власти, Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан и Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан, местные структуры по вопросам развития туризма, национальные и региональные туристские организации и ассоциации в целях обеспечения устойчивого, конкурентного развития как местного, так и национального рынка туристских услуг должны взаимодействовать в этом направлении.

Реализацию модели предлагается осуществлять на основе учета специфических особенностей местных рынков туристских услуг, а именно: аутентичность культурно-исторических ресурсов местных рынков туристских услуг (духовно-религиозные ценности, культурно-туристские ресурсы, историко-туристские ресурсы), асимметричность инфраструктурного и социально-экономического развития рынков (транспортная инфраструктура, инфраструктура средств размещения, культурно-развлекательная инфраструктура, инфраструктура средств питания, социально-экономическое положение), пространственную поляризацию размещения природно-климатических и рекреационных факторов развития местных туристских рынков (естественно-географический потенциал, природно-климатический потенциал и рекреационный потенциал).

Синергетическое взаимодействие указанных особенностей образует контурный каркас модели, определяет интегрированные компоненты обеспечения конкурентных преимуществ и деструктивные детерминанты формирования местных туристских рынков.

Модель аутентичного управления развитием рынка туристских услуг должна опираться и максимально учитывать:

- региональную специфику развития субъектов туристского бизнеса и смежных отраслей;
- принципы рационального использования и охраны туристических рекреационных ресурсов местных рынков, сохранение объектов национального культурного наследия;
- передовые мировые достижения и разработки по системному управлению качеством туристского обслуживания, предоставления туристских услуг, создания комплексного туристского продукта;
- механизмы взаимодействия и регламентацию полномочий центральных и местных органов исполнительной власти, органов местного самоуправления, субъектов туристской деятельности, научных учреждений и учебных заведений;
- механизмы обеспечения максимальной безопасности туристов, защита их прав и интересов во время путешествия;
- потребности местных рынков в профессиональной подготовке специалистов сферы туризма, в частности гостиничной, ресторанной, культурно-развлекательной и других видов деятельности;
- стратегические перспективы развития прилегающих к туризму отраслей и видов экономической деятельности, которые носят приоритетный характер для исследуемой территории;
- комплексные теоретико-методические, аналитические, социологические исследования местного туристского бизнеса, рынка туристских услуг, субъектов туристской деятельности.

Учет подлинности культурно-исторического развития местных рынков туристских услуг предполагает ориентацию управления на духовно-религиозные ценности и культурно-исторические туристские ресурсы определенного территориального пространства. В связи с этим, разработка местных программ развития туризма должна опираться на имеющиеся культурные, ценностные, духовные, морально-религиозные ориентиры общества, уникальное культурно-традиционное наследие местной общины.

Соблюдение аутентичной составляющей в управлении и формировании местных рынков туристских услуг обеспечит сохранение уникальных культурных этносов, с одной стороны, и служить инструментом поощрения туристов, мотивированных желанием познать культурное достояние, исторические потопки и этнографическую ценность отдельных регионов страны. Учет асимметричности инфраструктурного и социально-экономического развития местных рынков туристских услуг, а именно: транспортной, культурно-развлекательной инфраструктуры, инфраструктуры средств размещения, питания, социально-экономического положения региона в управлении позволит обеспечить разработку программ, концепций и стратегий, которые учитывают насущные потребности и потенциал их решения, опираясь на ресурсы и факторы определенного территориального экономического пространства [3, с. 25].

В зависимости от того, какой вид туризма планируется развивать на определенной территории осуществляется оценка ее обеспеченности теми или иными необходимыми ресурсами и факторами. Так, на первом этапе целесообразно провести оценку наличия природно-климатических, рекреационных и культурно исторических ресурсов, второй этап характеризуется исследованием качества инфраструктурного обеспечения, заключительный, третий - диагностикой социально-экономического положения.

Модель аутентичного управления развитием рынка туристских услуг призвана выполнять следующие функции: организационно-управленческую, аналитико-диагностическую, прогностическую, информационно-ресурсную, инновационно-технологическую, коммуникационную.

Концептуальное наполнение модели обеспечивается интегрированным взаимосвязью ее основных компонентов: цели, которое проявляется в обеспечении устойчивого, конкурентного развития местных рынков туристских услуг, задачами, функциями, принципами, задействованными субъектами, механизмами управления, ожидаемыми эффектами ее внедрения (табл. 1.).

Таблица 1.

Распределение стран по моделям государственного участия в регулировании и управлении развитием местных рынков туристских услуг (составлен автором по источнику) [1, с.111]

Модель децентрализованного управления	I Модель централизованного управления	II Модель централизованного управления
США	Мексика, Тунис, Турция, Египет.	Азербайджан, Андорра, Албания, Греция, Турция, Таджикистан, Российская Федерация, Беларусь, Казахстан, Польша, Сан-Марино, Испания, Исландия, Люксембург, Болгария, Румыния, Кипр

Среди основных задач модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг определены:

- совершенствование институционального обеспечения развития местных туристских рынков, усиления взаимодействия национальных и местных органов государственной власти, создание местного органа, осуществляющего регулирование в области туризма, управления его развитием (управление, департамент туризма в составе областных государственных администраций, местных туристских администраций)
- развитие туристской и сопутствующей инфраструктуры регионов страны;
- восстановление заброшенных туристских объектов, включение их в программы экскурсионного обслуживания путем привлечения национальных и иностранных инвесторов, применение государственно-частного партнерства;
- включение в туристскую индустрию нетрадиционных для туризма направлений – промышленных, аграрных, природоохранных регионов, не использовавший в полном объеме имеющийся рекреационный потенциал фрагментарным характером развития туристского бизнеса или его полным отсутствием;
- распространение информации о туристическом бренде местных направлений, повышение осведомленности населения о туристских достопримечательностях Таджикистана, что позволит переориентировать выездные туристские потоки на потоки в пределах государства, поддержать отечественный сектор туризма;
- повышение интереса граждан к культурному наследию, истории и современности родного края, которое страны позволит обеспечить не только социально-экономический эффект, но и патриотически-воспитательную функцию - способствовать возрождению духовности, нравственности, национального сознания, культуры, уважения к родному краю и государства.

Организационно-управленческая функция выражается в создании единого управленческого пространства, способного обеспечить целостность управленческой

системы рынка, эффективность взаимоотношений его компонентов, координацию и взаимосвязь субъектов туристской деятельности, достичь наиболее оптимальных условий для рациональной организации, координации и управления развитием рынка туристских услуг.

Аналитико-диагностическая функция проявляется в сборе и анализе информации по эффективности управления рынком туристских услуг, выявлении существующих положительных и отрицательных тенденций, имеющихся угроз, оценки соблюдения определенных векторов формирования рынка, установление причин отклонения от концептуальных и стратегических программ его развития.

Прогностическая функция прогнозирует развитие рынка в будущем, проявляя закономерные тенденции, рынокоформирующие факторы и специфические свойства каждой стадии его формирования; формирует стратегические цели развития и определяет концептуальные ориентиры управленческой деятельности.

Информационно-ресурсная функция предполагает мобилизацию и перераспределение материальных, финансовых, информационных, интеллектуальных, кадровых ресурсов; предоставление нормативной, информационной, методической, консультационной, финансово-кредитной поддержки [4, с. 75].

Инновационно-технологическая функция предполагает обобщение передового мирового управленческого опыта, современных технологий и механизмов создания комплексного туристского продукта, стандартов обслуживания туристов, обеспечения распространения приобретенной прогрессивной технологической и организационной практики с целью стимулирования, обеспечения поддержки деятельности субъектов местных рынков туристских услуг, его перманентного конкурентоспособного развития.

Коммуникационная функция выступает интегрирующей составляющей, которая объединяет роль управления и общения, обеспечивает обмен информацией и обратная связь, управление коммуникативными процессами, происходящими между субъектами рынка туристских услуг, позволяет достичь согласованности интересов, сотрудничества на паритетных началах, выравнивание различий в исходной информированности, поддерживать устойчивые производственно-деловые связи.

Важной исследовательской задачей моделирования аутентичного управления развитием рынка туристских услуг является определение принципов, основными из которых являются: интегративность, оптимальное сочетание централизации и децентрализации управления, адаптивность, рациональность, единство, гибкость, комплексность, подлинность и поликультурность.

Выбор и применение определенных механизмов аутентичного управления развитием рынка туристских услуг опираться на тип, модель местного рынка, учитывает наличие рынка - формирующих и деструктивных факторов, стадию формирования рынка и актуальные тенденции его развития. Предложенный перечень механизмов в модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг не исчерпан. В рамках каждого механизма можно создавать субмеханизмы, которые нацелены на особенности и свойства местных рынков.

Реструктуризационный механизм предложен применять для туристских рынков на стадии модернизации, которым присуще неэффективное управления, непроизводительное использование природно-климатического и рекреационного потенциала, низкое качество инфраструктурного обеспечения туристского бизнеса, ограниченная активность внутренних и отсутствие въездных туристских потоков.

В процессе реструктуризации осуществляется целенаправленное изменение или существенное совершенствование системы управления рынком, развитие качественно нового институционального обеспечения развития рынка туристских услуг, разработка и внедрение стратегии эффективного, экологического, устойчивого использования природно-климатического и рекреационного потенциала, разработка механизма

пространственно-инфраструктурного обеспечения туристского бизнеса или существенная оптимизация существующей инфраструктуры [8, с. 147].

Субъектами, задействованными в реализации модели предложено определить: Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан, органы местного самоуправления, местные органы, осуществляющие управление и регулирование в области туризма.

Модель децентрализованного управления развитием местных рынков туристских услуг предполагает отсутствие центрального национального органа по вопросам формирования и реализации государственной политики в области туризма. Разработка и внедрение программ развития туризма, культуры, досуга осуществляется на местах на принципах рыночной самоорганизации. Использование такой модели целесообразно, когда туристская отрасль не является стратегически важной для национальной экономики или субъекты туристского рынка способны обеспечивать устойчивое и конкурентоспособное развитие в национальном и международном масштабе без государственной протекции. Модель централизованного управления развитием местных рынков туристских услуг предполагает наличие профильного органа по вопросам туризма и соответствующей политики, которое контролирует деятельность местных органов. Подобная модель присуща туристическим рынкам государств, для которых туризм является основным источником валютных пополнений бюджета, составляет значительную долю поступлений в ВВП, характеризуется высокой занятостью населения в туристской отрасли. Характерными признаками модели является определение туристской отрасли приоритетной для страны, четкое распределение полномочий между профильным органом и местными органами, обеспечивающими формирование и реализацию региональной политики в сфере туризма.

Модель централизованного управления развитием местных рынков туристских услуг предполагает наличие департамента, самостоятельного структурного подразделения в составе многопрофильного комитета по обеспечению формирования и реализации государственной политики в области туризма, который отвечает за развитие туризма, а свою деятельность направляет в двух направлениях: решение общих вопросов управления развитием рынка туристских услуг и координация маркетинговой деятельности.

Национальному рынку туристских услуг Таджикистан присуща II- модель централизованного управления. Обеспечение формирования и реализации государственной политики в сфере туризма осуществляет Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан, целью деятельности которого является обеспечение формирования и реализации государственной политики в сфере туризма.

На Комитет по развитию туризма возложен широкий круг задач, среди которых разработка предложений по формированию и реализации государственной политики в сфере туризма; реализация основных приоритетных направлений государственной политики в сфере туризма; обеспечение разработки и выполнения программ развития туризма в Таджикистане; принятие мер по расширению международного сотрудничества, утверждения Таджикистана на мировом туристическом рынке; организация учета туристских ресурсов страны, обеспечение их рационального использования и охраны; исследования туристского рынка, подготовка и распространение информации о республике и ее туристских возможностях на международном туристическом рынке и внутри государства; участие в осуществлении стандартизации туристских услуг и объектов туристской инфраструктуры; участие в осуществлении комплексного анализа и прогнозирования развития сферы туризма, организации научных, маркетинговых и других аналитических исследований; содействие координации деятельности органов исполнительной власти, субъектов предпринимательской деятельности, их объединений, осуществляющих деятельность в сфере туризма; предоставление субъектам туристской деятельности консультационной и другой помощи и т.д. [5, с. 39].

Ожидаемыми результатами внедрения модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг является возникновение социального и экономического эффекта (рис. 1).

Рис. 1. Эффект от реализации модели аутентичного управления рынка туристских услуг (разработано автором)

Экономический эффект проявляется в:

- ✓ повышении темпов экономического роста регионов;
- ✓ создании благоприятного институционально-организационно климата для обеспечения экономических условий развития приоритетных направлений туризма региона;
- ✓ повышении поступлений в местные бюджеты;
- ✓ повышении инвестиционной привлекательности регионов, привлечения инвестиций;
- ✓ увеличении туристских потоков - национальных, въездных, в пределах страны;
- ✓ мультипликационном влиянии на сопутствующие отрасли туризма;

- ✓ утверждению устойчивого имиджа региона, города как туристско-привлекательной направленности и т.д.

Социальный эффект проявляется в:

- ✓ повышении занятости населения, сокращении безработицы, уменьшении бедности, роста платежеспособного спроса;
- ✓ совершенствовании существующей системы научно-исследовательского сотрудничества, профессиональной подготовке, переподготовке специалистов и повышения квалификации кадров сферы туризма;
- ✓ содействии развитию образовательных учреждений из-за необходимости увеличения качества подготовки и переподготовки кадров, задействованных в туризме, повышение их квалификации;
- ✓ достижении социальной удовлетворенности местных жителей в содержательном досуге, оздоровительном отдыхе, пребывании в экологически устойчивой среде.

Эффективность внедрения предложенной модели аутентичного управления развитием рынка туристских услуг зависит от четкой регламентация полномочий органов государственной власти и местных органов, определение оптимальных объемов централизации и децентрализации управления (табл. 2).

Таблица 2.

Регламентация полномочий органов государственной власти и местных органов, осуществляющих управление и регулирование в области туризма (составлено автором)

Составляющие компоненты контура модели	Полномочия органов государственной власти	Полномочия местных органов
1	2	3
Асимметричность инфраструктурного и социально-экономического развития местных рынков туристских услуг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Утверждение региональных, местных программ развития туризма. 2. Определение средств местных бюджетов для финансового обеспечения программ развития туризма, контроль за их финансированием. 3. Сбор предложений о включении мероприятий по местным программам развития туризма в соответствующих общегосударственных программ. 4. Обеспечение становления туризма как высокорентабельной отрасли, поощрения национальных и иностранных инвестиций в развитие индустрии туризма, создание новых рабочих мест. 5. Обеспечение доступности туризма для всех слоев населения путем введения льгот по этим категориям лиц. 7. Содействие развитию эффективной туристской и сопутствующей инфраструктуры. 7. Организация и обеспечение реализации инвестиционной политики в области туристской деятельности. 8. Определение приоритетных направлений научных исследований в области туризма и исследовательских работ и другие. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разработка местных программ развития и инфраструктурного обеспечения рынка туристских услуг. 2. Разработка программ содействия развития малого и среднего предпринимательства в городе, области. 3. Разработка местных программ содействия привлечения занятости населения в туристской отрасли. 5. Софинансирование, ваучерная подготовки и переподготовки кадров, необходимых для качественного управлением и повышения стандартов туристского обслуживания в регионе Внедрение действенного механизма взаимодействия власти, бизнеса, общества по общему воплощению программ местного развития туристской отрасли.
Аутентичность культурно-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Утверждение региональных, местных программ развития туризма. 2. Определение средств местных бюджетов для финансового обеспечения программ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разработка и финансирование местных программ развития культуры и искусства.

<p>исторического развития местных рынков туристских услуг</p>	<p>развития туризма, контроль за их финансированием. 3. Сбор предложений о включении мероприятий по местным программам развития туризма в соответствующие общегосударственные программы. 4. Развитие туризма с учетом уровня жизни, традиций и культуры населения. 5. Сохранение и восстановление целостности туристских ресурсов, их рациональное использование, охрана культурно-исторического наследия.</p>	<p>2. Разработка местных программ поддержки развития культур национальных меньшинств. 3. Разработка местных программ сохранения и реконструкции памятников истории и искусства. 4. Разработка и реализация программ формирования туристского имиджа города, области, основанных на позиционирование аутентичных особенностях. 5. Участие в создании и реализации социальных программ по воспитательного патриотизма, самосознания, уважения к культурного наследию родного края, формирование представлений о индивидуальной этнической идентификации.</p>
<p>1</p>	<p>2</p>	<p>3</p>
<p>Пространственная поляризация размещения природно-климатических ресурсов и рекреационных факторов развития местных туристских рынков [9, с.294]</p>	<p>1. Утверждение региональных, местных программ развития туризма. 2. Определение средств местных бюджетов для финансового обеспечения программ развития туризма, контроль за их финансированием. 3. Сбор предложений о включении мероприятий по региональным программам развития туризма в соответствующие общегосударственные программы. 4. Осуществление контроля за сохранностью и рациональным использованием природных территорий курортов. 5. Создание и внедрение государственных кадастров природных территорий курортов и природных лечебных ресурсов и т.п..</p>	<p>1. Разработка и финансирование программ развития местных рекреационных комплексов. 2. Разработка рационального использования природоохранных территорий и заповедников. 3. Разработка программ устойчивого развития и экологизации туризма с учетом влияния местных эндогенных факторов.</p>

Управление развитием национального рынка туристских услуг путем аутентичного управления позволит использовать национальную культурную самобытность в качестве конкурентного преимущества при поощрении как иностранных, так и внутренних туристов.

Соблюдение аутентичной составляющей в управлении и формировании местных рынков туристских услуг обеспечит сохранение уникальных культурных ценностей, с одной стороны, и служит инструментом поощрения туристов, мотивированных желанием познать культурное достояние, исторические потопки и этнографическую ценность отдельных районов республики. Именно данное направление послужит достижению основных целей развития сельских местностей и народных ремесел.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горбань Г.П. Управление региональным развитием туристической отрасли: мировой опыт / Г.П. Горбань // Экономика и управление. 2011. №4. С. 110-113.
2. Машокиров Дж.Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Технологического университета Таджикистана – Душанбе, 2021. – № 4 (47). – С. 209- 218.

3. Машокиров Дж.Н. Роль международного туризма в развитии экономики страны // Сборник научных статей II Международной научно-практической интернет-конференции, посвященной 55-летию университета (29 марта 2019, Гомель). Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации. г. Гомель. - 2019. С. 89-94.
4. Машокиров Дж.Н., Шаропов Ф.Р. Исследование спроса и предложения на рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Научный журнал. Душанбе: Таджикского государственного университета коммерции, 2020. - №4/1 (33).
5. Машокиров Дж. Н., Синяк. Н.Г. Туризм и его воздействие на экономики Республики Таджикистан // Научный журнал «Экономика Таджикистан» Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе: ИЭДАНРТ, 2018. - №1. С. 70-80.
6. Машокиров Дж.Н. Опыт Испании на мировом рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. - Худжанд: 2016. №2. (67) С. 32-41.
7. Машокиров Дж.Н. Некоторые проблемы развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Часть 1. Душанбе: «Сино», 2014. - № 2/10 (152). С. 252-257.
8. Машокиров Дж.Н. Условия и перспективы развития выездного туризма в Республике Таджикистан // Материалы международной научно-практической дистанционной конференции «Развитие рынка финансовых услуг в Таджикистане и Польше». (26-27 12. 2017). ТГУК. Душанбе.-2017. - С.145-149.
9. Машокиров Дж.Н. Развитие туризма в Испании и методы его реализации // Материалы республиканской научно-практической конференции «Необходимость повышения уровня финансовой грамотности населения и её роль в обеспечении устойчивого роста экономики». (31 марта 2016, Душанбе). Институт предпринимательства и сервиса. Душанбе. – 2016. - С. 292-299.

УДК 338.4

Ҳабибов С.Ҳ., Чамшедов М.Ч.

НИЗОМИ АНДОЗБАНДӢ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ САЙӢӢӢ

Дар мақола оид ба низоми андозбандӣ ва нақши он дар таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳии кишвар мавриди таҳқиқ шудааст. Ба таърихи пайдоиш ва нақши низоми андозбандӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ин соҳа дар заминаи Кодекси нави андоз, таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ, моҳият, принципҳои поягии андозгузорӣ, аҳамияти иқтисодӣ-иҷтимоии фаъолияти сайёҳӣ дар ин баҳши иқтисодӣ ва имтиёзҳои низоми андозро оид ба таъмини шароити мусоид дар инкишофи соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ва масъалаҳои дигари мубрам мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: соҳаи сайёҳӣ, нақши сайёҳӣ, рушди устувор, андозбандӣ, андозситонӣ, имтиёзҳои андозӣ, дастгирии давлатӣ.

Хабибов С.Х., Джамshedов М.Дж.

СИСТЕМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

В статье исследуется налоговая система и ее роль в обеспечении устойчивого развития туристической отрасли страны. История возникновения и роль налоговой системы в развитии хозяйствующих субъектов в данной сфере на основе нового Налогового кодекса, передовой мировой опыт, сущность, основные принципы налогообложения, социально-экономическое значение сектора туризма и преимущества налоговой системы в Таджикистане и другие актуальные вопросы.

Ключевые слова: туризм, роль туризма, устойчивое развитие, налогообложение, налоговые льготы, государственная поддержка.

Khabibov S.Kh., Jamshedov M.J.

SYSTEM OF TAXATION AND USE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM

The article examines the tax system and its role in ensuring the sustainable development of the country's tourism industry. The history of the emergence and role of the tax system in the development of economic entities in this area based on the new Tax Code, world best practices, the essence, basic principles of taxation, the socio-economic importance of tourism in this economic sector and the advantages of the tax system in Tajikistan and other topical issues.

Key words: tourism, the role of tourism, sustainable development, taxation, taxation, tax incentives, government support.

Андоз - пардохти ҳатмӣ мебошад, ки онро шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи кишвар ба қисмати даромадҳои бучети умумидавлатӣ ва маҳаллӣ ворид мешаванд [1].

Моҳияти иқтисодӣ ва иҷтимоии андоз дар он ифода меёбад, ки давлат ба воситаи истифодаи ин фишанги муҳими иқтисодӣ як ҳиссаи муайяни даромади шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро дар давраи муайян (се моҳ, сол) тариқи марказонидашуда ҷамъоварӣ намуда, ба ин усул ба бучети давлатӣ саҳми ин ё он соҳаи алоҳидаро мегузорад. Давлат мутобиқи нақшаи қисмати нақшавии даромади бучет аз ҳисоби андозҳо барои таъмини рушди устувори иқтисоди кишвар, баҳусус соҳаҳои афзалиятноки он, саҳмгирии зарурӣ дар иҷро намудани вазифаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра пардохт менамояд. Шахсони воқеӣ (шаҳрвандон) ва шахсони ҳуқуқӣ (корхонаю ташкилотҳо) мутобиқи қонун ва қоидаҳои амалкунанда дар ҳудуди Тоҷикистон, ки чун андозсупорандагони расмӣ эътироф шудаанд ва онҳо уҳдадор мебошанд, ки намуди муайяни андозҳои муқарраршударо дар муҳлати муайяншуда, тибқи тартиботу меъёри тасдиқшуда, пурра ва сари вақт ба бучети давлат пардохт намоянд. Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати андозро бо мақсади таъмини рушди устувори соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли амалӣ намуда, назорати доимиро ташкил ва иҷро менамояд.

Андозҳо аз рӯи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воҳиди пулӣ ҳисоб карда шуда, бо пули миллӣ – сомонӣ ва дирам ба бучети давлат бояд пардохт шаванд, агар Кодекси мазкур тартиби дигареро муқаррар накарда бошад [2]. Кодекси нави андоз аз ҷониби Парламенти кишвар дар ҳафтаи аввали моҳи ноябри соли 2021 мавриди муҳокимаи намояндагони Маҷлиси Олӣ қарор гирифта, сипас тасдиқ карда шуд, ки ба таври расмӣ дар саҳифаҳои воситаҳои ахбори умум чоп намудааст [3].

Маъхазҳои таърихӣ ва илму амали давлатдорӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки аз қадимулайём ва ҳоло ҳам ҳеч як кишвари дунё бо назардошти принципҳои поягӣ ва риояи сиёсати андозбандӣ ва андозситонӣ вазифаи пур кардани хазина ӯ қисмати даромади бучети давлатро воқеан татбиқ карда наметавонад. Намудҳои гуногуни андоз баробари пайдо шудани давлат бо назардошти сохторҳои муайяни иқтисодӣ, заминаи андозбандӣ, намуд ва меъёрҳои он ва дигар нишонаҳо истифода мешаванд. Ҳар як давлат вобаста дар асоси тақозои воқеии ҳаёти иқтисодӣ дар даври замонҳои гуногуни таърихӣ, низоми андоз, тарзу қоидаҳои муайян, сабукиҳои андоз бо мавҷуди зарурат, дар амал татбиқ карда, механизми онҳоро ҳамеша таҳкиму такмил месозад. Инро мо аз фарҳангу тамаддуни бою ғании сокинони бумии Осиёи Марказӣ дар аҳди Сомониён ва давлатдорӣ минбаъда дар ин сарзамин, инчунин даврони мавҷудияти собиқ Ҳокимияти Шуравӣ мушоҳида карда метавонем. Масалан, дар асрҳои XI – XII, ба мисли бочу хироч аз шахсони воқеӣ минтақаҳои алоҳида ситонида мешуданд. Дар солҳои баъдина сиёсати андозбандӣ ва андозситониро на танҳо дар мадди фаъолияти молиявӣ - иқтисодии хеш мегузоштанд, балки барои ғани гардондани даромади бучети давлат низоми андозро такмил дода зарурати, ба он тағйиру иловаҳои нав нав ворид кардан ба миён меояд. Азбаски соҳаи сайёҳӣ ҳоло дар зинаи ташаккул ва рушдбӣ қарор дорад, бояд ин аз ҷониби давлату ҳукумат дастгирии назаррас ӯбад.

Мазмун ва муҳтавои масоили андозбандӣ ва андозситонӣ дар Кодекси андози ҳар як кишвар пурра инъикос ӯфтааст. Ҳоло дар Тоҷикистон низоми андозбандии мусир ва фаҳмою сода бо назардошти хусусияти фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ сайёҳӣ истифода гардад, чунки маҳз дар ин давра ба маблағҳои молиявӣ – воситаҳои сабук ӯ пурра озод кардан аз андозҳо, бештар ниёз дорад.

Унсурҳои асосии низоми андоз иборатанд аз: принципҳо, намудҳои андоз, объекти андозбандӣ, манбаи андоз, меъёри андоз, муҳлати пардохти андоз; имтиёзҳои андоз, ҷаримаи андоз, эълумияи андоз, агенти андоз, низомҳои махсуси андозбандӣ, аз ҷумла низоми содакардашудаи андозбандӣ барои соҳибкорӣ хурд ва низоми содакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (андози ягона); шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ; тартиботи назорати пардохти андозҳо; санҷишҳои андоз; низоми идоракунии хавфҳо; мақомоти андоз; уҳдадорӣҳои андоз ва иҷрои он; муқаррароти умумӣ ва ғайра [4, с.119-147].

Дар кишварҳои аъзои ИДМ низоми байни андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ аз ҳамдигар тафовут ва хусусиятҳои фарқкунанда доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми январи соли 2022 – Кодекси нави андоз амал хоҳад кард, ки мувофиқи он миқдори андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ боз ҳам кам шуда, сабукиҳои зиёд оид ба андозҳои алоҳида ба хотири бо суръат инкишоф додани бахшҳои ҷудоғонаи иқтисодӣ (сайёҳӣ, пахтакорӣ ва васеъ кардани заминҳои нав, парандапарварӣ, соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф, илм ва ғайра) муқаррар ва тасдиқ шудаанд.

Андозҳоро вобаста аз манбаи ташаккулбӣ ба ду гурӯҳ: мустақим ва ғайримустақим мисли тартиби пешина ҷудо карданд, моҳият ва мазмуни иқтисодӣ дорад.

Андозҳои мустақим пардохтҳои пулие мебошанд, ки бевосита мувофиқи меъёрҳои муқарраргардида аз манбаи маблағи андозбандии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ маншаъ гирифта ба бучети давлат ворид карда мешаванд. Ин намуди андозҳо бо он фарқ мекунанд, ки ҳаҷми андоз аз ҳуди маблағи манбаи андозбандӣ (музди меҳнат, ғоидаи умумӣ, арзиши амвол ва ғ.) муайян мегардад. Меъёри андозбандӣ бо назардошти ин ӯ он намуди андоз бояд асоснок бошад ва он ба рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии соҳаҳои афзалиятдор он бештар шароити хуб фароҳам оварад.

Андозҳои ғайримустақим – гурӯҳи дигари ҳамон навъи андозҳое мебошанд, ки на аз манбаи асосӣ, балки тавассути нарх ва тарифҳо муқаррар мешаванд. Ба ин гурӯҳи махсуси андозҳои мустақим, пеш аз ҳама андози аксизӣ аз молҳои алоҳида, андоз аз арзиши иловашуда ва ғ. мансубанд. Масалан, андоз аз арзиши иловашуда дар ҳамаи зинаҳои

чараёни истехсолот ташаккул ёбад ҳам, аммо пардохтгарони ин намуди андоз истеъмолгарони ниҳоӣ, яъне аҳоли ба ҳисоб меравад, гарчанде онҳо ба нархи ҳар як воҳиди молу маҳсулот ва хизматрасониҳои пулакӣ ворид карда мешаванд.

Вазифаи *танзимгарии андозҳо* моҳиятан дар он зоҳир мешавад, ки давлат бо роҳи муқаррар намудани меъёри нисбии андози алоҳида, имтиёз, ҷарима ва дигар фишангҳои молиявӣ, шарту шароити муайян барои рушди устувору босуръат ва муназзами соҳаҳои истехсолоти моддӣ ва умуман иқтисоди миллӣ заминаи мусоид ва ҳавасмандии андозсупорандагонро фароҳам меоварад.

Вазифаи муҳими андоз ва андозбандӣ риояи принципи – *ҳавасмандгардонӣ* мебошад, ки воқеан имконият медиҳад тавассути кодекси андози амалкунанда ба рушди фаъолонаи соҳибкорӣ, ҳаллу фасли вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии шароити хуб фароҳам созад, ки дар оқибати ин амал барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли кумаки бевосита ва назаррас мерасонад.

Тавассути иҷро кардани *вазифаи тақсимоии даромадҳои буҷетро аз ҳисоби андозҳои гуногун* давлат барои ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва умумидавлатӣ дар буҷет ғункунии воситаҳои пулии заруриро роҳандозӣ менамояд.

Вазифаи *фискалии андозҳо* (*ҷамъоварии мақсаднок ва саривақтии онҳо*) дар он ифода меёбад, ки дар ин раванд давлат ба туфайли татбиқи амалии низоми самарабахши андозҳо ва механизми андозбандию андозситонӣ аз шаҳрвандон ва корхонаҳо ҳазинаи даромадҳои пулии буҷети умумидавлатӣ ва маҳаллиро бо пул таъмин карадани эҳтиёҷ ба хотири рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода бурда мешаванд.

Вазифаи *назоратии андозҳо* имкон медиҳад, то ки механизми андозбандӣ самарабахш арзёбӣ гардад, назорати чараёни ҳаракат ва истифодаи манбаъҳои молиявӣ кишвар дар сатҳи давлативу маҳаллӣ пурра таъмин гардида, зарурати бевосита ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳо тибқи талаботи муносибатҳои бозорӣ ба низоми андозу буҷети давлатӣ ҳаматарафа мутобикат намояд.

Андозбандии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ метавонад барои рушди босуръати фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин замина барои баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагонии аҳолии мамлакат шароити зарур фароҳам созад.

Моҳият, зарурат ва принципҳои истифодаи низоми андозро мавриди амал қарор додан бори нахуст дар қитъаи Аврупо шахси донишманд Уилям Петӣ соли 1662 дар китобаш «Дар бораи андозҳо ва аворизм» муайян кардааст. Баъдтар, соли 1776 Адам Смит - олими шинохта ва поягузори назариячи иқтисодӣ дар асари безаволи худ «Таҳқиқи моҳият ва сабабҳои пайдоиши боигарии халқҳо» масъалаҳои назарияи иқтисодиро мавриди баррасӣ ва омӯзиши амиқ қарор дода буд. Ақидаи ӯ чӣхати амалқарди механизми бозорӣ ва танзими давлатии он тавассути як «дасти ноаён», инчунин дар бобати зарурати андоз ва андозситонӣ, принципҳои асосии он ва масоили дигари иқтисодӣ то имрӯз аҳаммияти илмию амалӣ дорад. Маҳз ӯ чун пажӯҳишгари донишманд ҷаҳор принципи классикии ташкили самарабахши фаъолияти андозгузорӣ ва андозситониро аз чӣхати илмӣ – методологӣ асоснок намудааст.

Одилона будани андоз. Дар асоси ин принцип андоз бояд мутобик ба ҳаҷми воқеии даромади андозсупоранда ба ҳазинаи давлат ситонида шавад.

Муайянсозии меъёри андоз ва муҳлати пардохти он бояд пешакӣ ва хеле мушаххас муқаррар гардад.

Сарфакорӣ дар харчи ба тартиби андозбандӣ ва андозситонӣ. Моҳияти ин принцип дар он ифода меёбад, ки меъёри андоз дар ҳадди ақал бошад, то боиси ғорат ва норозигии аҳоли нагардад.

Дар андозситонӣ ба амали худсарӣ ва қонуншиканӣ роҳ дода нашавад ва ин масъала ҳамеша бояд таҳти назорати доимию қатъии кормандони масъули соҳаи андоз ва андозситонӣ бошад.

Истифодаи принципҳои зикршуда дар фаъолияти мақомоти андоз ва намояндагии он дар шаҳру ноҳияҳо барои ба низом овардани амалиёти андозбандӣ ва андозситонӣ, аз байн бурдани беадолатӣ, андозгирии аз меъёр зиёд, решакан кардани худсариро чабр кардан нисбат ба андозсупорандагон бештар ба таъмини адолат ва шаффофияти ин раванди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Донишмандони машҳури иқтисоддон Давид Рикардо, Чон Мейнард Кейнс ва як қатор олимони илми иқтисоди муосир ба масъалаҳои ташаккули механизм ва усулҳои андозбандӣ, сода, фаҳмо ва самарабахш гардидани истифодабарии принципҳои андоз ва низоми андоз таваччуҳи хос зоҳир кардаанд. Дар шароити амали иқтисоди бозорӣ ва амсилаи иқтисоди омехта, ки ҳоло дар кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон (масалан ИМА, Хитой, Япония, ИДМ ва ғ.) мавриди истифода қарор дорад, ба истифодаи амалии боз як қатор принципҳои дигар ба монанди: сода ва шаффоф будани андоз, ҳадди ақали имтиёзҳои андоз, ягонагии системаи андозҳо дар қаламрави як давлат; қиёсшавандагии андозҳо барои андозсупорандагон ва ғ. таваччуҳи бештар дода мешавад.

Низоми андози кишварҳои ҷаҳони муосир ба принципҳои зерин таъя мекунад ва онҳоро дар фаъолияти воқеӣ истифода менамоянд:

- *принципи ҳавасмандгардонии* фаъолияти соҳибқории тавлидотӣ ва дар амал ҷорӣ намудани имтиёзҳо оид ба андозбандии ғоида, ки ба рушди соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ таққони ҷиддӣ мебахшад;

- *татбиқи меъёрҳои* *принципи ҳатмии андоз* ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ки дар асоси маълумотномаҳои дақиқ оид ба объектҳои андозбандӣ дар давраи ҳисоботӣ муайян карда шудааст, муқаррар кардани ҷавобгарии андозсупорандагон ҳангоми риоя накардани талаботи қонунгузории андоз;

- *принципи мунтазам ва мутаносибан* ситонидани намудҳои мухталиф аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;

- *принципи ҳуқуқи баробарӣ* – ин пеш аз ҳама роҳ наодан ба амали маҳдудсозии ҳуқуқи андозсупорандагон дар пешбурди фаъолияти хоҷагӣ;

- *принципи адолати иҷтимоӣ* – таъмини дастгирии иҷтимоии қишри камбизоати аҳоли бо роҳи амалӣ намудани андозаи ҳадди ақали даромади шахсони воқеӣ ва истифодаи андозбандии тафриқавӣ ва пешқадам;

- *принципи устуворӣ*-таъмини босуботи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва ставкаи онҳо, инчунин андозҳои имтиёзнок дар давоми соли бучетӣ;

- *принципи асосноккунии иқтисодӣ*-ин муқаррар намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучети давлатӣ дар асоси нишондиҳандаҳои рушди иқтисоди миллӣ ва имкониятҳои молиявии кишвар бо назардошти мувозинати бузургии пулӣ ба хароҷоти бучети давлатӣ иборат мебошад;

- *принципи пардохтҳои мунтазам* ин аз муқаррар намудани муҳлати пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ вобаста ба зарурати таъмини саривақтии воридшавии маблағҳо аз ҳисоби андозҳо ба бучет ва масрафҳои гуногун мебошад;

- *принципи салоҳиятнокӣ* нисбати муқаррар ва бекор кардани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, инчунин муайян кардани имтиёзҳо барои андозсупорандагон муайяннамудаи қонунгузории амалкунанда оид ба андозбандӣ;

- *принципи муносибати ягона* – ин таъмини рафтори ягона доир ба таҳия, таҳрир, воридсозии тағйиру иловаҳо, мониторинги ҳолати андозгузорӣ ва андозситонӣ, ҳатман муайян кардани андозсупоран-дағони муайяни он ва пардохтҳои ҳатмӣ, объектҳои андозбандишаванда, манбаъҳои пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, марҳила ва ставкаҳои андозбандӣ, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, муҳлат, тартиби пардохти андозҳо ва асоснок пешниҳод намудани имтиёзҳои онҳо;

- *принципи дастрас будани* андозҳо ин пеш аз ҳама, таъмини меъёрии ҳамаҷонибаи тартиботу муқаррароти низоми андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз ҷониби андозсупорандагон.

Пешвои миллат бо таҷрибаи бузурги худ, дар марҳилаи аввали рушди соҳа бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонда, барои обод намудани мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро фароҳам оварданд. Дар ин радиф, бо ибтикори Сарвари давлат ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолият аз андоз аз ҶОИДА озод шуданд. Имтиёзҳои мазкур натиҷаҳои самарбахш ба бор оварда, аз аввали ҷорӣ гардидан то ин дам шумораи умумии ширкатҳои сайёҳӣ дар кишвар ба 226 - то расид. Инчунин, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти инфрасохтори сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод шуда, боҷи гумрукӣ барои воридоти автомашинаҳои нав бо мақсади сайёҳӣ 50 ҶОИЗ коҳиш ёфт. Фароҳамоварии имтиёзҳои мазкур ҳавасмандии соҳибкоронро боз ҳам зиёд намуд ва танҳо дар заминаи ин имтиёзҳо ҶОИДА аз 20 лоиҳаи инфрасохтори сайёҳӣ дар самтҳои бунёди маҷмааҳои сайёҳӣ, боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ, роҳи танобӣ, меҳмонхонаву осоишгоҳ ва дигар иншооти сайёҳӣ идома доранд.

Дар иҷлосияи сеюми Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати шашум лоиҳаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав 3 ноябри соли 2021 тасдиқ гардид.

Лоиҳаи мазкур аз 2 қисм, 15 ҶОИДА, 57 боб, 399 модда иборат буда, дар муқоиса бо Кодекси андози амалкунанда шумораи қисмҳо бетағйир, ҶОИДА 3 адад кам, ҳамчунин, шумораи бобҳо 7 адад ва моддаҳо 70 адад зиёд мебошад.

Дар лоиҳа бо мақсади баланд бардоштани мавқеи кишвар дар радбадандии агентҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармоя ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ, шумораи умумии андозҳо бо роҳи хориҷ намудани андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард ва муттаҳид намудани андозҳои ба ҳам алоқаманд аз 10 намуд ба 7 намуд кам карда шуд.

Инчунин низомҳои махсуси андозбандӣ ва низомҳои имтиёзноки муттаҳид карда шуда, шумораи умумии онҳо, ки 10 намудро ташкил меод, то ба 8 намуд кам карда шуд.

Ҷамчунин, дар лоиҳа муқаррароти низомҳои имтиёзноки андозбандии фаъолияти парандапарварию моҳипарварӣ, субъектҳои бозори коғазҳои қиматнок ва фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба низомҳои махсус табдил дода шуда, дар қисмати муқаррароти интиқолии лоиҳа заминаи ҳуқуқии муҳлати амали имтиёзҳои пешбинишуда бо муҳлати барномаҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулнамудаи Ҷумҳурии кишвар мутобиқ карда шуданд.

Дар қисми 3 моддаи 348 Кодекси андози ҶТ дар таҳрири нав меъёри андозбандии объектҳои ғайриманкули дар минтақаҳои рушди сайёҳӣ ва истироҳат ҷойгирбудаи бо мақсади фаъолияти соҳибкорӣ истифодашаванда ба андозаи дукарата муқаррар карда шуд.

Ҷиҳати дигари мусбати Кодекси андоз дар таҳрири нав як дарсад коҳиш ёфтани андоз аз даромади шахсони воқеӣ (13-12 дарсад). Ҷайр аз ин, андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ғайррезидент аз қори қироя ба ҷои 25 дарсади пештара 20 дарсад кам карда шуд. Ташкилотҳои қарзии молиявӣ тибқи кодекси мазкур андоз аз даромадҳои шахсони ҳуқуқӣ ба ҷои 23 дарсади амалкунанда аз 1 январи соли 2022 ба андозаи 20 дарсад коҳиш дода мешавад. Ин иқдом ба андешаи инҷониб ташкилотҳои молиявии хурдро ҳавасманд гардонид, ҶОИДА месозад.

Инчунин, меъёрҳои андоз аз дигар намуди фаъолият аз 23 то 18 дарсад поён бурда шуд. Меъёри стандартии андоз аз арзиши иловашуда аз 18 то 15 дарсад ва хизматрасонии меҳмонхонавӣ аз 18 то 7 дарсад коҳиш ёфт. Ин ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ривочу раванқи сайру саёҳат дар кишвар мусоидат менамояд.

Бо мақсади кам кардани арзиши аслии маҳсулоти ниҳой андоз аз ҶОИДА маҳсулоти кишоварзии истеҳсоли дохилӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз 18 то 5 дарсад кам карда шуд, ки шоистаи дастгирӣ аст.

Аз андоз озод намудани воридоти таҷҳизоту техника, масолеҳи сохтмонӣ ва лавозимоти дигар барои таъмини эҳтиёҷоти сайёҳӣ (аз ҷумла меҳмонхона, осоишгоҳ ва истироҳатгоҳҳои табобатӣ, марказҳои сайёҳӣ ва иншооти дигари сайёҳӣ), ба истиснои

молҳои дар ҷумхури истехсолшаванда, барои рушди минбаъдаи сайёҳӣ низ таъсири мусбат хоҳад расонд [3].

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» (с.2012).
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Шарқи озод, соли 2012.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тасдиқи Иҷлосияи сеюми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати шашум аз 3 ноябри соли 2021// “Садои Мардум”, № 136 (4398) ва №137 (4399).
4. Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва андозбандии корхонаҳо. Ҳабибов С., Ҷамшедов М. Иқтисоди корхона (ташкilot)-ҳои истехсолӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии иқтисодӣ. – Душанбе: “Ирфон”, 2014. – 352 саҳ.

УДК 657:336.7

Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А.

ДОРОИҲОИ МОЛИЯВӢ: ХУСУСИЯТҲОИ БАҲОДИҲИИ ЗАРАРҲОИ ИНТИЗОРИИ ҚАРЗӢ ТИБҚИ СБҲМ(IFRS) 9

Ҳадаф. Тадқиқоти мазкур ба ташаккули захираи зарарҳои қарзии интизорӣ мутобиқи муқаррароти СБҲМ(IFRS) 9 «Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва баҳодихӣ» бахшида шудааст. Дар айни замон муассисаҳои қарзии кишвар муқаррароти ин стандартро амалан татбиқ намеkunанд ва аз ин рӯ, ҳисоботи молиявӣ ин субъектҳо наметавонанд ба СБҲМ мутобиқат кунанд. Методология: Раванди ташаккули захираҳои баҳой нисбати зарари интизории қарзӣ барои категорияҳои гуногуни дороиҳои молиявӣ бо сатҳҳои гуногуни хавф аз ҷиҳати назариявӣ баррасӣ шуда, бо таҳлили муқоисавӣ ҳамроҳ карда шуд. Хулосаҳо. СБҲМ варианти саҳттареро барои эътирофи дороиҳои молиявӣ дар ҳисоботи молиявӣ бо назардошти принсипи эҳтиёткорӣ пешниҳод мекунад. Ҳамин тариқ, сатҳи эҳтимоли истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ ташкilotҳои қарзӣ ба таври назаррас баланд мешавад.

Вожаҳои калидӣ: воситаҳои молиявӣ, талафоти пешбинишудаи қарз, дороиҳои молиявӣ, сифати дороиҳо, захираи баҳой, муфлисӣ.

Мирзоалиев А.А., Давлатов А.А.

ФИНАНСОВЫЕ АКТИВЫ: ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ОЖИДАЕМЫХ КРЕДИТНЫХ УБЫТКОВ СОГЛАСНО МСФО (IFRS) 9

Цель. Данное исследование посвящено вопросам формирования оценочного резерва под ожидаемые кредитные убытки согласно положениям МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты: признание и оценка». В настоящее время кредитными учреждениями страны положения указанного стандарта практически не применяются, и, следовательно, финансовая отчетность указанных субъектов не может соответствовать МСФО. Методология: Процесс формирования оценочных резервов под кредитные убытки для различных категорий финансовых активов с разными уровнями риска рассматривались

теоретически и сопровождались сравнительным анализом. Выводы. МСФО предлагает более жесткий вариант признания финансовых активов в финансовой отчетности с учетом принципа осмотрительности. Тем самым, значительно повышается уровень доверия пользователей финансовой отчетности кредитных учреждений.

Ключевые слова: финансовые инструменты, ожидаемые кредитные убытки, финансовые активы, качество актива, оценочный резерв, дефолт.

Mirzoaliev A.A., Davlatov A.A.

FINANCIAL ASSETS: PARTICULARITIES OF ASSESSING EXPECTED CREDIT LOSSES ACCORDING TO IFRS 9

Target. This study focuses on the formation of an allowance for expected credit losses in accordance with the provisions of IFRS 9 Financial Instruments: Recognition and Measurement. Currently, the country's credit institutions practically do not apply the provisions of this standard, and therefore, the financial statements of these entities cannot comply with IFRS. Methodology: The process of forming credit loss allowances for various categories of financial assets with different levels of risk was considered theoretically and accompanied by a comparative analysis. Conclusions. IFRS offers a more stringent option for recognizing financial assets in financial statements, taking into account the prudent principle. Thus, the level of confidence of users of the financial statements of credit institutions is significantly increased.

Key words: financial instruments, expected credit losses, financial assets, asset quality, allowance, default.

Постановка проблемы. Необходимость существенной перестройки подходов к оценке активов с целью формирования резервов под кредитные риски выкристаллизовалась в результате негативного влияния финансового кризиса на мировую экономику. Разработанная Советом по Международным стандартам финансовой отчетности модель ожидаемых кредитных убытков в МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты: признание и оценка» (далее - МСФО(IFRS)9), считается одним из перспективных направлений повышения качества информации, раскрываемой в финансовой отчетности и используемой для управления активами, полезность которых может изменяться под влиянием многих внешних и внутренних факторов.

Международные стандарты финансовой отчетности как нормативная база для ведения бухгалтерского учета и формирования финансовой отчетности формально используются отечественными банками уже длительное время. В частности, это касается отражения в бухгалтерском учете результатов оценки финансовых активов на предмет уменьшения их полезности и для формирования резервов.

Вступивший с 1 января 2018 года в силу новый стандарт - МСФО(IFRS) 9, является обязательным для использования всеми субъектами хозяйствования, подающими финансовую отчетность по международным стандартам. Положения нового стандарта существенно отличаются от положений предыдущего МСФО(IAS) 39 «Финансовые инструменты: признание и оценка» в части классификации финансовых инструментов и порядка оценки активов с целью формирования резервов под кредитные риски. Соответственно, вопрос порядка расчета указанных резервов приобретает все большую актуальность по мере приближения сроков обязательного применения МСФО(IFRS) 9.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы учета финансовых инструментов, их оценки и порядка формирования резервов под обесценение не являлись предметом изучения и исследования со стороны отечественных ученых. Отдельные аспекты применения международных стандартов рассмотрены в научных трудах Бобоева М.У. [1], Гришкина С.Н. [2:3;6], Садикова С.И. [2:3;6], Сиднева В.П. [2:3;6], Шобекова М.

[7], и др. Вместе с тем, изменение подходов к классификации активов и их оценки требуют качественной перестройки существующего порядка и процедур оценки и отображения информации о хозяйственных операциях в системе бухгалтерского учета.

Целью статьи является обобщение подходов к оценке активов с целью формирования резервов под кредитные риски согласно требованиям МСФО(IFRS) 9 «Финансовые инструменты: признание и оценка». С этой целью следует рассмотреть подходы к классификации финансовых активов; общие принципы формирования резервов под ожидаемые кредитные убытки в зависимости от существенности изменений в кредитном риске и подходы к расчету резерва в зависимости от типа активов.

Изложение основного материала. Согласно МСФО(IFRS) 9 [5] долговые финансовые активы предприятия, в частности, банка, делятся и учитываются по трем классификационным категориям:

1. Активы, учитываемые по амортизированной стоимости
2. Активы, которые учитываются по справедливой стоимости с признанием результатов переоценки в прочем совокупном доходе;
3. Активы, которые учитываются по справедливой стоимости с признанием результатов переоценки в прибылях или убытках.

В МСФО(IFRS) 9 предлагается использовать два критерия разграничения активов по этим категориям: бизнес-модель по управлению финансовыми активами и характеристики денежных потоков, предусмотренные условиями договора (выпуска) финансового актива (рис. 1).

Долговые финансовые активы		Бизнес-модель (цель)		
		Получение денежных потоков, предусмотренных договором	Получение денежных потоков, предусмотренных договором или от продажи	Прочие
Характеристика денежных потоков	Включительная основная сумма плюс проценты	По амортизированной стоимости (АС)	По справедливой стоимости через прочий совокупный доход (FVOCI)	По справедливой стоимости через отчета о прибылях и убытках (FVPL)
	Другие	FVPL	FVPL	FVPL

Рис.1. Классификация долговых финансовых активов согласно МСФО(IFRS) 9
Источник: сформирован авторами на основе [5]

Под бизнес-моделью понимается совокупность целей, политик, методов и процедур, определяющие:

- способ управления финансовыми активами для достижения определенной цели,
- направления (источники) получения экономических выгод от таких активов,
- способ генерирования денежных средств от использования таких активов.

С точки зрения классификации финансовых активов в финансовом учете и отчетности все бизнес-модели группируются в три типа:

- 1) для получения («собирания») денежных потоков, предусмотренных условиями договора (выпуска)
- 2) как для получения («собирания») денежных потоков, предусмотренных условиями договора (выпуска), так и для продажи;
- 3) другие.

Второй критерий классификации долговых финансовых активов - характеристика денежных потоков, предусмотренных условиями договора (выпуска) (так называемый «SPPI-тест»). Цель проведения такого теста - определить, представляют собой договорные (контрактные) денежные потоки исключительно платежи в погашение основной суммы и процентов на непогашенную основную сумму. В случае если это так, долговой финансовый актив может быть классифицирован в категорию:

1) по амортизированной стоимости (при условии, если тип бизнес-модели управления им предусматривает получение денежных потоков, предусмотренных условиями договора (выпуска))

2) по справедливой стоимости с признанием результата переоценки в других совокупных доходах (при условии, если тип модели управления им предусматривает как денежные потоки, предусмотренных условиями договора (выпуска), так и продажа).

Введение такого SPPI-теста, среди прочего, делает возможным применение предусмотренной МСФО(IFRS) 9 оценки активов на предмет обесценения на основе модели ожидаемых кредитных убытков.

Под основной суммой для целей SPPI-теста понимается справедливая стоимость актива при его первоначальном признании. Процентами считается компенсация, предусмотренная условиями договора (выпуска) и которая должна быть уплачена за право временного пользования средствами кредитора (или держателя долговой ценной бумаги), которые представляют собой непогашенную основную сумму. Будущие денежные потоки в счет погашения процентов включает платежи, связанные с компенсацией:

1) стоимости денег во времени;

2) кредитного риска - риска непогашения (неполного погашения) основной суммы долга;

3) других базовых рисков и расходов, непосредственно и по экономическому содержанию связанных с базовыми отношениями кредитования. Платежи за такие риски и / или расходы могут быть, но не обязательно, включенные с условиями договора (выпуска).

При этом активы, денежные потоки по которым соответствуют указанным критериям, могут учитываться в группе активов по справедливой стоимости с признанием переоценки в прибылях или убытках за безотзывным выбором банка, но исключительно при условии, если такой учет значительно уменьшает или устраняет несоответствие оценки или признания, которая бы возникла вследствие использования различных баз оценки к активам или обязательствам, или к признанию связанных с ними прибыли и убытков (так называемый «опцион справедливой стоимости»). Поскольку такой выбор является безотзывным, такие долговые финансовые активы ни при каких условиях не могут быть пере классифицированные в другие категории.

МСФО(IFRS) 9 содержит другие подходы по классификации финансовых активов, которые являются инструментами капитала. Понятно, что денежные потоки от разного рода акциям не отвечают критерию исключительно платежей на погашение основной суммы и процентов. Итак, долевые инструменты классифицируются как учитываемые по справедливой стоимости с признанием результата переоценки в прибылях или убытках. Вместе с тем, как исключение, в некоторых случаях (в частности, при проведении так называемых «стратегических инвестиций») разработчики МСФО(IFRS) 9 предусмотрели возможность учета инструментов в категорию активов, учитываемых по справедливой стоимости с признанием переоценки в прочем совокупном доходе. Такой выбор также является безотзывным (рис. 2).

Безусловно, подобные «опционы» - права и условия выбора учета по справедливой стоимости - банку необходимо зафиксировать в учетной политике банка и применять последовательно.

Именно классификация финансовых активов по категориям является ключевым фактором для определения, подлежит финансовый актив анализа на предмет обесценения.

Так, по инструментам капитала кредитный риск не является предпочтительным, а объем денежного потока в виде дивидендов, как и другие денежные потоки, невозможно

предсказать достаточно точно. Это связано с отсутствием обязательных платежей по такому активу. Тогда как денежные потоки по долговым финансовым активом четко прописаны в договоре (условиях выпуска), а кредитный риск по своей сути является базовым, и поэтому уровень кредитного риска по соответствующим активом является безусловно полезной информации, которую уместно раскрывать в финансовой отчетности.

Рис. 2. Классификация инструментов капитала по МСФО 9
Источник: сформировано авторами на основе [4;5]

Отсюда, логический вывод, который зафиксирован требованиями МСФО(IFRS) 9, обесценение целесообразно определять только по долговым активам, учитываемым по амортизированной стоимости, и активами, учитываемые по справедливой стоимости с признанием результатов переоценки в прочем совокупном доходе. Даже если денежные потоки за инструментом составляют исключительно основную сумму и проценты, но банком такой инструмент учитывается по справедливой стоимости с признанием переоценки в прибылях или убытках, потребности в оценке актива на предмет обесценения нет. Это объясняется тем, что в этой группе учитываются активы, целью содержание которых есть на продажу актива на рынке, а не его обслуживание и работу с должником как таковым.

Принципиальным отличием МСФО(IFRS) 9 от его предшественника, МСФО (IAS) 39, является то, что он требует оценивать и признавать резерв под ожидаемые, а не понесенные, кредитные убытки от финансовых активов. Ожидаемые кредитные убытки - это средневзвешенное значение кредитных убытков, определенное с использованием соответствующих вероятностей наступления событий дефолта как коэффициентов взвешивания. А кредитные убытки, в свою очередь, является настоящей стоимости разницы между денежными потоками, которые предстоит получить банка согласно условиям договора (выпуска) и денежными потоками, которые банк ожидает получить. Иными словами, резерв под ожидаемые кредитные убытки формируется под все ожидаемые нехватки денежных средств (рис. 3).

Следовательно, важной новацией МСФО(IFRS) 9 является то, что принципиально резервы признаются по всем финансовым активам, которые включены в соответствующие категории, а не только по обесцененным и тогда, когда уже произошли конкретные события ущерба, а также по сути, резервы следует начинать признавать, начиная прямо с даты первоначального признания.

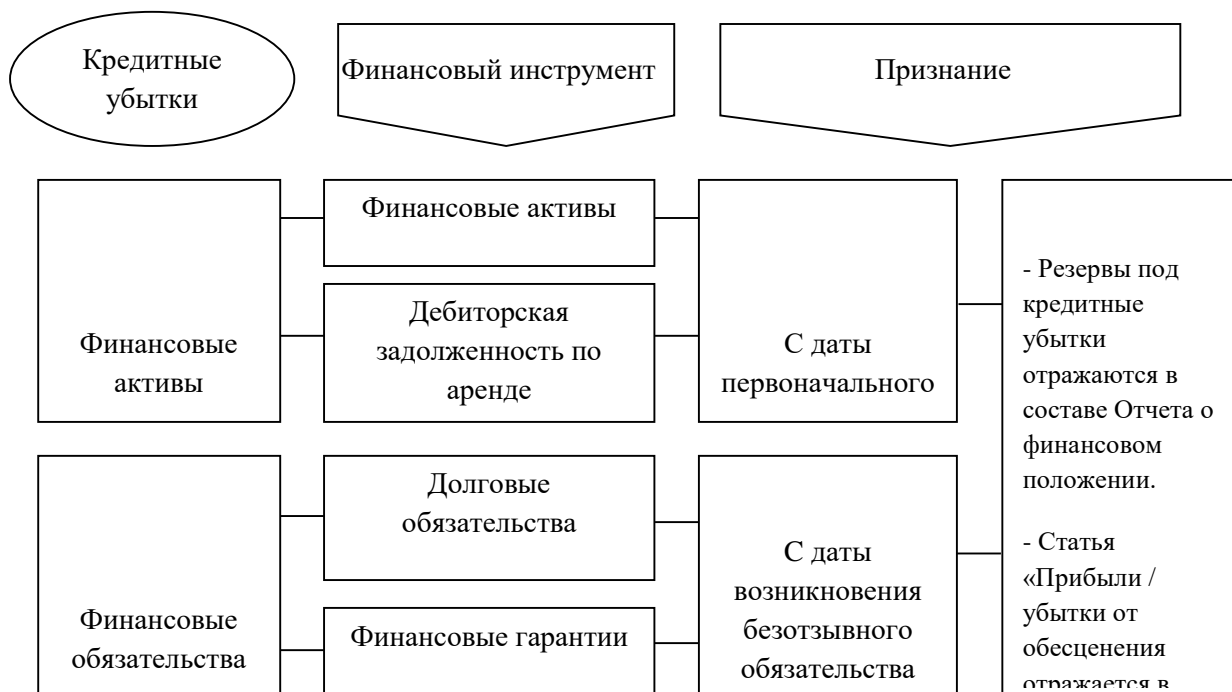

Рис. 3. Признание резервов под кредитные убытки

Источник: сформировано авторами на основе [5].

Поскольку расчет резерва под ожидаемые кредитные убытки активов оперирует данными будущих периодов, то полученные показатели следует приводить к оценке на дату баланса путем их дисконтирования с использованием эффективной ставки процента.

Оценка ожидаемых кредитных убытков должно отражать объективную оценку различных сценариев погашения актива реализуется через учет суммы убытков, средневзвешенной на вероятность возникновения каждого из сценариев. Обязательным условием оценки кредитных убытков по финансовым инструментам является учет стоимости денег во времени, реализуется через приведение будущих денежных потоков к их текущей стоимости с использованием эффективной ставки процента. Третьим обязательным компонентом оценки является оценка активов на базе уместной и беспристрастной информации, полученной без чрезмерных затрат и усилий (Рис.4).

Оценка кредитных убытков = текущая стоимость всех денежных потоков		
Денежные потоки	Период	Ставка дисконтирования
Контрактные денежные потоки – ожидаемые денежные потоки	Максимальный предусмотренный договором период, с учетом возможности пролонгации	Первоначальная эффективная ставка
		Текущая эффективная ставка
		Скорректированная на кредитные убытки первоначальная эффективная ставка
		Приблизительное значение эффективной ставки

Контрактные денежные потоки, возникшие, если кредиты будут предоставлены – ожидаемые денежные потоки	Ожидаемый период, в течение которого существует кредитный риск	Первоначальная эффективная ставка, которая будет получена при выполнении обязательства
		Приблизительное значение эффективной ставки
Ожидаемые платежи на покрытие кредитных убытков кредитора – суммы, которые гарант ожидает получить в качестве возмещения	Максимальный предусмотренный договором период	Безрисковая ставка+ Премия за риски, присущие денежным потокам

Рис. 4. Подходы к оценке ожидаемых кредитных убытков согласно МСФО (IFRS) 9
Источник: сформирован автором на основе [5].

Совет по Международным стандартам предусмотрела два подхода к оценке ожидаемых кредитных убытков: общий и упрощенный. При общем подходе объем ожидаемых кредитных убытков определяется, исходя из текущего кредитного качества актива и того, насколько изменился уровень кредитного риска по сравнению с датой первоначального признания. То есть, на дату баланса банк должен оценить разницу между уровнем кредитного риска на отчетную дату, и уровнем кредитного риска, который был присущ финансовому активу на дату его первоначального признания. Методика оценки изменения кредитного риска может и должна отличаться в различных учреждениях и с учетом специфики актива.

В целях оптимизации признания ожидаемых кредитных убытков по долговым финансовым активам и процентным доходам по ним они, независимо от категории (то ли по амортизированной себестоимости, или по справедливой стоимости с признанием результатов переоценки в других совокупных доходах), распределяются на 3 стадии обесценения (уровне кредитного риска) – так называемые работающие, недоработающие и неработающие. Стадия обесценения определяется исходя из того, насколько существенно изменился уровень кредитного риска по финансовому активу по состоянию на отчетную дату по сравнению с первоначальным уровнем кредитного риска по нему. Отнесение финансового актива к той или иной стадии определяет порядок оценки суммы ожидаемого кредитного убытка и суммы процентных доходов, которые требуется признавать по каждому такому финансовому активу (рис. 5).

Кредитные убытки	Стадия 1	Стадия 2	Стадия 3
	Условия договора выполняются (работающие)	Условия договора выполняются не полностью (недоработающие)	Условия договора не выполняются (неработающие)
	Отсутствие значительного роста кредитного риска	Значительный рост кредитного риска	Объективные свидетельства обесценивания (Дефолт)
	Просрочка до 30 дней	Просрочка до 90 дней	Просрочка свыше 90 дней

Рис. 5. Модель ожидаемого кредитного убытка согласно МСФО (IFRS) 9

Источник: сформирован автором на основе [1]

Для работающих активов, уровень риска которых существенно не вырос с даты первоначального признания, признаются ожидаемые убытки за следующие 12 месяцев – часть кредитных убытков, ожидаемых в течение всего срока действия финансового инструмента, которые могут возникнуть в результате наступления дефолта в течение следующих 12 месяцев.

Для активов «недорабатывающих» и обесцененных, т.е. таких, уровень риска, по которым существенно вырос с даты первоначального признания актива, в учете признаются ожидаемые кредитные убытки за весь срок действия – ожидаемые кредитные убытки, возникающие вследствие наступления всех возможных событий дефолта в течение ожидаемого срока действия финансового инструмента (так называемые lifetime ECL). Различие между финансовыми активами, отнесенными ко второй и третьей стадии, содержится в подходах к признанию процентных доходов. По финансовым активам на второй стадии процентный доход признается на валовой основе, так как и для финансовых активов на первой стадии. А вот для обесцененных финансовых активов на третьей стадии, процентный доход признается на чистой основе, то есть только на работающую часть актива, реализуя таким образом принцип осмотрительности.

Для дебиторской задолженности стандартом предусмотрен более упрощенный подход (рис. 6).

		Всегда lifetime	Общий подход (2-3 стадии)
Торговая дебиторская задолженность	Нет значительного компонента финансирования	Обязательный	Запрещено

Активы по договору по МСФО (IFRS) 15	С значительным компонентом финансирования	Может быть выбран	Может быть выбран
		Отдельно по каждому типу финансового актива	
Дебиторская задолженность по договорам аренды		Может быть выбран	Может быть выбран
		Отдельно по каждому видам аренды (финансовая, операционная)	
Значительный компонент финансирования имеет место, если сроки оплаты, согласованные между сторонами, обеспечивают покупателю значительную выгоду, связанную с тем, что передача активов/ услуг по существу финансируется			
Анализируемые факторы	Разница (при наличии) между:		
	<ul style="list-style-type: none"> - Суммой полученного возмещения; - Номинальной (реальной текущей) ценой продажи товаров / услуг. 		
	Комбинированный эффект:		
	<ul style="list-style-type: none"> - Ожидаемого периода между передачей товара/услуги и их оплатой; - Превалируя процентные ставки на соответствующем рынке. 		

Рис. 6. Модель оценки ожидаемого кредитного убытка по дебиторской задолженности согласно МСФО(IFRS) 9

Источник: сформирован автором на основе [5]

Для дебиторской задолженности без значительного компонента финансирования отдельных контрактных активов, определенных в соответствии с МСФО(IFRS) 15 «Доход от контрактов с покупателями», и лизинговых активов, перечень которых закреплен учетной политикой, разрешено использовать упрощенный подход, предусматривающий признание ожидаемых кредитных убытков в учете на протяжении всего срок действия актива, независимо от качества актива, т.е. без необходимости анализа изменений кредитного риска и определения стадии обесценения. Для остальной дебиторской задолженности МСФО(IFRS) 9 позволяет осуществить выбор – использование упрощенного или общего подхода. Такой выбор должен быть зафиксирован в учетной политике и применяться последовательно.

Для первоначально обесцененных финансовых инструментов МСФО(IFRS) 9 предусматривает особые требования. Под первоначально обесцененным понимается приобретенный или созданный (инициированный) финансовый актив, имеющий признаки обесценивания на дату первоначального признания. Впрочем, здесь следует учитывать несколько особенностей, которые и составляют отличие от общего или упрощенного подхода (рис. 7).

Финансовые активы, учитываемые по амортизированной стоимости		Финансовые активы, учитываемые по справедливой стоимости через прочий совокупный доход			
Первоначально обесцененные финансовые активы					
Финансовые активы, по которым на дату первоначального познания уже произошли одно или несколько «убыточных» событий, оказывающих негативное влияние на ожидаемые будущие денежные потоки:					
Значительные финансовые	Нарушение договора, например, невыполнен	кредитор(ы) заемщика по экономическим или договорным	Большая вероятность банкротств	исчезновение активного рынка для	приобретение или создание финансового

трудности эмитента или заёмщика	ие или просрочка обязательства	причинам, связанным с финансовыми трудностями заемщика, предоставил заемщику концессию, которую иначе не рассматривал бы	а или финансовый реорганизации	финансового актива из-за финансовых трудностей	актива со значительной скидкой, что отражены понесенные кредитные убытки
Первоначальное признание	Эффективная ставка	Процентный доход	Признание резерва под кредитные убытки		
Резерв под обесценивание не признается	Скорректированная на кредитные риски эффективная ставка, по которой выполняется уравнение:	Признается на основе амортизированной стоимости:	Признаются только кумулятивные изменения в течение всего срока действия финансового актива		
	$BC = \frac{ОДП}{(1 + i_{ec})^n}$	$ПД = AC * I_{ec}$			

Рис. 7. Особенности учета первоначально обесцененных финансовых активов согласно МСФО (IFRS) 9

Источник: сформирован автором на основе [5]

Первоначально обесцененные активы изначально признаются по справедливой стоимости плюс расходы по сделкам. Согласно официальным объяснениям МСФО(IFRS) 9 [4], при первоначальном признании активов с уменьшенной полезностью, резерв под уменьшение полезности не формируют, эффективную ставку определяют исходя из стоимости приобретения (или справедливой стоимости при первоначальном признании) и объема ожидаемых будущих денежных потоков. Таким образом, сумма ожидаемого кредитного ущерба, присущая финансовому активу при первоначальном признании, не признается отдельно как резерв, а корректирует эффективную ставку, по которой затем в течение всего срока действия финансового актива будет признаваться процентный доход по нему. В дальнейшем ущерб от уменьшения полезности в Отчете о прибылях/убытках признается только в размере изменения величины ожидаемого кредитного убытка. Впрочем, по этим активам теоретически возможно и восстановление полезности в сумме, превышающей сложившийся резерв. В таком случае рекомендациями МСФО(IFRS) 9 предусмотрена корректировка стоимости актива именно через счет резерва с одновременным признанием дохода от восстановления полезности. Этот тип активов может быть отнесен только к третьей стадии обесценивания. Это означает, что по таким активам процентный доход признается всегда на чистой основе – на основе амортизированной себестоимости. Различия подходов к формированию резервов по «обычным» финансовым активам и первоначально обесцененным активам обобщены в таблице 1.

Таблица 1.

Сравнение подходов к учету резерва под ожидаемые кредитные убытки по финансовым активам и первоначально обесцененными финансовыми активами в соответствии с МСФО (IFRS) 9

Критерий	Расчет резерва по «обычным» финансовым активам	Расчет резерва по финансовым активам первоначально признанным с уменьшенной полезностью
Признание резерва под уменьшение полезности впервые	На дату первоначального признания финансового актива	На дату первой смены кредитного риска по активу
Объем кредитного ущерба, учитываемый при расчете резерва	Кредитный ущерб в течение 12 месяцев, если актив без существенного уменьшения полезности; или кредитный ущерб за весь период, если уровень кредитного риска повысился существенно	Кредитный ущерб за весь период независимо от изменений в кредитном риске с момента первоначального признания
Объем восстановления полезности	В пределах предварительного уменьшения полезности	Возможен больше суммы предварительного уменьшения полезности, но не более общего объема поступлений по условиям договора
Доход от восстановления полезности или уменьшения расходов на формирование резервов	Уменьшение/восстановление предварительно признанных расходов на формирование резервов	Уменьшение затрат на формирование резервов (если были обесценения) и доход от восстановления полезности (даже если в целом некоторая часть актива не была возвращена)
Эффективная ставка, используемая для дисконтирования	Эффективная ставка, определенная на дату первоначального признания на основе денежных потоков согласно условиям договора (выпуска) без учета ожидаемых кредитных убытков	Эффективная ставка, определенная на дату первоначального признания, скорректирована на первоначально ожидаемый кредитный ущерб (скорректированная эффективная ставка)

Источник: сформирован автором на основе [5]

Выводы. Порядок формирования резервов под ожидаемые кредитные убытки тесно связан с классификационным критериям финансовых активов. Если единственной или одной из двух возможных целей содержания актива получения регулярных платежей по активу, то такой актив целесообразно оценивать на предмет обесценения.

В зависимости от типа актива порядок расчета резерва может отличаться. Выделены три подхода к расчету резерва: общий, упрощенный и подход к оценке первоначально обесцененных активов. Общий подход предусматривает выделение трех стадий обесценения, которые отличаются объемами ожидаемых кредитных убытков (в течение 12 месяцев или в течение всего срока действия финансового актива) и объемами процентных

доходов (на валовой или на чистой основе), которые следует признавать в учете и раскрывать в финансовой отчетности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие, - Душанбе, Ирфон, 2018. - 384с.
2. Гришкина С.Н., Сиднева В.П. Учет финансовых активов и обязательств в соответствии с российскими и международными стандартами учета и отчетности// Учет, анализ и аудит в эпоху цифровой экономики в постсоветском пространстве: инновационные перспективы развития: монография//Кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А.Мирзоалиева – Душанбе: ООО «Графика Принт», 2018 -265с.
3. Диалектика развития учетно-аналитических процедур и контрольных инструментов: тренды цифровой экономики: монография// Кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А.Мирзоалиева – Душанбе: ООО «Графика Принт», 2020 -339с.
4. МСФО (IFRS) 9 - Финансовые инструменты: признание и оценка. Выбор категории финансовых активов и обязательств// Электронный ресурс: Режим доступа: URL: <https://www.accaglobal.com/cis/ru/research-and-insights/vestnik-2016/ifrs90.html>
5. МСФО (IFRS)9. “Финансовые инструменты: признание и оценка». // Электронный ресурс: Режим доступа: URL:<https://www2.deloitte.com/kz/ru/pages/audit/articles/ifrs-9-financial-instruments.html>
6. Расширение границ учетно-аналитической информации и контрольных процедур в условиях цифровизации экономики: монография/ Кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А.Мирзоалиева – Душанбе: ООО «Графика Принт», 2019 -240с.
7. Шобеков М., Бобоев М.У., Джонбеков Т.Т. Финансовый учет. Учебник- Душанбе, 2014. – 400с.

УДК 332.146.2

Ҳошимзода Х. Ҳ.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ МАКРОИҚТИСОДИИ ТАРАҚҚИЁТИ МИНТАҚАҲО

Дар мақола хусусиятҳои хоси механизми танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудаанд. Солҳои охир ба муаммои идоракунии ҷараёнҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таъсиси механизми самаранок барои танзими тараққиёти минтақаҳо диққати мутахассисон зиёд гардида истодааст. Махсусан, чунин муносибат дар марҳилаи ниҳонии ташаккулёбии низоми иқтисодии бозорӣ дар мамлакат ниҳоят зарур мебошад, ки дар чунин шароит аҳамияти танзими макроиқтисодии ҷараёнҳо ва ҳодисаҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо афзоиш меёбад, ки ба ҳалли масъалаҳои стратегии умумимиллӣ доир ба баланд намудани суръати тараққиёти соҳаҳои саноат ва гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, муаммоҳои ташаккулёбии механизми танзими макроиқтисодӣ ва истифодабарии он дар ҷараёни тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии тараққиёти минтақаҳо, ҳудудҳои маъмурӣ, истифодаи муносибати аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи таҷдиди он мутобик бо талаботи низоми бозорӣ амалкунанда тақозо менамояд, ки назарияи иқтисодиёти минтақавиро инкишоф дода, ба мақомоти ҳокимияти давлатии минтақавӣ

имконияти истифодаи фишангҳои аслии таъсири давлатиро ба чараёнҳои иқтисодӣ таъмин намуда, барои тараққиёти устувори минтақаҳо мусоидат намояд.

Калид вожаҳо: механизм, танзим, макроиқтисодиёт, тараққиёт, идорақунӣ, рушди устувор, хочагидорӣ минтақавӣ, стратегия, сиёсати минтақавӣ, чараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Хошимзода Х. Х.

ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ

В данной статье автором подвергаются рассмотрению и анализу особенности механизма макроэкономического регулирования развития регионов. В последние годы учеными и специалистами данного направления уделяется все большее внимание проблемам управления процессами социально-экономического развития и создания эффективного механизма регулирования развития регионов. Данный подход особенно важен в период заключительного этапа формирования системы рыночной экономики в стране, когда повышается важность регулирования макроэкономических процессов и экономических ситуаций в регионах, способствующих решению общенациональных стратегических вопросов повышения динамики развития сфер промышленности и перехода в индустриально-аграрную экономику. В связи с чем, проблемы формирования механизма макроэкономического регулирования и его использования в процессе социально-экономического развития регионов, административных территорий, использования научно обоснованного нового подхода в соответствии с требованиями действующей рыночной системы требует развития теорий региональной экономики, обеспечения региональным органам государственной власти возможности использования действующих рычагов государственного влияния на экономические процессы и тем самым способствовать устойчивому развитию регионов (страны).

Ключевые слова: механизм, регулирование, макроэкономика, развитие, управление, устойчивое развитие, региональное хозяйство, стратегия, региональная политика, социально-экономические процессы.

Hoshimzoda H. H.

THE FEATURES OF MACROECONOMIC REGULATIONS' MECHANISM OF THE DEVELOPMENT OF REGIONS

In this article, the author examines and analyzes the features of the mechanism of macroeconomic regulation of the development of regions. In recent years, scientists and specialists in this area have been paying more and more attention to the problems of managing the processes of socio-economic development and creating an effective mechanism for regulating the development of regions. This approach is especially important during the final stage of the formation of a market economy system in the country, when the importance of regulating macroeconomic processes and economic situations in the regions increases, contributing to the solution of national strategic issues of increasing the dynamics of the development of industries and the transition to an industrial-agrarian economy. In this connection, the problems of forming a macroeconomic regulation mechanism and its use in the process of socio-economic development of regions, administrative territories, the use of a scientifically based new approach in accordance with the requirements of the current market system require the development of theories of the regional economy, providing regional government bodies with the opportunity to use existing

levers of state influence on economic processes and thereby contribute to the sustainable development of regions (countries).

Keywords: mechanism, regulation, macroeconomics, development, management, sustainable development, regional management, strategy, regional policy, socio-economic processes.

Дар марҳилаи муосири ташаккулёбии низоми бозории иқтисодиёт асоси амалӣ намудани сиёсати давлатии ислохот бевосита ба минтақаҳо гузаронида мешавад. Дар чунин шароит шакли асосии ислохоти бозории хоҷагии минтақавӣ танзими макроиқтисодии чараёнҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо ва ҳудудҳои маъмурии он баромад мекунад. Имконияти тараққиёти иқтисодиёти милливу минтақавӣ, бахш ва ё соҳаҳои он, ки дар истифодаи принципҳои самаранокӣ ва оқилона асос меёбад, зарурати танзими чараёнҳо ва ҳодисаҳоро ба миён меоварад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон омадааст: "... барои гузариш аз иқтисоди маъмуриву банақшагирӣ ба низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ, дигаргунсозӣ сохторӣ ва минбаъд таъмин намудани гуногуншаклии моликият, фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкориву сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми миллии бучету андоз ва пуливу қарзӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва инкишофи бахши иҷтимоӣ бисёр тадбирҳои самарабахш амалӣ карда шуданд" [2, с.3].

Бинобар ҳамин, муаммои ташаккулёбӣ ва истифодабарии механизми танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо мутобиқи талаботи объективии қонунҳои иқтисодӣ ниҳоят муҳим мебошад. Аз ҳалли он аз бисёр ҷиҳатҳо сатҳи самаранокии идоракунии минтақавӣ ва дастрасии мақсадҳои афзалиятноки тараққиёти минтақа вобастагӣ доранд.

Аҳамияти истифодаи танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо дар чараёни амалигардонии таҷдид ва ғайримарказонидани низомҳои идоракунӣ ва чараёнҳо боз ҳам баланд мегардад, ки бо мушкилгардии танзими ҳодисаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва чараёнҳои тараққиёти минтақаҳо, муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодиёти минтақавӣ, мақомоти танзимкунандаи ҳокимияти давлатӣ алоқаманд мебошад.

Механизми танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо ҳамчун низоми усулҳои интегрронӣ баромад мекунад, ки ба воситаи онҳо давлат таъсири худро ба иқтисодиёт амалӣ менамояд.

Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи муосири тараққиёти бозории мамлакат, муайян намудани дараҷаи даҳолати мақомотҳои давлатӣ ба чараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ ҳамчун муаммои муҳим ифода мегардад.

Шароитҳои дигаргуншавандаи тараққиёти устувори минтақаҳои мамлакат зарурати тақомули усулҳои танзими чараёнҳои тараққиёти минтақаҳоро ба миён оварда, коркарди чораҳои тараққиёти ҳудудиро дар сатҳи давлатӣ тақозо менамояд. Инчунин, бояд чараёни шиддатёбии ҷаҳонишавӣ, маҳсусан, пойдоршавӣ ва тараққиёти низоми бозории ташкили истеҳсолотро ба назар гирифт, ки дар он минтақаҳо ба иҷроиши вазифаҳои сифатан нав ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам ҷаҳонӣ шурӯъ менамоянд.

Ба механизми давлатии танзими тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо дар марҳилаи ниҳии ташаккулёбии низоми иқтисодии бозорӣ ворид намудани унсурҳои нав зарур ҳисобида мешавад. Моҳиятан, суҳан оид ба таъсиси механизми самаранок барои танзими макроиқтисодии чараёнҳои тараққиёти минтақавӣ меравад, ки муносибати концептуалии ба принципҳои идоракунии давлатӣ асосёфта ва то ҳадди аксар ба инобат гирифтани хусусиятҳои чараёни тақрористеҳсоли минтақавӣ, ҳаҷми таъсири омилҳои дохиливу берунаро ба соҳаҳо ва бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёти минтақавӣ, инчунин, имконияти дастрасии мақсадҳои стратегӣ гузошташударо дар нишондодҳои аниқу тағйиротҳои сифатии низоми минтақавиро талаб менамояд.

Бо дарназардошти сиёсати нави давлатии тараққиёти устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо, зарурати аниқ намудани моҳияти назариявӣ ва методологияи таркиби онҳо боз ҳам афзоиш меёбад.

Методологияи танзими давлатӣ моделҳои зиёди назариявӣ ва амалиро дар бар мегирад, ки барои ҳалли масъалаҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар миқёси мамлакати алоҳида таъинот дорад.

Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки ба муаммои таъсисдиҳии механизми самараноки танзими давлатӣ дар чорчӯбаи минтақаҳо, ки макони иҷтимоӣ-иқтисодии миллиро ташкил медиҳанд, диққати ҷиддии илмӣ зоҳир карда намешавад.

Дар назарияи низоми муносибатҳои бозорӣ, вазифаҳои танзими равандҳои ҳодисаҳои иқтисодӣ дар ҷараёни такрористеҳсол, механизми бозорӣ иҷро мекунад, ки ҳамчун “қоидаи бозӣ”-и субъектони хоҷагидорӣ оид ба истеҳсол ва ташаккулёбии пешниҳоду эҳтиёҷоти молӣ, махсусан, қисми пардохтпазирии он, ки талаботи аслиро муайян мекунад, мушоҳида карда мешавад.

Мувофиқан, онҳо асоси механизми танзими макроиқтисодии ҷараёнҳои тараққиёти минтақавиро ташкил медиҳанд, зеро аз онҳо таъмини мувофиқати байни маҷмӯи талабот ва маҷмӯи пешниҳод вобастагӣ дорад. Махсусан, муаммои муайян намудани таносуби онҳо дар дурнамои дарозмуддат муҳимтар мегардад, ки дар ин муҳлат бисёр шароитҳои ғайолияти субъектони иқтисодӣ ва дигар агентҳои бозор номаълум мебошанд.

Ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунандаи дар давраҳои пеш пойдоргардида ва дараҷаи истифодабарии иқтисодии Тоҷикистон ба дигаргуниҳои кулӣ оварда расонида, дар шароити табаддулоти иқтисодӣ фармондеҳӣ ба бозорӣ онҳо на танҳо шиддат ёфтанд, балки номутаносибиҳои нави минтақавӣ дар сохтори иқтисодӣ милли ба миён омаданд.

Барои ҳалли онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияҳо ва барномаҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо коркард шудаанд, ки дар чорчӯбаҳои онҳо сиёсати минтақавии давлат амалӣ карда мешавад, ки барои таъсиси заминаҳои умумии тараққиёти минтақавӣ равона карда шуда, таъиноти интихобӣ надоранд ва методологияи тадқиқоти ҷараёнҳои фарқгузори локалӣ дар ҳалли муаммоҳои тараққиёти минтақавӣ аз мадди назар берун мемонанд.

Ҷараёни ташаккулёбии низоми иқтисодии бозорӣ дар мамлакатҳои мустақили пасошӯравӣ ба марҳилаи ниҳоми худ расида истодааст, ки хусусияти он амалигардонии сиёсати давлатии ислоҳот бевосита ба минтақаҳо гузаронида мешавад.

Мавҷудияти чунин имконият дар истифодабарии принципҳои самарнокӣ ва оқилона дар идоракунии сатҳи минтақавии бахшҳо, соҳаҳо ва ё иқтисодӣ минтақавӣ дар умум асос меёбад, ки дар он зарурати танзими равандҳои ҳодисаҳо ба миён меоянд. Ҷараёни ташаккулёбии механизми танзимкунӣ мураккаб буда, аз истифодабарии он сатҳи самаранокии идоракунии ҳудудӣ ва дастрас намудани тараққиёти афзалиятнок вобастагӣ дорад.

Аз ҳамин нуқтаи назар, бояд диққати асосӣ ба муайян намудани моҳияти механизм ва маънидокунии назариявӣ-методологияи он зоҳир карда шавад, ки амалигардонии таҷдид ва ғайримарказонидани идоракунии хоҷагии минтақавиро дар шароити мураккабгардии танзими тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаворо ба назар мегирад.

Механизми танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо дар мадди аввал ҳамчун низоми интегриронии усулҳо баромад мекунад, ки ба воситаи онҳо давлат таъсироти худро ба хоҷагии минтақавӣ амалӣ менамояд, лекин шароитҳои дигаргуншавандаи ҷараёни таъмини тараққиёти устувори минтақаҳо, зарурати тақомули усулҳои танзимкунӣ ва ҷораҳои давлатиро аз рӯи тараққиёти минтақавӣ ва ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда тақозо менамоянд.

Бо баробари ин, бояд шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва махсусан, пойдоргардии иқтисодӣ пасоиндустриалиро ба инобат гирифт, ки дар чунин ҳолат минтақа ба иҷроиши

вазифаҳои куллан нав дар фазои иқтисодии миллӣ ва ҷаҳонӣ оғоз менамояд, ки ворид намудани унсурҳои навро ба механизми танзими ҷараёнҳои макроиқтисодии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо талаб менамояд

Механизми фаъолияти ҳар як минтақа дар макони иқтисодӣ хислатҳои хоси худро дорад, ки бо хусусиятҳои таърихии минтақаҳо, мавҷудияти фарқгузори устувор дар тараққиёти иқтисодии субъектҳои иқтисодӣ миллӣ ифода меёбад. Оид ба ин гуфтаҳо аз рӯи натиҷаи таҳлили сохтор ва тамоюли тағйирёбии ҳиссаи минтақаҳо дар МММ-и кишвар чунин баҳо додан мумкин аст (ҷадвали 1) [4].

Ҷадвали 1.

Вазни қиёсии минтақаҳо дар истехсоли МММ-и кишвар
(солҳои 2005-2020)

Минтақаҳо	2005	2010	2015	2020	Тағйирёбӣ 2020-2005 бо ифодаи фоиз
Ҳамагӣ МММ	100	100	100	100	-
Аз он ҷумла: - ВМКБ	2	1	2	2	0
-Суғд	26	26	28	30	4
-Хатлон	26	29	29	29	3
-Душанбе	22	23	24	22	0
-НТҶ	24	20	17	18	-6

Ҳисоби муаллиф: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ //Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С. 206.

Аз ин лиҳоз, дар ҷараёни танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо тамоюли рушди иқтисодии муттасил муқаррар мегардад, ки ҳамчун натиҷаи даҳолати давлат ба иқтисодиёти минтақаҳо баҳогузорӣ карда мешавад.

Азбаски муаммои тараққиёти иқтисодии номувозинати тараққиёти минтақаҳо аз тарафи бозор ҳал карда намешавад, ки зарурати таъсиси шароитро барои баргараф намудани номувозинати “ҳамчун яке аз намудҳои хатар ба бехатарии иқтисодии мамлакат” ба миён меорад [3, с.14].

Масъалаҳо ва самтҳои ҳалли онҳо бояд ба воситаи таъсисдиҳии механизми иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян карда шаванд, ки фаъолияти самараноки хоҷагии минтақавиро бо истифода аз принципи ҳамзистии манфиатҳои давлат ва ҳудудҳои алоҳида дар таъсиси инфрасохтори бозорӣ, гуногуншаклии моликият ҳамчун асоси инкишофи рақобат таъмин намоянд.

Ба соҳаҳои асосӣ, ки таъсисдиҳии маҷмӯи маҳсулоти минтақавиро таъмин менамоянд, соҳаҳо дохил мешаванд, ки молу хизматҳоро истеҳсол мекунанд, ки бо низоми таъсисёфта ва тақсимои захираҳои истеҳсоли алоқаманд мебошанд.

Баҳодиҳии муқоисавии тағйиротҳои сохторӣ дар МММ дар ду минтақаҳои калон имконият медиҳад, ки тағйироти таносуби истеҳсоли молҳо ва хизматҳо вобаста аз тараққиёти минтақа муайян карда шаванд (ҷадвали 2) [4].

Сохтори истеҳсоли мол ва хизматҳо дар ҳаҷми умумии МММ
(бо ифодаи фоиз нисбат ба нишондиҳандаи ҷумҳуриявӣ)

Минтақаҳо	Истеҳсоли молҳо			Истеҳсоли хизмат		
	2010	2015	2020	2010	2015	2020
Суғд	24	28	35	28	27	28
Хатлон	40	40	37	21	18	19

Ҳисоби муаллиф: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ //Маҷмӯаи оморӣ.- Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С.206

Тағйиротҳои сохторӣ ҳамчун натиҷаи давраи дигаргуншавии низоми маъмурӣ-фармондеҳӣ ба низоми бозорӣ инъикос меёбанд. Тағйиротҳои тамоюлҳо на танҳо дар сохтори иқтисодӣ, балки дар алоқамандиҳои пойдоргардидаи соҳаҳо ва минтақаҳо ба миён меоянд, ки барои таъминоти мувозинатии тараққиёт мусоидат менамоянд.

Дигаргуниҳои пешрафтаи сохторӣ, ки дар хоҷагидорӣ минтақавӣ ба миён меоянд, ба баландшавии суръати рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Сохтори иқтисодиёти минтақа, ҳамчун маҷмӯи унсурҳои низомӣ, алоқамандиҳои мураккаб, муносибатҳои байни корхонаҳо, соҳаҳо ва ҳама намудҳои фаъолияти иқтисодии хоҷагидорӣ минтақавӣ тавсиф карда шуда, сохтори иқтисодиёт дар алоқамандии зич бо ҷараёнҳои такрористеҳсолӣ, инвестиционӣ, захиравӣ, молиявӣ, инноватсионӣ ва ғайраҳо тавсиф карда мешавад.

Хусусияти фаъолияти сифатии хоҷагидорӣ минтақавӣ ва дигаргуниҳои сохторӣ мусбӣ дар он, таъмини тараққиёти устувори минтақавӣ аз ҷараёнҳои макроиқтисодӣ вобастагӣ доранд, ки дар иқтисодиёти кишвар ба назар мерасанд.

Бинобар ҳамин, “хоҷагидорӣ минтақавӣ ҳамчун қисми органикии иқтисодиёти миллӣ баромад карда, бозори минтақавӣ бошад, ҳамчун қисми бозори дохилии кишвар тавсиф карда мешавад, ки дорои махсусгардонӣ ва давраи ба итмомрасидаи такрористеҳсолот бо шаклҳои ифодаёбии марҳилаҳои он мебошад” [1, с. 16-23].

Хулоса, муайян намудани принципҳои асосии танзими макроиқтисодӣ, ки хусусиятҳои хоси минтақаро ба назар мегиранд, ягонагии он, идоракунӣ, махсусгардонӣ, маҳдудияти нисбии ҷараёни такрористеҳсол, низоми ягонаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, истифодаи амалии онҳо дар ҷараёни ноҳиябандии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат бисёр муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Байматов А.А. Теоретические основы устойчивого развития региональной экономики. Вестник ТГУПБП Серия общественных наук. № 2(67). 2016 г. С.16-23.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21.12.2021с., шаҳри Душанбе. С. 3.
3. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы экономической безопасности Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2008. - № 4. - С.14.
4. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ //Маҷмӯи оморӣ.- Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С.206.

Ҳабибов С., Амонов С. С.

ВАЗЪ ВА ТАМОЮЛИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНАИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ДАР СОЛҲОИ 2000-2020

Дар мақола “Вазъ ва тамоюли рушди савдои чаканаи ш. Душанбе дар солҳои 2000-2020” баррасӣ шудааст. Муаллифон мушкилоти рушди низоми савдои чаканаи шаҳри Душанберо муайян намуда, зикр кардаанд, ки рушди минбаъдаи савдои чакана ва такмили сохтори он масъалаи муҳими иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Асоснок карда шудааст, ки татбиқи имкониятҳои васеи савдои чаканаи шаҳри Душанбе ба баланд бардоштани самаранокии савдои чакана, дастрасии нархӣ, афзоиши номгӯи мол ва сифати баланди хизматрасонии савдо мусоидат менамояд. Дар асоси муайян кардани тамоюлҳои рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе афзалиятҳои асосии дурнамои рушди шабакаҳои савдои чаканаи ноҳияҳои Душанбе муайян шудаанд. Дар асоси таҳлили рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе, чунин гурӯҳҳои масъалаҳои афзалиятнок муайян карда шуд, ки ҳалли онҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда, оид ба баландбардории самаранокии иқтисодию иҷтимоӣ ва хизматрасонии савдои чаканаи аҳоли мусоидат менамояд.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, сифати хизматрасонии савдо, рақобатпазирӣ, ҳавасмандгардонии рушди савдои чакана, самаранокии иқтисодӣ, дастрасии нархӣ, дурнамои рушди шабакаҳои савдои чакана.

Ҳабибов С., Амонов С.С.

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ ГОРОДА ДУШАНБЕ В 2000-2020 ГОДАХ

В статье «Состояние и тенденции развития розничной торговли города Душанбе. Душанбе в 2000-2020 годах». Авторы определяют проблемы развития системы розничной торговли города Душанбе, отмечая, что дальнейшее развитие розничной торговли и совершенствование ее структуры является важным экономическим и социальным вопросом. Обосновано, что реализация широкого спектра возможностей розничной торговли в г. Душанбе будет способствовать повышению эффективности розничной торговли, доступности, увеличению ассортимента товаров и высокого качества торговых услуг. На основе выявления тенденций развития розничной торговли города Душанбе определены основные приоритеты развития розничных сетей в районах города Душанбе. На основе анализа развития розничной торговли города Душанбе были выделены такие группы приоритетов, решение которых будет способствовать достижению поставленных целей, повышению социально-экономической эффективности и розничного обслуживания населения.

Ключевые слова: розничная торговля, качество торговых услуг, конкурентоспособность, стимулирование развития розничной торговли, экономическая эффективность, ценовая доступность, перспективы развития розничной торговой сети.

Khabibov S., Amonov S.S.

STATE AND TRENDS OF DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE IN DUSHANBE IN
2000-2020

In the article "The state and trends of the development of retail trade in the city of Dushanbe. Dushanbe in 2000-2020." The authors identify the problems of the development of the retail system of the city of Dushanbe, noting that the further development of the retail trade and the improvement of its structure is an important economic and social issue. It is justified that the realization of a wide range of possibilities of retail trade in Dushanbe will contribute to the increase in the efficiency of retail trade, availability, expansion of the range of goods and high quality of trade services. The main priorities for the development of retail networks in the city of Dushanbe are identified, the main priorities for the development of retail networks in the districts of the city of Dushanbe. On the basis of the analysis of the development of retail trade in the city of Dushanbe were identified such groups of priorities, the decision of which will contribute to the achievement of the objectives set, increasing the socio-economic efficiency and diversification of services.

Keywords: retail trade, quality of trade services, competitiveness, stimulation of development of retail trade, economic efficiency, price availability, prospects of development of retail trade.

Шаҳри Душанбе пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Масоҳати он ба ҳолати 1-уми январи соли 2020 126,6 км мураббаъро ташкил медиҳад. Калонтарин воҳиди маъмурӣ, саноатӣ, тиҷоратӣ, сохтмонӣ ва илмию фарҳангӣ буда, дар баландии 750-930 метр аз сатҳи баҳр дар канори дарёи Душанбе ҷой гирифтааст. Шумораи доимии аҳолии он бо дарназардошти меҳмонон ҳоло аз як миллион нафар бештар аст.

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар шаҳри Душанбе ҳамчун маркази маъмурии давлат дар сатҳи баланд рушд ёфт. Солҳои охир инкишофи бесобиқаи тамоми соҳаҳои иқтисодӣ, ба монанди сохтмон, нақлиёт, савдои чакана ва хизматрасонӣ ба чашм мерасад.

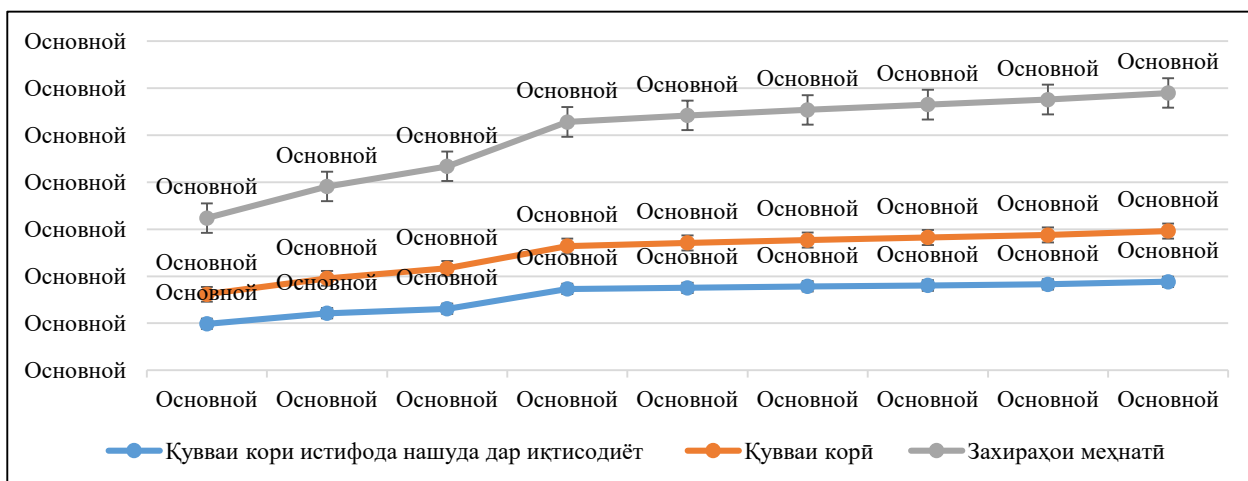
Дар асоси маълумоти расмӣ Сарраёсати агентии омили Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, шумораи аҳолии доимӣ дар охири соли 2020 ба 880,8 ҳазор нафар баробар шудааст, ки дар муқоиса бо соли 1991 296,3 ҳазор нафар зиёд шудааст.

Мувофиқи маълумотҳои омили дар бозори меҳнати шаҳри Душанбе захираҳои меҳнатӣ соли 2020 587,2 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Аз ин нишондиҳанда дар соли 2020 қувваи корӣ ва бекорони расман ба қайд гирифташуда 215,3 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки аз ин 210,5 ҳазор нафар дар соҳаи иқтисод қор карда, 4,8 ҳазор нафар ҳамчун бекор дар хадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудааст.

Шумораи аҳолии дар соҳаҳои мухталифи иқтисод шуғлдошта нисбат ба соли 2005 ба андозаи 44,6%, нисбати соли 2010 ба андозаи 23,8 банди ғоизӣ ва нисбати соли 2019 1,8% зиёд шудааст (диаграммаи 1).

Омили муҳиме, ки ба афзоиши шумораи аҳолии шаҳри Душанбе мусоидат намудааст, ин афзоиши табиӣ аҳоли берун аз марзи кишвар ва умуман аҳолии қобили меҳнат ва вориди онҳо аз деҳоти кишвар дар солҳои таҳлилшуда мебошад.

Таҳлили гузаронидаи мо ба таври назаррас бехтар шудани вазъи соҳаи иҷтимоию иқтисодии шаҳри Душанbero нишон медиҳад. Тибқи ҳисоботи омили, маблағи даромадҳои пулии аҳоли ба ҳисоби миёна дар шаҳри Душанбе дар соли 2005 ҳамагӣ 40,96 сомониро ташкил намуд, дар соли 2010 ин нишондиҳанда зиёд шуда, ба 255,2 сомонӣ расид ва дар соли 2015 ин ба 361,46 сомонӣ расид.

Диаграммаи 1. Тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2000-2020

Дар соли 2020 ҳаҷми даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна 532,7 сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2005 30,0 маротиба, нисбат ба соли 2010 2,1 маротиба ва нисбати соли 2015 47,3% афзудааст. Харочоти пулии аҳоли дар давраи аз соли 2005 то 2020 аз 37,4 сомони то ба 696,1 сомони дар соли 2020 ба ҳар нафар аҳоли афзоиш ёфт, ки нисбати соли 2005 18,6 маротиба зиёд шудааст.

Аз маълумоти расмӣ оморӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ дар шаҳри Душанбе сол то сол рӯ ба афзоиш доранд. Дар давраи таҳлилшаванда аз соли 2000 то 2020 андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ба ҳисоби миёна дар як моҳ дар соли 2000 1,0 сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2010 ин нишондиҳанда 80,0 сомони, соли 2015 250,0 сомони ва аз соли 2016 то соли 2020 ба 400,0 сомони баробар гардид. Ин нишондиҳанда нисбати соли 2015 ба андозаи 60% афзудааст.

Дар баробари ин маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар нафар аҳоли бо ҳисоби сомони дар соли 2000 ба маблағи 705,0 сомони, соли 2010 ба маблағи 7213,3 сомони ва соли 2020 ба андозаи 17678,3 сомони расидааст, ки нисбати соли 2000 25,0 маротиба ва нисбати соли 2010 бошад 2,4 маротиба афзоиш ёфтааст.

Инчунин нишондиҳандаи хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли дар солҳои таҳлилшаванда рӯ ба афзоиш дорад. Дар соли 2005 хизматрасониҳои пулакӣ ба маблағи 487,6 сомони, соли 2010 301,6 сомони, соли 2015 3969,2 сомони ва соли 2020 ба маблағи 7730,5 сомони тамоюли мусбат касб кардааст.

Нишондиҳандаи хизматрасонии пулакии аҳоли дар соли 2020 нисбати соли 2005 ба андозаи 15,8 маротиба, нисбати соли 2010 ба андозаи 25,6 маротиба ва 94,7 банди фоизи нисбати соли 2015 афзоиш кардааст.

Ин тамоюли тағйирёбӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ шаҳри Душанбе аз он шаҳодат медиҳад, ки сол то сол сатҳи хизматрасониҳо ба аҳоли рушд карда истодааст ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи зиндагии аҳолии шаҳри Душанбе нисбат ба аввали солҳои таҳлилшаванда хеле баланд шудааст.

Ҷадвали 1. Тағйирёбии индексҳои нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ иҷтимоӣ шаҳри Душанбе (ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта)

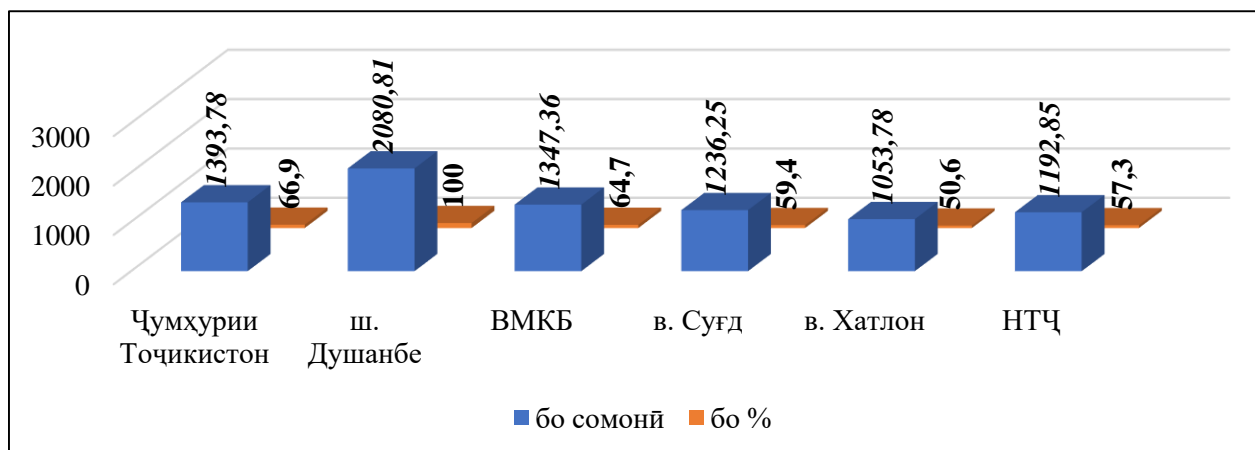
Нишондиҳандаҳо	Солҳо								
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Аҳоли дар охири сол	102,6	102,3	103,5	101,8	101,7	101,9	101,8	102,0	102,0

Шумораи миёнаи солонаи машгулин дар иқтисодиёт	109,4	95,8	94,4	101,2	105,0	103,1	103,9	102,5	101,9
Бекороне, ки дар мақомоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд	125,2	157,3	96,9	108,0	92,5	100,0	108,0	122,2	147,2
Даромади пулии аҳоли	-	-	-	99,9	109,5	103,3	100,2	136,5	136,6
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Харочоти аҳоли барои хариди молҳо ва хизматрасонӣ	-	-	-	96,5	112,8	103,7	101,2	138,7	138,8
Музди миёнаи хармоҳаи як корманд	0,1	138,2	127,6	108,4	106,1	111,2	107,5	105,4	102,0
Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат	100,0	140,0	133,3	100,0	1,6 бар	100,0	100,0	100,0	100,0
МММ	-	-	107,4	106,0	106,0	106,2	107,3	107,2	104,0
Маҳсулоти саноатӣ	109,0	125,2	113,3	106,3	101,6	104,9	110,4	103,3	104,1
Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	3,1 бар	106,8	104,4	112,3	112,6	112,7	119,3	125,1	125,6
Гардиши савдои хориҷӣ	86,1	91,9	128,2	75,3	75,7	112,2	113,1	115,5	115,6
Содирот	82,0	67,7	146,7	112,5	43,6	80,3	1,8 бар	105,8	106,1
Воридот	87,9	100,9	2,9 р	73,4	78,2	113,6	111,1	116,0	116,3
Индекси нархҳои истеъмоли	124,0	110,6	108,8	107,1	106,8	108,6	107,0	109,6	109,0

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 20-23.

Вобаста ба беҳтаршавии сатҳи некӯаҳволии мардум ҳиссаи хароҷот ба маҳсулоти ғизоӣ, ғайриғизоӣ ва хизматрасониҳо ба аҳоли тағйир ёфтааст. Масалан, агар соли 2005 ҳиссаи хароҷоти пулии аҳоли барои харидории маҳсулоти ғизоӣ, ғайриғизоӣ ва хизматрасониҳо 84,3%-ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда 51,9%-ро ташкил намуд. Агар дар соли 2005 хароҷоти оила барои харидории маҳсулоти ғайриғизоӣ 8,2%-ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда 24,3%-ро ташкил додааст, ки воқеан аз баланд шудани сатҳи некӯаҳволии мардум дарак медиҳад.

Андозаи музди маоши миёна дар шаҳри Душанбе нисбат ба сатҳи ҳисоби музди маоши миёнаи тамоми ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он аз ҳама баландтарин ба ҳисоб меравад. Масалан, музди маоши миёна дар ҷумҳурӣ соли 2020 1393,78 сомониро ташкил додааст, ки он дар муқоиса бо музди маоши миёнаи шаҳри Душанбе 66,9%-ро ташкил медиҳад. Дар ВМКБ – 1347,36 сомонӣ, вилояти Суғд музди маоши миёна 1236,26 сомонӣ, вилояти Хатлон музди маоши миёна 1053,78 сомонӣ ва дар НТМ 1192,85-ро ташкил додааст, ки музди миёнаи меҳнат дар минтақаҳои ҷумҳури нисбати шаҳри Душанбе дар таносуби ғизоӣ 64,7%, 59,4%, 50,6% ва 57,3%-ро ташкил медиҳад (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Музди меҳнати миёнаи як нафар корманд дар Чумхурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он

Яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат ин паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баландбардории сатҳи некӯаҳволии халқ мебошад. Солҳои охир вазъи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва некӯаҳволии аҳолии шаҳри Душанбе зина ба зина рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, сатҳи камбизоатӣ дар соли 2020 то ба 19,2% расид. Таҳлили тамоюли тағйирёбии ин нишондиҳандаи муҳими иқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки солҳои таҳлилшаванда сатҳи камбизоатӣ дар шаҳри Душанбе рӯ ба камомад дорад, сабаби асосии паст шудани сатҳи камбизоатӣ ин бунёи корхонаҳои нави истехсолӣ, тичоратӣ ва хизматрасонӣ мебошад, ки ба ин восита ҷойҳои нави корӣ барои бекорон муҳайё сохта мешавад.

Ҷадвали 2.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии шаҳри Душанбе дар солҳои 2000-2020

Нишон-диҳандаҳо	Солҳо								Фарқият нисбати соли 2005
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
МММ бо нархҳои амалии мутобиқи солҳо, млн. сомонӣ	1479,6	5201,5	9468,8	10891,2	11811,0	13808,0	15139,2	15570,5	14090,9
Бо ҳар нафар аҳоли:									
бо сомонӣ	2322,4	7213,3	11899,9	13455,9	14337,2	16459,6	17708,7	17678,3	15355,9
бо доллари ИМА	754,0	1647,2	1930,4	1717,3	1676,9	1798,6	1858,2	1712,7	958,7
Суръати афзоиш:									
нисбат ба соли гузашта	105,6	107,4	107,0	106,0	106,2	107,3	107,2	104,0	-1,6
2000=100 %	3,7 бар	13,0 бар	23,6 бар	27,2 бар	29,5 бар	34,5 бар	37,8 бар	38,8 бар	35,1 мар.

Сарчашма: Маҷмӯаи омории шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 325-326.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии шаҳри Душанбе дар соли 2020 маблағи 15139,2 млн. сомониро ташкил дод ва бо муқоиса нисбат ба соли 2005 ба маблағи 14090,9 млн.сомонӣ ё 10,5 маротиба афзудааст. Инчунин МММ шаҳри Душанбе дар соли 2019 ба ҳар як сари аҳоли 17678,3 сомонӣ баробар шуд, ки ин нисбат ба соли 2005 ба маблағи 15355,9 сомонӣ ё 7,6 маротиба зиёд шудааст.

Ҷадвали 3.

Ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавии шаҳри Душанбе дар ҳаҷми умумии ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишон- диҳанда о	Солҳо								Фарқия т нисбати соли 2005
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
ММД дар нархҳои амалии мутобиқи солҳо, млн. сомонӣ	7206,6	24707,1	48408,7	54479,1	61197,6	68844,0	77354,7	82383,6	75177,0
МММ бо нархҳои амалии мутобиқи солҳо, млн. сомони	1479,6	5201, 5	10546,4	10891,3	11811,0	13808, 0	15139,2	15570,5	14090,9
Ҳиссаи МММ дар ҳаҷми умумии ММД, бо %	20,5	21,1	21,8	20,0	19,3	20,1	19,6	18,9	-1,6

Сарчашма: Маҷмӯаи омории шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 326.

Қайд намудан зарур аст, ки новобаста аз пасткунии ин ё он сарчашмаҳои андозии бучети умумии шаҳри Душанбе сол то сол зиёд шуда истодааст. Воридоти маблағҳои пулӣ ба қисмати даромади бучети шаҳри аз ҳисоби андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ (бе ба инобатгирии андози иҷтимоӣ) дар шаҳри Душанбе дар соли 2005 99,4 млн. сомонӣ, дар соли 2010 646,9 млн. сомонӣ ва дар соли 2015 1339,4 дар соли 2020 бошад 2208,1 млн. сомониро ташкил додааст, ки дар муқоиса нисбат ба соли 2005 22,2 маротиба, нисбати соли 2010 3,4 маротиба ва 64,8 банди фоизи нисбати соли 2015 афзудааст.

Ҳиссаи асосии МММ-и шаҳри Душанбе дар соли 2020 ба соҳаи сохтмон ва соҳаи пешниҳоди хизмат рост меояд. Қайд намудан зарур аст, ки дар соли 2000 ҳиссаи калони МММ-и шаҳри Душанбе ба соҳаи саноат ва соҳаи хизмат рост меомад.

Агар дар соли 2015 ҳиссаи воридоти бучети шаҳри Душанбе дар бучети умумии ҷумҳурӣ 15,6%-ро ташкил дода бошад, пас дар ин сол нишондиҳандаи мазкур 11,1%-ро ташкил додааст, ки он дар умум бучети се вилоятро ташкил медиҳад.

Дар шароити ҳозира шумораи шахсони ҳуқуқии бақайдгирифташудаи шаҳри Душанбе 21,8%-ро аз миқдори умумии корхонаҳои ҷумҳурӣ ва 25%-и корхонаҳои хусусии ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Ҳиссаи МММ-и шаҳри Душанбе аз ММД-и умумии ҷумҳурӣ 20,6%-ро ташкил медиҳад, ҳиссаи вилоятҳои Суғд ва Хатлон бошад, тақрибан 24,1 ва 25,6% мувофиқ меояд.

Тамоюли муосири дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз аввали солҳои 2000 нишон медиҳад, ки дар шаҳри Душанбе имкониятҳо ва шароитҳо барои ташкил ва рушди намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам оварда шудааст.

Аз таҳлилҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар шаҳри Душанбе корхонаю ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2020 11708 ададро ташкил намудааст. Аз ҳама фаъолиятҳои асосии иқтисодии шаҳри Душанбе ин фаъолияти кишоварзӣ, шикор мебошад, ки корхонаҳои он 52 ададро дар соли 2020 ташкил додаанд ва нисбати соли 2000 29 адад ё 35,8% кам шудааст.

Яке аз соҳаҳои дигаре, ки дар шаҳри Душанбе бо суръати баланд руш карааст ин соҳаи саноат, аз ҷумла саноати истихроҷи маъдан дар соли 2020 108 ададро ташкил додааст, ки нисбати соли 2000 68 адад ё 2,8 маротиба афзоиш кардааст. Инчунин саноати коркард низ дар соли 2020 рӯ ба афзоиш дорад, ки ин нишондиҳанда 805 ададро ташкил медиҳад, 442 адад ё 2,2 маротиба нисбат ба соли 2000 рушд намудааст. Ин пешравиҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунони босуръати иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле иқдоми саривактӣ ва зарури ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин ҳадаф дар солҳои оянда метавонад, соҳаи саноат яке аз соҳаҳои асосии рушди иқтисодии миллӣ ва шаҳри Душанбе гардад.

Сиёсати сармоягузорӣ ва ҳуччатҳои меъёрию ҳуқуқии қабулшуда ба ҳалли масъалаҳои афзалиятноке, ки бо рушд, тараккидиҳии иқтисоди шаҳр ва рушди бахши хусусӣ алоқаманди дорад, мусоидат менамояд.

Ҷадвали 4.

Шумораи корхонаю ташкилотҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар шаҳри Душанбе, адад

Шаклҳои моликият	Солҳо									Фарқият и соли 2019 нисбати соли 2000
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Шаклҳои моликият, ҳамагӣ	4632	7079	6487	10860	10856	10886	10656	11275	11708	7076
Аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият:										
Давлатӣ	1305	1564	1167	1348	1348	560	1030	1085	1132	-173
Хусусӣ ва коллективӣ	3170	5251	5010	8979	8975	9760	8930	9486	9863	6693
Дигар шаклҳои моликият	157	264	310	533	533	566	696	704	713	556

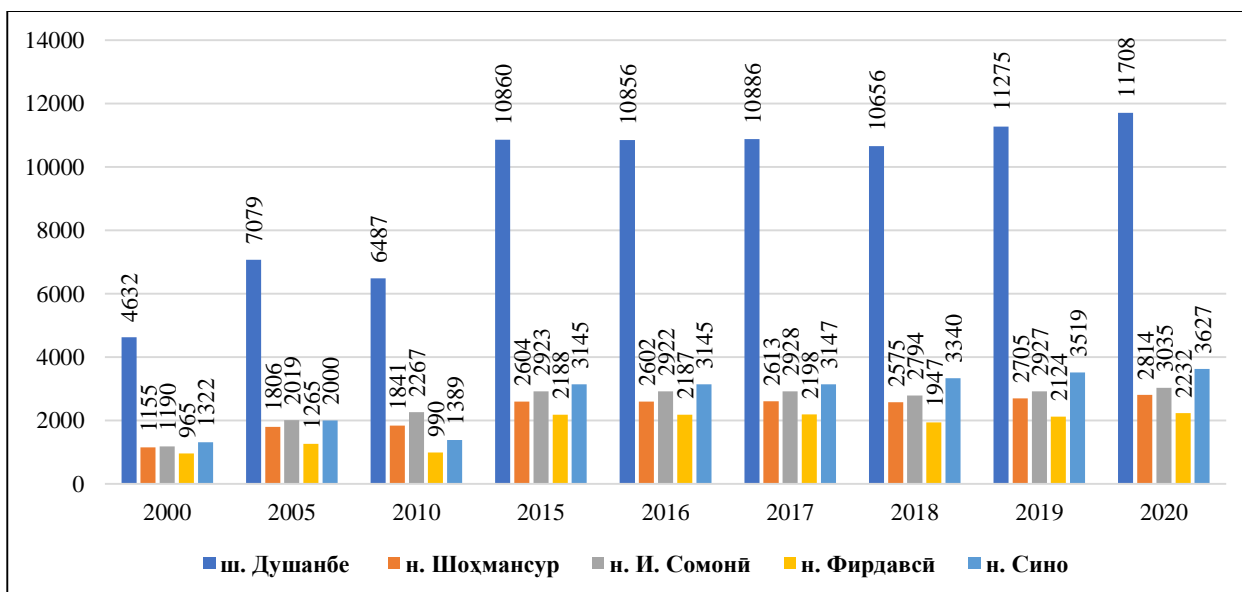
Ба ҳисоби % нисбати ҳамагӣ										
Шаклҳои моликият, ҳамагӣ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Давлатӣ	28,2	22,1	18,0	12,4	12,4	5,14	9,7	9,6	9,7	-18
Хусусӣ ва коллективӣ	68,4	74,2	77,2	82,7	82,7	89,7	83,9	84,2	84,2	15
Дигар шаклҳои моликият	3,4	3,7	4,8	4,9	4,9	5,2	6,4	6,2	6,1	2

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 342

Тибқи таҳлили маълумотҳои оморӣ чунин мушоҳида карда мумкин аст, ки шумораи корхонаю ташкилотҳо аз рӯи ҳамаи шаклҳои моликият соли 2020 дар шаҳри Душанбе 11708 ададро ташкил медиҳанд, ки нисбати соли 2000 7076 адад ё 2,5 маротиба, нисбати соли 2019 бошад 433 адад ё 0,3% зиёд шудааст. Моликияти давлатӣ дар соли 2020 нисбати соли 2000 ба миқдори 173 адад ё 14% кам шудааст.

Шаклҳои дигари моликият 713 ададро дар соли 2020 ташкил намудаанд, ки ин нишондиҳанда соли 2000 157 адад буд. Аз ҳама ҳиссаи зиёд дар байни шаклҳои моликият ба моликити хусусӣ рост меояд, дар соли 2000 ҳиссаи моликияти давлатӣ 28,2 банди фоизӣ, моликияти хусусӣ ва коллективӣ 68,4% ва дигар шаклҳои моликият 3,4 банди фоизиро ташкил додаанд.

Мутаносибан ин нишондиҳандаҳо дар соли 2020 моликияти давлатӣ 9,7 банди фоизӣ, ки нисбати соли 2000 18 % кам шудааст, дар соли 2020 моликияти хусусӣ ва коллективӣ ба 84,2% расидааст, ки 15 банди фоизи нисбати соли 2000 зиёд аст ва дигар шаклҳои моликият 2 банди фоизи нисбати соли 2000 афзоиш ёфтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯз аз ҳама зиёд моликияти хусусӣ ва коллективӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва махсусан соҳаи савдо нақши хеле зиёд дорад.

Диаграммаи 3. Шумораи корхонаю ташкилотҳо дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он

Вобаста ба маълумотҳои диаграммаи 3 мушоҳида кардан мумкин аст, ки шумораи корхонаҳо аз рӯи шакли моликият дар ш. Душанбе ва ноҳияҳои он тамоюли тағйирёбии мушбатро касб кардааст.

Бозори маҳсулотҳои истеъмолии шаҳри Душанбе дар ҳамалоқамандӣ бо раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ иштироф ёфта, ба фаъолияти субъектҳои соҳаи савдо диққати аввалиндарача дода шуда истодааст. Дар натиҷаи хусусигардонии объектҳои савдои давлатӣ пастравии нақши бахши давлатӣ дар ҳамаи соҳаҳои он ба назар расид.

Агар дар соли 1991 дар ташаккули гардиши моли чаканаи шаҳри Душанбе ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ 50% - ро ташкил дода бошад, пас дар давоми 30 сол ин ҳолат куллан тағйир ёфта, ҳиссаи бахши давлатӣ ҳоло дар савдои шаҳри Душанбе ҳамагӣ 2,0% - ро ташкил медиҳад.

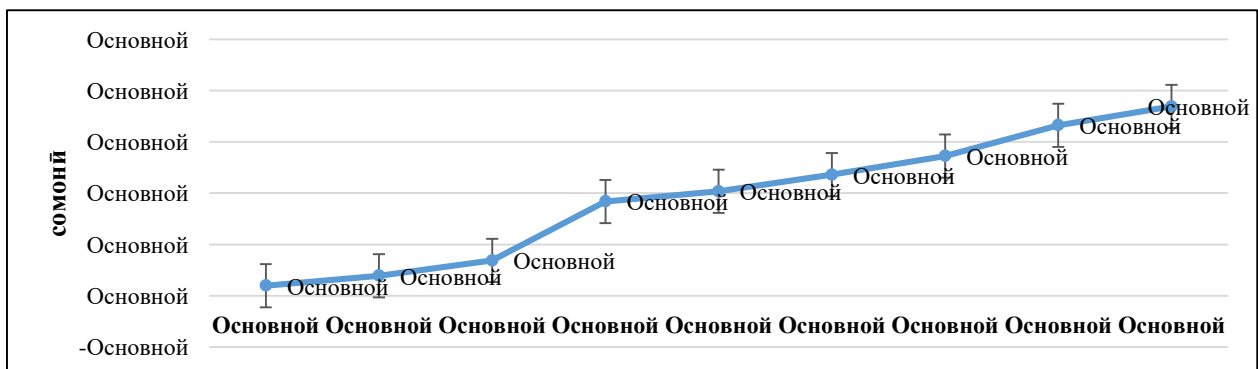
Мувофиқи маълумотҳои овардашуда таркиби гардиши чакана аз рӯи гурӯҳи моли дар солҳои 2000 – 2020 болоравиҳои намоён ба ҷашм мерасад, ки дар соли 2000 гардиши моли чакана 3750,1 млн. сомонӣ буда ин маблағ дар соли 2020 ба 27024,8 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки ин нисбати соли 2000 7,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Аз маълумотҳои мушоҳида мешавад, ки гардиши чаканаи шаҳри Душанбе аз рӯи ҳамаи манбаҳо ба маблағи 6357,2 млн. сомонӣ афзоиш кардааст, ки ин аз рушди соҳаи савдо дар пойтахти ободу зебои Тоҷикистони азиз шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз таҳлили ҳамачонибаи ин соҳаи ҳаётан муҳим дар шаҳри Душанбе ба андешаи мо зарурати воқеӣ пайдо мекунад.

Бояд тазаққур дод, ки маълумоти омили расмӣ то андозае ҳолати воқеии бозори истеъмолиро бо таври возеъу равшан инъикос карда наметавонад. Ба андешаи мо, таъсири манфии омилҳои зерин, монанди норасоии воситаҳои гардони худӣ, сатҳи баланди меъёрҳои андоз, амалҳои зиёди бюрократӣ ҳангоми бақайдгирии корхонаҳои нав, сатҳи баланди пардохти иҷорапулӣ ва фоизи қарзҳои бонкӣ, камчиниҳои молҳои истеҳсоли ватанӣ дар бозори дохилӣ, сатҳи пасти даромадҳои пулии аҳоли ва ғайра ҳоло сади роҳи пешрафти босуръати савдо, баҳусус соҳибқории хусусӣ дар соҳаи савдо гаштаанд.

Таносуби гардиши моли чакана дар соли 2020 дар минтақаҳои ҷумҳури ба вилояти Суғд - 35,1%, вилояти Хатлон - 24,9%, ш. Душанбе - 23,3%, НТҶ -16,3 % ва ВМКБ - 0,7% рост меояд.

Дар давраи соли 2020 бо муқоисаи соли 2000 ҳаҷми гардиши савдои чаканаи шаҳри Душанбе ҳислати устуворро соҳиб гардид ва дар нархҳои муқоисавӣ то 27,9 маротиба афзуд. Ҳиссаи шаҳри Душанбе дар гардиши ҷумҳуриявии савдои чакана дар соли 2020 қариб 23,5% - ро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 4. Гардиши савдои чаканаи шаҳри Душанбе ба ҳар як сари аҳоли

Дар баробари ин, гардиши савдои чаканаи шаҳри Душанбе ба ҳар як сари аҳоли дар соли 2005 781,8 сомонӣ, дар соли 2015 бошад ба 3675,5 сомонӣ расид. Соли 2020 ин нишондиҳанда ба 7383,5 сомонӣ баробар шуд, ки нисбати соли 2000 9,4 маротиба ва нисбати соли 2015 бошад 2,0 маротиба зиёд гардидааст.

Дар асоси маълумотҳо ва таҳлили манбаъҳои дигари оморӣ ба хулоса омадан

мумкин аст, ки дар таркиби маълумотҳои гардиши чаканаи мол аз рӯи шакл ва намудҳои савдои шаҳри Душанбе дар солҳои 2000-2020 тағйиротҳои назаррас ба миён омадаанд. Пеш аз ҳама, ҳиссаи савдои давлатӣ аз 0,9%-и соли 2000 то 2% дар соли 2020 афзоиш ёфтааст. Савдои ғайридавлатӣ бошад аз 99,1 банди фоизӣ дар соли 2000 то ба 98,0 банди фоизӣ дар соли 2020 коҳиш ёфтааст.

Дар соли 2020 гардиши моли чакана 6357,2 млн. сомони ро ташкил кардааст, ки дар муқоиса бо нархҳои чорӣ соли 2000 беш аз 27,9 маротиба зиёд аст.

Чадвали 5.

Суръати афзоиши гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар солҳои 2000 - 2020, бо нархҳои амалӣ, 2000 = 100

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана аз рӯи ҳамаи соҳаҳои фурӯш	100,0	2,2 мар.	4,4 мар.	12,9 мар.	14,6 мар.	16,4 мар.	19,6 мар.	24,5 мар.	27,9 мар.
- сектори давлатӣ	100,0	1,5 мар.	2,5 мар.	1,7 мар.	2,4 мар.	-0,3 мар.	11,1 мар.	2,1 мар.	-0,5 мар.
- сектори ғайридавлатӣ	100,0	2,2 мар.	4,4 мар.	13,0 мар.	14,6 мар.	16,5 мар.	19,2 мар.	23,6 мар.	27,7 мар.
аз ҷумла:									
савдои тичоратӣ	100,0	4,1 мар.	11,6 мар.	160,3 мар.	188,7 мар.	216,3 мар.	273,1 мар.	369,5 мар.	428,2 мар.
савдои кооперативии «Тоҷикматлубот»	100,0	19 мар.	6 мар.	9 мар.	4 мар.	1 мар.	1 мар.	2 мар.	1 мар.
Бозори номуташаққил	100,0	2,1 мар.	4,2 мар.	7,8 мар.	8,4 мар.	9,4 мар.	10,2 мар.	11,3 мар.	13,4 мар.

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиклолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 489.

Дар асоси таҳлили маълумотҳои оморӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар таркиби гардиши моли чаканаи шаҳри Душанбе аз рӯи намуд ва шаклҳои савдо дар солҳои 2000-2020 ҳиссаи бахши савдои ғайридавлатӣ 99,8%-ро ташкил додааст. Қайд намудан зарур аст, ки дар соҳтори савдои чакана тамоюли мусбии зиёдшавии ҳиссаи корхонаҳои савдо ва соҳибкорони инфиродӣ нигоҳ дошта мешавад, ки онҳо фаъолияти худро дар объектҳои савдои статсионри аз 10,2% дар соли 2000 то 39,4% дар соли 2020 расонидаанд, ки 15,4 маротиба зиёда аст. Мувофиқан, саҳми савдои чакана дар бозорҳои ашёӣ, озуқаворӣ ва омехта аз соли 2000 то 2020 (аз 89,8% то 60,4%) паст шудааст.

Натиҷаҳо нишон медиҳад, ки дар марҳилаи таҳқиқшаванда суръати рушди гардиши моли чаканаи шаҳри Душанбе самтнокии устуворро соҳиб аст, ки он аз устувории асоснок дар бозорӣ истеъмоли гувоҳӣ медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити кунунӣ тамоюли рушди параметрҳои савдои чакана дар шаҳри Душанбе бо ҳаҷми умумӣ, соҳтор ва суръати тағйирёбии гардиши моли чакана, нишондиҳандаи миёнаи он ба ҳар як сари аҳоли, инчунин сатҳи қонёгардонии талаботи қобили пардохти аҳоли ба молҳо асоснок карда мешавад.

Рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе вобаста ба ноҳияҳои маъмурӣ ташкил медиҳад (ҷадвали 7).

Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, бо нархҳои амалӣ, млн. сомонӣ

Худудҳои маъмурӣ	Солҳо								
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
шаҳри Душанбе, ҳамагӣ:	227,4	503,7	1005,1	2950,5	3321,8	3925,9	4615,5	5743,1	6503,4
н.Шоҳмансур	34,7	77,0	154,6	660,2	798,3	825,2	1213,6	1858,0	2287,5
н. И. Сомонӣ	39,3	87,1	172,2	145,2	382,4	604,4	746,7	926,9	767,4
н. Фирдавсӣ	61,8	137,0	273,4	1328,4	1307,8	1490,2	1367,6	1458,4	1462,6
н. Сино	91,6	202,6	404,8	816,8	833,3	1006,1	1287,6	1499,8	1985,9
Вазни ҳоси худудҳои маъмурӣ, бо фоиз									
шаҳри Душанбе, ҳамагӣ:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
н.Шоҳмансур	15,2	15,3	15,4	22,3	24,1	21,1	26,3	32,4	35,2
н. И. Сомонӣ	17,3	17,2	17,1	4,9	11,5	15,4	16,2	16,1	11,8
н. Фирдавсӣ	27,2	27,3	27,2	45,1	39,3	37,9	29,6	25,4	22,5
н. Сино	40,3	40,2	40,3	27,7	25,1	25,6	27,9	26,1	30,5

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиклолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021 - С. 488.

Вале бояд қайд кард, ки ҳаҷми мутлақи фурӯши молҳо доир ба тамоюли аниқи рушди савдо маълумоти саҳеҳ ва шаффоф дода наметавонад, зеро бо он таъсири тағйирёбии сатҳи нархҳои чакана хеле назаррас аст.

Соли 2020 дар ҳаҷми гардиши чаканаи ш. Душанбе ҳиссаи аз ҳама ба ноҳияи Шоҳмансур ба 35,2%, н. Сино 30,5%, н. Фирдавсӣ 22,5 % ва н. И. Сомонӣ 11,8 банди фоизӣ рост меояд.

Дар асоси рақамҳои таҳлилшуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҳиссаи бахши хусусӣ сол то сол рӯ ба афзоиш дорад. Чи тавре ки аз рақамҳои маълум аст сектори давлатӣ дар соли 2010 8,3 млн сомониро ташкил медод ва ин нишондиҳанда дар соли 2019 271,2 млн. сомонӣ ва соли 2020 ба 124,8 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки нисбати соли 2010 116,5 млн. сомонӣ ё 15 маротиба афзоиш ёфтааст, аммо нисбати соли 2019 146,4 млн. сомонӣ ё 46 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Сектори ғайридавлатӣ бошад дар соли 2010 996,8 млн. сомониро ташкил дода буд ва дар соли 2020 бошад ин нишондиҳанда ба 6232,4 млн. сомонӣ баробар шудааст, ин нисбати соли 2010 ба маблағи 5235,6 млн. сомонӣ ё 6,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Рушди бахши хусусӣ савдо дар солҳои ислоҳот ва либерализатсияи иқтисодиёт, афзудани ҳаҷми фурӯши молҳо дар бозорҳои омехта (ашёвӣ ва озуқаворӣ), ки аз баландшавии нархи истеъмоли ба молҳо пеш мегузаранд, хусусан дар муқоиса бо зиёдшавии даромадҳои аҳоли ба сохтори гардиши моли чаканаи шаҳр таъсир расониданд.

Ҳаҷми умумӣ гардиши чаканаи мол дар савдои чакана ва дигар сарчашмаҳои ташаккули он дар шаҳри Душанбе соли 2020 маблағи умумӣ 6357,2 млн. сомониро ташкил дод. Таносуби молҳои хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ молҳо 49,1 фоиз ё 3121,4 млн. сомонӣ ва молҳои ғайрихӯрокворӣ 50,9 фоиз ё 3235,8 млн. сомониро ташкил намуд. Нигаред ба динамикаи ҳаҷми гардиши мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2000 – 2020, ки муаллиф таҳия, таҳлил ва хулосагирӣ кардааст дар қисмати 2-юми мақолаи илмӣ пешниҳод карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Маҷмӯаи омории шаҳри Душанбе, Тоҷикистон 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, 2021. -
2. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 290 с.
3. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибова С.Х. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 150 с.
4. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография / Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х.Хабибова – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 280 с.

УДК 338.4

Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И.

РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЕ

Статья посвящена анализу методологии разработки бизнес-процессов, бизнес-планирования и их роли в управлении предприятием. Обзор теоретических аспектов, основ бизнес-планирования и управления бизнес-процессами, анализ задач бизнес-планирования и позиции бизнес-процессов в его формировании, конкурентоспособности, решении проблем.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, планирование, конкуренция, конкурентоспособность, бизнес-процессы, бизнес-планирование, управление бизнесом.

Мирзоалиев А.А., Мирзоев Б.И.

РУШДИ РАВАНДҶОИ БИЗНЕС ВА БАНАҚШАГИРИИ ТИҶОРАТ

Мақолаи мазкур ба таҳлили методологияи рушди равандҳои бизнес, банақшагирии бизнес ва нақши онҳо дар идоракунии корхона бахшида шудааст. Баррасии ҷанбаҳои назариявӣ, асосҳои бизнес-банақшагирӣ ва идоракунии равандҳои бизнес, таҳлили вазифаҳои банақшагирии бизнес ва мавқеи равандҳои бизнес ҳангоми ташаккули он, рақобатпазирӣ, роҳҳои ҳалли мушкилотҳо.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, бизнес, банақшагирӣ, рақобат, рақобатпазирӣ, равандҳои бизнес, банақшагирии бизнес, идоракунии бизнес.

Mirzoaliev A.A., Mirzoev B.I.

BUSINESS PROCESS DEVELOPMENT AND BUSINESS PLANNING

The article is devoted to the analysis of the methodology for the development of business processes, business planning and their role in enterprise management. Review of theoretical aspects, basics of business planning and business process management, analysis of business planning tasks and the position of business processes in its formation, competitiveness, problem solving.

Key words: entrepreneurship, business, planning, competition, competitiveness, business processes, business planning, business management.

Тавре маълум аст, ҳар як корхона, чун тамоми хочагии халқ чӣ дар маҷмӯъ ва чӣ дар соҳаҳои алоҳида ва соҳаҳои хидматрасонӣ, ниёз ба инкишофи низоми идоракунии бизнес-равандҳо ва банақшагирии бизнес дорад. Нақша сохтан ва рушди сохтори соҳибкорӣ - ин пеш аз ҳама, қобилияти дуруст баҳо додан ба имконият, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ва рақобатпазирии он мебошад.

Вобаста ба намуд ва таъинот, дар таҷрибаи хочагидорӣ, фаъолияти соҳибкориро ба гуруҳҳои зерин тақсим мекунам [7, с. 9]

- истеҳсолӣ
- тичоратӣ,
- молиявӣ ва машваратӣ.

Чуноне, ки аз суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бар меояд “Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамҷониба ба фаъолияти он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкориҳои хурду миёна, хусусан соҳибкориҳои истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи 12 боғтимоли таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад [2].

Соҳибкорӣ - ҳамчун як фаъолияти инноватсионии ташаббускорона, ки ба дарёфти равишҳои ғайримутамаркази гузоштани вазифаҳо ва ҳалли онҳо равона карда шуда, дар раванди такрористеҳсолкунии муосир нақши калидӣ дорад, ки самаранокии баланди онро таъмин менамояд [6, с. 95].

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилонаест, ки дар доираи ташаббусу таваккалӣ бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳо ба роҳ монда мешавад. Дар рушди раванди бизнес нақ ва мавқеи соҳибкорон басо муҳим аст.

Акнун якҷанд мафҳумҳои соҳибкориро аз диди назари муҳаққиқони хориҷиро дар ҷадвали 1 дида мебароем.

Ҷадвали 1. Мафҳумҳои соҳибкорӣ, бизнес ва соҳибкор аз нуқтаи назари муҳаққиқони хориҷӣ [1, с. 15-16].

Ному насаби олимони	Ақидаи олимони хориҷӣ оид ба мафҳумҳои:		
	Соҳибкорӣ	Бизнес	Соҳибкор
Адам Смит	Ҳадафи фаъолияти соҳибкорӣ гирифтани фоида ё манфиат ба ҳисоб меравад.	Бизнес фаъолияти ташаббускори иқтисодие мебошад, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ ё қарзӣ бо хавфи худ ва дар зери масъулияти худ анҷом дода мешавад ва ҳадафи асосии он ба даст овардани фоида ва рушди фаъолияти шахсӣ мебошад.	Соҳибкор шахсест, ки дорои корхона мебошад.
Алан Хоскинг	Соҳибкорӣ ин фаъолияти шахсони воқеӣ, корхонаҳо ва муассисаҳои мебошад, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ, ба	Бизнес фаъолияти, ки аз ҷониби шахсони алоҳида ё созмонҳо барои ба даст овардани манфиатҳои табиӣ истеҳсолот ва хизматрасонӣ бар ивази	Соҳибкор бо нишон додани ташаббус, қарор қабул мекунад, аз хавфу хатари навагонӣ наматарсад.

	даст овардан, истехсол ва фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо бар ивази мол, хизматрасонӣ ё асзор бо мақсади ба даст овардани фоидаи ҳарду ҷониб ё муассисаи манфиатдор равона карда шудаанд.	молҳои дигар, ки ба манфиати мутақобилаи ашхоси алоҳида ё созмонҳо оварда мерасонад, анҷом медиҳанд	
Ричард Кантильон	Соҳибкорӣ фаъолияти шахсони дорои даромади тағирёбанда мебошанд, ки харочоти маълум барои истехсолотро пардохт мекунанд, аммо даромади номуайян мегиранд.		Соҳибкор ин шахсест, ки дар шароити хатари тавакалӣ фаъолият менамояд
В. Злобин	Соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти шахс ё гурӯҳе маънидод мекунад, ки дар ҳолати норозигии мутлақ амалӣ карда мешавад, ин ӯро водор мекунад, ки тамоми имкониятҳои худро дар як «мушт» ҷамъ кунад, ташаббусҳои хатарнок ва на ҳамеша оқилона қабул намояд.		Соҳибкор чун шахси мустақил чунин мешуморад, ки ҳадаф ба даст овардани манфиати шахсӣ аст ва муҳим ба ҳисоб меравад.
Йозеф Шумпетер	Соҳибкорӣ ин чараёни динамикаи зиёд намудани боигарӣ мебошад		Соҳибкор ин навоаре, ки технологияи навро таҳиямесозад
Роберт Хизрич	Соҳибкорӣ ин раванди ташаккули чизи нави дорои арзиш, ки дар натиҷа даромади пулӣ меорад ва ниёзҳои шахсии худро таъмин мекунад.		Соҳибкор ин шахсе мебошад, ки барои ин фаъолият қувва ва вақти зиёд сарф мекунад ва тамоми хатари молиявӣ, руҳӣ ва иҷтимоиро ба уҳда мегирад ва ба ивазаш пул мегирад

Инчунин ноустувории муҳити берунии иқтисодиро қайд кардан лозим аст, ки кормандон ва роҳбарон метавонанд танҳо бо нишон додани чандирӣ ва ташаббус ба онҳо ба қадри кофӣ посух диҳанд. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза идоракунии ташкилот торафт фаъолтар мешавад, аммо дар асоси нақшаи (нақша) пешакӣ пешбинишуда. Инро дар афзоиши нақши таҳлили рӯйдодҳои оянда, банақшагирии стратегӣ дар идоракунии тамоми ташкилот дар маҷмӯъ мушоҳида кардан мумкин аст [5, с. 190-192].

Аз як тараф, бизнес - нақша - ин нақшаи амалисозии амалиёти тичорӣ, амалҳои фирма, ки дорои маълумот дар бораи ширкат, маҳсулот, истехсолот, бозорҳои фурӯш, маркетинг, ташкили амалиёт ва самаранокии онҳо маълумот, ҳамзамон воситаи зарурӣ барои истехсоли маҳсулот ё хизматрасонӣ мувофиқи талаботи бозор ва вазъи мавҷуда [4].

Аз тарафи дигар, бизнес-нақша - ин воситаест, ки бо он соҳибкор метавонад идеяи худро ба шахсони манфиатдор (ҷонибҳои манфиатдор), ки дар ташаккули корхонаи тичорӣ

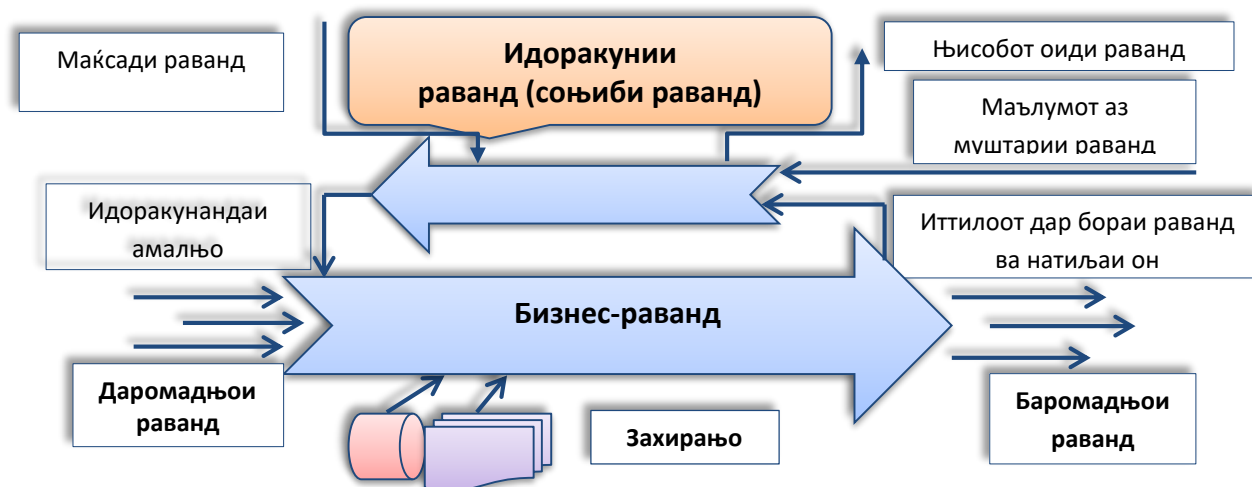
иштирок мекунад, нишон диҳад, то шарикон, таъминкунадагон, қарздиҳандагон ва сармоягузoronро ҷалб кунад.

Бизнес – равандҳо - ин амалиёти дохилии ташкилотест, ки дар дохили он захираҳо ворид ва хориҷ карда мешаванд. Дар айни замон, равандҳои тичоратӣ, дар маҷмӯъ, ҳамчун система, амалиёт ва истеҳсолоти худӣ корхона равандро ташкил медиҳанд.

Бояд таснифи асосии бизнес - равандҳоро дар дохили ҳар як ташкилот қайд кард[3]:

- равандҳои асосӣ (истеҳсол, фурӯш ва ғ.);
- равандҳои ҳамроҳӣ (тахвил, коркарди иттилоот ва ғ.);
- равандҳои идоракунии (маъмурият ва ғ.);
- равандҳои идоракунии (маъмурият ва ғ.);
- равандҳои рушд (тағбиқи инноватсия, рушд ва ғ.).

Дар маҷмӯъ, муносибати расмӣ идоракунии ташкилот, аз ҷумла ҳамаи унсурҳо ва марҳилаҳои онро, дар расми 1 нишон додан мумкин аст.

Расми 1. Тарҳи мафҳуми муносибати раванд ба идоракунии корхона.

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои [5; 4; 3]

Тавре ки мебинем, унсурҳои асосии равиши раванд даромаду баромадҳои ва равандҳо, инчунин худӣ бизнес-равандҳо мебошанд, ки захираҳоро мегиранд ва онҳоро ба маҳсулоти тайёр табдил медиҳанд. Раванди ташкили онҳо аз худӣ марҳилаи банақшагирии тичорат бармеояд.

Нақши банақшагирии тичорат дар ташкили идоракунии корхона хусусияти ҷудонашавандаи ҳар як ширкат, соҳибкор, қарздиҳанда ё сармоягузор мебошад. Дар айни замон, масъалаи нақшаи банақшагирии тичорат барои корхона муддати тӯлонӣ проблемаи мубрам буд. Ягона чизе, ки бояд қайд кард, ин мавҷудияти як давраи гузаштаи шӯравист, ки дар тӯли он бо сабаби низоми маъмурӣ-маъмурии иқтисодиёт ба банақшагирии тичорӣ он қадар аҳамият дода намешуд. Аммо, ҳоло, вобаста ба гузариш ба иқтисоди бозор, банақшагирии тичорат барои корхонаҳои тамоми соҳаҳо нақши муҳим мебозад.

Қоидаи умумии соҳибкорӣ вучуд дорад, ки "Тақдирӣ тамоми тичорати оянда аз нақшаи тичоратии соҳибкор вобаста аст". Дар ҳақиқат, дар доираи рушди банақшагирии тичорат, роҳбарияти ташкилот системаи идоракунии равандҳои тичориро ташкил медиҳад, ки барои фаъолияти истеҳсолот, молиёт ва фаъолияти тағбиқ масъуланд.

Чаро банақшагирии бизнес чунин ҷанбаи муҳими идоракунии корхона мебошад? Ҷавоби ин саволро тавассути таҳлили унсурҳои асосии ба нақшаи бизнес дохилшуда, инчунин функсияҳое, ки он бояд иҷро кунад, пайдо кардан мумкин аст.

Пеш аз ҳама, ба унсурҳои асосие диққат медиҳем, ки нақшаи пурраи бизнесро ташкил медиҳанд. Ба инҳо дохил мешаванд:

- тавсифи корхона, аз сармояи оинномавӣ сар карда то шумораи кормандон ва ғайра;

- таҳлили маркетингии бозор;
- нақшаи истеҳсоли сикли амалиётӣ; - нақшаи молиявӣ, нақшаи буҷа ва ғайра;
- ҳисобкунии самаранокии корхона, аз давраи хароҷот то даромаднокии пешбинишуда.

Дар асоси ин унсурҳо, мо метавонем хулоса барорем, ки ҳар яки онҳо на танҳо дар ташаккули корхонаи нав, балки дар фаъолияти минбаъдаи он нақши муҳим мебозанд. Бисёре аз соҳибкорон иштибоҳ мекунад, ки банақшагирии бизнес танҳо барои ташкили тичорати онҳо зарур аст, аммо онҳо фаромӯш мекунад, ки дар оянда ҳамаи унсурҳои асосии нақша дар татбиқи равандҳои гуногуни бизнес (истеҳсолот, таъминот, аудит ва ғайра) нақши чудонопазир мебозанд.

Дар ниҳояти кор, банақшагирии бизнес вазифаҳоро иҷро мекунад, ки ба давраи оянда дахл доранд. Ҳамзамон пас аз таҳлили унсурҳои нақшаи бизнес, мо ҳамон манзараро мебинем, ки он сабабҳои асосии на танҳо барои ташкили корхонаи нав, балки барои нигоҳ доштани он дар давраи оянда муҳим будани банақшагирии тичоратро равшан нишон медиҳад.

Бар ин асос, дар мавриди сатҳи баланди аҳамияти банақшагирии тичорат дар ташкили идоракунии корхона ҳеч шакке нест. Банақшагирии бизнес заминаи асосӣ ва фундаменти асосии ташаккули фаъолияти тичоратии корхона буда, инчунин ба марҳилаҳои ташаккул, рушд ва рақобати он дар соҳаи интиҳобкарда таъсиррасонанда мебошад.

Ҳамин тавр, дар чараёни банақшагирии бизнес, дар он ҷое ки ба пешгуи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти тичоратии ширкат, молия, сохтори ташкилӣ, таблиғи молҳо дар бозор, системаи идоракунии кормандон, ва ғайра, диққати чиддӣ додан лозим аст.

Дар сурати набудани омӯзиши дурусти ин масъала, ташкили фаъолияти истеҳсолии корхона барои кӯшиши ташкил кардани тичорати муваффақ, мумкин аст номуваффақ гардад, бинобар ин, он барои соҳибкор ва шарикони ӯ лоиҳаи инвеститсионии зиёновар хоҳад шуд.

Дар баробари ин, муҳимтарин унсури банақшагирии тичорат ташкили равандҳои бизнес, тавсифи даромад, натиҷаи онҳо, хусусиятҳо, вазифаҳо, нишондиҳандаҳои асосии фаъолият ва дараҷаи таъсир ба сикли умумии фаъолияти корхона мебошад.

АДАБИЁТ

1. Мизробов С.С. Механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот. Диссертатсия - барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳо – иқтисодиёти соҳибкорӣ) – С.15-16
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олий дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26 январи соли 2020
3. Процессный подход. Описание бизнес-процессов. URL: http://alfaseminar.ru/processnyu_podhod._opisanie_biznes
4. Роль бизнес-плана в системе планирования деятельности предприятий. URL: <http://www.goodstudents.ru/business-plan-samples/1268-role-biznes-plana.html>
5. Фадеева Г. Д., Железняков Л. А., Артюхина О. В. Роль бизнес-планирования в коммерческой деятельности предприятий // Молодой ученый. — 2014. — № 12- С.190-192
6. Ходжаев П.Д. Некоторые особенности предпринимательской деятельности на пассажирском транспорте. Материалы республиканской научно-практической конференции. Развитие малого и среднего предпринимательства в экономике Респубблики Таджикистан: тенденции и проблемы. Душанбе -2014. С.И. «Ахмедов Рӯзӣ» С-95.
7. Шаропов Ф.Р. Соҳибкории тичоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон. -Душанбе: «Ирфон», 2006. -С.9.

Одиназода К.С.

**САБАБҲОИ АСОСИИ ТАРАҚҚӢ НАЁФТАН, БО ҲАМ АЛОҚАМАНДИИ БАЙНИ
БОЗОРИ РАСМӢ ВА ҒАЙРИРАСМИИ МЕХНАТ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур сабабҳои асосии тараққи наёфтан, бо ҳам алоқамандии байни бозори расмӣ ва ғайрирасмӣ меҳнат баррасӣ гардидааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ бозори меҳнат дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда ва мушаххас мебошад, ки дар асоси таҳлилҳои оварда шуда дар мақолаи мазкур омӯзиши шуғли расмӣ ва ғайрирасмӣ дар бозори меҳнат бараси гардида, ки он боиси рушди назарраси микёси ва зарурати баҳодиҳии мебошад, ки ҳам барои кишварҳои рӯ ба тараққи ва ҳам кишварҳои дорои иқтисоди бозории рушдкарда хос аст ва зарурати асоснок кардани чораҳои дахлдори сиёсатро тақозо мекунад, баён гардидааст. Мақолаи мазкур дарбаргирандаи таҳқиқи бозори расмӣ ва ғайрирасмӣ меҳнат, мушкилотҳои муосири он мебошад.

Калидвожаҳо: Бозор, тақозо, ариза, меҳнат, таҳқиқиот, давлати иҷтимоӣ, иқтисодӣ, механизм, танзим, шуғл, ғайрирасми, расми, қувваи корӣ, бекорӣ.

Одиназода К.С.

**ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЙ ФОРМАЛЬНОГО И
НЕФОРМАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье рассматриваются основные причины неразвитости, взаимосвязь между формальным и неформальным рынками труда. В условиях глобализации рынок труда имеет ряд отличительных и специфических особенностей, которые, исходя из анализа, представленного в этой статье, исследования формальной и неформальной занятости на рынке труда, что приводит к значительному росту и необходимости. Оценка характерна как для развитых, так и для развивающихся стран с рыночной экономикой и требует обоснования соответствующих мер политики. В данной статье рассматривается исследование формального и неформального рынка труда, его текущие проблемы.

Ключевые слова: рынок, спрос, применение, труд, исследование, социальный, экономический, механизм, регулирование, занятость, неформальный, формальный, труд, безработица.

Odinazoda K.S

**MAIN REASONS FOR THE DEVELOPMENT OF RELATIONSHIP OF THE FORMAL
AND INFORMAL LABOR MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

This article discusses the main reasons for the lack of development, the relationship between the formal and informal labor markets. In the context of globalization, the labor market has a number of distinctive and specific features, which, based on the analysis presented in this article, the study of formal and informal employment in the labor market, which leads to significant growth and the need for assessment. It is typical of both developed and developing countries with market economies and requires justification of appropriate policy measures. This article covers the study of the formal and informal labor market, its current challenges.

Keywords: Market, demand, application, labor, research, social, economic, mechanism, regulation, employment, informal, formal, labor, unemployment.

Танзими равандҳои фаъолияти меҳнати дар дилхоҳ кишвар ба хусусиятҳои шуғл ва махсусан таносубияти муғли расмӣ ва ғайри расми дар бозори меҳнат ҷой дорад, ки ин ду паҳлуи бозори меҳнат ба ҳал алоқамандии зич дошта то дараҷаи ба сатҳи бекорӣ ва некуаҳолии халқ тақсири муаяян мерасонад. Аз ин рӯ бесабаб нест, ки Солҳои охир ба омӯзиши падидаи шуғли ғайрирасмӣ дар бозори меҳнат тавачҷӯҳи бештар зоҳир карда мешавад. Ин боиси рушди назарраси миқёси он ва зарурати баҳодиҳии омории падидаи мазкур гардид, ки ҳам барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва ҳам кишварҳои дорои иқтисоди бозории рушдкарда хос аст ва зарурати асоснок кардани чораҳои дахлдори сиёсатро тақозо мекунад.

Муҳокимаи масъалаҳои алоқамандии шуғли расмӣ ва ғайрирасмӣ ҳамчунин масъалаҳои танзими он аз солҳои 50 -уми асри гузашта, замоне оғоз шуд, ки назарияҳои иқтисодӣ дар бораи «бахши анъанавӣ» бартарӣ доштанд. Бисёре аз иқтисодчиён, аз қабиле Артур Люис ва дигарон, боварӣ доштанд, ки соҳаи мазкур, ки аз нерӯи барзиёди меҳнат дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла тоҷирони хурд, заминдорони хурд ва коргарони кироия муваққатӣ иборат аст, тадричан аз ҷониби бахши муосири саноатӣ бо андозаи рушди иқтисодии ин кишварҳо фаро гирифта хоҳад шуд. Онҳо ҳамчунин боварӣ доштанд, ки бахши мазкур худ як бахши алоҳида аст ва бо иқтисоди расмӣ ва рушди муосири капитализм робитае надорад.

Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (ТБМ) ҷаҳор даҳсола пеш ба коркарди консепсияи бахши ғайрирасмӣ оғоз карда буд. Аз он вақт инҷониб, ташкилот, ҳам дар соҳаи мафҳуми пайдоиш ва ҳам ҷанбаҳои иҷтимоие, ки асоси он ба ҳисоб меравад, корҳои бузургеро анҷом дод. Вобаста ба миқёс ва натиҷаҳои ба дастовардаи худ дар иҷрои барномаҳо, дар қиёс ба барномаҳои шабеҳе, ки дилхоҳ ташкилот дар алоҳидагӣ иҷро мекунад, барномаҳои СБМ бештар аст.

Мувофиқи равиши анъанавӣ (равише, ки СБМ қабул кардааст) шуғли ғайрирасмӣ - барои нишон додани шахсоне истифода мешавад, ки дар ширкатҳои хурди истеҳсоли кор мекунанд, худмашғули касбии ғайрихирфай ҳастанд ва одамоне, ки корҳои хонаводаро дар оила анҷом медиҳанд; ва қонунӣ - шуғли бидуни сабти номи коргароне, ки хифзи иҷтимоӣ надоранд, ба мафҳуми шуғли ғайрирасмӣ дохил мешавад, ки барои онҳо саҳмияҳои иҷтимоӣ гузаронида намешаванд ва андозҳо пардохт намешаванд [9, с. 45].

Рушд ва миқёси шуғли ғайрирасмӣ дар бисёр кишварҳо одатан ба тағйири шуғл ба шаклҳои осебпазири бозори меҳнат ҳамчун ягона алтернативаи мавҷудаи бекорӣ рабт дода мешавад. Аммо, ин шакли шуғл инчунин метавонад ба коргарон имкониятҳои бехтари молиявӣ ё шароити бехтари кор, ба мисли интиҳоби соати кориро пешкаш кунад. Ҳамин тариқ, ду гурӯҳи васеъро ҷудо кардан мумкин аст: коргароне, ки музди ғайрирасмӣ мегиранд ва онҳое, ки бо кори мустақилона машғуланд.

Тадқиқот оид ба фаъолияти ғайрирасмӣ дар бозори меҳнат ба ду равиш асос ёфтааст: яқум тахмин мекунад, ки бахшҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ дар бозори меҳнат - мобили мебошанд, яъне коргарон аз бахши расмӣ ба бахши ғайрирасмӣ мегузаранд ва баръакс, музди меҳнат ва шароити кор дар бахшҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ қобили муқоиса аст, бинобар ин бозори меҳнатро метавон ҳамчун бозори муттаҳидашуда баррасӣ кард [9, с. 45].

Равиши дуввум - тахмин мекунад, ки музди меҳнат дар бахшҳои мухталиф (дар бахши расмӣ ва ғайрирасмӣ) гуногун аст ва баробар карда намешавад ва аз ин рӯ, анбӯҳи зиёд (воридот) ба бахши расмӣ вучуд надорад. Маҳз бо ҳамин сабаб ҷунин бозори меҳнатро ба қисмҳо тақсимшуда (сегментатсияшуда) меноманд. Аз ҷонибдорони ин равиш Хартро дар тадқиқоти бозори меҳнат фарқ мекунад. Вай аввалин шуда дар кори худ истилоҳи «бахши ғайрирасмӣ» -ро истифода бурд ва дар зери ин мафҳум худмаблағгузории гуногуншаклро, ки барои сокинони шаҳрҳои камдаромади кишварҳои рӯ ба тараққӣ хос аст, фаҳмид.

Худмашғулшавӣ барои онҳо ҳамчун алтернативаи пурра ба бекорӣ хизмат мекард. Вай инчунин қайд кард, ки ҷойҳои корӣ яқхела нестанд, ҷойҳои ғайрирасмӣ дар ҷои

алоҳидаи бозори меҳнат чамъ шудаанд [2, с 11]. Дар кори худ, ки соли 1975 нашр шуд, Филдс ба хулосае омадааст, ки рушди миқёси шуғли ғайрирасмӣ дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба он вобаста аст, ки ин ягона алтернативаи бекорӣ пурра мебошад [3, с 70]. Дар Кори Дэвид Кучера ва Лиан Ронколато байни ду гурӯҳи асосӣ фарқ гузошта мешавад: коргарони ғайрирасмӣ, ки маош мегиранд ва онҳое, ки барои худ кор мекунанд. Аммо, муаллифон қайд мекунанд, ки дар доираи гурӯҳҳои мазкур шуғли ғайрирасмӣ бо доираи васеи як қатор сабабҳо ва ангеҷаҳо вобаста аст. Сабабҳои макроиктисодии шуғли ғайрирасмиро Фабиан Слонимчук дар асари худ «Таъсири андозбандӣ ба шуғли ғайрирасмӣ» баррасӣ мекунад, ки чӣ тавр болоравии меъёри андоз дар Русия боиси афзоиши шуғл дар бахши ғайрирасмӣ шуғл мегардад [1, с 147].

Дар айни замон, дар бораи мундариҷаи сиёсати шуғли ғайрирасмӣ ду назари муҳолиф вучуд дорад: баъзеҳо пешниҳод мекунанд [10], ки барои коҳиш додани ин соҳа бояд чораҳо андешида шаванд, баъзеи дигар тарафдори зарурати табдили он (қонунгардонии корхонаҳои бахши ғайрирасмӣ ва ба бахши расмӣ гузаронидани онҳо) мебошанд.

Шуғли ғайрирасмӣ дар бахши расмӣ иқтисод аз ҷониби коргарони расман сабтиномнашуда дар ташкилотҳои ба қайд гирифташуда муаррифӣ карда мешавад; ба кормандони кироӣ расман ба қайд гирифташуда, ки дар ҷойҳои кироӣ худ ба ғайр аз фаъолияти кори қонунӣ худ ба фаъолияти кори сабтнашуда низ машғуланд ва барои ин даромади иловагӣ ҳисобнашаванда ба даст меоранд.

Тавсифи омории мафҳуми байналмилалӣ шуғл дар бахши ғайрирасмӣ ҳамаи корхоеро муайян мекунад, ки дар корхонаҳои бахши ғайрирасмӣ вучуд доранд ё ҳамаи шахсоне, ки дар давраи ҳисоботӣ новобаста аз мақом ҳадди ақал дар як корхонаи бахши ғайрирасмӣ ё кори ёрирасон фаъолият мекарданд.

Ба андешаи мо, бо мақсади равиши нисбатан боэътимодтар барои муайян кардани шуғли ғайрирасмӣ, тавсия дода мешавад, ки шуғли ғайрирасмӣ ҳамчун як намуди муносибатҳои меҳнатӣ бидуни бастанӣ шартномаи меҳнатӣ байни корманд ва корфармо, ки дар асоси созишномаҳои шифоҳӣ ва ё бақайдгирии шартномаи ҳуқуқии шахрвандӣ татбиқ мегардад, баррасӣ карда шавад.

Бо мақсади кам кардани хароҷот корфармо барои кафолатҳои иҷтимоии муқаррарнамудаи давлат, инчунин саркашӣ аз татбиқи меъёрҳои қонуни меҳнат масъалаҳои музди меҳнат, режими кор ва истироҳат, кафолати риояи шароити бехатарӣ корро ба танзим медарорад [8, с 424]. Ҳамин тариқ, дар адабиёти классикӣ, ки ба таҳқиқи иқтисодӣ ғайрирасмӣ ва шуғл бахшида шудааст, сабабҳои асосии зерини мавҷудияти онҳо чудо карда мешаванд:

1. Талаботи паст ба қувваи корӣ дар бахши корпоративӣ, шуғли ғайрирасмӣ ҳамчун алтернатива ба бекорӣ вучуд дорад.

2. Истифодаи таҷрибаҳои ғайрирасмӣ дар кироӣ барои кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ ва хароҷоти барои кормандон пешбинишуда.

3. Дурушти аз ҳад зиёди қонунгузории меҳнат ва дигар шартҳои, ки сифати муҳити тиҷоратро муайян мекунанд, инчунин остонаи баланди вуруд ба бозори расмӣ ва хароҷоти зиёд, ки ба идоракунии расмӣ марбут аст.

4. Рушди шаклҳои нави шуғл дар доираи афзоиши фардиқонунии меҳнат, ки ба шахсони алоҳида имкон медиҳад мустақилона дар асоси шартҳои пешниҳодшудаи шуғли расмӣ ва ғайрирасмӣ ва афзалиятҳои худ интихоби баробар кунанд.

Инчунин, ба омилҳои иловагӣ, ки ба афзоиши шуғли ғайрирасмӣ таъсир мерасонанд, инҳоро дохил намудан мумкин аст:

1) бад шудани вазъи иқтисодӣ дар натиҷаи бӯҳронҳои молиявӣ ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ, ки шуғли ғайрирасмӣ баъдан ҳамчун як қисми стратегияи зиддибӯҳронӣ ҳам аз ҷониби коргарон ва ҳам аз тарафи корфармоён истифода мешавад;

2) ислохоти қонунгузорӣ дар соҳаи андозбандӣ дар самти тақвияти вазифаи фискалии давлат;

3) саҳтгирии қонунгузорӣ дар соҳаи танзими меҳнат ва ғайрияти соҳибкорӣ;

4) паст шудани қобилияти харидории шаҳрвандон бинобар сатҳи баланди таваррум ва коҳиши даромади пулии воқеии аҳоли;

5) бисёр сабабҳои дигари дорои таркиби хусусияти макроиктисодӣ ва сиёсӣ, ки вазъи соҳаи тиҷорат ва меҳнатро муайян мекунад.

Оқибатҳои шуғли ғайрирасмӣ низ бо ду роҳ баррасӣ карда мешаванд. Аз як тараф, он як унсури ашаддӣ бозори меҳнат буда, боиси баҳодихӣ ва пешгӯии бекорӣ мегардад, ба устувории бучети давлатӣ ва фондҳои иҷтимоии ғайрибучетӣ таҳдид мекунад, сифати сармояи инсонии кишварро паст мекунад ва ба бисёр ҷанбаҳои дигари марбут ба мавқеи осебпазири шаҳрвандон дар шуғл таъсир мерасонад. Аз тарафи дигар, нақши шуғли ғайрирасмӣ ҳамчун устувории иҷтимоӣ қайд карда мешавад, ки он барои давлат барои рафъи оқибатҳои манфии рушди иқтисодӣ, бахусус ҷаброни набудани ҷойҳои корӣ дар бахши корпоративӣ (яъне дар корхонаҳо) ва ташкилотҳои дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ) ва ҷилавгирӣ аз бекорӣ воқеӣ зарур аст.

Чунин ба назар мерасад, ки бо назардошти доираи васеи парешон будани хусусиятҳои сифатии иштирокчиёни шуғли ғайрирасмӣ, ҳалли ягонаи мушкилоти мазкур вучуд надорад. Барои афзалият додан ба ин ё он навъи сиёсат, фаҳмиши аниқи намудҳои ғайрирасмӣ ва таркиби сифатии иштирокчиёни он муҳим аст. Ин имкон медиҳад, ки оқибатҳои шуғли ғайрирасмӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи шаҳрвандон, иқтисодиёти минтақаҳо ва ҷомеа дар маҷмӯъ воқеӣ арзёбӣ карда шуда, интихоби сиёсати муносиби давлатӣ асоснок карда шавад.

Маҳз камбудҳои дар қонунгузории меҳнат дар баробари хоҳиши коҳиш додани бори андоз ба сифати омилҳои асосии ба «соя» рафтани коргарон баромад мекунад. Қатъияти қоидаҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар бахши расмӣ боиси густариши бахши ғайрирасмӣ мегардад, ки дар он муносибатҳои кӯтоҳмуддати меҳнатӣ ҳукмфармо аст. Шуғли соягӣ «як хусусияти институтсионалии бозори меҳнати дохилӣ ба ҳисоб меравад, ки ба рафъи шиддати иҷтимоӣ мусоидат мекунад».

Барои решақан кардани мушкилоти мазкур, пеш аз ҳама, бояд дарк кард, ки на танҳо ҷанбаҳои иқтисодӣ, балки иҷтимоӣ-психологӣ низ ба паҳншавии ин падида мусоидат мекунад. Омилҳои зиёде мавҷуданд, ки ба паҳншавии падидаи номбурда мусоидат мекунад.

Олимон ду модели таъсиррасонӣ ба шуғли ғайрирасмӣ ва соягиро ҷудо кардаанд. Дар доираи ба истилоҳ равиши «саҳт» низоми ҳавасмандкунӣ ва ҷазоҳо барои таъмини нисбатан осонтар ва муфидтари расмикунонии агентҳои ғайрирасмии иқтисодӣ ва ҷазо додани онҳое, ки то ҳол дар соҳаи ғайрирасмӣ кор мекунад, истифода мешаванд. Ҷораҳои шадидкунанда (таҳримҳо) одатан бо беҳтар кардани роҳҳои ошкорсозии ҳолатҳои шуғли ғайрирасмӣ ё соягӣ алоқаманданд, ки афзоиш додани таҳримоти ҷаримагӣ, ҷазо ва дарки хавфи вайрон кардани қонунгузории ин соҳаро пешбинӣ мекунад. Ҳавасмандкуниҳо метавонанд ҳам ба корфармо ва ҳам ба корманд нигаронида шаванд ва содда кардани тартиботи риояи қонун, пешниҳоди ҳадамоти машваратии дастрас ва кумак дар сабти ном, пардохти андозҳо ва ғайра, имтиёзҳои гуногуни андоз, осон кардани сабти ном ҳамчун шахси воқеӣ, соҳибкор ва ғайраро дар бар гиранд. Равиши «наҳм» аз як тараф бо таъсир ба ниҳодҳои ғайрирасмӣ тавассути тарғиби меъёрҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа, ташаккули фарҳанги риояи қонунҳо ва танзим ва маҳкум кардани ғайрирасмӣ ва соягӣ, таълими андоз ва аз тарафи дигар, бо ислоҳоти ниҳодҳои расмӣ, ки ба расидан ба шаффофияти мурофиавӣ, адолат, адолати мурофиавӣ, адолати аз нав тақсимкунӣ ва ҳадафҳои васеътари беҳтар кардани муҳити институтсионалӣ ва рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба соҳибкорӣ мусоидат мекунад, нигаронида шудааст.

Сарфи назар аз он, як қатор далелҳо овардан мумкин аст, ки чаро шуғли ғайрирасмӣ барои иқтисод ва аҳоли неъмат ба шумор меравад ва он набояд кам карда шавад, оқибатҳои манфии мавҷудияти шуғли ғайрирасмӣ, чун қоида, ҳукуматҳоро маҷбур мекунад, ки роҳҳои коҳиш додани онро ҷустуҷӯ кунад. Пажӯҳишҳои ахир нишон медиҳанд, ки батанзимдарории ҷавобӣ, ки аз он намояндагони анъанавии неолибералӣ интизориҳои зиёд доштанд, таъсири хеле маҳдуд дорад ва метавонад баръакс боиси афзоиши иқтисоди ғайрирасмӣ гардад.

Аз ин рӯ, бидуни тағйир додани ҷаҳорҷӯбаи умумии сиёсати иқтисодӣ, бидуни ислоҳот дар ниҳодҳои расмӣ бо мақсади баланд бардоштани эътимод ба давлат, ба таври куллӣ тағйир додани миқёси шуғли ғайрирасмӣ ва музди меҳнати пинҳонӣ имконнопазир аст.

Аз ин рӯ, асоси сиёсате, ки ба коҳиши шуғли ғайрирасмӣ ва музди меҳнати пинҳонӣ нигаронида шудааст, бояд абзорҳои ба истилоҳ «нарма» бошанд. Аз ҷумла:

– Татбиқи стратегияи ҳамаҷонибаи рушд, ки модели рушди иқтисодро тағйир медиҳад, фазои институтсионалӣ ва соҳибқориро беҳтар менамояд, сифати танзим, самаранокии фаъолиятҳои зидди коррупсияро, ки ҳадафи он интенсивона эҷод кардани ҷойҳои кории расмӣ дар иқтисод аст, беҳтар мекунад;

– Таҳия ва татбиқи чораҳои, ки ба навсозии идоракунии давлатӣ нигаронида шудаанд, аз ҷумла: такмил додани шаффофият ва адолати расмӣ;

– Фароҳам овардани шароит барои беҳтар кардани сифати хизматрасониҳои давлатӣ, аз ҷумла дар соҳаи дастгирии иҷтимоии аҳоли;

– Татбиқи маҷмӯи тадбирҳо, ки ба беҳтар намудани сифати сармояи инсонии аҳолии қобили меҳнати кишвар нигаронида шудаанд.

– Таҳия ва татбиқи чораҳои иҷтимоӣ, ки ба оммавӣ кардани шуғли расмӣ ва баланд бардоштани нигаронӣ дар бораи оқибатҳои манфии шуғли ғайрирасмӣ ва музди пинҳонӣ равона шудааст. Унсурҳои ин маъракаи метавонанд дар бар гиранд:

Паҳншавии шуғли ғайрирасмӣ вақтҳои охир ба як тамоюли умумичаҳонӣ табдил ёфтааст. Мувофиқи маълумоти Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ), беш аз 60% аҳолии машғули кор дар ҷаҳон ба таври ғайрирасмӣ фаъолият мекунад ва чун қоида, чунин шуғл на натиҷаи интиҳоби ихтиёрии шахс, балки натиҷаи оқибати шумораи маҳдуди ҷойҳои арзандаи корӣ дар бахши расмӣ ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, тамоюли пешравии суръати таъсиси ҷойҳои корӣ маҳз дар бахши ғайрирасмӣ иқтисод, ки боиси бад шудани шароити шуғл ва музди меҳнати коргарони киро мегардад, боиси нигаронӣ мешавад.

Сатҳи шуғли ғайрирасмӣ дар кишварҳои гуногун ба таври назаррас, аз сатҳи пасттарини 30% дар баъзе кишварҳои Амрикои Лотинӣ то беш аз 80% дар баъзе кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ фарқ мекунад [4, с 140].

Қайд кардар зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодии муносибатҳои меҳнатӣ дар давоми якуним даҳсолаи охир тағйироти хеле ҷиддиро аз сар гузаронид. Ислоҳоти давраи мазкур тағйироти назарраси иҷтимоӣ иқтисодӣ дар бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро дар пай дошт. Онҳо дар афзоиши бекорӣ дар шаклҳо ва зухуроти мухталифи он ифода ёфтаанд, шуғли нопурра ва такрории аҳоли густариш ёфт, бекорӣ «пинҳонӣ» ба таври васеъ пайдо шуд ва паҳн гардид, шуғли ғайрирасмӣ аҳоли шакл гирифт ва нақши муайянеро бозид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуғли ғайрирасмӣ аксар вақт ҳамчун манбаи даромади асосии бахши расмӣ иқтисод баромад мекунад. Ҳолати мазкур муайян кардани ҳудуд ва миқёси паҳншавии шуғли ғайрирасмиро душвор мегардонад ва фарқияти байни мафҳумҳои «шуғли аҳоли дар бахши ғайрирасмӣ» ва «шуғли ғайрирасмӣ дар бахши расмӣ» -ро дар назар дорад.

Миқёси кунунии паҳншавии шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба нарасидани ҷойҳои кории муносиб дар бахши расмӣ иқтисод, бахусус дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар вобаста аст, ки ин натиҷаи монеаҳои институтсионалӣ барои

рушди тичорати хурду калон (конунгузорӣ, сиёсати андоз, бюрократия, коррупсия ва ғайра) мебошад. Ҳамзамон, бинобар сустшавии суръати афзоиши музди меҳнат дар баҳши корпоративӣ, сифати пасти хидматрасониҳои иҷтимоии аз ҷониби давлат пешниҳодшаванда бо «арзиши» баланди беасоси он, тағирёбии доимии «қоидаҳои бозӣ» дар низоми нафақа, боиси пастшавии воқеии мақоми расмии шуғл аз нуқтаи назари шахрвандони кишвар мегардад.

Паҳншавии шуғли ғайрирасмӣ, ҳам бо раванди объективии рақамсозии иқтисод ва рушди технологияҳои телекоммуникатсионӣ алоқаманд аст, ки дар натиҷаи он табдилёбии ибтидоӣ барои намудҳои шуғли доимӣ ва ҳам бо кӯшиши корфармоён барои кам кардани хароҷоти нигоҳдории кадрҳо, аз ҷумла иҷрои ӯҳдадорихоии иҷтимоии худ дар назди коргарон ба амал меояд.

Дар ҷараёни гузариш ба шароити бозории идоракунӣ ва бо ба шахрвандон додани ҳуқуқи ба таври ихтиёрӣ ва озодона интихоб намудани шуғли ғайрирасмӣ, таркиб ва шумораи ба шуғли ғайрирасмӣ фарогирифташудаҳо, мундариҷаи муносибатҳои ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тағйироти кулӣ дучор омаданд. Сабабҳои шуғли ғайрирасмӣ низ тағйир ёфтанд ва ҳамзамон бо онҳо ангезаҳои машғул шудан ба чунин фаъолиятҳо, нақши он дар ташаккули даромади аҳоли иваз шуд.

Дар кишвари мо инчунин таъсири назарраси баҳши ғайрирасмӣ ба бозори муосири меҳнат ва соҳаи иҷтимоӣ - меҳнатӣ дида мешавад. Шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор хусусиятҳои тавсиф мешавад, ки барои дигар кишварҳои иқтисоди бозорӣ низ хос аст:

–аввалан, онро ба қайд намегиранд ва аз ҷониби омили расмӣ пурра ба эътибор гирифта намешавад. «Ғайрирасмиҳо» аз эътироф ё дастгирии мақомоти давлатӣ бархурдор нестанд ва фаъолияти онҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба танзим дароварда намешавад;

–думом, аксари онҳое, ки дар баҳши мазкур фаъолият мекунанд, сармояи кам доранд, сатҳи ҳосилнокии меҳнат ва даромади онҳо ниҳоят паст аст;

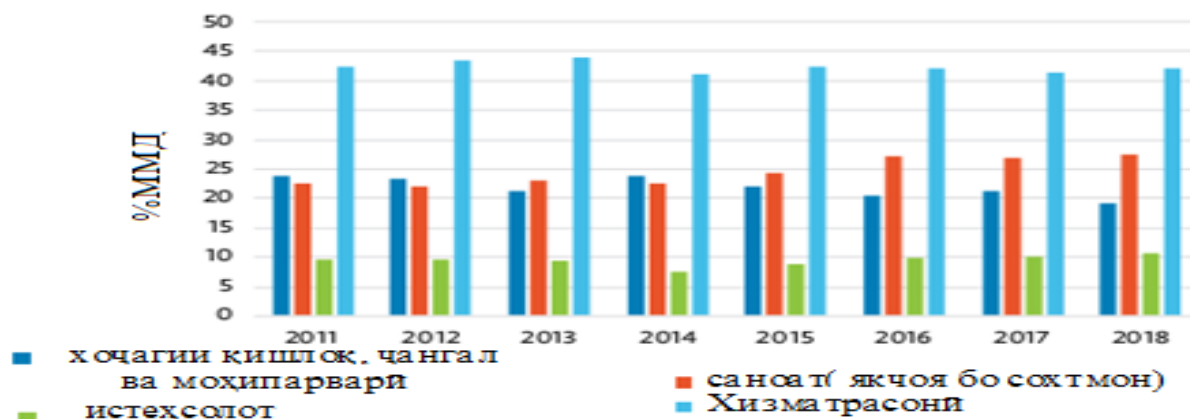
–сеюм, қисме аз истеҳсолкунандагон ба бозорҳои муташаккил амалан дастрасӣ надоранд, инчунин дастрасӣ ба хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзӣ, технологияҳои муосир, омӯзиши расмӣ ва таълими касбӣ барои онҳо муҳайё нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи баланди рушди иқтисодӣ дар даҳсолаи охир ба таъсиси ҷойҳои кори иловагӣ барои аҳоли дар бозорӣ меҳнат ба дараҷаи зарурӣ мусоидат нанамудааст. Мувофиқи омили расмӣ суръати миёнаи афзоиши солонаи ММД дар давоми солҳои 2009-2019 7,0%-ро ташкил менамояд, ки он танҳо барои афзоиши ҷойҳои корӣ ба андозаи 1,1% мусоидат намудаасту халос. Дар ин давра аҳолии қобили меҳнат дар як сол тақрибан 3% афзоиш ёфт. Чунин таносубиёти зиёдшавии сатҳи рушди иқтисодӣ ва афзоиши аҳолии қобили меҳнат ифодагари он аст, ки афзоиши шуғл нисбат ба афзоиши аҳолии қобили меҳнат 2,3 маротиба пасттар аст. Дар баробари ин солҳои охир сатҳи иштироки қуваи коргарӣ дар бозори меҳнат паст гардида аз 59% то 42% коҳиш ёфт.

Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ дар соли 2019 11%- аҳоли қобили меҳнат ҷойи кори доимӣ надоштанд, ки ин нисбати омили расмӣ сатҳи бекорӣ 4,4 маротиба зиёд аст. Дар баробари ин дар соли 2020 -2021 сатҳи бекорӣ вобаста ба авҷгирии пандемияи COVID-19 ба таври назаррас афзоиш ёфта, ҳолатҳои ихтисор кардани кормандон аз тарарафи корхонаҳо ва муассисаҳо, фиристодани онҳо ба руҳсатии бемузд зиёд гардида истодааст, ки ин дар навбати худ ба афзоиши шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва восеъ гардидани доираи он заминаҳои иловагӣ гузаронида истодааст. Дар баробари ин афзоиши шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таносубияти нобаробари соҳаҳо дар бунёди аризиши изофашуда ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба шумор меравад. Барои мисол, гарчанде ки ба соҳаи кишоварзӣ қариб 22% ММД рост меояд, дар ин соҳа зиёда аз 69%-и аҳолии қобили меҳнат фаъолият менамояд, ки ин ба ин нишондиҳандаи пасти маҳсулнокии меҳнат дар баҳши кишоварзӣ алоқаманд аст (расми 1.) Ҳиссаи аҳолие, ки имрӯз некуаҳволиашон ба

вазъи хочагии кишлоқ алоқаманд аст нисбат ба давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ новобаста аз фароҳам будани заминҳои қорам дар онҳо зиёд аст.

Расми 1. Арзиши изофашуда дар соҳаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Ҳиссаи аҳолии вобаста ба кишоварзӣ нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле зиёд

аст. Хизматрасонӣ ва савдо тақрибан аз се як ҳиссаи аҳолиро бо қор таъмин мекунад. Ба соҳаи савдо ва хизматрасонӣ ҳамагӣ аз 1/3 ҳиссаи ҷойҳои қорӣ рост меояду халос.

Мувофиқи таҳқиқоти гузаронидаи Агенти омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳолати бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 шуғли ғайри расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 15,5-и аҳолии машғул дар иқтисодиётиро ба истиснои соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳад. Аз миқдори умумии шуғли ғайрирасмӣ дар ин давра 79,7% ба мардон ва 20,3 ба занон рост меояд. Аз ҳиссаи умумии аҳолии машғул ба бахши ғайрирасмӣ 30,9% ҳамчун худмашғулӣ, 29,3% ҳамчун қорғар ва 19,1% ҳамчун қорфармо баромад менамояд. Дар баробари ин 11,3% дар хона фаъолият менамоянд ва 5,8% қорғарони бемузде мебошанд, ки барои аъзоёни оила қумак менамоянд.

Ҷадвали 1.

Шуғли дар бахши ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(ба истиснои соҳаи кишоварзӣ),

Номгу	Бахши ғайрирасмӣ		
	Мардҳо	Занҳо	Ҳамагӣ
Ҳамагӣ, машғулбудагон бо %	100,0	100,0	100,0
Қормандони қирояқор	29,5	28,4	29,3
Қорфармо, молики бизнеси худ	20,0	15,5	19,1
Қорғарон аз ҳисоби худ	32,4	24,7	30,9
Аъзои кооперативҳои истеҳсоли	0,2	4,7	1,2
Қорғари хонагӣ, ки дар хонаводаи хусусӣ қор мекунад	10,9	12,9	11,3
Қорманди бемузд дар қорхона, ё хочагие, ки ба яке аз аъзои оила тааллуқ дорад	4,4	11,6	5,8
Дигарҳо	2,5	2,1	2,5

Сарчашма: Положение на рынке труда в Республике Таджикистан // Агентство по статистике при президенте республики таджикистан, Душанбе. -С.52 [8].

Дар муқоиса бо маълумоти таҳқиқоти шуғли расмӣ, ки соли 2019 гузаронида шуд ҳиссаи аҳолии машғул дар бахши ғайрирасмӣ 33,3% қоҳиш ёфтааст, ки ин ба афзоиши шумораи шуғл дар бахши иқтисодиёти расмӣ алоқаманд аст.

Қайд кардан зарур аст, ки шуғли ғайрирасмӣ дар таркиби худ гуногунранг аст. Дар як самти он, соҳаи хизматрасонии баландхтисос дида мешавад, ки аз ҷониби мутахассисон табибон, омӯзгорон, ҳуқуқшиносон ба таври инфиродӣ расонида мешавад. Рушди онҳо бешубҳа як далели мусбат ба ҳисоб меравад. Дар тарафи дигар - фаъолияти бесамар қарор дорад, ки ба фароҳам овардани шароит барои зиндамонии одии оилаҳо нигаронида шудааст. Чунин истифодаи каммаҳсули захираҳои меҳнатӣ дар шакли шуғли ноустувор ва камдаромад як навъ шуғли кам ё бекорӣ пинҳониро дар худ таҷассум мекунад, агарчӣ чунин шуғл барои ҷомеа ва худӣ шахрвандон аз бисёр ҷиҳатҳо нисбат ба бекорӣ афзалтар аст. Он на танҳо имкон фароҳам меорад, ки аз пардохти кӯмакпулӣ барои бекорӣ сарфа карда шавад, балки ба одамоне, ки амалан имкони бозгашт ба иқтисоди расмиро надоранд, ҷои қор медиҳад, яъне ин як навъ алтернатива ба беамалии иқтисодӣ ё бекорӣ музмин мебошад. Ин махсусан дар шароити ба таври назаррас коҳиш ёфтани талабот ба қувваи қорӣ дар баҳши расмӣ ва дар сурати мавҷуд набудани низоми муассири ҳифзи иҷтимоӣ дуруст аст.

Яке аз хусусиятҳои, ки ҷи дар бозори расмӣ меҳнат ва ҷи дар бозори ғайрирасмӣ меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷашм мерасад иштироки нофаъолонаи занон дар шуғл ба шумор меравад. Зеро гарҷанде, ки ба занони синни қобили меҳнат қариб 50% аҳолии кишвар рост меояд, иштироки онҳо дар қувваи қорӣ ҳамагӣ ба 27,8% баробар аст. Ин нишондиҳанда барои мардон 59,7%-ро ташкил менамояд. Дар баҳши ғайри расмӣ ҳамзамон расмӣ занон ба шаклҳои маҳдуди шуғл аз қобили қорғарони соҳибхтисос дар соҳаи иқтисодиёт, ҳунармандон, фаррошҳо ва хизматчиён, қорғарони нассоҷӣ, омӯзгорон ва тоҷирони бозор фаъолият менамоянд. Дар баробари ин дар баҳши ғайри расмӣ қисми зиёди занон ба қорҳои бемузм дар оила машғуланд. Агар 12%-и мардҳо ба худмашғулиятӣ машғул бошанд ин нишондиҳанда барои занҳо танҳо 7%-ро ташкил менамояд.

Сатҳи пасти иштироки занон дар шуғли расмӣ гувоҳи он аст, ки онҳо асосан дар шуғли ғайрирасмӣ фаъолият менамоянд, ки ин ба сатҳи пасти таҷассуснокӣ ва ихтоташавии онҳо дар таҳсилоти олий ва қасбӣ шаҳодат медиҳад, ки онҳоро барои қабул ба қор дар баҳши расмӣ иқтисодиёт рақобатнопазир мегардонад.

Дар баробари занон ҳиссаи ҷавонон синни 15-24 дар шуғли ғайрирасмӣ хело баланд аст, ки бештар ба қорҳои дар баҳши сохтмон, савдо ва ҳунарманди машғулад. Ҷоизи баданӣ ҳиҷрати қувваи қорғари ба ҳориҷи кишвар низ собиткунандаи маҷкеи баланди ҷавонон дар шуғли ғайрирасмӣ мебошанд. Чунин таносубият пеш аз ҳама ба сатҳи пасти маош дар иқтисодиёти расмиро ифода менамояд, ки барои қонёсозии тақозои афзояндаи ҷавонон ба захираҳои пулӣ қофӣ нест.

Тамоюли дигаре, ки дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷашм мерасад ин болоравии баҳши хусусӣ дар таъмини шуғл мебошад. Дар соли 2019 66% - и аҳолии қобили меҳнат дар баҳши хусусӣ фаъолият менамуданд. Дар баробари ин баъзе шаклҳои фаъолият дар баҳши хусусӣ дар баробари шуғли расмӣ аз шуғли ғайри расмӣ низ васеъ истифода мебаранд, ки ин ба вазнини андозҳо барои пешбурди соҳибқорӣ хурд ва миёна дар кишвар алоқаманд аст.

Барои пасти қордани сатҳи шуғли расмӣ пеш аз ҳама зарурати диверсификатсия сохтори иқтисодиёт, мукамалгардонии нақши баҳши хусусӣ дар таъмини шуғл ва истифодабарии иқтидорҳои содиротии кишвар ба шумор меравад. Аз сабаби оне, ки ҳиссаи асосии аҳолии кишвар дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият менамояд зарур аст оид ба зиёд намудани заминҳои қорам қорандешӣ қорда шавад. Зеро ҷи тавре аз қордвали 1 бар меояд дар соли 2020 ҳамагӣ 34,1%-и заминҳои Тоҷикистон барои эҳтиётоти кишоварзӣ истифода қорда мешаванд ва аз ин миқдор танҳо 5,2% заминҳои қорам мебошад. Дар баробари ин теъдоди заминҳои қорам қор гардида истода миқдори аҳолий зиёд гардида истодааст, ки ба тақозои афзояндаи аҳолий мувофиқат наменамояд.

Чадвали .2

Таносубияти заминҳои қорам ва зиёдшавии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондодҳо	Солҳо				
	2016	2017	2018	2019	2020
Аҳоли (ҳаз. нафар)	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9593,0
Масоҳати замин (км ²)	139,960	139,960	139,960	139,960	139,960
Замини истифодаи кишоварзӣ, ҳаз. гектар	3638,5	3658,2	3669,4	3674,1	3674,1
майдони заминҳои обӣ, ҳаз. гектар	754	754	762	762	762
Ҳамагӣ заминҳои кишт, ҳаз. гектар	837,3	837,2	826,7	847,0	847,0
Зичии аҳоли (ба як км ²)					68
Суръати рушди аҳоли (%)	2,24	2,15	2,19	2,05	2.32

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 495 [6].

Таҳлили маълумоти омори расмӣ ва натиҷаи мушоҳидаҳо дар бозори ғайрирасмӣ меҳнат нишон медиҳад, ки сатҳи миёнаи музди маош дар иқтисодиёти ғайрирасмӣ нисбати иқтисодиёти расмӣ нисбатан баланд мебошад. Азар дар соли 2019 музди миёнаи маош дар иқтисодиёти расмӣ 1535,8 сомониро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар иқтисодиёти ғайрирасмӣ ба 1800 сомонӣ баробар аст. Дар баробари ин таҳқиқот нишон медиҳад, ки қорамдонҳои баҳайси ғайрирасмӣ дар сохтмон, фаъолият менамоянд то 5000 сомонӣ, хуроки умум то 8000 сомонӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ то 3000 сомонӣ, қорвопарварӣ то 2000 сомонӣ маблағ ба даст меоранд.

Чадвали 3.

Таносубияти ҳисоби музди миёнаи меҳнат дар шугли расмӣ ва ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондодҳо	Солҳо				
	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати қармоҳаи як қораманд дар иқтисодиёти расмӣ	962,16	1144,19	1233,82	1335,52	1535,8
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати қармоҳаи як қораманд дар иқтисодиёти ғайрирасмӣ*	1125,727	1338,702	1443,569	1562,558	1800

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С 13 [7].

*Ҳисоби муаллиф дар асоси пурсишномаи 100 нафар аҳолии машғул дар иқтисодиёти ғайри расмӣ.

Қайд қардан зарур аст, ки меъёри фоизи умумии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон 67,3%-ро ташкил менамояд ва то замоне, ки он ба андозаи 36-40% паст қарда нашавад ҳиссаи иқтисодиёти соягӣ ва шугли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт баланд боқӣ хоҳад монд. Дар баробари ин зарур аст, низомии андозбандӣ қарои қар як шаҳрқанд ва соҳибқор содда қарда шавад.

Дар соли 2019 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи таҳқиқоти "Paying Taxes 2019" [5], ба феҳрасти дух давлате афтид, ки дар онҳо вазнинии андозҳо аз ҳад зиёд аст. Мувофиқи ин таҳқиқот меъёри умумии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 67,3%-ро ташкил менамояд, ки аз тамоми давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Аврупои Ғарбӣ баланд аст.

Ҷадвали .4

Муқоисаи нишондиҳандаи вазнинии андозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи кишвар 2019

Нишондиҳанда	Тоҷикистон	Аврупо ва Осиёи Марказӣ	ОЭСР сатҳи даромади баланддошта
Миқдори пардохтҳо дар сол	7	14,4	10,3
Вақт (соат дар сол)	224	213,1	158,8
Меъёри умумии андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ	67,3	31,7	39,9

Сарчашма: Paying Taxes 2019"[5].

Мувофиқи назарияи Лаффера меъёри баланди андозбандӣ (зиёда аз 35-40%) ҳавасмандиро барои фаъолияти соҳибкорӣ паст мегардонад, маблағгузорию барои фарроҳ кардани тақрористеҳсолот манфиатнок намегардонад, сатҳи пешрафти илму техникаро монеа мегузорад, ки дар ниҳоят ба рушди иқтисоди соягӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр низоми мавҷудаи андозбандӣ барои ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши расмӣ ба дараҷаи зарурӣ мусоидат наменамод, ки ин сабаби зиёд гардидани фаъолиятҳои соҳибкорӣ ва шағл дар баҳши ғайрирасмӣ мегардад.

Мувофиқи таҳқиқоти ХБА сатҳи иқтисодии соягӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 37,7% ММД-ро ташкил медиҳад, ки аз сатҳи миёнаи минтақавӣ (31,7%) ва ҷаҳонии он (27,8%) хело баланд аст. Ба андешаи мо барои кам намудани шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст сатҳи вазнинии андозҳо кам карда шуда андозии иҷтимоӣ то 18%, ва андо аз даромад то 8% кам карда шавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки сатҳи баланди рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар ба дараҷаи зарурӣ таъсир нарасонидааст, ки асосан ба самараи «оғози паст», ки хоси давлатҳои рубатаракқӣ мебошад алоқаманд аст. Аз рӯй баҳогузорию Бонки ҷаҳонӣ дар соли 2020 иҷтимолияти болоравии сатҳи камбизоатӣ аз 26.3% то 26.5% ҷой дорад, ки аз ин зиёдшавии занҳои хонанишин то 10%, пастравии истеъмоли молҳои озуқаворӣ аз тарафи аҳоли ва болоравии бекорӣ алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, афзоиши босуръати миқёси шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шаҳрвандони қобили меҳнат, соҳибкорон ва дар маҷмӯъ ҷомеа оқибатҳои номуайян дорад. Ба давлат бо сабаби норасоии андозҳо хисороти зиёде расонида мешавад, ки имкон буд як қисми он ба рушди соҳаи иҷтимоӣ равона карда шавад. Аз ин нуқтаи назар шуғли ғайрирасмӣ ба сатҳи зиндагии тамоми аҳоли таъсири манфӣ мерасонад.

Дар баробари ин, дар иқтисоди бозорӣ баҳши ғайрирасмӣ як қатор вазифаҳои муҳими мусбатро низ иҷро мекунад. Ин як навъ базаи захиравии меҳнат барои қонё кардани ниёзҳои соҳаҳои босуръат рушдбанда ба ҳисоб меравад. Шуғли ғайрирасмӣ афзоиши бекориро дар ҳолати пардохти номунтазами музди меҳнат (ё таъхири мунтазами он) маҳдуд карда, шумораи довталабонро барои гирифтани кумакпулӣ барои бекорӣ маҳдуд мекунад. Баҳши ғайрирасмӣ барои нисбатан пурратар қонё гардонидани ниёзҳои истеъмолии аҳоли ва фаъолияти нисбатан самараноки баҳши воқеӣ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ ҳулосабарори кардан мумкин аст, ки дар дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон, мавҷудияти шуғли ғайрирасмӣ на ҳама вақт танҳо оқибатҳои манфӣ дорад, балки аксар вақт ба манфиатҳои коргарон ва корфармоён ҷавобгӯ аст, ки ин

на танҳо баланд бардоштани сифати қонунгузории меҳнатро дар самти фароҳам овардани «шароити қонунгузорӣ барои шуғли нисбатан фасеҳтар, аз ҷумла ворид намудани категорияҳои нави коргарон дар сохтори шуғли аҳоли» тақозо мекунад.

Ниҳоят, онҳое, ки дар ин бахш фаъолият доранд, одатан берун аз доираи низоми ҳифзи иҷтимоӣ, қонунҳои меҳнат ва стандартҳои ҳифзи меҳнат қарор мегиранд.

Аммо, худмашғулияти ғайрирасмӣ инчунин бо чунин хусусиятҳо тавсиф мешавад:

- фаъолият дар речаи соягӣ, гирифтани даромад аз андозбандӣ (аз ҷумла ҳангоми кор дар мақоми «соҳибкорӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ»);

- тamarкуз асосан ба бахши хизматрасониҳо, тичорати ҷӯроб ва савдои кӯчагӣ; набудани муносибатҳои кироя ва ҷалби фаёлонаи аъзоёни оила;

- омезиши кори мустақилона бо кори дигар, аксар вақт дар бахши давлатӣ;

- сарфакорӣ дар харочот: кор дар шароити хона анҷом дода мешавад, вале захираҳои корхона (ҷои кори асосӣ) истифода мешаванд;

- ҳадафи фаъолият таъмини қобили қабули сатҳи зиндагии оила ба ҳисоб меравад, капитализатсияи даромад, одатан гузаронида намешавад.

Набудани расмиёти дурусти муносибатҳои меҳнатӣ боиси он мегардад, ки корфармоён қонуни меҳнат ва нокифоя будани ҳуқуқи коргарон, ноустувории шуғл ва набудани кафолатҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳам худи шуғл ва ҳам музди меҳнат, суғуртаи иҷтимоӣ ва кумақпулии мувофиқи бекорӣ дар ҳолати аз даст додани корро нодида мегиранд.

Рушди оммавии шуғли ғайрирасмӣ дар бахши ғайрирасмӣ иқтисод ҳамчун зуҳури механизми худтанзимкунии бозори меҳнат, шакли маҷбурии мутобиқшавии аҳоли ба вазъи кунунии иҷтимоӣ иқтисодӣ арзёбӣ карда шуд. Зимнан, афзоиши шуғли ғайрирасмӣ натиҷаи табиӣ фаъолияти бозори меҳнат, зуҳури ҷузъҳои асосии он гардидааст.

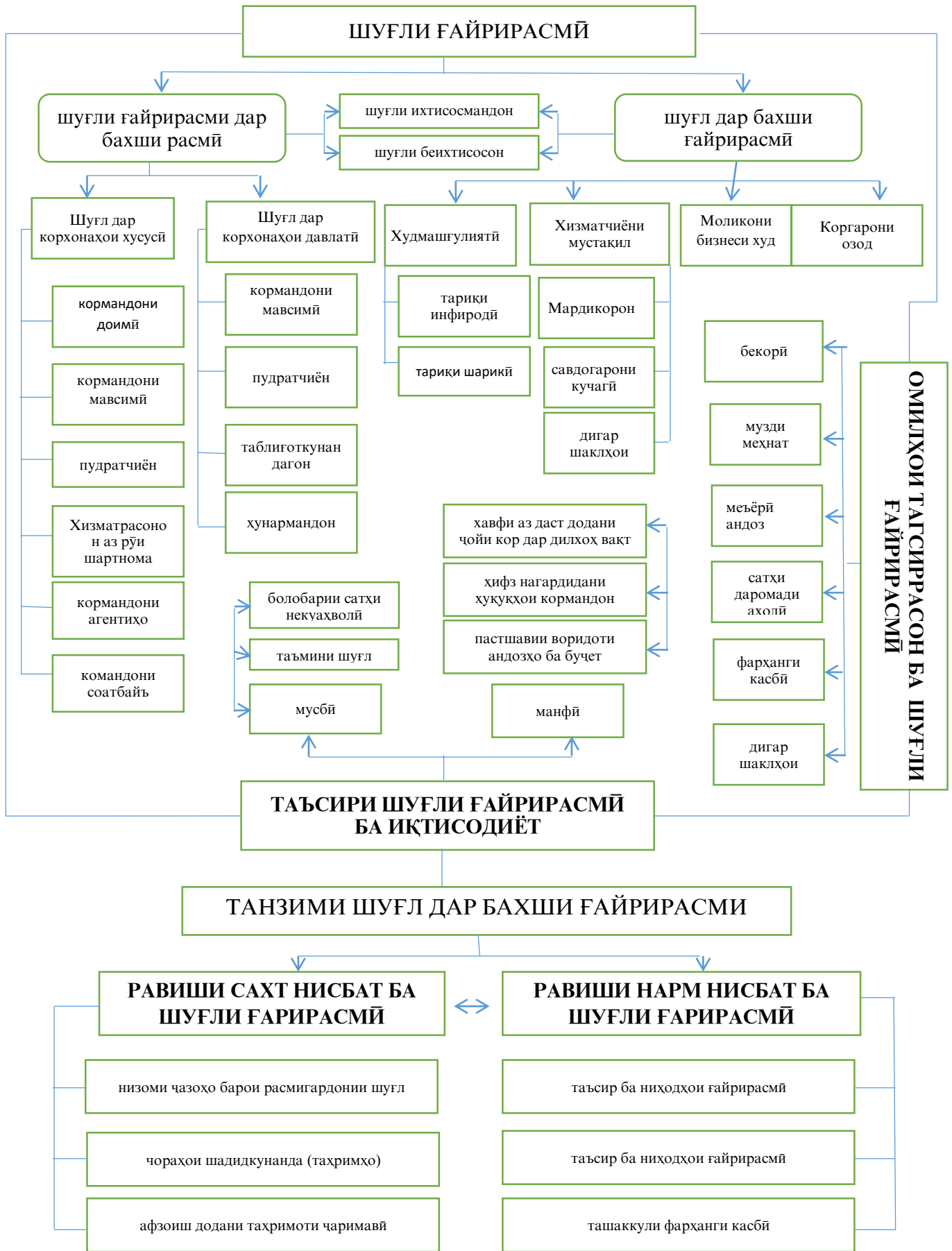
Дар заминаи амиқсозии дигаргуниҳои иқтисодӣ ва навсозии иқтисод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар кишварҳо, барои пешгирии афзоиши шуғли ғайрирасмӣ ба андешидани чораҳои муассир андешидан зарур аст.

Омӯзиши сохтори шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он нишон дод, ки болоравии шуғли ғайрирасмӣ бо коҳиши ҳосилнокии меҳнат ва афзоиши хатари ноамнии иҷтимоии коргарон алоқаманд аст ва дорои иқтидори инноватсионии рушди иқтисодӣ нест. Паҳншавии шуғли ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бо ноқомили муҳити институтсионалӣ алоқаманд аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муваффақият дар коҳиш додани миқёси шуғли ғайрирасмиро танҳо тавассути татбиқи як сиёсати фарогири соҳаҳои гуногуни танзим, омезиши механизмҳои ҳавасмандкунӣ ва таҳримҳо, аз ҷумла ҳадафҳои васеътар барои тақмили институтҳо, ислоҳоти иқтисодӣ ва тағйир додани меъёрҳои иҷтимоӣ ба даст овардан мумкин аст, ки ба коҳиши қобили қабули муносибатҳои ғайрирасмӣ оварда мерасонанд. Дар доираи тадқиқот тавсияҳо оид ба кам кардани шуғли ғайрирасмӣ ва музди меҳнати пинҳонӣ бо назардошти ҳам таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҳам хусусияти сабабҳои шуғли ғайрирасмӣ дар Тоҷикистон ва талошҳои, ки ҳукумат дар ин самт пайгирӣ менамояд, таҳия шудаанд.

Паст кардани миқёси ғайрирасмӣ танҳо ба шарофати ягонагӣ ва гуногунрангии воситаҳои истифодашаванда, аз ҷумла истифодаи абзорҳои муқоламаи иҷтимоӣ имконпазир аст.

Барои тақмили додани санадҳои меъёрӣ дар асоси таҷрибаи байналмилалӣ дар ин самт таҳия мезаними танзими шуғли ғайрирасмӣ зарур аст, ки ба таъмини сатҳи баланди шуғл, сатҳи пасти бекорӣ, коҳиш додани шуғли ғайрирасмӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва даромади воқеии аҳоли, беҳтар намудани фазои тичорат, рушди тичорати хурд, соҳибкории хусусӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ равона карда шуда бошад. Чунин механизмро дар рами 3. пешниҳод менамоем.

Расми 2. Механизми танзими шугли ғайрирасмӣ дар бозори меҳнат

*Аз тарафи муаллиф сохта шудааст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, дар асоси тадқиқоти байналмилалӣ ва натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронидашудаи роҳҳои ҳалли мушкилоти шуғли ғайрирасмии аҳоли, мо татбиқи чунин чорабиниҳои мукамалро дар соҳаи шуғл мувофиқи мақсад мешуморем:

– татбиқи сиёсати макроиктисодӣ ба манфиати шуғл, ки тақозои маҷмӯӣ, сармоягузори самаранок ва тағйироти сохторӣ барои таъсиси корхонаҳо ва ҷойҳои нави корӣ нигаронида шудааст;

– тақмили сиёсати андозбандӣ, инфрасохтори соҳавӣ, ки ба афзоиши шуғли аҳоли, рушди ҳосилнокии меҳнат, равандҳои сабуккунандаи тағйироти сохторӣ дар соҳаи тичорат ва саноат мусоидат мекунад;

– таҳияи сиёсати корпоративӣ, ки корхонаҳои устувор, аз ҷумла корхонаҳои хурд, миёна ва соҳибкорӣ, ва инчунин санадҳои дуруст ва шаффофи меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои мусоидат ба гузариш ба бахши расмӣ ва таъмини рақобати одилнаро дастгирӣ мекунад;

– малака ва таҳсил дар қонеъ кардани ниёзҳои доимо тағйирёбандаи бозори меҳнат ва технологияҳои нав, ҷорӣ намудани низоми омӯзиши яқумрӣ;

– баланд бардоштани сифати низоми таълим ва ҷорӣ намудани низоми дучонибаи омӯзиш ва ба шуғл фаро гирифтани, ки дар доираи он корхонаҳо ҷавобгӯро ҳамчун «донишомӯз» қабул мекунад ва онҳоро тавассути барномаҳои, ки эҳтиёҷоти тичоратро инъикос мекунад, таълим медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. David Kucera and Leanne Roncolato. Informal employment: Two contested policy issues// International Labour Review, Vol. 147 (2008), No. 4.
2. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana / The Journal of Modern African Studies. 1973. Vol. 11. No. 1.
3. Ields G.S. Labour Market Modeling and the Urban Informal Sector: Theory and Evidence // The Informal Sector Revisited / D. Turnham, B. Salomé, A. Schwarz (eds.). Paris: Development Centre of the Organization for Economic Co-Operation and Development, 1990.
4. Informal employment curbs trade benefits for developing countries// International Labour Office, 2009.
5. Paying Taxes 2019
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -495С.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -С 13. Ҳисоби муаллиф дар асоси пурсишномаи 100 нафар аҳолии машғул дар иқтисодиёти ғайри расмӣ.
8. Положение на рынке труда в Республике Таджикистан // Агентство по статистике при президенте республики таджикистан, Душанбе. -С.52
9. Сафонов А.Л., Некипелова Д.В. Неформальная занятость: влияние экономического кризиса на формы проявления и экономическую динамику Международная научно-практическая конференция «История и научное прогнозирование развития трудового права и права социального обеспечения» (Третьи Гусовские чтения) : материалы конференции / под общ.ред. Н. Л. Лютова Ф. О. Сулеймановой; сост. Н. Л. Лютов, Ф. О. Сулейманова. — Москва: РГ-Пресс, 2018. — 424 с
10. Султонов З.С. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 1(22). - С. 12-17.

Ҳаёев Қ.А., Дустматов Б.М.

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ ДАР ТАЪМИНИ ДАСТРАСИИ АҲОЛӢ БА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МОЛИЯВӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур низоми бонкиро дар қатори дигар низомҳои молиявии давлат, яке аз механизмҳои асосии таъмини аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ ва бо ҳамин тариқ рушдиҳандаи иқтисоди истеҳсолии маҳсулоти ватанӣ нишондодааст. Бо таҳлилҳои воқеӣ, муаллиф вазъи хизматрасониҳои ташкилотҳои қарзии кишварро нишондода ва ҳамчунин мушкилотҳои мухталифу баҳри ҳалли масъалаҳои ҳалталаб пешниҳодҳои мушаххас овардааст. Бо андешидани чораҳои қатъӣ ва баланд бардоштани маърифати молиявии аҳоли, низоми бонкӣ метавонад ҳатто дар давраи норасоии захираҳои молиявӣ талаботи аҳолиро қонеъ намуда ва бо ҳамин васила сатҳи боварии онҳоро нисбат ба низоми бонкӣ баланд намуда бошад.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, хизматрасониҳои молиявӣ, боварии аҳоли, бозори қарзӣ, ҷалби пасандоз, қорҳои бонкӣ, воситаҳои пардохтӣ, фарогирии молиявӣ, рушди иқтисодӣ.

Ҳаёев Қ.А., Дустматов Б.М.

РОЛЬ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ДОСТУПА К ФИНАНСОВЫМ УСЛУГАМ

В статье автор указывает на банковскую систему, наряду с другими финансовыми системами государства, как на один из основных механизмов обеспечения населения финансовыми услугами и, как следствие, развития производственных мощностей отечественных продуктов. На основе фактологического анализа автор показывает ситуацию с услугами кредитных организаций в стране, а также различные проблемы и конкретные предложения по их решению. Принимая решительные меры и повышая финансовую грамотность населения, банковская система может удовлетворить потребности населения даже в периоды нехватки финансовых ресурсов и, таким образом, повысить их доверие к банковской системе.

Ключевые слова: банковская система, финансовые услуги, доверие населения, кредитный рынок, привлечение сбережений, банковские карты, платежные средства, финансовое покрытие, экономическое развитие.

Нагоев Қ.А., Дустматов Б.М.

ROLE OF CREDIT ORGANIZATIONS IN PROVIDING ACCESS TO FINANCIAL SERVICES

In the article, the author points to the banking system, along with other financial systems of the state, as one of the main mechanisms for providing the population with financial services and, as a result, the development of production capacities of domestic products. Based on the factual analysis, the author shows the situation with the services of credit institutions in the country, as well as various problems and specific proposals for their solution. By taking decisive measures and increasing the financial literacy of the population, the banking system can meet the needs of the population even in times of lack of financial resources and, thus, increase their confidence in the banking system.

Key words: banking system, financial services, public confidence, credit market, attraction of savings, bank cards, means of payment, financial coverage, economic development.

Дар шароити муосир, ки ҷомеа бо сохти нави иқтисодӣ пеш меравад, нақш ва нуфузи ташкилотҳои қарзӣ афзуда, ба соҳаи фаъолияти онҳо диққати аҳли ҷомеа бештар равона гардидааст. Низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар мавқеи хосаро доро буда, маҳз аз фаъолияти натиҷабахши он рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт вобастагии калон дорад.

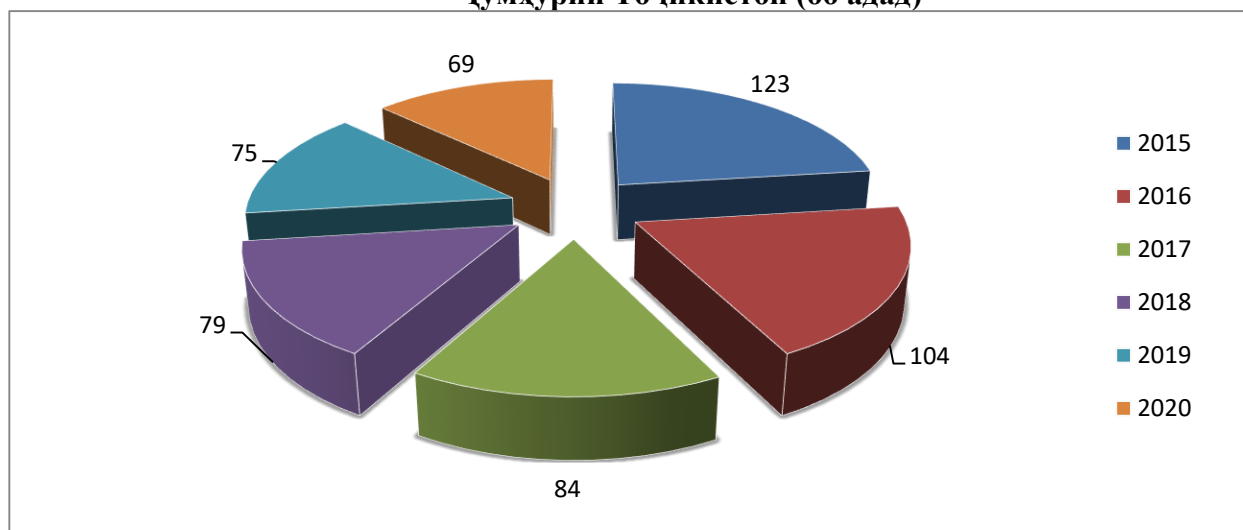
Бояд зикр намуд, ки омилҳои зиёди дохилию берунӣ метавонанд таъсири манфии худро бевосита ба низоми бонкии кишвар расонанд ва вобаста ба ин масъала, барои бартараф намудани мушкилотҳои мавҷуда ва таҳкими эътимоди аҳоли нисбат ба низоми бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар назди Бонки марказӣ ва ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти худ бо кормандони мақомоти молия, андоз, гумрук, сармоягузорӣ ва бонкҳо оид ба мушкилотҳои соҳаҳои иқтисоду молия ва бонкдорӣ чунин ибрази андеша намудаанд: «Бонки миллиро зарур аст, ки фаъолияти худро ҷиҳати рушди низоми бонкӣ ва барқарор намудани эътимоди аҳоли ба бонкҳо бо роҳи ҷоннок намудани назорати бонкӣ, арзёбии дорони бонкҳо ва мониторинги доимии вазъи бозори хизматрасониҳои бонкӣ тақвият бахшад» [1, с.12].

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ агар ба низоми бонкии кишвар назар афканем, шумораи зиёди ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ва бо ҳамин васила барои баланд бардоштани эътимоди аҳоли нисбат ба фаъолияти онҳо амалиётҳои бонкиро мегузаронанд [6]. Низоми бонкӣ ҳамчун муҳаррики пешбарандаи рушди тамоми бахшҳои иқтисоди кишвар баҳисоб рафта ва нақши он дар рушди истеҳсолоти ватанӣ назаррас мебошад. Айни ҳол, метавонем ба воситаи диаграммаи зер шумораи ташкилотҳои қарзии молиявиро мушоҳида карда бошем:

Диаграммаи №1

Шумораи ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо адад)

Сарчашма: сомонии расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тибқи диаграммаи мазкур ба мо маълум мегардад, ки дар ин давраҳо тамоюли камшавии ташкилотҳои қарзӣ дар дар низоми бонкии кишвар ба ҷашм мерасад. Ногуфта

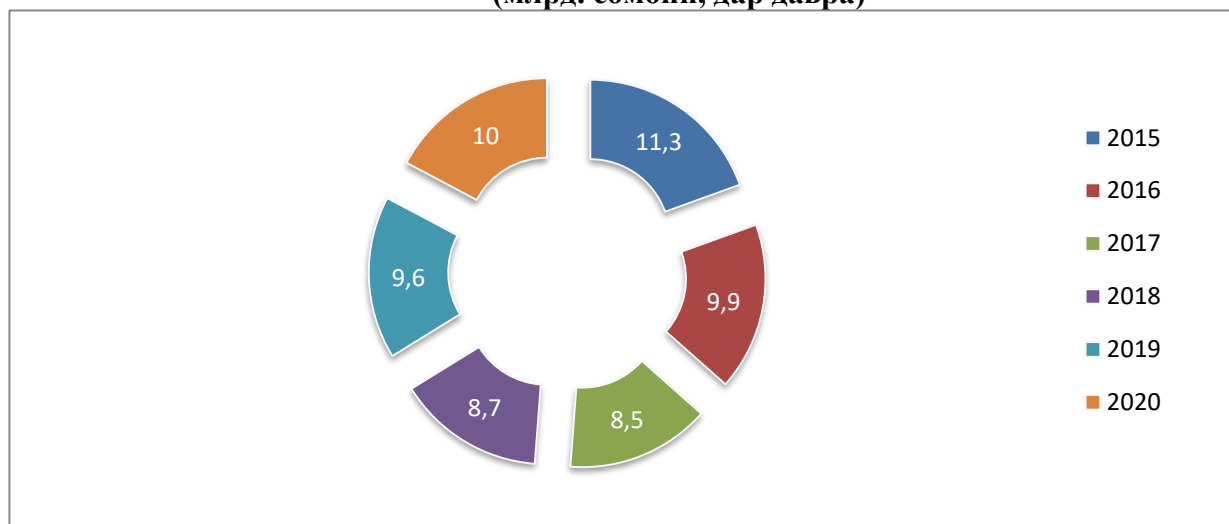
намонад, ки танҳо ҳамон ташкилотҳое, ки сармояи устувор доранду хизматрасониҳои муосирро ба аҳоли пешкаш менамоянд, воқеан ҳам метавонанд дар доираи бозори бонкӣ рақобат намуда, мавқеи муайянеро соҳиб гашта бошанд.

Қайд кардан бо маврид аст, ки яке аз бахшҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти миллии дар замони муосир, ин рушди муқаммали бозори қарзӣ ба шумор меравад. Ташаккулёбӣ ва рушди бозори қарзҳои бонкӣ аз устувори низоми бонкӣ, сатҳи боварии аҳоли ба ташкилотҳои қарзӣ, дараҷаи дароманднокии аҳоли ва мавҷудияти инфрасохтори зарурии пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии муосир ба аҳоли вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, соли 2020 ҳаҷми умумии қарзҳои додашудаи ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар 10,0 млрд. сомониро ташкил намуд, ки ин нишондод нисбат ба соли 2019 4,7 Ҷ ба маблағи 446,1 млн. сомони зиёд мебошад [5]. Дар ин давра аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда 41,0 Ҷ ба 4,1 млрд. сомони ба соҳибкорони истеҳсоли рост меояд. Дар диаграммаи навбатӣ тамоюли пешниҳоди қарзи бонкӣ чунин оварда шудааст:

Диаграммаи №2

**Тамоюли пешниҳоди қарзи бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(млрд. сомони, дар давра)**

Сарчашма: сомонии расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Аз натиҷаи диаграммаи овардашуда ба мо маълум мегардад, ки пешниҳоди ҳаҷми қарзҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ давра ба давра афзоиш ёфта истодааст ва бо сиёсати дурусти он метавонем дар рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ нақши назаррас гузорем.

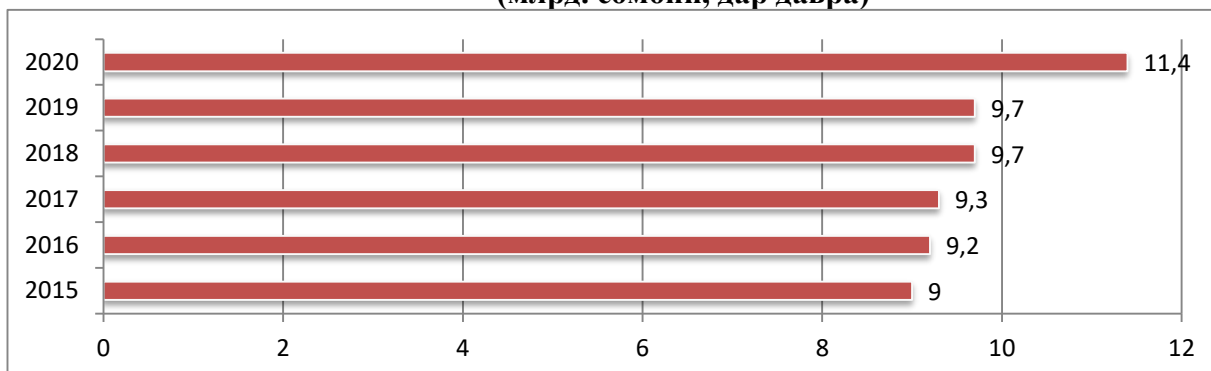
Тавре, ки маълум аст баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ фазои бозори хизматрасониҳои бонкӣ беҳтар гашта ва дар ин замина дастрасии аҳоли низ ба он таъмин гашта истодааст. Дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ тамоми ташкилотҳои қарзии фаъолияткунанда кушишҳои худро ба он равона карда истодаанд, ки бавоситаи хизматрасониҳои босифат ва баланд бардоштани эътимоднокии аҳоли нисбат ба фаъолияти онҳо ҷалби бештари пасандозҳоро бароҳ монда ва бо ин васила тавониста бошанд дар афзоиш додани ҳаҷми сармоя ва мавқеи намоёнро дар бозори бонкӣ пайдо кардан нақши калидиро бозида бошанд.

Ҳамин тариқ, оид ба ҳимояи воситаҳои молиявӣ дар маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ» чунин ишора шудааст: «Ҳар қадар, ки дар нақшаи молиявӣ худ маълумоти зиёд ҷой диҳед, ҳамон қадар роҳ ба сӯи ноилгардии мақсад равшантар хоҳад буд» [2, с.66]. Аз ин рӯ, ҷалби пасандоз яке аз амалиёти самарабахши ташкилотҳои қарзӣ баҳри устувор намудани ҳолати молиявӣ онҳо ба шумор

меравад. Метавонем ба воситаи диаграммаи навбатӣ чалби пасандозҳои бонкиро мушоҳида карда бошем:

Диаграммаи №3

**Ҳаҷми амонатҳои чалбшудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ
(млрд. сомонӣ, дар давра)**

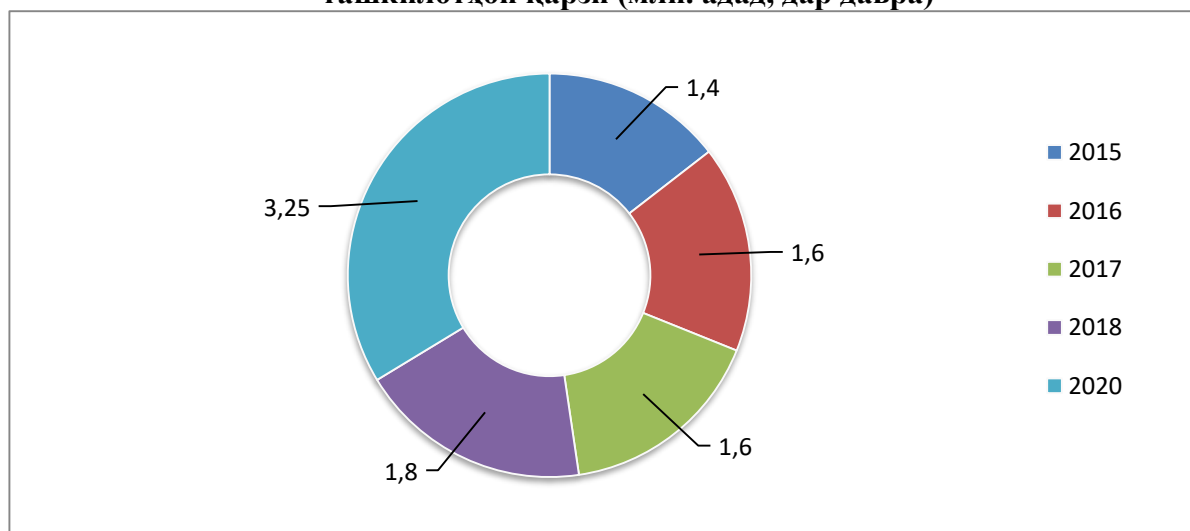
Сарчашма: сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Диаграммаи мазкур инъикоскунандаи он аст, ки чалби пасандоз аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар марҳилаи афзоиш қарор дошта ва нишондоди мазкур аз як тараф ин зиёд шудани эътимоди аҳолиро ба низоми бонкӣ гувоҳӣ диҳад, аз ҷониби дигар далели беҳтар гардидани сатҳи некӯахлоқии мардум ба шумор меравад.

Омили дигаре, ки воқеан ҳам метавонад боиси коҳиш додани ҳаҷми пули нақду ва бо ин роҳ дар рушди пардохтҳои ғайринақдӣ саҳмгузор бошад ин рушди қарзҳои пардохтӣ дар бозори байнибонкӣи кишвар ба шумор меравад ва ба воситаи диаграммаи зер метавонем ин тамоюли рушдро дида бошем:

Диаграммаи №4

**Миқдори умумии қарзҳои пардохтӣ ба муомилот баровардашуда аз ҷониби
ташкилотҳои қарзӣ (млн. адад, дар давра)**

Сарчашма: сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

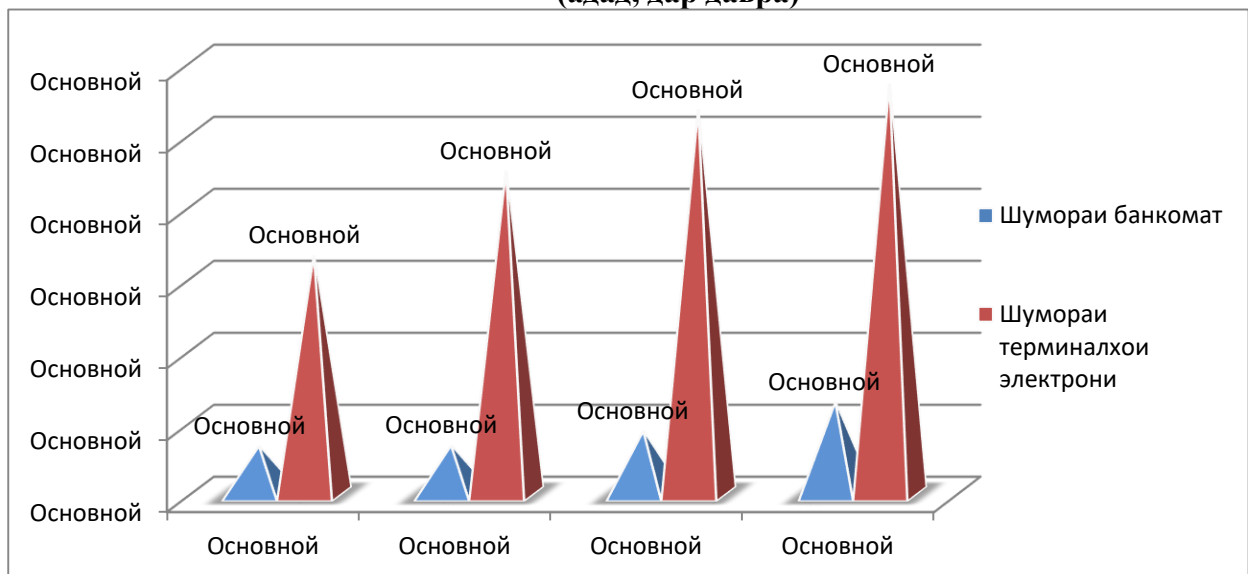
Аз натиҷаи диаграммаи овардашуда маълум мегардад, ки ҳамасола аз ҷониби низоми бонкӣи кишвар миқдори муайяни қарзҳои пардохтӣ бо мақсади рушди тижорати электронӣ ва шафוף гардонидани амалиётҳои молиявӣ таҳти назорати давлат қарор додани он ба муомилот бароварда мешавад.

Бояд гуфт, ки яке аз кишварҳои ғайринақдии дунё ин Шветсия ба шумор рафта, ҳиссаи пули нақд дар гардиши муомилоти он танҳо 2 фоизро ташкил медиҳад. Тибқи маълумоти «Riksbank»-и Бонки марказии ин давлат интизорӣ меравад, ки то соли 2020 ин нишондиҳанда то 0,5 фоиз коҳиш хоҳад ёфт [3, с.64]. Аз ин рӯ, усулҳои дар амал натиҷадодани ин давлати Аврупоӣ шоистаи таҳсин буда, метавонад барои дигар кишварҳо ҳамчун намунаи ибрат бошад.

Ҳамзамон насби бештари воситаҳои муосири пардохтӣ яъне банкомат ва терминалҳои электронӣ омили дигари рушди хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор рафта, дар коршоам нигоҳ доштани воситаҳои молиявӣ таъмини саривақтии он ба аҳоли ва рушди пардохтҳои ғайринақдӣ дар кишвар мусоидат менамоянд. Дар диаграммаи навбатӣ шумораи ин воситаҳои пардохтӣ чунин оварда шудааст:

Диаграммаи №5

Шумораи банкоматҳо ва терминалҳои электронӣ дар кишвар (адад, дар давра)

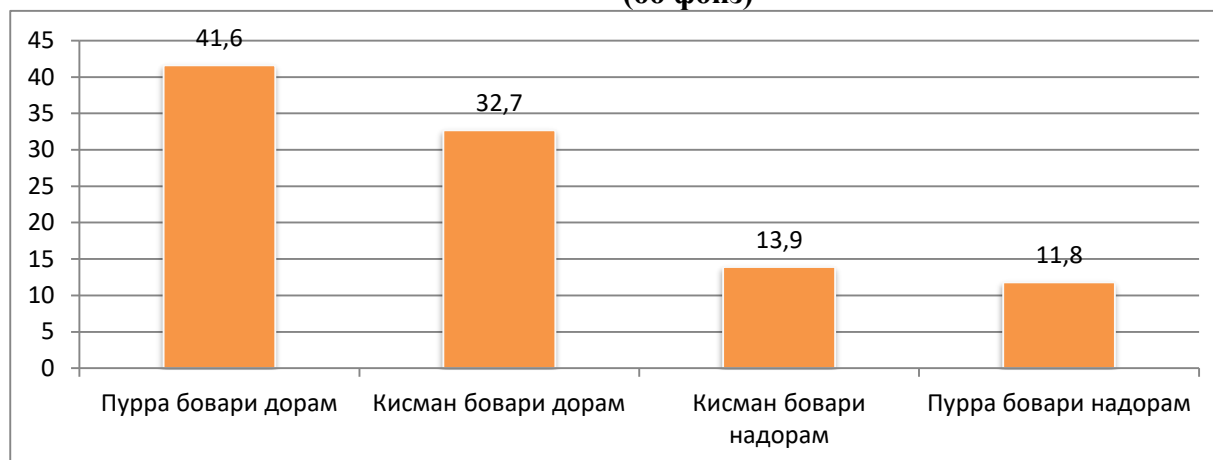
Сарчашма: сомои расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тибқи диаграммаи мазкур маълум мегардад, ки насби чунин воситаҳо дар кишвар афзоиш ёфта, дар васеъ гардонидани доираи бозори хизматрасониҳои бонкӣ мусоидат намуда ва ба ин тариқ метавон то андозае дар бозоргир шудани ташкилотҳои қарзӣ ва баланд бардоштани боварии аҳоли нисбат ба низоми бонкӣ заминаи асосӣ гузошт.

Қобили зикр аст, ки аллақай таъсири пандемияи коронавирус «COVID-19» ба мо маълум аст. Густариши ин беморӣ на танҳо ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ балки ба раванди муътадили фаъолияти низоми бонкӣ таъсири манфӣи худро расонидааст, ки дар натиҷа то андозае ба коҳиш ёфтани сатҳи боварии аҳоли нисбат ба он боис гаштааст.

Баланд бардоштани маърифати молиявӣ аҳоли яке аз омилҳои муҳим дар ҷалб намудани эътимоди онҳо нисбат ба низоми бонкӣ ба шумор меравад. Он назарсанҷие, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2021 бо мақсади муайян намудани сатҳи боварии аҳоли нисбати низоми бонкӣ гузаронида буд, ҷавобҳои пешниҳодшуда нишон доданд, ки 74,3 фоизи аҳоли пурра ва қисман бовари доштани худро ба низоми бонкӣ пешниҳод намудаанд [4, с.60]. Метавонем ба воситаи диаграммаи навбатӣ сатҳи боварии аҳолиро нисбат ба низоми бонкӣ мушоҳида карда бошем:

Сатҳи боварии аҳолии нисбати ташкилотҳои қарзии молиявӣ
(бо фоиз)

Сарчашма: маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тарақиёт Чаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни соли 2021, - с. 60.

Баланд бардоштани сатҳи боварии аҳолии ба низоми бонкӣ ҳамчун механизми асосӣ дар фаъолияти онҳо баҳисоб рафта ва бо ин тариқ имконияти ҷалби воситаҳои молиявӣ пайдо шуда, дар устувории ҳолати молиявӣ ва сатҳи пардохтпазирии фаъолияти бонкҳо таъсири мусбат мерасонад.

Сарфи назар аз тамоюли афзоиши сатҳи дастрасии аҳолии ба хизматрасониҳои бонкӣ мушкилотҳои зиёд низ, аз қабилӣ:

- зиёд будани хавфи қарзҳои ғайрифавол дар низоми бонкӣ;
- дастрасии пасти хизматрасониҳои молиявӣ барои нафароне, ки дар ҷойҳои дурдаст зиндагонӣ мекунанд;
- сатҳи пасти донишу таҷрибаи мутахассисони соҳаи бонкдорӣ;
- фоизи нисбатан баланди қарз;
- мувофиқат накардани даромади бонк бо мизоҷ ва ҳамчунин дигар мушкилотҳои ба ин монанд метавонанд ба коста гардидани эътимоди аҳолии ба низоми бонкӣ замина гузоранд.

Дар воқеъ, бо дарназардошти таъсири манфии омилҳои дар боло қайдкардашуда метавон чораҳои зеринро баҳри устувор нигоҳ доштани фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ андешид:

- тақвият додани ҳамкориҳо дар самти ҷалби бештари сармояи арзон ва дарозмуддат;
- андешидани чораҳо барои дастрас шудани фоизи қарзҳо;
- баланд бардоштани фарҳанги қарздиҳӣ;
- зиёд кардани ҳаҷми пасандозҳо;
- кам кардани шумораи қарзҳои ғайрифавол;
- такмили сиёсати қарзӣ;
- такмили таҳассусии кормандон;
- пурзӯр намудани низоми назорати дохилӣ ва идоракунии хавфҳо;
- баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳо ва ҷори намудани хизматрасониҳои муносири бонкӣ.

Умедворем, ки дар ояндаи наздик баҳусус бо рушди фарогирии молиявии аҳолии ба хизматрасониҳои босифати бонкӣ инкишофи минбаъдаи иқтисодии кишвар ва сатҳи некуаҳволии мардум то андозае таъмин хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни 2019, - 84 с.
2. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, октябр-декабри 2020, - 84 с.
3. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни 2016, - 84 с.
4. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни 2021, - 84 с.
5. Сомонаи расмӣи Бонки Миллии Тоҷикистон www.nbt.tj, шарҳи вазъи макроиктисодӣ ва фаъолияти низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020.
6. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.

УДК 669

Ҳочаев Д.Х., Султонов З.С., Давлатов Э.М.

**ВАЗЪИЯТИ ҲОЗИРА ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ
МЕТАЛЛУРГИЯИ РАНГА ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД**

Дар мақола вазъи кунунӣ ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои металлургияи ранга дар вилояти Суғд баррасӣ шудааст. Комплекси маъдану металлургияи рангаи вилояти Суғд, ки ашъи хоми азим дорад, дар хоҷагии халқи мамлакат нақши муҳим мебозад. Аммо дар айни замон металлургияи ранга чи аз ҷиҳати истеҳсол ва содирот ва чи дар истеъмоли дохилии маҳсулот аз сатҳи ҷаҳонӣ хеле ақиб мондааст. Ин ҳолат пеш аз ҳама дар нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои саноатӣ зоҳир мегардад. Ҳалли ин масъала танҳо ба тӯфайли интенсификации ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ дар истедсолот имконпазир аст, ки роҳбарии онҳо бояд аз татбиқи лоиҳаҳои самарабахштарини тараққиёти истеҳсолот иборат бошад.

Калидвожаҳо: металлургия, металлургияи ранга, хоҷагии халқ, истеҳсолот, инноватсия, ашъи хом, захираҳои ғойданок.

Ходжаев Д.Х., Султонов З.С., Давлатов Э.М.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЙ ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ**

В статье рассматриваются современное состояние и особенности деятельности предприятий цветной металлургии в Согдийской области. Горно-металлургический комплекс цветной металлургии Согдийской области, обладающий огромными сырьевыми ресурсами, играет важнейшую роль в народном хозяйстве страны. Однако в настоящее время цветная металлургия существенно отстает от мирового уровня как по производству и экспорту, так и по внутреннему потреблению продукции. Это отставание проявляется, прежде всего, в экономических показателях предприятий отрасли. Решение этой проблемы

возможно только благодаря более интенсивному внедрению в отрасль инновационной деятельности, управление которой должно заключаться в реализации наиболее эффективных проектов развития производства.

Ключевые слова: металлургия, цветная металлургия, народное хозяйство, производство, инновации, сырьевые ресурсы, полезно-ископаемые ресурсы.

Khodzhaev D.Kh., Sultonov Z.S., Davlatov E.M.

THE CURRENT STATE AND PECULIARITIES OF THE ACTIVITIES OF THE ENTERPRISES OF THE COLORED METALLURGY OF THE SOGD REGION

The article examines the current state and features of the activities of non-ferrous metallurgy enterprises in the Sughd region. The mining and metallurgical complex of non-ferrous metallurgy of the Sughd region, which possesses huge raw materials, plays a vital role in the national economy of the country. However, at present, non-ferrous metallurgy lags significantly behind the world level both in production and export, and in domestic consumption of products. This lag is manifested primarily in the economic indicators of enterprises in the industry. The solution to this problem is possible only due to the more intensive implementation of innovative activities in the industry, the management of which should consist in the implementation of the most effective production development projects.

Key words: metallurgy, non-ferrous metallurgy, national economy, production, innovation, raw materials, useful-spoiled resources.

Дар шароити ҳозира тараққиёти соҳаи металлургияи ранга дар ҷумҳури сол то сол рушд карда истодааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки ин соҳа яке аз соҳаҳои муҳим буда на танҳо дар сатҳи иқтисоди миллӣ балки берун аз он ҳам машҳур аст, инчунин дар ташаққули комплекси хоҷагии халқӣ мамлакат нақши калонро бозида, ҷои махсусро ишғол менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ашёи хоми металҳои ранга бой буда, барои тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ имкониятҳои калон дорад.

Дар асоси ин тараққиёти саноати металлургияи ранга дар иқтисодиёти вилоят имрӯз аҳамияти калон дорад. Барои тараққиёти соҳаҳои иқтисодиёт дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба таҳлили вазъият ва тараққиёти саноати металлургияи ранга ҳаматарафа муносибат кардан ва роҳу механизмҳои асосии истифодаи самарабахши металлургияи ранга аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардан зарур аст. Ин соҳа дар тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳурии мавқеи хоси худро дорад. (ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Истеҳсоли навъҳои асосии маҳсулоти металлургияи ранга барои солҳои 2006-2020

1	Маъдани сурб- рух, воқеӣ	ҳаз, тон	6,5	330,9	291,2	4,8
	назариявӣ		-36,7	258,5	356,9	
2	Концентрати шпати обшаванда, воқеӣ	тон	160	0	0	0
	назариявӣ		-	-	-	-
3	Меркурий дар концентрат	-	0	0	0	0

4	Дар концентрати сурб пешбарӣ мекунад, воқеӣ	тон	3,0	1180,4	1217,5	4,5р.
	назариявӣ		-16,4	1058,2	1416,4	
5	Концентрати сурма (дар асоси 30% сурма) воқеӣ	тон	8136,8	11254,8	18310,3	2,5р.
	назариявӣ		3011,3	13946,9	17592,1	

Чадвал аз рӯи инҳо тартиб дода шудааст: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2006 (Маълумоти оморӣ барои ҳисоботи солона). – Душанбе, 2007. С.37; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007 (Маълумоти оморӣ аз рӯи ҳисоботи солона). – Душанбе, 2008. С.39; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 (Маълумоти оморӣ аз рӯи ҳисоботи солона). – Душанбе, 2009. С.41; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2010 (Маълумоти оморӣ аз рӯи ҳисоботи солона). – Душанбе, 2018, с.44; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 (Маълумоти оморӣ аз рӯи ҳисоботи солона). - Душанбе, 2020, сах. 20 ва ҳисобҳои муаллиф.

Тавре ки аз маълумоти чадвали 1 барои солҳои 2006-2020 дида мешавад. Истеҳсоли маъдани сурбу руҳ 4,8 баробар аст, сурб дар концентрати сурб — 4,5 баробар буда, концентрати сурма (ба ҳисоби таркиби сурма 30 фоиз) 2,5 баробар афзуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истеҳсоли маҳсулоти маъдани сурб-руҳ дар соли 2012 то 291 ҳазор тонна афзоиш ёфтааст, ки 6,5 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, яъне. нисбат ба соли 2006-ум 2,9 фоиз афзуд.

Тамоюли тағйироти намудҳои асосии маҳсулоти металлургияи ранга дар солҳои 2006-2020 аз ҷониби мо дар асоси муодилаи хати рост ҳисоб карда мешавад. (Чадвали 2.)

Чадвали 2. Тамоюли намудҳои асосии маҳсулоти металлургияи ранга дар солҳои 2004-2012.

Номи нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Миёна солона барои солҳои 2004-2012	Афзоиши миёнасолона	$Y = a_0 + a_1 t$
Истеҳсоли маъдани сурб-руҳ	ҳаз. тн	160,1	+ 49,2	$Y = 160,1 + 49,2 t$
Дар истеҳсоли концентрати сурб пешсаф аст	ҳаз. тн	700	+ 179,1	$Y = 700 + 179,1 t$
Истеҳсоли концентрати сурма (ба ҳисоби миқдори 30% сурма)	тн	10301,7	+ 1822,6	$Y = 10301,7 + 1822,6 t$

Натиҷаҳо аз афзоиши динамики навъҳои асосии истеҳсолоти металлургияи ранга дар раёнҳо вобаста бо сатҳи муайян ҷудо мешаванд:

- сатҳи миёнаи солонаи истеҳсоли маъдани сурбу руҳ 160,1 ҳазор тоннаро буда инчунин афзоиши миёнаи солона 49,2 ҳазор тоннаро ташкил дод;
- сатҳи миёнаи солонаи истеҳсоли сурб ва концентрати сурб 700 ҳазор тоннаро ташкил дода, афзоиши миёнаи солона 179,1 ҳазор тоннаро дар бар мегирад;

- сатҳи миёнаи солонаи истеҳсоли концентрат (аз рӯи таркиби сурма 30 фоиз) 10301,7 ҳазор тонна бо афзоиши миёнаи солона 1822,6 ҳазор тонна ташкил додааст; (расми 3)

Бояд фаҳмид, ки ҚДММ «Анзоб», ки дар заминаи кони сурмаю симоб фаъолият мекунад, пас аз соли 2000-ум. истеҳсоли симоб дар концентратҳо амалан қатъ шуда, истеҳсоли концентрати сурма (ба ҳисоби таркиби сурма 30 фоиз) дар соли 2004 8136,8 тоннаро ташкил дод, ҳарчанд динамикаи истеҳсоли он дар солҳои охир тамоюли афзоиш дорад. Тибқи стандартҳои байналмилалӣ нархгузори концентратҳои сурма дар биржаҳо дар асоси маҳсулоте сурат мегирад, ки дар таркибаш на камтар аз 60% сурмаи металлӣ дорад. Аз ин ру, ин маҳсулот ғайристандарт буда, аз ин ру, бо нархи арзон фурухта мешавад. Аммо, бо назардошти арзиши нисбатан арзони истихроҷи маъдан ва коркарди маъдан, истеҳсоли концентрат дар корхона ғайриодат буд. Омилҳои асосии арзон кардани арзиши аслии маҳсулот нисбат ба ҳамин гуна соҳаҳои саноати дигар мамлакатҳо паст будани дараҷаи музди меҳнат дар корхонаи саноатии мушоҳида карда мешавад.

Дар дар натиҷаи вазъияти бӯҳронии тамоми иқтисодиёти мамлакатҳои дунё корхонаҳои маъдани куҳии вилоят ба таназзули амиқ пасти истеҳсолот дучор шуданд. Пас аз соли 2000 дар баъзе минтақаҳо ба истеҳсоли симоб дар концентрат шурӯъ накарданд ва истеҳсоли концентратҳои металли сурма дар соли 2006 то 1636 тонна, яъне нисбат ба соли 1990 8,9 баробар кам шуд. Аз соли 2007 инчониб ҚДММ «Анзоб» якбора кам шуд, инчунин истеҳсоли концентрати сурмаро зиёд намуда, дар соли 2020 ба 7593 тонна расонида, аз ҳадди ақали соли 2006 4,6 баробар зиёд буда, 52,4 фоизи давраи пеш аз ислохотро ташкил дод.

Дар вақтҳои охир ҚДММ-и Адрасман дар вазъияти бадтарин буд. Дар ин ҷо истихроҷи маъдани сурб-руҳ аз 517,5 ҳазор тонна дар соли 1990 буд ва соли 2005 то 6,5 ҳазор тонна ё худ 79,6 баробар шуд инчунин истеҳсоли сурб дар концентрати сурб мутаносибан аз 2834 тоннаро ташкил додаст. Нишондиҳандаҳои сифати ҳосил кардани концентрати сурб аз маъдани сурб-руҳ низ бад шуданд. Агар соли 1990 як тонна маъдани сурб-руҳ 5 килограмму 476 граммро ташкил дода бошад, пас концентрати сурб дар соли 2006 ин нишондод ҳамагӣ 0,462 килограмм — 11,8 баробар кам буд. Ин вазъият ба сабаби суст шудан ва бештар маҳдуд кардани гузарондани корҳои ҷустуҷӯи геологӣ барои ба вучуд овардани захираи кони сурбу руҳ дар ҚДММ-и Адрасман ба амал омад.

Фаъолияти яке аз корхонаҳои истихроҷи маъдани сурбу руҳ дар вилояти Суғд дар назди ҚДММ-и Адрасман баъди хусусигардонии он ба маблағи 12 миллион сомонӣ аз ҷониби ширкати қазоқистонии «Казинвест минерал», ки фаръии фонди сармоягузори Қазоқистон аст, хеле беҳтар шуд. Танҳо дар соли 2006 истихроҷи маъдани сурб-руҳ ба 25,9 ҳазор тонна, яъне. назар ба соли 2006-ум 4 баробар зиёд ва истеҳсоли сурб дар концентрати сурб — то 294 тонна, ё худ бештар аз 98 баробар афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин як тонна маъдани сурбу руҳ 11 килограмму 351 граммро ташкил дод. Концентрати сурб, ки ҳатто назар ба нишондиҳандаҳои соли 1990-ум 2,1 баробар зиёд аст. Дар соли 2006 дар қори ГОК-и Адрасман нокомӣ ба амал омад, ки истихроҷи маъдани сурб дар ҳамаи солҳо ба дараҷаи пасттарин — 0,5 ҳазор тонна ва истеҳсоли сурби металлӣ дар концентрат то 16,0 тонна кам шуд. Соли 2020 комбинат ҳаҷми маҳсулотбарориро боз зиёд кард, гарчанде ки вай аз давраи пеш аз истеҳсолот 7,4 баробар ақиб мемонад [1].

Дар айни замон як қатор минтақаҳои ҷумҳурии мо комилан ба содиркунандаи металлҳои ранга дар шакли алюминийи аввалия, маҳсулоти он, инчунин концентратҳои металл табдил ёфтаанд. Аз ин рӯ, қисми зиёди содирот аз рӯи гурӯҳҳои молӣ ба металлҳои қиматбаҳо ва маҳсулоти онҳо рост меояд, ки ҳиссаи онҳо дар содироти ҷумҳурӣ дар солҳои 2011-2020 ба 68,1 фоиз ва дар содироти намудҳои асосии маҳсулоти саноат, ашёи хом ва молҳои истеъмолӣ халқ беш аз 67 фоиз ба ҳиссаи алюминийи аввалия ва маҳсулоти он рост меояд.

Дар минтақа аз металлҳои қиматбаҳо ва ранга тилло, сурма ва то ба наздикӣ симоб истихроҷ карда мешавад. Корхонаҳои бузурги фаъолияткунанда корхонаи коркарди маъдан ва корхонаи муштараки нахуст Тоҷикистону Бритониё ва ҳоло корхонаи Тоҷикистону Чин дар ноҳияи Зарафшон мебошанд, ки дар истихроҷи конҳои тиллои Чилау, Тарор ва Гичдарв қор мекунад. Сохтмони ГОК-и Зарафшон соли 1980 дар заминаи кони Тарор оғоз шуд. Тибқи лоиҳаи сохтмон иқтидори корхона дар як сол 500 ҳазор тонна маъдан бо ашёи хом барои 50 соли фаъолият муайян карда шудааст.

Сохтмони навбати аввали корхона бо иқтидори истеҳсоли 250 ҳазор тонна маъдан дар як сол соли 1993 ба анҷом расид. Омори расмии давлатӣ дар бораи истихроҷи концентрати тиллоӣ маълумот нашр намекунад, аз ин рӯ, дар солҳои гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар минтақа имкони баҳогузорӣ қардан вучуд надорад.

Дар хусуси ҳуди маъдан ва истеҳсоли концентратҳои металл ки, ҳаҷми онҳо барои солҳои 1990—2008. якбора паст шуд. ЧДММ-и Анзоб, ки дар заминаи кони сурмаю симоб, соли 1943 таъсис ёфтааст. Дар ибтидои солҳои 80-ум реконструксияи навбати якуми анҷом ёфт, ки иқтидори он ба 300 ҳазор тонна маъдан дар як сол расонда шуд, ки ин имкон дод, ки дар соли 1990 дар таркиби концентратҳо ва концентрати сурма 64,6 тонна симоб истеҳсол карда шавад (ба ҳисоби 30 фоиз сурма) — 14586 тонна. Дар солҳои иқтисодии гузариш корхонаҳои маъдани кӯҳии вилоятҳо ба таназзули амик афтоданд. Пас аз соли 2000 истеҳсоли симоб дар таркиби концентратҳо умуман оғоз нашуд ва истеҳсоли концентрати металлӣ сурма дар соли 2005 то 1636 тонна кам шуда, баъдан андаке афзоиш ёфт ва дар соли 2020 7493 тонна истеҳсол шуд, ки ин 51,4 фоизи ҳаҷми пеш аз ислохотро ташкил медиҳад. Ба ин нигоҳ накарда, ҳиссаи металлургияи ранга дар тамоми саноати вилояти Суғд аз 11,5 фоизи соли 1990 дар соли 2008 ба 62 фоиз расид.

Дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мо дар баробари гидроэнергетика дар оянда ҳам комплекси металлургияи ранга, ки захираҳои зиёди маъданҳои металлӣ, изофаи пешбинишудаи қувваи арзони электрикӣ ва ресурсҳои меҳнатӣ дорад ва бояд афзалиятнок инкишоф дода шавад. Дар ин соҳа ҳам бо шартӣ гузаштан ба истихроҷ ва коркарди ашёи хоми маҳаллӣ дар бозори минтақавӣ, ки бо самарани баланд рақобатпазир бошад. Ин пеш аз ҳама ба истеҳсоли алюмин ва азхудкунии конҳои маъданҳои дорой алюмин дар ҷумҳурӣ дахл дорад [7].

КВД «Талко» сарфи назар аз конҳои бузурги нефелинии зикршуда фаъолиятро аз рӯи гилхок, криолит, гази табиӣ воридотӣ идома дода, бинобар афзоиши доимии қимати ашёи хом ва хароҷоти нақлиёт талафоти зиёд дидааст. Ҳамасола то 1,0 миллион тонна гилхок ворид карда мешавад, ки ин беш аз 26,0 фоизи ҳаҷми умумии воридоти кишварро дар арзиши он ташкил медиҳад. Танҳо бо интиқоли гилхок ширкат ҳамасола зиёда аз 150 миллион долларро аз даст медиҳад.

Дар баробари ба вучуд овардани корхонаҳои калони саноати маъдани кӯҳӣ дар оянда ташкил намудани корхонаҳои хурду миёнаву калон оид ба истихроҷи металлҳои қиматбаҳо ва нодир, ки зиёд қардани истеҳсоли тилло омили муҳимтарини истеҳсоли тилло дар вилоятҳо ва умуман ҷумҳурӣ шуда метавонад. солҳои 50-ум) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода мешуданд. Самаранокии кори чунин корхона бо техника ва технологияи оддӣ металлқоркунӣ муайян карда мешавад, ки вай барои харидани таҷҳизоти гаронбаҳо маблағҳои калони иловагӣ барои нигоҳ доштани самти лозима талаб намекунад ва инчунин барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар асоси хавасмандии моддӣ шахсӣ сурат мегирад. Фаъолияти корхона дар он ҷое, ки кони калон ташкил қардан бесамар аст — дар кони хурде, ки захираи он камтар аз як тонна компонентҳои фойданок аст, тилло ва нукра ҳосил карда метавонад зарурати таъсис додан зарур нест. Гузашта аз ин, қонун дар бораи сарватҳои зеризаминӣ имкон медиҳад, ки ба гирифтани иҷозатнома барои истихроҷи конҳои хурд, ки аз нигоҳи параметрҳои техникӣ ва иқтисодӣ барои коркарди маъдан бесамар аст, умед банданд [2].

Чумхурии Тоҷикистон аз қиҳати захираи сурбу руҳ чои дуҷум ва аз қиҳати истеҳсол намудани онҳо дар солҳои Ҳокимияти Советӣ дар минтақаи Осиёи Миёна чои якумро ишғол менамуд. Дар минтақаи шимолии Тоҷикистон тақрибан 200 кон ва пайдоиши маъдани сурб ва руҳ маълум аст. Ба баланси захираҳо 24 кони полиметаллӣ дохил мешаванд, ки аз он 21-тоаш бо захираҳои баланси ва 3-тоаш бо захираҳои ғайритавозунӣ мебошанд. Дар ин давра зиёда ҳашт кон ба кор даромадааст. Хусусияти характерноки конҳои полиметаллӣ мураккаб будани онҳо мебошад: дар баробари элементҳои асосӣ — сурб ва руҳ маъданҳои концентратсияи саноатӣ нукра, мис, кадмий, висмут, тилло, молибден, сурма, флюорит мавҷуд аст, ки ин арзиши онҳоро барои истифодабарии он хеле зиёд мекунад [5].

Табиати баъзе маҳалҳои чумхурӣ аз конҳои сурмаю симоб, ки аҳамияти саноатӣ доранд, махсусан бой аст. Ҳама конҳои маълуми сурма ва симоб. ки маъданҳои Чумхурии Тоҷикистон дар минтақаҳои камарбанди маъдани Зарафшон-Ҳисор ҷойгиранд, ки онҳоро дар канори дарё мушоҳида кардан мумкин аст фаъолият карда метавонанд. Зарафшон ба масофаи зиёда аз 200 километр, бараш 30—35 километр мавҷуд аст. Дар натиҷаи тадқиқоти бисёрсола зиёда аз 100 конҳои маъдан муайян карда шуданд. Дар ибтидои солҳои 60-уми асри XX захираҳои тичоратӣ дар шаш кони сурма – Чичикрут, Туркпариди, Волангидароз, Қаракамар, Бузинова, Гурдара кашф карда шуданд, ки 80 фоизи захираҳои дар Осиёи Марказӣ ба қайд гирифташударо ташкил медиҳанд. Чумхурии Тоҷикистон аз рӯи захираҳои собитшудаи сурма дар Осиё чои сеюм (пас аз Чин ва Таиланд) ва дар байни кишварҳои ИДМ дар чои аввал аст.

Дар солҳои иқтисодиёти гузариш дар фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои маъдани кӯҳӣ ва коркарди металлургияи ранга дигаргуниҳои калони манфӣ ба амал омаданд. Ҳоло дар чумхурӣ аз металлҳои қиматбаҳо ва ранга тилло, сурма, сурб ва рӯҳ истихроҷ карда мешавад. Корхонаҳои калонтарини фаъолиятшон дар минтақаҳо ҶДММ «Анзоб», Комбинати маъдану коркарди Адрасмон (КК), Такоб ҶСК, Корхонаи муштараки Тоҷикистону Чин «Заравшон» (ҶДММ КМ «Заравшан») ва ғайра мебошанд [3].

Ҷадвали 3. Тағйирёбии нархҳои истеъмоли ва нархи маҳсулоти саноатии металлургияи ранга, ба ҳисоби фоиз нисбат ба солҳои гузашта.

Нишондиҳандаҳои асосӣ	Иҷрои солҳо						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Нархҳои истеъмоли	+1,09	+99,1	+88,4	+100,1	+105,7	+94,1	+99,4
Фарқи байни индекси нархҳои молҳои саноатӣ ва нархҳои истеъмоли	-4,5	-0,8	-1,5	+28,6	-24,5	+13,9	-9,3
Музди ҳақиқӣ	+1,16	+1,18	+1,16	+1,18	+1,11	+1,18	+11,1

Ҳисоб карда шудааст: Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 137 – 138 [6].

Тавре ки аз ҷадвали 3 (давраи солҳои 2014-2020) дида мешавад, вобастагии байни тағйирёбии нархҳои истеъмоли, нархи озӯқаворӣ, маҳсулоти ғайриозӯқа, хизматрасонии пулакӣ (ки арзиши молҳои заруриро ташкил медиҳанд) ва нархи маҳсулоти ғайри - корхонаҳои металлургияи сиёҳ (нархи бозор) якранг аст. Дар давраи таҳлилшаванда афзоиши нархи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба индекси нархҳои истеъмоли зиёд аст. Илова бар ин, дар солҳои 2014 ва 2015. зиёд шудани индекси нархҳои молҳои саноатӣ нисбат ба индекси нархҳои истеъмоли кам шуда, мутаносибан 1 ва 25 фоизро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, сарфи назар аз нархҳои истеъмолии саноат зиёд будани нархи бозории молҳои

саноатӣ, дар минтақаҳои алоҳида афзоиши қувваи коргари мушоҳида карда намешавад. Баръакс, дар соли 2015. дар баъзе районҳо ҳатто андаке кам шудани шумораи одамоне, ки дар саноат кор мекунанд, мушоҳида карда мешавад [5].

Арзиши меҳнат ба корманд дар шакли музди меҳнат баргардонда мешавад. Бинобар ин, муносибати байни тағйир ёфтани музди номиналӣ ва тағйир ёфтани нархҳои истеъмолии маҳсулоти саноатро таҳлил кардан зарур аст. Ҳиссаи арзиши аслии меҳнат дар арзиши умумии маҳсулоти ба вучуд овардашуда ҳар қадар кам бошад, манфиати корхонаҳои металлургияи ранга барои ба раванди истеҳсолот ҷалб намудани шумораи зиёди меҳнаткашон ҳамон қадар зиёд мегарданд[4]. Аз ин муносибати байни тағйир ёфтани арзиш, воситаҳои истеъмоли рузғор ва нархи бозории маҳсулоти истеҳсолшуда вобаста аст.

Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки самараи истеҳсолот дар металлургияи ранга аз он сабаб паст аст, ки дар ин ҷо имконияти қувваи коргарӣ барои ба вучуд овардани арзиши нав беихтиёр истифода бурда мешавад, ки дар натиҷаи ин ҳосилнокии асосии маҳсулоти истеҳсолшаванда паст мешавад. Дар оянда барои рушди ҷанбаҳои минтақавии саноати металлургияи ранга дар истеҳсолот технология ва таҷҳизоти навтаринро ҷорӣ кардан зарур аст, ки ба ҳар як нафар ба таври илова ба кор ҷалбшуда имкон медиҳад, ки арзиши нава ба вучуд оварад, ки ҳамаи иштирокчиёро таъмин намояд. муомилоти капитал бо даромади зиёдро таъмин намуда ба ин васила сатҳи ММД кишварро ғани гардорнад.

АДАБИЁТ

1. Рассчитана по: Промышленность Республики Таджикистан. Душанбе, 2009. – С.55-58. С 6.
2. ГУП «ТАЛКО» – бренд Таджикистана. Газета Азия плюс. от 15 июля 2009 г. с 8.
3. Китайская компания выкупит акции СП «Зеравшан». Газета Азия плюс. от 12 июля 2007. С 9.
4. Минерально-сырьевые ресурсы Таджикистана. – Душанбе: «Дониш», 1983. -С. 14.
5. Орифов А., Джанобилов М. Потенциал недр Таджикистана. // Бизнес и политика. – 2005 г.- 12 мая. С 10.
6. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон, соли 2021.
7. Хочаев Д.Х. Таҳлили вазъи муосири идораи бехатарии энергетикӣ Чумхурии Тоҷикистон. Вестник ТГУК. 2020. № 3(32). – Душанбе: Сумани Кудрат. – С.29 – 37.

УДК 657.1

Мирзоалиев Ё.А.

МУҲИМИЯТИ БАБУҶАГИРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ

Тадқиқоти мазкур ба баррасӣ ва асосноккунии аҳамияти бучетсозӣ ва низоми бучетӣ дар муассисаҳои таълимӣ бучетӣ бахшида шудааст. Мақоми бучет ҳамчун зернизоми маҳсули баҳисобгирии идоракуни баррасӣ шуда, ҷанбаҳои муайяни ташаккули марказҳои масъулият дар таҳияи сметаҳо таҳлил карда мешаванд. Муқаррар карда шудааст, ки илман асоснок кардан ва кор карда баромадани нуктаҳои методӣ ва ташкилии баҳисобгирии хоҷагидорӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба инкишофи амалияи баҳисобгирии идоракунии ин субъектҳои хоҷагидор ва фаъолияти бомуваффақияти зерсистемаи баҳисобгирии мазкур мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: бучет, бучетсозӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, марказҳои масъулият, баҳисобгирии бучетӣ, даромад, хароҷот, фоида.

Мирзоалиев Ё.А.

ВАЖНОСТЬ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Данное исследование посвящено рассмотрению и обоснованию важности бюджетирования и бюджетной системы в сметных образовательных учреждениях. Рассмотрены место бюджетирования как особая подсистема управленческого учета, проанализированы отдельные аспекты формирования центров ответственности при составлении сметы. Установлено, что научное обоснование и проработка методических и организационных положений управленческого учета в образовательных учреждениях будет способствовать развитию практики управленческого учета указанных хозяйствующих субъектов и успешному функционированию указанной подсистемы бухгалтерского учета.

Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, управленческий учет, центры ответственности, бюджетный учет, доходы, расходы, прибыль.

Mirzoaliev Y.A.

THE IMPORTANCE OF BUDGETING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: THEORETICAL ASPECTS

This study is devoted to the consideration and justification of the importance of budgeting and the budget system in budget educational institutions. The place of budgeting as a special subsystem of management accounting is considered, certain aspects of the formation of responsibility centers in the preparation of estimates are analyzed. It has been established that the scientific substantiation and elaboration of the methodological and organizational provisions of management accounting in educational institutions will contribute to the development of the management accounting practice of these economic entities and the successful functioning of the specified accounting subsystem.

Keywords: budget, budgeting, management accounting, responsibility centers, budget accounting, income, expenses, profit.

Введение. Бухгалтерский учет сметных учреждений, несмотря на наличие различных альтернатив и фундаментальной базы развития, фактически остается в неизменном состоянии. На сегодняшний день требуется незамедлительная разработка законодательств, регламентирующее деятельность сметных учреждений; установление положений по учету активов, обязательств, доходов и расходов субъектами сектора сметного управления; разработка и утверждение национальных положений бухгалтерского учета, а также плана счетов бухгалтерского учета в сметных учреждениях; изменение порядка организации труда учетных работников сметных учреждений и т.д. Конечная реализации указанных мер будет способствовать приближению отечественного бюджетного учета к приобретению мировой учетной теории и практики в сфере сектора общего государственного управления. Впрочем, такая гармонизация невозможна без постановки вопроса о внедрении практики управленческого учета в пределах сметных учреждений. Объективная необходимость такого шага становится понятной на фоне процессов внедрения инновационных подходов в процесс разработки смет – особых инструментов менеджмента бюджетирования с целью получения положительного эффекта

от сметных ресурсов, постоянного контроля на всех ее этапах [1]. Именно при функционировании подсистемы управленческого учета такая оценка становится возможной и достоверной. Важной составляющей управленческого учета выступает бюджетирование.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы управленческого учета в бюджетной сфере приобрели актуальность на протяжении последнего десятилетия, благодаря исследованиям, проведенным со стороны отечественных ученых Низомова С.Ф., Бобоева М.У., а также научными работами молодых ученых Бобоевым Ш.Н., Хасановой Н, Дж. и Бобиевым И.А., и др. В указанных научных работах вопросы бюджетирования рассматривались аспектно в рамках управленческого учета различных промышленных отраслей экономики. Однако, вопросы бюджетирования в системе управленческого учета сметных высших учебных заведений, ее методика и организационные аспекты не были предметом глубоких исследований. На фоне процессов реформирования отечественной системы управления финансами, а, следовательно, и финансового управления бюджетными учреждениями такое положение вещей следует признать неудовлетворительным, а собственный вопрос бюджетирования в управленческом учете бюджетных учреждений нуждается в основательной научной проработке.

Цель статьи. Определить место бюджетирования и предпосылки его внедрения в подсистеме управленческого учета при планировании деятельности бюджетных учреждений.

Изложение основного материала. Введение бюджетирования в процессе постановки управленческого учета бюджетных учреждений должно осуществляться с учетом устоявшейся традиции сметного планирования, которая существует в пределах многолетней практики не только хозяйствования учреждений социальной сферы, но и учета выполнения сметы. Бюджетирование является важным способом управления предприятием, позволяющий детализированный расчет сметных доходов и расходов. Согласно исследованиям, известных ученых Апчерч А., Друри К. и др. мпод бюджетированием понимают процесс установления полномочий управления финансовыми притоков и оттоков для оптимизации деятельности предприятия и достижения бюджетных целей [1, с. 542].

Следует отметить, что бюджетирование включает несколько уровней, и на низшем уровне составляются сметы независимо от наличия системы учета, а на высшем уровне они будут скоординированы в основной бюджет [3, с. 516].

Сводная смета представляет собой консолидированный финансово-плановый документ, в котором головное управление учреждения осуществляет сведение показателей индивидуальных смет для представления высшему органу на рассмотрение и утверждение. Плановые задачи и характеристики бюджетных учреждений конкретизируются в установленных бюджетным нормативным полем сметах через стоимостную оценку расходов и доходов.

Понятие центров сметной ответственности ново, поскольку в пределах современного сметного процесса такой термин отсутствует. Название подразумевает определение принципа построения порядка ответственности за выполнение смет. Учитывая существующие формы смет, сметными центрами ответственности могут быть: по индивидуальной смете — каждое отдельное подразделение сметного учреждения; по сводной смете — головное управление учреждения.

Современные подходы к выполнению и построению смет требует выделения центров сметной ответственности в рамках программно-целевого метода. В основе программно-целевого метода планирования и выполнения смет лежит бюджетная программа — систематизированный перечень мер, направленных на достижение единой цели и задач, выполнение которых предлагает и осуществляет головное управление финансами учреждения в соответствии с возложенными на него функциями. Бюджетная

программа должна иметь четко установленные цели и задачи учреждения и давать возможность разработать показатели измерения предполагаемого результата в процессе их достижения. Задачи бюджетной программы сводятся к установлению конкретных целей, подлежащих достижению с помощью бюджетирования в течении бюджетного периода и оценки степени их достижения.

Таким образом, сформированная смета по каждой бюджетной программе фактически является сметой соответствующих структурных подразделений, выполняющих эти программы. Реальный статус центров сметной ответственности таким структурным подразделениям предоставляют сформированные, в соответствии с положениями программно-целевого метода и бюджетного процесса, в пределах бюджетных программ результативные показатели. Результативные показатели имеют важное значение для установления степени эффективности деятельности в рамках бюджета, так как:

- обеспечивают сравнение затраченных усилий и полученных достижений и результативность деятельности;

- свидетельствуют о важности бюджетирования и их соответствия миссии предприятия, позволяют критическое сопоставление выполненных плановых процедур со стороны конкретных структурных подразделений, выбор наиболее успешных в условиях ограниченности сметных ресурсов.

При этом, как утверждает К.Друри, бюджеты должны составляться на низшем уровне управления, а уточняться и координироваться на более высоких [3, с.517]. В рамках сметных учреждений целесообразно начинать подготовку смет на уровне подразделений, и на основе их составлять общий бюджет для всего учреждения.

Данные о результативности содействуют иллюстрации эффективности исполнения смет, их значимости и соответствия миссии предприятия, сравнению различных смет по периодам и разными структурными подразделениями, определению наиболее оптимальных вариантов принимаемых решений. Примеры центров сметной ответственности, установленные К. Друри, рассмотренные особенности процесса выполнения смет позволяют предложить следующее определение центров сметной ответственности: это распорядители бюджетных средств разного уровня и исполнители бюджетных программ, которые несут ответственность за выполнение различных видов смет.

Оценивая возможность применения сметного планирования в управленческом учете бюджетных учреждений заметим, что в целом метод прямого расчета хотя и является наиболее надежным и достоверным, но его следует признать достаточно трудоемким и требует значительного информационного обеспечения. Относительно адаптации его подходов в рамках управленческого учета, отметим, что сметное планирование предполагает определение общих прогнозных объемов доходов и расходов в денежном выражении. Это значит, что данный метод:

- во-первых, очевидно, предполагает котловый подход к определению указанных объектов планирования,

- во-вторых, игнорирует такой специфичный для бюджетной сферы объект планирования, но хорошо известный в учете объект как расходы, под которыми понимают согласно МСФО — уменьшение экономических выгод в виде выбытия активов или увеличение обязательств, не связанных с собственным капиталом [2, с. 30];

- в-третьих, ограничивается применением денежного измерителя.

Рассмотрим приведенные ограничения сметного планирования в контексте концептуальных положений управленческого учета (под которым в бюджетных учреждениях следует понимать подсистему бухгалтерского учета в пределах которой осуществляется детализированный по выборочным критериям учет (сбор, обработка, обобщение и целевой анализ доходов, расходов и результатов выполнения сметы и бюджетов), а также передача внутренним пользователям информации для принятия управленческих решений) [5, с. 138]. Напомним, что цель управленческого учета в

бюджетных учреждениях в соответствии со спецификой деятельности бюджетных учреждений заключается в формировании и передаче информации управленческому персоналу внутреннего поля управления бюджетных учреждений с целью обоснования выбора, подготовки и обеспечения принятия управленческих решений в сфере контроля, планирования, прогнозирования экономической эффективности деятельности указанных субъектов и их структурных подразделений, в части ценообразования продуктов деятельности (услуг, работ, продукции) бюджетных учреждений и оценки эффективности принятия решений.

Предметом управленческого учета в бюджетных учреждениях следует считать весь спектр деятельности бюджетных учреждений в целом и их структурных подразделений, в частности, как в разрезе общего, так и специального фондов. К объектам управленческого учета необходимо отнести полный состав объектов бухгалтерского учета в контексте позиций основного управленческого толка — расходов, доходов и результатов выполнения сметы. Как известно, к функциям управленческого учета в бюджетных учреждениях относят такие, как [5, с. 139]:

- информационная (состоит в обеспечении управленческого персонала бюджетных учреждений внутреннего поля управления информацией, которая необходима для текущего сметного планирования и бюджетирования, контроля и принятия управленческих решений);

- контрольная (предусматривает осуществление оперативного контроля за расходами, производственной себестоимостью и оценку результатов деятельности бюджетных учреждений в целом и структурных подразделений в частности в контексте достижения социально-экономической цели их деятельности);

- коммуникативная (обеспечивает образование внутренних информационных связей коммуникационного характера между разными уровнями управления и структурными подразделениями одного уровня);

- прогностическая (реализуется в процессе перспективного и имманентного планирования и координирования развития бюджетных учреждений в будущем на основании анализа и оценки фактических результатов их деятельности и деятельности однотипных хозяйствующих субъектов).

В рамках указанных функций управленческий учет должен выполнять задачи подготовки и предоставления информации для: определения стратегии и прогностического планирования деятельности бюджетных учреждений; контролирование операционной деятельности предприятия, эффективности использования ограниченных ресурсов по сметам, оценки результативности, а также сокращение уровня субъективности в процессе принятия решений управленческим персоналом бюджетных учреждений; дальнейшего развития коммуникативных связей внутри бюджетных учреждений.

Очевидно, установленные ранее ограничения сметного планирования противоречат концептуальным основам управленческого учета в целом и бюджетных учреждений в частности. В этих условиях следует обратиться к традиционному инструменту управленческого учета – бюджетированию – и оценить степень его потенциальной связи со сметным планированием. Следует отметить, что подходы к трактовке понятия «бюджетирование» встречаются преимущественно в специализированной литературе по управленческому учету производственной сферы (табл. 1).

В этой связи следует четко разграничить две взаимосвязанные понятия «бюджетирование» и «система бюджетирования»; при этом отметим, что понятие «система бюджетирования» по своему содержанию шире понятия «бюджетирование» и включает в себя не только непосредственно сам процесс составления смет, но и их утверждения, выполнения и мониторинга. А система бюджетирования включает в себя систему бюджетов (бюджетную структуру), методику бюджетирования, а также ресурсное и

технико-программное обеспечение реализации бюджетных процессов в пределах того или иного бюджетного учреждения.

Следовательно, одной же основополагающей предпосылкой успешного внедрения системы бюджетирования и ее эффективного применения является верная идентификация финансовой структуры хозяйствующего субъекта, которую следует рассматривать как совокупность различных центров ответственности.

Таблица 1.

Трактовка термина «бюджетирования» в литературных источниках

Литературные источники	Трактовка термина «бюджетирование»
<i>Апчёрч А.</i> Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ./ Подред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 952 с. (с. 541) [1].	Под бюджетированием автор понимает составление квалифицированного плана (в количественном выражении), ориентированного на достижение цели организации с последующим его контролем, анализом отклонений и оценкой результатов деятельности
<i>Друри К.</i> Управленческий и производственный учет: Пер. с англ. / Учебник. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, — 2003. —1071 с. (с. 518-519) [3].	Под бюджетированием автор понимает процесс составления программы действий на будущее, предусматривающий следующие последовательные этапы: определение целей организации, выявление потенциально возможных вариантов действий, оценка альтернативных вариантов стратегий, выбор стратегии с альтернативно возможных, реализация долгосрочного плана в виде ежегодного бюджета, отслеживание фактических результатов, реагирования на отклонения от плана.
Коммерческое бюджетирование /Бочаров В.В. — СПб.: Питер, 2003. — 368 с. (с. 207) [4].	Процесс разработки конкретных бюджетов в соответствии с целями оперативного планирования. Технология учета, планирования и контроля за движением денежных средств, формированием финансовых результатов и оценки последствий принимаемых решений. Процесс разработки и формирования плановых бюджетов, объединяющих планы руководства предприятий и производственные, маркетинговые и финансовые планы
<i>Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Рахимов С.Х.</i> Управленческий учет. Учебник – Душанбе. ООО «Душанбе- Принт» - 2016. – 272с. (с.138) [5].	Бюджет представляет собой план будущих операций, позволяющий прогнозирование прибыли, а также денежное представление будущих доходов и расходов.
<i>Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж.</i> Бухгалтерский учет: управленческий аспект: Пер с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 1995. - 416 с. (с. 97) [6].	Под бюджетированием авторы понимают процесс составления плана в количественном выражении, с последующей координацией действий и контролем.

Рассмотренное содержание наполнения столь важного элемента подсистемы управленческого учета субъектов образовательной деятельности, каковы центры ответственности в контексте деятельности бюджетных учреждений, позволяет формулировать понятие «центры ответственности», которые представляют собой структурные подразделения учреждения (учебные факультеты, кафедры, научные отделы, материального обеспечения, сбыта, маркетинга, бухгалтерия, и т.п.), находящихся под руководством управленцев среднего звена, несущих личную ответственность за результаты их работы. Согласно теоретическим и практическим приобретениям мировой подсистемы управленческого учета могут быть выделены следующие типы центров ответственности:

1) по функциям, выполняемым центрами ответственности:

- основные (принимают участие в предоставлении услуг, выполнении работ и производстве продукта, их реализации, обеспечении, управлении этими процессами непосредственно;

- вспомогательные (сервисные, обслуживающие, ремонтные);

2) в зависимости от предназначений: различные центры ответственности, в том числе, центры затрат, центры выручки, финансовых результатов; центры денежной ответственности.

Поскольку основным финансово-плановым документом, регламентирующим деятельность бюджетных учреждений, выступает смета, логическим выводом является утверждение о том, что совокупность показателей индивидуальных бюджетов разного функционального направления по разным центрам ответственности в денежном выражении по статьям доходов и расходов должны соответствовать общим показателям доходов и расходов сметы учреждения. Очевидно, детальное обоснование каждого показателя бюджетов по центрам ответственности позволит повысить достоверность данных сметного планирования, следовательно, будет способствовать повышению эффективности финансового управления бюджетными учреждениями в целом.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Становление управленческого учета в бюджетных учреждениях происходит достаточно сегментарно, в первую очередь в сфере высшего образования, что замедляет процессы модернизации системы финансового управления субъектов сектора общего государственного управления, в частности. Научное обоснование и проработка методических и организационных положений управленческого учета в бюджетных учреждениях будет способствовать развитию практики управленческого учета указанных хозяйствующих субъектов и успешному функционированию указанной подсистемы бухгалтерского учета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апчёрч А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ./ Подред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 952 с.
2. Бобоев М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие – Душанбе, Ирфон, 2018. – 384с.
3. Друри К. Управленческий и производственный учет: Пер. с англ. / Учебник. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, — 2003. –1071 с.
4. Коммерческое бюджетирование /Бочаров В.В. — СПб.: Питер, 2003. — 368 с.
5. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Рахимов С.Х. Управленческий учет. Учебник – Душанбе. ООО «Душанбе- Принт» - 2016. – 272с.
6. Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект: Пер с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 416 с.

Ашурова М.Т.

МАСЪАЛАИ ТАБИАТИ ИҚТИСОДИИ АНДОЗҶО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола табиати иқтисодию ҳуқукии андоз шарҳ дода ва ҳадафу вазифаҳои он таҳқиқ карда шудаанд. Муаллиф ақидаҳои мавҷудаи оид ба вазифаҳои андозро тафсир карда, яке аз онҳо, яъне вазифаи танзимкунандаро асоснок мекунад. Таъкид бар зарурати алоқаманд будани тамоми вазифаҳои андоз бо мақсади таъмини самаранокии сиёсати бучету андоз карда шудааст.

Калидвожаҳо: андозҳо, аломатҳои андоз, вазифаҳои андозҳо, низоми андоз, сиёсати андозӣ, мақомоти андоз, гаронии андоз.

Ашурова М.Т.

К ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ НАЛОГОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье раскрывается экономико-правовая природа налога, исследуются его цели и функции. Автор комментирует существующие точки зрения на функции налогов, на одну из которых - регулируемую - дается обоснование, раскрыта их роль в стимулировании социально-экономического развития. Акцент сделан на необходимость взаимосвязи всех функций налогов в целях обеспечения эффективности бюджетно-налоговой политики.

Ключевые слова: налоги, признаки налога, функции налогов, налоговая система, налоговая политика, налоговые органы, налоговая нагрузка.

Ashurova M.T.

TO THE QUESTION OF THE ECONOMIC NATURE OF TAXES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article reveals the economic and legal nature of the tax, explores its goals and functions. The author comments on the existing points of view on the functions of taxes, one of which - regulatory - is justified; disclosed their role in stimulating socio-economic development. Emphasis is placed on the need to interconnect all functions of taxes in order to ensure the effectiveness of fiscal policy.

Key words: taxes, signs of a tax, functions of taxes, tax system, tax policy, tax authorities, tax burden.

Моҳиятан андоз мафҳуми мураккаб ба ҳисоб меравад ва аз ҷанбаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ иборат мебошад. Дар ҳама давраҳои рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ мафҳуми «андоз» дар баробари рушди амалияи ҷаҳонӣ давлат, инчунин мақсад, шакл ва усули идоракунии ҳаёту ҷаҳонӣ ҷомеа тағйир меёфт.

Таҳлили ҷаҳонӣ ва натиҷаҳои солҳои гузашта имкон медиҳад қайд намоем, ки низоми андози Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини ҷаҳонӣ дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ амал мекунад. Дар шароити мушкил низоми андоз ба камбудии афзоиандаи бучет тоб оварда, қори беисти тамоми хоҷагии халқ ва маблағгузориҳои хароҷотро таъмин мекунад ва асосан ба талаботи даврони гузариш ҷавобгӯ мебошад [3, с.140].

Дар ҳоли ҳозир мафҳуми андоз моҳиятан аз унсури ҳастии чомае иборат буда, як падидаи иқтисодӣ, молиявӣ ва сиёсӣ мебошад. Сабаб ин аст, ки андозҳо ба воситаи пардохтҳои ҳатмии гуногун татбиқ мешаванд, ки онҳо аз ҷониби мақомоти босалоҳияти андоз ва мақомоти дигари ҳокимияти давлатӣ аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ситонда мешаванд ва ба суратҳисобҳои бучетии сатҳҳои гуногун ворид мегарданд. Ба фикри мо, чунин тафсири мафҳуми андозҳо хеле мувофиқ мебошад, зеро ки он аз низоми мураккаби муносибату манфиатҳои ҷамъиятӣ иборат аст.

Дар бораи табиати иқтисодии андоз ҳаминро бояд гуфт, ки андоз як қисми маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ, ки аз маҷмӯи неъматҳои дорой хусусияти моддӣ иборат аст, ки дар кишвари муайян дар ин ё он давраи замон истехсол шудаанд ва ҳангоми тақсим ин воситаҳо ба ҳазинаи давлат ирсол карда мешаванд. Дар ин ҳангом бояд қайд кард, ки мақсади асосии андозҳо таъмини заминаи моддӣ баҳри идома додани ҳаёту фаъолият дар кишвар мебошад. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки ҳангоми муайян намудани робитаи мутақобилаи фаъолияти давлатӣ ва низоми андозбандӣ моҳияти вазифаи андозро дуруст муайян кардан зарур мебошад. Дар вақти баррасӣ ва муҳокимаи баёноту тавсияҳои мухталиф зарур аст, ки принсипҳои методологии ҳар назарияро ба ҳисоб гирем ва нигарем, ки кадоме аз онҳо барои воқеияти ниҳодии Тоҷикистон қобили татбиқ мебошанд [2, с.3].

Дар вақтҳои охир имкониятҳои назариявии андоз чун категорияи иқтисодӣ тавассути низоми андозбандӣ татбиқ карда мешаванд, ки он маҷмӯи вазифаҳои муайянро дорад.

Ҳар категорияи иқтисодӣ тавассути иҷрои вазифаҳои муайян ифода карда мешавад. Воқеан ин вазифаҳо бояд хусусияту таркиби дохилӣ ва ҳам таъйиноти онро барои ҷамъият инъикос намоянд. Ба воситаи андозҳо ҳосиятҳои вижа ва таркиби дохилии онҳоро ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян ва самти иҷтимоии низоми андозбандии мамлакатро муқаррар бояд кард.

Мушкilotи таъйинот ва вазифаи андозҳо аз оғоз то имрӯз чун мавзӯи баҳси тезтунди илмҳои гуногун боқӣ мемонад. Ба назари мо, масъалаи баҳснокии ин муқаррарот аз он оғоз меёбад, ки дар марҳалаҳои мухталифи инкишофи таърихӣ зухуроти гуногуни вазифаи андозҳоро дидан мумкин аст.

Вобаста ба он, ки вазифаи воқеан мавзӯи таҳқиқи назарияи иқтисодӣ мебошад, он асосан омилҳо ва рӯйдодҳои иқтисодии мавриди мушоҳидаро меомӯзад ва баён мекунад. Илова ба ин вазифаи иртиботи миёни омилу рӯйдодҳоро муқаррар мекунад ва бар хилофи он вазифаи меъёрӣ заминаи ҳуқуқиро барои пешбурди сиёсати иқтисодӣ муқаррар менамояд. Дар натиҷаи истифода бурдани вазифа дар иқтисодиёт натиҷаҳои муайян ба даст оварда мешаванд. Натиҷаи таъсири вазифа инчунин метавонад ба объектҳои дахл дошта бошад, ки берун аз муносибатҳои иқтисодӣ қарор доранд.

Ба воситаи таъйини вазифаҳои андозбандӣ хусусияти сохти низоми андоз, хусусияти таъсири онҳо ба соҳаи татбиқро муайян карда, бо ҳамин самтҳои сиёсати андозии давлатро ташкил кардан мумкин аст. Ба туфайли ин муқаррарот тартибу низоми андозбандиро бо мақсади расидагӣ ба натиҷаҳои фискалӣ ва дигар дастовардҳо муайян метавон кард. Сиёсати андозӣ дар ҷаҳони муосир инчунин ба иҷрои вазифаҳои дигари муҳими афзорӣ нигаронида шудааст, ки дар натиҷа он ба рафтори муайяни субъектҳои хоҷагидор таъсир мерасонад ва ҳамзамон сатҳи рушди онҳоро боло мебарад. Воситаҳои сиёсати андозӣ шаклу хусусияти мухталифро ба воситаи таркибу намудҳои гуногуни андоз, меъёрҳои андоз, имтиёзот ва ғайра доро мебошанд.

Ақидаи олимони иқтисодшинос дар масъалаҳои сохтор ва таркиби вазифаҳои андоз мухталифу гуногун мебошанд. Дар ин миён бисёре аз муаллифон дар бораи мавҷудияти вазифаи фискалӣ ҳамфикр мебошанд. Масалан, И.В. Горский менависад, ки дар ҷараёни таҳаввули бисёрасрӣ онҳо бетағйир боқӣ мондаанд. Андозҳо мустақил мебошанд ва ба ин васила ҳангоми инкишофи иқтисодиёт тақрористехсол мешаванд ва ниёзманди фишангҳои

танзимкунанда нестанд [6, с.11]. Дар ин маврид бояд гуфт, ки дар масъалаи вазифаи фискалӣ ихтилофи чиддие дида намешавад.

Муаллифони дигар, аз қабили Г.Б. Поляк ва А.Н. Романов, танҳо ду вазифаи андозҳо - вазифаҳои фискалӣ ва танзимгариро зикр мекунанд, ки ба андешаи онҳо, хоси муносибатҳои бозаргонии рушдкарда мебошанд [4, с.13]. Ба андешаи муаллифони мазкур, вазифаи танзимгариро аз вазифаи фискалӣ чудо наметавон кард, чунки онҳо ба ҳамдигар хеле алоқаманду вобаста ҳастанд. Бар ин асос, онҳо иттиҳоди ихтилофот мебошанд. Дар ин ҳангом ягонагии дохилии вазифаҳои мазкур ба пуррагӣ мавҷудияти ихтилофоти гуногуни ҳуди вазифаҳо ва ҳам байни онҳоро истисно намекунад. Ғайр аз ин муаллифони мазкур қайд мекунанд, ки ба воситаи андозҳо фаъолияти соҳибкориро барангехтан ё маҳдуд кардан, инчунин соҳаҳои алоҳидаи иқтисод ё минтақаҳои кишварро густариш додан мумкин аст. Ба назари мо, тавассути ин вазифа муносибатҳои иқтисодиро бо тартиби тобеият тибқи принсипи давлат-андозсупоранда ва ҳам муносибатҳои иқтисодии миёни ҳуди андозсупорандагонро амалӣ кардан мумкин аст.

Баъзе аз олимони бар ин ақидаанд, ки вазифаи танзимгарӣ аз се зервазифа иборат аст:

- зервазифаи ҳавасмандкунӣ;
- зервазифаи маҳдудсозӣ;
- зервазифаи такрористеҳсолӣ.

Ба воситаи зервазифаҳои мазкур мақомоти давлатӣ аз як тараф рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ, минтақаҳои алоҳидаи кишварро ҳавасманд ва аз тарафи дигар маҳдуд мекунанд, иқтидорҳои истеҳсолиро такмил медиҳанд, фазои сармоягузорӣ ва самаранокии такрористеҳсоли захираҳои табиӣ истифодашавандаро беҳтар месозанд.

Дар баробари ин баъзе аз муаллифон, масалан Д.Г. Черник [7, с.29], В.Г. Пансков, А.В. Бризгалин [5, с.60] мегӯянд, ки андозҳо вазифаҳои сершумордоранд. Онҳо менависанд, ки вазифаҳои фискалӣ ва танзимгари тамоми анвои муносибатҳои андозӣ, ба ин васила таъсири онҳоро умуман ба бахши иқтисод ва хусусан ба субъектҳои хоҷагидори алоҳида пурра фаро намегиранд. Илова ба ин вазифаҳо, онҳо вазифаҳои назоратӣ ва тақсимкунии андозҳоро зикр мекунанд.

Тавассути вазифаи назоратӣ мақомоти салоҳиятдори ҳокимияти давлатӣ чораҳоро барои монеъ шудан ба саркашӣ аз супоридани андозҳо роҳандозӣ менамоянд, сатҳи муносиби воридоти маблағҳоро ба буҷети кишвар таъмин мекунанд, самаранокии таъсири чораҳоеро, ки давлат баҳри татбиқи сиёсати иқтисодии худ амалӣ менамояд, назорат мекунанд.

Баъзе аз муаллифон ақидаеро пешниҳод мекунанд, ки гӯё вазифаи тақсимкунии андоз дар табиати иҷтимоиву иқтисодии он ифода меёбад. Бинобар ҳамин, андоз оломи махсуси муносибатҳои тақсимкунӣ, ки ба воситаи он ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти иҷтимоию иқтисодӣ, ки берун аз доираи муносибатҳо дар соҳаи худтанзими бозорӣ қарор доранд, таъмин карда мешавад.

Ба назари мо, вазифаи фискалиро тақсимотӣ гуфтан дуруст нест, зеро истилоҳи “тақсимотӣ” маънои муқаррар намудани таносуботи алоқаманд, тақсими объекти комил ба қисмҳоро дорад ва ба ташаккули даромадҳои давлат ишора намекунад. Бинобар ҳамин унвони “вазифаи фискалӣ” муносибат мебошад. Зимнан баъзе аз муаллифон қайд мекунанд, ки яке аз вазифаҳои андоз тақсимотӣ (ё иҷтимоӣ) мебошад. Таҳти он бозтақсими даромадҳои ҷамъиятӣ дар байни гурӯҳҳои гуногуни аҳоли бо мақсади ҳамвор сохтани нобаробарии миёни онҳо фаҳмида мешавад. Ин ҳадаф ба воситаи додани субсидия (ё рона) ё хидматрасонии давлатии роғон дар соҳаи маориф ё тандурустӣ ба гурӯҳҳои нисбатан камбизоати шахрвандон, инчунин аз ҳисоби бор кардани гаронии андоз ба зиммаи гурӯҳҳои нисбатан қавии шахрвандон ба даст меояд.

Баъзе аз муаллифон вазифаи иҷтимоиро ба аксизҳо ва андозбандии прогрессивии даромад нисбат медиҳанд. Чудосозии чунин вазифа, ба назари мо саҳеҳ нест. Дар ин ҷо мо

ду акидаи хаторо мебинем. Яке ин аст, ки мафҳумҳои андоз ва молия ба ҳам махлут карда шудаанд. Хатои дувум дар натиҷаи чудо накардани мафҳумҳои вазифа ва нақш сар мезанад.

Тавзеҳ медиҳем. Моҳияти хатои якум, чуноне ки гуфта будем, аз сабаби махлут кардани муносибатҳои андозӣ бо муносибатҳои молиявӣ пайдо мегардад. Муносибатҳои андозӣ муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки бо муқаррар кардану ситонидани андозҳо алоқамандӣ доранд. Аммо муносибатҳои молиявӣ муносибатҳои иқтисодие ҳастанд, ки бо ташкил, тақсим ва истифодабарии воситаҳои пулии субъектони иқтисодии гуногун алоқаманд мебошанд. Маҳз молия вазифаи тақсимотиро иҷро мекунанд, на андоз. Барои он ки андозҳо ин вазифаро иҷро кунанд, бояд ду раванди ба ҳам алоқаманд: дахлу харҷи воситаҳои пулӣ амалӣ гарданд. Амали андозҳо бошад, танҳо бо таҳриқи маблағҳои бучетӣ дар сатҳҳои мухталифи бучет маҳдуд мегардад. Тақсимоти воситаҳои пулӣ бошад, соҳаи амали тарҳрезии бучетӣ аст. Харҷ кардан ё додани воситаҳои пулӣ бучет ба ягон шахс на тавассути андозҳо, балки бо ёрии василаҳои дигар, масалан, ёронаву дотатсияҳо роҳандозӣ мешавад.

Бояд гуфт, ки худ истилоҳи «тақсимот» ба маънои тақсим кардани чизи мукамал (даромад, фоида) ба қисмҳои алоҳида мебошад, ки онҳо бояд минбаъд ба шахсони гуногун барои ин ё он мақсад дода шаванд. Аз ин рӯ худ истилоҳ на бо гирдоварии даромад, балки бо таъйинсозии таносубҳо алоқамандӣ дорад. Бинобар ин ба андозҳо нисбат додани вазифаи тақсимоти нодуруст аст, ин вазифаро молиёт иҷро мекунанд. Хатои дувум бо махлутсозии мафҳуми вазифа ва нақш иртибот дорад. Аввалан, ба андозҳо нисбат додани вазифаи иҷтимоӣ танҳо бинобар он, ки бо ёрии онҳо аз шахсони доро маблағи бештар аз камбизоатон ситонида мешавад, дуруст нест. Албатта, бо истифода аз усули прогрессивии андозбандӣ, муқаррарнамоии тарҳи андоз барои шахрвандони камбизоат ё чорӣ намудани андози махсус барои ашӯи шукӯҳу шаҳомат, нобаробарии байни кишрҳои гуногуни аҳолиро як миқдор ҳамвортар кардан мумкин аст. Дар ин миён худ андоз ин корро карда наметавонад, инро танҳо яке аз таркиботи он иҷро менамояд. Бояд гуфт, ки ҳатто муқаррар намудани андозбандии прогрессивӣ аз даромад, вақте ки музди ҳақиқии кор пинҳон дошта мешавад, метавонад натиҷаи дилхоҳ надиҳад.

Ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои марбути бозтақсимсозии маҳсулоти ҷамъиятӣ дар байни кишрҳои гуногуни аҳоли бо мақсади паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ ва истиқрори суботи иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ андозҳо ва низоми андозбандӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд, хусусан:

- зиёд кардани гаронии андоз барои шахрвандони аз лиҳози иҷтимоӣ таъминшудаи кишвар;
- чорӣ намудани меъёри муосир ва прогрессивии андозбандии даромади аҳоли;
- афзоиши муносиби меъёри аксизҳо ва боч аз молҳои зараровар барои саломатии аҳоли ва ашӯи гуногуни шукуҳу шаҳомат;
- таҳия кардани низоми истифодаи имтиёзоти иҷтимоӣ, ҳади ақалҳои андозбандинашаванда, тарҳи андоз, меъёрҳои пасткардашудаи андоз ва ғ. [8, с.28].

Вобаста ба ин, вазифаи тақсимотии андоз ба ғайр аз таъмини танзими ҳаҷми воқеии гаронии андоз вобаста ба сатҳи даромади аҳоли, инчунин метавонад даромади нисбатан камтари кишрҳои алоҳидаи аҳолиро тавассути трансфертҳо ва хидматрасонии давлатӣ ҷуброн кунад. Тамоюли муосири рушди ҷамъиятии ҷаҳон аз тақмил ёфтани низоми андозбандӣ, таҳияи принципҳо, техникаи андозситонӣ дар асоси ташкили таълимоти ҷаҳонбинии табиати иқтисодии андоз гувоҳӣ медиҳад [1, с.92].

Дар хулосаи ин таҳқиқот бояд гуфт, ки ҳама гуна вазифаи андозҳо инъикосгару ифодагарии аломатҳои асосии он аст ва ҳамзамон моҳияти татбиқи аҳамияти ҷамъиятӣ ва таъйиноти андозҳоро нишон медиҳад. Дар ин ҷо махсусан қайд бояд кард, ки дар ҷараёни татбиқи низоми вазифаҳои андоз вобаста ба алоқамандии онҳо, боло бурдани сатҳи самаранокӣ ва татбиқи сиёсати андози кишвар, тақмилдиҳии механизми таъсири самарабахши андозҳо ба тамоми иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст.

АДАБИЕТ

1. Залибекова Д.З. Налоговая политика России в инновационном развитии // Казанская наука. 2012. № 3. - С. 91-93.
2. Мамадов С.В. «Генезис налоговых теорий и история налогообложения в Таджикистане» // Автореф. дисс. канд. экон. наук. Душанбе, 2010. - 30 с.
3. Маъмуров А.М. Таҳлили низоми андози муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори ДДҲБСТ. Хуҷанд. 2015. - С. 138-140.
4. Налоги и налогообложение: учеб. пособие / под ред. Г.Б. Поляка, А.Н. Романова. М., 2003. – 399 с.
5. Налоги и налоговое право: учеб. пособие / под ред. А.В. Брызгалина. М., 1997. – 600 с.
6. Налоговая политика России: проблемы и перспективы / под ред. И.В. Горского. М., 2006. – 288 с.
7. Налоги: учебник / под ред. Д.Г. Черника. М., 2003. – 509 с.
8. Тарасова В.Ф., Владыка М.В., Сапрыкина Т.В., Семькина Л.Н. Налоги и налогообложение: учеб. / под общ. ред. В.Ф. Тарасовой. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2012. – 484 с.

УКД 332.1

Абдурахмон Х.

МУШКИЛОТИ РУШДИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ “ИШКОШИМ”

Дар мақолаи мазкур муаллиф вазъи муосири фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии “Ишкошим” - ро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Дар мақола мушкилоти рушди фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии “Ишкошим” мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода, омилҳои таъсиррасони он муайян карда шудааст. Инчунин, муаллиф қайд намудааст, ки минтақаи мазкур дорои захираҳои бойи табиӣ, сангҳои ороишӣ ва сохтмонӣ буда, он барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ, ташкили корхонаҳои нави саноатӣ ва дар ин замина ташкили ҷойҳои кори нави мусоидат менамояд.

Вожаҳои калидӣ: минтақаи озоди иқтисодӣ, шумораи субъектҳо, сармоягузорӣ, мушкилоти рушд, омилҳои таъсиррасон.

Абдурахмон Х.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СВОБОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ
“ИШКОШИМ”**

В данной статье автор исследует и анализирует текущее состояние свободной экономической зоны “Ишкашим”. В статье анализируются и исследуются проблемы развития свободной экономической зоны “Ишкашим”, выявляются факторы, влияющие на её развитие. Автор также отметил, что регион богат природными ресурсами, декоративным и строительным камнем, что будет способствовать привлечению иностранных инвесторов, созданию новых промышленных предприятий и созданию на этой базе новых рабочих мест.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, количество субъектов, инвестиции, проблемы развития, факторы влияния.

Abdurahmon H.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF A FREE ECONOMIC ZONE “ISHKOSHIM”

In this article the author investigates and analyzes the current state of the Ishkashim free economic zone. The article analyzes and investigates the problems of development of the free economic zone "Ishkashim", identifies the factors influencing to its development. The author also noted that the region is rich in natural resources, decorative and building stone, which will help attract foreign investors, create new industrial enterprises and create new jobs on this basis.

Key words: free economic zone, number of entities, investments, development problems, factors of influence.

Бо мақсади баланд бардоштани иқтисодиёти ҷумҳурӣ, рушди соҳаи саноат, истеҳсоли молҳои ватанӣ, таъмини бозори дохилӣ бо молу маҳсулоти хушсифат тавассути ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ ба Тоҷикистон 5 минтақаи озодаи иқтисодӣ ташкил карда шудааст, ки яке аз онҳо минтақаи озодаи иқтисодии *“Ишқошим”* мебошад.

Минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар худ имконияти бузурги соҳибкориро дар асоси имтиёзҳои андозӣ ва речаи имтиёзноки арзию гумрукӣ доранд. Онҳо метавонанд сохтори муҳими хоҷагидорӣ милли гардида, дар ин замина бо ҷалби фаъоли онҳо дар равандҳои хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии мамлакат мусоидат намоянд [1].

“Минтақаи озодаи иқтисодии “Ишқошим” дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ” №700 аз 25 март соли 2011 бо қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1545 аз 29 январ соли 2010 ҳамчун қитъаи алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраргардида таъсис дода шудааст. Субъектҳои минтақаи мазкур барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ аз шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси иқтисодӣ бархурдор ҳастанд” [3].

Шакли фаъолият дар минтақаи мазкур истеҳсоли тичоратӣ мебошад. Он ба муҳлати 25 сол таъсис дода шуда, Низомномаи он бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №2010 ва №1545 аз 20.01.2010 тасдиқ гардидааст.

Минтақаи номбурда дар ҳамсоғии се мамлакат: Чин (Қошғар) – Тоҷикистон (Ишқошим) – Афғонистон (Файзобод) – Қирғизистон (Ош) ҷойгир аст. Он дар ояндаи наздик барои рушди соҳибкорӣ дар байни кишварҳои номбурда ҳамчун маркази ҳамоҳангсоз хизматрасонӣ кунад. Дар ҳамкорӣ бо минтақаи мазкур соҳибкорон ва сармоягузори Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон имконияти ғолидаи калон ба даст оранро доранд.

Айни замон бештари молу маҳсулот ба Ҷумҳурии Афғонистон тавассути кишвари Покистон интиқол мегардад, ки ин вақти зиёд ва хароҷотҳои бештари нақлиётро талаб мекунад. Аз ин лиҳоз, тавассути Ишқошим ин роҳ кӯтоҳ шуда, хароҷотҳои нақлиётӣ низ коҳиш дода мешаванд. Аз сарҳади Чин то минтақаи мазкур масофаи вақти тайнамудаи роҳ ду рӯзро ташкил медиҳад.

Ноҳияи Ишқошим ноҳияи кӯҳсор ва дурдасти Бадахшон ба шумор рафта, бо табиати диққатҷалбкунанда ва асрорангези худ аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ фарқияти калон дорад. Ноҳияи номбурда яке аз минтақаҳои зебои Тоҷикистон буда, бо табиати нодир, чашмаҳои гарми шифобахш дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ машҳур аст.

Мавҷудияти машҳуртарин чашмаҳои шифобахши минералӣ аз ҷумла: Гармчашма, Биби Фотимаи Зӯхро, Сист, Баршор, Авҷ, Удит, Даршай, Ямчун, Вранг, Ширгин, Зонг ва дигарон диққати сайёҳони дохилию хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Барои рушди соҳаи сайёҳии экологӣ, кӯҳӣ ва рекреатсионӣ дар минтақа заминаи бойи табиӣ мавҷуд аст. Мавҷуд будани захираҳои бойи сайёҳӣ дар минтақаи мазкур ба сармоягузори имкон медиҳад, ки дар ҳудуди он минтақаҳои озодаи сайёҳӣ ташкил намоянд.

Инчунин, дар ҳудуди ноҳияи Ишкошим яке аз машҳуртарин кони “Куҳи Лаъл” мавҷуд аст, ки дар он санги киматбаҳои “Лаъл” истихроҷ мешавад. Ғайр аз ин, дар минтақаи номбурда захираҳои зиёди сангҳои ороишӣ ва сангҳо барои сохтмон аз қабилӣ, санги мармар мавҷуд аст, ки барои ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ, ташкил намудани корхонаҳо барои коркарди санги мармар ва ҳамзамон ташкил намудани ҷойҳои кории нав мусоидат хоҳад кард.

Ҷадвали 1.

Таъриф, ҳадафҳои асосӣ, имтиёзҳо ва афзалиятҳои махсуси минтақаи озоди иқтисодии “Ишкошим”

Таъриф	Ҳадафҳои асосӣ	Имтиёзҳо ва афзалиятҳои махсуси минтақа
<p>Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаи озоди иқтисодӣ – китъаи алоҳидаи (маҳдуди) қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраркардашуда, ки дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст [3].</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ воридшавии бозорӣ миллӣ ба низоми хоҷагии ҷаҳонӣ ба хотири бархурдорӣ аз афзалиятҳои тақсмоти ҷаҳонии меҳнат; ❖ ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ барои рушди истеҳсолоти рақобатпазири замонавӣ; ❖ таъмини шуғли аҳоли бо роҳи афзоиш додани ҷойҳои кории нав; ❖ паст кардани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани некуаҳволии мардум; ❖ тақвият бахшидани суръати рушди иқтисодии минтақаҳои кафомонда; ❖ тайёр намудани кадрҳои миллии коргарӣ; ❖ ғани гардонидани бозори дохилӣ бо молҳои босифати ватанӣ; ❖ ворид ва истифода намудани технологияи навтарини хориҷӣ; ❖ дастрас намудани усулҳои пешқадами менечменти кадрӣ; ❖ дастрасшавӣ ба комёбиҳои илмию техника ва таҷрибаи марказҳои муҳандисию техникӣ. 	<p>Дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ фаъолияти соҳибкорӣ, новобаста ба шаклҳои моликият, аз пардохти ҳама гуна андозҳо, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд, ба ғайр аз андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсонӣ воқеӣ озод карда мешавад (андоз аз даромад (аз 8 то 13%) аз музди меҳнати коргарон ситонида мешавад ва андози иҷтимоӣ (25%) аз фонди музди меҳнат пардохт карда мешавад).</p>

МОИ “Ишкошим” метавонад ба истеҳсоли доруҳо дар асоси коркарди растаниҳои шифобахши нодири баландқӯҳҳо махсус гардонидани шавад. Инчунин, истеҳсоли обҳои маъданиро, ки дар ноҳияи Ишкошим бештар ба назар мерасад, ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ ҳаҷми сармоягузори мустақим дар минтақаи мазкур дар давоми соли 2018 дар ҳаҷми 205 ҳазор сомонӣ ва дар соли 2019 бошад ин нишондиҳанда ба 3,7 млн. сомонӣ таъмин гардид. Дар соли 2020 маблағгузорӣ дар минтақаи мазкур ба нақша гирифта нашудааст.

Мувофиқи маълумотҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 дар минтақаи озоди иқтисодии “Ишкошим” ҳамагӣ 5 субъект ба қайд гирифта шуда, 20 нафарро ба ҷойи кор таъмин намудааст [5].

Барои дурусттар муайян намудани тарафҳои пурқувват, беқувват, имконият ва хатарҳо SWOT – таҳлили МОИ “Ишкошим”-ро гузаронидем, ки дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

SWOT – таҳлили МОИ “Ишкошим”

Тарафҳои пурқувват	Тарафҳои беқувват (суғ)
<ul style="list-style-type: none"> - захираҳои бойи табиӣ (сангҳои қиматбаҳо); - дастрасии зиёди захираҳои меҳнатӣ; - наздикӣ бо бозорҳои хориҷӣ (Афғонистон, Покистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин); - алоқаи мунтазами автомобилӣ миёни Ишкошим, Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Афғонистон. 	<ul style="list-style-type: none"> - инфрасохтори рушнаёфта (нақлиётӣ, бозорӣ, иҷтимоӣ); - мавҷуд намудани захираҳои молиявӣ; - мушкилоти шароитҳои иқлимӣ; - дур будан аз роҳи оҳан; - ғайри самаранок истифода бурдани захираҳои бойи табиӣ; - танзими ғайрисамаранок ва идоракунии оид ба ҷалби сармоягузoron дар бунёди инфрасохтор; - самарнокии пасти харочотҳои бучавӣ; - нокифоя будани иттилоотонидани сармоягузорони иқтидорӣ, рекламаи сусти маъмурияти МОИ; - нарасидани кадрҳои соҳибтахассус ва ҳавасмандгардонии суғ барои кормандони маъмурияти МОИ.
Имкониятҳо	Хатарҳо
<ul style="list-style-type: none"> - ҷалби сармоя, техника ва технологияи муосири Ҷумҳурии Мардумии Чин; - истифодабарии ашёи хоми маҳаллии вилоят ва ҳамзамон захираҳои ашёии Вилояти Бадахшони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон; - захираҳои бойи табиӣ барои рушди сайёҳии экологӣ ва кӯҳӣ; - ташкили ҷойҳои нави корӣ. 	<ul style="list-style-type: none"> - нархи баланди ашё, захираҳои энергетикӣ, маводҳо ва нақлиёт; - офатҳои табиӣ, обҳезӣ, заминларза - вазъияти номуътадили сиёсӣ дар Афғонистони ҳамсоя; - бюрократизатсия ва коррупсия (фасод); - сармоягузории ками давлатӣ; - эҳтимолияти пеш аз муҳлат баста шудани фаъолияти МОИ дар вобастагӣ дар иҷро нашудани барнома (дар давраи гузариш).

Аз рӯи натиҷаи SWOT – таҳлили МОИ “Ишкошим” ба хулосаи зерин омадан мумкин аст, ки минтақаи мазкур нисбат ба дигар минтақаҳо суғтарақикарда мебошад. Ба ақидаи мо дар навбати аввал ин мавҷуд набудани роҳи оҳан ва минтақаи кӯҳсор будани ноҳияи Ишкошим мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти минбаъдаи минтақаи мазкур аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳо чандон назаррас нест.

Ба андешаи мо сабабҳои асосии рушд накардани минтақаи мазкур пеш аз ҳама дар инфрасохтори рушнаёфта (нақлиётӣ, бозорӣ, иҷтимоӣ), мавҷуд намудани захираҳои молиявӣ, мушкилоти шароитҳои иқлимӣ, дур будан аз роҳи оҳан, ғайри самаранок истифода бурдани захираҳои бойи табиӣ, танзими ғайрисамаранок ва идоракунии оид ба ҷалби сармоягузoron дар бунёди инфрасохтор, самарнокии пасти харочотҳои бучавӣ, нокифоя будани иттилоотонидани сармоягузорони иқтидорӣ, рекламаи сусти маъмурияти

МОИ, нарасидани кадрҳои соҳибтаҳассус ва ҳавасмандгардонии сушт барои кормандони маъмурияти МОИ ба шумор меравад.

Инчунин, нархи баланди ашё, захираҳои энергетикӣ, маводҳо ва нақлиёт, офатҳои табиӣ, обхезӣ, заминларза, вазъияти номуътадили сиёсӣ дар Афғонистони ҳамсоя, сармоягузориҳои ками давлатӣ, эҳтимолияти пеш аз муҳлат баста шудани фаъолияти МОИ дар вобастагӣ дар иҷро нашудани барнома (дар давраи гузариш) ба хатарҳои минтақаи мазкур дохил мешавад.

Ҳамин тариқ, таҳлили минтақаи озодаи иқтисодии “Ишқошим” нишон дод, ки он назар ба дигар минтақаҳои озодаи иқтисодии ҷумҳурӣ хеле суштгараққӣ мебошад ва барои рушди фаъолияти он бартараф кардан камбудҳои дар боло зикргардида мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ. Таҷрибаи ҷаҳонии таъсис ва рушди минтақаҳои озодаи иқтисодӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. 4-2 (34) 2020. саҳ. 13-21.
2. Воскеричян Р.О. Свободные экономические зоны - сущность, типы и роль в период перехода к рыночной экономике. // Экономика и финансы. - 2002. № 19.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 марти соли 2011, № 700 “Дар бораи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ” (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167;).
4. Низомномаҳои минтақаҳои озодаи иқтисодии “Ишқошим” ва “Данғара” бо Қарорҳои Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №2010 ва №1545 аз 20.01.2010. [Захираи электронӣ:] <http://fezdangara.tj>.
5. Сомонаи расмии МОИ <http://fez.tj/tj/newstaj/194-faoliyati-mintaaoi-ozodi-itisodii-umurii-toikiston.html>.

УДК 334.7

Туйчикулов З.Ҷ., Дустова Н.О.

НАҚШ ВА МАҚОМИ КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ ДАР РУШДИ ДЕҲОТ

Барои амалӣ сохтани ҳадафҳои рушди деҳот ва хунаҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва мақоми системаи кооператсияи матлуботи мамлакат аҳамияти аввалиндарача пайдо мекунад, зеро ҳиссаи зиёди аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагонӣ мекунад. Дар ин мақола мавқеи калидиро соҳиб будани соҳаи кооператсияи матлубот дар рушду нумӯи деҳот, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шуда, пешниҳодҳои муайяне оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: кооператсияи матлубот, концепсияи рушди деҳот, хунаҳои мардумӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, концепсияи рушд, идоракунии маҳал, хусусиятҳои деҳот.

Туйчикулов З.Д., Дустова Н.О.

МЕСТО И РОЛЬ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ В РАЗВИТИИ СЕЛА

Для достижения целей развития села и народных промыслов в Республике Таджикистан, место и роль системы потребительской кооперации страны приобретает первостепенное значение, так как большая часть населения страны проживает в сельской местности. В

этой статье исследована и анализирована ключевая роль системы потребительской кооперации в дальнейшем развитии села, Авторами также предложены конкретные предложения, по поводу развития села в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые термины: потребительская кооперация, концепция развития села, народные промыслы, сельскохозяйственное производства, концепция развития, управление регионом, особенности села.

Tyichiqulov Z.J., Dustova N.O.

PLACE AND ROLE OF CONSUMER COOPERATION IN THE DEVELOPMENT OF THE VILLAGE

In order to achieve the goals of rural development and folk fishing in the Republic of Tajikistan, the place and role of the consumer system cooperation of the country acquires a primary value, as a large part of the population of the country lives in rural areas. In this article, the key role of the system of consumer cooperation in the further development of the village is studied and analyzed in the given article.

Key words: consumer cooperation, the concept of rural development, folk crafts, agricultural production, the concept of development, regional management, rural features.

Масъалаи рушди деҳот яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёти миллии Тоҷикистон ба шумор меравад. Тавре ба мо маълум аст, баъди эълон гардидани Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ мушкилотҳои зиёди дар деҳоти мамлакат вучуд дошта, оҳиста-оҳиста ҳаллу фасл шуда истодаанд. Бояд қайд намуд, ки ин мушкилотҳо, асосан ба таъмирталаб будани роҳҳои мошингард, норасоии оби тозаи нушоқӣ, мавҷуд набудани марказҳои хизмати маишӣ ва инфрасохтори лозимӣ вобаста мебошад. Ин мушкилотҳо пеши роҳи баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакатро мегирифтан ва давра ба давра бартараф намудани онҳо ниҳоят зарур буд.

Агар ба таърихи давлатдорӣ тоҷикон аз давраи инқилоби Октябр то инҷониб назар андозем, мебинем, дар асоси тақсимоти ҳудудӣ давлатҳои Осӣи Миёна ба тоҷикон якҷанд шаҳр, аз қабилӣ Хучанду Истаравшан, Кӯлобу Исфара ва ба ғайраҳо расид. Пойтахти кишвар бошад, дар заминаи деҳаи Душанбе таъсис дода шуда буд. Бо гузашти як аср мо шояд он гаштем, ки чӣқадар шаҳрҳои зебо ва аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда дар кишварамон ба вучуд омадаанд.

Ҳанӯз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии мамлакат аз 26 декабри соли 2018 қайд шуда буд, ки «бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот, солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ» эълон карда шаванд» [3].

Мақсади асосии ин пешниҳодҳо пеш аз ҳама амалӣ кардани талошҳои заҳматҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ бо мақсади боз ҳам ободу зебо гардондани деҳоти мамлакат ва дар ин асос ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоии аҳолии деҳот бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор ва истифода аз имкониятҳои мавҷудбудаи системаи кооператсияи матлуботи ҷумҳурӣ мебошад. Пешравиҳои беҳбудӣ пеш аз ҳама бояд дар соҳаҳои асосии хоҷагии халқӣ мамлакат, бахусус деҳот - маорифу тандурустӣ, хоҷагии кишлоқ, саноат, савдо, сохтмону меъморӣ ба вучуд омада, бо воситаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои мошингарди аҳамияти маҳаллию байналмилалӣ дошта, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, инкишофи хунароҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасониҳои мавҷудбуда ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишини ҷумҳурӣ, амалӣ карда мешавад.

Тавре Ҳамагон медонанд, 93 ғоизи ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро кӯҳҳо ташиқ медиҳанд ва деҳоти мо асосан дар кӯҳистон ҷойгир мебошанд, ки зиёда аз 56,44 ғоизи аҳолии кишвар (аз шумораи умумии аҳоли дар соли 2020, яъне аз 9 миллион 504 ҳазор нафар) дар деҳотҷой маскун мебошанд. Ин омор моро водор мекунад, ки шароит ва вазъи имрӯзаи деҳоти кишвар бояд ба талаботи максималии як инсонӣ муосир ва аз ҷиҳати ҷаҳонбинӣ пешрафта ҷавобгӯ бошад, аммо баъзе омилҳои географӣ аз қабилӣ шароити мушкили кӯҳсор, дар масофаи дур ҷойгир шудани деҳот, дигар монеаҳои объективӣ субъективӣ дар самти рушди инкишофи он мушкилот пеш меорад, ки таъсири худро ба сокинон низ мерасонад.

Ҳоло мутобиқи тақсими маъмурию ҳудудии мамлақати мо, каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се вилоят – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (қисмати шарқии мамлақат, бо 8 воҳиди маъмурию ҳудудӣ), вилояти Суғд (қисмати шимолии мамлақат, бо 18 воҳиди маъмурию ҳудудӣ), вилояти Хатлон (қисмати ҷанубии мамлақат, бо 25 воҳиди маъмурию ҳудудӣ), шаҳри Душанбе (пойтахти мамлақат, ки аз 4 ноҳия иборат мебошад) ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (бо 13 воҳиди маъмурию ҳудудӣ) иборат аз 427 ҷамоатҳои шаҳраку деҳот тақсим шудааст.

Ба андешаи мо, дар раванди рушди нумӯи деҳот соҳаи кооператсияи матлуботи мамлақат, бояд мавқеи калидиро соҳиб шавад. Дар солҳои истиқлолият бо кушишҳои Ҳукумати мамлақат дар тамоми деҳоти дурдасттарини кишвар, аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ, аз ҳисоби грантҳо ва аз ҳисоби ҳиссаи пулии соҳибкорон мактабҳо, корхонаҳои хурду миёна ва дигар инфрасохторҳои лозимӣ бунёд намуда ба истифода супориданд. Барои идома додани ин равандҳо, дар баробари шарикӣ давлат бо бахши хусусӣ ба масъалаи шарикӣ давлат-кооператсияи матлубот-бахши хусусӣ диққат додан, мувофиқи мақсад мебошад.

Бо ин восита, як андоза мушкилоти иҷтимоии деҳот роҳи ҳалли худро ёфта бошад ҳам, нарасидани мутахассисони маълумоти олидор барои баъзе соҳаҳо ба назар мерасад. Барои бартараф намудани ин камбудӣҳо бо пешниҳоди дастгириҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1997 сар карда, ҳамасола барои хатмкунандагони ноҳияҳои дурдасти кишвар квотаи Президентӣ барои дохил шудан ба макотиби олии ҷудо гардида истодааст. Ин тадбирҳо як дараҷа масъалаи норасоии кадрҳои бартараф намуд. Илова ба ин омодасозии кадрҳо дар мактабҳои олии хориҷи кишвар низ як дараҷа ба ҳалли фаъли ин мушкилот мусоидат намуда истодааст.

Масъалаи дигаре, ки ба рушди мунтазами деҳот таъсири муайяни худро мерасонад, ин набудани боғчаи кӯдакону кӯдакгонҳо ё норасоии ҷойҳо на танҳо дар деҳаҳо, балки дар баъзе аз ноҳияҳо ва шаҳрҳо мебошад. Ҳол он, ки мувофиқи дастури Президенти мамлақат фарогирии кӯдакон бояд то 30% расонда шавад.

Вобаста ба ҳалли фаъли масъалаи зикргардида, яъне барои рушди нумӯи воқеии деҳот дар мамлақати мо, бисёр санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул гардидаанд. Яке аз ин санадҳо, Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки он барои давраи то соли 2030 қабул гардида, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июли соли 2015 № 522, тасдиқ шудааст. Амалишавии консепсияи мазкур дар раванди тақмилидории идоракунии маҳал ва худидоракунии маҳаллӣ таъсири мусбати худро расонида истодааст [2].

Дар баробари ин, вобаста ба талаботи замон, минбаъд “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” низ қабул гардид, ки он барои рушди нумӯи минбаъдаи деҳоти Тоҷикистон аҳамияти ниҳоят бузург дорад [4]. Деҳоти кӯҳистони Тоҷикистон бо обҳои ошомидани шифобахш ва табиати афсонавии худ дилхоҳ сайёҳи дохилию хориҷиро ба худ ҷалб намуда метавонад. Вобаста ба ин, соҳаи кооператсияи матлуботи ҷумҳурӣ аз рӯи имкониятҳои худ метавонад, ки корхонаҳои истеҳсоли обҳои ташнагишиканро дар деҳоти мамлақат, мавриди истифодобарӣ қарор диҳад. Инчунин дар баробари ширкатҳои сайёҳӣ низ ба фаъолияти сайёҳӣ машғул гардида метавонад. Барои ҷалби онҳо сохтани меҳмонхонаҳои оддӣ ва дастрасӣ ба нақлиёт мавқеи муҳимро мебозад. Ба ғайр аз ин

ташкили фаъолияти автомағоза, чиҳати фурӯши маводҳои хӯроквории кишоварзӣ низ, мувофиқи мақсад мебошад [5].

Бо пешниҳоди Пешвои муаззами миллат дар солҳои наздик, дар ҳар як деҳа сохта ва ба истифода додани инфрасохторҳои лозимии иҷтимоӣ, ба монанди ҳаммом, кошонаи хусн ва дигар намуди хизматрасониҳо аз тарафи давлат, кооператсияи матлубот ва соҳибкорони муваффақи маҳаллӣ боиси он мегардад, ки аҳолии қобили меҳнат бо ҷои қори доимӣ ва маош таъмин гардида, сатҳи иҷтимоиюиқтисодии худро баланд бардоранд. Бо ин роҳи восита шароити беҳтари зисту зиндагонӣ дар деҳоти мамлакат ташкил карда шуда, фарқияти байни шаҳру деҳот боз ҳам камтар мегардад. Иловадан бо сабаби маҳдуд будани замин, дар ояндаи наздик сохтмони биноҳои баландошёна низ дар деҳоти ҷумҳурӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар ин ҷо низ масъалаи сохтмони фермаҳои умумӣ барои ҷорҳои шаҳрвандон зарур мебошад [1].

Ба андешаи мо барои боз ҳам рушду нумӯи ёфтани деҳоти кишвар ва эҳёи хунаҳои мардумӣ таъсиси коллеҷҳои замонавӣ дар ҳар як вилоят ниҳоят зарур мебошад. Ҳоло танҳо барои оморасозии хунаҳандони хунаҳои мардумӣ, танҳо як коллеҷ дар шаҳри Истаравшан фаъолият дорад, ки талаботи афзоида, барои аз худ намудани хунаҳои мардумиро махсусан дар деҳот қонеъ карда наметавонад. Аз ин чиҳат мувофиқи мақсад аст, агар чунин коллеҷ дар шаҳри Хоруғ (барои оморасозии соҳибқасбони аз сангҳои қимматбаҳо ҳар гуна маводҳои истеҳсолкунанда), дар шаҳри Кӯлоб (барои раванку ривож додани саноати дӯзандагӣ, ба монанди хунаҳои чакандӯзӣ), дар шаҳри Турсунзода (барои инкишоф додани соҳаи боғу тоқпарварӣ, ба монанди ангурпарварӣ ва технологияи корқарди минбаъдаи он), дар шаҳри Панҷакент (барои оморасозии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ) ва ғайраву ҳоказо.

Раванди таъмини босуботи рушди деҳот аз соҳмондиҳии инфрасохтори нақлиётӣ, бонкӣ, истеҳсолӣ, хӯроки омма, савдо, алоқа, марказҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва ғайра вобаста аст.

Инчунин таъсиси боғчаҳо ва тайёр намудани мутахассисони ин самти маориф бояд дар сатҳи ноҳияҳо вобаста ба имкониятҳои мавҷуда амалӣ гардад.

Хулоса барои ба рушди босуботи деҳот ноил гардидан ва аз байн бардоштани фарқияти сатҳи зиндагии шаҳр аз деҳот, мо ҳамон вақт муваффақ мегардем, ки хизматрасониҳои аз ҷониби соҳаи кооператсияи матлубот дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шаванд, зеро асри XXI асри техникаю технологияи навин буда, маҳз ҳамбастагии давлат бо бахши кооперативӣ ва шахсӣ метавонад дар пешрафту нумӯи деҳот, саҳми сазовори худро гузоранд.

АДАБИЁТ

1. Инкишофи ҳозираи кооператсияи матлубот. Коллективи муаллифон. Душанбе – 2007.
2. Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе –2015.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, Душанбе -2018.
4. Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030. Душанбе 2019.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

Абдурахмонова М.З.

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЁТНОСТЬ ОРГАНОВ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ: ОСОБЕННОСТИ И ПРИНЦИПЫ СОСТАВЛЕНИЯ

В результате научного исследования определены особенности составления финансовой отчётности органов социального страхования. Предложены авторские принципы предоставления форм финансовой отчётности и установлена группа пользователей финансовой отчётности органов социального страхования.

Ключевые слова: принципы предоставления финансовой отчётности, органы социального страхования, особенности финансовой отчётности, пользователи данных финансовой отчётности.

Абдурахмонова М.З.

ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ МАҚОМОТҲОИ СУҒУРТАИ ИҶТИМОЙ: ХУСУСИЯТ ВА ПРИНЦИПҲОИ ТАҲИЯ

Дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ хусусиятҳои таҳияи ҳисоботи молиявии мақомотҳои суғуртаи иҷтимоӣ муайян карда шудаанд. Принципҳои муаллифии таҳияи шаклҳои ҳисоботи молиявӣ пешниҳод гаштааст ва гурӯҳи истифодабарандагони ҳисоботи молиявии мақомотҳои суғуртаи иҷтимоӣ муқаррар карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: принципҳои пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, мақомотҳои суғуртаи иҷтимоӣ, хусусиятҳои ҳисоботи молиявӣ, истифодабарандагони маълумотҳои ҳисоботи молиявӣ.

Abdurahmonova M.Z.

FINANCIAL STATEMENTS OF SOCIAL INSURANCE ORGANS: FEATURES AND FORMATION PRINCIPLES

In the result of scientific research defined the features of formation of financial statements of social insurance organs. Formation principles of financial statements are offered by author and the user group of financial statements of social insurance organs was installed.

Key words: preparation principles of financial statements, the organs of social insurance, features of financial statements, users of financial statements data.

«Без учёта, анализа результатов деятельности и планирования возможностей невозможно обеспечить устойчивое развитие в условиях рыночных отношений»

Эмомалӣ Раҳмон

В современных трансформационных условиях перехода международным стандартам учёта, установленный перечень отчётной информации по бухгалтерскому учёту в аспекте социального страхования обеспечивает достоверными данными широкий круг заинтересованных физических и юридических лиц. Специфической особенностью отчётной информации предприятий различных форм собственности (сфер деятельности) от деятельности сферы социального страхования и пенсий заключается в том, что круг пользователей последнего шире, в частности, государство, экономические субъекты, пенсионеры, уязвимый слой населения и др. [1].

Итак, функции фонда социального страхования, в частности фонда социальной защиты населения, возложены на ГАССИП (Государственное агентство по социальному страхованию и пенсиям) при Правительстве Республики Таджикистан.

Мировым опытом доказано, что основой бухгалтерской деятельности каждого экономического субъекта, так и органов социального страхования является свод правил, методов и приёмов по ведению бухгалтерского учёта внутри предприятия ссылаясь на законы, положения и национальные стандарты. Итак, в Таджикистане в связи с экономическими трансформациями с 2011 г., институциональной основой является Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчётности» [5].

Органы социального страхования, как и любые экономические субъекты, не зависимо от форм собственности (государственная, частная и т.д.) организация и ведение бухгалтерского учета является обязательным компонентом деятельности, приведенное в ст. 9 Закона № 702 «О бухгалтерском учёте и финансовой отчётности».

Общеизвестно, что фонд социальной защиты населения (ФСЗН), который в настоящее время является составной частью органов социального страхования, по сути, считается внебюджетным фондом, но в то же время само агентство - это бюджетный сектор.

В этой связи к отчётной информации, предоставляемой органами социального страхования, предъявляются особые требования. Но необходимо помнить, что основополагающую информативную базу каждой отчётности составляет повседневная учётная информация, фиксируемая счетными работниками органов социального страхования в бухгалтерских документах и регистрах. Основу всего учётного процесса составляет учётная политика, разработанная в гармонизации с требованиями международных и национальных стандартов бухгалтерской отчётности.

Мы полагаем, что при исследовании вопросов и проблем, относительно разработки пунктов учётной политики деятельности сферы социального страхования можно использовать проектный метод научного исследования в рамках требований, предъявляемых национальными стандартами финансовой отчётности бюджетных учреждений.

Мы полагаем, что учётная политика органов социального страхования должна охватывать все операции по социальному страхованию и пенсиям, также свод методов и приёмов с учётом соблюдения международных стандартов. К способам ведения бухгалтерского учета в органах социального страхования относятся (рис.1):

Особенностью предоставления отчётности заключается в том, что годовая финансовая отчётность АССИП составляет на 1 января после отчётного периода, а периодическая отчётность, в том числе квартальная на 1 апреля, полугодовая на 1 июля, девятимесячная на 1 октября, как в печатной так и в электронной форме. Отчёт об исполнении сметы доходов и расходов предоставляется не позже 10 числа каждого месяца.

Также следует отметить, что финансовая отчётность должна быть предоставлена методом прироста с начало года в национальной валюте с выделением бюджетных средств и утвержденных сроками. Основные распределители республиканских бюджетных средств, предоставляют сводную финансовую отчётность в вышестоящий орган центрального казначейства.

Рисунок 1. Способы ведения бухгалтерского учёта как элементы учётной политики органов социального страхования

В состав формы № 1 отчётности по исполнению сметы доходов и расходов ГАССИП «Отчёт о финансовом состоянии» входят:

- № 1/1 Сведения о дебиторской и кредиторской задолженности;
- № 1/2 Сведения о внутренних операциях ГАССИП;
- № 1/3 Сведения об обороте долгосрочных активов;
- № 1/4 Сведения об обороте материальных запасов;
- № 1/5 Сведения о недостаче и воровстве денежных средств и материальных запасов;
- № 1/6 Сведения о нераспределенной прибыли материальных запасов;
- № 1/7 Остаточный лист;
- № 1/8 Пояснительная записка к отчётности о финансовом состоянии.

Итак, к форме № 2 «Отчёт о финансовых результатах» прилагается форма №2/1 «Пояснительная записка к отчётности о финансовых результатах».

Форма №3 «Отчёт об изменениях в чистых активах» (№3/1 Пояснительная записка к отчётности).

Форма №4 «Отчёт о оборотах денежных средств» (№4/1 Пояснительная записка к отчётности).

Форма №5 «Отчёт об исполнении сметы доходов и расходов».

Форма №6 «Отчёт об исполнении плана штатов и контингентов» [1].

В этом аспекте следует отметить, что информация, приведенная в финансовой отчетности органов социального страхования, не является достаточной для принятия управленческих решений по направлению эффективного и целенаправленного использования средств фонда социального страхования [2]. В этой связи предоставление финансовой отчетности органов социального страхования, по нашему мнению, следуя специальным принципам, способствует содержательности информации в ней (табл. 1).

Таблица 1 - Принципы предоставления финансовой отчетности органов социального страхования

Принципы финансовой отчетности	Условное обозначение	Характеристика
Принцип прозрачности	ПП	Предоставляемая информация в финансовой отчетности органов социального страхования должна быть прозрачной и понятной, по необходимости для обобщенных пунктов с разъяснениями.
Принцип релевантности	ПР	Данные приведенные в той или иной форме финансовой отчетности должна быть уместной и ценной пользователям для принятия соответствующих решений. Под релевантностью следует понимать ценность информации для принятия решения поставленных задач.
Принцип точности	ПТ	Бывают случаи, что для принятия тех или иных важных решений точность каждой информации могут повлиять на ход решения, так как несколько другие искаженные данные могут привести к абсолютно противоположному решению.
Принцип достоверности	ПД	Этот принцип предполагает, что информация должна быть правильной, достоверной и ни в коем случае не ложной или неверной.
Принцип не предвзятости	ПНП	Под этим принципом следует понимать, что предоставляемая информация должна быть отражена в реальном виде без защиты каких-то интересов государства и населения, т.е. должно соблюдаться правило нейтральности.
Принцип не двусмысленности	ПНД	Для принятия решений со стороны управленческого персонала, государства и населения предоставляемая информация финансовой отчетности не должна иметь двусмысленный характер, носить директивное понятие.
Принцип комперативности (сопоставимости)	ПК	Пользователи финансовой отчетности органов социального страхования должны иметь возможность сопоставлять финансовую отчетность за разные периоды для того, чтобы следить за тенденцией повышения или снижения размеров пенсий и различных социальных пособий.

Источник: Составлено автором [3]

Как приведено в таблице 1., под принципом прозрачности следует понимать открытость и доступность информации всем уровням пользователей бухгалтерской

информации сферы социального страхования. Поскольку особенностью данной сферы заключается в том, что круг пользователей органов социального страхования является шире, нежели в других сферах деятельности. Для реализации принципа релевантности учёта и отчётности необходимо учитывать интересы каждого вида пользователей, поскольку у каждого пользователя имеется свой интерес и предоставляемая информация должна быть полезной для каждого пользователя в отдельности. В бухгалтерском учёте и отчётности, независимо от сферы деятельности должна соблюдаться точность предоставляемой информации, особенно в сфере социального страхования, поскольку малейшая неточность может привести к принятию неправильного решения со стороны пользователей информации. Принципу достоверности необходимо уделять особое внимание, поскольку основой эффективности принимаемых управленческих решений является верность и правильность предоставляемой информации. Особое внимание следует уделять принципу не предвзятости, который обеспечивает нейтральность счётных работников и предоставление реальной отчётной информации. Информация, отражаемая в финансовой отчётности органов социального страхования должна быть конкретной, точной и достоверной с целью избегания неточной интерпретации данных со стороны внутренних и внешних пользователей информации. В свою очередь - соизмеримость информации должна быть обеспечена принципом сопоставимости, поскольку невозможно сравнивать данные разных периодов.

В этом аспекте в результате определения особых принципов предоставления финансовой отчётности уместно выделить группу пользователей данных отчётности органов социального страхования (табл. 2).

Таблица 2 - Пользователи финансовой отчётности органов социального страхования

	<i>Внутренние</i>		<i>Внешние</i>		
	Управленчес-кий персонал	Работники	Государство	Экономичес-кие субъекты	Население
Цель	Для принятия управленческих и прогнозных решений	Для ведения учёта, планирования и т.д.	Регулирова-ние и управление	Контроль	Своевременная информирован-ность

Источник: Составлено автором [4]

Как приведено в таблице 2., отличительная особенность пользователей финансовой отчётности органов социального страхования от экономических субъектов заключается в том, что состав внешних пользователей первых шире. Состав пользователей отчётности органов социального страхования включает государство, экономические субъекты и население.

Необходимо отметить, что невозможно рассматривать бухгалтерский учёт в аспекте социального страхования и пенсий без исследования сущности самой системы. В этом направлении исследованы разные стороны социального страхования и обеспечения по республике [6], в результате мы понимаем, что усовершенствование учёта в органах социального страхования невозможно без формирования эффективной национальной системы социального страхования. Данная исследуемая система социального страхования является очень многогранной и имеет прямую и косвенную зависимость с другими не менее важными системами в условиях устойчивого развития страны. Итак, процесс совершенствования бухгалтерского учёта находится в тесном переплетении с учётом заработной платы, налоговым учётом и другими системами, находящими за гранью учётного процесса. Но в рамках одной научной статьи невозможно исследовать все вышеперечисленные факторы совершенствования системы бухгалтерского учёта, в этой

связи данные аспекты требуют своего научно-практического решения в рамках других научных работ.

В итоге, можно отметить, что выявленные особенности составления и предоставления форм отчётности органов социального страхования имеют прямую зависимость с установленными авторскими принципами, которые, по нашему мнению, способствуют формированию своевременной, прозрачной и релевантной финансовой отчётности. В этом аспекте определенная группа пользователей данными финансовой отчётности органов социального страхования подчёркивает особенность бухгалтерского учёта и отчётности данного направления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdurahmonova M.Z. Sustainable development of in the aspect of auditing in condition transformation of social insurance system // Journal of environmental science and sustainable development 3(2). Virtual symposium, December, Indonesia -2020. – P.355-370. <https://doi.org/10.7454/jessd.v3i2.1060>. (0, 94 п.л.).
2. Abdurahmonova M.Z. Skills of vocational education in the aspect of development accounting in the organs of social insurance // International journal of Education and Learning Vol. 3, # 1, August 2021, pp. 135-144; (0,62 п.л.).
3. Abdurahmonova M.Z., Buhadirov H. The features of social protection of vulnerable segments of population in the stability development economy condition of Tajikistan // American journal of economics and business management. ISSN 2576-5973. Published by “Global Research Network LLC”. doi 10.31150/ajebm.vol3.iss1.140 <https://www.globalresearchnetwork.us.>, Jan-Feb. 2020 –P. 266-272. (0,44п.л.).
4. Зырянова Т.В., Скребкова Ж.Р. Методологические и методические подходы к гармонизации бухгалтерского учета в условиях автоматизации и перехода на МСФО // «Международный бухгалтерский учет». – 2012. – №8. – С. 36–41.
5. Интернет-ресурс: adlia.tj/show.doc.fwx.
6. Султонов З.С. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан/ Ашуров Г.Д., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(34)-2020, С. 206-210.

УДК 339.972

Алиев Т.Н.

ПОСЛЕДСТВИЯ САНКЦИИ ПРОТИВ РОССИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ТРУДОВУЮ МИГРАЦИЮ И ЗАНЯТОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются санкции, введенные коллективным западом и Европой против России из-за военно-политической сложившейся ситуации между Российской Федерацией и Украиной. А также последствия этих санкции на экономику, а именно на трудовую миграцию и занятость Республики Таджикистан. Не хватка рабочего места в Таджикистане нередко становится основной причиной выезда граждан Таджикистана за пределы республики, где они оказываются в непростых условиях. Вызовы, стоящие перед таджикским обществом и экономикой страны реалиях геополитической и экономической ситуацией в мире.

Ключевые слова: санкции, безработица, трудовые мигранты, экономический кризис, рынок труда, уровень жизни, экономический кризис, миграция.

Алиев Т.Н.

ОКИБАТИ САНКЦИЯ ЗИДДИ РУСИЯ ВА ТАЪСИРИ ОН БА МУХОЧИРАТИ МЕХНАТКАШОН ВА ШУГЛИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола таҳримҳои дастаҷамъонаи Ғарб ва Аврупо алайҳи Русия бинобар вазъи низомии сиёсӣ байни Федератсияи Русия ва Украина баррасӣ мешавад. Инчунин оқибатҳои ин таҳримҳо ба иқтисодиёт, аз ҷумла ба муҳоҷирати меҳнатӣ ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Набудани ҷои кор дар Тоҷикистон аксар вақт сабаби асосии берун рафтани шаҳрвандони Тоҷикистон ба хориҷ аз ҷумҳури мегардад, ки онҳо дар шароити вазнин қарор доранд. Мушкилоте, ки ҷомеаи Тоҷикистон ва иқтисоди кишвар дар воқеияти вазъи геополитикӣ ва иқтисодии ҷаҳон рӯбарӯ ҳастанд.

Вожаҳои калидӣ: таҳримҳо, бекорӣ, муҳоҷирони корӣ, бӯҳрони иқтисодӣ, бозори меҳнат, сатҳи зиндагӣ, бӯҳрони иқтисодӣ, муҳоҷират.

Aliev T.N.

CONSEQUENCES OF THE SANCTION AGAINST RUSSIA AND ITS IMPACT ON LABOR MIGRATION AND EMPLOYMENT IN TAJIKISTAN

This article discusses the sanctions imposed by the collective West and Europe against Russia because of the politico-military situation between the Russian Federation and Ukraine. And also, the consequences of these sanctions on the economy, namely on labor migration and employment of the Republic of Tajikistan. The lack of jobs in Tajikistan often becomes the main reason for Tajik citizens to leave the country, where they find themselves in difficult conditions. The challenges facing the Tajik society and economy of the country are the realities of the geopolitical and economic situation in the world.

Key words: sanctions, unemployment, migrant workers, economic crisis, labor market, living standards, economic crisis, migration.

За последний период против Российской Федерации со стороны стран запада, Америки и их сторонников были введены ограничительные, политические и экономические санкции. В качестве материалов при выполнении работы были изучены и проанализированы сведения, полученные в основном с электронного ресурса. В перечень изученных материалов входило агентство по статистике при президенте Республики Таджикистан, а также нормативно-законодательные документы, имеющих отношение к закону Республики Таджикистан о государственном бюджете Республики Таджикистан.

Основные и наиболее ощутимые санкции – это госдолг и инвестиции, экспорт или импорт, авиасообщение и банки, персональные санкции, медиа и интернет, визы и дипломатические отношения, разрывы деловых связей, отмена и перенос соревнований. Мировой эксперт подчеркивает, что такой системный план санкций в отношении России никогда ранее не был введен, и будет напоминать по масштабам санкции против Ирана и Северной Кореи. Очевидно, что темпы экономического роста РФ снизятся, и это приведет к снижению спроса на рабочую силу Центральной Азии. Безусловно же, что в этой ситуации уже не приходится говорить о каких-то глобальных инвестиционных планах России в центрально-азиатские страны – прежде всего в Таджикистан.

Подобного рода системный и полноценный масштаб санкций, будет иметь

достаточно разрушительный характер, как для экономики России (в том числе ее сырьевой составляющей), так и стран, зависимых от РФ по части торговли, денежных потоков и миграции. В целом, учитывая масштабный и небывалый план санкций, все сценарии для экономики Таджикистана крайне негативные. В свете того, что большую часть ВВП Таджикистана составляют переводы трудовых мигрантов из РФ, возникает вопрос: как скажутся это жесткие последствия санкций на Таджикистан? В Центральной Азии, в том числе в Таджикистане, это означает серьезные риски макроэкономического кризиса через резкое обесценение рубля, которое уже произошло. Следует отметить, что таджикские трудовые мигранты из числа трудовых мигрантов в большинстве своем на родину переводят российские рубли. Раньше при стабильном курсе российского рубля и обмене их на таджикские сомони или доллары трудовой мигрант не терял на разнице курса иностранной валюты. В Таджикистане семьям мигрантов перечисленные ими денежные средства выгоднее получать в долларовом эквиваленте, нежели в российских рублях. Санкции против России будут бить по таджикским мигрантам, благодаря которым сегодня поднимается частное сельское хозяйство, мелкий и средний бизнес. Если они будут меньше присылать денег на родину, то и экспортеры, зависящие от них, пострадают, и тогда увеличение экспорта ничего не принесет стране.

В связи с предстоящим кризисом стоит ожидать давления также на сомони, снижение потребления и дохода в бюджет. Также в ближайшей перспективе ожидается снижение денежных переводов и доходов мигрантов из России, от которых очень сильно зависит экономическая жизнь Таджикистана. Как уже отмечалось таджикская экономика сильно зависит от денежного перевода мигрантов из России, которые в свою очередь вносят в республику более 33,8 миллиардов сомони (3,2 млрд долларов США), что почти в 1,5 раза больше бюджета республики. Напомним, что общий объем государственного бюджета Республики Таджикистан на 2021 года составляет около 27,6 миллиарда сомони (2,3 млрд долларов США) [1].

Рисунок 1. Денежные переводы мигрантов из РФ и государственный бюджет РТ
 Источник данных: собственная разработка.

Как только начнет брать обороты кризис российской экономической системы, многие трудовые мигранты лишатся своего рабочего места. Экономика Таджикистана, которая зависит от трудовых мигрантов, только-только начинала приходить в себя после вызванного пандемией кризиса. Как известно, в связи с пандемией и закрытием границ, доля денежных переводов мигрантов из России существенно снизилась.

Приблизительно до 1 миллиона уроженцев из Таджикистана ежегодно приезжают в Российскую Федерацию для поиска работы [2]. Доходы от мигрантов из России в Таджикистане составляют 21% от уровня ВВП страны. Доля ВВП Республики Таджикистан на 2021 год составила 12 миллиардов долларов США [3].

Рисунок 2. Сравнение денежных переводов таджикских мигрантов из РФ и ВВП РТ
Источник: составлено автором

Одна из главных проблем банковской системы Таджикистана – отключение России от мировой банковской системы SWIFT. Система SWIFT является международной межбанковской системой передачи информации и осуществления платежей. Данная система позволяет осуществлять переводы, а также совершать платежи или переводить большую сумму в валюте любой страны на индивидуальный или юридический адрес клиента. Банковская система Таджикистана, которая сильно зависит от российской, в частности через Сбербанк по каналу Амонатбанка, система зачисления денег на карты будет отключена, это приведет к временному шоку в платежной системе, но она не будет катастрофической.

Центробанк России призывает всех успокоиться и заявляет о надежности российского аналога SWIFT в передачи финансовых сообщений. SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) — международная межбанковская система передачи информации и совершения платежей. Данная система позволяет финансовым учреждениям во всём мире отправлять и получать информацию о финансовых операциях в безопасной, стандартизированной и надёжной форме.

«Передачу финансовых сообщений внутри страны при любом сценарии развития событий обеспечивает Система передачи финансовых сообщений (СПФС) Банка России», - говорится на сайте ЦБ РФ [4]. Данная система была создана для перевода банками под санкциями платежей внутри России. К ней подключились отдельные банки Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, а также Таджикистана.

Переводы в страны СНГ не будут проблемой, скорее всего, возникнут трудности с переводами в США и Европейские страны. В этом случае банкам Таджикистана необходимо будет искать альтернативные каналы. Таджикским банкам нужно налаживать

прямые корреспондентские взаимоотношения с банками стран дальнего зарубежья, учитывая, что на это потребуются определенные усилия, деньги и время. Корреспондентские отношения (Correspondent Banking) - договорные отношения между кредитными учреждениями (банками корреспондентами) в целях осуществления платежей и расчетов по поручениям друг другу на основании корреспондентских соглашений с отображением их на корреспондентских счетах.

Отключения РФ от мировой банковской системы SWIFT не повлияет напрямую на осуществляемые денежные переводы трудовых мигрантов Таджикистана, однако может создаст определённые неудобства среднему и крупному бизнесу, так как Россия является одним из лидирующих торговых партнеров Таджикистана. Доля России от общего внешнего торгового оборота республики составляет 22 %.

В странах ЦА и в Таджикистане в том числе в срочном порядке принимаются антикризисные меры. Правительствами стран одобрены и реализуются конкретные шаги по преодолению надвигающегося кризиса, последствия которых может быть намного хуже, чем от Ковид-19.

Резюмируя, хотел бы отметить, что в создавшейся ситуации региональные союзы, как СНГ, ЕАЭС и ШОС могут оказать существенную помощь странам ЦА, в частности, Таджикистану в преодолении надвигающегося кризиса и выходе из него с наименьшими потерями для своих экономик.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан о государственном бюджете Республики Таджикистан на 2021 год// Общий объем доходов Государственного бюджета Республики Таджикистан на 2021 от 20 ноября 2020 года № 1724. Душанбе, 2020 – 1 с.
2. ФМВД РФ: Отдельные показатели миграционной ситуации в Российской Федерации [электронный ресурс]. – URL: <https://xn--b1aew.xn--plai/dejatelnost/statistics/migracionnaya> (дата обращения: 22.09. 2021).
3. Всемирный банк: Доклад об экономике Таджикистана – лето 2021. -[электронный ресурс]. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/publication/economic-update-summer-2021> (дата обращения: 13.09. 2021).
4. СПФС: Система передачи финансовых сообщений Банка России [электронный ресурс]. – URL: https://cbr.ru/PSystem/fin_msg_transfer_system/(дата обращения: 18.09. 2020).

УДК 336

Исмоилова Д.М., Иброгимова А.Ў.

ШАКЛҶОИ НАЗОРАТИ МОЛИЯӢ ВА УСУЛҶОИ АМАЛИГАРДОНИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини идоракуни назорат ва аз он ҷумла назорати молияӢ ба шумор меравад. Назорати молияӢ бояд дар амалия вазифаи назоратии молиявиро амали гардонад. Дар мақолаи мазкур асосҳои назарияи назорати молияӢ, намудҳо ва принципҳои амалигардонии он баррасӣ мешаванд. Дикқати махсус ба саволҳои ташкили гузаронидани назорати молияӢи давлатӣ ва ғайридавлатӣ дода мешавад. Аз он ҷумла дар мақолаи мазкур масъалаҳои мустақилият, беғаразӣ, салоҳиятноки, ошкорбаёнӣ ҳамчун принципҳои асосии амалигардонии назорати молияӢ дар шароити муосир баррасӣ мешаванд. Вобаста ба ин

усулҳои зерини амалигардонии назорати молиявӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд: тафтиш, муоина, назорат, таҳлили вазъи молиявӣ, мониторинг, ревизия.

Калимаҳои калидӣ: тафтиш, муоина, назорат, таҳлили вазъи молиявӣ, мониторинг, ревизия.

Исмоилова Д.М., Ибрагимова А.У.

ФОРМЫ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ И МЕТОДЫ ЕГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Одной из важнейших функций управления, в том числе и управления финансами, выступает финансовый контроль. Финансовый контроль призван обеспечить реализацию на практике контрольной функции финансов. В данной статье изложены основы теории финансового контроля, его виды и принципы осуществления. Особое внимание уделяется вопросам организации проведения государственного и негосударственного финансового контроля. Так же в данной статье рассматриваются вопросы независимости, объективности, компетентности и гласности как основных принципов осуществления финансового контроля в современных условиях. В связи с этим рассматриваются следующие методы осуществления финансового контроля: проверки, обследования, надзор, анализ финансового состояния, мониторинг, ревизия.

Ключевые слова: проверки, обследования, надзор, анализ финансового состояния, мониторинг, ревизия.

Ismoilova D.M., Ibragimova A.U.

FORMS OF FINANCIAL CONTROL AND METHODS OF ITS IMPLEMENTATION IN MODERN CONDITIONS

One of the most important functions of management, including financial management, is financial control. Financial control is designed to ensure the implementation in practice of the control function of finance. This article outlines the basics of the theory of financial control, its types and principles of implementation. Particular attention is paid to the organization of state and non-state financial control. This article also discusses the issues of independence, objectivity, competence and transparency as the basic principles of financial control in modern conditions. In this regard, the following methods of financial control are considered: inspections, surveys, supervision, analysis of financial condition, monitoring, audit.

Keywords: inspections, surveys, supervision, analysis of financial condition, monitoring, audit.

Аз нуқтаи назари амалия назорати молиявӣ маҷмӯи тадбирҳо оид ба ташкили риояи қонунгузории молиявӣ ва интизومي молиявии ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва идора, ҳамчунин арзёбии самарабахшии молиявӣ ва мақсаднокии хароҷоти мавҷуда мебошад. Бо суханони дигар, назорати молиявӣ на танҳо арзёбии дурустию саҳеҳии ин ё он амалиёти молиявиро дар бар мегирад, балки чанбаи таҳлилий низ дорад. Назорати молиявӣ мисли тамоми категорияҳои дигари молиявӣ баробари таҳаввули муносибатҳои молиявӣ тағйири шакл кардааст. Таърихан он дар шакли назорати давлатӣ ба харчи маблағҳои хазинаи давлат ба миён омадааст. Васеъ шудани соҳаи муносибатҳои молиявӣ, амиқ гардидани робитаҳои мутақобилаи молиявии байни субъектҳои хоҷагидорӣ, пайдоишу рушди бозорҳои молиявӣ, такмили шаклҳои ташкили бизнес тақозо мекарданд, ки назорати молиявӣ низ тағйир ёфта, шаклу усулҳои муносиби ташкили назоратро ба миён орад.

Алҳол дар баробари назорати молиявии давлатӣ назорати молиявии ғайридавлатӣ низ мавҷуд аст, ки намудҳои зерин дорад: а) назорати дохили - ширкатӣ; б) назорати бонкҳои тижоратӣ; в) назорати аудитории мустақил. Мақсади ниҳоии ҳамаи намудҳои назорат ягонаанд: таъмини риояи интизоми молиявӣ, баланд бардоштани самарабахшии тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ. Айни замон вазифаҳо ва мутаносибан функцияҳои назорати молиявии давлатию ғайридавлатӣ фарқ мекунад.

Агар вазифаи асосии назорати давлатӣ мусоидат ба татбиқи бомуваффақияти сиёсати молиявии давлат тавассути таъмини риояи қонунгузории молиявӣ, интизоми молиявӣ, роҳ надодан ба истифодаи ғайримақсадноки воситаҳои (маблағҳои) бучавию ғайрибучавӣ, тафтиши мақсаднокӣ, натиҷаю самарабахшӣ ва босарфа будани фаъолияти ташкилотҳои давлатӣ, иҷрои барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва минтақавӣ бошад, пас вазифаи асосии назорати ғайридавлатӣ баланд бардоштани самарабахшии истифодаи захираҳои молиявии субъектҳои иқтисодӣ, таъмини эътимодбахшии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Ба сифати объектҳои назорати молиявӣ равандҳои тақсимотӣ ҳангоми ташаққули истифодаи захираҳои молиявӣ, аз ҷумла дар шакли фондҳои мутамаркази воситаҳои пулӣ баромад мекунад. Ба сифати предмети (ҳадафи) назорати молиявӣ пеш аз ҳама чунин нишондиҳандаҳои молиявӣ, мисли даромаду хароҷоти бучаҳои сатҳҳои гуногун, ҳаҷми пардохтҳои андозӣ, даромади субъектҳои хоҷагидор, харчи гардиши онҳо, арзиши асли ва фоида, даромаду хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагӣ, ҳамчунин нишондиҳандаҳои аудити самарабахшӣ баромад мекунад. Аксари нишондиҳандаҳои мавриди назорат нишондиҳандаҳои ҳисоббаробарӣ мебошанд. Дар натиҷа зарурати тафтиши эътимодбахшию саҳеҳии ҳисобу китоби онҳо тибқи ҳуҷҷатҳои меъёрии амаликунанда ба миён меояд. Ҳамаи амалиёти на танҳо гардиши пул, балки додугирифтҳои бартерӣ, ҳамчунин шаклҳои гуногуни баҳисобгириҳои мутақобила ба соҳаи назорати молиявӣ дохил мешаванд [4].

Натиҷабархшии назорати молиявӣ ҳам аз ташкили он ва ҳам аз муҷозоте, ки нисбат ба вайрон кардани қоидаҳои молиявӣ андешида мешаванд, вобаста аст. Аз пардохти андоз фирор кардани пардохткунандагони андоз дар ҷумҳурӣ на танҳо ба ихтилофоти қонунгузории Тоҷикистон дар соҳаи молия, балки номутаносибии муҷозоти молиявӣ бо зарари аз вайронкорӣ ё иҷро накардани қонунгузории амаликунанда ба миён омада низ иртибот дорад.

Дар амалияи ҷаҳонӣ ду амсилаи асосии назорати молиявӣ ташаққул ёфтааст: англосаксонӣ ва фаронсавӣ. Дар амсилаи англосаксонӣ мақомоти молиявии назоратӣ танҳо намудҳои гуногуни назоратро амалӣ гардонид, аз рӯи онҳо ҳисобот таҳия мекунад. Масъалаи муҷозот бошад ба салоҳияти мақомоти ҳукумати маъмурию судӣ дохил мешавад. Амсилаи фаронсавӣ бошад имконияти ба мақомоти алоҳидаи назоратӣ додани баъзе функцияҳои судиро дар бобати масоили зерин пешбинӣ мекунад: муайян кардани гунаҳкории ашхос дар вайронкориҳои молиявӣ, талаб кардани рӯйпӯши зарар ва ғайра. Ба назорати молиявӣ вазифаҳои гуногуни мутааллиқ ба соҳаҳои ҳаёти молиявӣю хоҷагии ҷамъият вогузор шудааст. Натиҷабархшию самарабахшии назорати молиявӣ аз бисёр ҷиҳат ба хусусияти ташкили он вобаста аст. Аҳли ҷомеаи ҷаҳонӣ принципҳои муайянро муқаррар намудааст, ки дар Эъломияи ИНТОСАИ (ташкilotи байналхалқии мақомоти олии назоратӣ) [6], ки дар шаҳри Лима қабул шудааст, баён гардидааст. Байни ин принципҳо талаботи зерин мавҷуданд: мустақилият, беғаразӣ, салоҳиятнокӣ, ошкорбаёнӣ.

Мустақилияти назорати молиявӣ бояд тавассути мустақилияти молиявии мақоми назораткунанда, мӯҳлати нисбатан дарози ваколатҳои роҳбарони мақомоти назорати давлатӣ, дар муқоиса бо мӯҳлати ваколати мақомоти парлумонии ҳокимият таъмин мегардад [2]. Принципҳои беғаразӣю салоҳиятнокӣ риояи бечунучарои қонунгузории амалкунанда, муқаррар намудани стандартҳои (амалигардонии) намудҳои гуногуни назоратро пешбинӣ мекунад. Принципи ошкорбаёнӣ тавассути васоити ахбори омма дар

бораи натиҷаҳои кори мақомоти назоратӣ иттилоъ додан ба аҳли ҷамъиятро пешбинӣ менамояд. Барои ҳар намуди назорат ва мақоми назораткунанда регламенти дахлдор пешбинӣ шудааст, ки тартиб, пай дар пай иҷрои амалиёти назоратӣ ва шакли ҳисоботдиҳиро муайян мекунад.

Шаклҳои гуногуни назорат мавҷуд аст ва мавриди истифода қарор мегирад, ки онҳоро тибқи нишонаҳои мушаххас тасниф мекунад. Тасниф дар ҷадвали 1.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1.1. Таснифи шаклҳои назорати молиявӣ

Нишонаҳои тасниф	Шакли назорати молиявӣ
Регламенти амалигардонӣ	Ҳатмӣ, ихтиёрӣ, назорати берунаю дохилӣ
Вақти гузаронидан	Назорати пешакӣ, ҷорӣ ва минбаъда
Субъектҳои назорат	Назорати давлатӣ (аз ҷумла президентӣ, мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ ва намояндагӣ); назорати мақомоти худидораи маҳаллӣ; назорати мақомоти молиявиро кредитӣ; назорати идоравӣ; назорати дохилихоҷагӣ; назорати беғараз (аудиторӣ).
Объектҳои назорат	Назорати бучавӣ; назорати фондҳои ғайрибучавӣ; назорати андозӣ; назорати кредитӣ; назорати бима (суғурта); назорати асҷорӣ.

Назорати ҳатмиро мақомоти давлатии назорати молиявӣ тибқи қонунгузори амалкунанда дар мӯҳлати муқарраршуда амалӣ мекунад. Ба ин мақомот аз ҷумла Назорати молия, Палатаи ҳисоб, мақомоти андоз, ва ғайра мансубанд [1]. Назорати ташаббускоронаро мақомоти дахлдори субъектҳои хоҷагидор муайян мекунад ва он қисми таркибии идораи молия ба ҳисоб меравад. Назорати пешакӣ дар марҳилаи баррасию қабули буча, нақшаҳои молиявии субъектҳои хоҷагидор, сметаҳои даромад ва хароҷоти ташкилоту муассисаҳои бучавӣ амалӣ гардонида мешавад. Он арзёбии асоснокии нишондиҳандаҳои нақшаҳои гуногуни молиявӣ, аз ҷумла бучаҳои ҳамаи сатҳоро пешбинӣ мекунад. Ин шакли назорат имконият медиҳад, ки вайронкуниҳои эҳтимолии қонунгузори амалкунанда, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ пешгирӣ карда шаванд, захираю манбаъҳои иловагии даромадҳои эҳтимоли ошкор карда шаванд, ба истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои молиявӣ роҳ дода нашавад ва ғайра.

Назорати ҷорӣ дар рафти иҷрои бучаҳои ҳамаи сатҳҳо, нақшаҳои молиявӣ, барномаҳои алоҳида сурат мегирад. Шакли мазкури назорат на танҳо риояи интизоми молиявиро дар рафти татбиқи амалиёти молиявиро хоҷагидорӣ, балки таҳлили фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагидорро низ пешбинӣ мекунад. Назорати минбаъда дар рафти баррасию тасдиқи ҳисобот дар бораи иҷрои бучаҳо, ҷамъбасти фаъолияти молиявиро хоҷагидорӣ субъектҳои хоҷагидор оид ба охир расидани давраи ҳисобот ва соли молиявӣ умуман амалӣ гардонида мешавад. Он барои арзёбии натиҷаҳои иҷрои бучаҳо, иҷрои нақшаҳои молиявӣ ва таҳияи тактикаю стратегия дар соли навбатӣ ва солҳои минбаъдаи молиявӣ пешбинӣ шудааст.

Назорати давлатӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ гардонида мешавад. Мақсади назорати мазкур, умуман, риояи манфиатҳои давлат ва ҷамъият ҳангоми амалигардонии сиёсати молиявии давлат мебошад. Назорати мақомоти худидораи

маҳаллиро мақомоти дахлдори назорати молиявӣ амалӣ мегардонад ва он пеш аз ҳама ба назорату таҳлили рафти иҷроиши бучаҳои маҳаллӣ нигаронида шудааст. Назорати молияи мақомоти кредитӣ аз тафтиши саҳеҳият ва эътимодбахшии додаҳои ҳисоботи молиявии корхонаю ташкилотҳо иборат аст. Назорати идоравиро чузӯю томҳои махсуси вазорат ва идораҳо дар корхонаю ташкилот ва муассисаҳои тобеашон мегузаронанд. Мақсаду вазифаҳои чунин назоратро худи вазорату идораҳо муайян мекунанд.

Назорати дохилихоҷагиро чузӯю томҳои (воҳидҳои) молиявию иқтисодии корхонаю ташкилотҳо амалӣ мегардонанд. Мақсаду вазифаҳои ин назоратро мақомоти идораи субъектҳои хоҷагидор муайян мекунанд. Назорати мустақил (аудиторӣ)-ро ширкатҳои аудиторӣ, аудиторон тибқи қонунгузории амалкунанда ва санадҳои меъёрӣ, ки амалигардонии тафтишҳои аудиториро танзим (регламент) мекунанд, ба иҷро мерасонанд [3].

Усулҳои зерини амалигардонии назорати молиявиро ҷудо мекунанд: тафтиш, муоина, назорат, таҳлили вазъи молиявӣ, мушоҳида (мониторинг), ревизия. Тафтиш аз рӯи масъалаҳои алоҳидаи фаъолияти молиявӣ дар асоси ҳуҷҷатгузории ҳисоботӣ ва ҳуҷҷатҳои баромад (хароҷот) амалӣ гардонанда мешавад. Дар мавриди ошкор сохтани вайронкунии интизоми молиявӣ барои рафъи оқибатҳои манфии онҳо тадбирҳо андешида мешаванд. Муоина омӯзиши чанбаҳои алоҳидаи фаъолияти корхона ва ташкилотро ба мақсади муайян кардани вазъи молиявии он ва самтҳои имконпазири рушд пешбинӣ мекунад. Назорат (надзор) татбиқи амалиёти молиявиро ба мақсади ба меъёру талаботи қонунгузории амалкунанда мувофиқ кардани онҳо дарбар мегирад. Мунтазам ва дағалона вайрон кардани меъёру талабот, ки боиси поймол намудани манфиатҳои шарикони субъекти назорат мегардад, дар як қатор ҳолатҳо истифодаи мучозот, маслан, бозхонди иҷозатнома (литсензия) ба иҷрои ягон намуди фаъолият (амалиёт)-ро ба бор меорад. Мушоҳида мумкин аст аз ҷониби кредитор (қарздох) бо ризоияти субъект муқаррар карда шавад. Ҳамчунин мушоҳида мумкин аст ҳангоми муқаррар намудани нишонаҳои муфлисии молиявии корхона (иҷро накардани ўҳдадорихи молиявии корхона) аз ҷониби суди арбитражӣ қорӣ карда шавад. Таҳлили вазъи молиявӣ арзёбии натиҷаҳои фаъолияти молиявии субъекти хоҷагидорӣ ва самарабахшии истифодаи сармояи онро пешбинӣ мекунад.

Ревизия яке аз намудҳои аз ҳама паҳншуда ва ҳамаҷонибаи усули назорати молиявӣ ба шумор меравад. Аз лиҳози пуррагии дарбар гирифтани назорати фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ субъект ревизияҳои пурра, нопурра, мавзӯӣ ва комплексиро ҷудо мекунанд. Ревизияи пурра тафтиши ҳамаи чанбаҳои фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодиро дарбар мегирад. Ревизияи нопурра бо мақсади назорати чанбаҳои алоҳидаи фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ субъекти иқтисодӣ гузаронида мешавад. Ревизияи мавзӯӣ назорати фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ як қатор субъектҳои ҳамтипу иқтисодиро бо мақсади ошкор сохтани норасоии типӣ, вайронкунии қонун аз рӯи масоили алоҳидаи фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ пешбинӣ мекунад. Ревизияи комплексӣ тафтиши ҳамаҷонибаи фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ субъекти иқтисодӣ, аз ҷумла арзёбии ҳифозату самарабахшии истифодаи омилҳои истеҳсолот, риояи интизоми молиявӣ, сифатӣ (эътимодбахшӣ, сари вақт пешниҳод кардани иттилоот) ҳисоботи молиявиро дарбар мегирад.

Назорат ба ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ новобаста аз шакли моликият, мансубияти идорӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар қисми марбут ба гирифтани истифода бурдани маблағҳои бучаи давлатӣ ва фондҳои давлатии ғайрибучавӣ, ё марбут ба истифодаи ё идораи моликияти давлатӣ, ҳамчунин ба он пешниҳод шудани имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва дигар имтиёзҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ паҳн мешавад.

Назорати молиявии ғайридавлатӣ ба ду қисм ҷудо мешавад: назорати дохилиширкатӣ (корпоративӣ) ба ташкилоту муштариён аз ҷониби банқҳои тижоратӣ ва назорати аудиторӣ. Назорати дохилиширкатиро метавонанд чузӯю томҳои молиявию иқтисодӣ ва комиссияҳои тафтишотии корхонаю ташкилотҳо ба субут расонанд [5].

Низомнома дар бораи мақоми онҳо тавассути санадҳои дохилии меъерӣю ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Мақомоти назорати дохилӣ ҳам дурустии иҷрои ин ё он амалиётро аз ҷониби мақомоти иҷроия ва намояндагии идораи ташкилот таҳти назорат мегиранд ва ҳам назорати самарабахшӣ ва мақсаднокӣ хароҷотро, аз ҷумла дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ назорат мекунад. Ҳамчунин онҳо вазъи молиявии корхонаро арзёбӣ намуда, таҳти назорат мегиранд.

Бонкҳои тижоратӣ бояд риояи тартиби муқарраргардидаи бурдани амалиёти ҳисобию ҳазинавӣ (қассавӣ) ва қонунгузории асъорро назорат кунанд. Ҳангоми додани кредит ба ташкилот бонкҳои тижоратӣ мувофиқи шартномаи кредитӣ метавонанд дигар намудҳои назорати фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣю кредиторҳоро (қарзгиронро) ба субут расонанд. Чунин назорат аз ҷониби бонк унсури идораи таваккали кредитӣ ба шумор меравад.

Назорати аудиторӣ дар Тоҷикистон самти нисбатан нави назорат ба фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣю ташкилотҳо ба ҳисоб меравад. Дар маънои маҳдуд аудит тафтиши саҳеҳияти маърузаю изҳороти роҳбарият ва ҳисоботи ин тафтишро пешбинӣ мекунад. Дар Тоҷикистон то ҳол, аксаран, аудит чун фаъолияти мустасноии соҳибкорӣю аудиторҳо (ширкатҳои аудиторӣ) дар амалигардонӣю тафтишҳои мустақилонаи ғайри идоравӣю ҳисоботи ҳисобдорӣ (муҳосиботӣ) ва ё молиявӣ, ҳуҷҷатҳои пардохтию ҳисоббаробарӣю амалиёти алоҳидаи хоҷагидорӣ, эълomiaҳои андоз ва дигар ўҳдадорихою талаботи молиявӣю субъектҳои иқтисодӣ дар асоси шартномавӣ баррасӣ мегардад. Мақсади асосии фаъолияти аудиторӣ муқаррар кардани саҳеҳияту асоснокӣю ҳисоботи молиявӣю субъектҳои мазкур ба санадҳои меъерӣю дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда мебошад. Таҳти иборати саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ чунин дараҷаи аниқии ахборотҳои он фаҳмида мешавад, ки ба истифодабарандаи босалоҳият имкон медиҳад дар асоси он дар бораи натиҷаҳои фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ҳулосаи мушаххас барорад ва қарори дахлдор қабул кунад.

АДАБИЁТ

1. Бучет ва низоми бучет /Зери таҳрири умумии Буриева М.Ч./, нашриёти «Эр-граф», Душанбе, 2014, 400 с.
2. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. М.: Финансы и статистика, 2010.
3. Ковалев В.В. Практикум по финансовому менеджменту. Конспект лекций с задачами. М.: Финансы и статистика, 2010.
4. Котляр Э.А. Искусство и методы финансового анализа и планирования. -М.: НВП ИНЭЖ, 2008.-236 с.
5. Тўракулова Л.Т., Исмоилова Д.М. Маҷмааи таълимӣ-методӣ аз фанни молияи корхонаҳо. Хучанд, 2016.
6. Эълomiaии принципҳои дастурии назорати ИНТОСАИ (ташкilotи байналхалқии мақомоти олии назорати молиявӣ, шаҳри Лима, Перу, соли 1977).

УДК:631.11

Бадалов Х.Х., Бобомуродов П.Х.

ХУСУСИЯТҲО ВА АҲАМИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ДАР РУШДИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола оид ба хусусиятҳои асосии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва аҳамияти он дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ мавриди омӯзиши ҳамҷониба ва ҳулосагирии

зарурӣ дода шудааст. Мавқеи асосиро хусусиятҳои асосии фарқкунандаи ғайолияти корхонаҳои кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ бобати зарурат ва фароҳам овардани муҳити устувори дохилӣ ва берунӣ барои ғайолияти мӯътадили деҳқон-соҳибкор, инчунин омӯзиши асосҳои ҳуқуқию иқтисодии ислоҳоти сектори аграрии иқтисодиёти ватанӣ атрофи муносибатҳои моликият ва дигаргуниҳои калони ба амал омада, таҳлили нишондиҳандаҳои фарқкунандаи ғайолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳуқуқҳои васеи ғайолияти онҳо ва асоснок намудани ҳулоса ва пешниҳодҳо барои таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар идоракунии иқтисоди миллиро дар бар мегирад.

Вожаҳои калидӣ: ғайолияти деҳқонӣ, соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии деҳқонӣ, ғайолияти корхонаҳои кишоварзӣ, хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ, деҳқон-соҳибкор.

Бадалов Х.Х., Бобомуродов П.Х.

ОСОБЕННОСТИ И ЗНАЧЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ (ФЕРМЕРСКОЙ) ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ УПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

В статье проведено комплексное исследование и сделаны необходимые выводы об основных особенностях деятельности деhkанских хозяйств и их значении в развитии управления народным хозяйством. Основное положение занимают основные отличительные черты сельскохозяйственных предприятий, производство сельскохозяйственной продукции и необходимость создания стабильной внутренней и внешней среды для нормальной деятельности фермеров, а также изучение правовых и экономических основ аграрного сектора, реформа, дифференцирующие показатели деhkанских хозяйств, их широкие права и обоснование выводов и рекомендаций по обеспечению устойчивого развития сельского хозяйства в управлении народным хозяйством.

Ключевые слова: деhkанское хозяйство, земледелие, фермерство, сельскохозяйственные предприятия, особенности сельскохозяйственного производства, фермер-предприниматель.

Badalov Kh. H., Bobomurodov P.Kh.

FEATURES AND SIGNIFICANCE OF AGRICULTURAL (FARM) ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article carried out a comprehensive study and made the necessary conclusions about the main features of the activities of dehkhan farms and their significance in the development of national economy management. The main position is occupied by the main distinguishing features of agricultural enterprises, the production of agricultural products and the need to create a stable internal and external environment for the normal activities of farmers, as well as the study of the legal and economic foundations of the agricultural sector, the reform, the differentiating indicators of dehkhan farms, their broad rights and the rationale for conclusions and recommendations. to ensure the sustainable development of agriculture in the management of the national economy.

Key words: dehkhan farm, agriculture, farming, agricultural enterprises, features of agricultural production, entrepreneurial farmer.

Соҳаи баландсифати кишоварзӣ асоси некӯаҳволии моддӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошад, зеро ба бахши мазкур рушди устувор ва нигоҳ доштани амнияти озуқавории кишвар имконнопазир аст.

Хоҷагии деҳқонӣ, дар баробари саноати вазнин ва мошинсозӣ яке аз муҳимтарин

бахшҳои иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Маҳз хоҷагии деҳқонӣ, дар тамоми кишварҳои тараққикардаи ҳақон дар баҳши афзалиятноктарин қарор дошта, дар ИМА, Фаронса, Олмон, Бритониёи Кабир, Чопон, Италия, Шветсия ва дигар давлатҳо дар доираи протекционизми давлатӣ қарор дорад, ки дар доираи аз 15 то 60% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ субсидия мегирад [5, с. 3]. Дар кишварҳои мазкур хоҷагиҳои деҳқоние, ки таърихи тӯлонӣ доранд, асосан ба кишоварзӣ машғуланд. Онҳо ба моликияти хусусии замин асос ёфтаанд, аз меҳнати кирои истифода мебаранд ва дар шароити рақобати шадиди иқтисоди бозаргонӣ ҳамчун хоҷагиҳои сермаҳсул рушд мекунанд. Мусаллам аст, ки ҳадафи асосии онҳо ба даст овардани ғоида мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти шароити гуногуни табиӣ - иқлимӣ, шумораи зиёди аҳоли ва бозори дохилӣ, мушкилоти баланд бардоштани самаранокии хоҷагии кишоварзӣ ҳамеша шадид буд, ҳаст ва менамояд. Бо вучуди тадбирҳои дар марҳилаҳои гуногуни рушди сиёсии кишвар андешидашуда ва тағйиротҳои пешрафти муайяни мусбат, ҳанӯз пурра ҳал намудани мушкилиҳои ба ҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба мо муяссар нагардидааст. Дар баробари ин, мушкилоти муосири комплекси агросаноатии Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи таърихии татбиқи ислоҳоти аграрӣ, бояд ҳаллу фасл карда шаванд.

Мафҳуми «хоҷагии деҳқонӣ» дар хотираи насли калонсол ҳамчун хоҷагиҳои ягонаи деҳқонии собиқ боқӣ мондааст. Пас аз соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон маротибаи аввал 19 майи соли 2009, № 526 ғайолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳукми қонунӣ пайдо намуд. Бо қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)” асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилии ғайолияти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва ҳуқуқи уҳдадорҳои аъзои онро муайян карда, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ғайолияти хоҷагидорӣ мазкур рағона гардидааст.

Ҳадафи асосии қонуни мазкур дар он асос меёбад, ки сектори аграрии иқтисодӣ бо истеҳсоли маҳсулоти ватании кишоварзӣ ғайӣ гардида бозорҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин карда шаванд. Аз тарафи дигар бошад, барои баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, кори бомуваффақиятноки дигар соҳаҳои муҳими комплекси хоҷагии халқ, таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат ба ҳисоб меравад. Бояд қайд, намуд ки дар шароити хоҷагидорӣ фармонравой-маъмури тамоми ғайолияти хоҷагидорӣ аз рӯи низомии назорат ва тақсмоти давлатӣ ба роҳ монда мешуданд. Ба андешаи мо ин амал қобилияти қарорқабулкунӣ хоҷагидоронро маҳрум месохт ва қобилияти тафаккури эҷодиву пурмаҳсули роҳбаронро рад ва мазмуни асосии соҳибқориро аз байн мебард. Шояд барои баъзе аз истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ ин гуна равиш қобили қабул ва ғоидаовар буд. Аммо, ногуфта намонад, ки ин равиш аз ҷиҳатҳои манфӣ низ оро набуда пеш аз ҳама исрофқорӣ буда ба самаранокии пасти истеҳсолот оварда мерасонид ва ба рушди иқтисоди кишвар монеа бунёд карда, рақобатпазирии онро дар қиёс бо дигар кишварҳои ҳақон таъмин намекард. Дар бобати истеҳсоли маҳсулот ва ашӯи ҳом, ҳосилнокии меҳнат ва ғайра низ ҳамин гуна вазъият ба амал омад. Ҳамаи ин равишҳо ба дараҷаи пасти зиндагонӣ ва некуаҳволии мамлакат оварда расонида оқибатҳои манфие, ки дар кишвар бавучуд омаданд оварда расонид. Беҳуда нест, ки мавқеи давлатдорӣ аз сарвати он муайян нагардида, балки аз рӯи бомуваффақият анҷом додани амалиёти хоҷагидорӣ ва тичоратии он муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, масъалаи ноил шудан ба самаранокии баланди иқтисодӣ яке аз ҳадафҳои асосии рушди ҳар як кишвар буда, барои кишвари мо низ ин аҳамияти ҳаётан муҳим дорад [3, с.132].

Мувофиқан, охири қарни гузашта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюлҳои манфии агросаноатӣ ба назар расиданд, ки барои ислоҳоти куллии он замина ба вучуд овард ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббус кард, ки муносибатҳои иқтисодиро бо роҳи аз байн бурдани мавқеи монополии шакли давлатии моликият ба воситаҳои истеҳсолот, аз ҷумла заминҳои кишоварзӣ ба аҳолии деҳот тақсим намояд [3, с.134].

Дар рафти ислоҳоти сектори аграрии иқтисодии ватанӣ атрофи муносибатҳои

моликият дигаргуниҳои калон ба амал омаданд. Дар ин маврид муносибатҳои нави ташкили истеҳсолотро, ки ба моликияти хусусии воситаҳои истеҳсолот асос ёфтаанд, вобаста ба хусусигардонии моликият шурӯъ намуданд [4, с.53]. Ба ақидаи мо ғайридавлатигардонӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ аз равандҳои объективии иқтисодӣ мебошанд, ки зарурати паст шудани ҳавасмандгардонии меҳнат аз дараҷаи зарурии истеъмоли, аз назорати давлат баромадани сатҳи таваррум, ки бозистии истеҳсолотро ба миён овард мебошад. Аз ин рӯ, раванди таъсиси асосҳои иқтисоди бозорӣ дар шароити бӯҳрони назаррас ва паст шудани сатҳи истеҳсоли тамоми молҳо сурат гирифт, ки ба дигаргуниҳои назарраси сохторӣ дар иқтисодиёт тақони ҷиддӣ бахшид. Ин равандро натиҷаи амали омилҳои объективӣ ва субъективӣ мебошанд. Аммо, роҳи асосии аз ин муҳит баромадан танҳо бо зиёд кардани самарани истеҳсолот дар асоси ташаккули низоми нави мустақили истеҳсолкунандагон чи дар хоҷагии халқ ва чи дар хоҷагии қишлоқ имконпазир аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, хусусиятҳои асосии фарқкунандаи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ инҳоянд:

- шакли соҳибкории озод, ки ба манфиати мутақобилаи иқтисодӣ асос ёфтааст;
- бартарияти моликияти хусусии воситаҳои истеҳсолот, аз ҷумла замин;
- бунбасти истеҳсолӣ ва ташкилӣ, мавҷудияти мақоми шахси ҳуқуқӣ;
- тақсимоти меҳнат дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Махсусан, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

роҳбари он якҷанд вазифаҳоро якбора иҷро мекунад масалан ҳамчун:

- ✓ соҳибмулк;
- ✓ коргар-иҷрокунанда;
- ✓ деҳқон – соҳибкор.

Хусусияти фарқкунандаи дигари ин шакли фаъолият дар он аст:

- худидоракунии тақрористеҳсолкунӣ дар давраи истеҳсолот;
- миқёси истеҳсолот ва сатҳи бозорпазирии иқтисодиёт бояд қисми асосии даромади аз ӯи онро таъмин намояд.

Вобаста аз рӯи нишондиҳандаҳои фарқкунанда ба мо маълум гашт, ки фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳуқуқҳои васеи фаъолияти хоҷагидориро доранд:

- ✚ онҳо ба таври ихтиёрӣ ташкил карда мешаванд; ҳаҷми истеҳсолотро мустақилона муайян мекунанд;
- ✚ кориши маҳсулотро аз рӯи салоҳияти худ ихтиёрдорӣ карда, барои муносибатҳои хоҷагӣ шариконро худ интихоб менамоанд.

Инчунин онҳо ҳуқуқ доранд, ки барои фурӯши маҳсулоти худ шартномаҳо баста, нархномаҳоро бо назардошти вазъи бозорӣ дар асоси талабот пешниҳод менамоанд, амалиёти содиротиву воридотиро анҷом дода, масъалаҳои истифодаи замин, истифодаи меҳнати кироя ва дигар масъалаҳои ташкилиро мустақилона ҳал намоанд. [8, с.35].

Ин гуна хоҷагиҳои деҳқонӣ нисбат ба хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли дараҷаи баланди ташкили истеҳсолотро дар сектори хусусии идоракунии доранд. Дар давоми даҳ соли охир аз ҳисоби истифода бурдани заминҳои президентӣ (ба ҳисса тақсим кардани онҳо) бисёр хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли аз рӯи характери иқтисодии худ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ наздик шуда, бо мурури замон тамоми хусусиятҳоро соҳиб шуда метавонанд. Дар давраи ба амал баровардани ислоҳоти аграрӣ бояд ба ҷамъият афзалиятҳоро бештар дод, то ки дар он ҳар як деҳқон имконият пайдо кунад ҳам худ манфиат ба даст орад ва ҳисси онро ба манфиати давлат низ пардозад. Ҳар қадар деҳқонон тавонанд бештар манфиати шахсии худро дарк намоанд, ҳамон қадар манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии давлат назаррастар мегардад [8, с. 40].

Хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ аз зарурати фароҳам овардани муҳити устувори дохилӣ ва берунӣ барои фаъолияти мӯътадили фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳама давраҳои ҳавасҳои табиӣ иборат аст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта собит мекунад, ки озодии пешбурди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (муҳити дохилӣ) тавассути дастгирии давлатӣ ба деҳқонон (муҳити беруна) омилҳои муҳими самаранокии он мебошад. Яке аз шартҳои муҳими

самарабахши он дар хочагии кишлоқ шахсияти худи деҳқон-соҳибкор мебошад. Дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ барои тавсифи модели идеалии фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ таърифҳои гуногун дода шудаанд. Масалан, Маъмурияти тичоратии хурд дар Иёлоти Муттаҳида чунин мешуморад, ки муваффақияти деҳқон-соҳибкор бо чунин сифатҳо арзёбӣ мегардад: пеш аз ҳама ӯ устои кори худ аст, қобилияти таҳлил карданро доро мебошад, барои барқарор кардани муносибатҳои дучониба бо ҷомеа кӯшиш меварзад, қобилияти барқарор кардани робитаро бо корхонаву ташкилотҳои истеъмолгар қавӣ мегардонад, дорои дониши техникӣ ва технологӣ ва ғайра мебошад.

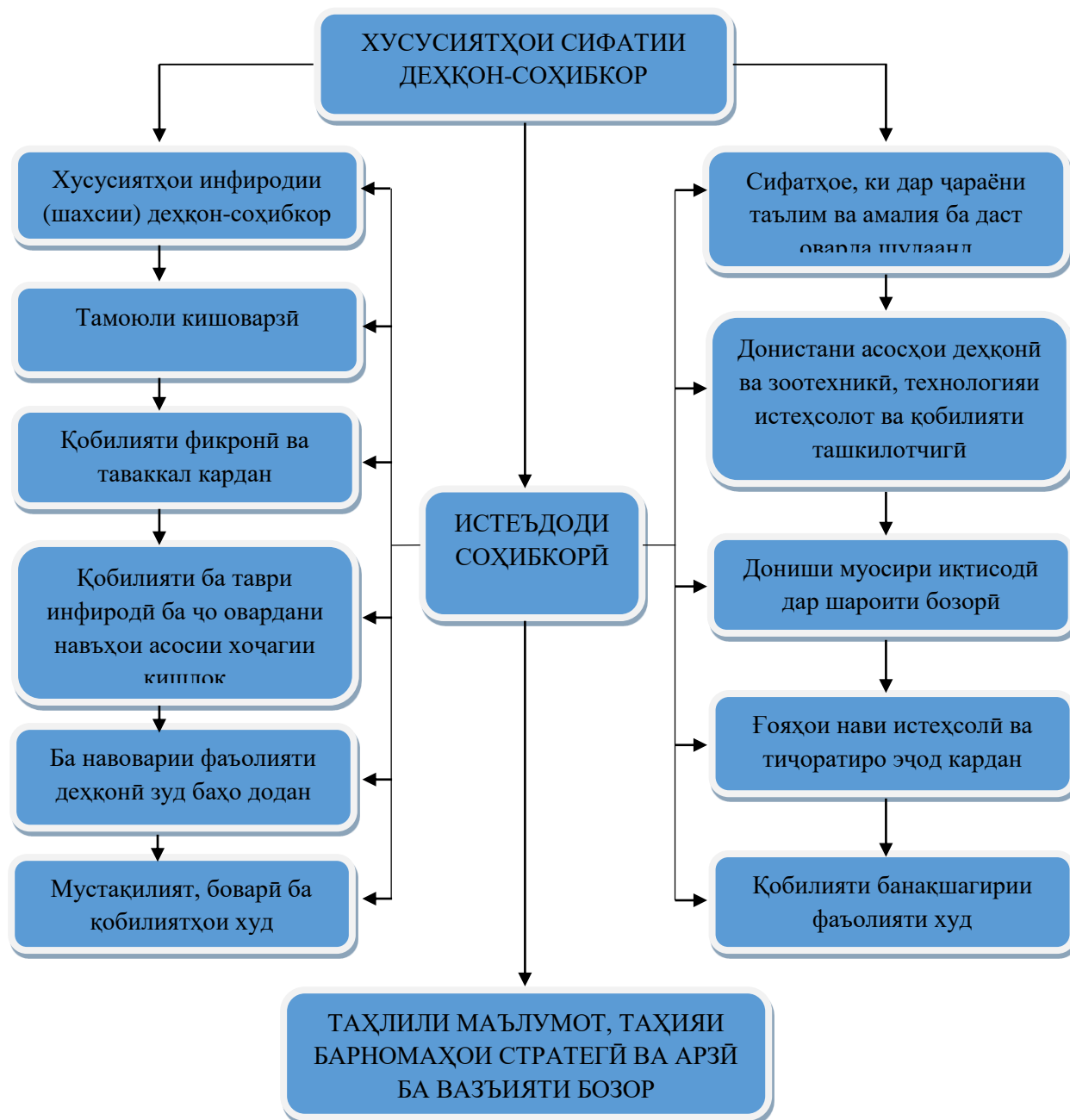
Т. Ҳечз, профессори Донишгоҳи Колумбия, вобаста ба таъсири омилҳои табиӣ дар пешбурди фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, бар ин назар аст, ки интихоб ва қабули ин ё он тасмими иқтисодӣ барои ба даст овардани фоидаи бештар дар ниҳоят аз рӯи принципҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад. Омӯзиши ҳаматарафаи омилҳои табиӣ ва пайвастании онҳо бо донишҳои иқтисодӣ, ба ақидаи профессор Ҳечз, имкон медиҳад, ки истеҳсолот дар хочагии кишлоқ дилпуруна ва бомуваффақият ташкил карда, фоидаи бештар ба даст оварда шавад [7, с. 106]. Яке аз ҷиҳатҳои манфии фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсолоти хочагии кишлоқ ин набудани қобилияти аниқ пешгӯӣ кардани натиҷаҳои ниҳой мебошад. Дар бисёр мавридҳо ҳодисаҳои ҷой доштанд, ки маблағгузориҳои ҷиддӣ дар истеҳсолоти хочагии кишлоқ бинобар ҳодисаҳои фавқулодаи табиӣ натиҷаҳои дилхоҳро ба даст наоварданд.

Фаъолият дар соҳаи хочагиҳои деҳқонӣ мисли дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо ба таваккали истеҳсолӣ, балки ба хавфи бозорӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ низ вобаста аст. Аз ин рӯ, пешравии бомуваффақияти хочагиҳои деҳқонӣ дар шароити бешубҳа душвор қобилияти муқовимат (тобовар) ба хатар ва номуайяниро дар оянда тақозо мекунад. Сатҳи хавф ҳамон қадар зиёд мешавад, ки номуайяни зиёд бошад. Деҳқон-соҳибкор дар чунин ҳолатҳо мекӯшад, ки хавфро кам карда, оқибатҳои онро рафъ созад ва дар шароити номатлуб тавоноии иқтисодиро баланд бардорад. Вай инчунин кушиш мекунад, ки аз фаъолияти соҳибкориаш ҳаҷми даромадро зиёд гардонад.

Ба ақидаи мо, деҳқон-соҳибкор шахсе мебошад, ки дар заминаи ташаббускорӣ ва навоарӣ қодир буда, масъулияти пурраи иқтисодӣ, молиявӣ, маънавӣ ва иҷтимоиро ба дӯш дорад. Вай инчунин қодир аст, ки омилҳои истеҳсолотро бо тартиби махсус барои ба даст овардани даромади соҳибкорӣ (фоида) истифода барад.

А.Семёнов сифатҳои хоси деҳқон-соҳибкоро дар соҳаи кишоварзӣ чунин пешниҳод кардааст: деҳқон-соҳибкор ин шахсест, ки майлу хоҳиши хочагидорӣ дошта дар ҷустуҷӯи имкониятҳо ва ташаббус буда, майл ба таваккал, сифат ва ҳосилнокии меҳнатро дорад ва барои барқарор намудани робитаҳо бо истеъмолгар саъй намуда, аз назорати низоми хочагидорӣ огоҳ буда мустақил мебошад [6, с.19].

Дар асоси донишҳои андӯхта ва таҷрибаи амалӣ, инчунин бо назардошти хусусиятҳои кишварамон меболяд таърифи саҳеҳи фаъолияти соҳибкориро дар фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ ба таври васеътар пешниҳод намоем. Ба андешаи мо ду гурӯҳи сифатҳои ҳосро тақсим кардан айнаи муддаост: сифатҳои, ки бо огоҳии табиӣ шахс алоқаманданд ва дар ҷараёни омӯзиш, дар натиҷаи таҷрибаи амалӣ ба даст омадаанд.

Расми 1. Тавсифномаи деҳқон-соҳибкор

Бояд гуфт, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ барои мо падидаи нав ҳисобида нашуда он дар хотираи генетикии гузаштагони мо ҷой гирифтааст. Барои рушди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити зарурӣ фароҳам овардан хеле муҳим аст. Хоҷагии деҳқонӣ базаи асосии иқтисодиёти ояндаи давлат ба шумор меравад. Ин чунин маъно дорад, ки намудҳои таърихии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқониро аз нав барқарор намуда, онҳоро бо таҷрибаи ҷаҳонӣ бо назардошти комёбиҳои навтарини илмӣ – иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагии қишлоқ пайваста кардан лозим аст. Чунин вазифа бояд дучониба сурат бигирад: фароҳам овардани шароити зарурии ташкилию иқтисодӣ ва эҳёи табақаи муайяни ҷамъият (деҳқон-соҳибкор), ки симои асосии иқтисодиёти мо шуда

метавонанд. Вазифаи дуҷум назар ба вазифаи яқум хеле душвортар ба назар мерасад ва вақти зиёдро низ дарбар мегирад. Барои ҳамин таҷрибаи фаровону бойи ниёгонамонро ҳаматарафа омӯхта, аз он дар фаёлияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамачониба истифода бурдан лозим аст [1, с. 27].

Тадқиқотчи машҳури соҳаи кишоварзӣ А.Энгельгард чунин далел оварда буд: барои деҳқони асил будан бояд фарди асил таваллуд шуд, заминро дӯст дошт ва дар ин хоки сиёҳ меҳнат кард. Дар шароити муосир ба андешаи мо чунин аст, ки ба мутахассисони ин соҳа бояд ба таҳсилоти фаро гирифта шаванд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки низоми муттаҳидшудаи оморасозии деҳқон-соҳибкор на танҳо дар курсҳои кӯтоҳмуддат, балки дар муассисаҳои таълимии тахассусии ватанӣ ва хориҷӣ низ таъсис дода шавад [2, с. 3].

Дар соҳаи кишоварзӣ аҷиб аст, ки озодии идоракунии заминро бо танзими ҳатмии давлатии шароити рушди соҳибкорӣ, яъне бо фароҳам овардани муҳити мусоиди берунӣ пайвастан мумкин нест. Ин, аввалан, вобастагӣ аз қувваҳои элементарии табиат аст, ки бояд безарар ё бартараф карда шаванд (хушксолӣ, тӯфонҳо, борони сел, жола ва ғ.); дуҷум, зарурати аз баъзе оқибатҳои манфии муносибатҳои бозаргонӣ ҳифз кардани деҳқонон, махсусан дар марҳалаи ибтидоии фаёлият (масалан, ташкили суғурта, додани қарзҳои имтиёзнок, субсидияҳои давлатӣ ва ғайра).

Дар мавриди таҳлили нуқтаҳои муҳталифи ин масъалаҳо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки фаёлияти деҳқонӣ ин амалигардонии нерӯи инсонист, ки дар омезиши дурусти омилҳои истеҳсолӣ ва омилҳои асосии зерин хавф ифода меёбад. Деҳқон-соҳибкор дар истеҳсолоти техника ва технологияи навро истифода бурда бо усулҳои нави фаёлияти ҳешро идома медиҳад. Вай фаёлияти худро, ки боиси кам шудани хароҷоти инфиродӣ мегардад, дар асоси маълумотҳои наргузори ҳамин тавр пеш мебарад. Деҳқон-соҳибкор фаёлияти маркетингиро бодикқат танзим намуда бозорро меомӯзад ва маҳсулоти ниёзи мардумро муайян карда барои қонеъ қунондани талаботи истеъмолгар мекушад. Дар натиҷа, вай аз тоҷирони оддӣ бештар даромад мегирад. Илова бар ин, ӯ ҳамеша таваққалро рад карда фаёлияти деҳқонияшро бо мақсади ба даст овардани манфиати иқтисодӣ идома медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Бадалов Х.Х. Проблемы учета торговой наценки в условиях рынка // Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему «Актуальные проблемы учета, анализа и аудита в Республики Таджикистан» (12 апреля 2013г.) Таджикистан, г. Душанбе: РТСУ стр. 26-28.
2. Добрынин В. Развитие сельского хозяйства в условиях рыночной экономики // АПК: экономика, управление.- 1991, № 3.- с. 3.
3. Низомов С.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 8. С. 133-140.
4. Низомов С.Ф. Хусусиятҳои баҳисобгирӣ ва хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ / С.Ф. Низомов, Д.Ҷ. Иқромова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 2. С. 51-60.
5. Попов А.А. Аграрный потенциал России: перспективы развития.- М.: Экономика, 1998.- 191 с.
6. Семенов А. Развитие кооперации в агропромышленном комплексе // Международный сельскохозяйственный журнал - 1998, №2,-с. 17-19.
7. Хеджес Т. Организация хозяйства на фермах,- М.: Прогресс, 1996 - 116 с.
8. Хусаинов, И. Ф. Развитие бухгалтерского учета и отчетности малых и средних сельскохозяйственных организаций: дисс...канд. эконом. наук: 08.00.12 / Хусаинов Ильдар Файласович. - Нижний Новгород, 2014. - 183 с.

Ализода Т.С.

ИСЛОҲОТИ ЗАМИН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШОВАРЗӢ

Мушкилоти таъмини самаранокии иқтисодии истифодабарии замин бо вучуди қабули барномаҳои дахлдори соҳавӣ ҳалнашуда боқи мемонад. Аз ин рӯ, омӯзиши таъмини самаранокии иқтисодии замин яке аз мавзӯҳои мубрам мебошад. Дар мақола чихати бозҳам баланд бардоштани истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ ва зиёд намудани заминҳои таъиноти кишоварзӣ аз ҳисоби заминҳои бекорхобида мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ҷумҳурӣ мақомоти иҷроқунандаи танзими меъёрию ҳуқуқии таъмин, ҳифз ва такрористеҳсолкунии ҳосилнокии заминҳои таъиноти кишоварзӣ, назорати риояи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи мазкур, ки иҷрои маҷмӯи чорабиниҳо оид ба баландбардории ҳосилхезии замин ва ҳифзи муҳити зистро таъмин меқунанд, ташкил карда шудааст. Бояд гуфт, ки истифодаи сарфакоронаи замин бе дастгирии давлатии молистеҳсолқунандагони ватанӣ, дар навбати аввал намояндагони бизнеси миёна ва хурди аграрӣ ҳамчун асоси аҳолии деҳот ғайриимкон аст. Ба номгӯи дастгириҳои мазкури давлатӣ хуб мебуд қарздиҳии заминию ипотекии хоҷагиҳои деҳқонии фермерӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, танзими нархҳои хариди маҳсулоти кишоварзӣ, суғуртақунонии хатарҳо дар бизнеси аграрӣ ворид карда шаванд.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, замин, кишоварзӣ, хоҷагидорӣ, сармоягузорӣ, дастгирии давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонии фермерӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, ҳифзи муҳити зист, ҳосилнокӣ

Ализода Т.С.

ЗЕМЕЛЬНАЯ РЕФОРМА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Проблема обеспечения экономической эффективности землепользования остается нерешенной, несмотря на принятие соответствующих отраслевых программ. Поэтому изучение экономической эффективности земель - одна из важнейших тем. В статье исследуются пути дальнейшего повышения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения и увеличения площади земель сельскохозяйственного назначения за счет неиспользуемых земель. В стране создан исполнительный орган для регулирования предоставления, охраны и воспроизводства сельскохозяйственных земель, контроля за соблюдением нормативных требований в этой сфере, который обеспечивает реализацию комплекса мер по повышению плодородия почв и защите окружающей среды. Следует отметить, что экономное использование земли невозможно без государственной поддержки отечественных товаропроизводителей, в первую очередь представителей малого и среднего аграрного бизнеса как основы сельского населения. Хорошо бы включить в этот перечень господдержку земли и ипотечное кредитование фермерских хозяйств и личных подсобных хозяйств, регулирование закупочных цен на сельхозпродукцию, страхование рисков в аграрном бизнесе.

Ключевые слова: эффективность, земля, сельское хозяйство, сельское хозяйство, инвестиции, государственная поддержка, деҳқанские хозяйства, сельскохозяйственная продукция, охрана окружающей среды, продуктивность

Alizoda T.S.

LAND REFORM AND ITS ROLE IN PROVIDING EFFICIENCY OF THE AGRICULTURAL ECONOMY

The problem of ensuring the economic efficiency of land use remains unresolved, despite the adoption of relevant sectoral programs. Therefore, the study of the economic efficiency of lands is one of the most important topics. The article examines ways to further improve the efficiency of agricultural land use and increase the area of agricultural land at the expense of unused land. An executive body has been created in the country to regulate the provision, protection and reproduction of agricultural land, monitor compliance with regulatory requirements in this area, which ensures the implementation of a set of measures to improve soil fertility and protect the environment. It should be noted that the economical use of land is impossible without state support of domestic producers, primarily representatives of small and medium-sized agricultural businesses as the basis of the rural population. It would be nice to include in this list state support for land and mortgage lending to farms and personal subsidiary plots, regulation of purchase prices for agricultural products, insurance of risks in the agricultural business.

Keywords: efficiency, land, agriculture, agriculture, investments, government support, dehqan farms, agricultural products, environmental protection, productivity

Дар “Барномаи беҳатарию хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020” пешбинӣ шуда буд, ки намудҳои асосии хӯроквории истеҳсоли ватанӣ барои тамоми шаҳрвандони ҷумҳурӣ дастрас бояд бошад. Он то чӣ андоза иҷро шуд? Маълум аст, ки масъалаи мазкур бисёр муҳим буда, аз ҳалли он натавонанд беҳатарию хӯрокворӣ, балки беҳатарию ҳуди аҳоли вобаста мебошад. Ин аст, ки аҳамияти истифодаи самараноки замин дар ҳама ҷо дар ҷойи аввал аст.

Дар мамлақати мо захираҳои замин натавонанд воситаи истеҳсолот ва объекти хоҷагидорӣ мебошанд, балки сармояе, ки ба соҳибаш ғоида меоварад ва ҳамчунин, моликияти ғайриманқуле, ки объекти моликият мебошад, шуморида мешавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки мушкилоти истифодаи самараноки захираҳои замин ба таври умумӣ, бо истифодаи тамоми таркиби иқтисодҳои замин- ҷиҳатҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, истеҳсолию технологӣ ва иҷтимоӣ ҳал карда шавад.

Ислоҳоти ҷорӣ замин ҳоло дорои норасоии ҷиддӣ мебошад: аз як тараф, ҳангоми амалисозии он иқтисодҳои иқтисодии замин ҳамчун захираи табиӣ ба ҳисоб гирифта намешавад, аз тарафи дигар, тартиби расмикунонии қитъа ва ҳиссаҳои замин мураккаб мебошад, бо истифодаи он баҳисобгирии кадастрӣ ва бақайдгирии ҳуқуқ ба он душвор аст, ҳамчунин, дар асоси он заминсозии маҷмуи ҳудудҳо гузаронида намешавад. Сабабҳои асосии ҳолати бавучудода аз инҳо иборатанд:

1. Такмил наёфтани қонунгузорию ҷорӣ танзимкунандаи ҷанбаҳои ҳуқуқии гардиши заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ. Махсусан, адами механизмҳои ташаккули содагардонида ва бақайдгирии қитъаҳои заминро барои моликияти ҳиссаӣ, ҳавасмандии сусти заминистифодабарандагон ва соҳибмулкони он ба баландбардории ҳосилнокии майдонҳо ва монанди инҳоро метавон қайд кард.

2. Набудан ва сатҳи пасти касбии мутахассисон дар соҳаи барасмиятдарории ҳуқуқ ба замин ва ҳалли масъалаҳои заминсозӣ инчунин заминистифодабарии хоҷагии қишлоқ. Дар натиҷа муҳлати барасмиятдарории қитъаҳои замин барои истифодабарии шахсӣ муддатҳо кашол меёбад. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аксар вақт фаъолиятшонро бе барасмиятдарории зарурии ҳуқуқии замин, ки моликияти давлат мебошад, ба роҳ мемонанд [2].

Зуд-зуд тағйир ёфтани қонунгузорӣ, ки натиҷаи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мебошад, ба пастшавии сатҳи шиддатнокии сермахсулии истеҳсолоти кишоварзӣ оварда расондааст.

Сермахсулшавӣ (интенсифакатсия)-и хоҷагии қишлоқ гуфта, раванди афзоиши маблағгузориҳои сарфакоронаи воситаҳои истеҳсолот ва меҳнат ба воҳиди майдони замин аз ҳисоби пешрафти илмию техникӣ ва истифодаи механизми нисбатан мукаммали хоҷагидорӣ бо мақсади афзуннамоии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, баландбардории сифати он ва пасткунии арзиши аслии фаҳмида мешавад.

Сатҳи шиддатнокӣ (интенсивият)-и хоҷагии қишлоқ дар корхонаю хоҷагиҳо новобаста ба шакли моликият, бо андозаи хароҷот ба ҳисоби 100 гектар майдони замин, дар чорводорӣ бошад, ба сари чорво ҳисоб карда мешавад. Ченаки сермахсулии хоҷагии қишлоқ маҳсулоти иловагӣ, даромади умумӣ ва соф, фоидае, ки аз ҳисоби маблағгузориҳои иловагии меҳнат ва воситаҳо аз ҳар гектар замин, ё ба ҳисоби сари чорво ба даст омадаанд, мебошад. Дар ин маврид меъёри иловагии самаранокии интенсифакатсияи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ рушди серҳосилии заминро дар назар дорад.

Дар давраи имрӯзаи рушди КАС ва иқтисодиёти миллӣ танҳо бояд ба сармоягузорӣ таъя кард, ҳарчанд сармоягузорию мазкур маҳдуд аст. Бояд қайд кард, ки механизми пурқувват ва боз таъсирбахши сатҳ ва самаранокии истифодаи замин омили инсонӣ ва рентаи замин ба ҳисоб мераванд.

Норасоӣ ва саҳвҳои зиёди ба сектори аграрӣ хос бо сабаби бо кадрҳои баландихтисос таъмин набудани деҳот ба амал омадаанд. Барномаҳои таълимии мактабҳои олии бошанд, омӯзиши мушкilotи чиддии заминро дар ҳаҷми нокифоя дар бар гирифтаанд.

Вобаста ба ин, гузаштан ба сатҳи сифатан нави бадастории иттилоот зарур аст, технологияи ҳозиразамон ва усулҳои таълими фосолавӣ, интернет-захираҳо дар раванди таълимиро истифода бояд бурд, ки онҳо ба баландбардории сифати матолиби таълимӣ, гуногунрангии шакл ва усулҳои кор бо шунавандагон, пурзӯрнамоии самараи таълимӣ аз ҳисоби имкониятҳои иловагии иттилоотӣ мусоидат хоҳанд кард.

Бояд ёдовар шуд, ки дар ҳолати мавҷуд будани соҳибмулкони коргарони кироя дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таъмини замин на ҳамчун таносуби майдони заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба миқдори аҳолии ҳудуди мазкур, балки ҳамчун таносуби заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқи ҳамчун моликият барасмиятдароварда ба теъдоди соҳибмулкони: ашхоси инфиродӣ ва ҳуқуқӣ бояд муайян карда шавад. Нишондиҳандаи мазкур сатҳи миёнаи таҷаммуи заминҳои кишоварзиро дар дасти заминдорон амалан нишон дода метавонад. Аз ҳад зиёд чамъшавии замин дар дасти соҳибмулкони калон метавонад ба безаминшавии сокинони деҳот оварда расонад, ки дар навбати худ боиси муносибати манфии онҳо ба замин мегардад ва имконият намедихад синфи миёна ташаккул ёбад, рушди устувори ҳудудҳои деҳот амалӣ гардад.

Сармоягузорию калон, пеш аз ҳама, ба соҳибмулкони ҳиссаҳои замин ба сармояи оинномавии чамъиятҳои қушодаи саҳҳомӣ ба ивази аксия ва дивидендҳо бо шартҳои кори фоидаовари корхонаи мазкур воридсозии ҳиссаҳои ҳудро пешниҳод мекунанд. Дар чунин ҳолат дорандаи моликияти заминро равшан дарк намудани он чиз зарур аст, ки моликияти ҳудро ба сармояи моликияти саҳҳомӣ ворид карда, ӯ соҳибмулки чамъияти саҳҳомӣ мешавад ва мутобиқ ба ин ба ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои узви чамъияти мазкур соҳиб мегардад.

Ҳамчунин, соҳибмулки саҳҳом шуда, дар ҳолати баромадан аз чамъияти саҳҳомӣ ҳуқуқҳо ба қитъаи қудошударо дар шакли молӣ аз даст медихад. Шакли баромадан аз чамъияти саҳҳомӣ ин фуруши саҳмия дар бозори фондӣ ё харидани он аз тарафи ҳуди чамъияти саҳҳомӣ мебошад. Бисёр вақт дар чунин ҳолатҳо сармоягузорию соҳибмулки ҳиссаи заминро ба иштибоҳ меандозанд, дар натиҷа сардори чамъияти саҳҳомӣ заминдорони калон мешаванд.

Ҳангоми гузаронидани заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқ ба категорияҳои дигар алҳол чораҳои ҳифзи онҳо, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати иқтисодӣ, басанда нестанд. Дар тамоми ҷумҳурӣ, аз он ҷумла дар моддаи Кодекси замин қайд шудааст, ки заминҳои кишти махсусан пурқимати маҳсулдеҳи хоҷагии қишлоқ, аз он ҷумла заминҳои кишти кишоварзии корхонаҳои таҷрибавию истеҳсолии муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ ва зерсохторҳои таълимию таҷрибавии муассисаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, заминҳои кишоварзие, ки арзиши кадастрии онҳо ба таври назаррас аз сатҳи арзиши кадастрии ноҳияи дахлдор (дар атрофи шаҳрҳо) баланд аст, метавонанд тибқи ҳуҷҷатҳои танзимкунанда ва субъектҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ ба номгӯӣ заминҳои дохил карда шаванд, ки истифодаашон ба мақсадҳои дигар иҷозат дода намешавад.

Дар бучетҳои ҳамаи сатҳҳо (ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, маҳаллӣ) барои хариди қитъаҳои замини таъиноти хоҷагии қишлоқ ва ҳиссаҳои замин маблағ пешбинӣ нашудааст. Ин бошад, дар навбати худ имконият намедихад, ки субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии худидора ҳуқуқи имтиёздори худро барои хариди қитъаҳои замин аз ҳисоби заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқ ҳангоми ба фурӯш гузоштани он истифода баранд.

Механизмиҳои ҳавасмандкунони иқтисодии соҳибмулкони қитъаҳои замин, заминистифодабарандагон, соҳибони замин ва иҷоракорон ба ҳифз ва барқароркунии ҳосилнокии замин, ҳифзи замин аз таъсири манфӣ (зарарнок)-и фаъолияти хоҷагӣ қор карда нашудаанд. Вобаста ба ин, дар натиҷаи талафи ҷузъҳои серҳосилии замин дар масъалаи ҷузъҳои асосии ҳӯрокаи замин таносуби манфӣ ба миён меояд.

Бо мақсади арзёбии объективиҳои қори соҳибмулкони замин, заминдорон ва заминистифодабарандагон нишондиҳандаҳои истифодаи самаранокии заминҳои таъиноти хоҷагии қишлоқро чун боздеҳ, ғунҷоиши замин ба ҳисоби воҳиди майдони замин, ҳаҷми маҳсулоти умумӣ ва муҳсулоти молии кишоварзӣ ё соҳаи растанипарварӣ, фоидаи умумӣ ва соф, фоида аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ бояд қорӣ намуд. Истифодаи замин дар кишоварзӣ қай самаранок ва сарфақорона дониста мешавад? Агар на танҳо бадастории маҳсулот аз воҳиди майдон афзоиш ёбад, балки сифат баланд гардад ва хароҷот барои як воҳид кам шавад. Баробари ин, ҳосилхезии заминро ҳифз ва баланд бардоштан лозим аст, инчунин ҳифзи муҳити зистро риоя бояд қард.

Ҳангоми таҳлили фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ баробари самаранокии иқтисодӣ зарур аст, ки сатҳи ҳалли мушкилоти бехатарии экологӣ низ арзёбӣ қарда шавад. Ба андешаи мо, бехатарии иқтисодӣ ва экологӣ тавбаам мебошанд, онҳоро ба таври алоҳида баррасӣ қардан мумкин нест. Мутаассифона, вақтҳои охир, мушкилоти истифодаи сарфақоронаи замин, ҳифз ва эҳёи ҳосилхезии замин муташанниҷ гаштааст. Имрӯз бо назари тичоратӣ ба захираҳои замин мурочиат намудан мавқеи асосӣ пайдо қардааст, ки метавонад ҳам барои шаҳвандон, ҳам барои давлат оқибатҳои ногувор оварад. Сабаби ҳолати мазкур набудани ҷиҳатҳои зерин аст: манфиатнокии воқеии соҳибмулк ба ҳифзи ҳосилхезии замин; маркази мутобикатгардонии истифодаи замин; механизми ҳавасмандкунони иқтисодӣ ва мучозоти қаримаӣ вобаста ба тағйири нишондиҳандаҳои асосии ҳосилнокии заминҳои кишти кишоварзие, ки ба заминдорон, заминистифодабарандагон вобаста қарда шудаанд; базаи пурраи меъёрию ҳуқуқӣ; назорати зарурии истифодаи мақсаднок ва мониторинги замин.

Вобаста ба ин, қабули қонуни маҳсуси ҷумҳуриявӣ дар бораи ҳосилнокии замини таъиноти кишоварзӣ зарур аст, ки дар он ҷиҳатҳои зерин бояд нишон дода шаванд:

- даврани базавии панҷсолаи таҳқиқоти агрохимиявӣ ва экологиии хок;
- маблағгузорию таҳқиқоти замин аз ҳисоби маблағҳои худии молистеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ;
- ташқил ва дастгирии пойгоҳи маълумотҳо оид ба ҳосилнокии замин (гумус, P₂O₅, K₂O₃ рН) ва нишондиҳандаҳои таҳқиқоти экологию токсикологӣ;
- дастгирии бучетии соҳаҳои заминдории ташқилотҳои кишоварзие, ки даврани панҷсолаи таҳқиқоти агрохимиявӣ ва экологию токсикологиро риоя мекунанд;

-дастгирии иловагии бучетии сохторҳои кишоварзие, ки чорабиниҳои банақшагирифтаи лоиҳаҳои заминсозиро таҳия ва иҷро мекунанд;

-дар бучети давлатӣ чудо намудани моддаи алоҳидаи «Иҷрои чорабиниҳои зиддибодхӯрагӣ барои ҳифз ва баландбардории ҳосилнокии замин» дар самти чорабиниҳои ҳифзи табиат;

-таҳияи қоидаҳои ҳосилнокии заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва динамикаи он дар давраи панҷ сол аз рӯи ҷамъбасти таҳқиқотҳои агрохимиявӣ ва экологии замин;

-ҳавасмандкунонии иқтисодии соҳибмулкони, замин истифодабарандагон ва иҷоракорони қитъаҳои замин, ё чоринамоии муҷозоти алоҳида вобаста ба динамикаи ҳосилнокии замин аз рӯи натиҷаи таҳқиқотҳои агрохимиявӣ ва экологию токсикологии замин.

Дар баландбардории самаранокии соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёт ва истифодаи захираи замин дар КАС нақши минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон калон аст. Аз он ҷумла, дар ин самт дар Комплекси саноатӣ кишоварзӣ шимолу ҷануби Тоҷикистон- минтақаи калонтарини дорои иқтидорҳои назарраси истеҳсолоти агросаноатии саноатӣ аграрии мамлакат кори бисёрсолаю мақсаднок анҷом дода мешавад. Дар мо барои таъмини рушди устувори хоҷагии қишлоқ иқтидорҳои замини деҳот пурра истифода бурда намешаванд. Самаранокии ин корро аз рӯи нишондиҳандаҳои бо зироатҳо фаро гирифтани киштзорҳо ва ҳосилнокии зироатҳои киштшаванда муайян кардан ғайри имкон аст. Дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадди имкон ҳамаи заминҳои кишт дар гардиши хоҷагии қишлоқ самаранок истифода бурда намешаванд. Дар умум, дар мамлакат бошад, қариб сеяки киштзорҳо истифода намешаванд. Ҳамин тавр, дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои истифодаи замин дар минтақаҳои пешқадам, ҳамасола дар ҷумҳурӣ ҳаҷми ғолидаи аздастдода ва миллионҳо сомони баробар аст.

Чи тавре дар боло зикр гардидааст, яке аз самтҳои афзалиятноки истифодаи самаранокии замин ин истифодаи он дар кишти зироатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ҷадвали масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва НТЧ дар солҳои 2015 – 2020 –ро дар ҷадвали 1, тасвир менамоем [1].

Ҷадвали 1.

Масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва НТЧ дар солҳои 2015 – 2020

	Солҳо						Соли 2020 нисбат ба соли 2015,%
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ	830578	837299	837157	826704	826990	856734	103,1
аз ҷумла НТЧ, ҳамагӣ	143062	141317	140325	138888	139791	141188	98,7
аз он дар ноҳияҳои Турсунзода	22433	22020	21098	20915	21173	21205	94,5
ш. Ҳисор	19206	18887	18499	18517	18151	17760	92,5
н. Шаҳринав	12344	12568	12590	12202	11971	12314	99,7
н. Рӯдакӣ	27739	27278	27074	26583	26542	26509	95,6
н. Варзоб	4280	4721	4600	4330	4294	4122	96,3
ш. Ваҳдат	16999	17023	17162	17349	17240	17236	101,4
н. Файзобод	9002	8666	8472	8569	8755	8848	98,3

н. Нуробод	4503	4605	4568	4638	4687	5122	113,7
н. Сангвор	2668	2694	2711	2828	2811	2927	109,7
н. Рашт	7417	7069	7069	7069	7278	8257	111,3
н. Тоҷикобод	5118	5181	5153	5281	5377	5442	106,3
н. Лахш	9052	9050	8767	8997	8952	8781	97,0
н. Роғун	2301	2555	2602	1650	2570	2665	115,8

Сарчашма: *Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ -2019, С. 71, 2021, С. 71*

Чи тавре аз манбаҳо дида мешавад масоҳати заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 – 26156 га ё ин, ки 3,1% зиёд гардидааст. Таҳлил нишон дод, ки соли 2020 нисбати соли 2015 ҳаҷми майдони кишт дар ноҳияҳои Турсунзода, Шаҳринав, Рӯдакӣ, Варзоб, ва Лахш кам шудааст. Ҷамчунин, дар баъзе НТҚ ба мисли ноҳияҳои Ваҳдат, Нуробод, Сангвор, Тоҷикобод ва Роғун тамоюли заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ нисбат ба соли 2015 зиёд гардидааст. Аз ин бармеояд, ки дар ноҳияҳои мазкур масъалаи зиёд намудани масоҳати кишти зироатҳо дар сатҳи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва сохторҳои дахлдор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, дар доираи механизми мушаххас он зиёд карда шудааст. Аммо, мутаасифона дар баъзе ноҳияҳои дигар ба мисли ноҳияи Варзобон камтар гардидааст.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки камтар гардидани заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ беш аз ҳама ба аҳоли ба бунёд намудани хонаҳои истиқоматӣ, объектҳои ёрирасон, объектҳои маишӣ ва ғ. алоқаманд аст.

Дар ҷумҳурӣ мақомоти иҷрокунандаи танзими меъёриро ҳуқуқи таъмин, ҳифз ва тақрирестехсолкунии ҳосилнокии заминҳои таъиноти кишоварзӣ, назорати риояи санадҳои меъёриро ҳуқуқӣ дар соҳаи мазкур, ки иҷрои маҷмӯи чорабиниҳо оид ба баландбардории ҳосилхезии замин ва ҳифзи муҳити зистро таъмин мекунад, ташкил карда шудааст.

Бояд гуфт, ки истифодаи сарфакоронаи замин бе дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, дар навбати аввал намояндагони бизнеси миёна ва хурди аграрӣ ҳамчун асоси аҳолии деҳот ғайриимкон аст. Ба номгӯи дастгириҳои мазкури давлатӣ хуб мебуд қарздиҳии заминию ипотекии хоҷагиҳои деҳқонии фермерӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, танзими нархҳои хариди маҳсулоти кишоварзӣ, суғуртакунонии хатарҳо дар бизнеси аграрӣ ворид карда шаванд.

Қоидаҳои асосии бунёди механизми ташкилию иқтисодии танзими муносибаҳои замин дар сатҳҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ин маҷмуи усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, бевосита ва бавоситаи танзим, равиши тақсимкунанда (дифференсиякунонида) ба субъектҳои муносибатҳои замин, ҷавобгарии соҳибмулк ва соҳибони замин барои натиҷаҳои фаъолияти худ ва ҳолати замин, дастрасии иттилоот дар бораи ҳолати бозорҳои замин, устувории заминистифодабарӣ мебошанд [3].

Масъалаҳои устувории заминистифодабариро бо тезонидани гузариш аз институти мобайнии ҳиссаи замин ба институти моликияти замин, ки ба қитъаҳои замин асос ёфтааст, ҳал кардан мумкин аст. Дар ин маврид дар сохтори моликият ба замин ташкили шароит барои ташаккули бисёршаклӣ дар асоси адолати иҷтимоӣ ва самаранокии иқтисодии заминистифодабарӣ зарур аст.

Дар ҳулоса гуфтан мумкин аст, ки дар баробари беҳтар намудани сатҳи истеҳсолоти мамлакат маҳз истифодаи самаранокии замин, зиёд намудани заминҳои обӣ ва дар ин замина зиёд намудани масоҳати заминҳои кишти кишоварзӣ аз ҳисоби заминҳои бекорҳобида метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи иқтисодиёти миллии мамлакат мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Агентии омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ -2019, С. 71,- 2021, С.71.
2. Володин В. Оценка потенциала земельных ресурсов // Экономика сельского хозяйства России. — 2019. №11. с 23.
3. Воронцов А.П., Бузмаков В.В. Земельные отношения и кадастровая оценка земель // Аграрная наука, 2018. — № 6. – с. 4-5.

УДК 338.465

Бобохонова Ш.Х.

**ЗАМИНАҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКӢ**

Электроэнергетика яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодиёти миллии мебошад. Вай ба рушди соҳаҳои появии истеҳсолот ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар мамлакат таъсири бузург мерасонад. Ҳоло ҳаёти муътадили ҷамъиятро наметавон бе електроэнергетика тасаввур кард. Вале рушди худӣ соҳаи електроэнергетика аз амалкунии фаъолони субъектҳои бозори баҷоорандаи хизматрасониҳо оид ба таъмин намудани соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллии ва аҳолии бо энергияи электрикӣ вобаста мебошад. Ба хотири ташкили бомуваффақонаи амалкунии бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ омӯзиши заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули он зарур аст. Дар доираи мақолаи мазкур заминаҳои пайдошавии бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ чун соҳаи махсуси соҳибкорӣ таҳқиқ мешаванд, хусусиятҳои ташаккули бозори мазкур ба хотири қабули қарорҳо чиҳати рушди минбаъдаи он ба омӯзиш фаро гирифта шудаанд. Марҳилаҳои асосии пайдошавӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда шудаанд, алоқамандии онҳо бо таърихи ҷаҳонии рушди соҳаи електроэнергетика таҳқиқ шудааст. Хусусиятҳои энергияи электрикӣ чун мол ва таъсири онҳо ба ташаккули бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ таҳқиқ шудааст. Диққати муҳим ба масъалаҳои танзимкунии давлатии бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ ҷудо карда шудааст, чунки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дар бозори мазкур ба соҳаи инҳисори табиӣ тааллуқ дорад. Тасдиқ карда шудааст, ки танзимкунии давлатии нархҳои энергияи электрикӣ ба ҳукумати мамлакатҳо барои таъсир расонидан ба рушди равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ имкон медиҳад. Сиёсати нарх дар електроэнергетика аз ҷониби ҳукумат ба сифати таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва механизми рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллии ва минтақаҳо ба кор бурда мешавад. Хусусиятҳои энергияи электрикӣ чун мол, инчунин хусусиятҳои рушди соҳаи електроэнергетика, ки дар натиҷаи таҳқиқот ошкор шудаанд, метавонанд ҳангоми бо шакли нав ташкил намудани бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ дар мамлакат ба кор бурда шаванд.

Калидвожаҳо: бозор, бозори хизматрасониҳо, энергияи электрикӣ, бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ, ҷолибияти тичоратии энергияи электрикӣ, энергияи электрикӣ чун мол, истеҳсолкунандагони энергияи электрикӣ, истеъмоли энергияи электрикӣ, низоми електроэнергетикӣ, субъектҳои бозори хизматрасониҳои електроэнергетикӣ.

Бобохонова Ш.Х.

ОСНОВАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Электроэнергетика является одной из важнейших отраслей национальной экономики. Большое влияние она оказывает на развитие базовых отраслей производств, а и других социально-экономических сфер в стране. Сейчас без электроэнергетики нельзя представить нормальную жизнь общества. Однако развитие самой отрасли электроэнергетики зависит от успешного функционирования рыночных субъектов, выполняющих услуги по обеспечению различным отраслям национальной экономики и населению страны электрической энергией. В целях успешной организации функционирования рынка электроэнергетических услуг, необходимо изучить предпосылки и особенности его формирования. В рамках данной статьи исследуются предпосылки возникновения рынка электроэнергетических услуг как специфической отрасли предпринимательства, изучаются особенности формирования данного рынка с целью принятия решений для дальнейшего его развития. Выделены основные этапы возникновения и развития рынка электроэнергетических услуг в Республике Таджикистан, изучена их связь с мировой историей развития отрасли электроэнергетики. Исследованы свойства электрической энергии как товара и их влияние на формирование рынка электроэнергетических услуг. Особое внимание уделено вопросам государственного регулирования рынка электроэнергетических услуг, так как в Республике Таджикистан деятельность в данном рынке относится к сфере естественных монополий. Подтверждено, что государственное регулирование тарифов на электрическую энергию правительствам стран дает возможность повлиять на ход развития социально-экономических процессов. Политика цен в электроэнергетике правительством применяется в качестве обеспечения социально-экономического развития страны и механизма развития различных отраслей национальной и региональных экономик. Выявленные в результате исследования особенности электрической энергии как товара, а также особенности развития отрасли электроэнергетики могут учитываться при организации рынка электроэнергетических услуг в стране в новой форме.

Ключевые слова: рынок, рынок услуг, электрическая энергия, рынок электроэнергетических услуг, коммерческая привлекательность электрической энергии, электрическая энергия как товар, производители электрической энергии, потребление электрической энергии, электроэнергетическая система, субъекты рынка электроэнергетических услуг.

Bobokhonova Sh.H.

BACKGROUND AND PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE ELECTRICITY SERVICES MARKET

The electric power industry is one of the most important sectors of the national economy. It has a great influence on the development of basic industries and other socio-economic spheres in the country. Today, it is impossible to imagine the normal life of society without the electric power industry. However, the development of the electric power industry itself depends on the successful functioning of market entities that provide services to provide various sectors of the national economy and the country's population with electric energy. In order to successfully organize the functioning of the electricity services market, it is necessary to study the prerequisites and features of its formation. Within the framework of this article, the prerequisites for the emergence of the market for electric power services as a specific business sector are studied, the

features of the formation of this market are studied in order to make decisions for its further development. The main stages of the emergence and development of the market of electric power services in the Republic of Tajikistan have been identified, their connection with the world history of the development of the electric power industry has been studied. The properties of electric energy as a commodity and their influence on the formation of the electric power services market have been studied. Particular attention is paid to the issues of state regulation of the electricity services market, since in the Republic of Tajikistan, activities in this market belong to the sphere of natural monopolies. It is confirmed that state regulation of tariffs for electric energy gives the governments of countries the opportunity to influence the course of development of socio-economic processes. The price policy in the electric power industry is applied by the government as a means of ensuring the socio-economic development of the country and a mechanism for the development of various sectors of the national and regional economies. The features of electric energy as a commodity identified as a result of the study, as well as the features of the development of the electric power industry, can be taken into account when organizing the market for electric power services in the country in a new form.

Key words: market, services market, electric energy, electric power services market, commercial attractiveness of electric energy, electric energy as a commodity, electric energy producers, electric energy consumption, electric power system, subjects of the electric power services market.

Солҳои охир дар адабиёти илмӣ оид ба муносибатҳои бозорӣ асарҳои зиёде ба нашр расидаанд, ки дар онҳо паҳлӯҳои мухталифи масъалаҳои ташаккул ва рушди намудҳои гуногуни бозори хизматрасониҳо, хусусиятҳои амалкунии онҳо ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Вале асарҳое, ки дар онҳо бевосита мафҳуми бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ба таври муфассал баррасӣ шуда бошад, ниҳоят кам аст. Вобаста ба ин, метавон тасдиқ намуд, ки мафҳуми бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ то ҳанӯз дар адабиёт ба таври муфассал шарҳ дода нашудааст, чихатҳои баҳсталаб дар раванди омӯзиши бозори мазкур зиёд мебошанд.

Ба хотири дуруст сарфаҳм рафтан ба мафҳуми бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ зарур аст, ки дар аввал ба мафҳумҳои худӣ бозор ва бозори хизматрасониҳо каме тавачҷух намоем. Бино бар ин, мо пеш аз ҳама таърифи мафҳуми бозорро дар асарҳои классикони соҳаи иқтисодиёт таҳқиқ менамоем.

Тавре К.Р. Макконнелл ва С.Л. Брю шарҳ додаанд, «бозор – ин ниҳод, ё механизме мебошад, ки харидорон ва фурӯшандагони молҳо ва хизматрасониҳои алоҳидаро бо ҳам меорад. Худи бозорҳо метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд» [6,с.45].

А. Маршалл – иқтисоддони англис, дар китоби худ «Принсипҳои иқтисоди сиёсӣ» таърифи овардаи иқтисодчии франсуз А. Курно (Cournot A. Recherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses)-ро иқтибос оварда, қайд мекунад, ки «бозор – ин на ягон хел майдони муайяне аст, ки дар он ашё хариду фурӯш мешаванд, балки умуман ҳамагуна маконе мебошад, ки дар он аҳдҳои байниҳамдигарии харидорон ва фурӯшандагон ба андозае озоданд, ки нархҳои ҳамон як молҳо тамоюл ба осонӣ ва зуд баробар шуданро доранд» [9,с.6]. Дар таърифи мазкур чун маҳакҳои ташаккули бозор озодии мубодила ва муқаррар намудани нарх баромад мекунанд.

Иқтисодчии дигари англис У.С. Чевонс ба сифати маҳаки асосии ташаккули бозор зичии алоқамандии байни фурӯшандагон ва харидоронро пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ӯ «бозор ҳамагуна гурӯҳҳои одамонро ифода менамояд, ки бо ҳамдигар муносибатҳои тичоратӣ барпо намуда, оид ба моли дилҳо аҳдҳо мебанданд» [17,с.53].

Ба ақидаи муҳаққиқи америкоӣ Л. Мизес бозор низоми чамбиятии тақсимои меҳнат дар шароити моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот мебошад: «Бозор на макон, на ашё, на моҳияти дастачамъӣ аст. Бозор – ин раванде мебошад, ки бо амалҳои якҷояи маҷмӯи фардҳои дар шароити тақсимои меҳнат ҳамкорикунанда ба ҳаракат дароварда мешавад.

Қувваҳое, ки доимо таъбир меёбанд ва вазъи бозорро муайян мекунад, арзёбиҳои субъективии ин фардҳо ва амалҳои онҳо мебошанд, ки бо ҳамин арзёбиҳои субъективӣ идора карда мешаванд. Вазъи бозор дар ҳар лаҳзаи вақт бо сохтори нархҳо, яъне бо маҷмӯи коэффисиентҳои мубодилавие ифода мешавад, ки дар натиҷаи амалҳои якҷояи шахсони барои харидан ва фурӯхтан ҷаҳдкунанда муқаррар карда мешаванд» [10, с.243].

Иқтисоддони канадагӣ Р. Липси бозорро чун «қитъае, ки дар он харидорон ва фурӯшандагон гуфтушунидҳоро оид ба мубодилаи моли аниқ муайяншуда мегузаронанд», шарҳ додааст [15, с.69]. Ба ақидаи С.Ч. Мосс – иқтисоддони англис, «раванди мубодила муқаррар ва интишор кардани нархҳо, огоҳонидани мизочони имконӣ дар бораи ба фурӯш омода будани молҳо ва хизматрасониҳои пешкашшаванда, огоҳонидани таъминкунандагон оид ба талабот ба моли онҳо, кашонидани молҳо ва сарватҳои барои ба мизочон пешкаш намудани хизматрасониҳо заруриро дар бар мегирад» [16, с.2].

Муҳаққиқи америкоӣ Ч. Ҳочсон таъкид мекунад, ки «мафҳуми бозорро ҳамчун макон ё мавзеъ, ки он ҷо аҳдҳо ба амал меоянд, наметавон дуруст ҳисобид». Бино бар ин, ӯ бозорро чун дастаи ниҳодҳои иҷтимоӣ, ки дар доираи онҳо мунтазам шумораи зиёди аҳдҳои мубодилавӣ ба амал меоянд, шарҳ дода, зимнан қайд менамояд, ки ниҳодҳои мазкур барои руҳ додани ин аҳдҳо мусоидат менамоянд ва сохтори онҳоро муайян мекунад [11, с.255-256]. Тибқи таърифи мазкури бозор мубодила қарордодҳои аҳдномавӣ ва ивазшавии ҳуқуқҳои моликиро дар бар мегирад, ҳуди бозор қисман аз механизмҳои иборат аст, ки сохтор, ташкил ва қонунӣ будани ин намудҳои фаъолиятро муайян менамоянд.

Дар бозор ҳар як иштирокчи (субъект) ҳадафи худро пайгирӣ намуда, вазифаҳои ба зиммаи худ гузошташударо ҷиҳати ноил гардидан ба ин ҳадаф иҷро менамояд. Дар ин маврид манфиатҳои ҳамаи дигар иштирокчиён бояд ба ҳисоб гирифта шаванд, чунки амалисозии вазифаҳо ва ноилгардии ҳадафҳои ҳар як иштирокчи бозор бе баҳисобгирии ҳадафҳои иштирокчиёни дигар ғайриимкон аст. Ба ин хотир, бозор бояд танзим карда шавад.

Ба андешаи мо, бозор – ин низоми танзимшавандаи муносибатҳои иштирокчиён мебошад, ки ба қоидаҳои махсус асос ёфта, ноил гардидан ба ҳадафҳои муқарраршударо таъмин менамояд.

Дар шароити муосир, ки бо зухуроти ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт алоқаманд аст, рушди бозори намуди махсус – бозори хизматрасониҳо мушоҳида мешавад. Хусусиятҳои хизматрасониҳо тафовути бозори хизматрасониҳоро аз бозорҳои молӣ ва дигар намудҳои бозор (сармоя, меҳнат ва ғ.) муайян менамоянд. Ҳоло нақши хизматрасониҳо дар қонеъ намудани эҳтиёҷоти моддӣ ва маънавии аҳоли, эҳтиёҷоти соҳаҳои появӣ ва инфрасохтори иқтисодиёт афзӯн мешавад.

Бозори хизматрасониҳо дар ягонагӣ бо бозори молҳо чун яке аз намудҳои он, ки ба қонунҳои умумии иқтисоди бозорӣ итоат мекунад, баррасӣ мешавад. Ҳоло дар таркиби бозори хизматрасониҳо ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз бахшҳои асосӣ ва дорой нуфузи баланд бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мебошад.

Аз нигоҳи таърифи мафҳуми бозор, ки классикони илми иқтисодӣ пешниҳод намудаанд, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ сохтори муносибатҳои байни истеҳсолкунандагони энергияи электрикӣ (фурӯшандагон) ва истеъмолкунандагон (харидорон)-и онро ифода менамояд, ки дар он раванди хариду фурӯши моли асосии бозори мазкур – энергияи электрикӣ амалӣ мешавад. Яъне, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ макони савдое мебошад, ки дар он харид ва фурӯши энергияи электрикӣ, ба ҷо овардани хизматрасониҳои бо тақсимкунӣ ва интиқоли энергияи электрикӣ, таъмини амалкунии босамари шабакаҳои электрикӣ ва риоя гардидани талаботи меъёрии таъмини энергияи электрикӣ, баланд бардоштани самаранокии энергияи ба истеъмолкунандагон пешниҳодшаванда алоқаманд ба амал меояд [3, с.42].

Ҳамин тавр, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ маҷмӯи амалиётҳо ифода менамояд, ки бо харид ва фурӯши энергияи электрикӣ, хизматрасониҳо оид ба интиқол ва тақсим кардани энергияи электрикӣ, хизматрасониҳои технологияи бо амалкунии боэътимоди шабакаи электрикӣ ва дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои сифатии таъмини энергияи электрикӣ, хизматрасониҳо оид ба фурӯши он, баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергияи электрикии ба истеъмолкунандагон пешкашшаванда алоқаманд мебошанд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми муносири бо энергияи электрикӣ таъмин намудани соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва аҳолии мамлакат амал менамояд, ки дар асоси омӯзиши таърихи он заминаҳои ташаккул ва хусусиятҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ муайян мегарданд.

Таърихи соҳаи электроэнергетика нисбатан нав аст. Имрӯз тасаввур кардан мушкул аст, ки ҳамагӣ 200 сол пеш инсоният аз энергияи электрикӣ оғаҳ набуд. Тавре маълум аст, ба қорбурди оммавии энергияи электрикӣ ба сифати маҳсулоти дар соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон истифодашаванда ихтироъкорҳои олимони физик ва соҳибқорон дар асри XIX боис шудаанд. Дар соли 1831 физики англис Майкл Фарадей муҳарриқи тавлидкунандаи чараёни электрикиро, ки бо буг қор мекард, ихтироъ намуд [14, с.114].

Ҷолибияти тичоратии энергияи электрикиро аввалин шуда соҳибқорони америкой арзёбӣ намуда ва ба он эътибор додаанд. Дар оғози солҳои 1880 якчанд нафар молиячиёни америкой, ки аз ҳангомаи атрофи фурӯзонакии электрикӣ илҳом гирифта буданд, оид ба сохтмони нерӯгоҳи тавлидкунандаи энергияи электрикӣ тасмим гирифтанд. Онҳо бо ширкати Edison Electric Light (муассисон Томас Алва Эдисон – ихтироъқори аввалин фурӯзонакии электрикӣ ва аввалин нерӯгоҳи истеҳсолкунандаи энергияи электрикӣ ва Ҷон Пирпонт Морган – соҳибқор, бонқир, молиячӣ) шартнома баста, соли 1882 дар маҳаллаҳои Пёрл-стрит ва Манхэттени шаҳри Нью-Йорк нерӯгоҳи барқиро бо иқтидори 90 кВт ба қор дароварданд. Ҳамин тавр, аввалин бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ арзи ҳастӣ намуд, ки «ба 85 нафар харидорони дорои 400 адад фурӯзонак хизматрасонӣ мекард» [14, с.118].

Қайд бояд кард, ки аввалин бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар шароити рақобат ташаккул ёфтааст. Дар оғози арзи ҳастӣ намудани худ низомҳои таъмини энергияи электрикии истифодаи оммавӣ бо вучуди беназирӣ ва умумияти энергияи электрикӣ чун мол рақибони зиёд доштанд. Онҳо ба ғайр аз таҳвилкунандагони газ, инчунин бо нерӯгоҳҳои электрикии худмухтор рақобат мекарданд. Бештари соҳибқорон сармоияи худро ба нерӯгоҳҳои электрикии худмухтор, ки барои бо энергияи электрикӣ таъмин намудани корхонаҳо, меҳмонхонаҳо ва манзили сарватмандон истифода мешуданд, сафарбар мекарданд.

Дар солҳои 1890 гурӯҳҳои мухталифи олимони ва ихтироъқорон муҳаррик (генератор)-ҳо ва дастгоҳҳои табдилдиҳанда (трансформатор)-ҳо сохтанд, ки чараёни барқи тағйирёбандаро ҳосил намуда, онро табдил медоданд. Ин комёбиҳои илмӣ-техникӣ асоси таҳияи низоми сифатан нави таъминоти электрикии истифодаи умум дар намуди низоми умумии технологияи электроэнергетикӣ гардиданд, ки дар он муҳарриқи чараёни тағйирёбанда дар нерӯгоҳи марказӣ барқро ҳосил менамуд, ки сипас ба чараёни электрикии шиддати баланд табдил дода шуда, ба зеристгоҳҳои маҳаллӣ дода мешуд ва дар он ҷо барои мутобиқ шудан ба эҳтиёҷоти мардум табдил дода мешуд. Акнун «истеъмолкунандагони ниҳоят мухталиф ба истифодабарии энергияи электрикӣ (ки дар бозор харида мешуд) барои ҳадафҳои гуногуни равшанидиҳӣ, таъмини қори муҳаррикҳои электрикӣ, гармкунӣ, дигар эҳтиёҷоти истеҳсолӣ ва маишӣ шуруъ карданд» [2, с.16].

Хусусияти муҳими фарқкунандаи рушди бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ин аст, ки аз оғози ташаккули худ дар охири асри XIX то имрӯз дар он воситаҳои танзимкунии давлатӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Бар асари омилҳои зиёд, бо вучуди аз ибтидо ҳосияти рақибона доштан, ин соҳаи соҳибқорӣ то охири асри XX

хамчун соҳаи фаъолияти соҳибкории ба қавле «барои чамъият муҳим», ё инҳисорӣ баррасӣ мешуд. Дар ин соҳаи фаъолият даҳолати танзимкунандаи мақомоти давлатӣ алайҳи механизми рақобати озод муфид ва босамар эътироф мешуд. Дар натиҷаи ин раванди ҳамкории рақибонаи таҳвилкунандагон ва харидорони энергияи электрикӣ таҳриф шуда, тавассути амалҳои мақомоти давлатии танзимкунанда бо иштироки бевоситаи субъектҳои инҳисорӣ, ки ҳуқуқи таҳвили энергияро дар минтақаи хизматрасонии худ ба даст овардаанд, танзим карда мешуд. Ҳамин тавр, рушди муносибатҳо дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ чун намунаи возеҳи таърихи «сиёсати иқтисодии ба маҳдудкунии рақобат нигаронидашуда» баромад мекунад. [10, с.263] Ҳадафи чунин тадбирҳои маҳдудкунандаи рақобат, бешак ба гурӯҳҳои муайяни субъектҳои бозор пешкаш намудани афзалиятҳо тавассути Ҳимояи онҳо аз амалҳои рақибони дигар мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо чунин танзимкунӣ барои ташаккули нархҳои инҳисорӣ шароит фароҳам меоварад. Дар ҳолатҳои дигар ин рух намедихад ва дар натиҷа «вазъе ба миён меояд, ки аксари сармоядорон, соҳибкорон, фермерҳо ва коргарон ба он соҳаҳои саноат, ки онҳо нафъи бештар оварда метавонанд, роҳ дода намешаванд» [10, с.263].

Танзими давлатии нарх (тариф)-ҳои энергияи электрикӣ ба ҳукумат имкон медиҳад, ки ба ин васила ба равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар мамлакат таъсир расонад. Сиёсати нарх дар соҳаи электроэнергетика аз ҷониби ҳукумат ба сифати таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, механизми рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ ва иқтисодиёти минтақаҳо ба кор бурда мешавад. Вазифаи асосии соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «самаранок инкишоф додани соҳаи энергетика, таъмин намудани талаботи кишвар бо энергияи электрикӣ ва таъмини беҳатарии энергетикаи кишвар мебошад» [13, с.50].

Дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ муносибатҳои бозорӣ танҳо дар он доираҳои амал мекунад, ки ҳуди давлат онҳоро муқаррар мекунад. Дар ин маврид вазифаи муҳими ҳар як давлат – дарёфти он ҳадди таъсири худ мебошад, ки барои амалкунии босамари бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ зарур аст. Давлат қоидаҳои амалкунӣ ва рушди бозор, тартиби бастан ва иҷрои шартнома ва қарордодҳоро муқаррар мекунад, ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон ва умуман чамъиятро дар самти пешкаш ва истеъмол намудани энергияи электрикӣ ҳимоя мекунад.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар мамлакатҳо электроэнергетика соҳаи появии иқтисодиёт ба шумор меравад. Фаъолияти бозътимод ва босамари соҳаи электроэнергетика дар мамлакат, таъмини беисти истеъмолкунандагон бо энергияи электрикӣ асоси рушди иқтисодиёти миллӣ ва омили ҷудонопазири таъмини зиндагии муътадили аҳоли мебошад.

Тавре таърихшинос А.Қ.Хусайнов қайд мекунад, дар таърихи пайдошавӣ ва рушди электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон се марҳилаи асосӣ ҷудо карда мешавад [12, с.48]:

1) аз оғози солҳои 30-юм то охири солҳои 50-уми асри XX, - замони ғалабаи пурраи сотсиализм дар Иттиҳоди Шӯравӣ;

2) аз оғози солҳои 60-ум то солҳои 90-уми асри XX, - айёми комёбиҳои назарраси таърихӣ дар рушди электроэнергетика;

3) аз оғози солҳои 90-уми асри XX то имрӯз, ки бо рукуди Иттиҳоди Шӯравӣ ва пойдоршавии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст.

Аз ин бармеояд, ки заминаҳои пайдошавӣ ва рушди соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо омӯзиши асарҳои илмӣ ба таҳқиқи электроэнергетикаи даврони Иттиҳоди Шӯравӣ алоқаманд метавон таҳқиқ намуд.

Муаллифон А.И. Грищенко ва П.С. Зиноватний низ таърихи таъминоти энергияи электрикиро ба се марҳила ҷудо мекунад, ки заминаҳои пайдошавӣ ва рушди соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи дуҷуми ҷудонамудаи онҳо (тамоми давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ – солҳои 1917-1991) рост меоянд [4, с.9]. Маҳз дар

хамин давра соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун соҳаи алоҳидаи иқтисодиёт чудо гардида, рушд кардааст.

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби давлат инҳисор шуда буд. Бино бар ин, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ба маънии асил дар мамлакат вучуд надошт. Электриконӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии шӯравии Тоҷикистон танҳо аз ҷониби корхонаҳои давлатӣ дар асоси нақшаҳои директивӣ дар шароити набудани ягон хел рақобат ба ҷо оварда мешуд.

Дар раванди ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ҳамаи мамлакатҳои пасошӯравӣ бо мушкилоти муайяне дучор гардиданд, чунки ин бозор аз дигар намудҳои бозор ба кулӣ тафовут дорад. Хусусиятҳои энергияи электрикӣ чун мол, шароити технологияи истеҳсол ва истеъмоли он, ҳамчунин иқтисодиёти мамлакатҳои алоҳида асари худро ба амсилаи бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ мегузоранд [7, с.48].

Иқтисоддонҳо амсилаи бозори комилро, ки барои истифодабарӣ дар шароити хизматрасониҳои электроэнергетикӣ низ тавсия дода мешавад, ба таври басанда таҳқиқ намудаанд. Вале ин амсила бо моли абстрактӣ саруқор дорад. Дар амалия бошад, бозори комил дучор намеояд, вале вайро метавон чун амсилаи идеалӣ барои дарки механизмҳои умумии бозорӣ истифода бурд. Дар бозорҳои воқеӣ намудҳои гуногуни маҳдудиятҳо ҷой доранд, ки ба ташаккули нархҳо дар асоси қоидаҳои бозори комил монеа мешаванд. Дар ҷунин шароит зарурат барои таҳия намудани усулҳо, қоидаҳо ва тарзҳои махсусе ба миён меояд, ки ба иштирокчиён барои бо қоидаҳои бозор фаъолият кардан имкон диҳанд. Бино бар ин, ҳангоми бунёд намудани бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ таҳия намудани тарзҳои ҳосаи тиҷорат зарур аст, ки хусусиятҳои истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрико ба ҳисоб гиранд.

Тавре маълум аст, дар оғози солҳои 1980, дар шароити электрикони саросарии тамоми соҳаҳои фаъолият ва муҳити зисти инсон, дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ тамоюли нави баландшавии назарраси нархи барандагони энергия ва тарифҳои хизматрасониҳо дар соҳаи таъмини энергияи электрикӣ мушоҳида мешуд. Тамоюли нав дар тағйирёбии нархҳои хизматрасониҳои электроэнергетикӣ воқуниши номатлуби истеъмолкунандагон ва мақомоти давлатии танзимкунадаро ба миён овард. Акнун мақомоти давлатии барои танзими раванди таъминот бо энергияи электрикӣ ваколатдор дар раванди ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилоти мазкур масъалаҳои самаранокии таъмини энергияи электрикӣ ва танзимкунии давлатӣ дар ин соҳаи муҳими иқтисодиётро аз нигоҳи интиқодӣ арзёбӣ мекарданд.

Арзёбии интиқодии самаранокии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ки дар шароити низоми барои он замон анъанавии танзимкунии давлатӣ амал мекард, инчунин ангезаҳо барои баланд бардоштани самаранокии бозори мазкур ба он оварданд, ки бо гузашти қариб 100 сол пас аз аввалин аҳдҳои хариду фурӯши энергияи электрикӣ тасаввурот оид ба мақбул будани истифодабарии рақобати бозорӣ озод дар соҳаи электроэнергетика ташаккул меёбад. Тибқи тасаввуроти мазкур рақобати озод барои беҳгардонии раванди таъмин намудани истеъмолкунандагон бо энергияи электрикӣ ва баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳо дар соҳаи мазкур мусоидат мекунад. Зимнан бояд қайд кард, ки то он замон «дар аксари соҳаҳои фаъолияти инсонӣ аллақай муносибатҳои рақибона ба ҳукми анъана даромада, дар амалия босамарии хуро собит карда буданд» [1, с.20].

Бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ бо ҳаҷми васеи худ ва ҷараёнҳои бузурги сарватҳои молиявӣ фарқ мекунад, ки ба соҳаи мазкур ҳосияти устувории сохторӣ медиҳанд ва ба ин васила сатҳи ҷолибияти соҳибкорӣ дар он баланд аст. Маҳсулоти дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ пешниҳодшаванда ягона буда, ҳамчун мол ҳамеша харидори худро дорад, намудҳои хизматрасониҳои бо ба истеъмолкунанда

пешниҳод намудани энергияи электрикӣ алоқаманд низ аксаран дигаргун нашуда, доимӣ мемонанд.

Мувофиқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мол – объекти ҳуқуқҳои граждани (қор, хизматрасони) мебошад, ки барои фурӯш, мубодила ё навъи дигари ба муомилоти граждани баровардани он пешбини шудааст [5]. Энергияи электрикӣ маҳсулоти дорони дараҷаи баланди стандартикунони буда, аз рӯи ҷараён, басомад, шиддат ва дигар нишондиҳандаҳо қатъиян назоратшаванда мебошад. Кӯшишҳои иқтисодчиён барои татбиқ намудани рақобат дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ба он асос меёбанд, ки ҳамаи нерӯгоҳҳо энергияи электрикии дорони сифати ягонро истехсол мекунанд. Ҳисобида мешавад, ки ин барои ташкили бозори рақибонаи энергияи электрикӣ басанда аст. Вале дар асл ин тавр нест.

Бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ қодир нест, ки худро пурра ва ба таври босамар танзим кунад. Агар ин бозор ба худ ҳавола карда шавад, метавонад дар ниҳоят фаъолияти худро ба танзим дарорад, вале раванди тӯлоии энергияи электрикӣ ва баландшавии бошиддати нархи он ҳамради мегардад. Албатта, ҳеҷ гоҳ давлат чунин ҳолатро раво намедонад, чунки суръати рушди соҳаи электроэнергетика ҳамчун муҳарриқи рушди саноат ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат бояд ҳамеша аз суръати рушди соҳаҳои дигар пештар бошад.

Бо вучуди он ки энергияи электрикӣ ҳоло дар бозор аксаран ҷойгузини худро надорад, нархи он, ки аз ҷониби давлат танзим карда мешавад, барои истеъмолкунандагони асосӣ мақбул аст. Ҳамин тавр, агар нархи энергияи электрикӣ аз бузургии арзиши қобили қабул баланд шавад, пас як ҳиссаи истеъмолкунандагон онро истифода мебаранд, вале ҳаққи онро пардохт намекунанд. Ҳиссаи дигари истеъмолкунандагон тадбирҳои нисбатан оқилонаро роҳандозӣ намуда, ба таъминоти мухтори энергияи электрикӣ тавассути тавлиди он бо истифода аз манбаъҳои дигар мегузаранд.

Энергияи электрикие, ки истеъмолкунанда аз шабакаи электрикии умумӣ мегирад, моли мавриди ниёзи аввалиндараҷа аст ва танҳо дар баъзе ҳолатҳо вайро метавон бо моли дигар иваз кард (масалан, бо гузариш ба дастгоҳи дизелӣ ё низоми гармкунӣ бо истифодаи ангишт). Вобаста ба ин истеъмолкунандагон ба танаффусҳои таъмини энергияи электрикӣ бештар ҳассосият доранд, на ба нархи он. Талафот аз танаффусҳо дар таъмини энергияи электрикӣ барои истеъмолкунанда чандин маротиба аз нархи он зиёд мебошанд. Бино бар ин, истеъмолкунанда ҳамеша барои бо нархи баланд харид кардани энергияи электрикӣ омода аст [8, с.12].

Ғайриимкон будани ивазкунии энергияи электрикӣ бо дигар намудҳои сарватҳои сӯзишворию энергетикӣ вобастагии истеъмоли энергияи электрикиро аз нархи он коҳиш медиҳад, ки ин барои истехсолкунанда шароити фишори инҳисорӣ овардан ба истеъмолкунандаро муҳайё месозад. Дар ин маврид истеъмолкунанда ба энергияи электрикӣ чун ба сарвати ягонаи энергетикӣ вобаста шуда, аз вай даст кашида наметавонад ва бо ҳамагуна нархи муқаррарнамудаи таҳвилкунанда созиш мекунад [7, с.6].

Азбаски истеъмолкунанда наметавонад, ки энергияи электрикиро бо дигар намуди энергия иваз наояд, барои таҳвилкунандагон имкон пайдо мешавад, ки нархро мувофиқи табъ ва ба нафъи худ муқаррар кунанд. Ҳамин тавр, таҳвилкунандагони энергияи электрикӣ рақобатро намепазиранд. Истехсолкунандагон метавонанд миқдори камтари энергияи электрикиро истехсол карда, ҳамзамон нархи онро баланд бардоранд, то ки маблағи фурӯши зиёдтар ба даст оранд, истеъмолкунандагон ноилоҷ энергияи электрикиро бо миқдори камтар ва нархи баландтар истифода мебаранд. Яъне таҳвилкунандагони энергияи электрикӣ харидоронро водор менамоянд, ки шароити пешниҳоднамудаи онҳоро қабул наоянд.

Нерӯгоҳҳо – истехсолкунандагони энергияи электрикӣ аз сабаби тафовутҳои хосиятҳои иқтисодӣ барои ивазкунии ҳамдигарӣ қодир нестанд. Мусаллам аст, ки ҳама гуна бозор танҳо он гаҳе фаъолияти босамар менамояд, ки агар дар он шумораи зиёди

истеҳсолкунандагони дорои хосиятҳои иқтисодии якхела фаъолият кунанд ва моли дорои хосиятҳои истеъмолии якхела истеҳсол кунанд. Роёия шудани шартӣ мазкур имкон медиҳад, ки ҳангоми зарурат як таҳвилкунанда бо таҳвилкунандаи дигар бе талафоти назаррас барои бозор иваз карда шавад. Вале нерӯгоҳҳои истеҳсолкунандаи энергияи электрикӣ аз сабаби тафовутҳои хосиятҳои иқтисодии худ ҳамдигарро иваз карда наметавонанд. Эҳтиёҷи истеъмолкунандагон ба энергияи электрикӣ беист тағйир меёбад ва низоми речаи кори нерӯгоҳҳоро дар низоми энергетикӣ муайян мекунад. Ин далелро графикҳои кори истеъмолкунандагон ва низоми энергетикӣ инъикос менамоянд.

Дар давоми шабонарӯз нобаробарии назарраси истеъмоли энергияи электрикӣ мушоҳида мешавад. Ғайр аз ин, нобаробарии истеъмоли энергияи электрикӣ вобаста ба рӯзҳои ҳафта ва фаслҳои сол низ ба назар мерасад. Ин далелҳо низ ба вазъи бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ таъсир мерасонанд.

Бояд қайд кард, ки корхонаҳо – субъектҳои бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ки дар соҳаи таъмини энергияи электрикӣ фаъолият мекунанд, ба истеъмолкунандагон моли худро бо шароити пешпардохт ё паспардохт пешниҳод менамоянд, ки замони истеъмоли он бо муҳлатҳои пардохти дахлдор рост намеояд. Вобаста ба ин дар раванди ташаккули нарх дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ бояд сатҳи пардохттавонии аҳоли ва таҳдиди хавфи пардохт нашудани маблағҳои назаррас аз ҷониби корхонаҳо баҳисоб гирифта шавад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ин аст, ки он бо тинати худ бештар технологӣ аст, на молиявӣ. Дар ҳар як лаҳзаи вақт, ки нерӯгоҳҳо энергияи электрикӣ истеҳсол мекунанд ва истеъмолкунандагон онро истифода мебаранд, ҳаҷми истеҳсолшудаи энергияи электрикӣ бояд бо ҳаҷми истеъмоли он баробар бошад. Оид ба номутаносибӣ дар байни пешниҳод ва талабот қиматҳои басомад ва шиддат дар нуктаҳои гиреҳии низоми электроэнергетикӣ шаҳодат медиҳанд. Агар нишондиҳандаҳои мазкур аз қиматҳои меъёрӣ паст бошанд, талабот аз пешниҳодот зиёд аст ва баръакс – ҳангоми баланд будани қиматҳои мазкур талабот ба энергияи электрикӣ камтар аст.

Дар ҳамагуна дигар бозори молҳои номутаносибии байни истеҳсол ва истеъмол ба талафи устувории он намеоварад, дар ин маврид номутаносибӣ аз ҳисоби захираҳои анбории мол ё ивазкунии як мол бо моли дигар бартараф карда мешавад. Вале очилии раванди истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикӣ кори мувофиқашудаи тамоми иштирокчиёни муносибатҳои бозориро тақозо менамояд, гарчанде манфиатҳои онҳо мухталиф мебошанд. Идоракунии речаи истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикиро танзимгари низом (танзимгари технологӣ) ба ҷо меорад. Бино бар ин, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ бештар хосияти технологӣ дорад, на молиявӣ. Набояд идоракунии раванди мураккаби истеҳсол ва истеъмоли энергияи электрикиро ба зиммаи танзимгари тичоратӣ вогузор намуд, ин равандро бояд танзимгари технологӣ идора кунад.

Бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ ягона бозоре мебошад, ки дар он ноустувории низоми энергетикӣ ниҳоят тез – дар мудати аз як сония ҳам камтар авҷ мегирад ва метавонад садҳо иштирокчиёни истифодабарандаи ҳамон як мол, ҳамон як инфрасохтори дар як бозор муттаҳидшударо фаро гирад. Дар ин маврид агар барои бартараф намудани сабабҳои руҳ додани садама чораҳои зарурӣ роҳандозӣ карда нашаванд, бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ метавонад хароб шавад. Масъулияти танзимгари низом барои таъмини боэътимодӣ ва сифати таъмини энергияи электрикӣ ниҳоят баланд аст ва он наметавонад ба иштирокчиёни тичоратии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ вогузор карда шавад.

Танзимгари низом бояд тарҳи тичоратии аз ҷониби маъмури низоми тичоратӣ (танзимгари тичоратӣ) тартибдодашударо иҷро намояд, вале дар ин маврид вазифаи асосии ӯ таъмин намудани сифати баланди энергияи электрикӣ ва боэътимодии кори низом мебошад. Агар таъмини боэътимодӣ ва сифати таҳвили энергияи электрикӣ бо графики тичоратӣ мувофиқ наояд, танзимгари низом ҳамеша боэътимодиро интиҳоб менамояд.

Хусусиятҳои баррасишудаи энергияи электрикӣ чун мол ва рушди соҳаи электроэнергетика аз ҷониби ҳукуматҳои давлатҳо дар мавриди ташкили бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ баҳисоб гирифта мешаванд. Дар натиҷа дар аксари давлатҳои мутаррақӣ дар соҳаи бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ муносибатҳои бозории маҳдуд татбиқ шуда, мамлакатҳои дигар пас аз роҳандозӣ намудани баъзе ислоҳот дар соҳа умуман аз бунёди бозори асили хизматрасониҳои электроэнергетикӣ даст кашада, дар шароити танзими давлатии таъмини энергияи электрикӣ қарор гирифтаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон намунаи ҳамингуна давлатҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Афанасьев, В.Я., Кузьмин, В.В. Конкуренция на электроэнергетическом рынке [Текст] // Деловой журнал Neftegaz.ru. – 2016. - № 9 (57). – С. 20-28.
2. Афанасьев, В.Я., Кузьмин, В.В. О развитии конкурентных отношений на электроэнергетических рынках [Текст] / В.Я. Афанасьев, В.В. Кузьмин // Вестник университета. - 2015– - № 5. – С. 16-28.
3. Гительман, Л.Д., Ратников, Б.Е. Энергетический бизнес: учебное пособие [Текст] / Л.Д. Гительман, Б.Е. Ратников. - М.: Дело, 2006. - 600 с.
4. Грищенко, А.И., Зиноватный, П.С. Энергетическое право России: правовое регулирование электроэнергетики в 1885—1918 гг. [Текст] / А.И. Грищенко, П.С. Зиноватный. - М.: Издательство «Юрист», 2008. – 280 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи рақобат” [Сарчашмаи электронӣ] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. - № 5 / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> (санаи муруҷиат: 06.03.2021).
6. Макконнелл, К.Р., Брю, С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 13-го англ. изд. [Текст] / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 974 с.
7. Максимов, Б.К. Теоретические и практические основы рынка электроэнергии [Текст] / Б.К. Максимов, В.В. Молодюк. - М.: Издательство МЭИ, 2008. - 291 с.
8. Максимов, Б.К., Молодюк, В.В. Организация работы электроэнергетических систем на рынке электроэнергии: учебное пособие [Текст] / Б.К. Максимов, В.В. Молодюк. – М.: Издательство МЭИ, 2016. – 56 с.
9. Маршалл, А. Принципы политической экономии [Текст] / А. Маршалл. – Москва: Прогресс, 1984. – Т. 2. – 594 с.
10. Мизес, Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории [Текст] / Л.Мизес / Пер с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 877 с.
11. Ходжсон, Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории [Текст] / Дж. Ходжсон / Реп. С англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
12. Хусайнов, А.К. Формирование и развитие топливно-энергетического комплекса Таджикистана (1929-2010 гг.) [Текст] / А.К. Хусайнов / Дисс. на соис. уч. степ. докт. истор. наук. - Душанбе, 2018. - 370 с.
13. Хушвахтзода, Қ.Х., Холназаров, М.Б. Таҳлили самаранокии рушди электроэнергетика ва таҳдидҳои дохилии беҳатарии энергетикӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, М.Б. Холназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 2. – С. 49-55.
14. Хьюман, Л. Энергосистемы общего пользования Америки: прошлое, настоящее и будущее [Текст] / Л. Хьюман / Пер. с англ. – М., 1994. – 511 с.
15. Lipsey, R.G. An Introduction to Positive Economics [Text] / R.G. Lipsey / – London: Oxford University Press, 1994. – 830 p.
16. Moss, S.J. Economic Theory of Business Strategy: An Essay in Dynamics Without Equilibrium [Text]. – London: Halsted Pr, 1981. – 223 p.

17. Jevons, W.S. The Theory of Political Economy [Text] / W.S. Jevons / Fourth edition. – New York: Palgrave Macmillan 2013. - 339 p.

УДК 336.65.9(2)26

Коситова У.О.

МУАММОҲОИ АКТУАЛӢ ВА ДУРНАМОИ ТАРАҚҚИӢТИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи муаммоҳои муҳим ва дурнамои тараққиёти низоми молиявӣ меравад. Дар шароити ба амал омадани бӯҳрон иқтисодиёти мамлакат дар ҳудуди иҷро нагардидани ӯҳдадорихо боқӣ монда, низоми молиявӣ дар ислоҳот мӯҳтоҷ мегардад. Лекин, пеш аз он ки ягон ҳолат тағйир дода шавад, бояд пеш аз ҳама муаммоҳои асосӣ муайян гарданд. Ҳамчун асоси иқтисоди бозоргонӣ таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ баромад мекунад, кадоме хусусиятҳои таърихӣ ва анъанавиро ба инобат намегирад. Ин ҳолат ба самаранокии на он қадар баланди низоми миллии молиявӣ оварда мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: низоми молиявӣ, молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, иқтисоди бозоргонӣ, субъекти хоҷагидор, хонаводагӣ, муаммоҳо ва дурнамо.

Коситова У.О.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы и перспективы развития финансовой системы. В условиях кризиса экономика страны будет стоять на грани дефолта, и финансовая система соответственно при таком раскладе однозначно нуждается в реформах. Но прежде, чем изменять что либо, требуется определить основные проблемы. В основе рыночной экономики лежит опыт развитых стран, который не учитывает её исторические и ментальные особенности. Это приводит к невысокой эффективности национальной финансовой системы.

Ключевые слова: финансовая система, государственные и местные финансы, рыночная экономика, субъекты хозяйствования, домохозяйства, проблемы и перспективы.

Kositova U.O.

CURRENT PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS FINANCIAL SYSTEM

This article discusses current problems and prospects for the development of the financial system. In a crisis, the country's economy will be on the brink of default, and the financial system, accordingly, in this situation, clearly needs reforms. But before you change anything, you need to identify the main problems. The market economy is based on the experience of developed countries, which does not take into account its historical and mental characteristics. This leads to a low efficiency of the national financial system.

Key words: financial system, state and local finance, market economy, business entities, households, problems and prospects.

Низоми мустаҳками молиявӣ асоси рушд ва фаъолияти бомуваффақияти иқтисоди бозорӣ ва шартӣ асосии рушду устувории иқтисодиёт дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Ин низоми асосиест, ки пасандозҳои ҷамъиятро ташкилу тақсим намуда, ба фаъолияти ҳаррӯзаӣ он мусоидат мекунад. Дар ин асос, гарчанде ки гузариши сохторӣ аз иқтисодиёти ба таври мутамарказӣ банақшагирифташудаву назоратшаванда ба иқтисодиёте, ки аз рӯи принципҳои бозор амал мекунад унсурҳои зиёдеро дарбар мегирад, бинобар ин дар ин ҳолат ташкили низоми боэътимоди молиявӣ муҳим мебошад.

Баъд аз он ки низоми устувори молиявӣ ташаккул меёбад бозори пул ва сармоя, алалхусус бозори миллии аввалиндараҷа ва дуввуминдараҷаи коғазҳои қиматноки давлатиро тараққӣ додан мумкин аст [3].

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ низоми молиявии давлат маҷмӯи муассисаҳои молиявӣ иқтисодӣ мебошад, ки ҳар яке онҳо дар ташкили фонди воситаҳои пулӣ саҳми худро мерасонанд.

Бо маънои ҳуқуқӣ таҳти мафҳуми низоми молиявӣ маҷмӯи муассисаҳои молиявии давлатӣ (раёсати молия ва воҳидҳои он, мақомоти андоз, бонкҳои давлатӣ, ширкатҳои суғуртаи давлатӣ) фаҳмида мешавад. Дар шароити бозор низоми молиявӣ хислати бозоргониро дошта, одатан аз панҷ банд иборат аст: бучети давлатӣ, молияи маҳаллӣ, фондҳои маҳсус, молияи корхонаю муассисаҳо, молияи хоҷагии хонаводагӣ.

Низоми молиявӣ як низоми шакли ҳамгирой дошта мебошад, ки бо пайваस्ताгии зичи ҷузъҳо (зернизомиҳо)-и таркибии он тавсиф дода мешавад. Ҳеҷ кадоме аз зернизомиҳои он мустақилона вучуд дошта наметавонанд. Молия, аз як тараф, як қисми муносибатҳои истеҳсолиро ифода намуда, бинобар ин ҳамчун унсурҳои низоми чунин муносибатҳо баромад мекунад, аз тарафи дигар, он низомеро ифода мекунад, ки аз унсурҳои ба ҳам алоқаманд иборат буда, хусусиятҳои функционалии худро дорад. Дар сифати зернизомиҳои амалкунанда дар молия инҳо баромад менамоянд: андоз, бучет, нақшаҳо (пешбини)-и молиявӣ, молиякунонӣ, нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайра.

Низоми молиявӣ як қисми молияи ҷаҳонӣ буда, ба тамоюлотҳои асосии марбут ба он мувофиқат мекунад. Бозори молиявӣ ҳамчун дорони ягонаи молиявӣ баромад намуда, бо дигар бозорҳо дар ҳамҷоягӣ амал мекунад. Дар оянда метавон пешгӯӣ кард, ки пӯёи бозори молиявӣ вобаста ба ҳаракати нархҳо дар бозорҳои хориҷӣ ва рафтори сармоягузори ҷаҳонӣ боқӣ хоҳад монд [1].

Дар муносибатҳои бозоргонӣ фаъолияти иқтисодиёт ва муносибатҳои молию пулӣ ба андозаи хеле кам аз тарафи давлат ба танзим дароварда мешавад. Танзимкунандаҳои асосӣ - талабот ва пешниҳоди молҳо, корҳо, хизматрасониҳо мебошанд. Молия берун аз муносибатҳои молӣ вучуд дошта наметавонад. Танҳо ҳангоми мубодилаи мол, хизматрасонӣ, иҷроиши кор ба як ҳамарзиши муайяни пулӣ молистеҳсолкунанда даромади пулӣ ба даст оварда метавонад.

Аз даромад аз фурӯши маҳсулот, иҷроиши корҳо, хизматрасониҳо ҳиссаҷудокуниҳо барои рӯйпӯш намудани хароҷотҳои истеҳсолӣ, пардохти музди меҳнат дар алоҳидагӣ амалӣ гардонида мешавад [2]. Арзиши маҳсулоти иловагӣ бояд ба қисмҳои тақсим карда шавад, ки манфиатҳои иқтисодии ҳамаи иштироккунандагонии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, соҳаи тақористеҳсолот, аъзоёни ҷамъияти ғайриқобилияти меҳнатидоштаро қонеъ гардонида, барои ташкили фондҳои суғуртавӣ ва захиравӣ мусоидат намояд. Барои амалигардонии тағйирот дар соҳаи иқтисодиёт маблағгузориҳои калони молиявӣ талаб карда мешаванд, аз ин рӯ, дарёфт намудани манбаъҳои дигаргунсозии сохторӣ, муайян кардани таносуби байни воситаҳои давлатӣ дар шакли маблағгузориҳои бучавӣ ва воситаҳои худии корхонаҳо яке аз муаммоҳои муҳим ба шумор мераванд.

Дар сатҳи микроиқтисодиёт сохтори низоми молиявиро молияи ибтидоӣ – дар корхонаҳо ва хоҷагии хонаводагӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти молиявии онҳо ду лаҳзаро дар бар мегирад: ташаккули воситаҳои пулӣ (бо воситаи тақсими ибтидоии даромад) ва харҷ намудани чунин воситаҳо. Даромад ва хароҷот бо тарзи зерин ба мутавозуният оварда

мешаванд. Дар корхонаҳо вазъи молиявӣ дар ҳисоби фоида ва зарар (харочот) инъикос карда мешавад. Дар хочагии хонаводагӣ даромади ба даст овардашуда (аз истифодабарии омилҳои истеҳсолот) бо харочот (харочот барои истеъмолоти чорӣ ва амонатҳо) мувофиқатоварӣ карда мешавад.

Ҳамчун яке аз соҳаҳои “чавон”-и низоми молиявӣ молияи хочагии хонаводагӣ баромад менамояд, ки нақши муҳимро дар ташаккули молияи давлатӣ ва талаботи пардохтпазирии мамлакат мебозад. Илова бар ин, ба ин банди низоми молиявӣ на танҳо молияи соҳибкорони инфиродӣ, балки маҷмӯи селлаи пулии аҳоли низ дохил мешавад. Баъзе олимони иқтисодшинос ба низоми молиявӣ ба тариқи истисно соҳибкорони инфиродиро дохил менамоянд. Бар замми ин, пурзӯршавии нақш ва мақоми молияи хочагии хонаводагӣ ин тамоюлотро даҳсолаи охири ва стратегияи тараққиёти мамлакат дар ояндаи наздик мебошад. Афзунгардии воқеии ҳиссаи молияи хочагии хонаводагӣ дар иқтисоди молиявии мамлакат - вазифаи муҳим дар бист соли оянда ба ҳисоб меравад.

Дар давлатҳои тараққикардае, ки ба иқтисодиёти бозоргонӣ гузаштаанд, маҳз молияи хочагии хонаводагӣ – захираи асосӣ, калидии молиявӣ ба шумор меравад, ки ҳислати тараққиёти иқтисодиро дар маҷмӯъ муайян менамояд. Бузургии молияи хочагии хонаводагӣ ва имтиёзи аҳоли ба истифодабарии он симо ва ҳислати тараққиёти иқтисодиёти мамлақати гуногунро, ки ба иқтисоди бозоргонӣ гузаштааст, ташаккул медиҳад. Тамоми соҳаҳо ва бандҳои пешниҳодгаштаи низоми молиявӣ бо ҳамдигар алоқаманданд.

Молияи корхонаҳо ва хочагии хонаводагӣ дар таъсири мутақобила бо молияи давлатӣ дар ҳолати пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳо ба низоми бучавӣ, гирифтани воситаҳои бучавӣ ва ғайра қарор доранд. Дар доираи молияи корхонаҳо ҳангоми амалигардонии амалиётҳои молиявӣ алоқамандӣ мавҷуд дорад. Дар дохили доираи “молияи давлатӣ” муносибатҳои гуногуни байнибучавӣ байни сатҳҳои низоми бучавӣ ва намудҳои буча ба амал меоянд. Молияи давлатӣ на танҳо вазифаи таъминоти давлатиро иҷро менамояд, балки дар ҳақиқат чӯзи маҳсулдеҳ ва самаранокӣ раванди тақрористеҳсолот ба шумор рафта, ғаёлона дар ҷамъоварии фондҳои асосӣ барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ дар шаклҳои гуногун (ҳифзи аҳоли, мудофия, устуворшавии молия ва ғайра), иқтисоди инноватсионии мамлакат, захираҳои зеҳнӣ ва ғайра иштирок менамояд. Хусусияти ҳар як соҳа ва банди низоми молиявӣ на танҳо хусусиятҳоро дар таркиб ва сохтори захираҳои молиявӣ муайян менамояд, балки ба идоракунии муносибатҳои молиявӣ дар соҳаҳои гуногун ва бандҳои низоми молиявӣ таъсири худро мерасонад.

Молияи ибтидоӣ дар сатҳи макроиқтисодиёт ҳамчун асоси молияи дуввуминдараҷаи давлат баромад менамояд. Он дар натиҷаи тақсмоти минбаъда (ё ин ки азнавтақимкунӣ)-и даромадҳо бо воситаи андозҳо ташаккул меёбад. Андоз – пардохти ҳатмии корхонаҳо ва аҳоли ба шумор рафта, давлат онро бо баҳисобгирии бузургии даромадҳои ибтидоӣ меситонад.

Молияи ҷамъиятӣ нақши муҳимро дар рушди истеъмолоти давлатӣ мебозад, он талаботи иловагиро ташаккул дода, ба ҳамин тариқ бозори дохиларо васеъ менамояд.

Айни ҳол яке аз муаммоҳои актуалӣ ва асосӣ мустаҳкам намудани низоми молиявӣ ва таъмин намудани баромадани иқтисодиёти миллӣ ба маҳруки рушд ва тараққиёти иҷтимоӣ мебошад. Ин ҳолат муттаҳидсозии ҷидду ҷаҳди ҳам дастгоҳи давлатӣ ва ҳам ҷамъият, иқтисоди зеҳнии олимони ва қувваи мақсаднокӣ соҳибкоронро талаб менамояд. Маҳз аз ҷидду ҷаҳди умумӣ ва амалҳои натиҷавӣ пешниҳоди бебозгашти тағйиротҳои мусбӣ алоқаманд аст, ки дар роҳи устувории иқтисодиёт ва баромадан аз бӯҳрон ба даст оварда шудаанд.

Дар байни муаммоҳои низоми молиявӣ инчунин формулаи пешазбӯҳронии танзими давлатии дастгоҳаи молиявиро қайд кардан лозим аст, ки бо мавҷуд набудани ғояи барқарор намудани иқтисодиёт; сиёсати нарми пулӣ; таҷрибаи маҳдуди бозтамвили бонкҳо бо воситаи Бонки миллӣ; тарафдорӣ қурби асъори мустаҳкамгардида; мавҷуд набудани

муқовимати давлат бар зидди таварруми ғайримонетарӣ; рушди гаронии андоз ва ғайра тавсиф дода мешавад.

Тавре ки қайд гардид, низоми молиявӣ аз соҳаҳои объективии муайяншуда, яъне молияи давлатӣ ва молияи хусусӣ (молияи корхонаю ташкилотҳо ва хоҷагии хонаводагӣ) иборат аст. Дар ҳар як ҳома субъёктҳои ҳастанд, ки бозорро бо молу хизматрасонӣ таъмин менамоянд ва ба ҳар як давлат барои амалигардонии вазифаҳои худ мавҷудияти захираҳои молиявӣ муҳиманд.

Раванди ҷудо намудани соҳаи молия ба доираи мустақил ва басандаи ғайри молиявӣ иқтисодӣ, ки дар тӯли 150 соли охир давом дошта, аз иқтисодиёти воқеӣ беш аз пеш ҷудо шуда, ба равандҳои воқеии иқтисодӣ таъсир расонидааст, ба нуқтаи баландтарин омада расидааст. Аз ҷиҳати объективӣ раванди ба ҳам наздикшавии нави соҳаи пуливу молиявӣ ва соҳаи воқеии иқтисодиёт, ба ҳам пайвастании ин соҳаҳо ногузир буда, давлат низ дар ин раванд ғайри молиявӣ ширкат меварзад.

Дурномаи инкишофи низоми молиявӣ дар марҳилаи бунёди муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ ва роҳҳои таъминоти кадрӣ ва касбии он дар доираи нақш ва таъсири он ба ғайри молиявӣ ҷамъияти мо бояд дида баромада шавад. Маълум аст, ки молия дар иқтисодиёт аз ҷиҳати аҳамияти худ ба низоми гардиши хунии организми инсон баробар карда шудааст. Онҳо пайвастанавии соҳаҳои махсуси молияро, аз қабилӣ бучет, ҳазинадорӣ, андозбандӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, қори бонкӣ ё ин ки қарз ба вучуд меоваранд. Гарчанде ки онҳо ба ҳолати идеалӣ оварда шаванд ҳам, наметавонанд ба иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонанд, чунки онҳо бандҳои занҷири ягона мебошанд. Онҳоро ҳамзамон такмил додан лозим аст [4].

Нуқтаи назари мазкур ба ҳалли мушкилоти таъхирнопазир тамаркузи тавачҷуҳо дар заминаи ду самт тақозо мекунад: арзёбии такмилдиҳии низоми мавҷудбудаи молиявӣ ва механизмҳои ғайри молиявӣ он мутобиқи талаботи муосир ва арзёбии касбии қорандони ҳадамоти молиявӣ ва қобилияти онҳо дар иҷроиши ин вазифаҳо. Бо вучуди он ки, ниҳодҳои низоми молиявӣ мафҳуми абстрактӣ нестанд, онҳоро одамоне ифода мекунанд, ки бори вазнини муаммоҳои молиявии муосирро бар души худ гирифтаанд. Танҳо қордонӣ ва масъулиятшиносӣ гарави муваффақият дар ташаккули идоракунии молия ва афзунгардонии самаранокӣ таъсири низоми молиявӣ ба тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъият мебошад.

Дар охир ба чунин хулоса омадан мумкин аст: Молия ҳам категорияи иқтисодӣ ва ҳам як категорияи таърихӣ буда, бо давлат якҷоя ба вучуд омада, бо он тағйир меёбад. Моҳияти молия, қонуниятҳои таҳаввул, микёс ва нақши он дар раванди тақрористеҳсолоти ҷамъиятӣ бо сохтори давлат ва вазифаҳои он муайян карда мешавад. Дар амалияи ҳақонӣ ду назарияи пайдоиши молия мавҷуд аст: классикӣ ва неоклассикӣ. Ба шарофати инкишофи илми молияи давлатӣ ба омӯзиш ва ташаккули мафҳуми молия аз ҷониби олимони иқтисодшинос боз ҳам пурмазмунтар ва бештар рағбат пайдо гардид.

Молияи давлатӣ бо худ низоми азнавтақсимкунии муносибатҳои пулиро ифода менамояд, ки аз тарафи давлат ба танзим дароварда шуда, бо ташаккул ва истифодабарии фондҳои пулии марказонидашуда алоқаманданд ва ба давлат барои иҷроиши вазифаҳои он заруранд. Вале дар баробари молияи давлатӣ молияи ташкилотҳо (қорхонаҳо) низ мавҷуданд. Ҳар дуи ин соҳаҳои нисбатан мустақилро бо як мафҳуми мазмунан васеъ – “молия” муттаҳид намудан мумкин аст. Онҳо нисбат ба мафҳуми молияи давлатӣ мазмун ва мундариҷаи васеъ доранд.

Муаммои асосии бахши молия дар он аст, ки афзоиши миқдори даромади бучет ва тамоми дигар нишондиҳандаҳои муҳими молиявӣ аз ҳисоби поён рафтани қурби пули милли нисбат ба доллари амриқой ва даромад аз бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ба даст оварда мешавад. Ин ҳолат боиси таназзули амиқи иқтисодӣ мегардад, зеро тамоми низоми молиявию иқтисодӣ аз нархгузори ин ашёи хом дар бозори ҳақонӣ вобаста аст.

Дар як қатор мамлакатҳо чунин олотҳои муҳими молиявӣ ба монанди қарз, депозит ва лизинг тараққӣ кардаанд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ нақши онҳо дар тезонидани

ташаққули сармоџи ибтидоџи зоџир мегардад, ки дар ҳолати нокифоягии маблағгузори ба миён меояд.

АДАБИЁТ

1. Козин А.С. Проблемы развития финансовой системы РФ. Финансовый университет при правительстве РФ. Москва, 2016. С. 22-26.
2. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.
3. Сураужанова Д. Состояние и проблемы развития финансовой системы Республики Казахстан. Национальная политика. Финансовое право. Финансы. Журнал: Сборник материалов с конференции "20 лет независимости Республики Казахстан в свете формирования гражданского общества". 2011, Астана.
4. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. Учебное пособие. М.: ИНФРА, 1999. – 343 с.

УДК 330.322

Юнусова Л. З.

ТАҒЙИРЁБИИ ТАМОЮЛҲО ДАР СИЁСАТ ВА ҲАРАКАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ

Дар мақола масъалаҳои назариявии сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамчун асоси амалишавии рушди иқтисодиёт дар шароити муосир баррасӣ гардидааст. Сармоягузори ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии пулие мебошад, ки он бо бунёд сохтани фондҳои нави асосӣ, васеъкунии истеҳсолот, азнавтаҷҳизонӣ, такмили техникаӣ ва нигоҳдории тавоногии истеҳсолии фондҳои асосии амалкунанда вобаста мебошад. Барои ҷалбнамоии сармоягузориҳои хориҷӣ дар шароити имрӯза Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кушиш ба харҷ дода истодааст, ки барои гузоштани сармоя ба корхонаю ташкилотҳо ва ташкил намудани фазои мусоиди сармоягузори шароит фароҳам оварад то ки онҳо дар мамлакат сармоягузориҳои намоянд. Аз ин хотир барои ҷалби онҳо ва дастгири намудани фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаи андозбандии онҳо имтиёзҳо ҷорӣ намуд ва ташкили намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва дигар дастгириҳои дар фаъолияти онҳо оварда то ки онҳо дар ҷумҳурии мо зиёдтар барои рушди фаъолияти корхонаҳои саноати сармоягузори намоянд. Сармоягузориҳои хориҷӣ бо мақсади амалигардонии бозсозии сохторӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ҷалб карда мешаванд. Дар ин маврид дар баробари захираҳои иловагии моддию молиявӣ, инчунин техникаю-технологияҳои пешқадами хориҷӣ, таҷҳизот, таҷрибаи роҳбарӣ ва ғайра ҷалб гардида, ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешаванд. Истифодаи сармоягузориҳои хориҷӣ ба рушди иқтисодии содиротии мамлакат, тавсияи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, баланд бардоштани сатҳи техникаю технологияи истеҳсолот, сифат ва рақобатпазирии маҳсулот нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: Сармоягузориҳои хориҷи, сармоягузориҳои давлат, ҷалби сармоягузори, корхонаҳо, ташкилотҳо, фазои сармоягузори, имтиёзҳои андозӣ, имтиёзҳои гумрукӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ .

Юнусова Л.З.

ИЗМЕНЕНИЕ ТРАДИЦИЙ В ПОЛИТИКЕ И ИНВЕСТИЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ В ТЕКУЩИХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены теоретические задачи иностранных инвестиций как основа развития экономики в современных условиях. Инвестиции - это совокупность экономических денежных отношений, которые связаны с созданием новых основных фондов, расширением производства, переоборудованием, техническим усовершенствованием (модернизацией) и сохранением производственной мощности действующих основных фондов. В настоящее время Правительство Республики Таджикистан прилагает все усилия для привлечения иностранных инвестиций, вложений в предприятия и организации и создания благоприятных инвестиционных условий. Исходя из этого для их привлечения и поддержки деятельности иностранных инвесторов Правительство Республики Таджикистан установило льготы в системе их налогообложения, создало экономические свободные зоны и другие виды поддержек, чтобы больше инвестировали в развитие деятельности промышленных предприятий. С целью структурного обновления и обеспечения устойчивого развития национальной экономики привлекаются иностранные инвестиции. В данном случае наряду с дополнительными материальными и финансовыми ресурсами, также привлекаются иностранная техника и технологии, оборудование, практика руководства и другие, в результате чего создаются новые рабочие места. Использование иностранных инвестиций направлено на развитие экспортной мощности страны, рекомендаций по производству заменяющего импорт, повышение технического и технологического уровня производства, качество и конкурентоспособность продукции.

Ключевые слова: Иностранные инвестиции, государственные инвестиции, привлечение инвестиций, предприятия, организации, инвестиционное условие, налоговые льготы, таможенные льготы, валовой внутренний продукт.

Yunusova L.Z.

CHANGES IN TRADITIONS IN POLICY AND THE INVESTMENT MOVEMENT IN CURRENT CONDITIONS

The article considers the theoretical tasks of foreign investment as the basis for the development of the economy in modern conditions. Investments are the totality of economic monetary relations that are associated with the creation of new fixed assets, expansion of production, re-equipment, technical improvement (modernization) and preservation of the production capacity of existing fixed assets. Currently, the Government of the Republic of Tajikistan is making every effort to attract foreign investment, investments in enterprises and organizations and create favorable investment conditions. Based on this, to attract and support the activities of foreign investors, the Government of the Republic of Tajikistan established exemptions in their taxation system, created economic free zones and other types of support to invest more in the development of industrial enterprises. In order to structurally update and ensure sustainable development of the national economy, foreign investments are attracted. In this case, along with additional material and financial resources, foreign equipment and technologies, equipment, management practices and others are also attracted, as a result of which new jobs are created. The use of foreign investment is aimed at developing the country's export capacity, recommendations for the production of import substitutes, raising the technical and technological level of production, and the quality and competitiveness of products.

Key words: Foreign investment, government investment, attracting investment, enterprises, organizations, investment conditions, tax incentives, customs incentives, gross domestic product.

Дар шароити имрӯза иқтисодиёт ба таври динамикӣ тағйирёбанда буда пайдоиши бисёр номуайянхоро дар шароити ноустуворӣ бозори ҷаҳонӣ барои қабули қарорҳои дурусти стратегӣ вазифаҳои душвор мегардонад. Ноустувории қонунии низоми бозорӣ дар давраҳои бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ боиси коҳиши истеҳсолот, афзоиши бекорӣ, кам шудани маблағгузорӣ гардида истодааст.

Дар давраҳои гуногун мушкилотҳои ноустувории муҳити берунаро ҳамчун омилҳои муҳимтарини ташаккули муносибатҳои идорақунӣ, олимони инчунин роҳбарони олимартаба, мушовирони ширкатҳои машҳур инкишоф додаанд. Тибқи натиҷаҳои таҷрибаӣ ва назариявӣ бадастомада, дар айни замон як қатор марҳилаҳои рушдеро, ки бозори ҷаҳонӣ дар асри XX аз сар гузаронидааст, ҷудо кардан мумкин аст [1, с.14].

1. *Давраи истеҳсоли оммавӣ (1900 - 1930)*. Ин давра бо кам будани ашёи талаботи оммавӣ дар бозор хос аст. Бинобар ин истеъмолкунанда тайёр буданд ки ин гуна молҳоро бо нархҳои муътадил, бе талаб кардани навъҳои зиёд харанд. Дар ин шароит сиёсати асосии маркетинг - пешниҳоди маҳсулоти стандартӣ бо нархи пасттарин ва вазифаи асосии соҳибкор такмил додани истеҳсолоти оммавӣ бо мақсади кам кардани хароҷоти иборат буд. Хусусияти дигари хоси бозор ин мавҷуд набудани назорати сиёсӣ ва иҷтимоӣ аз болои фаъолият соҳибкорӣ буд.

2. *Давраи маркетинги оммавӣ - давраи саноатӣ (1930-1950)*. Пас аз бӯҳрони бузургии солҳои 1929-1930 дар ИМА Д.Ф. Рузвелт, ки «роҳи нав»-и иқтисодиётро эълон кард. Шiori он «Дар ҳар гараж мошин, дар ҳар дег мурғ аст». Маънои ин буд, ки як қисми иловагии фоида аз соҳибкдорон бо мақсади тақсим кардани он аз рӯи тартиб ёри иҷтимоӣ бо ҳамин ба баланд шудани қобилияти харидории умумӣ мусоидат мекунад. Натиҷаи ҳамин буд, ки талабот ба маҳсулоти асосии истеъмоли халқ зиёд шуд зуд ба дараҷаи қаноатмандӣ расид ва фирмаҳо маҷбур шуданд, ки ба воқеияти нави бозор — бозори харидор мутобиқ шаванд. Дар ин ҳол лозим буд, ки ҳамаи вазифаҳои корхонаҳо аз бозор "берун" дида мешуд (яъне, бояд равиши маркетинг амалӣ карда шавад). Дар баробар ин вазифаи ба мувозинат овардани зиддиятноки манфиатҳои истеҳсолот ва маркетинг ба миён омад.

3. *Давраи баъдисаноатӣ (1950 - 1970)*. Рушди ҳодисаҳо суръатбахшӣ мушоҳида мешавад, вазифаҳои нави тичоратии қаблан номаълум ба миён меояд, пешравии техникаи ҳам талаботҳо ва ҳам таклифҳо тағйир меёбад. Сармоягузорӣ дар фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ва конструкторӣ ба таври назаррас меафзояд, бозорҳои байналмилалӣ инкишоф меёбанд, технологияи истеҳсолот зуд тағйир меёбад. Ҷомеа ба ифлосшавии муҳити зист, монополия воқуниш нишон медиҳад ва аз ширкатҳо масъулияти иҷтимоӣ талаб мекунад. Вазифаи асосии соҳибкор мегардад, ки бозорро бо молҳои дорои сифатҳои хусусияти нав дошта таъмин намояд, танҳо бо ҳамин роҳ дар рақобат ғалаба кардан имконпазир мегардад. Ҳамин тариқ рақобат ва мувофиқи он сиёсати маркетинг ҳоло ба таъмини афзалиятҳои сифатии маҳсулот асос ёфтааст [3, с.67].

4. *Идомаи давраи баъдисаноатӣ (1970 - 1990)*. Гузариш ба ҷаҳонишавӣ. Бӯҳрони нафт ба миён меояд ва ин ба сиёсати ноустувори бозор таъсири бзург мерасонад, ки бо захираҳои ҷаҳонӣ маҳдуд карда шудааст. Ҳамаи ин ноустувории бозорро зиёд карда, тамоилҳои инкишофи онро, ки дар солҳои гузашта ошкор шудаанд тезу тунд мегардонад.

5. *Давраи инноватсия (1990-2000 асри 20 ва пас аз он)*. Тамоюлҳои асосии рушди бозор инҳоянд:

- пур кардани бозорҳои дохилӣ;
- афзоиши рақобат бо ҷобачогузори рақибони заиф;
- тағйир ёфтани шуури иқтисодии ҷамъият;
- афзоиши минбаъдаи содирот;

- давраҳои кӯтоҳтари инноватсионӣ, харочоти баланди омодагии истеҳсолот микёси калони истеҳсолиро талаб мекунад, ки барои онҳо бозорҳои дохилӣ одатан хурд мебошанд;
- таҳкими байналхалқӣ ва глобализатсияи тичорат;
- потенциали тавоноӣ фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ меёри асосии муваффақият дар бозор;

- ҳамкориҳои байналхалқӣ торафт бештар мешавад;
- муваффақият дар тичорат бо кафолати хидматрасонии пас аз фурӯш бештар муайян карда мешавад;

Дар охири аср тамоюлҳои зерини бозор муайян карда шуданд:

- афзоишёбии бозорҳои байналхалқӣ;
- иқтидори пурқуввати тадқиқотӣ, салоҳияти технологияи роҳбарон, суръати тези инноватсия ба меёри муваффақият дар бозор табдил меёбад;
- дер баровардани моли нав дар бозор маъноӣ аз даст додани ғоидаро дорад;
- ҳамкориҳои байналхалқӣ торафт бештар аз мубодилаи «ноу-хау» дар шакли натура иборат аст;
- тичорат стратегӣ мешавад (инноватсия, ҷаҳонишавии тичорат, пешниҳоди хизматрасонӣ, иттилоот ва ғайра муҳим аст);
- рушди шабакаҳои компютерӣ боиси яқояшавии амалии маркетинг ва тичорат дар вақти воқеӣ мегардад

Ба амал омадани ҳодисаҳои ғайриҷашмдошт ва комилан нав инчунин ҷаҳонишавӣ ҳамаи паҳлуҳои ҳаёт фаъолияти инсониятро фаро гирифта истодааст. Методҳои идораи бозор ба ҳалли чандир (гибкий) ва фавқулода асос ёфта суръати тағйирёбиаш назар ба фирмаҳо тезтар мебошад. Ин ҳодисаҳо дар иқтисодиёт бо суръати баланд ҷараён гирифта, ҳудудҳои интегратсияи бозорҳои миллиро аз байн бардошта, мунтазам ба як майдони бузурги умумичаҳонии савдо яқояшавии он боис гардида истодааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва амнияти иҷтимоӣ дар минтақаҳо бояд ба бунёд ва рушди инфрасохтори самарабахши бозор ҳамчун заминаи таҳкими равандҳои сармоягузорӣ дар минтақа нигаронида шавад. Яке аз муҳаррики асосиву пешбарандаи ин раванд сармоягузориҳои хориҷӣ (СХ) мебошад [6, с 45].

Дар рушди иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳимро фазои сармоягузорӣ бахусус сармоягузорӣ дар алоҳидагӣ мебозад. Онҳо ба суботи иқтисодиёт таъсир объективи расонида, рушди устувори иқтисодиро таъмин мекунад. Фазои мусоиди сармоягузорӣ рушди иқтидори иқтисодии кишварро пешаки муайян мекунад ва фаъолияти иқтисодии субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ аз бисёр ҷиҳат ба ҳаҷм ва шаклҳои сармоягузорӣ вобаста аст. Фаъолияти сармоягузорӣ аз бисёр ҷиҳат ба вазъи иқтисодиёти кишвар вобастагӣ дорад ва дар асл, қобили ҳаётбахшии иқтисодиёти онро муайян мекунад.

Нақши сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодиёт дар давоми тамоми ташаккули ҳаёти муосир аз ҷониби олимони илми иқтисод баррасӣ карда шудааст. Дар асарҳои А. Смит., Ж. Б. Сэя., Д.С. Милля ва А. Маршалл пайдоиши сармоя ва зарурати амалӣ гардондани онро шарҳ додаанд. Ҷанбаҳои муҳиме, ки муаллифон таъкид кардаанд ин алоқамандии пасандоз ва сармоягузорӣ мебошад. Дар ин ҳолат, хусусияти асосии пайваستшавӣ қори муаллифон, баррасии сармоягузорӣ ҳамчун ҷузъи дар сохтори истеъмолӣ вобаста ба меёрҳои иқтисодиётро дар бар мегирад. Ин ақидаҳоро Ҷ.М.Кейнс низ дар асари худ инкишоф дода, баробарии пасандозу маблағгузорию дастгирӣ кард, вале қайд кард, ки тағйирот дар даромад сармоягузорию ба амал меорад, на ин ки пасандозро. Пас, ин моделҳо сармоягузорию ҳамчун манбаи асосии даромад дар иқтисодиёт нишон медиҳанд ва бо мурури замон аҳамияти худро нигоҳ дошта, табдил меёбад ва воситаи муҳимми тезондани тараққиёти сотсиалию иқтисодии давлатҳо мегардад [4 с, 45].

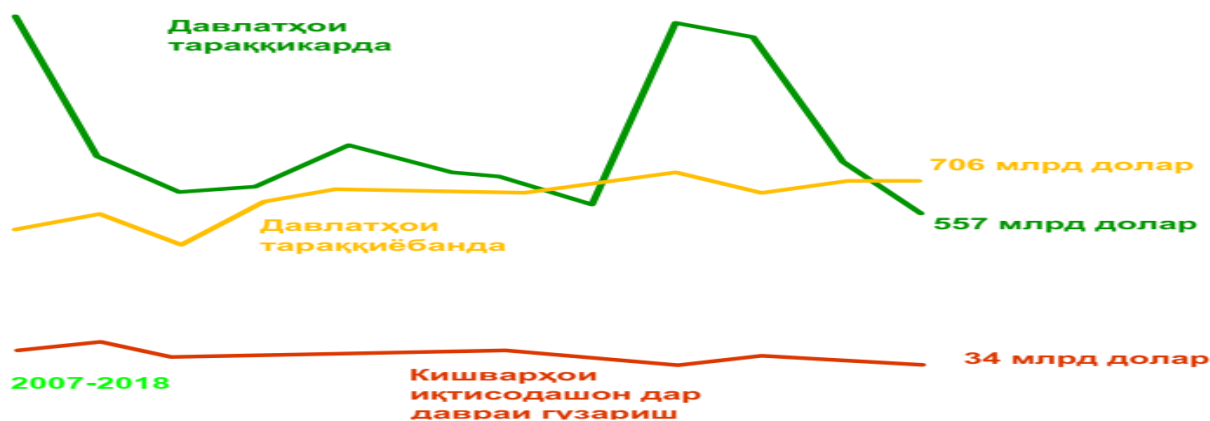
Ҷама вазифаҳои асосии рушди иқтисодӣ бо кумаки сармоягузорӣ, аз бунёди объектҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ то навсозии таҷҳизоти техникаии корхонаҳои мавҷуда ҳал карда

мешаванд. Сармоягузориёе, ки ба бахши воқеии иқтисодиёт равона карда шудаанд, ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти мушаххасе мебошанд, ки бо ташаккули заминаҳои моддию техникии ноил шудан ва ба ҳадафҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманданд. Дар шароити муосири рушди босуръати иқтисод ва тичорат, менечерони корхонаҳои миёна ва калон бо зарурати баланд бардоштани самаранокии ширкат рӯ ба рӯ мешаванд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маблағгузориҳои лоиҳаҳо зуд-зуд истифода мешуд яъне даҳсолаҳо барои амалисозии лоиҳаҳои калонҳаҷм ва сармояи зиёд. Ширкатҳои, ки тадриҷан ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ ворид шудаанд, ба талабот дучор мешаванд. Татбиқи лоиҳаҳои, ки аз ҷиҳати мураккабӣ ва миқёси худ ба лоиҳаҳо шабеҳанд аз ҷониби рақибони онҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ амалӣ карда мешаванд. Барои ҳамин маблағгузориҳои лоиҳа эҳтимолан бештар маъмул ва заруртар мегардад.

Мо дар як давраи пешгуинашаванда зиндагӣ мекунем ва тамоми паҳлӯҳои ҳаёт далели оддиро барои муайян намудани вазъи чунин то чи андоза хатарнок будан вайрон мекунад. Дар баробари ин, мо тамоюли пастшавии самаранокӣ сармоягузориҳо дар сатҳи байналмилалӣ мушоҳида мекунем. Ҳамин тариқ бозор байналмилалӣ маблағгузорӣ ва иқтидорҳои саноатӣ торафт мураккабу рақобатпазир мегардад. Талаботи сармоягузорӣ мисли пештара баланд боқӣ мемонад, таъминот кам шуда вазъияти бозор хеле зиёд ва пуршиддат мешавад.

Иқтисоди ҷаҳонӣ бо бӯҳрони шадида рӯбарӯ аст, ки дар натиҷаи як пандемия COVID-19 ба вучуд омадааст. То ба пайдошавии ин бӯҳрон низ ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ (СМХ) се сол пай дар пай дар ҷаҳон ба камшавӣ майл мекард. Масалан дар соли 2018 ҳаҷми СМХ ба шумораи 13% то 1,3 трлн долари ИМА коҳиш ёфт. Ин коҳиши пайдарпайи сесолаи сармоягузориҳои мустақим асосан ба репатриатсияи миқёси калон аз ҷониби корхонаҳои трансмиллии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар ду семоҳаи аввали соли 2018, пас аз ислоҳоти андози кишвар дар охири соли 2017 марбут аст.

Расми 1. Тамоюли коҳиши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ.

Сарчашма: коркарди муаллиф дар доираи маводҳои

Ин камшавӣ асосан дар мамлакатҳои тараққикарда ва мамлакатҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта ба мушоҳида расид. Пандемияи COVID-19 ва инчунин ҷораҳои марбут ба маҳдудият ва карантин боиси коҳиши шадидаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ (СМХ) дар бозори ҷаҳонӣ шуд, яъне пастшавӣ то сатҳи соли 2005 поён фаромад. Ин бӯҳрон ба навъҳои сермаҳсултарини маблағгузориҳо яъне маблағгузорӣ аз сифр дар лоиҳаҳои саноатӣ ва инфрасохторӣ таъсири манфӣи бузург расонд. Ин маънои онро дорад, ки истеҳсолоти байналхалқӣ чиддӣ зарар дид. Бӯҳрон пешрафтро барои коҳиш додани ҳолигоҳи сармоягузорӣ, ки баъди қабули *ҳадафҳои рушди устувор* (ХРУ) ба даст оварда шуд, барбод дод.

Дар гузориши нави Конфронси Созмони Милали Муттаҳид (25 январ, Минск / Корр. БЕЛТА) оид ба тичорат ва рушд (UNCTAD) гуфта мешавад. Дар соли 2020 чараёни сармоягузори мустақими хориҷӣ дар ҷаҳон нисбат ба соли 2019 42% коҳиш ёфтааст. Кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ва кишварҳои иқтисодашон дар давраи гузариш аз ҳама бештар зарар دیدанд, вале Белорус ва Қазоқистон тавонистанд аз ин пешгирӣ кунанд.

Афзоиши назарраси сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Беларус - 27% ва инчунин дар Қазоқистон - 19% мушоҳида шудааст. Афзоиши сармоягузориҳои хориҷӣ дар ин ҷо аз ҳисоби рушди индустриалии сохтмон ва савдо ба мушоҳида мерасад. Дар ин бора дар гузориши нави Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба тичорат ва рушд (UNCTAD) гуфта мешавад, хабар медиҳад маркази хабарии СММ.

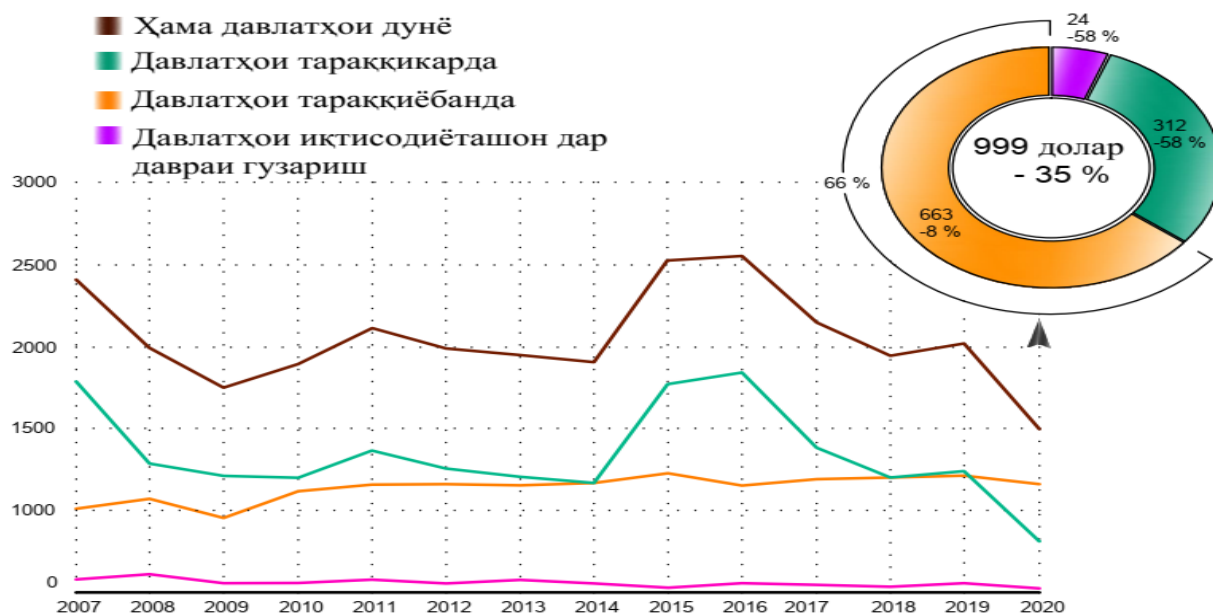
Дар соли 2020 сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамагӣ 859 миллиард доллар буд, дар ҳоле ки дар соли 2019 он 1,5 триллион долларро ташкил дод. Ба гуфтаи коршиносон, аз солҳои 90 инҷониб ин гуна сармоягузори сусти ба мушоҳида нарасидааст. Нишондиҳандаҳои барои соли 2020 нисбат ба соли 2009, ки бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ буд, 30% камтар аст. Дар соли ҷорӣ дар байни сармоягузори маъмултарин кишварҳои сарватманд камтар буданд, ки дар онҳо гардиши мустақими сармоягузориҳои хориҷӣ 69% коҳиш ёфта, тақрибан 229 миллиард долларро ташкил дод. Масалан, сармоягузори дар Иёлоти Муттаҳида 49% то 134 миллиард доллар коҳиш ёфт [5].

Ҳаҷми сармоягузори дар Аврупо низ ба таври назаррас поён фаромад. Масалан, дар Британияи Кабир сармоягузори мустақими хориҷӣ ба сифр афтод. Дар ҳамин ҳол, кишварҳои алоҳидаи Аврупо афзоиширо нишон доданд. Масалан, дар Шветсия, ки мақомот дар ҷаҳорҷӯби мубориза бо паҳншавии कोरोनाвирус аз ҷорӣ қардани ҷораҳои қатъии карантин даст кашиданд, интиқоли мустақими сармоягузориҳои хориҷӣ 2,5 маротиба - аз 12 миллиард доллар ба 29 миллиард доллар афзоиш ёфт.

Кишварҳои рӯ ба тараққи дар соли 2020 нисбат ба соли қаблӣ 12% камтар сармоягузори гирифтанд. Бо вучуди ин, ба ин кишварҳо 72% сармоягузори мустақими хориҷӣ рост меояд. Дар ҳамин ҳол, тибқи маълумоти ЮНКТАД Чин дар рейтинги бузургтарин гирандагони сармоягузори мустақими хориҷӣ дар ҷои аввал қарор дорад, ки чараёни сармоягузориҳои хориҷӣ 4% афзоиш ёфта, 163 миллиард долларро ташкил додааст.

Динамикаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ (СМХ) аз динамикаи лоиҳаҳои нав ба таври ҷиддӣ муқобил гузошт, ки дар он таназзул бори асосӣ маблағгузори мамлакатҳои тараққиёбанда афтод. Дар ин кишварҳо, шумораи сармоягузори аз сифр 42 фоиз кам шуда, миқдори муомилоти молиявии байналхалқӣ лоиҳаҳои барои инфрасохтор муҳим бошад ба - 14%. Илова бар ин дар кишварҳои тараққиқарда маблағгузори ба кохонаҳои нав 19 фоиз кам шуд вале лоиҳаҳои маблағгузори байналмилалӣ 8 фоиз афзуд. Сармоягузори дар сохтани корхонаҳои нав ва лоиҳаҳои маблағгузори аҳамияти ҳалқунандаеро дар рушди иқтисодии истеҳсоли ва инфрасохтор ин чунин барои барқарорсозии пешомадҳои устувор мебозад.

Пандемия ба сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар нимаи аввали соли 2020 ба ҷаҳон таъсири бештаре расонд. Дар нимаи дуюми сол маблағгузори байналмилалии лоиҳаҳои назаррас буд. Аммо сармоягузори ба корхонаҳои нав, ки барои кишварҳои рӯ ба тараққи хело муҳимтар аст, дар давоми соли 2020 ва дар семоҳаи аввали соли 2021 пастшавиро давом дод.

Расми 2. Воридоти СМХ дар саросари ҷаҳон ва аз рӯи гурӯҳи кишварҳо дар солҳои 2007-2020.

Сарчашма: коркарди муаллиф дар доираи маводҳо.

То давраи пандемия байни содирунандаҳои бузурги сармоя мамлакатҳои тараққикарда мавқеи асосиро ишғол намуда ғоидаи калон ба даст меоварданд. Вале дар ин давра кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои, ки иқтисодашон дар давраи гузариш нисбат ба кишварҳои пешрафта ба ин тӯфон беҳтар тоб оварданд. Бо вучуди он дар ин минтақаҳои низ пандемия таъсири худро расонид ва аз ин сабаб ҳаҷми сармоягузори коҳиш ёфт.

Коҳиши вуруди сармоягузори ба минтақаҳои рӯ ба тараққӣ нобаробар буд: -45% дар Амрикои Лотинӣ ва ҳавзаи Кариб ва -16% дар Африко. Баръакс, дар Осиё воридот 4% афзоиш ёфт, ки дар натиҷа ба ин минтақа нисфи маблағи бевоситаи хориҷии ҷаҳон рост омад. Дар мамлакатҳои гузариш иқтисод, сармоягузори мустақими хориҷӣ 58% коҳиш ёфт.

Дар соли 2020 корхонаҳои фаромиллӣ (многонациональные корпорации) дар кишварҳои пешрафта сармоягузори хориҷии худро то андозае коҳиш доданд 56% то 347 миллиард долларро ташкил дод, ки аз соли 1996 пастрарин аст. Дар натиҷа ҳиссаи онҳо дар сармоягузори мустақими хориҷӣ ба сатҳи рекордӣ - 47% коҳиш ёфт. Маҷмӯи хуруҷи сармоягузориҳои Аврупо корпоратсияи сермиллат 80% коҳиш ёфта, ба 74 миллиард доллар расид. Дар Ҳолланд, Олмон, Ирландия ва Британияи Кабир коҳиши содироти сармоягузори ба қайд гирифтаанд. Дар Иёлоти Муттаҳида он дар 93 миллиард доллар боқӣ монд. Сармоягузориҳои корхонаҳои фаромиллӣ (КФМ) Ҷопон - бузургтарин сармоягузори хориҷӣ дар вақтҳои охир ду сол - ду баробар кам шуда, ба 116 миллиард доллар расид.

Сармоягузори хориҷӣ аз ҷониби ширкатҳои трансиллӣ (ШТМ) дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ 7% коҳиш ёфт, ба 387 миллиард доллар расид. Содироти сармоягузори КФМ-и Амрикои Лотинӣ ба зинаи манфӣ, ки маблағи -3,5 миллиард долларро ташкил медиҳад аз ҳисоби воридоти сармоя ба КФМ-и Бразилия ва коҳиши сармоягузори КФМ-и Мексика ва Колумбия. Дар баробари ин воридоти сармоя дар Осиё 7% афзуда, ба 389 миллиард доллар расид, бинобар ин Осиё ягона минтақае гардид, ки сармоягузори каме ба пеш гузашт ва нашъунамои вай ба амал омад. Он аз ҳисоби хуруҷи зиёди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз Ҳонконг (Чин) ва Таиланд сурат гирифт. Ҳаҷми сармоягузори хориҷии Чин дар ҳаҷми 133 миллиард доллар мӯътадил шуд ва ҳамин тавр ба ҳамин тариқ мамлакат калонтарин сармоягузори ҷаҳон гардид. Идомаи васеъшавии КФМ-и Чин ва лоиҳаҳои

оғозшуда ташаббусҳои “Як камарбанд ва роҳ” асоси хуручи сармоя дар соли 2020 гардид [8].

Дар солҳои оянда дар назар аст, ки суръати афзоиши сармоягузориҳои мустақими минтақавӣ меафзояд. Талаботи сиёсат барои таҳкими мустақилияти стратегӣ, мулоҳизаҳои устувории истеҳсолот ва манфиатҳои иқтисодӣ шабакаҳои истеҳсолии минтақавиро мустақкам мекунад. Гузариш ҷониби сармоягузориҳои дохилиминтақавӣ метавонад фосилаи хеле васеътарро дошта бошад бо гузашта аз он ки одатан интизор мерафт; маълумоти нав дар бораи бевосита ва бавосита робитаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ нишон диҳанд, ки сармоягузориҳои имрӯза ҳанӯз ҳам ҷаҳонӣ мебошад назар ба хусусияти минтақавӣ.

Ҳаҷми умумии сармоягузориҳои дучонибаи кишварҳои як минтақа дар соли 2019 тақрибан 18 триллион долларро ташкил дод, ки баробар 47% аст. Аммо агар мо робитаҳоро тавассути минтақа пайгирӣ кунем марказҳои сармоягузориҳо ба инобат гирифта танҳо ба ҳамдигар вобаста сармоягузориҳои ниҳой ва гирандаи ниҳоии сармоягузорӣ, пас маблағи умумӣ камтар аз 11 триллион доллар ё ҳамагӣ 30% ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ташкил медиҳад.

Илова бар ин, сармоягузориҳои мустақими дохилиминтақавӣ нисбатан суст меафзояд. Дар байни солҳои 2009 ва 2019 сармоягузориҳои мустақими дохилиминтақавӣ ба ҳисоби миёна дар як сол 4% афзоиш ёфтанд, сустрар аз сармоягузориҳои ҷаҳонӣ (6% дар як сол). Ҳамин тариқ, ҳиссаи сармоягузориҳои дохилиминтақавӣ дар ҳаҷми умумии захираҳои сармоягузорӣ аз 56% дар соли 2009 то 47% дар соли 2019 ва ҳиссаи робитаҳои дохилиминтақавӣ байни сармоягузориҳои ниҳой ва гирандагони сармоя - аз 34% то 30% коҳиш ёфт. Саҳми сармоягузориҳои мустақим дохилиминтақавӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо дар кишварҳои рӯ ба инкишоф камтар аз 20% (ба ҷои тақрибан 50%).

Ҷараёни СМХ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар Осиё умуман устувор буд, ки дар соли 2020 4% афзуда ба 535 миллиард доллар расид; аммо, ба истиснои воридоти калон ба Ҳонконг ва Чин, воридоти онҳо ба минтақа 6% кам шуд. Дар Чин баръакс воридот 6 Ҷоиз афзуда ба 149 миллиард доллар расид. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ 25% коҳишро мушоҳида кард, зеро ки аз СМХ-и системаҳои истеҳсолоти ҷаҳонӣ вобастагии амиқе дошт. Ҷараёни СМХ ба Ҳиндустон қисман аз ҳисоби *муттаҳидшавӣ ва харид (СНП)* афзоиш ёфтааст. Дар дигар кишварҳои минтақа бошад коҳиш ёфтааст. Махсусан камшавӣ саҳт дар кишварҳои, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар соҳаи туризм ё истеҳсолоти мутамарказӣ саноатӣ доштан ба назар расид. Дар минтақа ҳаҷми зиёди муомилоти *муттаҳидшавӣ ва харид* мавҷуд буд, ки ин боиси афзоиш 39% ба 73 миллиард доллар шуд, махсусан дар самти технология, хизматрасониҳои молиявӣ ва молҳои истеъмолӣ халқ. Баръакс, арзиши сармоягузориҳои эълоншуда аз сифр 36% коҳиш ёфта, ба 170 миллиард доллар расид ва шумораи муомилоти байналмилалӣ маблағгузориҳои лоиҳа тағйир наёфтааст.

Воридот ба Осиёи Шарқӣ 21% афзуда 292 миллиард долларро ташкил дод, ва ин аз сабаби азнавташкилдихии корпоратсия ва муомилоти корхонаҳои фаромиллӣ (КФМ), ки қароргоҳаш дар Ҳонконг ва Хитой ҷойгиранд. Дар соли 2020 афзоиши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар Чин идома ёфт, ки он 6% то 149 миллиард доллар баробар шуд. Афзоиш аз ҳисоби соҳаҳои саноат марбут ба технология, тичорати электронӣ ва тадқиқот ва пешравиҳо буд, даст омад. Дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ муҳарриқи рушди ҷаҳонии сармоягузориҳои хориҷӣ дар даҳсолаи охир, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ 25% коҳиш ёфта ба 136 миллиард доллар расид. Коҳиши онҳо дар ҳамаи бузургтарин гирандагони СМХ - Сингапур, Индонезия ва Вьетнам қайд карда шуд. Дар Сингапур сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ 21% коҳиш ёфта ба 91 миллиард доллар расид, дар Индонезия - 22 Ҷоиз ба 19 миллиард доллар ва дар Вьетнам - 2% ба 16 млрд баробар шуд. Сармоягузорӣ дар Осиёи Ҷанубӣ 20% афзуда, ба 71 миллиард доллар расид, асосан аз ҳисоби 27 Ҷоиз ба 64 миллиард доллар афзудани СМХ дар Ҳиндустон. Дар натиҷаи муомилоти калон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, тандурустӣ, инфраструктура ва энергетика, ҳаҷми умумии байналхалқии *муттаҳидшавӣ ва харид (слияние и поглощение)* 86 Ҷоиз зиёд

шуда ба 28 миллиард доллар расид. Ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ дар Осиёи Ҷанубӣ коҳиш ёфт, ки бештар ба истехсолу содироти либос нигаронида шуда буданд. Воридот ба Бангладеш ва Шри-Ланка мутаносибан ба 11% ва 43% кам шуд.

Воридоти СМХ ба Осиёи Ҷанубӣ дар соли 2020 9% афзуда, ба 37 миллиард доллар расид аз ҳисоби афзоиши *муттаҳидиавӣ ва харид (СuП)* (аз 60% то 21 миллиард доллар) дар истихрочи маъдан соҳаҳои саноат. Баръакс, сармоягузорӣ бинобар таъсири пандемия ва аз сабаби паст будани нархи энергия ва ашёи хоми дигар аз сифр ба таври назаррас коҳиш ёфт. Ҳаҷми СМХ дар Аморти Муттаҳидаи Араб 11% афзоиш ёфта то 20 миллиард долларро ташкил дод. Дохилшавӣ ба Туркия 15% коҳиш ёфта 7,9 миллиард долларро ташкил дод. Сармоягузориҳо дар Арабистони Саудӣ устувор боқӣ монда, афзоиш ёфта 20 фоиз 5,5 миллиард долларро ташкил дод.

COVID-19 ягона омиле нест, ки тасвири сармоягузориҳо ба таври кулӣ тағйир дода бошад. Инкилобҳои нави саноатӣ, ба тарафи дигар гузаштани сиёсати иқтисодӣ ва тамоюлҳои устувори ҷаҳонӣ барои конфигуратсия байналхалқӣ таъсири калон доранд. Ҷаҳиши сармоягузорӣ ва қонё кардани ХҶУ уҳдадорӣ нава тавоноро талаб мекунад. Ҳоло диққат ба раванди барқарорсозӣ нигаронида шудааст. Аммо мушкилот на танҳо аз нава оғоз кардани иқтисодӣ, балки барои боз ҳам устувортар ва қобилиятноктар гардондани бозсозӣ ба зарбаҳои оянда бештар тоб оваранд мебошад. Бо назардошти миқёс ва гуногунии мушкилот, ба мо лозим аст, ки муносибати устуворонаи сиёсатро барои ҳавасмандгардонӣ сармоягузорӣ пайдо ва мувозинат дар байни инфрасохтоҳо бо саноат ва ҳалли мушкилот ва иҷрои нақшаҳои барқароркунро пайдо намоем.

Дар ҷамбасти мақола хулоса намудан мумкин аст, ки дар давраи бемории COVID-19 сармоягузориҳои хориҷӣ ба ҳамаи давлатҳои ҷаҳон таъсири худро расонидааст. Таъсири худро бештар ба давлатҳои рубатарақи ва тараққикардаи расонидааст. Аз расмҳои овардашуда таҳлил намом ин бемори бештар ба давлатҳои тараққикарда ва мамлакатҳои иқтисодӣташон дар давраи гузариш қарордошта таъсири худро расонидааст..

АДАБИЁТ

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг : пер. с англ. – 4-е изд. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с.
2. Доклад о мировых инвестициях 2020. Международное производство после пандемии// Конференция организации объединенных наций по торговле и развитию. –Женева, 2020. - 71 с.
3. Идрисов, А. Б., Картышев С.В., Постников А.В. Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиций. - М.:Информационно-издательский дом “Филинь”, 2007. - 272 с.
4. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж. М. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: (www.investcom.tj).
6. Мартынов, А.Д. Активизация инвестиционной политики // Экономист.2002. - № 9. - С. 54.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – С. 86.
8. Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (www.mmk.tj).
9. Султонзода И.М., Асосҳои назариявии танзими сармоягузори мустақими хориҷӣ дар иқтисодӣти миллий (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон). - Душанбе – 2020. -172 с.
10. Сэй Ж.Б. Трактат по политической экономии. Ф. Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии /. – М. : Дело, 2000. – 232 с.

11. Шарикова И. В., Дмитриева О. В., Шариков А. В., Фёфелова Н. П., Лысова Т. А. Анализ инвестиций в агропромышленный комплекс – от отдельного проекта до отрасли в целом // Экономический анализ: теория и практика. 2014. № 47 (398). С. 57.

УДК:33+311+634,8(575,3)

Исозода А.З., Ахмадов Ф. М.

ОМУЗИШИ ОМОРИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ МУҲИМИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Дар мақола маълумоти назариявӣ оид ба шуғл, шуғли мувофиқ ва шуғли пурмаҳсул, ки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва Стратегияҳо мавриди истифода аст, пешниҳод гардидааст. Дар мақола шумораи кормандоне, ки дар соҳаҳои иқтисодии шароити номусоид дошта ба фаъолият фаро гирифта шудаанд, таҳлил гардидааст. Ҳамзамон, нишондиҳандаи шуғли аҳоли аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як қатор мамлакатҳои ИДМ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи омӯри қарор дода шуда аст. Муаллиф бо истифода аз усулҳои омӯри шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои то соли 2024 ояндабинӣ намудааст, аз рафти ояндабинӣ маълум гардид, ки шумораи аҳолии машғул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоишбӣ дошта, тибқи маълумотҳои усули экстрополятсионӣ шумораи он дар соли 2024 ба 2726,1 ҳазор нафар мерасад. Муаллифон ба он назар аст, ки солҳои охир нишондиҳандаҳои шуғли аҳоли дар соҳаҳои сохтмон, саноат, бахши хизматрасонӣ хусусияти афзоишбӣ дошта, дар соҳаи кишоварзӣ коҳишбӣ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: шуғли аҳоли, шуғли мувофиқ, шуғли пурмаҳсул, ояндабинии шумораи аҳолии машғул, шароити номусоиди қорӣ, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, намудҳои фаъолияти иқтисодӣ.

Исозода А.З., Ахмадов Ф. М.

ИЗУЧЕНИЕ СТАТИСТИКИ ЗАНЯТОСТИ КАК ВАЖНОЙ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

В статье представлена теоретическая информация о занятости, соответствующей занятости и продуктивной занятости, которая используется в нормативных актах и Стратегиях. В статье проанализирована численность работников, вовлеченных в деятельность в неблагоприятных экономических условиях. При этом были изучены и статистически изучены показатели занятости по видам экономической деятельности в Республике Таджикистан и ряде стран СНГ. Используя статистические методы, автор прогнозирует занятость населения Республики Таджикистан на период до 2024 года. Авторы считают, что в последние годы занятость в строительстве, промышленности и сфере услуг растет, а в сельском хозяйстве снижается.

Ключевые слова: занятость, достойная занятость, производительная занятость, прогнозирование численности занятого населения, неблагоприятные условия труда, Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, виды экономической деятельности.

Isozoda A.Z., Akhmadov F.M.

**FOGIVENESS STATISTICAL PEOPLE OCCUPATION LIKE THAT
IMPORTANT CATEGORY SOCIAL ECONOMIC**

The article provides theoretical information on employment, appropriate employment and productive employment, which is used in the regulations and Strategies. The article analyzes the number of employees involved in activities in unfavorable economic conditions. At the same time, employment indicators by type of economic activity in the Republic of Tajikistan and a number of CIS countries have been studied and statistically studied. Using statistical methods, the author forecasts the employment of the population of the Republic of Tajikistan for the period up to 2024. The authors believes that in recent years, employment in the construction, industry and services sectors has been growing, while in agriculture it has been declining.

Keywords: employment, appropriate employment, productive employment, forecasting the number of employed population, unfavorable working conditions, National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, types of economic activity.

Шуғл ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ муносибатҳои истеҳсолӣ ва ҳадамотро, ки байни одамон оид ба иштироки онҳо дар ҳамкориҳои дақиқи меҳнатӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи шахсӣ сурат мегирад, инъикос намуда, тибқи қонунгузориҳои амалкунанда ба низом дароварда мешавад. Чунончи дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шуғл – ҳама гуна фаъолияти шахрвандони қобили меҳнат, ки ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолиф набуда, ба қонеъ гардонидани талаботи шахсӣ ва ҷамъиятиашон алоқаманд мебошад ва ба онҳо даромад (музд) меоварад фаҳмида мешавад [4].

Яке аз ҳадафи асосӣ ва стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини аҳоли бо шуғли мувофиқ мебошад, ки ҷамъаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад. Шуғли мувофиқ – қоре, ки онро шахрванд иҷро карда метавонад, ба чинс, маълумот, ихтисос, тайёрии касбӣ, собиқаи меҳнатӣ ва таҷрибаи корӣ шароитҳои ҷойи кори охири (ба истисноии қорҳои ҷамъиятии музднок), вазъи саломатии ӯ мувофиқ буда, аз маҳали зисташ наҷандон дур ҷойгир (на зиёда аз як соат дар роҳ) бошад ва музди меҳнаташро дар сатҳи на пастр аз ҳадди ақали музди меҳнати расман муқарраршуда қафолат диҳад.

Дар шароити кунунии мамлакат на ҳамаи меъёрҳои муқарраргардидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли” амалӣ мегарданд, зеро дар самти таъмини қувваи корӣ бо шуғли мувофиқ як қатор муаммоҳо ҷой доранд. Чунончи, таъминоти қисме аз хоҷагиҳои хонавода бо сабабҳои фавт, беморӣ, бекорӣ, сатҳи пасти маълумотнокии мардон ва дигар сабабҳои ба ин монанд ба дӯши занҳо меафтанд. Дар ин сӯрат шуғли қисме аз онҳо ба чинсияташон мувофиқ намебошад. Дар соли 2019 шумораи зиёди бекорони бақайдгирифташуда шахсони зеринро ташкил медоданд: мардҳои бо маълумоти миёнаи умумӣ – 55,8 фоиз, занҳои дорои маълумоти миёнаи умумӣ – 44,2 фоиз, аз шумораи умумии бекорони бақайдгирифташуда [3, с.117]. Аз маълумоти болозикр маълум мешавад, ки дараҷаи бекорӣ аз сатҳи маълумотнокӣ вобастагии зич дорад. Аз дигар тараф шароити номусоиди корӣ низ боиси паст гардидани ҳосилнокии меҳнат, афзоиши дараҷаи захмбардории кормандон шуда метавонад.

Тибқи маълумотҳои омили расмӣ дар бархе аз соҳаҳо шумораи кормандоне, ки дар шароити кори номусоиддошта фаъолият мекунанд, афзоиш ёфта истодааст. Дар соли 2020 аз шумораи умумии кормандони дар соҳаҳои иқтисодиёти шароити меҳнатиашон номусоид шуғлварзанда 4891 нафарро ташкил намуд, ки нисбати соли 2019-ум 535 нафар бештар мебошад. Аз шумораи умумии кормандони дар соҳаҳои иқтисодиёти шароити меҳнатиашон номусоид шуғлварзанда 3262 нафар ё 66,7%-и он ба соҳаи саноат рост меояд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2013-ум 1151 нафар ё 37,2%-ро ташкил мекард, яъне соли

2020 нисбати соли 2013 дараҷаи ин нишондиҳанда 2,8 маротиба бештар гардидааст [9, с.138].

Чадвали 1

Гурӯҳбандии шумораи кормандоне, ки дар соҳаҳои иқтисодии шароити номусоид дошта ба фаъолият фаро гирифта шудаанд, бо ҳисоби %

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ, бо ҳисоби %	100	100	100	100	100	100	100	100
аз он ҷумла:	37,2	32,1	54,0	35,3	59,8	65,0	71,2	66,7
саноат								
кишоварзӣ	5,3	22,5	12,3	40,4	8,7	9,7	8,0	3,8
нақлиёт	27,8	7,6	9,0	7,3	21,4	20,8	15,3	21,5
алоқа	5,2	2,7	2,6	1,9	4,1	3,9	2,9	2,8
сохтмон	2,4	4,8	19,8	13,0	2,5	0,06	0,6	1,08
дигар соҳаҳо	22,0	30,3	2,3	2,09	3,5	0,8	2,0	4,12

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 104 ва Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – С.138.

Дар давраи таҳқиқгардида (2013-2020) дар соҳаҳои нақлиёт, сохтмон ва дигар соҳаҳо нишондиҳандаи шуғл дар шароити меҳнатиашон номусоид афзоиш ёфтааст, ки ин ҳолат ба сатҳи шуғли пурмаҳсул бетаъсир наменонад.

Мубрамияти омӯзиши шуғли пурмаҳсул аз он бар меояд, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, ки ҳалли бисёре аз масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз шуғли пурмаҳсул бар меояд, зеро шуғли пурмаҳсул фаъолиятро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки ғойа аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ифода менамояд [7, с.93].

Дар мавриди таъмини иқтисодӣ бо шуғли пурмаҳсул, афзоиши истеъмолот, пасандоз ва сармоягузориҳо имконпазир мегардонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи мутлақи шуғл тибқи маълумотҳои оморӣ афзоиш ёфта истодааст, аммо аз рӯи нишондиҳандаи нисбӣ яъне муқоисаи он бо захираҳои меҳнатӣ коҳишбӣ ба назар мерасад. Ҷунончи, дар соли 2015 коэффитсиенти шуғли аҳоли 97,7% ва нисбати захираҳои меҳнатӣ 46,5%-ро ташкил мекард, пас дар соли 2020 коэффитсиенти он 98% ва нисбати захираҳои меҳнатӣ ба 45,5% баробар шуд, ки 1 банди ғойӣ кам мебошад. Аз инҷо бар меояд, ки истифодаи усули бузургҳои нисбӣ ҳангоми арзёбии шуғли аҳоли аз самаранок мебошад.

Аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ натиҷаи ояндабинии шуғли аҳоли аз афзоиши солони он дарак медиҳад. Дар заминаи маълумотҳои оморӣ нишондиҳандаи шумораи аҳолии машғулро бо усулҳои экстраполятсия, функцияи хаттӣ, функцияи экспоненсиалӣ ва муодилаи хати рост ояндабинӣ мекунем (ҷадвали 2).

Чадвали 2

Ояндабинии шумораи аҳолии машғул бо усулҳои оморӣ (ҳазор нафар)

Солҳо	Шумораи аҳолии машғул	Усули экстраполятсия	Усули функцияи хаттӣ	Усули функцияи экспоненсиалӣ	Усули муодилаи хати рост
2015	2380,0	-	-	-	
2016	2384,0	-	-	-	-
2017	2407,0	-	-	-	-
2018	2426,0	-	-	-	-
2019	2463,0	-	-	-	-

2020	-	2509,3	2479,0	2470,3	2474,4
2021	-	2560,7	2496,2	2477,7	2495,2
2022	-	2613,2	2512,8	2485,0	2516,0
2023	-	2666,8	2529,4	2492,4	2536,8
2024	-	2726,1	2546,0	2499,8	2557,6

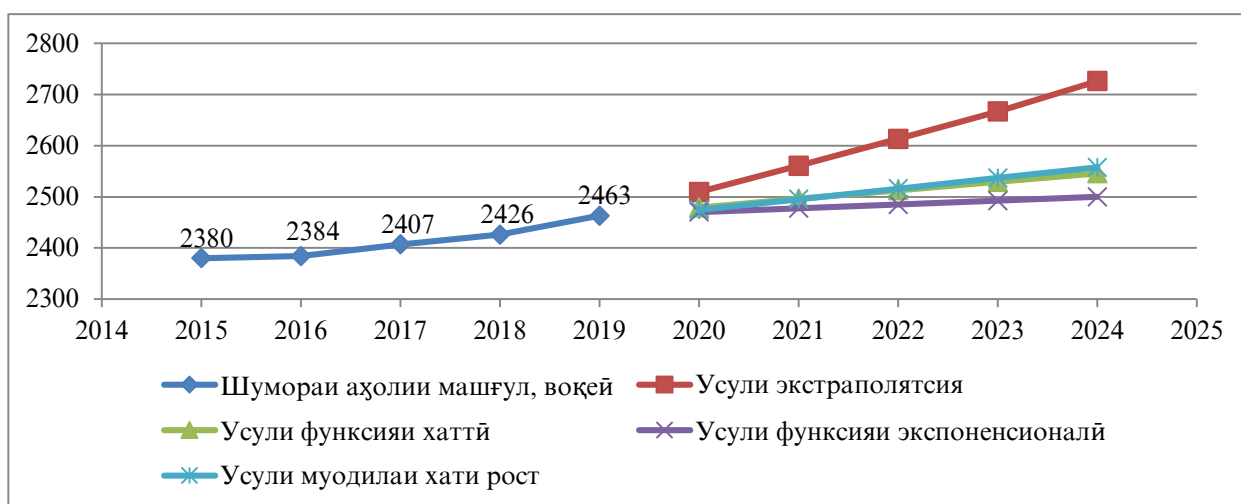
Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Омори солони Қумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Қумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 81

Дар рафти ояндабинӣ маълум гардид, ки шумораи аҳолии машғул дар Қумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоишбӣ дошта, тибқи маълумотҳои усули экстраполятсионӣ шумораи он дар соли 2024 ба 2726,1 ҳазор нафар мерасад.

Бо мақсади муайян кардани қонуният миёнаи тағйирёбии шуғли аҳоли, аз натиҷаи ҳисоби усулҳои ояндабинӣ, бузургии миёнаро мебарорем.

$$\bar{X} = \frac{\sum Y}{n} = \frac{2726,1 + 2546 + 2499,8 + 2557,6}{4} = 2582375 \text{ нафар}$$

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2 тағйирёбии шумораи аҳолии машғулро дар шакли диаграмма пешниҳод мекунем.

Диаграммаи 1. Ояндабинии шумораи аҳолии машғул дар Қумҳурии Тоҷикистон, ҳазор нафар

Чунончи, аз маълумотҳои диаграммаи 3.6 бармеояд, натиҷаи ҳисоби усулҳои ояндабинӣ аз афзоиши шуғли аҳоли дар Қумҳурии Тоҷикистон далолат медиҳанд. Тибқи ояндабинӣ шумораи аҳолии машғул бо усули функцияи хаттӣ ва муодилаи хати рост наздик ба 2560600 нафар, бо усули экстраполятсия 2726100 нафар ва бо усули функцияи экспоненсионалӣ 2499800 нафар мерасад. Дар сурати интиҳоби шумораи миёнаи шуғли аҳоли 2582375 нафар, пас афзоиши миёнасолони мутлақи он барои солҳои 2019-2024 ба $\bar{X} = \frac{2582375 - 2463000}{6-1} = 119375$ нафар баробар мешавад, яъне ба ҳисоби миёна ҳамасола аҳолии шуғлварзанда 119375 нафар зиёд мешавад. Агар суръати зиёдшавии миёна ва суръати барзиёдшавии миёнаро ҳисоб намоем, пас $\bar{C}_3 = \sqrt[6-1]{\frac{2582375}{2463000}} * 100 = 100,9\%$ ва $\bar{C}_b = 100,9 - 100 = 0,9\%$ баробар мешавад.

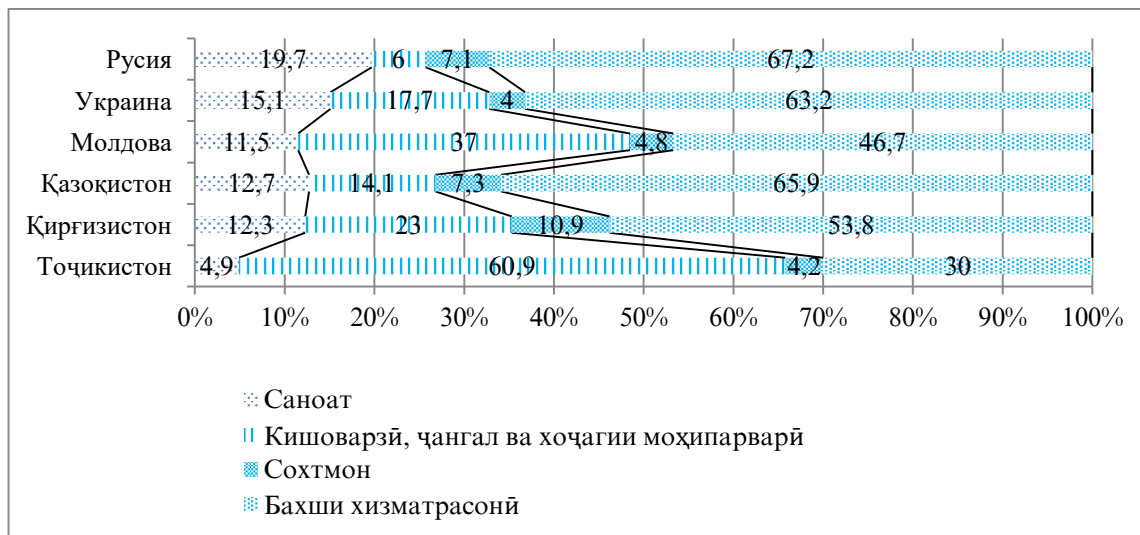
Аз маълумотҳои ояндабинишудаи Стратегияи миллии рушди Қумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бар меояд, ки шумораи умумии аҳолии шуғлварзанда дар соли 2030 эҳтимол аст ба 6,8 млн. нафар расад. Аз ин шумора шахсони дар рӯйхатбудаи кироҷкорон дар корхонаҳои ҳамаи шаклҳои моликият 1225,0 ҳазор нафар ё 49,6%-и

шумораи умумии аҳолии машғулро ташкил намуд. Шумораи дар рӯйхатбудаи кормандони кироя нисбат ба моҳи июл ва августи соли 2021 мутаносибан 0,3% ва 1,4% зиёд шудааст. Шумораи кормандони кироя дар намудҳои фаъолияти иқтисодии бахши воқеӣ нисбатан коҳиш ёфта, сатҳи коҳишҳои он дар моҳи августи соли 2021 нисбат ба моҳи августи соли 2020 - ум 0,2%-ро, 685,7 ҳазор нафар ва аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодии бахши хизматрасонӣ 3,0% зиёд шуда, 539,3 ҳазор нафарро ташкил дод.

Аз рӯи баҳои пешакии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи аҳолии дар иқтисодиёт машғул дар моҳи августи соли 2021 ба 2470,1 ҳазор нафар ё 97,9% расида, ҳиссаи бекорӣ ба 2,1% баробар шуд.

Аз маълумотҳои оморӣ маълум мегардад, ки шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат, сохтмон ва хизматрасонӣ нисбат ба як қатор мамлакатҳои ИДМ камтар буда, аз рӯи нишондиҳандаи шугл дар соҳаи кишоварзӣ, ҷангал ва хоҷагии моҳипарварӣ 60,9%-и шугли умумиро ташкил мекунад. Дар соҳаи саноат 4,9%, сохтмон 4,2% ва бахши хизматрасонӣ 30%-и шугли умумиро ташкил мекунад. Шугли бештар дар соҳаи саноат ва хизматрасонӣ ба аҳолии Русия мутаносибан 67,2% ва 19,7%-и шугли умумӣ рост омада, дар соҳаи сохтмон ба аҳолии Қирғизистон 10,9%-и шугли умумӣ баробар гаштааст [8, с.90].

Аз рӯи нишондиҳандаҳои байналмилалӣ 63%-и шугли аҳолии машғули ИДМ ба соҳаи кишоварзӣ, 24% ба соҳаи саноат ва 13% ба соҳаи хизматрасонӣ рост меояд [1, с.22]

Диаграммаи 2. Сохтори шугли аҳоли аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ барои баъзе мамлакатҳои ИДМ дар соли 2019

Сарчашма: Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 188.

Суръати бештари шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2019 ба соҳаи сохтмон 171% рост меояд. Дар соҳаи саноат 125%, бахши хизматрасонӣ 116,3% афзоишҳои ва дар соҳаи кишоварзӣ 97,1% яъне 2,9% коҳишҳои ба назар мерасад.

Саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон гардидааст ва бо ин мақсад тадриҷан ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок зиёд гашта, ҷойҳои нави корӣ ва шугли пурмаҳсул таъмин мешавад. Танҳо соли 2020–ум 300 корхонаву коргоҳҳои нави саноатӣ бо зиёда аз 6500 ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шуданд.

Дар паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд гардид, ки дар сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон танзими муносибатҳои меҳнатӣ, рушди бозори меҳнат ва бо шугл таъмин намудани аҳоли мавқеи асосӣ дорад... аммо сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ

набуда, ин масъала ба ислохоти чиддӣ ниёз дорад. Бо мақсади боз ҳам беҳтар кардани сифати таълим дар Паёми соли гузаштаи Президент ба Маҷлиси Олӣ солҳои 2020 – 2040 «Солҳои омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф» эълон гардиданд [6], ки омили тақонбахш барои баланд бардоштани сатҳи касбияти аҳоли ва таъмини иқтисодии мамлакат бо шуғли пурмаҳсул шуда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Аҳоли ва индикаторҳои иҷтимоии мамлакатҳои ИДМ ва мамлактҳои алоҳидаи ҷаҳон 2016-2019. Кумитаи омили байнидавлатии Иттиҳоди давлатҳои мустақил. С.22.
2. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2020. – С. 188.
3. Занҳо ва мардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С.117.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли” аз 1 августи соли 2003 №44.
5. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – 495с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021, шаҳри Душанбе.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016. – с. 93.
8. Таҳлили омили тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] О.Ҷ. Рачабов, Ф.М. Ахмадов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – 2021.– №1. (35). – С. 88-95.
9. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – 702с.

УДК 336.7

Куганов Н.К.

ТАҲЛИЛИ МУНОСИБАТҲОИ ҚАРЗӢ ДАР СОҲИБКОРИИ ХОҶГАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ИНКИШОФИ ОН

Хоҷагии деҳот соҳаи муҳими истеҳсолоти моддӣ маҳсуб меёбад. Дар ҳар даври замон сиёсати қарзии давлат ба пешрабии иқтисодии он равона карда шудааст ва ҳамзамон хоҷагиҳои деҳқонӣ барои пешрафти қисми худ аз қарзҳои бонкӣ истифода мебаранд. Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаҳои зеринро мавриди таҳлил қарор додааст: қарзҳои додашуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои рушди маҳсулоти кишоварзӣ, теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ. Ҳамзамон ба муаллиф муяссар шуд, ки ҷанбаҳои илман асоснокро нишон диҳад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, кишоварзӣ, қарз, қарзи бонкӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, хоҷагидорӣ, истеҳсол.

Куганов Н.К.

АНАЛИЗ КРЕДИТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ И ЕГО РАЗВИТИЕ

Сельское хозяйство является важной отраслью материального производства. Во все времена кредитная политика государства направлена на развитие его экономики, и в то же время дехканские хозяйства используют банковские кредиты для продвижения своей работы. В данной статье автор анализирует следующие вопросы: кредиты, выдаваемые финансовыми учреждениями Республики Таджикистан аграрному сектору, показатели развития сельского хозяйства, количество дехканских хозяйств. В то же время автору удалось показать научно обоснованные аспекты.

Ключевые слова: предпринимательство, сельское хозяйство, кредит, банковские кредиты, дехканские хозяйства, фермерское хозяйство, производство.

Kuganov N.K.

ANALYSIS OF CREDIT RELATIONS IN AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP AND ITS DEVELOPMENT

Agriculture is an important branch of material production. At all times, the credit policy of the state is aimed at developing its economy, and at the same time, dekhkan farms use bank loans to promote their work. In this article, the author analyzes the following issues: loans issued by financial institutions of the Republic of Tajikistan to the agricultural sector, indicators of agricultural development, the number of dekhkan farms. At the same time, the author managed to show scientifically grounded aspects.

Key words: entrepreneurship, agriculture, credit, bank loans, dekhkan farms, farming, production.

Хочагии деҳот соҳаи муҳими истеҳсолоти моддӣ маҳсуб ёфта, тафовути он аз дигар соҳаҳо пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки дар ин ҷо замин ба сифати воситаи асосии истеҳсолот баромад мекунад.

Дар хочагии деҳот замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот, аз як тараф боиси пешрафти чараёни технологӣ дар зироаткорӣ ва аз тарафи дигар, заминаи муносибатҳои муайяни иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Ҳисоботи оморӣ нишон медиҳад, ки дар соли 2020 дар кишвар 4921 адад корхонаҳои кишоварзӣ 179005 адад хочагиҳои деҳқонӣ ташкил медиҳанд, ки дар тӯли 5 соли охир хочагиҳои деҳқонӣ ба миқдори 55626 адад ё 45 фоиз афзудааст [1, с. 328-329].

Техникаҳои кишоварзие, ки дар хочагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ истифода бурда мешаванд, 27375 ададро ташкил дод, ки ба ҳисоби миёна ба 1 корхонаи кишоварзӣ 0,15 адад техникаи кишоварзӣ рост меояд ва ин дар шароити кунунӣ хеле кам аст. Шояд баъзе хочагиҳо аз ҳама намуди техника таъмин бошанд ва ё баръакс. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар соли 1991 шумораи техникаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ 37054 ададро ташкил намуд ва дар тӯли 29 сол, яъне то соли 2020 ба миқдори 9678 адад кам шудааст.

Агар аз рӯи меъёри ҳисоб кунем, бояд ба 1000 га майдони обӣ 8,75 адад трактор ё сарборӣ ба 1 трактор 114,2 га рост ояд, ичрои ин талаботи меъерӣ дар соли 2020 мутаносибан 7,45 адад трактор ва 134,2 га мебошад [1, с. 311].

Барои хариди 1 адад трактор 25 ҳаз. долл. ИМА зарур аст, аммо норасоии маблағҳои пулӣ ба хочагиҳо имкон намедиҳад, ки маводҳои лозимиро дастрас намоянд, чунки даромади аз ҳосили зироати ба дастовардашон хароҷоташонро пӯшонидани наметавонад.

Хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун як шакли хурди соҳибкории хочагии деҳот нисбат ба истеҳсолкунандагони калони хочагии деҳот бартариҳои афзалиятнок доранд: барасмиятдарории сода, тартиботи содаи даромадан ба бозор ва баромад аз он ҳеҷ гуна мушкилотҳои ҷиддӣ ба миён намеоварад; дар фаъолияти хочагидорӣ бо худ мутобиқшавии худ фарқият доранд; ба дигаргуниҳои вазъияти бозор тез аҳамият медиҳанд; нисбат ба хочагиҳои калон дар интиқоли дохилинизомӣ ва хароҷот сарфақорӣ назаррас доранд; барои меҳнати нисбатан самаранок бештар манфиатдор мебошанд.

Дар ҳар даври замон сиёсати қарзии давлат ба пешравии иқтисодиёти он равона карда шудааст ва ҳамзамон хочагиҳои деҳқонӣ барои пешрафти кори худ аз қарзҳои бонкӣ истифода мебаранд [5].

Ҳамасола ҷиҳати дастгирии фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ ва шахсони воқеие, ки ба парвариши маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд, тибқи тартиботи қарзгузории бонкӣ маблағҳои қарзӣ пешниҳод карда мешаванд.

Ҷадвали 1.

Қарзҳои додашуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ (млн. сомонӣ)

Номгӯй	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2015 бо%
Қарзҳои додашуда ба иқтисодиёт, дар маҷмӯъ	11341,7	9930,1	8608,1	8741,4	9555,3	10001,4	88,2
аз ҷумла							
Корхонаҳои кишоварзӣ	811,1	558,6	366,8	405,2	1351,8	1532,1	1,9 мар.

Сарчашма: Муаллиф ҷадвалро дар асоси маълумотномаи Бонки миллии Тоҷикистон ҳисоб ва тартиб додааст [2].

Тавре аз маълумоти ҷадвали 1 дида мешавад, дар давраи баррасишаванда (солҳои 2015-2020) аз тарафи ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёт дар маҷмӯъ ба таври назаррас кам гардид ва ба соҳаи кишоварзӣ баръакс меафзояд. Қарздиҳии онҳо ба соҳаи иқтисод дар ин давра аз 11341,7 млн. сомонӣ то 10001,4 млн. сомонӣ ё -11,8% коҳиш ёфт. Дар давоми солҳои 2015-2020 қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ 811,1 млн. сомонӣ то 1532,1 млн. сомонӣ, яъне дар умум 1,9 маротиба афзуд. Бо вучуди ин, дар ин давра тамоюли кам шудани вазни нисбии кишоварзӣ дар сохтори қарздиҳии бонкҳо мушоҳида мешуд, ки ин ба мушкилиҳои баргардондани қарзи ба соҳаи кишоварзӣ додашаванда ба сабаби ноустуворӣ ва хавфнокии истеҳсолот дар ин соҳа вобастагӣ дорад. Аз ин сабаб бонкҳо барои қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ ҳавасманд нестанд.

Дар даврони соҳибистиклолӣ шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар ба 63 ва воҳидҳои сохтории онҳо ба 1850 расонида шуд.

Ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ 117 миллиард сомониро ташкил карда, аз ҷумла дар соли 2021-ум 13 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки 37 фоизи он ба соҳибкорӣ истеҳсолӣ равона гардидааст [3].

Васеъ шудани зумини кишти зироатҳои хочагиҳои деҳқонӣ аз зиёдшавии шумораи хочагиҳои деҳқонӣ, яъне соҳибони замин аз доройи сертификати ҳуқуқи истифодабарии замин будани онҳо шаҳодат медиҳад. Гарчанде ки ба соҳибони замин сертификати ҳуқуқи истифодабарии замин дода шуда буд ва соҳибони замин соҳиби комилҳуқуқи замин эътироф гаштанд, лекин механизми истифодабарии сертификат, яъне дар бонкҳо ба ҳайси

гарав гузоштани замин таҳия ва коркард нашуда буд. Бинобар ин дар ин самт хоҷагиҳо солҳои тӯлонӣ ба мушкилот мувочаҳ мешуданд.

Хушбахтона, бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 20 феввали соли 2013 дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» тағйироти иловаҳо ворид шуд, ки дар он гуфта шудааст: хоҷагиҳои деҳқонӣ ва шахсони алоҳида метавонанд, ки бар ивази ба гарав гузоштани замин бо ҳуқуқи истифода ва ҳуқуқи мусодира аз бонкҳои Тоҷикистон қарз дарёфт намоянд. Аллбата, чунин дастгирии Ҳукумати ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дар маҷмӯъ ба соҳаи кишоварзии кишвар такони бузург мебахшад.

Бо дарёфт намудани қарзҳои калон, ки солҳои пеш бо сабаби надоштани таъминнокии гарави қарз на ба ҳама хоҷагиҳои деҳқонӣ муяссар мешуд, хоҷагиҳои деҳқонӣ акнун метавонанд, ки қисми зиёди мушкилоти худ хотима бахшанд ва аз бонкҳою дигар ташкилотҳои қарзӣ маблағҳои лозимаро дастрас намоянд. Дар навбати худ бонкҳо дар доираи имкониятҳои мавҷуда тибқи тартиботи қарздиҳӣ ва паст намудани андозаи хавфҳои қарзӣ ба деҳқонон қарз пешниҳод менамоянд.

Дигар мушкилоте, ки қаблан изҳор доштем, ин масъалаи андоз мебошад. Дар асари яке аз мутафаккирони шарқ гуфта шудааст, ки агар андоз аз халқ камтар ситонида шавад, шавқу рағбати онҳо ба зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот бештар мегардад. Вақте ки ҳаҷми маҳсулот бештар мегардад, даромади аҳоли зиёдтар шуда, ба қадри маҳсулоти исехсолкардашуда, маблағи андоз ҳам зиёд шуда, даромади бучет ҳам меафзояд.

Баланд будани меъёрҳои андоз ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ монеа мешаванд. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини имтиёзҳои андоз дар хоҷагии деҳот ба танзим даровардани имтиёзҳои андоз дар хоҷагии деҳот ба танзим даровардани рушди пешрафти техникӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионие, ки одатан маблағгузори калони сармоявиро талаб мекунанд, иборат мебошад. Дар қонунгузори андозии аксар давлатҳо шароитҳои имтиёзноки андозбандӣ пешбинӣ карда шудааст. Андозии ягона дар кишвар танҳо ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонии кишварро дар назди Кумитаи андоз содатар намуд.

Бо мақсади дастгирии давлатии кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонии бозори истеъмолӣ пешниҳод менамоям, ки тамоми кишоварзони мамлакат барои як сол, яъне соли 2021 аз пардохти андозии ягонаи замин озод карда шаванд [4].

Ҷиҳати рушди соҳаи кишоварзии кишвар ва истифодаи босамари ҳар як порчаи замин аз тарафи Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1991 то инҷониб бештар аз 50 дастуру супоришҳо ва формонҳо ба таъъ расида, дар амал татбиқ шуда буданд. Баъди аз худ намудани қитъаҳои заминҳои ҷудошуда, дар бисёр ҳолат бинобар сабаби мушкилоти мавҷуда, истифодабарии босамари замин дида намешуд.

Дар замони истиқлолият маданияти истифодабарии замин куллан беҳтар гардида, аз як қитъаи замини обӣ гирифтани 2–3 ҳосил ба ҳукми анъана даромад, ки барои бамаротиб зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат карда истодааст.

Бо ҳамин роҳ афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъмин гардида, аз 11 миллиарди соли 1992 ба 40 миллиард сомонӣ дар соли 2021 расонида шуд, яъне қариб 4 баробар афзоиш ёфт [3].

Қайд кардан ҷоиш аст, ки майдони замини умумии дар истифодаи кишоварзон буда, бо замин истифодабарандагон соли 2020 3614,0 ҳаз. га–ро ташкил дода, аз он 2589,4 ҳаз. гектараш ба хоҷагиҳои деҳқонӣ шомил аст.

Ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар тӯли 5 сол (2016–2020) дар зироатҳои ғалладона аз 29,2с/га то ба 31,1с/га, пахта аз 17,6с/га то ба 21,4с/га, ангур 67,4 с/га ба 69,0 с/га, сабзавот 248,6 с/га то 274,2 с/га, полизӣ аз 246,2 с/га то 266,8 с/га афзудааст [1, с. 189–210].

Дар соли 2020 37616,6 млн. сомонӣ ё 42,1 фоизи маҷмӯи маҳсулоти хоҷагии деҳотро (15854,5 млн. сомонӣ) хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкил додаанд, ки дар тӯли 5 соли охир ба маблағи 5245 млн. сомонӣ ё 49,4 фоиз афзудааст.

Дар Тоҷикистон хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳосили бадастовардари ба бозорҳои дохилӣ ва берунӣ, бештар ба кишвари Федератсияи Россия ва Қазоқистон раван менамоянд.

Дар давлатҳои мутараққӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ на танҳо ба истеҳсол ва парвариши маҳсулоти хоҷагии деҳот машғуланд, балки ҳосили гирифтаи худро коркард менамоянд. Яъне агар хоҷагии моҳипарварӣ бошад, корхонаҳои хурд барои консервакунонии моҳӣ таъсис меёбад, хоҷагиҳои чорводорӣ бошад, барои истеҳсоли ширу чурғот ва дигар маҳсулоти ширӣ ва гӯшти корхонаҳо бунёд карда, маҳсулотро дар дӯконҳои таъсисдодаи худ ба фӯруш мебароранд.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки аз аввали раванди истеҳсоли маҳсулот то ба охири он, яъне коркард ва фӯруши он худ сахмгузор шуда, аз ҳар як маҳсулот самаранок истифода мебаранд, ки ин ба онҳо манфиатҳои хуб меорад.

Қайд кардан ҷои аст, ки дар даврае, ки иқтисодиёти бозоргонӣ ғоёлият дорад, рушди иқтисодиёти кишварро бе хоҷагиҳои деҳқонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар ин ҷо тибқи қонунҳои амалкунанда дастгирии Ҳукумат зарур аст.

Мақсади муҳими даҳлати давлат дар хоҷагии деҳот ин дастгирии захираҳои молии корхонаҳои кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Ин аз рӯи шароитҳои ҳосили ба хоҷагии деҳот тааллуқдошта муайян карда мешавад, яъне норасоии маблағҳои озоди молӣ, баланд будани ҳаҷми сармоякунӣ ва паст будани самаранокӣ, рост наомадани муҳлати амалиётҳои хароҷотӣ ва гирифтани даромад. Ҳамаи ин гуфтаҳо нисбат ба низомии дастгирии молиявии хоҷагии деҳот муносибати маҳсуло талаб менамоянд.

Агар дар ояндаи наздик соҳаи хоҷагии деҳотро рушд ва тақвият диҳем, вай дар навбати худ ба рушди дигар соҳаҳои хоҷагии халқ низ таъсири мусбӣ мерасонад ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро фароҳам меорад. Чи қадаре ки ҳассаи маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ зиёд бошад, дараҷаи иштироки соҳаи кишоварзӣ дар рушди иқтисодиёт ҳамон андоза баландтар аст.

Ҳар қадаре ки суръати афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба суръати истеҳсолоти дигар соҳаҳои иқтисодиёт баланд бошад, сахми хоҷагии деҳот дар рушди иқтисодиёт ҳамон қадар баланд аст. Дар навбати худ инкишофи хоҷагии деҳот ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсири бузург мебахшад. Дар ин ҳолат дар ояндаи наздик онҳо метавонанд, ки фермерҳои бехтарин гардида, дар рушду нумӯи иқтисодиёти кишвар сахми худро гузошта, маҳсулоти ватани аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол намоянд ва дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар бештар ҳиссагузор шаванд.

Пешбинии қарзҳои имтиёзнок ва кафолати давлатии додани он қарзҳои ба ёрии соҳибқорӣ бахши аграрӣ нигаронидашуда то як дараҷа бамиёнорандаи рушди соҳибқорӣ мегардад.

Пешбинӣ намудани имтиёзҳои андозию қарзӣ ба маблағгузори хориҷӣ, ки соҳибқорӣ бахши аграрӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дастгирӣ менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии Омори назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021.
2. Маълумотномаи Бонки миллии Тоҷикистон. Душанбе-2021.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 21.12.2021.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 26.01.2021.
5. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.

Маликов Қ.Қ., Гафуров Р.Х.

ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ АВРОСИЁ: ТАҶРИБА ВА ДАСТОВАРДҲО

Мақола ба таҳлили таҳаввулоти иттиҳоди иқтисодии АврОсиё ҳамчун падидаи мушаххаси муносибатҳои байналмилалӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки аз миёнаҳои асри XX дар муносибатҳои байналмилалӣ таҳти фишори равандҳои ҷаҳонишавӣ ва пурзӯршавии савдои ҷаҳонӣ падидаи мушаххас ҳамчун ҳамгирии байналмилалӣ ташаккул ёфт. Равандҳои ҳамгироӣ қариб тамоми минтақаҳои ҷаҳонро фаро гирифта, шумораи иттиҳодияҳои ҳамгирии минтақавӣ дар ҷаҳон торафт меафзояд. Ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ бо тамоюлҳои ҷаҳонии ҳамгироӣ қадам зада, иттиҳоди иқтисодии АврОсиёро таъсис доданд. Тадқиқоти мазкур таҷриба ва дастовардҳои муфассал баррасӣ намуда, дурнамои лоиҳаи иқтисодии АврОсиёро арзёбӣ мекунад.

Вожаҳои калидӣ: Иттиҳоди иқтисодии АврОсиё, ҳамгирии минтақавӣ, самараи иқтисодӣ, озодии ҳаракат, равандҳои ҳамгироӣ, меморандумҳо, минтақаи озоди савдо.

Маликов К.К., Гафуров Р.Х.

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ: ОПЫТ И ДОСТИЖЕНИЯ

Статья посвящена анализу эволюции Евразийского экономического союза как специфического феномена в международных отношениях. Отмечается, что с середины XX столетия в международных отношениях под давлением процессов глобализации и интенсификации мировой торговли начинает формироваться специфический феномен как международная интеграция. Интеграционные процессы охватили практически все регионы мира, и продолжается рост количества региональных интеграционных объединений в мире. Постсоветские республики шагая в русле глобальных интеграционных тенденций, создали Евразийский экономический союз. В данном исследовании подробно рассматривается опыт и достижения, дается оценка перспектив Евразийского экономического проекта.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, региональная интеграция, экономический эффект, свобода передвижения, интеграционные процессы, меморандумы, зона свободной торговли.

Malikov K.K., Gafurov R.H.

EURASIAN ECONOMIC UNION: EXPERIENCE AND ACHIEVEMENTS

The article is devoted to the analysis of the evolution of the Eurasian Economic Union as a specific phenomenon in international relations. It is noted that since the middle of the XX century, in international relations, under the pressure of the processes of globalization and the intensification of world trade, a specific phenomenon has begun to form as international integration. Integration processes have covered almost all regions of the world, and the number of regional integration associations in the world continues to grow. The post-Soviet republics, walking in line with global integration trends, created the Eurasian Economic Union. This study examines in detail the experience and achievements, assesses the prospects of the Eurasian economic project.

Keywords: Eurasian Economic Union, regional integration, economic effect, freedom of movement, integration processes, memorandums, free trade zone.

Дар асри ХХ ду самти асосии инкишофи иқтисодиёти ҷаҳониरो чудо кардан мумкин аст. Аз як тараф, раванди ташаккули давлатҳои нави мустақил идома дорад, аз тарафи дигар «...аз рӯи меъёрҳои таърихӣ бошиддаттарин наздикшавии иқтисодӣ ва ҳамкориҳои кишварҳо дар сатҳи минтақавӣ чараён дорад, сохторҳои бузурги ҳамгирии минтақавӣ ташаккул меёбанд, ки ба марказҳои нисбатан мустақили иқтисодиёти ҷаҳон табдил ёфтанд мехоҳанд» [8. С.6].

Аз нимаи асри гузашта дар Аврупо ва баъдан дар дигар минтақаҳои ҷаҳон падидаи ҳосе дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ ташаккул ёфт. Равандҳои ҳамгирӣ, ки аз тамоми марҳалаҳои ташаккулёбии гузашта, таҷрибаи кофӣ чамъ карданд ва дар айни замон «... қариб дар ҳамаи минтақаҳои ҷаҳон арзи ҳасти доранд, шакли сифатан нави ҳамкориҳои байнидавлатиро ифода мекунанд. Маҳз ҳамин равандҳо дараҷаи баланди алоқамандӣ ва вобастагии мутақобилаи иқтисодиёти ҷаҳониرو, ки дар ҳама соҳаҳо ва бахшҳои алоҳида воқеан ҷаҳонӣ шуда истодаанд, инъикос мекунанд» [8. С.12].

Имрӯз дар зери фишори равандҳои ҷаҳонишавӣ ва шиддатёбии савдои ҷаҳонӣ бахшбандии (сегментатсияи) минтақавии иқтисоди ҷаҳонӣ идома дорад. Шумораи иттиҳодияҳои ҳамгирии минтақавӣ дар ҷаҳон торафт меафзояд. Шумораи зиёди кишварҳо барои рушди савдои мутақобила ва барои кам кардани тарифҳо, квотаҳо ва дигар маҳдудиятҳои тичоратӣ байни худ гуфтушунидҳо барпо менамоянд. Кишварҳои пасошӯравӣ Арманистон, Белоруссия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Русия дар радифи тамоюли ҳамгирии ҷаҳонӣ, дар соли 2015 иттиҳоди иқтисодии АврОсиёро таъсис доданд, ки ҳадафи он ташаккули иттиҳоди иқтисодии ҳамоҳангшуда буд.

Лоихаи иқтисодии АврОсиё хеле босуръат рушд мекунад, дар як муддати хеле кӯтоҳ тамоми марҳалаҳои классикии рушди ҳамгирӣ – шуруъ карда аз минтақаи тичорати озод тавассути иттиҳодияи гумрукӣ ва фазои ягонаи иқтисодӣ то иттиҳоди иқтисодиро паси сар карданд.

Иттиҳоди иқтисодии АврОсиё дуҷумин лоихаи амиқи ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ дар ҷаҳон пас аз иттиҳоди Аврупо мебошад.

Иттиҳоди иқтисодии АврОсиё ҳангоми таҳия шуданаш таҷрибаи чунин иттиҳодияҳои бузурги минтақавии иқтисодии ҳамгириро бодикқат омӯхтааст: кумитаи иҷроияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Аврупо, бозори умумии Давлатҳои Амрикои Чанубӣ, Иттифоқи давлатҳои Африқой, Ассотсиатсияи давлатҳои Чанубу Шарқи Осиё.

Гарчанде, ки ин ассотсиатсияҳо ва ташкилотҳо аз ҷиҳати сатҳи муттаҳидшавии иқтисодиёти миллий ва муттаҳидсозии заминаи меъёрӣ ба таври назаррас фарқ намоянд ҳам, иттиҳоди иқтисодии АврОсиё таҷрибаи калони ҳамгирии онҳоро ба назар гирифта, кӯшиш менамояд, ки беҳтарин ва пешрафтатарин дастовардҳои ин ташкилотҳоро истифода барад ва ба ҳатогиҳо дар фаъолиятҳо роҳ надиҳад.

Имрӯз, иттиҳоди иқтисодии АврОсиё як созмони муқарраршудаи байналмилалӣ ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ мебошад, ки комилан мутобиқи принципҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо ва қоидаҳои ягонаи бозори бо иқтисодии 183 миллион нафара, ки 14% масоҳати замини ҷаҳонро ташкил медиҳад, амал мекунанд. Инчунин бояд гуфт, ки айни замон «...кор оид ба рушд ва амиксозии ҳамгирии иқтисодии АврОсиё идома дорад, заминаи ҳуқуқии Иттиҳод пайваста такмил дода мешавад ва қонунгузориҳои миллии кишварҳои узв бо он торафт бештар мутобиқ карда мешаванд» [3. С.1].

Ҳадафи асосии иттиҳоди иқтисодии АврОсиё мувофиқи Шартномаи оиди таъсиси ин ташкилоти мазкур, таъмини рушди устувори муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар асоси фаъолияти ҷаҳонӣ принципи озодӣ: ҳаракати молҳо, хизматрасониҳо, сармоя ва қувваи корӣ мебошад.

Иттиҳоди мазкур дорои салоҳияти бузурги фаромиллӣ мебошад, ки танзими гумрукӣ ва ғайритарифӣ, тадбирҳои ҳифзи бозори дохилӣ, танзими техникӣ, сиёсати ягона ва

хамоҳангшуда дар саноат, кишоварзӣ, энергетика, асьор, сиёсати макроиқтисодӣ, омор, интеллектуалӣ, моликият, муҳочирати меҳнатӣ ва ғайраро таъмин мекунад. Ҳоло дар маҷмӯ аз руи 19 самти асосии корӣ амал мекунад.

Аз замони фаъолият то имрӯз иттиҳоди мазкур таҷрибаи кофии ҳамгиройи чамъ оварда, дар тамоми самтҳои кориаш тибқи Шартномаи таъсисёбии худ амал карда, дастовардҳои назаррас ба даст овардааст.

Дар ҳоли ҳозир, дар ҳаракати мол дар бозори иқтисодии иттиҳоди номбаршуда, монеае вучуд надорад. Сарҳадҳои дохилӣ, бочҳои гумрукӣ ва назорати гумрукӣ амал намекунанд.

Дар соҳаи танзими техникӣ 46 муқаррароти (регламенти) техникӣ қабул карда шудааст, ки онҳо дар чамъ 83 фоизи маҳсулотро дар бозори иқтисодии иттиҳод танзим мекунанд. Муқаррароти техникӣ номбаршуда дар қаламрави гумрукии иттиҳоди мазкур таъсири мустақим ва мусбат доранд.

Бояд гуфт, ки дар шабеҳи танзими техникӣ, соҳаи санитарӣ, байторӣ-санитарӣ ва карантини фитосанитарӣ низ амал мекунанд.

Аз соли 2018 дар қаламрави Иттиҳод кодекси нави гумрукӣ амал мекунад. Мувофиқи он, технологияҳои электронӣ ҷорӣ карда шуданд. Қоғазбозӣ ба таври минимум кам карда шуд. Дар системаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ механизми «равзанаи ягона» ҷорӣ карда шуд. Иҷрои амалиёти гумрукӣ тавассути интернет, ба истилоҳ «Декларатсияи электронӣ» ба роҳ монда шудааст, ки муҳлати ба кайд гирифтани декларатсияҳо ду баробар ва муҳлати додани моли соҳибкоронро шаш баробар кам кард. Ва дар натиҷа хатарҳои коррупсионӣ низ коҳиш ёфтанд.

Кодекси нави гумрук «дар маҷмӯ тамоми низомии фаъолияти иқтисодии хориҷиро тағйир дода, тартиби возеҳу шаффофи амалисозии фаъолияти иқтисодии хориҷиро кафолат медиҳад» [10. С.1].

Дар соҳаи хизматрасонӣ низ бисёр корҳо ба анҷом дода шуданд. Дар формати бозори ягона аллакай 52 бахши хизматрасонӣ амал мекунад.

Дар соли 2017 бозори умумии фармасевтӣ таъсис дода шуд. Ин бозор тибқи принципҳои Созмони умумиҷаҳонии савдо амал мекунад.

Дар соҳаи хизматрасонии нақлиёт низ дигаруниҳо дида мешаванд. Айни ҳол дар ҳудуди бозори ягонаи иттиҳоди иқтисодии АврОсиё кашондани бор бо роҳи оҳан тарифҳои ягона муқаррар карда шудаанд.

То соли 2025 ташкили бозори умумии молиявии Иттиҳод дар назар аст, ки ин мувофиқи Шартнома оиди таъсиси ин ташкилот пешбини шудааст. Бозори умумии молиявӣ барои ҳаракати озоди хизматрасониҳои молиявӣ ва сармоя дар дохили Иттиҳод шароит фароҳам меорад, манфиати сармоягузoron ва истеъмолкунандагони молиявиро таъмин намуда, доираи ин хизматрасониҳо ва дастрасии онҳо барои шаҳрвандони кишварҳои узви Иттиҳод васеъ менамояд. Монеаҳои маъмурӣ коҳиш ёфта, имконоти иштирокчиёни бозори молиявӣ васеъ ва даромаднокии бизнеси сармоягузорӣ афзоиш меёбад. Ва билохира, дар ояндаи наздик қабули асьори умумӣ барои ҳамаи аъзоёни ин ташкилот дар назар аст.

Дар бобати бозори меҳнат корҳои бисёре ба анҷом расонида шудаанд. «Шаҳрвандони кишварҳои узви иттиҳоди иқтисодии АврОсиё дар ҳудуди ҳамаи кишварҳои аъзо, ҳуқуқи баробари таъмини иҷтимоӣ ва тиббиро доранд. Дипломҳо оиди маълумоти олии аз рӯи аксарияти ихтисосҳо эътироф мешаванд. Ҳамчунин лоиҳаи созишнома дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандони кишварҳои узви Иттиҳод омода шуда истодааст» [5. С.1].

Дар соҳаи сиёсати саноатӣ бошад 12 платформаи технологӣ, ки ба соҳаҳои кайҳонӣ, тиб, истихроҷи сарватҳои табиӣ, экология ва ғайра таъсис дода шудааст.

Концепсияи таъсиси маркази инженерии АврОсиё оиди дастгоҳсозӣ тасдиқ карда шуд. «Марказ ба таҳия ва татбиқи қарорҳои инноватсионии технологӣ дар равандҳои истеҳсолии комплексҳои мошинсозӣ, банақшагирии дарозмуддати рушди саноати

дастгоҳсозӣ ва соҳаҳои ба он алоқаманд, ташаккули технологияҳои инноватсионӣ машғул хоҳад шуд» [6. С.24].

Ҷанбаи дигари хеле муҳими ҳамкориҳои кишварҳои узви Иттиҳод ин рақамикунонии иқтисод мебошад. Моҳи октябри соли 2017 тартиби таҳияи ташаббусҳо дар доираи татбиқи рақамикунонии иқтисоди иттиҳоди АврОсиё тасдиқ карда шуд. Самтҳои асосии рушди ин соҳа то соли 2025 таҳия карда шуданд.

Дар доираи фаъолияти ин ташкилот «ҳамкорӣ бо соҳибкорони кишварҳои узви ин Иттиҳод низ ба назар гирифта шудааст. Мунтазам чорабиниҳо оиди ин соҳаи муҳим баргузор мешаванд» [4. С. 1].

Бояд қайд кард, ки тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба иттиҳоди иқтисодии АврОсиё рӯз то рӯз меафзояд. Айни замон тақрибан 50 давлати дунё бо ин ташкилот ҳамкорӣ доранд. Соли 2017 байни Ҷумҳурии Сотсиалистии Ветнам ва давлатҳои узви иттиҳоди иқтисодии АврОсиё шартнома оиди ташкили минтақаи озоди тиҷоратӣ баста шуд. «Аз замони эътибор пайдо кардани созишномаи мазкур, содирот байни Ҷумҳурии Сотсиалистии Ветнам ва иттиҳоди иқтисодии АврОсиё сол аз сол меафзояд. Масалан, аз соли 2016 то 2020 содирот аз иттиҳоди иқтисодии АврОсиё ба ин кишвар 9,9 фоиз ва воридот 64,1 фоиз афзоиш ёфтааст» [7. С.1].

Соли 2018 бошад бо Ҷумҳурии Ислонд Эрон созишномаи муваққатӣ оиди ташкили минтақаи озоди тиҷоратӣ ба имзо расид, ки боиси таъсиси як минтақаи озоди савдо гардид, ки аз соли 2019 амал мекунад ва «ба афзоиши гардиши мутақобила дар соли 2020 ба 18,5% мусоидат кард» [9. С.1].

Қарор аст, ки дар ояндаи наздик бо давлатҳои Ҳиндустон, Миср, Исроил, Сербия ва Сингапур созишнома оиди ташкили минтақаи озоди тиҷоратӣ ба имзо расад. Гуфтушунидҳо бо Ҷумҳурии Халқии Чин низ оиди ҳамкориҳои иқтисодии судманд идома доранд.

Меморандумҳо оиди ҳамкориҳо байни Иттиҳод ва ҳукуматҳои Чили, Перу, Муғулистон, Сингапур, Камбоҷа, Юнон, Марокаш, Иордания ба имзо расиданд.

Ҷумҳуриҳои Молдова, Куба ва Узбекистон бошанд дар иттиҳоди иқтисодии АврОсиё мақоми нозир доранд.

Меморандумҳои ҳамкорӣ бо иттиҳодияҳои ҳамгироии минтақавӣ ба мисоли кумитаи иҷроияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Аврупо, бозори умумии Давлатҳои Амрикои Ҷанубӣ, Иттифоқи давлатҳои Африқой, Ассотсиатсияи Давлатҳои Ҷанубу Шарқи Осиё низ ба имзо расонида шудаанд.

Комиссияи иқтисодии АврОсиё ҳамчун органи иҷроияи иттиҳоди АврОсиё амал мекунад. «Давлатҳои аъзо як қисми ваколатҳои худро ба ин ташкилот вогузоштаанд. Комиссия системаи дусатҳаи идоракуниро дорад: сатҳи аввал - аъзоёни Шӯро, ки дар он мақоми муовини сарвазир аз ҳар як кишвари узв мебошад ва қарорҳо дар ин сатҳ бо консенсус қабул карда мешаванд ва сатҳи дуввум – раёсат, ки аз ҷониби ҳар давлати аъзо ду нафари дохил мебошанд ва қарорҳо дар ин сатҳ бо аксарияти овоз ё консенсус қабул карда мешаванд» [2. С.165].

Дар маҷмӯъ, дастовардҳо ва ноқомииҳо дар муқоиса бо дигар созмонҳои ҳамгироии байналмилалӣ минтақавӣ ба нафъи лоиҳаи АврОсиё аст. «Имрӯз барои тақмили иттиҳод корҳои доими идома доранд, механизмҳои нави ҳамгироӣ таҳия ва асоснок карда мешаванд, масалан, ҳамкориҳои парламонӣ, механизмҳои ҳокимияти нарм ва ғайра» [1. С.1].

Ҳамин тавр, бо ҷамъбасти гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки лоиҳаи иқтисодии АврОсиё ба як амали комили пурра табдил ёфтааст. Бо вучуди он ки дар раванди ҳамгироӣ номувофиқӣ ва муносибати эҳтиёткоронаи давлатҳои узви ин ташкилот мушоҳида мешавад, дар ҳақиқат, дастовардҳои бузург дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба даст омадааст.

Натиҷаҳои фаъолияти иттиҳоди иқтисодии АврОсиё нишон медиҳанд, ки ҳамгироӣ ба рушди иқтисодӣ кишварҳои узви иттиҳоди мазкур таъсири мусбат мерасонад. Ин

тағйироти мусбӣ ва дастовардҳои иқтисодии ҳамасола аз ҷониби коршиносони мустақил ва агентҳои рейтингии байналмилалӣ муайян карда мешаванд, аз ҷумла, аз рӯи рейтингии Doing business, беҳбудии мавқеи кишварҳои узви иттиҳоди иқтисодии АврОсиё ба қайд гирифта шудааст.

Имрӯз сатҳи баланди бадастомадаи ҳамгироӣ барои рушди устувори иқтисодии ҳар як давлати узви Иттиҳод замина фароҳам меорад. Ин ташкилот барои кишварҳои узв дар бозори ҷаҳонӣ бартарии нави рақобатӣ ва имкониятҳои иловагӣ фароҳам меорад ва имкон медиҳад, ки бо дигар иттиҳодҳои ҳамгироии минтақавии ҷаҳони муосир ҳамкорӣ ва рақобат кунанд. Ва билохира, ин дастовардҳо ба беҳбудии некӯаҳволӣ ва сифати баланди зиндагии шаҳрвандони давлатҳои узви иттиҳоди иқтисодии АврОсиё меоварад.

АДАБИЁТ

1. Винокуров Е. Роль Казахстана как председателя в ЕАЭС важна для дальнейшей интеграции. [Электронный ресурс] - <https://eabr.org>. Дата обращения 21.02.2022.
2. Договор о Евразийском экономическом союзе – М., 2014.
3. Доклад НИУ ВШЭ. Евразийская экономическая интеграция: перспективы развития и стратегические задачи для России. [Электронный ресурс] - <https://conf.hse.ru>. Дата обращения 25.02.2022.
4. Евразийская информационная Лига. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://eurasianinfoleague.com> Дата обращения 10.03.2022.
5. Евразийская экономическая комиссия. [Электронный ресурс] - <https://eec.eaeunion.org>. Дата обращения 25.02.2022.
6. Калиш Я.В. Теория и практика интеграции стран Западной Европы: актуальные проблемы // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. 2016. №4.
7. Кань Тоан Нгуен. 4 года свободной торговли Вьетнама и ЕАЭС: взгляд из Ханоя. [Электронный - ресурс] - <https://eurasia.expert>. Дата обращения 24.02.2022.
8. Мансуров Т.А. Евразийская экономическая интеграция: опыт и перспективы. – М.: ИПЦ «Русский раритет», 2014. С.6.
9. Смирнова И. Зона свободной торговли с Ираном: Выгоды для Евразийского союза. [Электронный ресурс] - <https://eurasia.expert>. Дата обращения 25.02.2022.
10. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.alt.ru> Дата обращения 25.02.2022.

УДК 336.76

Имомов М.Қ.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР: ПРИНСИПҲО, ТАСНИФОТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ОНҲО

Дар мақола ҷабҳаҳои назариявии хизматрасониҳои давлатӣ ва танзими онҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ омӯхта шуда, принсипҳои амалигардонии хизматрасониҳои давлатӣ ва салоҳиятҳои мақомотҳои дахлдори давлатӣ дар хизматрасониҳои давлатӣ таҳқиқ карда шудааст. Таъмини рушди хизматрасониҳои давлатӣ дар асоси идоракунии хизматрасониҳои давлатӣ, стандарти хизматрасониҳои давлатӣ, феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ омӯхта шудааст. Ҳамзамон, пешниҳоди

олимони хорич оид ба таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ омӯхта шуда, чиҳати рушди минбаъдаи шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои давлатӣ чораҳои мақсаднок пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: хизматрасонӣ, хизматрасониҳои давлатӣ, барномаҳо, стандарти хизматрасониҳои давлатӣ, феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ, сифати хизматрасониҳои давлатӣ, автоматикунонии раванди хизматрасониҳои давлатӣ, портали хизматрасониҳои давлатӣ.

Имомов М.К.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ УСЛУГИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА: ПРИНЦИПЫ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ИХ РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье рассматриваются теоретические аспекты государственных услуг в условиях рыночной экономики, а также исследуются принципы реализации государственных услуг и компетенция соответствующих государственных органов в государственных услугах. Рассматриваются обеспечение развития государственных услуг на основе управления государственных услуг, стандарты государственных услуг, список государственных услуг и других нормативно - правовых актов. Следовательно, рассматривается предложение иностранных ученых по классификации государственных услуг и предлагаются целевые меры для дальнейшего развития разных видов государственных услуг.

Ключевые слова: услуги, государственные услуги, программы, стандарт государственные услуги, список государственных услуг, качество государственных услуг, процесс автоматизации государственных услуг, портал государственных услуг.

Imomov M.K.

PUBLIC SERVICE IN THE MARKET ECONOMY: PRINCIPLES, CLASSIFICATION, CHARACTERISTICS AND THEIR REGULATIONS

The article examines the theoretical aspects of public services and their regulation in a market economy, the principles of implementation of public services and the competence of relevant government agencies in public services are researched. Ensuring the development of public services on the base of the management of public services, public service standards, the list of public services and other regulations has learned. At the same time, the proposals of foreign scholars on the classification of public services have been studied, and for the further development of various forms of public services targeted measures have been proposed.

Keywords: services, public services, programs, public service standards, public service registry, public service monitoring information system, control over the quantity and quality of public services, quality assessment of public services, automation of the public service process, public services portal.

Дар шароити муосир бо назардошти рушди тамоми соҳаҳо рушди хизматрасониҳои давлатӣ чиҳати дастгирӣ ва васеъсозии истеҳсолот, қор ва хизматрасониҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ мувофиқи талабот мебошад. Рушди хизматрасониҳои давлатӣ боиси зиёдгардии ҳаҷми қору хизматҳо ва мучмуи маҳсулоти дохилӣ мегардад. Хусусияти фарққунандаи хизматрасониҳои давлатӣ аз дигар намудҳои хизматрасонӣ (хусусӣ, шахсӣ, коллективӣ) дар он аст, ки ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ манфиатҳои аҳоли ва хизматгирандагон ба назар гирифта мешаванд.

Дар шароити бозор чун дигар бахшҳои хизматрасонӣ хизматрасониҳои давлатӣ низ дар шаклҳои гуногун дар соҳаҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоии мамлакат амалӣ карда мешаванд. Давлат пеш аз ҳама хизматрасониҳои худро дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, нақлиётӣ, коммуналӣ, молиявӣ, бонкӣ, суғуртавӣ ва ғайра мерасонад. Бояд қайд намуд, ки хизматрасониҳои давлатӣ дар шаклҳои гуногун (пулакӣ, бепул) расонида мешавад. Рушди хизматрасониҳои пулакии давлат боиси дарёфти сарчашмаҳои нави молиявӣ ва васеъсозии имкониятҳои таъмини даромадҳои бучети давлатӣ мегардад.

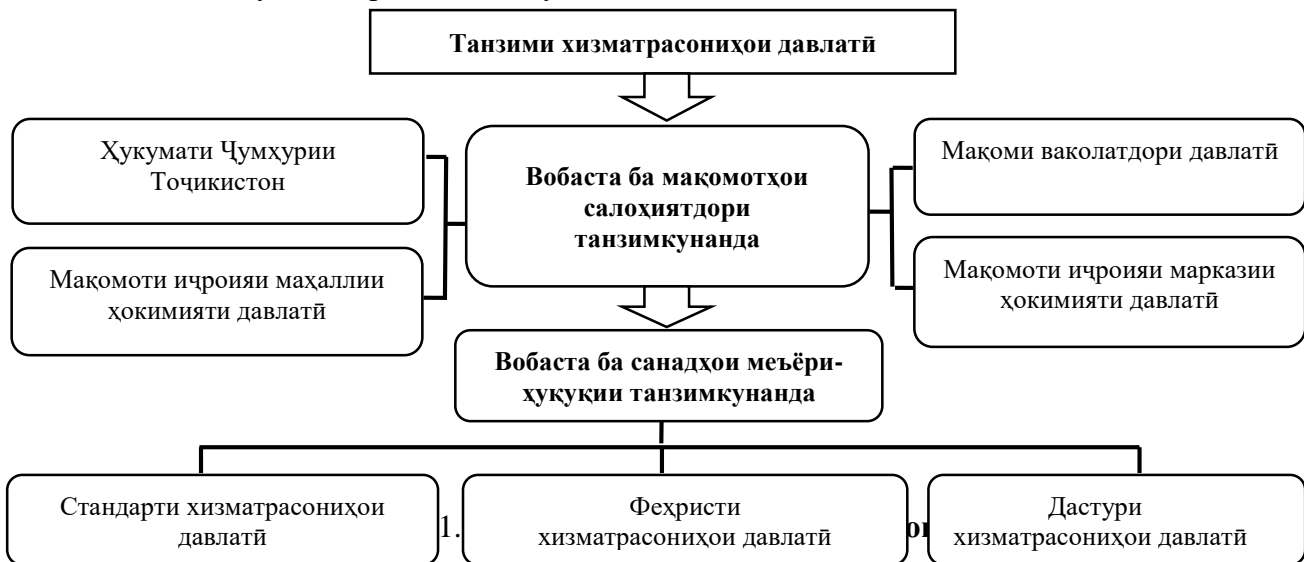
Ҳамин тавр, тавассути хизматрасониҳо ба аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ давлат метавонад вазифаҳои алоҳидаи худро оид ба қонеъсозии талаботи гирандагони хизматрасонӣ ва манфиатҳои қонунии онҳо амалӣ гардонад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои хизматрасонии давлатиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ”, ки аз 2-юми апрели соли 2020, №1690 қабул гардидааст, ба танзим мебарорад.

Дар қонуни мазкур қайд шудааст, ки “гирандагони хизматрасонӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ба истиснои мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ба ҳисоб мераванд. Хизматрасонанда мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони ҳуқуқие, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои давлатиро амалӣ менамоянд мебошанд” [4].

Қиҳати таъмини рушди хизматрасониҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, барномаҳо, стандарти хизматрасониҳои давлатӣ, феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ, низоми иттилоотии мониторинги хизматрасониҳои давлатӣ, назорати миқдор ва сифати хизматрасониҳои давлатӣ, арзёбии сифати хизматрасониҳои давлатӣ, автоматикунони раванди хизматрасониҳои давлатӣ, портали хизматрасониҳои давлатӣ ва ғайра мавриди амал қарор доранд.

Вобаста ба ин, метавон гуфт, ки танзими хизматрасониҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ба роҳ монда шудааст:

Таҳияи муаллиф

Стандарти хизматрасониҳои давлатӣ санади меъёрию ҳуқуқие мебошад, ки талаботхоро нисбат ба хизматрасониҳои давлатӣ муқаррар намуда, фарогири хусусиятҳои шакл, намуд ва натиҷаҳои хизматрасониҳои давлатӣ мебошад.

Феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ ҳуҷҷате мебошад, ки дар он номгӯи хизматрасониҳои давлатие нишон дода мешавад, ки, аз ҷониби мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ ба аҳоли ва шахсони хизматгиранда расонида мешавад.

Феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ дар таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ ва танзими онҳо нақши калон дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои давлатӣ дар асоси принципҳои амалӣ карда мешаванд, ки дар қонунгузориҳои соҳаи хизматрасонии давлатӣ муайян карда шудаанд. Принципҳои муайянгардида, имконияти дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани хизматрасониҳои давлатиро таъмин намуда, шаффофияти хизматрасониҳоро бо дарназардошти шароитҳо ва афзалиятҳои рушди бахшҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа амалӣ мегардонанд.

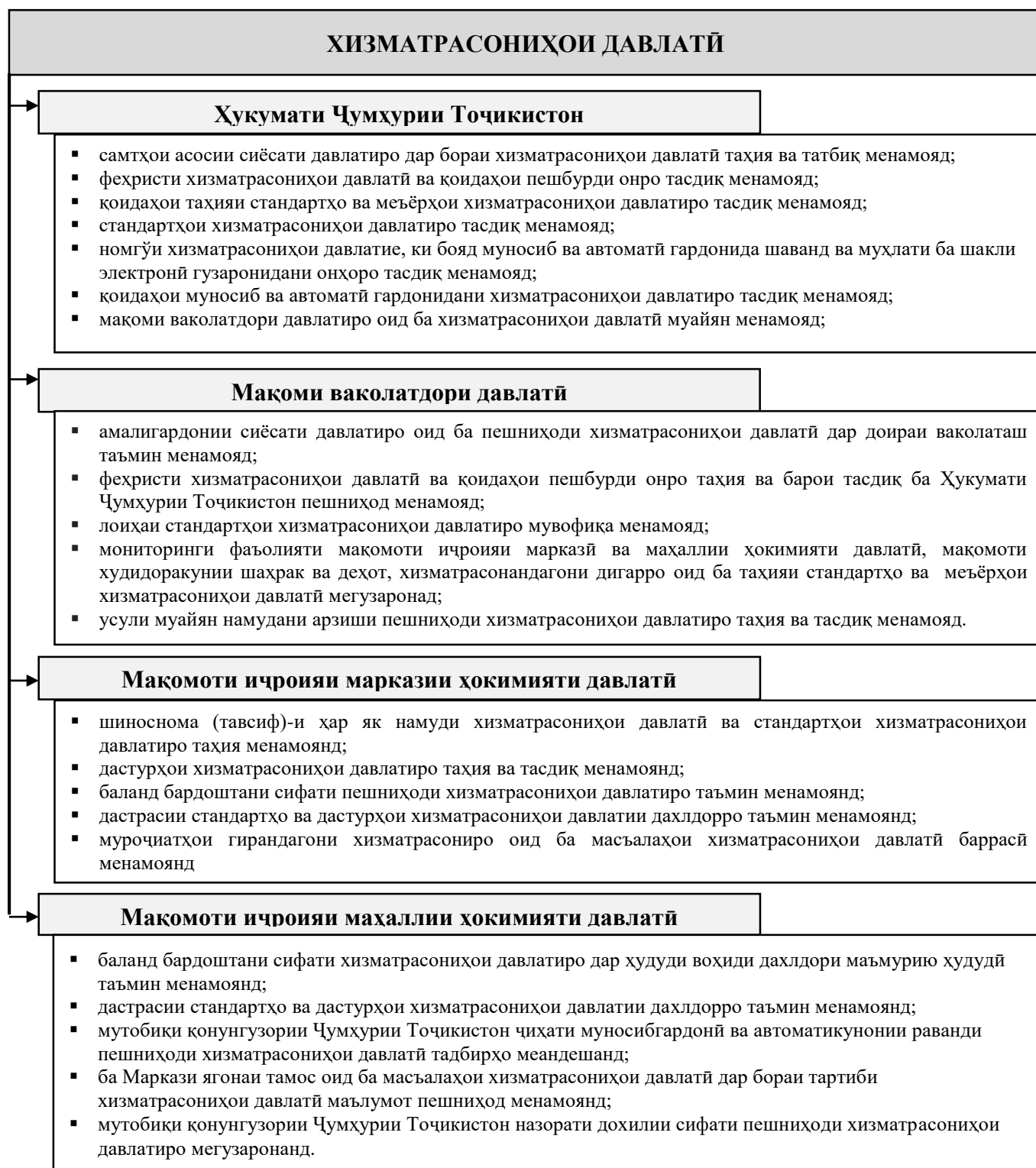
ПРИНЦИПҲО (ШАРТҲО)	
→	қонунӣ будани пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ
→	дастрасии баробар ба хизматрасонӣ, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва ғ.
→	манъ будани зухуроти расмиятпарастӣ ва кашолкорӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ
→	ҳисоботдиҳанда ва шаффоф будани хизматрасониҳои давлатӣ
→	босифат ва дастрас будани хизматрасониҳои давлатӣ
→	мунтазам тақмил ёфтани раванди хизматрасониҳои давлатӣ
→	сарфакорӣ ва самаранокӣ ҳангоми хизматрасониҳои давлатӣ

Расми 2. – **Принципҳои асосии хизматрасониҳои давлатӣ**

Таҳияи муаллиф

Аз расми 2 бармеояд [4], ки мақомотҳои иҷрокунандаи хизматрасониҳои давлатӣ дар ҷараёни амалисозии хизматрасониҳои давлатӣ аз принципҳои овардашуда босамар истифода намуда, самаранокии баланди онҳоро таъмин менамоянд. Принципи қонуни будани хизматрасониҳо нишон медиҳад, ки ҳамаи хизматрасониҳои давлатӣ дар асоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шуда, кафолат дода мешаванд. Ҳамин тавр, ҳамаи принципҳои овардашуда зарурат ва мақсаднокӣ худро доранд.

Бо мақсади рушди хизматрасониҳои давлатӣ аз ҷониби мақомотҳои дахлдори давлатӣ танзими давлатӣ дар соҳаи хизматрасониҳои давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад, ки ҳар кадоми онҳо корҳои муайянеро ба уҳда дошта ба анҷом мерасонанд. Амалигардонии уҳдадорӣ боиси дар сатҳи зарурӣ расонидани хизматрасониҳои давлатӣ мегардад.

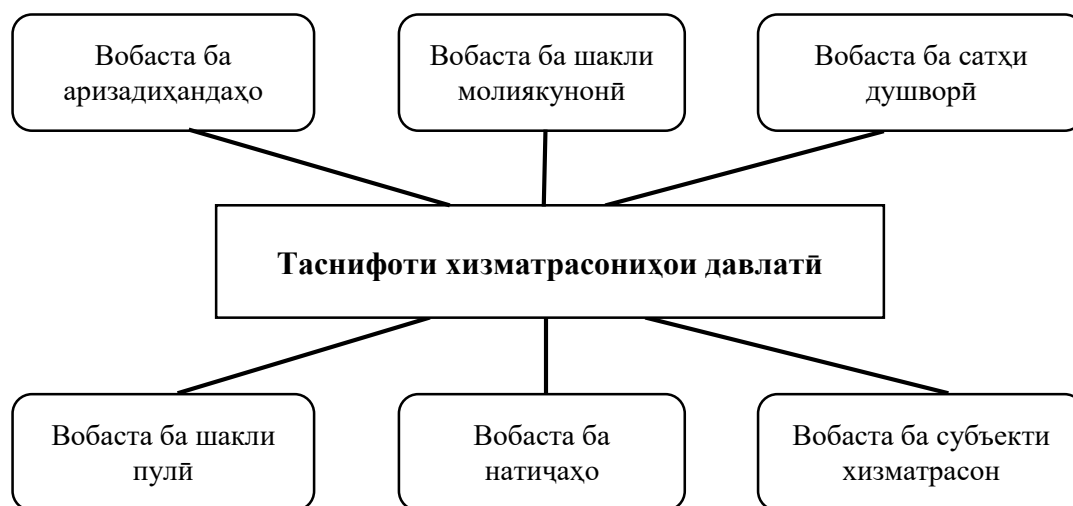
Расми 3. – Ваколатҳои мақомотҳои танзимкунандаи хизматрасониҳои давлатӣ [4]

Ҳамзамон, бо мақсади роҳандозӣ намудани хизматрасониҳои давлатӣ бояд бо тартиби зайл тибқи қонунгузорӣ ҳамаи онҳо ба Феҳристи хизматрасониҳои давлатӣ дохил карда шаванд: номгӯи хизматрасониҳои давлатӣ, маълумот дар бораи гирандаи хизматрасонӣ (шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ), номгӯи мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатие, ки стандарти хизматрасониҳои давлатиро таҳия менамояд, номгӯи ташкилотҳое, ки қабули аризаҳо ва додани натиҷаҳои хизматрасониҳои давлатиро анҷом медиҳанд ва ё ишора ба портали интернетии “ҳукумати электронӣ” дар ҳолати хизматрасониҳои давлатӣ

дар шакли электронӣ, шакли хизматрасониҳои давлатӣ ва музднок ё роӣгон будани хизматрасониҳои давлатӣ [4].

Хизматрасониҳои давлатӣ дар худ шаклҳои гуногуни таъсири мутақобилаи давлат ва аҳолиро таҷассум менамоянд. Аз ин хотир, таснифоти дурусту самараноки хизматрасониҳои давлатӣ имконияти рушди минбаъдаи онҳоро таъмин месозад. Инчунин, чиҳати амалисозии назорати самараноки хизматрасониҳои давлатӣ таснифоти дурусти онҳо хело зарур мебошад.

Мутобиқи пешниҳоди Киреева Ю.Р. чунин таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд [3]:

Расми 4. – Таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ

Новобаста аз он ки ҳамаи шаклу намудҳои хизматрасониҳо сарфи маблағро талаб мекунанд, таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ вобаста ба шакли пулӣ, ба пулакӣ ва бе пул ҷудо мешаванд. Хизматрасониҳои давлатии пулакӣ аз ҳисоби маблағҳои ҳаққи хизматрасонӣ анҷом дода мешаванд. Хизматрасониҳои давлатии бе пул аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ буҷети маҳаллӣ ва дигар фондҳои буҷетӣ амалӣ карда мешаванд.

Вобаста ба натиҷаи намоён хизматрасониҳои давлатӣ ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд: моддӣ ва ғайримоддӣ.

Вобаста ба сатҳи душворӣ бошад ба хизматрасониҳои осон ва мушқил ҷудо мегарданд. Ҳамин тавр, ҳар як нишондиҳандаи овардашуда боз дар навбати худ ба гуруҳҳои гуногун ҷудо мегарданд.

Барои дақиқтар муайянсозии сатҳу дараҷаи таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ пешниҳоди дигар олимони мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Олими рус Александрович Е.Р. чунин шакли таснифоти хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод намудааст [1]:

Ҷадвали 1. – Таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ

№	Нишондиҳандаҳои таснифот	Намудҳои хизматрасонии давлатӣ
1.	Вобаста ба соҳаи хизматрасонӣ	-умумӣ; ҷамъиятӣ; маъмурӣ.
2.	Вобаста ба сатҳи душворӣ	-осон; мушқил.
3.	Вобаста ба натиҷаҳо	-коммуникатсионӣ; молиявӣ; -ҳуҷҷатӣ.
4.	Вобаста ба таъсири мутақобилаи идораҳо	-оддӣ; фарогиранда.

5.	Вобаста ба шарити хизмат	-барномавӣ; меъёрӣ-ҳуқуқӣ.
6.	Вобаста ба асоси хизматрасонӣ	-пулакӣ; бепул.
7.	Вобаста ба нишонаҳои муроҷиат	-маҷбурбудагон; хоҳишмандон.
8.	Вобаста ба дастрасӣ	-дастрас; дастнорас.
9.	Вобаста ба миқдори гирандагони хизманрасонӣ	-инфиродӣ; -баҳамагон
10.	Вобаста ба стандарт	-стандартикунонидашуда; -ғайристандартӣ.
11.	Вобаста ба танзими вақт	-танзимивақтшуда; -танзимивақтнашуда.

Сарчашма: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sektora-gosudarstvennyh-uslug-v-rynochnom-prostranstve>.

Бояд гуфт, ки ин олим якчанд нишондиҳандаҳои дигарро низ пешниҳод намудааст, аммо ба таснифоти хизматрасониҳои давлатӣ дар шароити мо на онқадар мақсаднок мебошад.

Ҳангоми амалигардонии хизматрасониҳои давлатӣ нишондиҳандаҳои овардашуда мавриди истифода қарор гирифта, инчунин аз рӯи онҳо сатҳи самаранокии хизматрасониҳо арзёбӣ карда мешаванд.

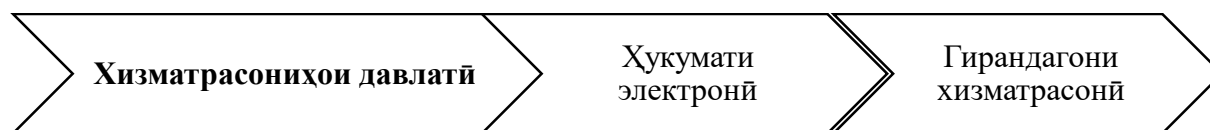
Чиҳати рушди хизматрасониҳои давлатӣ таснифи боз ҳам аниқтару дақиқтари онҳо зарур мебошад.

Ҳамин тавр, таснифоти ҳамаи хизматрасониҳои давлатӣ, ки мавриди амал қарор дода мешаванд аз ҷониби мақомотҳои иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ мегарданд.

Тибқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ташкили фаъолияти хизматрасонӣ аз ҷониби мақомотҳои дахлдори давлатӣ ба роҳ монда шуда, пас аз тасдиқи стандартҳои хизматрасониҳои давлатӣ дар муддати 30 рӯзи тақвимӣ, яъне як моҳ аз ҷониби онҳо дастурҳои хизматрасониҳои давлатӣ чиҳати амалигардонии хизматрасониҳои пешниҳодшуда таҳия карда шуда, мавриди амал қарор дода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки тартиби хизматрасониҳои давлатӣ дар Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ” муқаррар карда шудааст.

Тибқи қонуни мазкур хизматрасониҳои давлатӣ аз ҷониби хизматрасонандагон тавассути сомонии интернетии “ҳукумати электронӣ” расонида мешаванд.

Расми 5. – Ҷараёни дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ

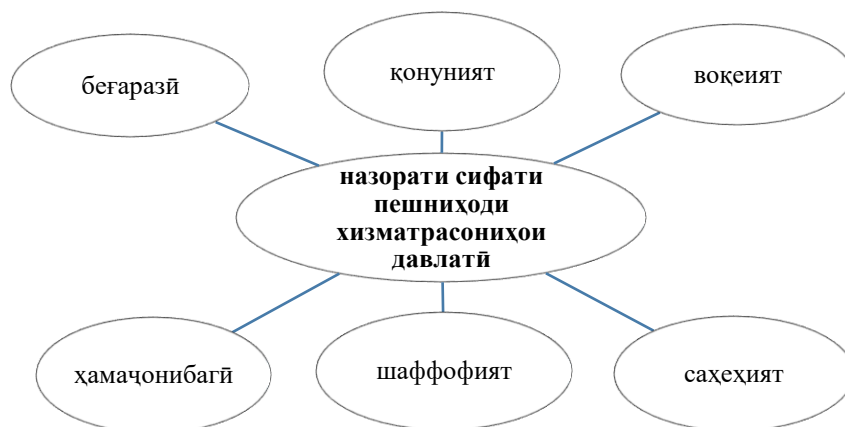
Таҳияи муаллиф

Гузаштани хизматрасониҳои давлатӣ ба шакли электронӣ талаб менамояд, ки олотҳои махсусгардонидашуда барои беҳатарии доимо фаъол будан сохта шавад [2].

Бо мақсади дар сатҳи баланд ба роҳ мондани хизматрасониҳои давлатӣ назорати сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, арзёбӣ ва мониторинги ҷамъиятии сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад [4].

Гузaronидани назорати сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, арзёбӣ ва мониторинги ҷамъиятии сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ба принципҳои зерин

асос ёфтаанд, ки дар чараёни амалигардонии хизматрасониҳои давлатӣ истифода бурда мешаванд: қонуният, воқеият, беғаразӣ, саҳеҳият, ҳамаҷонибагӣ ва шаффофият.

Расми 6. – **Принсипҳои назорати сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва мониторингӣ онҳо**

Таҳияи муаллиф

Принсипҳои пешбинишуда ҳангоми назорати сифати хизматрасониҳои давлатӣ васеъ истифода гардида, самаранокии сифати пешниҳоди хизматрасониҳоро таъмин менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки принсипҳои мазкур дар асоси хусусиятҳои гузаронидани назорати сифати пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳамзамон, чиҳати рушди хизматрасониҳои давлатӣ ба назар гирифтани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- 1) Ташкил намудани равангаи ягонаи интернетӣ. Ба монанди “Госуслуг”-и Руссия, Татаристон ва ғ.
- 2) Ташкили маводҳои таълимӣ ва мақолаҳои илмӣ дар самти дарёфти механизмҳои нави хизматрасониҳои давлатӣ ва таъмини сатҳи баланду самараноки онҳо.
- 3) Зиёд намудани намудҳои хизматрасониҳои давлатӣ.
- 4) Ташкили механизмҳои самараноки танзими хизматрасониҳои давлатӣ бо дарназардошти хизматрасониҳои баҳши хусусӣ.

АДАБИЁТ

1. Александрович Евгений Роландович. Развитие сектора государственных услуг в рыночном пространстве // УЭКС. 2010. №23.
2. Исаков Аслан Русланович. Государственные услуги и их классификация // Вестник СГЮА. 2013. №6 (95).
3. Киреева Ю.Р. Магистерская диссертация. «Сибирский федеральный университет» Институт управления бизнес-процессами и экономикой Кафедра «Маркетинг». Стр. 9.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ”, аз 2-юми апрели соли 2020, таҳти №1690.

Мирзораҳимов М.М.

АСОСҶОИ ҶАЪОЛИЯТИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ ВА ИДОРА КАРДАНИ ОНҶО ДАР ШАРОИТИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҷои ҷаъолияти бонкҷои тичоратӢ ва идора кардани онҷо дар шароити Ҷумҷурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз тарафи муаллиф нисбати рушди минбаъдаи бозори молиявӣ ва махсусан низоми бонкӣ тартиби муаяни таҳлили қиёсии ҷаъолияти бонкҷои тичоратӢ дар иқтисодиёт пешниҳод карда шудааст. Муаммоҷои баҳодихии сатҳи даромаднокӣ, бозорғирӣ ва эътимоднокӣ дар алоҳидагӣ баҳо дода шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки ҷаъолияти бонкҷои тичоратӢ ва идора кардани онҷо дар шароити Ҷумҷурии Тоҷикистон яке аз масъалаи муҳим ва афзалиятдошта баҳисоб рафта аз ҷаъолияти босуботи бонкҷои тичоратӢ рушди иқтисодиёти миллӣ низ сарчашма мегирад барои ҳамин омӯзиши масъалаи идора кардани ҷаъолияти бонкҷои тичоратӢ актуалӣ мебошад.

Калимаҷои калидӣ: ҷаъолияти бонкӣ, бонкҷои тичоратӢ, идоракунии бонкӣ, даромаднокии бонкӣ, бозорғирии бонкӣ, низоми бонкӣ, рушди низоми бонкӣ, баҳодихии ҷаъолияти бонкӣ, нуфузи бонкӣ, хизматрасониҷои бонкӣ.

Мирзораҳимов М.М.

ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ И УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются основы деятельности коммерческих банков и управления ими в условиях Республики Таджикистан. Автор предлагает определенный порядок сравнительного анализа деятельности коммерческих банков в экономике для дальнейшего развития финансового рынка и, в частности, банковской системы. Предложено проблемы оценки уровня рентабельности и надежности деятельности коммерческих банков. Автор приходит к выводу, что деятельность коммерческих банков и управление ими в условиях Республики Таджикистан является одним из наиболее важных и приоритетных вопросов, из стабильной работы коммерческих банков зависима развития национальной экономики.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковский прибыльность, банковский имидж, банковская система, развитие банковской системы, оценка банковской деятельности, банковская репутация, банковские услуги.

Mirzorakhimov M.M.

BASIS OF THE ACTIVITY OF COMMERCIAL BANKS AND THEIR MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the basics of commercial banks and their management in the conditions of the Republic of Tajikistan. The author proposes a certain procedure for a comparative analysis of the activities of commercial banks in the economy for the further development of the financial market and, in particular, the banking system. Separately, the problems of assessing the level of profitability, marketability and reliability were evaluated. The author comes to the conclusion that the activities of commercial banks and their management in the conditions of the Republic of Tajikistan is one of the most important and priority issues, and the development of the national economy also follows from the stable operation of commercial banks.

Keywords: banking, commercial banks, banking management, profitability of banking, banking marketing, banking system, development of the banking system, evaluation of banking activities, banking reputation, banking services.

Дар шароитҳои мавҷудияти рақобат дар бозори пул ҳар як бонки тиҷоратии фаъолияткунанда қоидаҳои рафтори худро кор карда мебарояд. Вазъияти ҳамеша тағйирёбандаи иқтисодӣ саҳеҳкунӣ ва мукамалгардонии усулҳои муайяншудаи фаъолияти бонкҳои тиҷоратиро талаб менамояд.

Фаъолияти бонкӣ соҳаи махсуси корчалониест, ки хусусиятҳои тафаккур ва ахлоқии коркунони дар он фаъолиятбарандаро муайян мекунад, ки он ҳатман дар таркиби идоракунии бонкӣ инъикос меёбад [3].

Идоракунии ҳайати кормандони бонки тиҷоратӣ яке аз ҷойҳои марказиро дар раванди идоракунии бонкӣ ишғол мекунад. Ин ба он алоқаманд аст, ки самаранокии фаъолияти бонкӣ бештар аз шахсоне вобаста аст, ки қомилан фаъолияти бонкҳоро идора менамоянд, ё амалиётҳои алоҳидаи бонкиро иҷро мекунад.

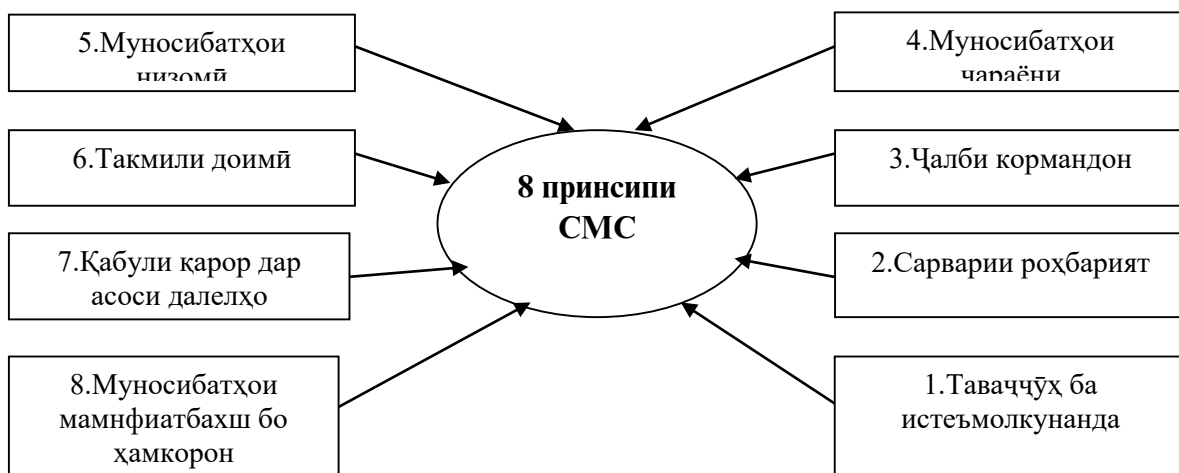
Бонк дорой пул буда метавонад, дар роҳбарияти худ мутахасисони лаёқатмандро гирифта онҳоро самаранок истифода намояд. Дар навбати худ бонк дорой ҳам пул ва ҳам мизочони хуб буда метавонад, вале маданияти кор ба дараҷаи ихтисоси иҷрокунандагони амалиётҳои алоҳида ба талаботҳои истеъмолгарони ҳадамоти бонкӣ ҷавоб диҳад. Маълум аст, ки ҳам дар мавриди аввалу баъдан бонк натиҷаҳои хубро ба даст намеорад, зеро коркунони он ба малакаи касбии хеш аз дигар муассисаҳои қарзӣ ақиб меонад [1; 2; 4;].

Бонки хуб ташкилотест, ки дар он мутахасисони лаёқатманд кор мекунанд. Идоракунии бонкӣ ба масъалаҳои барои коркунони бонк муҳим оид ба идоракунии молиявӣ аҳамияти қалон дода шудааст, аз ҷумла идоракунии сармои бонкӣ захираҳои вай, идоракунии умумии доройву пасивҳо дар системаи идоракунии молиявӣ, таҳлили ҳисоботҳои молиявӣ бонкӣ аз нуқтаи назари бозорگیرӣ ва даромаднокии ҷои муҳимро ишғол менамояд [4;6;7].

Аз рӯи мураккабӣ номувофиқатӣ метавонад содда ва мураккаб бошад:

- номувофиқатии содда, номувофиқатиест, ки ба маҳсулот таъсир намерасонад ва метавонад фавран ва бо тезӣ бартараф шавад ва қайди он зарур нест.
- номувофиқатии мураккаб, номувофиқатиест, ки ба маҳсулот таъсир мерасонад, вақти бисёрро барои тадқиқи сабабҳои он, қорқард ва иҷрои амалҳои ислоҳкунанда ва ё пешгирикунанда талаб мекунад ва қайд он зарур аст.

Расми 1. 8 принципи системаи идоракунии бонкии сифатнокӣ

Манбаъ: расмро худӣ муаллифони тартиб додаанд.

Ҳамаи кормандони бонк ўҳдадоранд, ки оиди пайдошавии номувофиқатӣ дар ҳамаи марҳилаҳои бизнес чараёнҳо ба менечерон роҳбарони чараёнҳо, барои таъмини сари вақт баргараф кардани он хабар диҳанд.

Роҳбари чараён - шахси масъул оид ба идора ва таъмини чараён бо захираҳо. Менечери чараён шахси масъул, ки рафти иҷроиши чараёнро таъмин ва назорат мекунад. Иштирокчии чараён иҷрокунандаи бевоситаи чараён.

Моҳияти бозорёбии бонкӣ ва нигоҳ доштани нуфузи бонк дар низоми бонкии кишвар ва берун аз он [2;4;6].

Роҳбарияти Бонк доираи истифодабарии Системаи идоракунии сифатро дар соҳаи пешниҳоди хизматрасонии интиқоли пулӣ муайян менамояд.

Роҳнамо оид ба сифат системаи идоракунии сифат, ҳамчун ҳуччати идоракунанда барои нигоҳ доштани ҳолати кории системаи менечменти сифат ба ҳисоб меравад. Аудит чараёни гирифтани шаҳодат оиди таъмини иҷроиши фаъолияти чараён. Мақсади аудит гирифтани маълумот оиди риояи намудан ба талаботҳои системаи менечменти сифат. Маҳсулот хизматрасонӣ, натиҷаи охирини чараён [2;4;6].

Барои омӯхтани ин талабот дар назди шӯъбаи бозоршиносии бонк дида баромадани масъалаҳои ба вучуд омадани талабот ба ин ё он шакли хизматрасонӣ ва муайян кардани муштариёни дойми дар навбати аввал меистад. Ин шӯъба дойр ба ривоч додани ҳамон навъи хизматрасониҳое, ки имрӯз ба онҳо талабот бисёр аст, бояд ба роҳбари бонк пешниҳодҳо омода созад ва барои амалисозии пешниҳодҳояш кушиши худро ба харҷ диҳад [3;4].

Ҳар як бонки тичоратӣ агар барои нигоҳ доштани нуфузи бонк дар низоми бонкии кишвар ва берун аз он дар фаъолияти ҳарӯзаӣ худ чораҳои зарурии дахлдор наандешад мумкин аст, нуфузаш дар байни бонкҳои дигар паст шавад.

Рушди минбаъдаи бозори молиявӣ ва махсусан низоми бонкӣ тартиби муаяни таҳлили қиёсии фаъолияти бонкҳои тичоратиро тақозо менамояд. Шарти зарури барои таҳлил ҷудо намудани он омилҳое, ки тавассути онҳо фаъолияти бонкҳо баҳогузорӣ карда мешаванд ба шумор меравад. Барои ин сатҳи даромаднокӣ, бозоргирӣ ва эътимоднокӣ дар алоҳидагӣ баҳо дода мешаванд. Қайд кардан зарур аст, ки бузургии нисбии ҳар як актив ё пассив наметавонад ҳолати молиявии бонкро пурра ифода намояд.

Дар шароитҳои мавҷудияти рақобат дар бозори пул ҳар як бонк қоидаҳои рафтори худро кор карда мебарояд. Вазъияти ҳамеша тағйирёбандаи иқтисодӣ саҳеҳкунӣ ва мукаммалгардонии усулҳои муайянгаштаи фаъолияти бонкиро талаб менамояд [2;4].

Фишангҳои молиявии фаъолияти бонкӣ фоида, даромад, ҳиссачудокунӣ, нархи истехлокӣ, ичорапулӣ, дивидентҳо, фоизҳо, фондҳои мақсадноки иқтисодӣ, шакли суратҳисоб, шакли кортҳо, коғазҳои қиматнок ва ғайра.

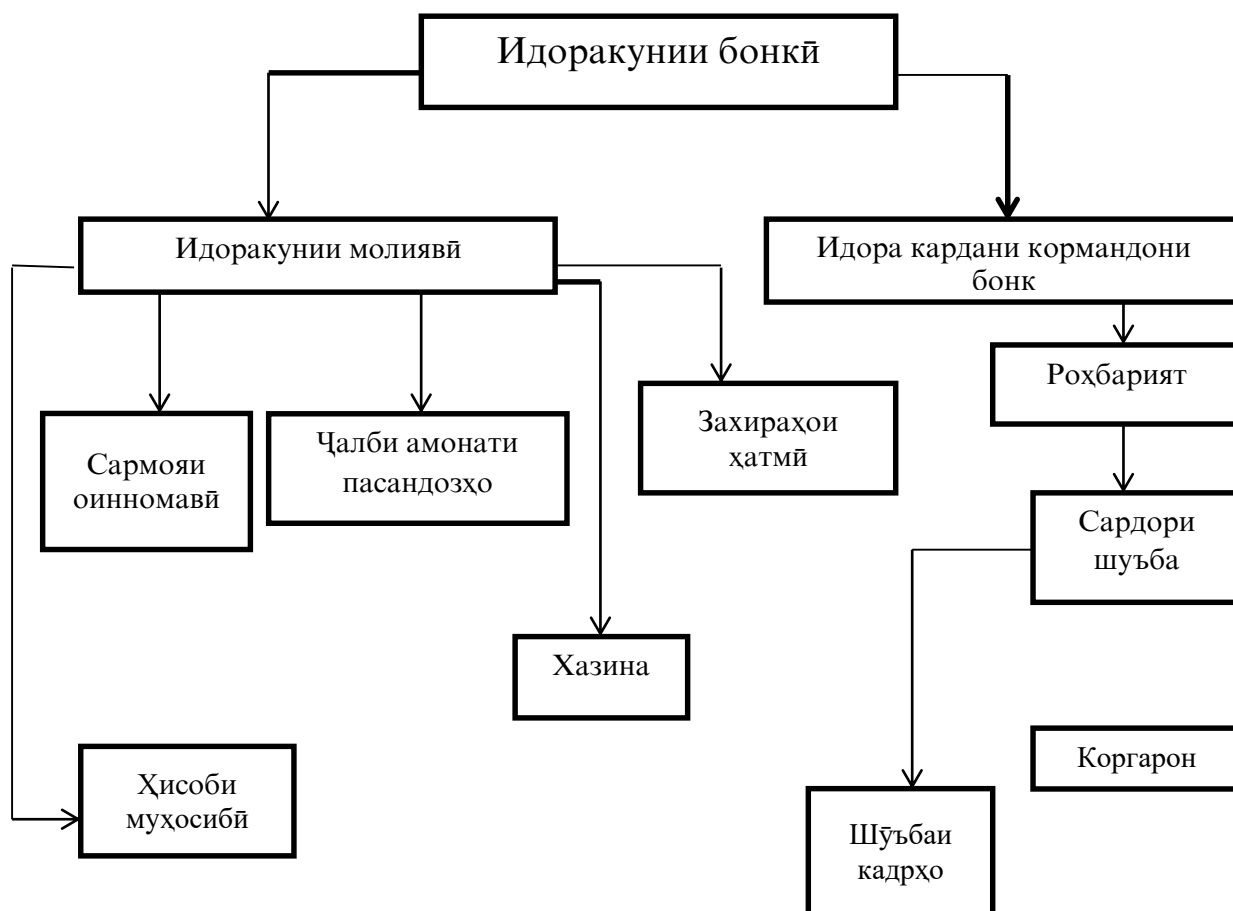
Усулҳои молиявии фаъолияти бонкӣ банақшагирӣ, ояндабинӣ, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ, худқарздиҳӣ, худмаблағгузорӣ, андозсупорӣ, системаи ҳисобҳо, ҳавасманддиҳии моддӣ, суғурта, фаъолияти амонатӣ, ичора, лизинг, факторинг, алоқамандӣ бо ташкилотҳои давлатӣ ва ғайраҳо.

Таъминоти ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ қонунҳо, қарорҳои Ҳукуматӣ, фармонҳои вазоратҳо ва оиннома.

Таъминоти меъёрӣ дар фаъолияти бонкӣ дастурамал, меъёрҳо, санаду тартибот, низомнома, ва дигар ҳуччатҳои меъёрӣ. Дар раванди пешбурди менечменти бонкӣ банақшагирии стратегия ва идоракардани фаъолияти бонкӣ ҷои асосиро ишғол менамояд.

Сифати хуби қонунҳои бонкиро чигунагии таъминоти бехатарии бонк муайян мекунад. Ба ҳар як бонк бехатарии меъёрҳои иқтисодӣ - молӣ зарур аст. Ҳар як бонк бояд дар вақти фаъолиятш қоидаҳои ҷойдоштаро риоя намояд ва аз болои қафолатҳои бонкӣ назорат барад.

Расми 2. Идоракунии фаъолияти бонки тичоратӣ

Манбаъ: расмро муаллифон дар ососи маълумотҳо тартиб додаанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ бонкҳо нисбати корхонаҳои тичоратӣ бартарият доранд. Агар корхонаҳо аз ҳисоби маблағҳои худӣ фаъолиятонро пеш баранд, бонкҳо аз ҳисоби маблағҳои чалбқардашудаи муштариён фаъолият мекунанд. Бонк дар байни молистеҳсолкунандаҳо миёнарав мебошад. Бонк истеҳсолкунанда набуда, балки фурӯшанда мебошад. Яъне вай хизматрасониҳои худро мефурӯшад [4;6].

Ҳамин тавр, нақш ва мақоми бонкҳо дар ҷомеа ва раванди иқтисодиёт назаррас буда, фаъолияти онҳо бе амали хизматрасониҳо ва амалиётҳо ғайри имкон аст ва дар давоми ин ба паҳлуҳои асосии он диққати махсус додан лозим аст.

Баҳодиҳи ба фаъолияти ҳолати имрӯзаи бонкҳои тичоратӣ ва саҳми бонкҳо дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

Вобаста ба гуфтаҳои назариявӣ амалӣ оиди саҳми бонкҳои тичоратӣ дар иқтисодиёти кишвар пешниҳоди як қатор омилҳои, ки ба баланд бардоштани саҳми бонкҳои тичоратӣ ва нақши он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд, пешниҳод шудааст. Бонкҳо дар иқтисодиёти ҳар як давлат нақши асосиро бозида, ҳамчун механизми идоракунии иқтисодиёт ба шумор мераванд.

Дар натиҷаи навиштани мақолаи мазкур муаллифон асосҳои фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва идоракунии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди барасӣ қарор додаанд ногуфта намонанд, ки чалби бештари тавачуҳи ҷомеа ба фаъолияти бонкҳои

тичоратӣ яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб рафта бонкхоро зарураст, ки фаъолияти самаранокро соҳиб бошанд ва барои рушди иқтисодиёти миллий саҳмгузор бошанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 26 декабри соли 2021
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018
4. Курбонова Ф.Х. Менечменти бонкӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ. Душанбе 2018. 207 саҳ.
5. Курбонова Ф.Х., Маҳмудов М.А. Комплекси таълимӣ-методӣ: Барномаи таълимӣ АУМВанк. Душанбе «ИРФОН» 2017с. 125 саҳ.
6. Стратегияи сиёсати пулию қарзӣ ва асбории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 - 2021 Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон.
7. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.

УДК 637; 336,6

Олимзода А.С.

ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ КАС ДАР ИСТЕҲСОЛОТ ВА АМАЛИ ГАШТАНИ ОН ДАР ЗЕРКОМПЛЕКСИ ЧОРВОИ КАЛОНИ ШОҲДОР САМТИ ШИРДЕҲ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои иқтисодиёти КАС дар истеҳсолот ва амали гаштани он дар зеркомплекси чорвои калони шохдор самти ширдеҳ, аҳамияти стратегияи он масъаласе, ки дар меҳвари онҳо ҷой дорад ва омилҳои ба он таъсир расон оварда шудаанд. Муаллиф соҳтори зеркомплекси чорвои ширдеҳ ва маҳсулоти онро ки дар занҷираи истеҳсолот, коркард, фурӯш оварда, ибраз дорад, ки маҳсулоти зеркомплекси мазкур бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад аз ин лиҳоз ба ин масъала бояд таваҷҷуҳи хос зоҳир намудан лозим аст. Мафҳуми зеркомплекси ширӣю хӯроквориро ҳамчун соҳтори ташкилӣ иқтисодии ба таври амудӣ муттаҳидшудае меҳисобад, ки ба истеҳсол, коркард, хизматрасони, таъминоти фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ бо мақсади бадастории даромад ва таъмини талаботи аҳоли бо маводи ғизоӣ ҳамчунин таъмини бехатарии озуқавории ҷумҳурӣ тавсия шудааст ва хусусиятҳои хоси онро маънидод намудааст. Исбот шудааст, ки мавқеи хосеро дар зеркомплекси системаи истеҳсолӣ, соҳаи хӯрокаи чорво, дорост ва фаъолияти пурсамари он, аз натиҷаи ниҳойи иштирокчиёни зеркомплекси мазкур вобастагии зич дорад. Пешниҳодҳои муҳаққон оиди қазияҳои соҳтори майдони кишти зироатҳои хӯрокаи чорво ва равандҳои асосии мукамалгардонии он аз он ҷумла, нақши хӯрока таносуби оқилонаи он, ки таъмини маҳсулнокии чорвои ширдеҳ мебошад, оварда шудааст. Исбот шудааст, ки дар соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ хусусан зеркомплекси он ба ғайри системаи хӯрока боз нақши муҳимро интихоби намуди хӯрока, ҳолати таъмин ва

сифати кадрхо (коргарон), зоти чорво ва шароити нигохубини чорво мебозанд, акси худро ёфтааст.

Калимаҳои калидӣ: КАС, зеркомплекс, маҳсулотҳои ширӣ, таносуб, нақшаи хӯрока, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, коркарди саноатӣ, фуруш, чорвои ширдеҳ, нарх, арзиши асли.

Олимзода А.С.

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИКИ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ И РЕАЛИЗАЦИИ В ПОД КОМПЛЕКСЕ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА МОЛОЧНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

В данной статье рассмотрены экономические характеристики агропромышленных предприятий при производстве и реализации под комплексом крупного рогатого скота молочного направления, его стратегическое значение, вопросы, лежащие в его основе, и влияющие на него факторы. Автор описывает структуру под комплексом крупного рогатого скота молочного направления и его продукции в производственной цепочке, переработки и реализации, отличая, что продукция данного под комплексом отличается своими специфическими характеристиками. Поэтому необходимо уделить особое внимание данному вопросу. Понятие молочно-пищевого под комплексом рассматривается как вертикально интегрированная экономическая организационная структура по производству, переработке, услуг, реализации молочных продуктов в целях получения дохода и удовлетворения потребности населения в продуктах питания, а также для обеспечения продовольственной безопасности страны и разъяснил ее специфические особенности.

Доказано, что особое место в под комплексе производственной системы области корма, занимает ее доступность и эффективность, тесно связанные с конечным результатом и деятельностью участников данного под комплексом. Представлены предложения исследователей о структуре посевных площадей кормовых культур и основных процессах ее улучшения, в том числе о роли корма в их рациональном соотношении, обеспечивающем продуктивность крупного рогатого скота молочного направления. Доказано, что в сфере крупного рогатого скота молочного направления, особенно его под комплексом, кроме системы питания, важную роль играют выбор кормов, обеспечение и качество кадров (работников), породы скота и условия их ухода.

Ключевые слова: Агропромышленные предприятия, подкомплекс, молочные продукты, соотношение, план кормления, социально-экономический, промышленная переработка, реализация, крупный рогатый скот молочного направления, цена, исходная стоимость.

Olimzoda A.S.

FEATURES OF THE ECONOMICS OF AIC (AGRO INDUSTRIAL COMPLEX) IN PRODUCTION AND ITS IMPLEMENTATION IN THE SUB-COMPLEX OF DAIRY CATTLE BREEDING

In this article the features of the economics of AIC in production and its implementation in the sub-complex of dairy cattle breeding the strategic importance of the issues at its core and the factors influencing it are listed. The author states, that the sub-complex of the dairy cattle and its products, are produced, processed, sold, and states that the products of this sub-complex differ in their specific features, therefore, it is necessary to pay attention to this issues. The concept of dairy and food sub-complex is considered to be a vertically integrate economic organizational structure, which is recommended for the production, processing, service, supply of milk and dairy products in order to generate income and provide the needs of the population in food and food security in the republic are explained. It has been proved, that a special position in the sub-complex of the

production system, the field of fodder, its existence and effective operation, is closely linked with the final result of the participants of this sub-complex. Researchers suggestions on the structure of the area under fodder crops and the main processes of its improvement, including the ration plan, are presented in a reasonable ratio, which is to ensure the productivity of dairy cattle. It has been proved, that in the field of cattle breeding, specially in the direction of dairy its sub-complex in addition to the food system, so the choice of food, supply and quality of staff (workers), livestock breeds and animal care conditions plays an important role.

Key words: AIC, sub-complex, dairy products, proportion, food plan, economic and social, industrial processing, sale, dairy cattle, price, main cost.

Комплекси агросаноатӣ аз соҳаҳои ба ҳам алоқаманд иборат буда, дар навбати худ маҷмӯи хоҷагӣҳо, корхонаҳо, ташкилотҳоро дар бар мегиранд, ки дорои ҳамаи шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ мебошанд. Яке аз онҳо комплексро бо воситаҳои истеҳсолот таъмин менамоянд; дигаре маҳсулоти хоҷагии қишлоқ истеҳсол мекунад ва сеюмин аз инфрасохторҳои соҳаи мухталифи таъминотӣ хизматрасоние мебошанд, ки дар он муассисаҳои тайёр ва омодакунии кадрҳо, таъмини илмӣ истеҳсолот, нақлиёт, коркард, хизматрасониҳои консалтингӣ барои талаботи соҳаҳои комплексӣ ва ғайра иборатанд.

Комплекси агросаноатӣ (КАС) яке аз калонтарин комплексҳои байнисоҳавии хоҷагии халқ ба ҳисоб рафта, аз як қатор соҳаҳои иқтисодии мушаххаси ҳоси муттаҳидшуда иборат мебошад, ки вазифаҳои асосиаш аз истеҳсол, таъмин, хизматрасонӣ, коркард, фурӯши ашё ҳамчун маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ ва саноатӣ иборат аст.

Маҳсулотҳои комплекси мазкур аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ аҳамияти стратегиро дорост, зеро унсури асосии таъмини бехатарӣ ва худтаъминкунии хӯроквории аҳолии ҳар давлат ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки ҳамаи соҳаҳои зикршуда бо ҳамдигар хело зич алоқаманданд, ки дар натиҷа такрористеҳсолкунии мунтазами маҳсулоти кишоварзиро таъмин менамоянд. Ба андешаи муҳаққиқ А.И. Алтухов ба комплекси агросаноатӣ омилҳои зерин таъсир мерасонанд [1]:

- 1) табиӣ (иқтидорҳои ҷуғрофӣ ҳокӣ- иқлимӣ);
- 2) иқтисодӣ (низомии нархгузорӣ, ҳароҷот, арзиши асли, фоида, танзими давлатӣ, рақобати маҳсулоти хоҷагии қишлоқ);
- 3) иҷтимоӣ (шароити иҷтимоию маишӣ, музди меҳнат, сатҳи даромадҳои аҳолии ҳолати истифодаи захираҳои меҳнатӣ, комунали, сохтмонӣ ва ғайра);
- 4) техникӣю технологӣ (рушди иқтидорҳои илмию техникӣ – (НИП), технологияи истеҳсолот, коркард ва нигоҳдории маҳсулот);
- 5) илмию инноватсионӣ ва ҷоринамоя (захираҳои ахбороти иттилоотӣ, рушди илм, пешрафти ҷараёнҳои инноватсионӣ, ҷори намудани дастовардҳо ва таҷрибаи пешқадам);
- 6) экологӣ (механизмҳои истифодаи оқилонаи табиат, бозори хизматрасониҳои экологӣ, ҳифзи муҳит, коркарди партовҳои саноатӣ ва ғайра).

Ба андешаи мо, зеркомплекси ширӣю хӯроквориро бо сабаби дорои соҳаҳои алоҳидае, ки аз махсусиятҳои зерин иборатанд ба субъектҳои алоҳида ҷудо намудан беҳтар аст [7]:

- зеркомплекси мазкур ва тамоми зеркомплексҳо аввалан ба гирифтани даромад (фоида) ва таъмини талаботи аҳолии бо шир ва маҳсулоти ширӣ равона карда шудаанд;
- корхонаҳои зеркомплекси ширӣю хӯрокворӣ истеҳсолкунандаи маҳсулоти якхелаи ширӣ махсусгардонидашуда ба ҳисоб мераванд;
- алоқаи зичи техникӣ-технологӣ ва иқтисодии ба таври амудӣ, ки муттаҳидии байни звеноҳои мавҷудбудаи зеркомплекси ширӣю хӯроквориро таъмин менамоянд.

Азбаски маҳсулотҳои ниҳии зеркомплекси ширӣю хӯрокворӣ бо хусусиятҳои ҳоси худ фарқ мекунад, бояд онҳоро баназар гирифтани лозим аст, ки ба ин хусусиятҳо дохил мешаванд: муҳлати ками нигоҳдории ширӣ хом (маҳсусан, дар давраи баҳорию тобистонӣ);

мавсимияти фарқкунандаи истеҳсоли шир; муҳиммияти шир ва маҳсулоти ширӣ дар сабади истеъмолии (хӯрокворӣ) инсон ва баъзе ҳайвонот; мушкилияти интиқоли ширӣ хом ба масофаи дур; зарурати риояи талаботи стандартҳои сифат ва бехатарии истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ (ин, махсусан аз ҳамроҳшавии Чумҳурии Тоҷикистон ба Ташкилоти байналмилалӣ савдо (ТБС-ВТО) ва баромадан ба бозори байналмилалӣ, муҳим баҳисоб меравад); тағйирёбӣ ва фарқияти (диспаритет)-и мавҷудаи бисёрсола дар мавриди нарх дар байни истеҳсолкунандагон, коркардкунандагон ва истеҳсолкунандагони шир ва маҳсулоти ширӣ [2].

Ба ақидаи мо, зеркомплекси ширӣю хӯрокворӣ аз як қатор сохторҳои ташкилию иқтисодии гуногун, ки ба таври амудӣ муттаҳидшудае мебошад, ки ба истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол, таъминоти фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ бо мақсади бадастории даромад (фоида) ва таъмини бехатарии хӯроквории чумҳурӣ, ки барои талаботи аҳоли таъсис дода шудааст, иборат аст [7].

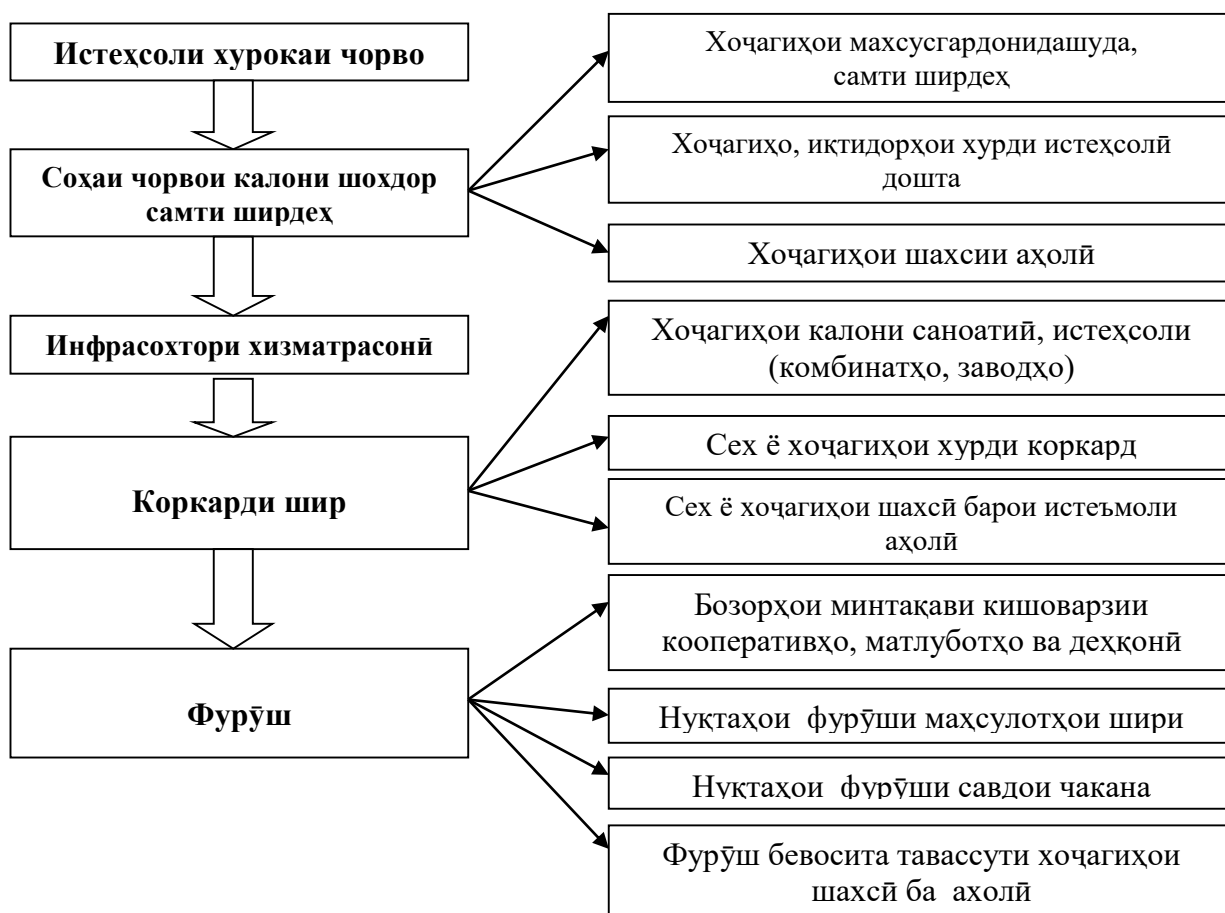
Хусусияти фарқкунандаи ба ном зеркомплекси ширӣю хӯроквории вучуддоштаи ватанӣ аз мавсимияти истеҳсоли шир вобаста мебошад, ки ба натиҷаи фаъолияти ниҳойи ҳам истеҳсолкунандагон ва ҳам ба коркардкунандагони он ва дигар сохторҳои марбути бетаъсир наменонад. Масалан, хусусиятҳо аз он иборатанд: дар моҳҳои январ-март талабот ба шир ва маҳсулоти он меафзояд, дар моҳҳои апрел-август кам мешавад ва боз дар моҳҳои сентябр-декабр тамоюли мазкур рӯ ба эътидол меорад. Дар давраи “серширӣ” (моҳҳои апрел-сентябр) ҳаҷми истеҳсол меафзояд, дар натиҷа истеъмоли он коҳиш меёбад ва ба нархи шир низ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз ин ҳолатро бояд истеҳсолкунандагони шир дар асоси ба роҳ мондани коркарди саноатӣ он ба шакли ширӣ хушк, панир ва равған барои таъмини аҳоли дар тамоми фаслҳои сол, аз он ҷумла давраи зимистон омода менамоянд. Дар натиҷа то қорӣ намудани коркарди саноатӣ шир, дар маҷмӯаи зеркомплексӣ тавсия гашта, тағйирёбӣ ва чандирии нархи чаканаи шир дар шакли табиӣ паст буд, ҳароҷотро ҷуброн намекард, баъди коркарди он ва истеҳсоли маҳсулотҳои ниҳой ба монанди равғани зард ва панир нархи он меафзояд, ба ғайри он талафоти шир хело коҳиш меёбад.

Бояд гуфт, ки бозори шир барои худтанзимкунӣ начандон мувофиқ мебошад, ки ин ҳолат дар ҳамаи давлатҳои дигар ва инчунин Чумҳурии Тоҷикистон дида мешавад. Сабаби асосии он мавсимияти фаъолияти истеҳсолии аксарияти соҳаҳои кишоварзӣ мебошад. Агар ҳангоми истеҳсоли картошка ва гандум онро ҳамчун маҳсулоти истеъмолии ба таври табиӣ, асли истифодашаванда тамоми мавсими сол ба фурӯш гузоштан мумкин бошад, дар фаъолияти зеркомплекси ширӣю хӯрокворӣ вақт, муҳлат мавсим, нақши муҳим ва ҳалкунандаро мебозанд. Барои коҳиш ва аз байн бурдани зарурати фаъолият ва ҳамкориҳои шумораи муайяни иҷрокундагон ва шарикони дигар дар асоси занҷираи иловашудаи “истеҳсол, интиқол, коркард, нигоҳдори фурӯши маҳсулоти тайёр” ба миён меояд, ки онро мо дар амалӣ гаштани зеркомплекси ширӣ-хӯроквории тавсияшуда мебинем [6].

Чуноне, ки олим Болохонов, М. А., иброз дорад барои таъсиси корхонаҳои зарурӣ – иштироккунандагони бозори ватании шир ва маҳсулоти он дар чумҳурии мо низ имконият фаровон аст, вале он даҳолат ва кӯмаки давлатро талаб менамояд. Зеро молистеҳсолкунандагони шир ва маҳсулотҳои ширӣ иштирокчиёни бозор, дар баъзе минтақаҳои чумҳурӣ мавқеи – олигополия ё монополияро дороянд [3].

Аз ин лиҳоз, барои мукамал ва баҳам пайваст намудани занҷираи “истеҳсол – коркард – фурӯши маҳсулоти тайёр” ва хоҷагиҳои чорводорӣ, ки ба парвариши чорвои ширдеҳ ва кори зотпарварӣ ва дигар корхонаю, ташкилотҳо, ҷузъҳои алоҳида, ки ба коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва то давраи ниҳой-фурӯши маҳсулотҳои ширӣ машғуланд, яъне сохтори фаъолияти зеркомплекси истеҳсоли шир ва маҳсулоти онро чунин пешниҳод менамоем. *Расми 1*

Истеҳсол, коркарди саноатӣ ва инфрасохтори хизматрасонӣ, таъминотӣ дар миқёси субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои гуногун

Расми 1. Сохтори фаъолияти зеркомплекси истеҳсоли шир ва маҳсулоти он

Аз сохтори фаъолияти зеркомплекси истеҳсоли шир ва маҳсулоти он маълум мегардад, ки асоси онро аввалан базаи хӯрокаи чорво ва соҳаи истеҳсолоти шир, баъдан саноат ва ниҳой инфрасохтори хизматрасонӣ, коркард ва фурӯшро дар миқёси субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои гуногун дар бар мегирад.

Чуноне, ки аз расми мазкур айён мегардад хоҷагӣ ва корхонаҳои маҳсусгардонидашудаи саноатӣ бузург, сехҳои хурд, аз он ҷумла аҳоли, истеҳсоли шир ва коркарди он, яъне истеҳсоли маҳсулоти ниҳой барои истеъмолгарон машғуланд, тавассути муассисаҳои гуногуни нуктаҳои фурӯш ба монанди мағозаҳо, бозор ва ғайра амалӣ карда мешаванд.

Ба фикри мо, сохтори асосии зеркомплекси мазкур ин таъмини саривақтӣ ва ҳамоҳангшудаи нақша ва баланси хӯрокаи чорво мебошад, ки он вобастагии бевоситаи байни таъмини хӯрокаи чорво ва маҳсулнокии онро амалӣ менамояд.

Барои таъмини самаранокии фаъолияти молистеҳсолкунандагони мазкур як қатор омилҳо таъсир мерасонанд, ки онҳоро олимони зерин таҳқиқотҳои худ қарор додаанд.

Ба фикри мо яке аз қисматҳои муҳимии фаъолияти зеркомплекси чорвои ширдеҳро таъмин менамояд ва таъсири бевоситаи худро мерасонад, ин системаи ташкили технологӣ оид ба истеҳсоли шир ва баъдан коркард ва тайёр кардани маҳсулотҳои ниҳойи он, вучуд доштан ва амалӣ гаштани базаи мустаҳкамӣ хӯрокаи чорво мебошад [7].

Ташаккулдиҳандаи базаи хӯрокаи чорво ин системаи киштгардонӣ хӯрокаи чорво ва технологияи истеҳсоли он мебошад, ки талаботи хоси соҳаи чорвои ширдеҳро дар бар мегирад ва бояд ба он мувофиқат намояд, ки дар натиҷа маҳсулнокии чорвои ширдеҳ афзоиш ёбад ва устувор гардад.

Барои амалӣ гаштани рушди самаранокии соҳаи чорводорӣ ва маҳсулнокии он, бояд

таносуби оқилонаи байни нишондиҳандаҳои миқдорӣ-намуди хӯрокаи сифати-воҳиди энергетикӣ он чунон бошад, ки дар натиҷа инкишофи худӣ чорво, идоракунии равандҳои биологии он саломатӣ, инкишоф ва рушди қувваи ҳаёти чорвои маҳсулдеҳро таъмин карда тавонанд.

Таҳқиқгарон А.И. Колбова и О.А. Косинцева барои мукамал гардонии соҳаи хӯрокаи чорво равандҳои зеринро, ки самаранокии онро таъмин менамоянд ба таври зайл пешниҳод намудаанд [4]:

- сохтори оқилонаи майдонҳои зироатҳои киштшаванда;
- афзудани ҳосилнокии зироатҳои киштшаванда;
- истифодаи технологияҳои пешқадами истеҳсол, тайёркардан ва нигоҳ доштани хӯрокаи;

- тарз ва речаи илман асоснокии хӯронидани чорво;
- паст кардани арзиши аслии хӯрокаро, ки ба фикри мо ба назар гирифтани ва хусусан чорӣ намудани онҳо дар амалия самаранокии соҳа ва истеҳсолотро таъмин менамояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барои баланд бардоштани самаранокии ниҳойи соҳаи чорводорӣ самти ширдеҳ, хусусан зеркомплексӣ истеҳсоли он, ба ғайри системаи хӯрокаи боз нақши муҳимро интиҳоби намуди хӯрокаи таносуби илман асоснокии он, зоти чорво, ҳолати таъмин ва сифати кадрҳо (коргарон) ва шароити кунунии нигоҳубини чорво мебошад. Чунончи таҷриба исбот менамояд, ҳочагӣҳое, ки аз ҳар як сар модагов 300 литр шир дӯшида мешавад, ҳатман дар нақшаи хӯронидани чорво ва таносуби байни он бояд хӯрокаи сифатан хуб (сершира ва серғизо) мавқеи хосеро ишғол намоянд. Дар ин сурат зоти чорво ва системаи нигоҳубини он начандон мавқеи таъсирбахши хосеро ишғол менамояд.

Ҳангоми нақшаи истеҳсоли солонии шир аз ҳар як сар модагов то 7000 кг бояд таносуби оқилонаи намуди гурӯҳи хӯрокаи (дурушт, сершира, сабз, саноатӣ) ва речаи хӯронидани модаговҳо амиқ нигоҳ дошта шавад. Ба ғайри он системаи нигоҳубини, хӯронидани, таъмини таҷҳизотҳои лозима оиди механикунонии равандҳои истеҳсоли, хусусан дӯшидани шир, инчунин коргарони болаёқат, талаботҳои лозима ҳатман риоя карда шавад.

Барои расидан ба қуллаҳои баланди истеҳсоли маҳсулоти чорво-истеҳсоли шир зиёда аз 7000 литр, бояд ҳатман ратсионӣ яхелаи хӯрокаро дар тамоми фасли сол нигоҳ доштан зарур аст, то ки чорво ва маҳсулнокии он аз фасли сол бевосита вобастагӣ надошта бошад ва инчунин талаботҳои дигар, ба монандӣ; ташкили равандҳои истеҳсоли; хизматрасонӣ; зооветеринарӣ; дар сатҳи баланди ташкилӣ-технологӣ-иқтисодӣ гузаронида шавад. Истифодаи мутахассисони баландпояи касбӣ ва таҳассуси маҳсулдошта инчунин хизматрасонии ахборотӣ- иттилоотӣ зарурӣ ҳатман низ ҷой дошта бошад. Дигар омиле, ки ба фаъолияти зеркомплексӣ чорвои ширдеҳ таъсири худро мерасонад ин истифодаи технологияҳои пешқадами самтҳои истеҳсоли, хизматрасонӣ, таъминоти-иттилоотӣ оиди коркард, нигоҳдорӣ, фурӯш, ки ба нишондиҳандаҳои ниҳойи иқтисодӣ таъсир мерасонанд, ҳатман истифодаи шавад ва дар мадди назари ҳар як иҷрокунанда, коргари он қарор дошта бошад. [5].

Намуди хӯрокдихӣ ва речаи амалӣ намудани он ҳамчун омиле таъсиркунандаи дигар дар асоси тартиб додани нақша ва баланси он ки маҳсулнокии чорворо бояд ба назар гирад ва амалӣ гардад, вобастагии зиҷ дорад. Вале чунон, ки таҷриба ва нишондиҳандаҳои ҳочагӣҳои алоҳида, нишон медиҳанд хусусан аҳоли, дар ин самт хело беҳбудиро металабад. Яъне масъалае, ки дар пеши ин омил гузошта шудааст комилан ва пурра амалӣ намегардад. Ба фикри мо, сабаби асосии он нокифоя будани дониш ва малакаи касбии соҳибони чорво, надоштани базаи худӣ (дохилии) хӯрокаи чорво мебошад. Аз ин лиҳоз, бояд барои беҳтар намудани масъалаи мазкур равандҳои фаҳмондадихӣ, омӯзиш ва бозомӯзии чорводорон, таъмини нуктаҳои фурӯши хӯрокаи чорво ва кӯмаки молиявӣ (қарз)-и давлатӣ бароҳ монда шавад [6].

Академик Пиров Чалил Сафар., фикру ақидаи худро дар асарҳои илмӣ худ оиди масъалаҳои инфрасохторҳои хизматрасонӣ, ки соҳаи кишоварзиро ба воситаҳои истеҳсолот таъмин менамоянд ва хариду фурӯши маҳсулоти истеҳсолшударо амалӣ мегардонанд, ки

дар натиҷа сифати маҳсулот баланд гашта талафотҳои онҳо коҳиш меёбад, мавриди таҳқиқ қарор додааст. Хусусан дар соҳаи чорводорӣ, аз он ҷумла самти ширдеҳ, ки ба самаранокии ниҳойи он таъсир мерасонад, ибраз намудааст, ки онро мо комилан тарафдорӣ менамоем, чунки ҳар як фикр, пешниҳод ва ақидаи ин олим ба таҳқиқотҳои гузаронидашуда така менамояд бояд, мавриди истифода қарор ёбад [7].

Риоя ва истифодаи тавсияҳои дар боло овардашуда ҳалли қазияҳои пешомадаи зеркомплекси чорвои ширдеҳро ба сатҳи лозимаи талаботи ҷамъият, таъмини амнияти озукавории аҳоли бо маводи ғизоии аз ҷиҳати экологӣ тозаи соҳаи мазкур ҳаллу фасл намуда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Алтухов, А. И. Российский АПК: современное состояние и механизмы развития: монография / А.И. Алтухов, В.А. Кундиус. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: ФГУП «ВО Минсельхоза России»; Барнаул: изд-во АГАУ, 2006. - 723 с.
2. Барномаи рушди соҳаи зотпарварӣ ва хушзоткунии чорво барои солҳои 2016-2020 аз 30 декабри соли 2015, № 792 ш. Душанбе.
3. Болохонов, М. А. Оценка современного состояния и перспектив развития рынка молока и молочных продуктов в России / М. А. Болохонов // Вестник СГСЭУ. -2010. - № 5(34). - С. 68-71.
4. Колобова, А. И. Конкурентоспособность молочного скотоводства: монография / А. И. Колобова, О. А. Косинцева; под ред. проф., Носиров Р., ва дигарон “Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ”. Душанбе: «Эр-граф» 2018 г. 480стр.
5. Носиров Р., Олимзода А.С., “Асосҳои илмии самаранокии иқтисодии чорвои ширдеҳ; Кишоварз 4 (89) 2020 ISSN 2076-5437 саҳ.141-147.
6. Олимзода А.С. “Ташаккул ва рушди чорвои ширдеҳ дар асоси инноватсия” КИШОВАРЗ 1 (90) 2021 ISSN 2074-5435 саҳ.214-218.
7. Пириев Ҷ.С., Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ., Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ. Воситаи таълимӣ.-Душанбе: Диловар-ДДМТ, 2005-214С.

УДК 368

Орифҷонова Д.И.

НАҚШ ВА МАВҶЕИ СУҒУРТА ҲАМЧУН МАНБАИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ИҚТИСОДИЁТ

Дар ин мақола аз нигоҳи назариявӣ нақш ва мавҷеи суғурта дар сармоягузорӣ ба иқтисодиёт муайян гардида, асоснок гардидааст, ки вазифаи суғурта ҳамчун манбаи сармоягузорӣ маҳз, пас аз истиқлолияти давлатӣ муҳимият пайдо намуда, дар шароити имрӯзаи иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо тавассути рушди пурраи суғуртаи шахсӣ, маҳсусан суғуртаи ҳаёт метавонем сармоягузорию дарозмуддатро аз ҳисоби манбаҳои захиравии ташкилотҳои суғуртавӣ таъмин намоем.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, ташкилотҳои суғурта, вазифаҳои суғурта, захираҳои суғуртавӣ, иқтисоди бозорӣ, бозори молиявӣ

Орифджонова Д.И.

РОЛЬ И МЕСТО СТРАХОВАНИЯ КАК ИСТОЧНИКА ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКЕ

В данной статье теоретически определяется роль и место страхования в инвестициях экономики и обосновывается, что роль страхования как источника инвестиций стала важной после обретения государством независимости, а в современных экономических и социальных условиях Республики Таджикистан только через полное развитие личного страхования, в частности страхование жизни может обеспечить долгосрочные инвестиции за счет ресурсов страховых компаний.

Ключевые слова: инвестиции, страховые организации, страховые функции, страховые резервы, рыночная экономика, финансовый рынок.

Orifdjonova D. I.

ROLE AND PLACE OF INSURANCE AS A SOURCE OF INVESTMENTS IN THE ECONOMY

This article theoretically defines the role and place of insurance in the investment of the economy and substantiates that the role of insurance as a source of investment has become important after the state gained independence, and in the current economic and social conditions of the Republic of Tajikistan, only through the full development of personal insurance, in particular, life insurance can provide long-term investments at the expense of the resources of insurance companies.

Key words: investments, insurance organizations, insurance functions, insurance reserves, market economy, financial market.

Гузариши иқтисодиёт ба муносибатҳои бозоргонӣ, тараққиёти ҷамоияти навҳои гуногуни соҳибдорӣ, васеъшавии доираи амалиёти молиявӣ ва мубодилавӣ, зиёдгардидани шартномаҳои ӯҳдадорӣ байниҳамдигарии субъектони ҳоҷагидорӣ - низоми мустақами ҳимояи кафолатнокро аз ҳаргуна ҳодисоти ғайриҷашмдошт талаб менамояд, ки онро низоми хизматрасониҳои суғуртавӣ меноманд. Танҳо дар асоси чунин низом муҳофизати манфиатҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ, ки дар ҷараёни истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ба амал меоянд, имконпазир аст.

Чунин масъалаҳои мубрами рӯз ба монандӣ: баланд бардоштани шароити зиндагонии шаҳрвандон, дастрасӣ ба имконияти шароити хуби таълим, таъминоти нафақаи иловагӣ, метавонанд ва бояд тавассути барномаҳои суғуртақунонии дарозмуҳлат ҳаллу фасл гарданд. Нокифоягии ҳимояи манфиатҳои суғуртаи иҷтимоӣ аз тарафи давлат, заруряти ташаккули суғуртаи ихтиёро ба миён меорад, ки бо ин васила сатҳи зиндагонии шаҳрвандон рушд ёфта, ҳангоми ҳодисаҳои суғуртавӣ ба онҳо кумаки моддӣ расонида шуда, давомнокии ҳаёти онҳо то давраи муайян ҳифз гардида ва ҳатто тавассути суғуртаи ҷамъшаванда барои ҳаёт як миқдор маблағҳо ҷамъ мешаванд.

Аз ин лиҳоз, ташаккул ва рушди институтҳои, ки бо ташаббус, сохторбандӣ ва ҳавасмандгардонии раванди сафарбарқунии захираҳои молиявӣ, таъдил додани онҳо ба захираҳои сармоягузорӣ қодиранд, барои рушди минбаъдаи иқтисодиёт муҳим ва ниҳоятан зарурӣ ҳисобида мешаванд. Дар тамоми ҷаҳон иштирокчиёни асосии бозори сармоя сармоягузори институтсионалӣ мебошанд, ки ташкилотҳои суғуртавӣ низ ба онҳо дохил мешаванд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар ташкилотҳои суғурта захираҳои назарраси молиявӣ чамъ мешаванд, аз ин рӯ бахши суғурта барои рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти калон дорад.

Бинобар ин, сафарбар намудани захираҳои назарраси молиявӣ ва сармоягузори минбаъдаи онҳо аз ҷониби ташкилотҳои суғурта соҳаи суғуртаро ба манбаи муҳими молиявии рушди иқтисодиёти миллӣ табдил медиҳад.

Дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, ташкилотҳои суғурта аз бисёр муассисаҳои молиявӣ аз ҷиҳати дороиҳои сармоягузори худ пеш гузашта, қисми зиёди даромади худро маҳз аз амалиёти сармоягузорӣ дар бозори саҳомӣ мегиранд ва аз ин хотир дар ҳама бозорҳои молиявии пешрафта, ташкилотҳои суғурта яке аз сармоягузори асосии институтсионалӣ маҳсуб доништа мешаванд.

Мушкилоти бозори молиявии дохилӣ равшан нишон медиҳад, ки самти муҳимтарини сиёсати давлатӣ дар бозори молиявӣ дар шароити муосир бояд рушди сармоягузори миллӣ, ки ташкилотҳои суғуртавино дар бар мегиранд, бошад.

Дар ин асос, аз нигоҳи мо, бозори фондиро ба манбаи асосии дарёфти захираҳои сармоягузорӣ метавон табдил дод ва бо ин роҳ ҳаҷми ҷалби пасандозҳои афзун намуд, инчунин, доираи васеи аҳолиро тавассути суғурта ба раванди сармоягузорӣ ҷалб намуд.

Бинобар ин, барои таҳлили ҷанбаҳои асосии фаъолияти сармоягузори ташкилотҳои суғурта зарур аст, ки генезиси он баррасӣ гардида, мазмуни суғурта ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян карда шавад,

моҳият, хусусият ва вазифаҳои он тавсиф карда шаванд, зеро, бидуни онҳо меъёрҳои баҳодихии падидаҳо таҳия кардан ғайриимкон буда, асоснок кардани натиҷаҳо ва мурабтаб сохтани ҳулосаҳо мушкил аст.

Таҳқиқоти амалигардида аз он шаҳодат медиҳад, ки нақш ва мавқеи суғурта дар маблағгузорӣ ба иқтисодиёти мамлакат муайянқунандаи моҳияти суғурта ва миқёси инкишофи он мебошад.

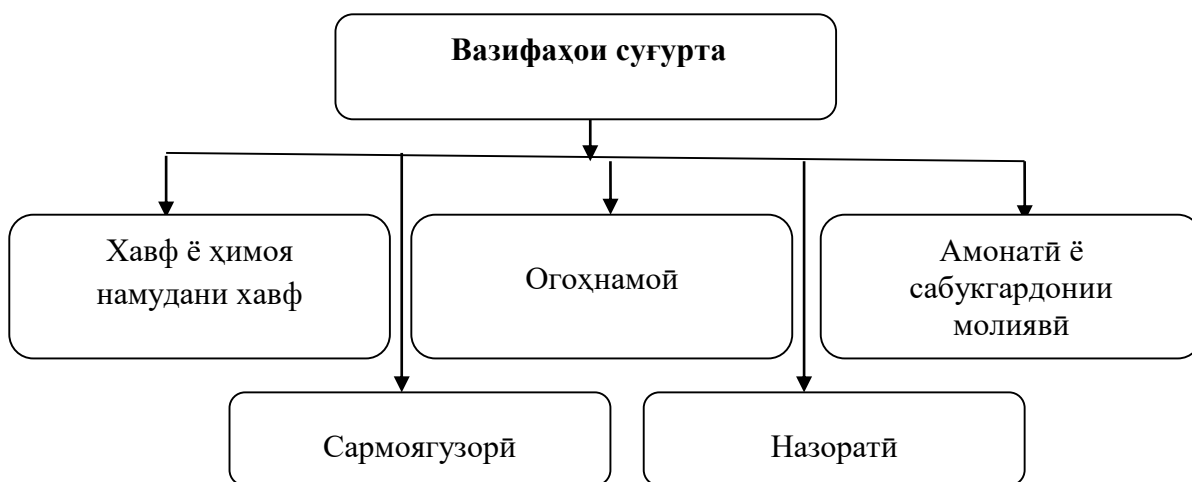
Пас аз гузаронидани тадқиқот оид ба унсурҳои асосии категорияи иқтисодии суғурта, муаллиф ба он ақида ҳаст, ки ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити бозори рушд ба андешаҳои илмию амалӣ оид ба суғурта, нақш ва мавқеи он дар рушди иқтисодиёти мамлакат таъсири ҷиддӣ расонид. Аммо методология ва механизмҳои татбиқи рушди он то ҳанӯз ба таври кофӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз нигоҳи амалӣ роҳандозӣ нагардидаанд. Гарчанде, олимони ва муҳаққиқони зиёде дар ин самт таҳқиқотҳои илмӣ ба анҷом расонидаанд, бозори миллии суғурта ба таври зарурӣ ва қаноатмандона фаъолият надорад.

Дар раванди таҳқиқот муайян гардид, ки моҳияти илмии суғурта бо як қатор хусусиятҳои хос, шартҳо ва вазифаҳо тавсиф карда мешавад. Агар ба адабиёти давраи то солҳои 1990 назар афканем, маълум мегардад, ки бештари олимони риштаи иқтисодиёт, ки оид ба суғурта ва муносибатҳои суғуртавӣ таҳқиқот анҷом додаанд, вазифаи сармоягузорию онро дақиқан муайян накардаанд.

Масалан, дар таҳқиқотҳои олимони зерини рус: Ф.В. Коншин, Е.В. Коломин, Э.Т. Кагаловская, Л.А. Мотилев, Л.И. Рейтман, А.П. Плешков, И.Т. Балабанов ва дигарон, ки асосгузори мактаби суғуртаи даврони шӯравӣ буданд, вазифаи сармоягузорию суғурта тамоман дарҷ нагардидааст. Аз нигоҳи ин муҳаққиқон суғурта асосан вазифаҳои хавф ё таваккал, огоҳнамоӣ, амонатӣ ё сабукгардонии молиявӣ ва назорати иҷро менамуд.

Аз ин лиҳоз, маълум мегардад, ки вазифаи суғурта ҳамчун сармоягузорӣ маҳсули давраи иқтисодиёти бозорӣ аст ва тавлиди илмӣ он баъд аз солҳои 1993 оғоз мегардад. Ва ин нукта ҳамчун вазифаи муҳими суғурта, нақш ва мавқеи он дар иқтисодиёт бори аввал аз тарафи муҳаққиқи ватанӣ Ашуров Ғ.Д. нигоҳи илмӣ гирифт, ки чунин назар кардаанд: "...Ба андешаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ моҳият ва нақши суғурта боз ҳам фарохтару оммавӣ роҳандозӣ гардида, вобаста ба раванди муносибатҳои бозорӣ вазифаҳои

нав пайдо мешаванд. Суғурта имкон медиҳад, ки зарар на танҳо чуброн карда шавад, балки яке аз сарчашмаҳои захираҳои маблағгузорӣ барои сармоягузорӣ гардад. Бинобар ин, ба андешаи мо, суғурта чунин вазифахоро иҷро мекунад (расми 1) [1; С. 34].

Расми 1 - Вазифаҳои суғурта дар даври муосир

Ба ҳамин назар, тадқиқотчи рус Лисин В.И. дар чунин ақида аст: “Маҳз суғурта метавонад иқтидори сармоягузорию баланд бардорад ва имконият фароҳам оварад, то сатҳи зиндагонии шаҳрвандон беҳтар гардад” [2; С. 14].

Вобаста ба ин гуфтаҳо, фаъолияти сармоягузорию ташкилотҳои суғуртавӣ аслан бо истифодаи маблағҳои муваққатан озоди худӣ ва ҷалбгардида асос ёфтааст. Дар баробари маблағҳои худӣ манбаи асосии сармоягузорию ташкилотҳои суғуртавӣ захираҳои мебошанд, ки дар рафти амалигардонии фаъолияти суғурта ташкил мекунанд.

Аз тарафи дигар, бо ёрии суғурта фаъолияти сармоягузорию сармоягузорию ватанию хоричиро, ки кафолати ҳифз ва баргаштани маблағҳоро таъмин мекунанд, ҳавасманд кардан мумкин аст.

Хусусияти хоси шартномаи суғуртавӣ ба суғуртакунанда имкон медиҳад, ки маблағҳои аз суғурташавандагон гирифтаашро дар муҳлати муайян ихтиёрдорӣ карда, ба соҳаҳои гуногун маблағгузорӣ намояд [4].

Дар ин асос, ташкилотҳои суғуртавӣ дар ҷаҳон яке аз бузургтарин муассисаҳои сармоягузорӣ ҳисобида мешаванд. Масалан, маблағи умумии сармоягузорию, ки аз ҷониби ташкилотҳои суғурта дар Аврупо, ИМА ва Ҷопон идора карда мешаванд, ба якчанд триллион доллар мерасад [3].

Вале, мутаасифона дар Тоҷикистон имкониятҳои сармоягузорию ташкилотҳои суғурта аз сабаби нобоварии аҳоли ба сармоягузориюҳои дарозмуддат, нобоварии худӣ сармоягузорию ва якқатор мушкилоти дигар хеле маҳдуданд.

Агар дар мамлакатҳои иқтисодиёти рушд дошта ҳиссаи пардохтҳои суғуртавӣ нисбат ба ММД аз 8 то 12 фоизро ташкил диҳад, ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 0,31 фоиз баробар аст. Ва нисбат ба ҳар як нафар шаҳрванди мамлакат агар тақсим намоем он дар соли 2019 дар маҷмӯъ 26 сомонию ташкил медиҳад (ҷадвали 1).

Чадвали 1 - Ҳаҷми пардохтҳои ҳаққи суғуртавӣ нисбат ба ММД ва ба ҳар сари аҳоли дар давоми солҳои 2001-2019

Солҳо	Ҳаққи суғуртавӣ (ҳазор. сомонӣ)	ММД (млн. сомонӣ)	Ҳаққи суғуртавӣ нисбат ба ММД бо %	Шумораи аҳолии доимӣ (ҳаз. нафар)	Ҳаққи суғуртавӣ ба ҳар сари аҳоли, (сомонӣ)
2001	3403,8	2 563,3	0,13	6375,5	0,53
2002	4612,5	3 375,3	0,13	6506,5	0,70
2003	13296,2	4 786,1	0,27	6640,0	2,21
2004	15719,1	6 167,2	0,25	6780,4	2,31
2005	24578,8	7 206,6	0,34	6 920,3	3,55
2006	69053,4	9 335,2	0,73	7063,8	9,77
2007	99408,6	12 804,4	0,77	7215,7	13,77
2008	71284,4	17 706,9	0,40	7373,8	9,67
2009	57797,7	20 622,8	0,28	7529,6	7,67
2010	106532,0	24707,1	0,43	7 621,2	13,97
2011	130159,5	30071,1	0,43	7807,2	16,67
2012	134643,2	36163,1	0,37	7987,4	16,86
2013	135145,1	40525,5	0,33	8161,1	16,56
2014	118974,1	45606,6	0,26	8352,0	14,24
2015	121818,6	48408,7	0,25	8551,2	14,25
2016	123954,2	54479,1	0,23	8742,8	14,18
2017	235884,7	61093,6	0,39	8931,2	26,41
2018	234202,6	68844,0	0,34	9121,7	25,68
2019	234272,2	77354,7	0,31	9226,5	25,40

Сарчашма: Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, 2006. Омори солона. – Душанбе: АОНПҚТ, 2010. – С. 446. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОНПҚТ, 2019. – С. 195. Сомонаи расмӣ Агентии омили назди Президенти Тоҷикистон. <https://www.stat.tj/>. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj. Ҳисоби муаллиф.

Вобаста ба ин, аз нигоҳи мо, омили муҳими сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ бояд рушди суғуртаи шахсӣ, махсусан суғуртаи ҳаёт бошад. Зеро, дар ин самти фаъолияти суғуртавӣ, пеш аз ҳама маблағҳо бо муҳлати дароз гузошта мешаванд, баъдан уҳдадори баргардонидани чунин маблағҳо танҳо дар ҳолати ба анҷом расидани муҳлати шартнома пешбинӣ мешаванд. Чунин раванди корбарӣ имконият медиҳад, ки маблағҳои захиравӣ барои сармоягузори дарозмуҳлат сафарбар карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ: назария, методология, амалия. Дисс. д.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.05 - Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (соҳаи хизматрасонӣ). Душанбе, 2020. 318 с. – С. 34.
2. Лисин В.И. Страховой рынок Поволжья: Социальные аспекты Страхования. –М.: Гелиос АРВ, 2000–208с.- С 14.
3. Мавқеъ ва нақши суғурта дар раванди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ. Сарчашмаи маълумот: Сомонаи интернетии [tps://studbooks.net/44261/finansy/mesto_i_rol_strahovaniya_v_investitsionnom_protssesse_privlechenii_inostrannyh](https://studbooks.net/44261/finansy/mesto_i_rol_strahovaniya_v_investitsionnom_protssesse_privlechenii_inostrannyh).

4. Султонов З.С. Перспективы развития системы оказания страховых услуг в Республике Таджикистан/ Ашурув Г.Д., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 4/2(34)-2020, С. 206-210.

УДК 337.1

Рахимов А.Ч.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҚАРЗИИ ҶАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ташаккули сиёсати қарзии ҷаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, муайнсозии хусусиятҳои ҳоси сиёсати қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ дар низоми бонкии кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз тарафи муаллиф нисбати роҳҳои рушди минбаъдаи ҷаъолияти сиёсати қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ пешниҳод карда шудааст. Муаммоҳои баҳодихии сатҳи амалигардонии хизматрасонии қарзии бонкӣ ва вазиҷаҳои аввалиндараҷаи қарзҳои бонкӣ баҳо дода шудааст. Муаллиф ба ҳуҷосае омадааст, ки муайнсозии хусусиятҳои ҳоси сиёсати қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ дар барои рушди ҷаъолияти баҳши иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаи муҳим баҳисоб рафта аз ҷаъолияти қарздиҳии босуботи бонкӣ рушди минбаъдаи соҳаҳои гуногуни мамлакатро баҳо додан мумкин аст.

Калимаҳои калидӣ: ҳудуди қарздиҳӣ, ҷаъолияти бонкӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, вазиҷаҳои қарзи бонкӣ, қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ, сиёсати қарзии бонкӣ, шартҳои қарзҳои бонкӣ, хизматрасониҳои қарзии бонкӣ ва ғайра оварда шудааст.

Рахимов А.Дж.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

В данной статье рассматриваются теоретические основы формирования кредитной политики коммерческих банков, определение специфики кредитной политики коммерческих банков в банковской системе страны. Автор предлагает пути дальнейшего развития кредитной политики коммерческих банков. Оценивались проблемы оценки уровня реализации банковских кредитных услуг и приоритетных задач банковских кредитов. Автор приходит к выводу, что выявление особенностей кредитной политики коммерческих банков является одним из важнейших вопросов развития сектора экономики Республики Таджикистан, а дальнейшее развитие различных секторов страны можно оценить по стабильное банковское кредитование.

Ключевые слова: банковская деятельность, коммерческие банки, ссудные функции банка, кредиты коммерческих банков, кредитная политика банка, условия банковских кредитов, банковские ссудные услуги и др.

Rakhimov A.D.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMING CREDIT POLICY ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS

This article discusses the theoretical foundations of the formation of the credit policy of commercial banks, the definition of the specifics of the credit policy of commercial banks in the banking system of the country. The author suggests ways for further development of the credit policy of commercial banks. The problems of assessing the level of implementation of banking credit services and the priority tasks of bank loans were assessed. The author comes to the conclusion that the identification of the features of the credit policy of commercial banks is one of the most important issues in the development of the economic sector of the Republic of Tajikistan, and the further development of various sectors of the country can be assessed by stable bank lending.

Key words: banking, commercial banks, lending functions of the bank, commercial bank loans, bank credit policy, terms of bank loans, bank lending services, etc.

Асоси низоми қарзиро низоми бонкӣ ташкил медиҳад, ки сарбории асосиро аз рӯи хизматрасонии молиявию қарзии ҳамаи гардиши хоҷагидорӣ таъмин менамояд.

Бонкҳо ташкилоти қарзие мебошад, ки ба иҷроиши аксари хизматҳои молиявию қарзӣ дар низоми бонкӣ машғуланд.

Бонкҳои тичоратӣ (commercial bank) ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо ба миёнаравӣ дар ҳисоббаробаркуниҳо, қарздиҳӣ ва маблағгузорӣ (инвеститсия) машғуланд.

Бонкҳои тичоратӣ ташкилоти қарзие мебошад, ки ба фаъолияти: Қабули амонатҳо; Додани қарзҳо; Ташкили ҳисоббаробаркуниҳо; Хариду фурӯши коғазҳои қиматнок машғуланд.

Ба низоми бонкӣ институтҳои молиявию қарзии ғайрибонкӣ дохил намешаванд. Ин институтҳо ба низоми парабонкӣ дохил мешаванд ва қисми умумии низоми қарзӣ мебошанд.

Бонкҳо қисми марказии низоми молиявию қарзӣ мебошанд. Устувории низоми молиявию қарзӣ, шартҳои муҳими тараққиёти иқтисодӣ ва бозори молиявӣ мебошад.

Бозори молиявӣ барои ташкил ва амалиномаи муносибатҳо байни харидору фурӯшандаи захираҳои молиявӣ зарур мебошад. Бозори хизматрасониҳои молиявӣ бошад бо воситаи механизми молиявию қарзӣ барои амалиномаи шаклҳои аниқ ташкили ҳаракати захираҳои молиявӣ хизмат мекунад.

Вазифаҳои бонкҳо бо воситаи амалиётҳои, ки онҳо мегузаронанд, амалӣ мешавад. Таърихан аввалин вазифаи бонкҳо, ин бехатар нигоҳдории пули мизочон буд. Имрӯзҳо бошад вазифаи асоси бонкҳои тичоратӣ иштирокчии фаъоли иқтисодӣ милли будан маҳсуб менамояд.

Бонкҳо қисми марказии низоми молиявию қарзӣ мебошанд. Устувории низоми молиявию қарзӣ, шартҳои муҳими тараққиёти иқтисодӣ ва бозори молиявӣ мебошад.

Бозори молиявӣ барои ташкил ва амалиномаи муносибатҳо байни харидору фурӯшандаи захираҳои молиявӣ зарур мебошад. Бозори хизматрасониҳои молиявӣ бошад бо воситаи механизми молиявию қарзӣ барои амалиномаи шаклҳои аниқ ташкили ҳаракати захираҳои молиявӣ хизмат мекунад.

Вазифаи асосии бонкҳои тичоратӣ ин миёнаравӣ дар доду гирифтани самараноки воситаҳои пулӣ аз амонатгузoron ба қарзгирон бо мақсади гирифтани фоида мебошад. Хусусияти *тиҷоратӣ* будани бонкҳо вобаста ба қонунгузории бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақсади асосии фаъолияти бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ, гирифтани фоида мебошад.

Сиёсати қарзӣ пеш аз ҳама стратегияи бонк дар соҳаи қарздиҳӣ, ки принципҳои умумӣ, қоидаҳо, муносибатҳо ва стандартҳоро барои ҳамаи иштирокчиёни раванди қарздиҳӣ муайян менамояд, мебошад [6]. Сиёсати қарзӣ ба стратегияи умумии бонк алоқаманд аст ва барои расидан ба мақсадҳои стратегияи он равона карда шудааст.

Сиёсати қарздиҳии ташкилотҳои ин маҷмӯи чорабиниҳои бонкро меноманд, ки мақсади он баланд бардоштани даромаднокии амалиётҳои қарзӣ ва паст кардани хавфи қарзӣ мебошад.

Вазифаҳои сиёсати қарз муайян карда шудаанд. Вазифаи назоратӣ, тичоратӣ, ҳавасмандгардонӣ ва махсус. Ҳар яке аз ин вазифаҳои дорои хусусиятҳои худ мебошанд. Унсурҳои сиёсати қарзӣ тавсиф ва омилҳои макромил ва микромили сиёсати қарзӣ ҷудо карда шуданд. Намудҳои сиёсати қарзӣ вобаста ба аломатҳои таснифӣ ҷудо карда шуданд [3;4].

Сандуқи қарзӣ маҷмӯи бақияҳои қарздориҳо аз рӯи қарзи асосӣ оид ба амалиётҳои қарзии активӣ дар санаи муайян мебошад [2;4;5].

Ташкилотҳои қарзии самаранок амалкунанда яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодиёти миллӣ мебошад. Ин гуфтаҳо имрӯзҳо аз тарафи олимони зиёд, иқтисодчиён ва кормандони соҳаи бонкӣ тасдиқ карда мешаванд. Тавассути амалӣ гардондани вазифаҳои ташкилотҳои қарзӣ рушди устувори иқтисодиёти миллиро таъмин менамояд, аз он ҷумла боиси рушди истеҳсолот, соҳаи агросаноатӣ, пешравии саноат, таъмини инфрасохтори минтақавӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли мегардад.

Хизматрасониҳои бозори бонкиро ба чор гурӯҳи зерин ҷудо мекунанд:

1. Хизматрасониҳои стратегияи бонкӣ - ин имконият медиҳад, ки мизочи бонк ба дигаргуниҳои стратегӣ дар фаъолияти худ ноил гардад [3;5].

Хизматрасониҳои стратегӣ дар шакли зерин пешниҳод мегарданд: таваккали сармоя, ҷорикунони қарзҳо, қарзҳои кредитӣ, қарзҳои якҷояшуда, ҳисобҳои депозитӣ ва ғайра.

2. Хизматрасониҳои фаврии бонкӣ - ин имконият медиҳад, ки мизочи бонк ба мақсадҳои оптималии нақшаи солона ноил гардад, дар шакли пешниҳоди қарзи истеъмолий, қарзҳои таъминнабуда, ва ғайра [3;5].

3. Хизматрасониҳо вобаста ба масъалаҳои мизочи бонк, ки имконият медиҳад мизочи бонк ба таври фаврӣ масъалаҳои ғайринақшавиро ҳал намояд.

Ин хизматрасониҳо дар намуди нигоҳдории ашёи қимматбаҳо, таъминоти кредит, қарзҳои қарзӣ, суғуртаи ҳаёт, суғуртаи қарзҳо, факторинг, лизинг.

4. Хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити бӯҳрон ин имконият медиҳад, ки мизочи бонк дар ҳолати бӯҳрон кумаки касбӣ гирад, дар намуди азнавмаблағгузорӣ, ҳаҷми ӯҳдадорӣ суғуртавӣ, фуруши ширкат ва ғайра [1;2;3].

Қарзи бонкӣ гуфта пешниҳоди маблағи пулиест, ки аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ ба муштарӣ бо шартҳои мақсаднокӣ, муҳлатнокӣ, музднокӣ, пардохтнокӣ ва таъминот доштан дода мешавад.

Таснифи қарзҳои бонкӣ баҳодихии сифати дороиҳо, баҳодихии вазъи молиявии муштарӣ, пеш бурдани таснифот, муайян кардани арзиши фуруши молу мулк ба гарав гузоштани ва ташкил намудани Фонд бояд дар алоҳидагӣ аз ҷониби ташкилоти қарзӣ гузаронида шавад, бахусус дар робита бо қарзҳои ба ҳам алоқаманд, қарзҳои шахсонӣ вобаста, ҳамаи қарзҳои ғайрифайол ва қарзҳои аз меъёри муайяншуда калон [2;3;7].

Ҳ
у
д
у
д
и

қ
а
р

Ҷадвали 1.Таснифоти қарзҳои бонкӣ

Вобаста ба тарзи додани он	1.Қарзҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ; 2.Қарзи бозтамвил; 3.Қарзҳои векселӣ.
Вобаста ба асъори қарз	1.Бо пули миллӣ; 2.Асъори қарздиҳанда; 3.Асъори кишвари сеюм.
Вобаста ба гарави қарз	1.Таъминбуда; 2.Таъминнабуда.
Вобаста ба миқдори иштироккунандагон	1.Дуҷониба; 2.Бисёрҷониба.
Вобаста ба мудати истифодаи қарз	1.Қӯтоҳмуддат; 2.Миёнамуддат; 3.Дарозмуддат.
Вобаста ба мақсади истифодаи қарз	1.Барои зиёд кардани сармояи асосӣ; 2.Барои муваққатан пурра кардани воситаҳои гардон; 3.Барои қонеъ гардонидани талаботи алоҳида (қарзҳои ипотекаӣ).
Вобаста ба ҳудуди қарз	1.Қарзе, ки тамоми маблағаш дар як бор дода мешавад; 2.Қарзи ҳудуддошта (Овердрафт, қарзи маҳдуд).
Вобаста ба тартиби баргардонидани қарз	1.Қарзе, ки дар охири муҳлаташ баргардонидани мешавад; 2.Қарзе, ки қисм - қисм дар давоми муҳлаташ баргардонидани мешавад.
Вобаста ба ғоизи қарз	1.Қарзҳои ғоизашон аниқ муайянишуда; 2.Қарзҳои ғоизи тағйирёбанда дошта.

Ҷадвал аз ҷониби ҳуди муаллиф сохта шудааст. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, «Эр – граф», 2018.- 450 с. [8]

Пешниҳоди қарз ин шакли асосии амалиёти бонки тижоратӣ ба шумор меравад, бинобарин қисмати зиёди даромадҳои бонки тижоратиро маҳз хизматрасониҳои қарзӣ ташкил медиҳанд, ки аз иҷрои вазифаи қарздиҳии бонкӣ сарчашма мегиранд.

Ташкилотҳои қарзӣ ўҳдадоранд, ки ҳамаи хароҷотҳои вобаста ба хизматрасонии қарзро, аз ҷумла хизматрасонии ҳазинавино ба таркиби маблағи ғоизи қарз дохил намуда, онро барои муқаррар намудани меъёри ғоизи қарзистифода баранд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», Душанбе, 19.05.2009.
2. Қурбонова Ф.Х. Менеҷменти бонкӣ. Комплекси таълимӣ методӣ. ш. Душанбе «Ирфон» 2014. 217 саҳ.
3. Қурбонова Ф.Х. Низоми бонкӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ. ш. Душанбе 2014. 207 саҳ.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 ш. Душанбе.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019 ш. Душанбе.
6. Сайти расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон. [www. nbt.tj](http://www.nbt.tj).
7. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.
8. Шариф Раҳимзода. Китоби дарсӣ Муомилоти пулӣ ва қарз. ш. Душанбе, «Эрграф», 2018.- 51бс.

УДК 001.895.338.48

Раҳимов С.Х., Саломова У.Т.

ХУСУСИЯТҲОИ ИННОВАТСИЯ ДАР ТУРИЗМ

Дар мақола хусусиятҳои навоариҳо дар соҳаи туризм мавриди баррасӣ қарор гирифта, таснифоти онҳо оварда шудааст, моҳияти маҳсулоти туристӣ, манбаъ, техника ва технология, ташкил ва маркетинг дар туризм тавсиф шудааст. Дар раванди таҳқиқот мавқеи ҷаҳониёӣ инноватсионӣ дар соҳаи сайёҳӣ барои эҷоди маҳсулоти нав ё такмил додани маҳсулоти мавҷудаи сайёҳӣ, такмили нақлиёт, меҳмонхона ва дигар хизматрасониҳо, рушди бозорҳои нав, ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадами иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, шаклҳои муносири ҷаҳониёӣ ташкилию идоракунӣ, равишҳои барои қонеъ кардани ниёзҳои сайёҳон ифода ёфтааст. Инчунин ҳангоми таҳқиқ муайян гардид, ки туризм истеъмолкунандаи ҷаҳониёӣ навоариҳои техникии дар дигар соҳаҳо истеҳсолшаванда, масалан, таҷҳизоти махсуси туристӣ дар асоси маводҳои муосир, низомии назоратӣ дар меҳмонхонаҳо, дастурҳои электронӣ, навигаторҳои моҳвораӣ, системаҳои идоракунӣ компютерӣ ва баҳисобгирӣ, таблиғи электронӣ ва тичорат мебошанд. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқшаванда баъзе монеаҳо муайян карда шудаанд, ки барои бартараф намудани онҳо тавсияву пешниҳодҳо дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: навоариҳои истеъмолӣ, захиравӣ, техникаӣ ва технологияӣ, ташкилӣ, маркетинг дар соҳаи туризм, маҳсулоти туристӣ, захираҳои туристӣ.

Раҳимов С.Х., Саломова У.Т.

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИЙ В ТУРИЗМЕ

В статье рассматриваются характеристики инноваций в сфере туризма, дается их классификация, описывается сущность туристского продукта, источники, приемы и технологии, организация и маркетинг в туризме. В процессе исследования определена роль инновационной деятельности в сфере туризма в создании новых или совершенствовании существующих туристических продуктов, совершенствовании транспортных, гостиничных и других услуг, освоении новых рынков, внедрении передовых информационных и телекоммуникационных технологий, современных форм организационно-управленческой деятельности. деятельности выражаются потребности туристов. Исследование также показало, что туризм является активным потребителем технических новинок, произведенных в других областях, таких как специализированное туристическое

оборудование на основе современных материалов, системы управления отелями, электронные справочники, спутниковые навигаторы, компьютерные и учетные системы, электронная коммерция. В результате изучения научных материалов, относящихся к теме исследования, были выявлены некоторые препятствия, и даны рекомендации и предложения по их преодолению.

Ключевые слова: потребительские инновации, ресурсные, технико-технологические, организационные, маркетинговые инновации в туризме, туристический продукт, туристические ресурсы.

Rakhimov S.Kh., Salomova U.T.

FEATURES OF INNOVATION IN TOURISM

The article discusses the characteristics of innovations in the field of tourism, provides their classification, describes the essence of tourism products, sources, techniques and technologies, organization and marketing in tourism. In the process of research, the role of innovative activities in the field of tourism to create new or improve existing tourism products, improve transport, hotel and other services, develop new markets, introduce advanced information and telecommunications technologies, modern forms of organizational and managerial activities the needs of tourists are expressed. The study also found that tourism is an active consumer of technical innovations produced in other areas, such as specialized tourism equipment based on modern materials, hotel control systems, electronic manuals, satellite navigators, computer and accounting systems, and e-commerce. As a result of the study of scientific materials related to the research topic, some obstacles were identified, and recommendations and suggestions were made to overcome them.

Keywords: grocery, resource, technical and technological, organizational, marketing innovations in tourism, tourism product, tourism resources.

Дар шароити муосири рақобати шадиди бозори хадамоти туристӣ , муваффақияти дарозмуддати ширкати туристӣ бо қобилияти пайваста навоарӣ ворид кардан дар фаъолияти худ вобастагии зич дорад. Чун анъана, навоариҳо ва фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама бо корхонаҳои соҳаҳои дорои технологияҳои олий (технологияҳои компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ, химия, саноати фарматсевтӣ ва ғайра) алоқаманданд, аммо мазмуни мафҳуми «инноватсия» васеътар аст. Фаъолияти инноватсионӣ на танҳо истифодаи амалии коркардҳо ва ихтирооти илмӣ-техникиро дарбар мегирад, балки тағйирот дар маҳсулот, чараёнҳо, маркетинг, ташкил ва идоракунии истеҳсолотро низ дарбар мегирад. Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар эҷоди маҳсулоти нав ё такмил додани маҳсулоти мавҷудаи сайёҳӣ, такмили нақлиёт, меҳмонхона ва дигар хизматрасониҳо, рушди бозорҳои нав, ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадами иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, шаклҳои муосири фаъолияти ташкилию идоракунии, равишҳои барои қонеъ кардани ниёзҳои сайёҳон ифода меёбад.

Тибқи стандартҳои байналмилалӣ, ки тавсияҳо дар соли 1992 дар Осло қабул шудаанд (ба истилоҳ "Роҳбарии Осло"), ду намуди инноватсияро фарқ мекунанд: маҳсулотӣ ва чараёнӣ. Инноватсияи маҳсулот мутаносибан ҷорӣ намудани маҳсулоти нав ё такмилёфтаре дар бар мегирад. Инноватсияи чараёнӣ ин рушди шаклҳо ва усулҳои нави ташкили истеҳсолот ҳангоми баровардани маҳсулоти нав мебошад. Инноватсияҳоро инчунин бо миқёси худ (илмӣ-техникӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва давлатӣ-ҳуқуқӣ), миқёси тақсимот (ҷаҳонӣ, миллий, минтақавӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ) ва аз ҷиҳати табиӣ (эволютсионӣ ва радикалӣ) фарқ мекунанд [3,с.86].

Дар асоси муқаррароти Созишномаи умумии савдои хизматрасонӣ (ГАТС), се самти рушди инноватсия дар туризмро ҷудо мекунанд:

1. **Инноватсияҳои ташкилӣ** - чорӣ намудани навоариҳои марбут ба рушди соҳибкорӣ ва бизнеси сайёҳӣ дар низом ва сохтори идоракунӣ, аз ҷумла азнавташкилдихӣ, муттаҳидсозӣ, азхудкунии субъектҳои рақобатпазир дар асоси технологияҳои навтарин ва технологияҳои пешрафта, такмили сиёсати кадрӣ (навсозӣ ва иваз кардани ҳайати кадрҳо, баланд бардоштани таҳассус, бозомӯзӣ ва ҳавасмандгардонии кормандон); такмили фаъолияти иқтисодӣ ва молиявӣ (чорӣ намудани шаклҳои муосири баҳисобгирӣ ва ҳисоботдихӣ, ки ба таъмини устувории мавқеъ ва рушди корхона мусоидат мекунанд).

2. **Инноватсияҳои маркетингӣ**, ки имкон медиҳанд, ниёзҳои истеъмолкунандагони мақсаднок ё муштариёни дар муддати муайян ҷалбнашударо фаро гиранд.

3. **Инноватсияҳои маҳсулотӣ** - навоариҳои даврӣ, ки ба тағйир додани хосиятҳои истеъмолии маҳсулоти туристӣ, мавқеъгирии он ва афзалиятҳои рақобатӣ равона карда шудаанд.

Аксари муҳаққиқони равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи туризм қайд мекунанд, ки туризм истеъмолкунандаи фаъоли навоариҳои техникаи дар дигар соҳаҳо истеҳсолшаванда, масалан, таҷҳизоти маҳсули туристӣ дар асоси маводҳои муосир, низоми назоратӣ дар меҳмонхонаҳо, дастурҳои электронӣ, навигаторҳои моҳвораӣ, системаҳои идоракунӣ компютерӣ ва баҳисобгирӣ, таблиғи электронӣ ва тичорат мебошанд. Дар баробари ин, масъалаи дар корхонаҳои индустрияи туризм мустақилона чорӣ намудани навоарӣ кушода боқӣ мемонад [2,с.62-69].

Дарвоқеъ, мушкilot бо мавҷудияти навоариҳои хизматӣ дар соҳаи туризм тангтар мешавад, ки ин комилан қонунӣ нест, зеро индустрияи сайёҳӣ як маҷмааи гуногунсоҳаи истеҳсолӣ мебошад. Ба соҳаи туризм ба ғайр аз корхонаҳои маъмулии хизматрасонӣ (ҷойгиронӣ, хӯроки умумӣ барои сайёҳон, ширкатҳои нақлиётӣ, ширкатҳои сайёҳӣ ва ғайра) инчунин корхонаҳои истеҳсолӣ (барои истеҳсоли таҷҳизот ва маводҳои туристӣ, молҳои варзишӣ, либосҳо барои истироҳат ва сайёҳат, тӯхфаҳо ва ғ.) дохил мешаванд, ки имкониятҳои васеътари чорӣ намудани навоариҳоро доранд.

Инноватсияи мустақим дар соҳаи хизматрасонӣ (навоариҳои хизматӣ) ҳамчун мафҳуми нави хизматрасонӣ муайян карда шуда, роҳҳои нави иртибот бо муштариён, низомҳои нави тақсимот ва ҳалли технологӣ, ки аксар вақт пешниҳоди хизматҳоро дар бозор тағйир медиҳанд, қобилиятҳои нави сохтории ташкилӣ, технологӣ ва инсонии ширкати туристиро талаб мекунанд [5,с.122].

Гурӯҳбандии навоариҳо ва корхонаҳои инноватсионӣ дар заминаҳои гуногун бояд на танҳо сохтори объекти таҳқиқшаванда, мавқеъҳои инноватсиониро мушаххас кунад, балки робитаҳои байни намудҳои гуногуни навоариҳо ва ташкилотҳои инноватсиониро муайян намояд. Дар адабиёти муосир оид ба ин масъала, метавон шумораи зиёди равишҳои гуногунро ба таснифи навоариҳо ва корхонаҳои инноватсионӣ пайдо кард, ки дар байни онҳо типологияҳои Г.Менш, Х.Фриман, А.И.Пригожин, Б.Санто ва дигарон мавриди таваҷҷӯҳанд. Новобаста ба гуногунадешӣ, нуқтаи ибтидоии умумӣ барои таҳияи ҳамаи таснифоти дар айни замон истифодашаванда таснифи Й.Шумпетер мебошад. Вобаста аз хусусияти таснифоти истифодашуда, муҳаққиқони амрикоӣ як қатор намудҳо ва зернамудҳои навоариҳоро фарқ мекунанд.

Дар асоси таснифоти навоарӣ, ки Йозеф Алоиз Шумпетер пешниҳод кардааст, мо метавонем таснифи зерини навоариҳоро дар соҳаи туризм аз рӯи объекти истифодабарӣ (ҷадвали 1) пешниҳод намоем.

Таснифоти навоариҳо дар соҳаи туризм аз рӯи объекти татбиқшаванда*

Намудҳои навоари мутобиқи таснифоти И. Шумпетер	Намудҳои навоари дар туризм	Намунаҳо
1. Муаррифии маҳсулоти нав ва маҳсулоти дорои хосиятҳои нав	Инноватсияи маҳсулот - ба бозори туристӣ ворид намудан ва такмил додани маҳсулоти мавҷудаи туристӣ (саёҳат, хизмат)	Таҳияи сайри нав, роҳи нави экскурсионӣ, самти нави сайёҳӣ (масалан, саёҳат ба кӯҳҳо) пешниҳоди хизматҳои нав (масалан, хизматҳои солимгардонӣ дар меҳмонхонаҳо)
2. Истифодаи ашёи нав	Инноватсияи захиравӣ - истифодаи намуди нави манбаъҳои туристӣ барои ташкили туризм ва таҳияи сайру сайёҳати нав	Азҳудкунии объектҳои намоишии ғайримуқаррарӣ (масалан, сайёҳии индустриалӣ ва Дигги-туризм (сталкинг), туризми милитарӣ); Соҳтмони иншоотҳо ва инфрасохторҳои нав (масалан, барои намудҳои варзиши экстремалӣ); Ба бозор пешниҳод кардани чорабиниҳои нав (ба монанди фестивал)
3. Истифодаи технологияи нав, равандҳои технологӣ	Истифодаи технологияи нав, равандҳои технологӣ	Системаҳои бронкунии электронӣ дар меҳмонхонаҳо; Системаҳои электронии фурӯши чиптаҳои ҳавопаймо; Системаҳои интегратсионии идоракунии инфрасохтори меҳмонхонаҳо; Таблиғи Интернет; Тичорати электронӣ (дар Интернет), масалан, ташкили агентҳои сайёҳии виртуалӣ
4. Тағйирот дар ташкили истеҳсолот ва таъминоти моддию техникии он	Инноватсияи ташкилӣ - қорӣ намудани сохторҳои самаранокӣ идоракунии ва тартиби ташкили фаъолияти ширкат, профилҳои нави ҷойи қор ва талаботҳои касбӣ	Рушди занҷирии маҷмӯии меҳмонхонаҳо; Истифодаи системаҳои идоракунии меҳмонхонаҳо тавассути шартнома; истифодаи базаи иттилоотии компютери муштариён, системаҳои CRM
5. Пайдоиши бозорҳои нави фурӯш	Инноватсияҳои маркетингӣ - инъикоси бахшҳои нави бозор, хизматрасонӣ ба гурӯҳҳои нави муштариён	Баромадан ба бозорҳои нави ҷуғрофӣ; таҳияи сайёҳатҳо ва хизматрасониҳои махсус барои

	(бо хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, рафторӣ фарқ мекунад)	гурӯҳҳои муайяни истеъмолкунандагон (масалан, маъҷубон) ва ғайра.
--	---	---

*Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. М.: Эксмо, 2007- 861с. [4].

Ин намудҳои навоарӣ бо ҳам алоқамандии зич дошта, ҳамдигарро пурра мекунад. Масалан, таҳияи сайёҳатҳои нав аксар вақт ба рушди захираҳои нави сайёҳӣ асос ёфтааст, дар ҳоле ки маҳсулоти нави туристӣ метавонад гурӯҳҳои нави истеъ

молкунандагонро ҳадаф қарор диҳад.

Мо дар бораи навоариҳои маҳсулот ва захираҳо дар туризм алоҳида истода мегузарем. Муваффақияти фаъолияти тичоратӣ дар бозори туристӣ, пеш аз ҳама, бо ҷаззобияти маҳсулоти туристии пешниҳодшаванда муайян карда мешавад. Таҳияи сайёҳати нави ва такмил додани маҳсулоти мавҷудаи туристӣ самти асосии инноватсия барои операторони туристӣ мебошад.

Маҳсулоти туристӣ – маҷмӯи хизматрасониҳои туристӣ, ки бо назардошти вазъии бозори туристӣ баҳри қонеъ гардонидани талаботи турист дар асоси шартнома дастрас мебошанд [1]. Асоси ҳама гуна маҳсулоти туристӣ эҳтиёҷот барои қонеъ гардонидани ягон намуди талабот мебошад. Воқеан, истеъмолкунанда маҳсулотро барои қонеъ кардани талаботи муайян мехарад. Аз ин рӯ, асоси маҳсулот равона кардани он ба ҳалли мушкилот, яъне қонеъ кардани талаботи мушаххаси истеъмолкунандагон мебошад. Пас, барои як ширкати сайёҳӣ муайян кардани ин талабот, ки нисбат ба хусусиятҳои хоси маҳсулоти туристӣ (сатҳи сифат, роҳат, нуфуз, иқтисодиёт) нақши дуҷумдараҷа доранд, аҳамияти калон дорад. Масалан, тағйирёбии тарзи ҳаёти одамон дар солҳои охир боиси рушди интенсивии чунин намудҳои туризм, ба монанди экстремалӣ ва экологӣ гардид. Одамоне, ки дар муҳити шаҳр, дар фазои асабии доимӣ зиндагӣ мекунад, ба сайёҳат бо ҳадафҳои истироҳат, эҳсосоти нави, имкони рафъи мондагӣ, барҳам додани энергияи манфӣ, гузаронидани вақт дар муҳити табиӣ солим ва мисли инҳо эҳтиёҷ доранд.

Таҳияи сайёҳатҳо, ки ба талаботи нави истеъмолкунандагон асос ёфтаанд, асоси навоариҳои бунёдии маҳсулот дар туризм мебошад. Такмил додани хосиятҳои алоҳида ва хусусиятҳои маҳсулоти сайёҳии пешниҳодшуда асоси навоариҳои маҳсулоти туристӣ мебошад (масалан, ҷойгир кардани сайёҳон дар утокҳои бароҳатгар, аз ҷумла бо бастаи хизматҳои иловагӣ). Азбаски экскурсия ин сафар дар масири мушаххас мебошад, таҳияи самтҳои нави сайёҳӣ (ба кишварҳо, минтақаҳои нави) низ навоариҳои маҳсулоти туристӣ аст. Ба инноватсияҳои маҳсулот таҳияи хизматҳои нави, ки ба меҳмонон дар меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва дигар корхонаҳои хизматрасонии сайёҳӣ пешниҳод мешаванд, дохил мешаванд.

Асоси моддии маҳсулоти туристиро манбаъҳои муайяни туристӣ ташкил медиҳанд - инҳо он ашёи табиат, таърих, фарҳанг, рӯйдодҳои ҳозира, падидаҳои мебошанд, ки метавонанд ҳангоми пешниҳод ва фуруши маҳсулоти туристӣ истифода шаванд, инчунин инфрасохтори сайёҳӣ, ки ба ҷараёни сайёҳат мусоидат намуда, барои истеъмоли маҳсулоти туристӣ шароит фароҳам меорад (ширкати ҷойгиронӣ, хӯрокворӣ, нақлиёт, ҳадамоти экскурсионӣ ва фаъолияти фароғатӣ). Захираҳои туристӣ қисми потенциали сайёҳӣ ва фароғатии қаламрави муайян мебошанд, ки ба маҳсулоти туристӣ дохил карда мешаванд ва бояд барои мақсадҳои туристӣ фурухта шаванд.

Илова бар захираҳои, ки аллақай дар фаъолияти туристӣ истифода мешаванд, инчунин захираҳои эҳтимоли мавҷуданд, ки метавонанд дар шароити муайян истифода шаванд (барқарорсозӣ, таҷдид, рушди нақлиёт, инфрасохтори сайёҳӣ ва ғ.), ки барои афзоиши пешниҳод, таҳияи маҳсулоти нави туристӣ замина ташкил мекунад. Гузашта аз ин, ба ҷуз аз системаҳои мавҷудаи ҷуғрофӣ-иқлимӣ, объектҳои табиӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, гурӯҳҳои этникии аҳоли бо фарҳанги анъанавии худ, метавонад дастовардҳои

худро ба намоиш гузоранд, ки комилан диққатҷалбкунанда бошад ва ин заминаи рушди сайёҳатҳои нав мегардад.

Соҳтмони иншоотҳои нави инфрасохторӣ, ки диққати гурӯҳҳои муайяни сайёҳонро ба худ ҷалб мекунад, масалан, иншооти варзишӣ: парашют, парвоз, заврақронӣ, лижаронии кӯҳӣ заминаи таҳияи маҳсулоти нави сайёҳӣ буда метавонад.

Хусусияти навоарӣ дар туризм дар он аст, ки рушди баъзе намудҳои инноватсия саъйи муштараки корхонаҳои минтақаро ва дастгирии муайяни мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллиро талаб мекунад. Аз ҷумла, ташкили як чорабиниҳои нави васеъмикёс, воридшавии сайёҳонро ба макони баргузорӣ таъмин менамояд, кори Ҳамоҳангшудаи Ҳамаи иштирокчиёни манфиатдор - ҳам корхонаҳои сайёҳӣ ва ҳам мақомоти давлатиро тақозо мекунад.

Ҳамин тавр, ҷорӣ намудани навоариҳои маҳсулотӣ, захиравӣ, техникаӣ, технологияӣ, ташкилӣ ва маркетинг дар таҷрибаи корхонаҳои ватанӣ дар соҳаи сайёҳӣ на танҳо ҷалби иловагии сайёҳон, беҳтар намудани нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои сайёҳӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар дохили кишвар ва хориҷро фароҳам меорад, балки бозорҳои сайёҳӣ, инчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии меҳмонон, пурратар қонеъ намудани эҳтиёҷоти онҳоро бо назардошти талаботи хоси гурӯҳҳои алоҳидаи истеъмолкунандагон таъмин менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи туризм (АМОҶТ с. 1999, № 9, мод. 228; с. 2005, №12, мод. 641; с.2009, №5, мод. 337; с.2012, №12, қ.1, мод.1016, с.2013, №12, мод.902)
2. Молчанова В.А. Инновации в туризме: определение, особенности, классификация / В.А. Молчанова // Матер. научн. практ. конф. «Проблемы устойчивого развития рекреационных регионов». – Сочи: РИО СНИЦ РАН, 2008. – С.62-69.
3. Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.С. Новиков. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 208 с.
4. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. М.: Эксмо, 2007- 861с.
5. Van Ark B., Broersma L. and den Hertog, P. (2003) Services Innovation, Performance and Policy: A Review, Synthesis Report in the Framework of the Structural Information Provision on Innovation in Services, DIALOGIC and Innovation studies / Van Ark B., Broersma L. and den Hertog, P.// Utrecht University. - 2003. - 273 с.

УДК 796

Сабуров Сулаймон

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ЗАМИНАИ МОДДИЮ ТЕХНИКИИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ

Муаллиф дар мақолаи худ самтҳои афзалиятноки рушди заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро мавриди баррасӣ қарор додааст. Таъкид карда мешавад, ки рушди минбаъдаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ андешидани тадбирҳои иловагӣ ва Ҳамаҷониба, аз ҷумла рушди заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар ҷумҳурӣ тақозо менамояд. Хулоса карда мешавад, ки сиёсати давлатӣ оид ба соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ҷорӣ кардани тадбирҳо оид ба таҳкими саломатии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон, ба ҷалби

сартосарии онҳо ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ба рушди варзиши кӯдакону наврасон нигаронида шуда, яке аз самтҳои афзалиятнок ташкил кардани заминаи моддию техникие, ки барои рушди он зарур аст, ва дар ин асос ташаккул додани инфрасохтори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши кӯдакону наврасон мувофиқи талаботи байналмилалӣ соҳа ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: самтҳои афзалиятнок, рушд, заминаи моддию техники, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, кӯдакон, наврасон, ҷавонон, Тоҷикистон.

Сабуров Сулаймон

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

В своей статье автор рассматривает приоритетные направления развития материально-технической базы физической культуры и спорта. Подчеркнуто, что дальнейшее развитие физической культуры и спорта в Таджикистане в условиях рыночной экономики требует дополнительных и комплексных мер, в том числе развития материально-технической базы физической культуры и спорта в стране. Делается вывод о том, что государственная политика в сфере физической культуры и спорта направлена на внедрение мер по укреплению здоровья детей, подростков и молодежи, широкое привлечение их к занятиям физической культурой и спортом, развитие детско-юношеского спорта. Приоритет отдается созданию материально-технической базы, необходимой для его развития, и на этой основе формированию инфраструктуры для занятий физической культурой и спортом детей и подростков в соответствии с международными требованиями.

Ключевые слова: приоритетные направления, развитие, материально-техническая база, физическое воспитание, спорт, дети, подростки, молодежь, Таджикистан.

Saburov Sulaimon

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

In his article, the author considers the priority directions for the development of the material and technical base of physical culture and sports. It was emphasized that the further development of physical culture and sports in Tajikistan in a market economy requires additional and comprehensive measures, including the development of the material and technical base of physical culture and sports in the country. It is concluded that the state policy in the field of physical culture and sports is aimed at introducing measures to improve the health of children, adolescents and youth, their wide involvement in physical culture and sports, and the development of youth sports. Priority is given to the creation of the material and technical base necessary for its development, and on this basis, the formation of infrastructure for physical culture and sports for children and adolescents in accordance with international requirements.

Key words: priority directions, development, material and technical base, physical education, sports, children, teenagers, youth, Tajikistan.

Соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати кишвар ба ҳисоб рафта, ба таъмини оммавияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, ҳифзи саломатӣ, омода намудани варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобикаҳои бонуфузи байналмилалӣ нигаронида шудааст.

Дар давоми солҳои охир соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо рушд ёфтани заминаи моддию техникаи он тавсиф ёфта, ба бунёди объекту иншоотҳои нави тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, муосиркунонӣ, бо технологияҳои нави иттилоотӣ коммуникатсионӣ таъмин намудани заминаи моддию техникаи он, баргараф кардани нотаносубиҳо ва нобаробариҳои ҷойгиркунонӣ ва рушди объектҳо ва пойгоҳҳои моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар минтақаҳо, ҷудо кардани маблағҳои калон, истифодаи механизми бозаргонии фаъолият ва идоракунии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва заминаи моддию техникаи он, инчунин ба таҳияи барномаҳои ояндадори рушди он бо назардошти тарбияи ҷисмонӣ, варзиши оммавӣ, варзиши дастовардҳои олии ва варзиши касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи калон зоҳир карда мешавад.

Аён аст, ки рушди иқтисоди бозорӣ дар асоси рушди мутаваззин ва динамикии тамоми занҷираҳои иқтисоди мамалакат, бо шумули соҳаи хизматрасонӣ, ва хусусан, унсурҳои асосии муҳими он - тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яқҷоя бо заминаи моддию техникаи он таъмин карда мешавад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва таъминоти моддию техникаи он яке аз мақомҳои афзалиятнокро дар миёни омилҳои ишғол мекунад, ки ба беҳтар гардидани вазъии солимии аҳоли, рушди варзиши оммавӣ мусоидат карда, ҳамчун асос барои рушди ҳамоҳанги шахсият, омодакунии варзишгарони дараҷаи олии, баланд бардоштани имиджи мамлакат дар шароити беҳтар гардидани робитаҳои иқтисодии ҷаҳонӣ хизмат мекунад [7, с. 4].

Варзиши муосир дар ҷаҳон бемайлон инкишоф ёфта, барои ба даст овардани натиҷаҳои баланди варзишӣ дар арсаи байналмилалӣ ба тарбияи мутахассисони дорой усулҳои нави кор аҳамияти махсус дода мешавад. Холо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон мутахассисони баландихтисос намерасанд. Дар ҷумҳурии мутахассисон, аз қабилҳои психологҳои варзишӣ нарасида, хизмати тиббии варзишӣ мувофиқи талаб ташкил карда нашуда, диспансерҳои тиббии варзишии миллӣ амал намекунад. Ҳарчанд дар минтақаҳо ва пойтахт марказҳои диспансерӣ мавҷуд бошанд ҳам, онҳо ба талаботи тиббии муосири варзиш, бино ба таъмин набудан бо табибони варзишӣ, ҷавобгӯ нестанд.

Дар баробари ин, дар самти беҳбуд беҳбуд бахшидан ба заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва инфрасохтори он, дастрасии иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, аз ҷумла барои табақаи миёнаи аҳоли, таъминоти таҷҳизоти ҷисмонӣ ва варзишӣ дар муассисаҳои варзишӣ, ташкилоту корхонаҳо, муассисаҳои таълимӣ, ҷойҳои истироҳати фаъол ва фароғати ҷолиб, ва ғайра мушкilot вучуд доранд.

Дар ин росто, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 декабри соли 2021 Барномаи нави давлатии рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026-ро [2] тасдиқ кард, ки аз моҳи январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт. Барномаи мазкур бо мақсади рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, намудҳои гуногуни варзиш ва фароҳам овардани шароитҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, заминаи моддию техникаи онҳо таҳия шуда, идомаи «Барномаи маҷмӯии рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» [3] мебошад.

Варзиш яке аз воситаҳои беҳтарини таҳкими дӯстӣ ва ҳамбастагии байни халқҳо ва кишварҳои ҷаҳон ба шумор рафта, ҳамчун омилҳои муҳими ҷаҳонбинонаи инсон барои намоёндагӣ ва ба ҳам наздик шудани халқу миллатҳо, кишварҳои гуногуни ҷаҳон хизмат мекунад.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ҳарчанд маблағҳои пешбинишуда аз буҷети давлатӣ ҷудо карда шуда бошанд ҳам, дар сатҳи шахру ноҳияҳои ҷумҳурии барномаҳои маҳаллӣ низ қабул гардида, барои татбиқи онҳо маблағҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҷудо карда нашудаанд, ки ин ба иҷрои босифати барнома дар маҳалҳо метавонад халал расонад.

Бинобар ин, рушди минбаъдаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ андешидани тадбирҳои иловагӣ ва ҳамаҷониба, аз ҷумла

рушди заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар ҷумҳурӣ тақозо менамояд.

Мувофиқи қабули барномаи нави давлатӣ, мунтазам афзоиш ёфтани шумораи шахрвандони машғуд ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш пешбинӣ карда мешавад. Айни замон заминаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва инфрасохтори он дар ҷумҳурӣ дар ҳолати рушд қарор дошта, шумораи онҳо ба 10218 адад мерасад. Зимнан, теъдоди зиёди кӯдакону наврасон ва ҷавонон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш рӯ овардаанд, ки машқ ва тамрини онҳо бояд аз рӯи низоми муайян танзим карда шаванд.

Ба истеъмолкунандагони асосии хизматрасониҳо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва заминаи моддию техникии онҳо кӯдакону наврасон ва ҷавонон тааллуқ доранд, ки хизматрасониҳои аз ҷониби онҳо истеъмолшаванда аз ҷониби волидон, ва қисман аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ пардохт карда мешаванд.

Хизматрасониҳои заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ дар асоси талаботи бозор истеъмоли гардида, бо мушкилот асосан бо пешниҳоди ин хизматрасониҳо ва ташкили соҳибкорӣ дар соҳа алоқаманд аст. Дар ин зимн зарурат ба эътимоднокии натиҷаҳои таҳлили пешниҳоди хизматрасониҳо ва муайян кардани талабот бо назардошти хавф ва хусусиятҳои бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ, хизматрасониҳои пешниҳодшаванда ба вучуд меояд [1, с. 140-144].

Дар баробари ин, хусусияти бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ аз рушд ёфтагии заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва хусусиятҳои ҳудудҳои чунин хизматрасониҳо вобаста мебошад. Зимнан, истеъмолкунандагон объектҳо ва иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишро дар дастрасии наздик афзалтар дониста, инчунин сифати пешниҳоди хизматрасониҳои заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ва хизматҳои онҳоро, ки бояд ба шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқат кунад, ба ҳисоб мегиранд [6].

Маҳз аз ҷаҳлияти босамари кормандони маҷмааи тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ (мураббӣ, дастурдеҳон, масҳгарон ва дигарон), ки бояд хизматрасониҳои босифати тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ба истеъмолкунандагон расонанд, пешрафти тарбияи ҷисмонӣ варзиш вобаста мебошад [4, с. 48-52].

Айни замон варианти муҳими амал дар самти рушди заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ варзиш дар шароити иқтисоди бозорӣ асосноккунӣ ва таҳияи самтҳои рушди инноватсионии бозори хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ, бо назардошти хусусиятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ, мавҷуд будани заминаи моддию техникаӣ, иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ, маблағгузори сохтмони нав, таҷдид ва навсозии иншооту объектҳо ва объектҳои тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ, таъмини соҳа бо кадрҳои касбӣ, инчунин сатҳи бадастомадаи хизматрасонии тарбияи ҷисмонӣ варзишӣ аҳолӣ маҳсуб меёбанд. Ин масъалаҳо дар давраи дурнамо дар заминаи татбиқи Стратегияи миллии рушди тарбияи ҷисмонӣ барои давраи то соли 2030 мубрамаи хосаро пайдо мекунад [8, с. 183-189].

Таҷриба нишон медиҳад, ки таҳияи самтҳои рушди заминаи моддию техникаӣ ва бозори хизматрасониҳои заминаи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш гузаронидани пешбиниҳоеро талаб мекунад, ки ҷаҳлият рушди ин соҳаро бо назардошти динамикаи тағйирёбии онҳо ва тамоюлҳои мавҷудаи имконпазири ихтилофноки ретроспективӣ дар шароити воҳидҳои мушаххаси ҳудудӣ тавсиф медиҳанд.

Натиҷаҳои таҳлил ва ҷамъбасти ҷаҳлият ва рушди ин соҳа, инчунин ҳамкориҳои онро бо соҳаҳои иқтисод ва аҳолӣ, арзишҳои бадастомадаи пешбинӣ ва натиҷаҳои коршиносиро ба ҳисоб гирифта, самтҳои афзалиятноки ояндадори рушди заминаи моддию техникии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити иқтисоди бозорӣ инҳо мебошанд:

1) фароҳам овардани шароит барои рушди ҷисмонӣ ва маънавии кӯдакони синни хурд ва томақтабӣ бо роҳи рушд додани заминаи моддию техникаӣ, шомил кардани машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва тарбияи таъбаотию ҷисмонӣ дар боғчаҳои кӯдакон;

2) ташаккул додани тамоми шароити моддию техникаӣ барои гузаронидани машғулиятҳои ҳатмии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар низоми тарбияи ҷисмонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, гимназияҳо, литсейҳо; беҳтар кардани кори гуруҳҳои махсуси тиббӣ ва тарбияи таъбаотию ҷисмонӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот;

3) ташаккул додани тамоми шароити моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои гузаронидани машғулиятҳои ҳатмӣ оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин беҳтар кардани кори гуруҳҳои махсуси тиббӣ ва гуруҳҳои тарбияи таъбаотӣ - ҷисмонӣ бо донишҷӯён, кормандон ва ҳайати профессорону омӯзгорон барои баланд бардоштани сифати таҳсилот;

4) фароҳам овардани шароити зарурии моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар низоми муассисаҳои ғайрмактабии солимгардонӣ ва тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ва дар ин росто таҳким бахшидан ба ташвиқу тарғиб барои ҷалб кардани кӯдакон, наврасон ва ҷавонон барои машғулиятҳои доимии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, муҳайё сохтани шароити зарурӣ барои тақмили ҷисмонии онҳо;

5) баланд бардоштани сифати кор оид ба баҳрабардорӣ аз заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ, баланд бардоштани сифати корҳо оид ба фароҳам овардани шароити зарурӣ барои машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар низоми тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ташкилотҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва иттиҳодияҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ барои кормандон ва аъзоёни оилаи онҳо, барои гузаронидани вақти истироҳати фаъл ва фароғати ҷолиб дар давоми вақти корӣ ё беруназорӣ, рушд додани таъминоти моддию техникаӣ, инфрасохтори иҷтимоии корхонаҳо ва ташкилотҳо, инчунин истифодаи босамари онҳо;

б) фароҳам овардани заминаи моддию техникаӣ ва шароит барои ҳамгирозии иҷтимоӣ ва тавонбахшии ҷисмонӣ аз ҳисоби бучетҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар низоми тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои маъюбон, баланд бардоштани сифати пешниҳоди хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар низоми тавонбахшии пайвастаи маъюбон аз ҳисоби истифодаи самарабахши бучети давлатӣ;

7) бунёд ва таҷдиди заминаи моддию техникаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ - маҷмааҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, майдончаҳои варзишӣ мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ барои омодагии варзишагарони дараҷаи баланд, инчунин рушд додани низоми ҳавасмандгардонии машқварзон ва варзишгарон;

8) беҳтар кардани самарабахшии иқтисодии баҳрабардорӣ аз заминаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва дар сатҳи баланд гузаронидани чорабиниҳои варзишию тамошобоб дар соҳаи варзиши касбӣ бо роҳи тақмил додани фаъолияти федератсияҳо, ҷамъиятҳо ва клубҳо, рушд додани соҳибкорӣ, ҷалб кардани сарпарастон ва сармоягузoron ва ғайра [1. 140-144].

Истифодаи оқилонаи заминаи мавҷудаи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш: иншооту объектҳои амалкунанда, беҳтар кардани ташкили машғулиятҳои таълимӣ тамринӣ оид ба тақмили варзишӣ ва маҳорати олимпӣ, ба ҳадди ақал расонидани хароҷот барои нигоҳ доштани мактабҳо ва клубҳои варзишӣ оид ба намудҳои гуногуни варзиш, инчунин ташкили чорабиниҳо оид ба варзиши оммавӣ ва ҷалби аҳоли ба ин машғулиятҳо барои баланд бардоштани самарабахшии истифодаи заминаи моддию техникаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити иқтисоди бозорӣ муҳим мебошанд.

Ҷойгоҳи махсусро дар таҳияи тавсияҳо оид ба рушд додани заминаи моддию техникаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳалли масъалаҳои марбут ба истифодаи оқилонаи методҳои маблағгузории соҳаи тарбияи

чисмонӣ ва варзиш ишғол менамояд. Ба самаранокии ҳалли масъалаи мазкур қабули қарорҳои маъмурӣ, инчунин имкониятҳои истифодаи механизмҳои муосири маблағгузорӣ, махсусан механизмҳои шарикии давлатию хусусӣ ва сатҳи бадастамадаи даромадҳои воқеии аҳоли, шароити табию географӣ ва иқлимии кишвар таъсири махсус мерасонанд [8].

Аз ҷониби олим - иқтисодчии тоҷик А. Б. Абдуллоев [1] самтҳои зерини рушди инноватсионии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок ва пешниҳод карда шудаанд:

- асосноккунӣ ва таҳияи механизми қонёгардонии талаботҳои сокинони деҳоту шаҳрҳо дар пешниҳоди босифати хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;
- амалигардонии маблағгузорӣ аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, аз ҳисоби фондҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногун, инчунин сарпарастон ва сокинон;
- барои рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш манбаи асосии маблағгузорӣ бояд фондҳои ғайрибучетӣ ва шарикии давлатию хусусӣ бошанд;
- расонидани кумак ба ноҳияҳои кӯҳӣ дар рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз тариқи бунёд ва таҷдиди заминаи моддию техникии соҳа аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ, иштироки корхонаҳо ва ташкилотҳо, инчунин соҳибкорон ва сарпарастон дар ин ҷорабинӣ [1, с. 40-44].

Ба назари мо, рушди заминаи моддию техникии дар ҷумҳурӣ бояд инчунин аз ҳисоби инҳо амалӣ гардонидани шавад:

- таҷдид ва навсозии иншооту объектҳои мавҷудаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, майдончаҳои амалкунандаи варзишӣ, ҷиҳозонидани толорҳои варзишӣ ва маҷмааҳои варзишӣ бо таҷҳизоти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ;
- бунёди майдончаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, толорҳо ва иншооту объектҳои дигари тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар ҷойҳои истиқомат ва истироҳати оммавии аҳоли;
- банақшагири ва бунёди майдончаҳои бозӣ ва сайругашт, пайроҳаҳои дав, шохроҳҳои дучархаронӣ, ҷиҳозонидани ҷойҳо барои гузароидани мусобикаҳои оммавӣ;
- истифодаи васеъ ва самарабахши иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ мавҷуда барои гузароидани кори тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ.

Яке аз самтҳои муҳими рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши кӯдакону навҷавонон густариш додани шабакаи майдончаҳои ҳавлигии варзишӣ, машқварзӣ ва бозингарӣ, иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар сатҳҳои ноҳияҳои хурду калони шаҳр ва деҳот мебошад.

Шабакаи объекту иншоотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ва солимгардонӣ бо миқдори ками онҳо, асосан бо сифати паст ва нобаробарии ҷойгиршавии онҳо тавсиф меёбад.

Зарур аст шароит барои машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши тамоми гурӯҳҳои аҳоли, хусусан кӯдакон, наврасон ва ҷавонон таъсис дода шуда, иншооту объектҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва солимгардонӣ ба таври самарабахш истифода шуда, сатҳи зарурии хизматрасоӣ дар ин иншооту объектҳо, дастрасӣ ва ҷаззобияти онҳо таъмин карда шавад.

Ҳамин тариқ, сиёсати давлатӣ оид ба рушд додани заминаи моддию техникии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки дар вақтҳои охир пиёда шуда истодааст, ба ҷорӣ кардани тадбирҳо оид ба таҳкими саломатии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон, ба ҷалби сартосарии онҳо ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ба рушди варзиши кӯдакону наврасон нигаронида шудааст. Яке аз самтҳои афзалиятнок ташкил кардани заминаи моддию техникие, ки барои рушди он зарур аст, ва дар ин асос ташаккул додани инфрасохтори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши кӯдакону навҷавонон мувофиқи талаботи байналмилалӣ соҳа ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А.Б. Инновационное развитие рынка услуг физической культуры и спорта в Республике Таджикистан. Дисс. на соиск. ученой степени кандидата экономических наук. Специальность 08. 00. 05 - Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация управления предприятиями, отраслями, комплексами - сфера услуг. – Душанбе, 2020. – 208 с.
2. Барномаи давлатии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – Душанбе, 2021.
3. Барномаи маҷмуи рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021. – Душанбе, 2016.
4. Власов Е.Г., Кузьмичева Е.В., Брагинцев Д.А., Войтов А.А., Жуков С.А. Пути повышения эффективности деятельности государственного спортивного комплекса / Теория и практика физической культуры, № 2, 2013. С. 48–52.
5. Литвинович, В. М. Организация и экономика физической культуры и спорта: учеб.-метод. пособие / В.М. Литвинович, О.А. Гусарова, Н.Ф. Денисенко. – 2- изд., испр. и доп. – Минск: БГУФК, 2010. – 117 с.
6. Максимов И.Б. Экономика спорта в системе наук // Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты [Электронный ресурс]: материалы Всерос. науч.–практ. конф., 23 марта 2017 г. / под ред. С.А. Курганского. – Иркутск: Изд-во БГУ, 2017. – 293 с.
7. Саидова М.Х. Организационно-экономический механизм развития сферы физической культуры и спорта в условиях рыночной экономики: теория, методология и практика (на материалах Республики Таджикистан): дисс... докт. экон. наук:08.00.05/Мунаввар Хамидовна Саидова. - Душанбе, 2017. – 307 с.
8. Саидова М.Х. Финансирование физической культуры и спорт в Республике Таджикистан/ М.Х. Саидова. Польша. Научный журнал «Деньги и Связь». №3 (60), 2013. С.183-189.

УДК 338.5

Садыкова Г.И.

**ОБЩЕСТВЕННОЕ ПИТАНИЕ КАК ОБЪЕКТ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

В статье рассмотрены роль предприятий общественного питания в развития социально – направленной рыночной экономики. Определены цели и способы применения национального ценообразования в предприятиях общественного питания как одна из динамично развивающихся сфер экономики.

Ключевые слова: общественное питание, ценообразование, качество услуги, наценка, эффективная деятельность.

Содиқова Г.И.

ХҶУРОКИ ОММА ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ НАРХГУЗОРИИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши корхонаҳои хӯроки омма дар рушди раванди иҷтимоии иқтисодии бозоргонӣ дида баромад шудааст. Мақсад ва тарзҳои истифодаи нархгузори

миллӣ дар корхонаҳои хӯроки омма ҳамчун яке аз соҳаҳои зудтаракқиёбандаи иқтисодиёт муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: хӯроки омма, нархгузорӣ, сифати хизматрасонӣ, болонарх, ғаёолияти самаранок.

Sadikova G.

PUBLIC CATERING AS OBJECT OF NATIONAL PRICING OF TAJIKISTAN

The article considers the role of public catering enterprises in the development of a socially oriented market economy. The goals and methods of applying national pricing in public catering enterprises are defined as one of the dynamically developing sectors of the economy.

Key words: public catering, pricing, quality of service, extra charge, effective activity.

В Республике Таджикистан в условиях трансформирующейся экономики плавно определяется курс развития социально – направленной рыночной экономики, первоочередной целью которого является обеспечение достойного уровня жизни населения с применением качественных преобразований во всех сферах, в том числе в сфере общественного питания. Поскольку в современных условиях хозяйствования предприятия общественного питания дают возможность организовать и проводить коллективные мероприятия, создают условия для культурного проведения времени, объединяет коллектив и простой народ, предложить высокий и доступный уровень обслуживания, и может повлиять на реализацию «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» относительно обеспечения населения безопасным питанием. Вышеперечисленные возможности смогут минимизировать трудовые нагрузки населения и повлиять на устойчивое развитие экономики [4].

В настоящее время общественное питание превратилась в важное звено развития экономики страны. Для повышения эффективности и качества хозяйствования на предприятиях общественного питания следует достигать за счет внедрения эффективных методов организации производственной деятельности и культуры обслуживания, изыскание резервов, рациональное использование ресурсов, определение уровня спроса на услуги, установление доступных цен и тд [3].

Общественное питание является обособленным объектом национального ценообразования, где взаимосвязано переплетаются производственные и непроизводственные процессы формирования цен и тарифов в системе потребительских услуг.

Общественное питание Таджикистана представляет собой совокупность производственных отношений людей (работников), целенаправленных на удовлетворение потребностей населения на полуфабрикаты и готовые продукты питания. Предприятия общественного питания республики функционируют и развиваются на основе свободных розничных цен. Оборот общественного питания рассчитывается по отдельным показателям и входит как составная часть в общий объем товарооборота.

Национальное ценообразование в предприятиях общественного питания (ПОП) состоит из следующих ситуаций и целей, при эффективном использовании которых и правильной организации, можно удостоиться получения максимальной выгоды (см. рис. 1).

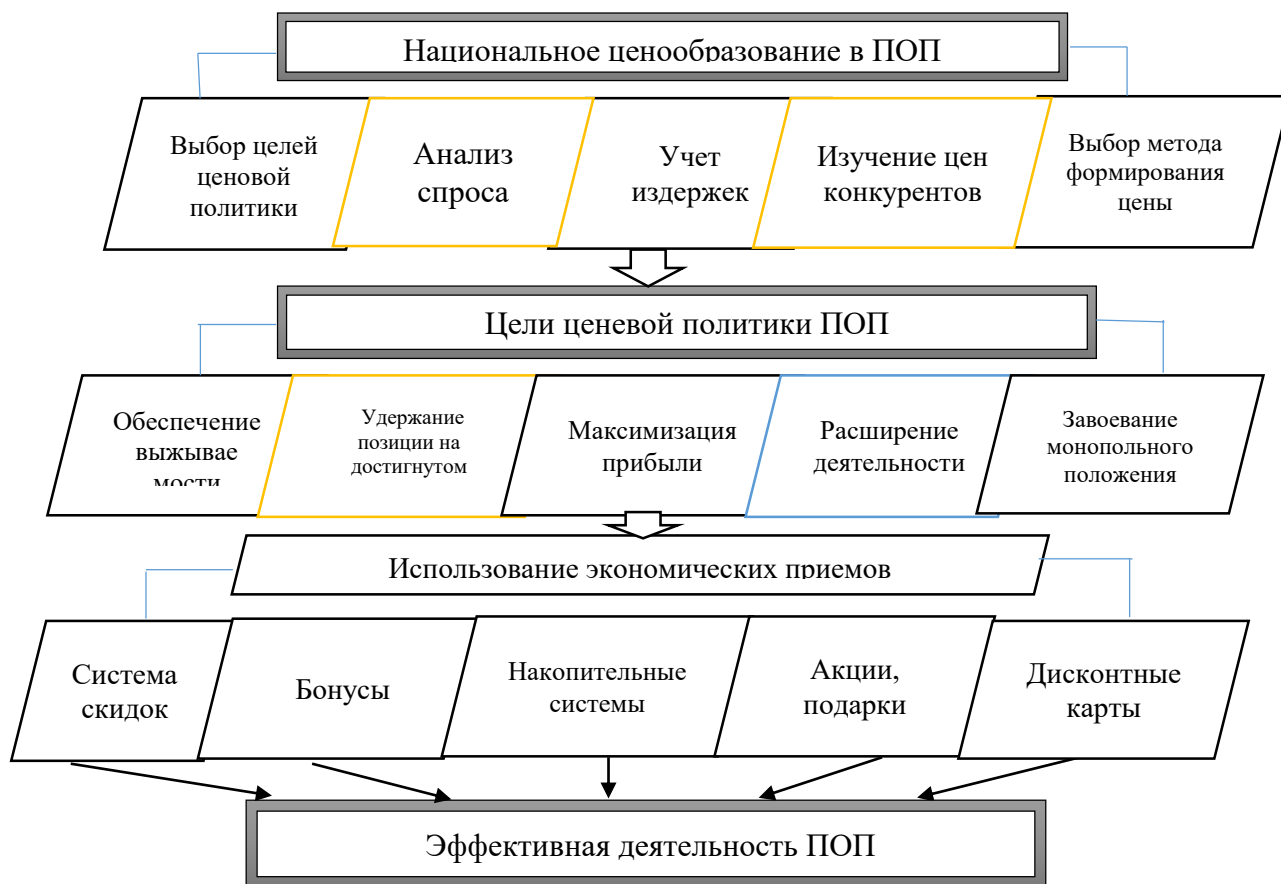

Рисунок 1. Роль национального ценообразования в ПОП

Ценообразование в общественном питании Таджикистана осуществляется с учетом особенностей и целей развития его предприятий (ресторанов, столовых, баров, шашлычных и т.п.). Цены устанавливаются в зависимости от категорий предприятий общественного питания, качества услуг, месторасположения и удобства торговых сетей, а также национальных традиций, индивидуальных желаний, то есть спроса потребителей. Готовым изделием продукции собственного производства предприятия общественного питания является блюдо. Цена на блюда общественного питания являются разновидностью свободной розничной цены Таджикистана [1].

В процессе определения продажной цены необходимо учитывать экономические, социальные, демографические и психологические факторы. Характерной чертой механизма организации ценообразования на рынке общественного питания является учет различных закономерностей и требований в сфере производства и услуги, использование рыночных принципов и методов обоснованного определения цен, а также покупательских интересов потребителей, конъюнктуры рынка. К основным принципам национального ценообразования на рынке общественного питания можно отнести ряд важных аспектов эффективное и рациональное использование которых может обеспечить достижение поставленных целей. (см.рис.2)

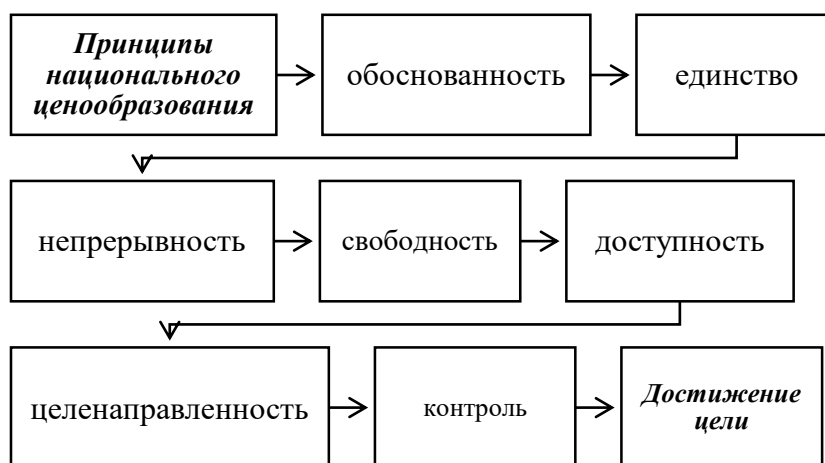

Рисунок 2. Принципы национального ценообразования в ПОП

Однако в Республике Таджикистан методы ценообразования основываются и регламентируются положениями, методическими указаниями и рекомендациями органов ценообразования, где к основным их функциям относятся установление, регулирование, контроль и обеспечение свободными рыночными ценами сферу общественного питания.

На предприятиях общественного питания текущие, постоянные и переменные затраты по приготовлению блюд покрываются за счет торговой наценки. Сумма наценки (A_m) предприятия общественного питания определяется на основе устанавливаемого уровня (нормы) наценки (N_m) в процентах и стоимости сырьевого (V_r) набора блюд по ценам приобретения без налога на добавленную стоимость на основе следующей формулы:

$$A_m = (N_m * V_r) : 100$$

Стоимость сырьевого набора блюд, уровень наценки являются ценообразующими факторами блюд предприятия общественного питания. А стоимость сырьевого набора зависит от того, по каким ценам приобретены товары и сырье.

Сырьевой набор блюд (национальных, не национальных) может приобретаться по закупочным ценам, оптовым ценам, свободным отпускным ценам, розничным или свободным розничным ценам, а также по ценам закупки. Уровень этих цен зависит от множества факторов, в частности, общего уровня и динамики цен поселка, района, города. Предприятия общественного питания не имеют возможности повлиять на их уровень. Следовательно, на цену блюд оказывают влияние внутренние и внешние факторы национального ценообразования Таджикистана [1].

Продажная цена блюд (продукции) предприятия общественного питания определяется по следующей формуле:

$$S_p = V_r + A_m + (\text{НДС с учетом или без})$$

обозначения:

S_p – продажная цена блюд предприятия общественного питания (sale price);

V_r – стоимость сырьевого набора по ценам приобретения (value raw material);

A_m – сумма наценки предприятия общественного питания (amount mark up) [2].

На предприятиях общественного питания путем калькуляции определяется не полная себестоимость, а продажная цена блюд.

Уровень наценок самостоятельно устанавливается предприятиями общественного питания в процессе свободного ценообразования на основе утвержденного правительственного положения и с учетом спроса потребителей.

Размер наценок предприятий общественного питания республики может дифференцироваться по следующим признакам отраженных на рис.3

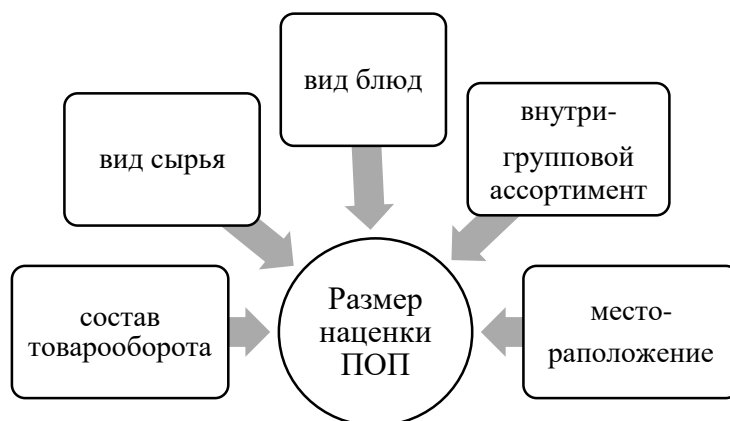

Рисунок 3. Дифференциация размера наценок на ПОП

Для каждого определенного признака используется соответствующая дифференциация наценок. По составу товарооборота наценка предприятий общественного питания дифференцируется на продукции собственного производства и покупные товары. Наценка в зависимости от типа предприятия дифференцируется на рестораны для проведения торжественных мероприятий, малые и средние рестораны, кафе, бары, точки быстрого питания, магазины-кулинарии, столовые, специализированные предприятия, чайханы и т.д. По видам сырья и товаров наценки предприятий общественного питания дифференцируются на мясо, рыбу, овощи, фрукты, безалкогольные напитки, алкогольные напитки, пиво и т.д.

Наценки в зависимости от вида блюд дифференцируются на фирменные, порционные, горячие, холодные. По внутригрупповому ассортименту наценки предприятий общественного питания дифференцируются на горячие блюда (мясные, рыбные, овощные). В зависимости от времени работы наценки дифференцируются на дневное, вечернее и ночное. По признаку месторасположения предприятия общественного питания наценки дифференцируют на места отдыха, места покупательских потоков.

Доход предприятия общественного питания Таджикистана непосредственно зависит от уровня наценок, устанавливаемых на продаваемую им продукцию и товары. Например, для расчета средней продажной цены самого знаменитого национального блюда – плова собственного производства, предприятия общественного питания необходимо установить стоимость сырьевого набора по ценам потребления, сумма наценки предприятия, налог на добавленную стоимость. По первому расчету устанавливается сумма наценки путем умножения стоимости сырьевого набора плова на процентную ставку наценки (примерно $6 * 25\%$). По второму расчету определяется НДС ($6+1,5*15\%$). По третьему расчету определяется продажная цена плова ($6+1,5+1,1=8,6$). Продажная цена плова одной порции составит 8,6сомони. Продажная цена блюд (продукции) собственного производства общественного питания определяется на основе ряда взаимосвязанных расчетов. В качестве исходных для расчета используются данные о стоимости сырьевого набора, и процентная ставка наценки предприятий общественного питания, а также процентная ставка государственного налога на добавленную стоимость. Процентная ставка наценки

самостоятельно устанавливается предприятиями общественного питания республики в зависимости от спроса.

Таким образом, ценообразование имеет важное значение для эффективной организации производственно - коммерческой деятельности предприятий общественного питания, где также необходимо сделать правильный выбор рыночных принципов и методов обоснованного определения цен, а также покупательских интересов и конъюнктуры рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов И., Абдурахмонов М. Ценообразование: Учебник. Душанбе: ИРФОН 2017. – С.230-234;
2. Каменова М.В. Экономические и правовые основы производства на предприятиях общественного питания: учебное пособие/ М.В. Каменова. - Ростов н/Д: Феникс, 2016.- 238с.
3. Лысенко Ю.В., Лысенко М.В., Таипова Э.Х. Экономика общественного питания: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. - Спб.: Питер, 2013. -416с.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Постановление Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли РТ от 01.12.2016, №636.

УДК: 338.2:32

Сафоев А.К.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

В современном мире развития каждого государства зависит от международной инвестиции, в первую очередь государства должно уделять особое внимание государственным инвестициям в различных сферах. Самым приоритетным направлением отдельных государств, для развития других сфер, является сфера промышленности. Инвестиция в сферы промышленности в различных государствах широко используется. Так как, источниками привлечения инвестиции в государства являются разные формы, при этом государство старается привлечь всех видов форм источников инвестирования. Для государства переходящей к рыночным отношениям надо создать продуманную государственную инвестиционную политику.

Ключевые слова: государственная политика, государственная инвестиционная политика, привлечения инвестиций, промышленность, привлечение инвестиций в сфере промышленности.

Сафоев А.К.

УСУЛҲОИ ТАШКИЛКУНӢ ВА АМАЛИНАМОИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ЧАЛБИ САРМОЯ БА САНОАТ

Дар шароити ҳозира рушдѐбии дилхоҳ мамлакати ҷаҳон аз сармоягузориҳои байналмилалӣ вобастагии зиҷ дорад, пеш аз ҳама мамлакат бояд ба сармоягузориҳои давлатӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ диққати ҷиддӣ диҳад. Самти аз ҳама бештари афзалиятноки мамлакат барои рушди дигар соҳаҳо ин соҳаи саноат ба ҳисоб меравад.

Сармоягузорӣ ба соҳаи саноат дар аксарияти мамлакатҳо васеъ истифода мегардад. Чунки, сарчашмаи ҷалби сармоягузорӣ дар мамлакатҳо шаклҳои гуногун баромад намуда, ҳамзамон мамлакат кӯшиш менамояд, ки ҳамаи шаклҳои сарчашмаи сармоягузорию ҷалб намояд. Барои мамлакати дар ҳолати гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ мебоист сиёсати давлатии оқилонаро бунёд намуд.

Калид вожаҳо: сиёсати давлатӣ, сиёсати давлатии сармоягузорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, саноат, ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи саноат.

Safoev A.K.

METHODS FOR FORMING AND IMPLEMENTING THE STATE POLICY OF ATTRACTING INVESTMENT IN THE INDUSTRY

In the modern world, the development of each state depends on international investment, first of all, states should pay special attention to state investments in various fields. The most priority area of individual states, for the development of other areas, is the industry. Investment in industrial sectors is widely used in various states. Since, the sources of attracting investment in states are different forms, while the state is trying to attract all types of sources of investment. For the state moving to market relations, it is necessary to create a well-thought-out state investment policy.

Key words: government policy, government investment policy, attracting investment, industry, attracting investment in industry.

Барои ҳавасмандгардонӣ ва рушди иқтисодиёти миллий афзоиши раванди сармоягузорию таъмин кардан зарур аст ва ин, дар навбати худ, таҳия ва татбиқи сиёсати самарабахши сармоягузорию аз ҷониби давлат пешбинӣ менамояд. Сиёсати давлатии сармоягузорӣ як қисми сиёсати иқтисодӣ мебошад, ки ба таъмини симои мусбии сармоягузорӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди умумии иқтисодии кишвар нигаронида шудааст. Аз татбиқи самараноки он ҷолибияти сармоягузорӣ, сатҳи рақобатпазирӣ, субот ва амнияти иқтисодӣ, сатҳи иҷтимоию иқтисодии зиндагии аҳолии кишвар вобаста аст.

Тибқи шартҳои ҷаҳорҷӯбаи OECD [11, с. 135] оид ба сармоягузорӣ ва тавсияҳои UNCTAD [10, с. 157] барои кишварҳои ҷаҳон, маҷмӯи чораҳои аз ҷониби давлат ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ мувофиқи концепсияи рушди устувор бояд ташаккули сиёсати дурусти давлатии сармоягузорӣ ва муътадили фаъолияти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиётро таъмин намояд.

Дар ҷаҳони муосир рушди ҳар як давлат аз сармоягузорию байналмилалӣ вобаста буда, пеш аз ҳама давлатҳо бояд ба сармоягузорию давлатӣ дар соҳаҳои гуногун тавачҷӯхи хоса зоҳир намоянд. Соҳаи афзалиятноки давлатҳои алоҳида барои рушди дигар соҳаҳои саноат мебошад. Сармоягузорӣ ба соҳаҳои саноатӣ дар кишварҳои гуногун васеъ истифода мешавад. Зеро манбаъҳои ҷалби сармоя ба давлатҳои гуногун доранд, дар ин ҳол давлат саъй мекунад, ки ҳамаи намудҳои сарчашмаҳои сармоягузорию ҷалб намояд. Барои он ки давлат ба муносибатҳои бозорӣ самаранок гузарад, бояд сиёсати оқилона ва ҳамаҷонибаи сармоягузорию давлатиро бунёд намояд.

Вазифаи ҳамаи мамлакатҳои давраи гузариш аз он иборат аст, ки камбудии низоми сотсиалистиро аз нав барқарор намуда, он иқтисодӣ ва истеҳсолии дошташро бунёд намояд. Инчунин, вазифаи муҳими ҳукумати мамлакат ба самти ҷалби сармоягузорию давлатӣ ба бахши иқтисодиёти воқеӣ, пеш аз ҳама ба самти саноат равона гардидааст.

Дар таҳқиқотҳои худ Зайтсев Е. қайд менамояд, ки «Марҳилаи кунунии таҳияи концепсияи сиёсати давлатии сармоягузорӣ таҳкими мунтазам ва рушди асосҳои институтсионалӣ, ҷустуҷӯи шаклу усулҳои нави ҷалби сармоягузорӣ тавассути муқаррар

намудани қоидаҳои устувору шаффоф барои амалигардонии фаъолияти сармоягузорӣ, ҳавасмандгардонии воридоти сармоя ба иқтисод ва рушди ташаббуси соҳибкорӣ мебошад» [5, с.46].

Сиёсати сармоягузорию давлат маҷмӯи ҳадафҳо ва тадбирҳои ба ҳам алоқаманд чиҳати таъмини сатҳу сохтори зарурии сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар ва соҳаҳои алоҳидаи он, баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорию ҳамаи субъектҳои асосии фаъолияти тақрористеҳсоли: аҳоли, соҳибкорон ва давлат мебошад. Дар шароити номутавозунии иқтисодӣ ва таҳдидҳои ҷаҳонишавӣ пеш бурдани сиёсати фаъоли сармоягузорию давлатӣ ба мақсад мувофиқ аст.

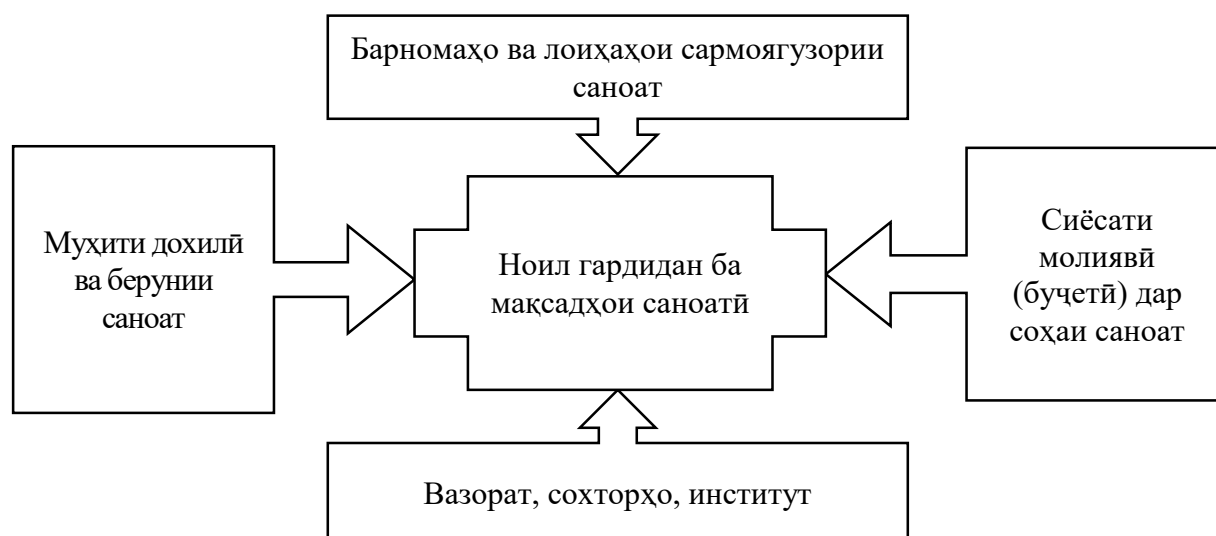
Зери сиёсати давлатии сармоягузорӣ дар қисмати ҷалби воқеии сармоягузорӣ ба соҳаҳои мушаххас, маҷмӯи равишҳо ва қарорҳо фаҳмида мешавад, ки самтҳои истифодаи сармояи асосиро дар соҳаҳои истеҳсолот, муайянкунии институтҳо дар идоракунии раванди ҷалб, банақшагирию ва татбиқи сармоягузорию муайян мегардад, инчунин бо ёрии андоз ва дигар имтиёзҳо барои сармоягузoron дар ин соҳаҳо шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Сиёсати сармоягузорию давлати ҳалқунанда мебошад, зеро он дар соҳаи сармоягузорию «қоидаҳои бози»-и мутамаддинро ба вучуд оварда, ба пурзур гардидани фаъолияти сармоягузорӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии мусоидат мекунад. Он ба тезондани суръати тараққиёти иқтисодиёт, ба вучуд овардани ҷойҳои нави корӣ, амалисозии ҳаракатҳои сохторӣ дар соҳаҳои истеҳсоли моддӣ ва соҳаи хизматрасонӣ дар асоси ҷори намудани техникаю технологияҳои нав равона гардидааст.

Сиёсати сармоягузорӣ дар саноат категорияи иқтисодие мебошад, ки ҷанбаи асосии равандҳои молиявӣю иқтисодии саноатро инъикос намуда, мақсадҳо, вазифаҳо, принципҳо ва ташкилиро дар бар мегирад, ки ба ҳам вобастаанд.

Мафҳуми сиёсати сармоягузорӣ ва мазмуни иқтисодии онро олимон вобаста ба сатҳи субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ, мақсадҳои стратегияи он ва хусусиятҳои механизмҳои татбиқӣ он ба таври гуногун шарҳ медиҳанд.

Оид ба мақсадҳои стратегӣ қайд намуда, инро ёддовар шуд, ки стратегия ҳамчун самти умумии рушди дарозмуддат аст, ки иҷроиши он ин расидан ба мақсадҳои гузошташударо инъикос менамояд. Дар баробари ин, яке аз қисматҳои таркибии стратегияи сиёсати сармоягузорӣ ин сиёсати молиявӣ, институтҳо, сохторҳои соҳавие мебошад, ки мувофиқан барномаҳо, нақшаҳо, лоиҳаҳо ва механизми амаликунандаи саноатро қабул менамоянд. Пешниҳоди мазкурро дар намуди расм чунин тасвир намудан мумкин аст.

Расми 1. Унсурҳои таркибии сиёсати стратегияи сармоягузорию саноат
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Бо таҳлили расми унсурҳои таркибии сиёсати стратегияи сармоягузорию саноат метавон қайд кард, ки занҷираи пайвандкунандаи ноил гардидани саноат ба ҳадафҳои худ ин унсурҳои таркибии мӯҳити дохилӣ ва берунии саноат, барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорию саноатӣ, сиёсати молиявӣ (бучетӣ) дар соҳаи саноат ва вазорат, сохторҳо, институт баромад меунанд.

Барои ноил гардидан ба мақсадҳои саноатӣ ба сифати мӯҳити беруна ва дохилии саноат асосан донорҳои ватанӣ ва хориҷии молиявӣ, инчунин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи саноат баромад менамояд.

Ба сифати барномаҳо ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аслан барномаҳои қабулгардида дар соҳаи саноат ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи саноат дар доираи Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ дар давраи вақти муайян ва он лоиҳаҳои сармоягузориҳое, ки аз тарафи маъмурияти минтақаҳо барои амалигардӣ бо мақсади баробарии рушди минтақаҳо пешниҳод мегарданд, баромад менамояд.

Ба сифати сиёсати молиявӣ (бучетӣ) дар соҳаи саноат, маблағҳои ҷудошуда аз ҳисоби бучети давлатӣ барои рушд ва ҳавасмандгардонии саноат баромад менамоянд. Барои амалигардии лоиҳаҳои сармоягузорӣ аксарияти донорҳои молиявии хориҷӣ кафолати давлатиро талаб менамоянд, маҳз аз ин рӯ, маблағҳои ҷудошуда аз ҳисоби бучети давлатӣ ба амали гардидани миқдори бештари лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи саноат, мусоидат менамояд.

Вазоратҳо, сохторҳо ва институтҳо занҷира ва пешбарандаи сиёсати саноатӣ дар мамлакат мебошанд. Маҳз вазоратҳо, сохторҳо ва институтҳо тавассути муҳокимаронӣ ва таҳлилҳои дурудароз миёни худ мақсадҳои сармоягузорию саноатро муайян менамоянд. Вазоратҳо, сохторҳо ва институтҳо дар раванди сааранокии амалишавии мақсадҳои сармоягузорию саноатӣ ӯҳдадор мебошанд.

Сиёсати сармоягузорӣ асоси стратегияи ояндадори инноватсионӣ ва муҳимтарин василаи татбиқи стратегияи рушди иқтисодии давлат дар шароити ҷаҳонишавӣ мебошад. Ин ҳолат зарурати ҷустуҷӯи самтҳои навро дар ташаккули сиёсати сармоягузорию ба назар дорад, ки роҳи инноватсионии рушди кишварро ҳамчун омил амнияти иқтисодиро таъмин мекард, пешакӣ муайян мекунад.

Ин ҳолат зарурати ҷустуҷӯи самтҳои нави ташаккули сиёсати сармоягузорӣ, ки роҳи инноватсионии рушди кишварро ҳамчун омил амнияти иқтисодӣ таъмин мекунад, муайян мекунад.

Ба ақидаи Гончаренко Л.П. «Сиёсати сармоягузорию корхонаи саноатӣ роҳнамоии умумиро оид ба ташаккули барномаи сармоягузорӣ, интиҳоби лоиҳаҳо ва қабули қарорҳои молиявие, ки ба таҳкими дарозмуддати афзалиятҳои рақобатпазир мусоидат намуда, ноил шудан ба бомуваффақияти ҳадафҳои таъмин менамояд» [4, с. 23].

Ҳадафи стратегияи сиёсати сармоягузорӣ сафарбар ва истифодаи самараноки захираҳои сармоягузорӣ барои татбиқи афзалиятҳои миллӣ ва таҷдиди сохтори иқтисод мутобиқи талаботи бозори дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Мақсади татбиқи Стратегия ва Барномаи зикргардида ташаккули бахши мутавазину илмию таҳқиқотӣ ва низоми самараноки инноватсионии мебошад, ки ба баланд шудани сатҳи технологӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар асоси технологияҳои пешрафта, ворид шудани маҳсулоти инноватсионӣ ба бозорҳои дохилию беруна, афзоиши маҳсулоти ҷойгузину воридотӣ ва ба яке аз захираҳои асосӣ табдил додани устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд. Мувофиқи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 мебоист чунин вазифаҳо ро иҷро намуд:

- «- ҳавасмандгардонии фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ;
- ташаккулёбии базаи меъёрӣ ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ;
- раванасозии иқтисодии илмӣ-техникии мамлакат ба равандҳои инноватсионӣ;
- самаранокии истифодабарии коркардҳои илмӣ-техникӣ ва ихтирооткорӣ;

- ба кор андохтани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ба гардиши хоҷагидорӣ ва тичоратикунони натиҷаҳои фаъолияти илмӣ-техникӣ;
- бунёд ва рушди инфраструктураи инноватсионӣ;
- таъмини молиявии амалишавии чорабиниҳои барномаҳо;
- коркард ва амалинамоии лоиҳаҳои инноватсионӣ» [1, с. 28].

Аммо мавҷуд набудани механизмҳои самарабахши татбиқи афзалиятҳои рушди илмию техникӣ, ки давлат муайян кардааст, инчунин меъёрҳои объективии арзёбии натиҷаҳои фаъолияти ташкилотҳои илмӣ имкон намедиҳанд, ки захираҳо барои дастгирии донишқадаю донишгоҳҳо, мактабҳои илмӣ-педагогӣ ва таъмин намудани тараққиёти пешқадами базаи моддию техникӣ ва кадрҳои онҳо истифода гарданд. Бояд гуфт, ки стратегияи рушди инноватсионӣ, пеш аз ҳама, бояд истеҳсоли устувори донишҳои илмию техникӣ ва татбиқи онҳоро дар фаъолияти истеҳсоли таъмин намояд, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ, баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли ва сифати зиндагии мардум кафолат медиҳад.

Инчунин иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ вазифаҳои худро оид ба фаъолсозии захираҳои молиявӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи зарурӣ иҷро намеkunанд. Ҳалли ин масъалаҳо таҳияи равишҳои нави методологиро дар татбиқи сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва стратегияҳои рушди инвеститсионӣ ва инноватсиониро тақозо менамояд, ки ба вазифаҳои бозсозии иқтисодиёт дар оянда дар шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқ мебошад.

Ба ақидаи мо, ба принципҳои асосии сиёсати сармоягузори давлатҳои иқтисоди кушода дошта инҳо шомиланд:

- паст кардани меъёри фоизи воқеӣ то сатҳи мувофиқи самаранокии сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт;
- гузаронидани ислоҳоти андоз, ки ба назар гирифтани имкониятҳои сармоягузори субъектҳои бозорро дар асоси ба тартиб даровардан, соддагардонӣ ва тачдиди сохториснизоми андози амалкунанда, инчунин такмили сиёсати истеҳлоқӣ;
- гузаронидани ҷамъомадонаи сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва ташаккули заминаҳои ташкилию ҳуқуқии паст кардани хавфҳои сармоягузорӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли, сармоягузори мустақими сармоягузори дохилию хориҷӣ;
- рафъи ихтилофот дар заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ, рафъи монеаҳо барои ворид шудан ба бозори сармоя;
- баланд бардоштани нақши сарчашмаҳои дохилии маблағгузори сармоя ба фондҳои асосӣ, маблағгузори омехтаи давлатӣ-тиҷоратӣ лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ;
- пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ ба сармоягузори хусусӣ ва пурзӯр намудани назорати давлатӣ ба истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ.

Булатов В.В. дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки «Барои пешгирӣ кардани бӯҳрони сармоягузорӣ дар кишвар зарурияти тадбирҳои оқилонаи аз тарафи ҳукумат оид ба эътидол овардани иқтисодиёт, таъсири мақсаднок ба равандҳои такрористеҳсолкунӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, инчунин фаъолсозии сиёсати пулию қарзи пеш меояд. Бартараф кардани бӯҳрони сармоягузорӣ танҳо тавассути қувваи ҳуди корхонаҳо амалан ғайриимкон буда, дастгирии молиявии фаъолсозии сарчашмаҳои берунаи захираҳои сармоявии давлат, аҳоли, бахши бонк, сармоягузорӣ ва дигар фондҳоро талаб менамояд» [2, с. 103]. Ба ин бояд сармоягузори хориҷие, ки омодаанд ба лоиҳаҳои дарозмуддати истеҳсоли сармоягузорӣ кунанд, воридоти сармоя ва технологияро ба роҳ мемонанд, ҳамроҳ намуд.

Дар ин раванд академик Р.К. Раҳимов менависад, ки «Дар хоҷагии халқи мамлакат чунин соҳаҳои ҳастанд, ки барои афзоиши васеи истеҳсолот захира надоранд. Масъалан, хоҷагии қишлоқ асосан метавонад бо роҳи истифода бурдани омилҳои интенсивии афзоиши истеҳсолот тараққиёти худро таъмин намояд. Дар баробари ин, дар давраи ҳангоми гузариш

саноати мамлакат дар бобати тартиб додан ва ба амал баровардани сиёсати саноатӣ дар асоси татбиқи стратегияи самарабахши тараққиёти молиявӣ қазӣ аз ҳисоби истифодаи афзалиятноки афзоиши экстенсивӣ бомуваффақият тараққӣ карда метавонад» [8, с. 61].

Метавон гуфт, ки давлат метавонад ва бояд тамоми эҳтиёҷотро дар сармоягузорӣ, аз ҷумла дар самти инноватсионӣ бо захираҳои худ таъмин намояд. Аммо ӯҳдадор аст, ки қоидаҳои пешбурди тичоратро муқаррар намояд, ки сармояи хусусиро барои сармоягузорӣ ба соҳаҳои технологияи баланд дар ҳамон соҳаҳои равона созад, ки гарчанде бо захираҳои хеле кам ҳам бошад, ҳуди давлат амал мекунад, ташвиқ кунад. Сиёсати сармоягузорию самараноки давлат бо сиёсати истехсоқӣ, сиёсати илмию техник, сиёсат дар муносибат бо хориҷӣ ва ғайра алоқаи зич дорад. Ҳамаи онҳо ҷузъҳои таркибии сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлат буда, бояд аз он сарчашма гиранд ва дар татбиқи он саҳм гузоранд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки сиёсати сармоягузорию бидуни фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар амалӣ кардан ғайриимкон аст. Вазифаҳои аввалиндараҷаи беҳтар намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ барои рушди бахши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар таҳқиқотҳои худ Раҳимов О.Н. ва Сафоев А.К. қайд менамоянд, ки аз инҳо иборатанд:

«– дастгирии давлатии самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёт, ташкили муҳити институтсионалӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодие, ки сармоягузорию ба бахши воқеии иқтисодиёт ҳавасманд менамояд;

– ба тартиб даровардани тартиби танзими фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамаи шаклҳои моликият;

- кӯмаки ҳамаҷониба ба тичорат, қорӣ намудани низоми ҳавасмандгардонии андозӣ ва гумруқӣ барои сармоягузорию хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии ҳифзи судии ҳуқуқи сармоягузорию ва соҳибкорон, азнавсозӣ ва рушди объектҳои инфрасохтори истехсоли, азнавсозии соҳаи коммуналӣ, сармоягузорӣ ба объектҳои иҷтимоӣ, дастгирии мақсадноки лоиҳаҳо оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт ва азнавсозии низоми судӣ. Ташаққули механизмҳои тақмили сиёсати давлатии сармоягузорӣ омили асосии гузариш ба рушди устувори иқтисодиёт мегардад» [7, с. 122].

Дар айни замон маҳз азнавсозии сохтори иқтисодиёти Тоҷикистон бо таваҷҷӯҳ ба сохтори талаботи истеъмолӣ бояд ба афзалиятҳои сиёсат дар соҳаи азнавсозии иқтисодиёт, азнавсозии сохтори соҳаҳои саноат бо истифода аз технологияҳои сарфаи захираҳо ва пешсафии рушди содироти маҳсулот илмталаб нигаронида шавад.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки татбиқи ҷунин самтҳои афзалиятнок танҳо дар сурати татбиқи сиёсати устувори давлатӣ бо истифода аз танзими фаъоли иқтисодӣ, ҳангоми ҳавасмандгардонии раванди ташаққули механизмҳои анғезаи рафтори иқтисодӣ аз ҷониби субъектҳои бозорӣ хизматрасониҳои инноватсионӣ ва фаъол намудани механизмҳои сармоягузорию фаъолияти инноватсионии корхонаҳо имконпазир аст. Самтҳои муҳимтарини таҳияи стратегияи мутобикгардонии рушди идоракунии равандҳои сармоягузорӣ дар шароити татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- самти сиёсати давлатии сармоягузорӣ ба соҳаҳои илмталаб ҳангоми муваққатан бунёди фазои мусоиди инноватсионӣ;

- тамаркузи фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳо, иттиҳодияҳо, паркҳои технологӣ ва ғайра;

- бо истифода аз механизми мубодила барои суръат бахшидан ба рушди равандҳои сармоягузорӣ бо фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ, муҳити институтсионалӣ-ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ барои фаъолияти мустақилонаи инноватсионии субъектҳои сҳоҷагидорӣ.

Ин имкон медиҳад, ки дар ояндаи наздик талаботи бозорӣ истеъмолӣ қонеъ гардонида шуда, механизми қарзидии корхонаҳо ва нархгузорӣ ба маҳсулоти илмталаби самти афзалиятнок равона гардад. Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки дар ин моликияти давлатӣ, низоми возеҳи инноватсионие, ки ба дастгирии давлатии инноватсия ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо, ҳамчун омили рушди

иқтисодиёти кишвар нақши калиди мебозад. Дар соҳаи кишоварзӣ махсусан дастгирии давлатӣ ба маҳсулоти дорои сифати баланд зрур аст, ки бояд бартарии рақобатпазирии сатҳи баландро ташкил диҳад. Унсурҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ дар ин соҳа бояд инҳо бошанд:

- дастгирии корхонаҳои кишоварзӣ, ки унсури рушди иқтисодӣ доранд;
- сармоягузориҳои маблағҳои давлатӣ барои рушди соҳаҳои инфрасохтор, ки аз салоҳияти сармоягузориҳои хусусӣ берун аст;
- барқарор намудани мутаваззини пардохт, ки бидуни он ягон корхона ва фуруш (фуруш) мазмуни худро гум мекунад.
- восстановление контактно-платежной дисциплины, без чего любое предприятие и сбыт (реализация) теряют смысл.

Ба ақидаи як қатор таҳқиқотгарони хориҷии рус Виленский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А., Игонина Л.Л., Сергеев И.В., Веретенникова И.И. ва Яновский В.В. «Сиёсати сармоягузорӣ ҳамчун комплекси чорабиниҳои мусоидаткунандаи ҷолибияти сармоягузорӣ ба саноат мебошад» [3, с. 888; 6, с. 478; 9, с. 400]. Муаллифон аслан ба як қатор чорабиниҳои мусоидаткунандаи ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи саноат тавачҷӯх менамоянд.

Ба андешаи мо, тамоми чорабиниҳои стратегӣ бояд дар заминаи дурнамои рушди иқтисодиёти кишвар дар умум сурат гирад, аз ин рӯ, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар қисмати муайян кардани ин дурнамои рушд аҳамият калон доранд.

Бо мақсади гурӯҳбандии чорабиниҳо дар механизми стратегияи сармоягузорӣ оид ба ҷалби воқеии сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат ва муаммоҳо оид ба мундариҷаи хусусияти чорабиниҳо зарурияти ба гурӯҳҳо ҷудо намудан ба миён меояд:

- дар соҳаи танзими меъёрӣ-ҳуқуқии фаъолияти ташкилоту корхонаҳо;
- дар соҳаи ташкили ҷалби сармоягузориҳои воқеӣ ба ташкилоту корхонаҳо;
- дар соҳаи таъмини ахбороти сармоягузорон дар бораи ташкилоту корхонаҳои минтақа;
- дар соҳаи ҳавасмандгардонии иқтисодии ҷалби воқеии сармоягузорӣ ба ташкилоту корхонаҳо;
- дастгирии давлатӣ дар барқарорсозии муносибатҳои шарикӣ миёни корхонаҳо (ташкilotҳо) ва сармоягузорон;
- дар соҳаи мусоидати давлати оид ба пешбурди молу хизматрасониҳои соҳаи саноати мамлакат ба бозор;
- дигар чорабиниҳои иловагӣ.

1. Дар соҳаи танзими меъёрӣ-ҳуқуқии фаъолияти ташкилоту корхонаҳо

Чорабини дар ин соҳа рушди ҳуқуқии таъмини раванди сармоягузорӣ ва фаъолсозии онро барои ҷалби сармоя ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий таъмин менамояд. Дар ин раванд зарурияти ҳавасмандгардонии бунёди нави истеҳсолот дар асоси қудрати истифоданашудаи корхонаҳо ба миён меояд.

2. Дар соҳаи ташкили ҷалби сармоягузориҳои воқеӣ ба ташкилоту корхонаҳо

Чорабини дар ин самт таъмини ҳамроҳангсозии амиқи амалҳои байни мақомотҳои қудратии давлатӣ, ки тавассути озмунҳои ташкilotҳои қарзӣ, ширкатҳои консалтингӣ, сугуртавӣ ва лизингӣ ва ҳуди корхонаҳо дар асоси асоснокии иқтисодӣ ва ғойаи мутақобила ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои тасдиқшуда интиҳоб мегарданд, фаҳмида мешавад.

Инчунин зарурияти фаъолсозии фаъолияти шарикӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷ аз мамлакат (дар мамлакатҳои аъзои ИДМ ва Аврупо (Англия, Олмон ва дигарон)) бо сармоягузориҳои потенциалии хориҷии омодаи гузоштани сармояи худ ба соҳаи саноати мамлакат мебошад.

Ин баргузории чорабиниҳои таблиғотӣ ва имичиро дар назар дорад, ки ба оммавӣ гардонидани иқтидори саноатӣ ва имкониятҳои сармоягузории кишвар нигаронида шудаанд.

3. Дар соҳаи таъмини ахборотии сармоягузoron дар бораи ташкилоту корхонаҳои минтақа

Чорабини дар ин самт гирифтани иттилооти оперативӣ ва мукаммали сармоягузорӣ дар бораи вазъи корхонаҳои соҳаҳои мухталифро (пурраномаи солонаи маълумот оид ба ин масъала) дар назар дорад. Дар ин ҷо фаъолияти оморӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ зарур аст, ки дар навбати аввал дурустии ин маълумотро ва дуввум муайян намудани тамоюлҳои тараққиёти соҳаҳои саноатро умуман дар мамлакат таъмин намояд.

Барои ин давлат бояд барои таъсис ва оптимизатсияи маҳзани маълумоти бисёрсатҳа, ки дар асоси принципҳои ташаккули дархостҳои мураккаб сохта шудааст, кори душвореро анҷом диҳад. Зарур аст, ки автоматикунонии ҳамаҷонибаи равандҳои ҷамъоварӣ, коркард ва паҳн кардани иттилооти зарурии иқтисодӣ, ки бевосита барои сармоягузорони эҳтимолӣ пешбинӣ шудаанд, амалӣ карда шавад.

Кӯмак ва мусоидати маъмурияти минтақаҳо ба ширкатҳои тичоратии машваратӣ, фирмаҳо барои тартиб додани бизнес-нақша, институтҳои лоихакашӣ зарур аст. Вазифаҳои мушаххаси таъмини иттилоотии фаъолияти сармоягузорӣ аз инҳо иборатанд: ҷамъоварӣ, коркард ва навсозии маълумот дар бораи қонунгузорӣ, вазъи бозор, дурнамои рушди иқтисодӣ ва соҳаҳои алоҳида, дар бораи нақшаҳои корхонаҳо ва ғайра.

Корхонаҳои кишвар бояд бо маълумоти таҳлилий дар бораи сармоягузорони эҳтимолӣ таъмин карда шуда, баррасии бозори пешниҳодҳо ва лоихаҳои сармоягузории онҳо омода карда шавад.

Ҳамин тавр, хизматрсониҳои ахборотӣ-машваратии ширкат таъмин мегардад.

4. Дар соҳаи ҳавасмандгардонии иқтисодии ҷалби воқеии сармоягузорӣ ба ташкилоту корхонаҳо.

Чорабини дар ин самт кӯмаки давлатро дар рушди қисматҳои молиявӣ-қарзӣ ва дастгирии сармоягузорӣ ба соҳаҳои саноат дар назар дорад. Яке аз самтҳои муҳимтарини чорабинӣ ин таҳия ва татбиқи барномаи мақсадноки сармоягузорӣ мебошад. Ғайр аз ин, зарурияти таъмини пешниҳодӣ субсидияҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ дар қисмати фоизи меъёри қарзҳои ҷалбшуда ба соҳаи саноат ба миён меояд.

Манфиати сармоягузорони потенциалиро метавон тавассути таъмини кафолати бучети давлатӣ, додани имтиёзҳои андозӣ ба сармоягузорони потенциалӣ ба соҳаи мушаххаси саноат ба даст овард. Ҳатто бо додани қарзҳои бучетӣ маблағгузории лоихаҳо истифода аз технологияҳои илмӣ пешқада дар ин соҳа.

Албатта, вазифаи аввалиндараҷаи корхонаҳои дилхоҳ соҳаҳои саноатӣ ин иваз кардани дастгоҳу таҷҳизотҳои фарсуда, автоматикунони раванди истеҳсолот, зиёд кардани майдони истеҳсолӣ бо васеъкунии ҳелҳои гуногуни маҳсулот мебошад. Ба давлат зарур аст, ки маблағгузорию ба фондҳои асосии корхонаҳо дар асоси истифодаи схемаҳои лизингӣ ё истифодаи схемаҳои, ки аз лизинг бармеоянд, инкишоф диҳад.

Асоси тараққиёти устувори хоҷагии халқро корхонаҳои саноатӣ ташкил медиҳанд:

- корхонаҳои саноатӣ аксаран субъектҳои хоҷагидорӣ калон ва субъектҳои хоҷагидорӣ нисбатан калонҳаҷм мебошанд, ки қисми асосии даромадҳои андоз ва дигар даромадҳои бучети давлатиро ташкил медиҳанд;

- корхонаҳои саноатӣ аксаран шахрсозӣ буда, фаъолияти онҳо суботи иҷтимоиро таъмин менамояд;

- корхонаҳои саноатӣ дар истеҳсол ва ҷорӣ намудани инноватсия бештар қобилият доранд.

5. Дастгирии давлатӣ дар барқарорсозии муносибатҳои шарикӣ миёни корхонаҳо (ташкilotҳо) ва сармоягузoron

Барқарор ва инкишоф додани муносибатҳои шарикӣ мустақим бо минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин давлатҳои хориҷӣ яке аз шаклҳои самарабахш ва мушаххасӣ ҳамкорӣ мебошад. Дар тӯли солҳо чунин муносибатҳо ба вучуд омадаанд, вале ҳоло зарур аст, ки ҳам дар ҷустуҷӯи шарикони нав ва ҳам ҳамкориҳои мавҷударо фаёл гардонем, онҳоро ба сатҳи сифатан нав, аз ҷиҳати мазмун ва самаранокӣ баландтар гузаронем, ки ин имкон медиҳад:

- ба роҳ мондани робитаҳои корхонаҳои саноатӣ бо сармоягузориҳои эҳтимолӣ тавассути иштирок дар намоишгоҳҳо, форумҳо ва ғайра;

- пайдо кардани шарикони хориҷӣ дар хориҷа, аз ҷумла бо истифода аз низомҳои нави иттилоотӣ;

- мусоидат намудан дар ташкили ташрифи сафарҳои кории сармоягузориҳои хориҷӣ.

Таҳияи барномаи ҳамкорӣ бо давлатҳои хориҷӣ лаҳзаи мусбӣ ҳукумат хоҳад буд, чунки татбиқи яқояи он ҳалли проблемаҳои сармоягузориҳои корхонаҳои (ташкilotҳо) мамлакатро таъмин мекунад.

6. Дар соҳаи мусоидати давлати оид ба пешбурди молу хизматрасониҳои соҳаи саноати мамлакат ба бозор.

Барои бомуваффақият ба амал баровардани чорабиниҳои ин соҳа зарурияти гузаронидани мониторинги иқтисодӣ дар байни корхонаҳои соҳаҳои афзалиятноки саноат бо мақсади муайян намудани навъҳои дурнамоӣ маҳсулот, инчунин муайян намудани корхонаҳои дурнамоӣ содиркунанда зарур аст.

Муҳимтарин шартӣ таъмини самаранокии фаъолияти пешбурди молу хизматрасонӣ ба бозорҳои хориҷӣ ин гузаронидани арзёбии омодагии корхонаю ташкilotҳо ба кор дар бозорҳои хориҷӣ мебошад. Ин муайян кардани иқтидори корхонаҳоеро дар назар дорад, ки молу хизматрасониҳои пешниҳодшуда ё содиршавандаро бо афзалиятҳои ҷиддии рақобатӣ таъмин хоҳанд кард.

Инчунин, як воситаи муҳими пешбурди молу хизматрасониҳои корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои хориҷӣ ин ташкили конферонсҳо, семинарҳо мебошад, ки ба ҷалби таваччуи муҳимтарин гурӯҳҳои мақсаднок – содиркунандагони эҳтимолӣ ва намояндагони ширкатҳои хориҷӣ, ки мехоҳанд робита бо истеҳсолкунандагони ватанӣ барқарор кунанд, инчунин ширкатҳои машваратӣ ва ғайраҳо равона гардидааст.

7. Дигар чорабиниҳои иловагӣ.

Ба дигар чорабиниҳои иловагӣ мебоист таъмини дарозмуддати рақобатпазирии молу хизматрасониҳои соҳаи саноатро мансуб донист.

Ба чорабиниҳои дигар мебоист таъмини рақобатпазирии дарозмуддати молу ва хизматрасониҳои соҳаи саноатро зарур шуморид. Муайян намудани заминаҳои таъмини суръати баланди рушди фаъоли ба содирот нигаронидашуда, амалӣ намудани маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқамандро талаб менамояд, ки ба ташаккули низоми самараноки омодаسازی кадрҳо ҷиҳати таъмини фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои саноатӣ нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар ҳулосаи таҳлили параграф мӯҳим аст қайд намоем, ки ташаккулёбии сиёсати сармоягузориҳои мамлакат аз мақсадҳои сармоягузориҳои стратегияи умумии рушди саноати мамлакат бар меояд ва умуман баъд аз таҳлил, чунин ҳулосабарори намудан мумкин аст.

1. Дар ҷалби сармоя таъмини суботи сиёсӣ ва қонунгузорӣ, ҳадафмандона оғаҳонидани ҷомеа аз натиҷаи тадбирҳои андешидашуда оид ба беҳтар намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ нақши муҳим дорад, ки ин бояд ба сармоягузориҳои эҳтимолӣ сигнали мусбӣ диҳад. Татбиқи тавсияҳои пешниҳодшуда соҳаи сармоягузориҳои давлатӣ моро ба зинаи сифатан нав бардошта, ба рушди иқтимоию иқтисодӣ ва технологияи он мусоидат хоҳад кард.

2. Қайд кардан мумкин аст, ки сиёсати давлатии сармоягузорӣ ҳамчун асоси фаъолияти иқтисоди инноватсионии он нақши калидиро мебозад. Дар шароити муосир,

хангоми дар арсаи байналмилалӣ чорӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ ҳамаи давлатҳо хуб дарк намудаанд, ки рушди иқтисодиёти миллиро бе ҷалби технологияҳои баландсифат имконнопазир аст, аз ин рӯ, давлатҳои ҷаҳон асосан бо ба даст овардани неруи таҷҳизотҳои баланди технологӣ равона мегарданд, ки ба рушди босуръати ҳаёти хоҷагидорӣ мусоидат мекунанд.

3. Вазъи имрӯзаи саноат дар Тоҷикистон ба сармоягузори байналмилалӣ эҳтиёҷ дорад, бахусус сармоягузори давлатӣ нақши асосӣ дорад. Давлат ба бунёди лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ дар баҳши саноат манфиатдор аст, зеро сатҳи пасти ҷолибияти сармоягузори мамлакат ва мавқеи ҷуғрофӣ он аз шароити номусоиди иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад. Илова бар ин, сабабҳои дигари ин вазъ – монеаҳои маъмурӣ, фасодкорӣ, инфраструктураи сустрӯшдӯфта, бюрократизм, ноустувории мақомотҳои қудратӣ дар ҳалли мушкилоти асосии иқтисодӣ, рақобатпазирии нокомил ва баҳши хусусӣ низ ҳастанд. Ҳукумати мамлакат тавассути сармоягузори давлатӣ лоиҳаҳои нави сармоягузори дарозмуддатро таҳия мекунад. Азбаски ҷалби лоиҳаҳои сармоягузори дарозмуддат барои давлат мушкил аст, аз ин рӯ, Ҳукумат ба ҷуз аз сарчашмаҳои берунии сармоягузорӣ тавассути сармоягузори давлатӣ ба лоиҳаҳои афзалиятнок сармоягузори ҷалб намуда, сармоягузори давлатиро ба самтҳои Барномаҳои давлатии сармоягузорӣ ва дар барномаҳои дарозмуддати сармоягузорӣ дар соҳаҳои, ки афзалияти баландтарин мебошанд, равона менамояд.

АДАБИЕТ

1. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 // Бо қарори Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми апрели соли 2011, №227 тасдиқ гардидааст. С. – 28.
2. Булатов В.В. Экономический рост и фондовый рынок. В 2-х томах. Том 1 / В.В. Булатов - М.: изд-во «Наука», - 2004. - Стр. – 103.
3. Виленский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов. Теория и практика: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2002. – 888 с.
4. Гончаренко Л.П. Инвестиционная политика. М., - 2009. - С. - 23.
5. Зайцева Е. Зарубежный опыт реализации государственной инвестиционной политики и возможности его адаптации в Беларуси / Е. Зайцева // Банкаўскі веснік. - Сакавік 2018. - С. 33-46.
6. Игонина Л.Л. Инвестиции: учеб. пособие / под ред. проф. В.А. Слепова. – М.: Юристъ, 2002. – 478 с.
7. Рахимов О.Н., Сафоев А.К. Инновационно-инвестиционная стратегия развития Республики Таджикистан в условиях глобализации// Монография. 2017г. 122 с.
8. Рахимов Р.К. Теоретические вопросы стратегии развития экономики Республики Таджикистан в переходный период//Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2001. - №2. - С. – 61.
9. Сергеев И.В., Веретенникова И.И., Яновский В.В. Организация и финансирование инвестиций [Текст]: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 400 с.
10. Investment Policy Framework for Sustainable Development. - Geneva: UNCTAD. - 2015. - 157 p.
11. OECD. Policy Framework for Investment 2015 Edition. - Paris: OECD Publishing. - 2015. - 135 p.

Турахонова Ю.Ш.

МУАЙНСОЗИИ МАВКЕИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИЧОРАТӢ ДАР НИЗОМИ БОНКӢИ КИШВАР

Дар мақола муайнсозии мавкеи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар низоми бонкии кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз тарафи муаллиф нисбати рушди минбаъдаи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, муайнсозии мавкеи низоми бонкӣ инчунин муайнсозии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар иқтисодиёти миллӣ пешниҳод карда шудааст. Муаммоҳои баҳодиҳии сатҳи амалигардонии амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ ва вазифаҳои аввалиндараҷаи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ баҳо дода шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки муайнсозии мавкеи фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаи муҳим ва афзалиятдошта баҳисоб рафта аз фаъолияти рақобатпазири низоми бонкӣ рушди минбаъдаи мамлакатро баҳо додан мумкин аст.

Калимаҳои калидӣ: вазифаҳои бонкӣ, бонкҳои тичоратӣ, низоми бонкӣ, рақобатпазирии низоми бонкӣ, мавкеи низоми бонкӣ, низоми бонкӣ, рушди низоми бонкӣ, баҳодиҳии фаъолияти бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ.

Турахонова Ю.Ш.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОЛОЖЕНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ СТРАНЫ

В статье рассматривается ключевая роль коммерческих банков в банковской системе страны. Автор предлагает дополнительно разработать деятельность коммерческих банков, позиционное определение банковской системы, а также определение деятельности коммерческих банков в народном хозяйстве. Оценены проблемы оценки уровня реализации банковских операций и услуг и приоритеты коммерческих банков. Автор приходит к выводу, что позиционное определение деятельности коммерческих банков в банковской системе Республики Таджикистан является одним из важнейших и приоритетных вопросов, а конкурентное развитие банковской системы может дать оценку дальнейшему развитию экономики страны.

Ключевые слова: банковские функции, коммерческие банки, банковская система, конкурентоспособность банковской системы, положение банковской системы, банковская система, развитие банковской системы, оценка банковской деятельности, банковские операции, банковские услуги.

Turakhonova Y.Sh.

DETERMINATION OF THE POSITION OF COMMERCIAL BANKS IN THE BANKING SYSTEM OF THE COUNTRY

The article discusses the key role of commercial banks in the country's banking system. The author proposes to further develop the activities of commercial banks, the positional definition of the banking system, as well as the definition of the activities of commercial banks in the national economy. The problems of assessing the level of implementation of banking operations and services and the priorities of commercial banks are assessed. The author comes to the conclusion that the positional definition of the activities of commercial banks in the banking system of the

Republic of Tajikistan is one of the most important and priority issues, and the competitive development of the banking system can assess the further development of the country's economy.

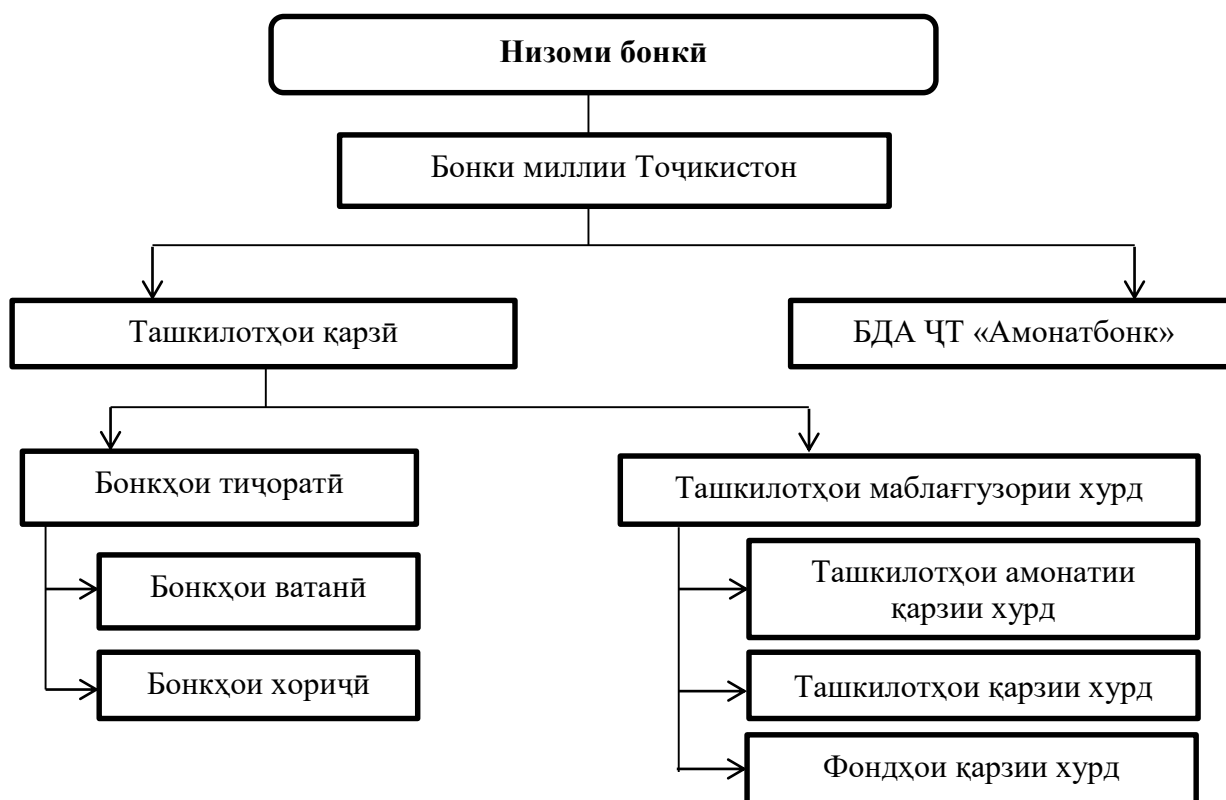
Key words: banking functions, commercial banks, banking system, competitiveness of the banking system, position of the banking system, banking system, development of the banking system, evaluation of banking activities, banking operations, banking services.

Бонкҳо воҳиди асосӣ дар сохторҳои ташкилии муомилоти пулӣ мебошанд. Онҳо дар расонидани воситаҳои пулӣ аз қарздиҳандагон ба қарзгирон ва аз фурушандагон ба харидорон нақши миёнаравро мебозанд [2;5;6].

Бояд гуфт, ки бонкҳо гуногунанд: марказӣ, ки мақсади асосиашон гирифтани фоида нест ва тичоратӣ, ки бо мақсади гирифтани фоида аз ҷониби шахсони алоҳида таъсис дода шудаанд.

Моҳияти низоми бонкӣ барои иҷтисодиёт беандоза бузург мебошад. Беҳуда нест, ки низоми бонкиро ба рағҳои хунгузари иҷтисодиёт шабоҳат медиҳанд. Низоми бонкӣ соҳаҳои истеҳсолот, тақсимот ва истеъмолотро ба ҳам мепайвандад. Аз нуқтаи назари Олимони соҳаи иқтисодиёт ҳамчун ячейкаи асосии иқтисодиёт баҳо дода мешаванд фаъолияти бонкҳои тичоратӣ дар ашроити иқтисодиёти ҷаҳонишуда [1;5;6].

Ҳамон қадаре ки пояҳои низоми бонкӣ устувор бошанд, сатҳи некӯаҳволии ҳар як шаҳрванд ва обрӯи нуфузи кишвар дар арсаи байналмилалӣ болотар меравад. Ба таъбири дигар, фаъолияти самараноки низоми бонкӣ яке аз омилҳои муҳити таъмини амнияти истиқлолияти давлат мебошад [1;4;6].

Расми 1. Сохтори низоми бонкии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: дар асоси адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби муаллиф сохта шудааст

Дар шароити муосир бонкҳои тичоратӣ бо гузаронидани амалиётҳои гуногуни ананавӣ ва замонавии бонкӣ фаъолияти худро амали намуда раванди амалиётгузаронии

хешро бо истифода аз системаҳои замонавии бонкдорӣ боз ҳам пурқувват намуда истодаанд. Хизматрасонии бонкӣ дар шароити имрӯза ин натиҷаи меҳнати пурмаҳсули командони бонкро дар ҷараёни хизматрасонӣ ба мизочони бонк ва конёгардонидани талаботҳои онҳоро мефаҳмонад [1;3].

Ҷар як давлати алоҳидаро лозим меояд, ки барои ба ҷо мондани иқтисодиёти худ ва барои дуруст ба роҳ мондани кори амалии истеҳсолоти дохилӣ, кори низоми бонкии худро ривоч диҳад.

Ҷамчунин барои танзими дурусти гардиши пул, Бонкҳои пурқувват лозим мебошанд. Инчунин, низоми бонкӣ дар ҷамъсозии ташкили муомилоти пулӣ нақши бениҳоят калон мебозад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бараъло мушоҳида карда мешавад, ки низоми бонкӣ яке аз воситаҳои асосии танзими бозори молиявии мамлакат ба шумор меравад. Тараққиёти кори низоми бонкӣ яке аз асосҳои муҳими воситаи танзими механизми бозорӣ ҳисобида мешавад.

Ҷар як мамлакати мустақил, дунявӣ, ки бо усулҳои иқтисоди бозоргонӣ пеш меравад бояд низоми инкишофёфтаи бонкӣ дошта бошад. Ба сатҳи инкишофи низоми бонкӣ омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

1. Омилҳои иқтисодӣ - ин аз сатҳи инкишофи муносибатҳои пулӣ дар шароити иқтисодиёти бозоргони вобастаги дорад.

2. Омилҳои сиёсӣ- ин аз вазъи оромии мамлакат вобаста мебошад.

3. Омилҳои ҳуқуқӣ- қабули дастурамалҳо, қонунҳо, қарорҳои ғайриқонунӣ бонкӣ, ки мувофиқи талаботҳои иқтисодиёти бозоргони бошад.

4. Тамоюли технологияи бонкӣ - ин аз мучаҳҳаз будани ташкилотҳои қарзӣ бо технологияи ҳозиразамони бонкӣ вобастаги дорад.

5. Рақобати байнибонкӣ - доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии баланд дар бозори бонкӣ.

Бонкҳои тижоратӣ ҳамчун миёнаравии молиявӣ яке аз вазифаҳои асосии онҳо миёнарав будан байни қарздиҳандагон ва қарзгирандагон мебошад ва нақши асосии бонкҳо дар иқтисодиёт аз ин ҳисоб сарчашма мегиранд.

Ҷаъолияти бонкҳои тижоратӣ гуфта ҷаъолият намудани бонкҳои тижоратиро дар назар доранд, ки бо риояи талаботҳои қонунгузори бонкии ҳозиразамон ҷавобгӯ амал мекунанд.

Бонкҳои тижоратӣ дастаи пулҳоро хизматрасони намуда нақши онҳо аз он иборат аст, ки низоми иқтисодиёти бозорӣ, саноат, савдо, сектори молиявии ғайрибонкӣ, давлат ва аҳоли ва дигар соҳаҳоро аз маблағҳои пулӣ таъмин менамояд. Агар бонкҳои тижоратиро аз ҳолати қаноатманднамои талаботҳои ҷамъияти дида бароем он гоҳ бонк дар он ҷое буда метавонад, ки хизматрасонии зиёд ба он мавҷуд бошад [1;4].

Моҳияти ҷаъолияти бонкҳои тижоратӣ ҳамчун ташкилоти тижоратие, ки вазифаҳо ва амалиётҳои муайянро иҷро мекунад, нақши худро дар тартиби ташкилоти он, сохтори аппарати идоракунӣ мегузаронад. Зеро сохтори бонкҳои тижоратӣ маҷмуи қисматҳои бонкро фаҳмидан зарур аст, ки ҷаъолияти вайро таъмин менамоянд.

Ҷадвали 1. Вазифаҳои асосии ҷаъолияти бонкҳои тижоратӣ

Вазифа	Мазмун
Ташкили пул	Механизми қарзӣ барои ташкил намудани пулҳои ғайринақдӣ мусоидат менамояд.
Азнав-таксимотӣ	Бонкҳо бо гузаронидани амалиётҳои депозитӣ ва амалиётҳои ҷойгиркунии воситаҳои ҷалбардашуда сармояҳоро аз як қисми соҳаҳои иқтисодиёт ба соҳаҳои нисбатан самаранок тақсим мекунанд.
Ҷисоб-баробаркунӣ	Бонкҳо ҳисоббаробаркуниҳоро таъмин намуда, супориши мизочонро аз он ҷумла бонкҳои муросилотӣ ва дигар субъектони иқтисодиро аз рӯи иҷроиши пардохтҳо иҷро мекунанд.

Назоратӣ	Бонкҳо ҳамчун танзимкунандаи талабот ва таклифоти пул дар иқтисодиёт мебошанд. Бонкҳо вазифаи миёнарави сиёсати пулиро қарзиро иҷро намуда, дар амалиётҳои эмиссионӣ ва танзими бонкӣ иштирок мекунад.
Миёнаравии молиявӣ	Бонкҳо ҳамчун миёнарав дар иҷрои хизматрасониҳои молиявӣ иштирок мекунад.

Манбаъ: расмро муаллиф дар асоси маълумотҳо тартиб додааст.

Сиёсати фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ба шумораи нақшаҳои стратегии бонки тичоратӣ дохил мешавад. Вай мақсадҳои дарозмуддати роҳҳои инкишофи бонк ва маҷмӯи чораҳои амалӣ гардонидани онҳоро муайян мекунад [4;6].

Мақсадҳо нуктаи назари ибтидоиро барои инкишофи бонк муайян мекунад. Ҳамчун бонки тичоратӣ бонк бояд ба чунин фаъолият таъя намояд, ки бо вай ғоида орад. Андозаи ғоида бошад аз ҳаҷм ва сохтори активҳо ва пасивҳо, ҳаҷми даромад ва хароҷотҳо самаранокии фаъолияти бонк вобаста аст. Этимодияти бонк ин тавсифоти чуқури сифатноки фаъолияти вай мебошад, ки дар давоми тамоми давраҳои амалкунии вай пайдо мешавад. Меъёрҳои этимодияти бонк инҳоянд: ҳаҷми кофигии сармояи худӣ, сифати активҳо, бозорگیرӣ, даромаднокӣ, сифати идоракунии бонкӣ [1;6].

Дар баробари мақсадҳои иқтисодии рушд сиёсати бонкӣ инчунин ҷои бонки муайянро дар ҳалли масъалаҳои умумии хоҷагӣ муайян мекунад. Фаъолон дар ҷараёнҳои иқтисодӣ иштирок карда бонк метавонад ҳаматарафа вусъат ёбад, ки ҳавасмандгардонии рушди истеҳсолот ва муомилоти маҳсули ба вучуд оварда ва ҳамкори дар мустаҳкамкунии устувории арзи пулиро дар назар дорад.

Мақсади сиёсати фаъолияти бонкҳои тичоратӣ бояд ба қонеъгардонии манфиатҳои аъзоёни коллективӣ, ки мақсадҳои иқтисодиро дар фаъолияти бонк татбиқ мегардонанд, равона шуда бошанд.

Дар байни чунин мақсадҳо хусусияти қонеъгардонии талаботҳои моддӣ, пешравии мартабаи шахсии қормандон, қонеъ гардонии талаботҳои фардӣ мавҷуданд.

Бонки тичоратӣ элементи фаъоли иқтисоди бозорӣ мебошад. Вазифаи асосии бонк аз он иборат мебошад, ки маблағҳои дар як муддат озодро ҷамъ намуда онро ба қарз пешниҳод менамояд. Бинобар он бонкҳои тичоратӣ ба худ бонки қориери тасавур менамоянд, ки ба муштариёни худ қарздиҳандагон ва қарзгирандагон хизмат расонида, аз ҳисоби фарқи ғоизҳои онҳо воситаҳои пулии худро ба даст меорад [2;4].

Муштариёни бонкҳои тичоратӣ асосан қарздиҳандагон ва қарзгирандагон ба ҳисоб мераванд.

Нақши асосии бонки тичоратӣ аз он иборат аст, ки дар байни қарздиҳандагон ва қарзгирандагон миёнаравӣ намуда, қисми асосии ҳамаи воситаҳои пулии иқтисодиёти мамлакатро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 26 декабри соли 2021
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018
4. Курбонова Ф.Х. Менечменти бонкӣ. Комплекси таълимӣ - методӣ. Душанбе 2018. 207 саҳ.
5. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник

Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.

6. Шариф Раҳимзода. Китоби дарсӣ Муомилоти пулӣ ва қарз. ш. Душанбе, «Эрграф», 2018.- 516с.

УДК: 336:336.7(575.3)

Саъдуллозода С.С.

КОНСЕПСИЯИ РУШД НИЗОМИ БОНКӢ ВА ТАЪМИНСОЗИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ ОН

Дар мақола вазъи муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, концепсияи рушд низоми бонкӣ ва таъминсозии устувории молиявии он бо модели ва дурнамоии он нишон дода шудааст. Зимнан бояд вазифаи танзими ҳимояи кафолатдиҳии манфиатҳои ҳиссагузoron ҷоннок гардида, афзоишдиҳии дучанди суғуртанамоии пасандозҳо пешбинӣ шуда, ҳаҷми фондҳои захиравӣ зиёд карда карда шавад. Бонки миллии Тоҷикистон бояд мунтазам фаъолияти бонкҳоро идора намуда, вазифаи танзимнамоии бахши бонкӣ, инчунин назорати бонкӣ ва аудитиро ҷоннок намояд. Таҳлил гузаронида шудааст дар матритсаи коэффисиентҳои чуфт, муодилаҳои регрессия вобаста аз вақт ва пешгуи нишондиҳандаҳои устувории молиявии бонкҳои тичоратӣ то давраи солҳои 2030 (бо млн. сомонӣ). Дар натиҷаи таҳқиқ хулосабардори ва навгонии илмӣ ошкор карда шуда аст.

Калидвожаҳо: сиёсати пулӣ-қарзӣ, сармоякунонӣ, нақдҳо, саҳмгузориҳо, гарав, амвол, амалиётҳои бозтамвилӣ, захираҳо, концепсия.

Саъдуллозода С.С.

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ И ЕЕ УСТОЙЧИВОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

В статье показано современное состояние банковской системы Республики Таджикистан, концепция развития банковской системы и обеспечения ее финансовой устойчивости с ее моделью и перспективами. Привидится, что необходимо усилить работу по регулированию защиты интересов акционеров, предусмотреть удвоение страхования вкладов и увеличить размер резервных фондов. Национальному банку Таджикистана следует регулярно управлять деятельностью банков и активизировать работу по регулированию банковского сектора, а также банковскому надзору и аудиту. Анализ выполнен в матрице парных коэффициентов, уравнений регрессии в зависимости от времени и прогноза показателей финансовой устойчивости коммерческих банков на период до 2030 года. В результате исследования были выявлены выводы и научная новизна.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, инвестиции, денежные средства, инвестиции, залог, имущество, операции рефинансирования, ресурсы, понятие.

Sadullozoda S.S.

THE CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM AND ITS SUSTAINABLE FINANCIAL SYSTEM

The article shows the current state of the banking system of the Republic of Tajikistan, the concept of the banking system development and ensuring its financial stability with its model and prospects. It will be seen that it is necessary to strengthen the work to regulate the protection of shareholders' interests, to provide for a doubling of deposit insurance and to increase the size of reserve funds. The National Bank of Tajikistan should regularly manage the activities of banks and intensify efforts to regulate the banking sector, as well as banking supervision and audit. The analysis is carried out in a matrix of paired coefficients, regression equations depending on time and forecast of indicators of financial stability of commercial banks for the period up to 2030. As a result of the study, conclusions and scientific novelty were revealed.

Key words: monetary policy, investments, funds, investments, collateral, property, refinancing operations, resources, concept.

Основой развития и управления коммерческим банком является система планирования, основным элементом которой является Концепция банка и планы его развития. На сегодняшний день без эффективной разработки концепции для интеграции деятельности банковского сектора которое необходима для устойчивого развития на основе экономического, регуляторного и институционального подходов.

Разработка основных направлений концепции финансовой деятельности банка является ключевым фактором успешной работы банковского сектора [4]. Эффективное формирование и реализация финансовой стратегии повысит устойчивость банка и снизит его риски. Концепция развития банка является основой его деятельности, определяющей приоритеты, задачи и пути их достижения. Изучение и актуальность существующих теоретических концепций с «...целью выявления характера факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность» [5], на основании чего их классификация и ранжирование определяет поставленные для этого задачи. Данная концепция служит руководством для принятия ключевых решений, касающихся рынков, организационной структуры, рентабельности финансовых рисков на всех уровнях банка.

Понятие данной концепции трактуется экономистами по-разному, например, «Понятие заключается в указании долгосрочного будущего развития банковского сектора, принципов стимулирования деятельности коммерческих банков, органов управления, способствующих достижению долгосрочных результатов» [3].

Мы согласны с тем, что концепция представляет собой стратегию для устойчивого развития и оптимизации коммерческого банкинга для дальнейшего их развития.

Концепция банков представляет собой совокупность взаимосвязанных целенаправленных действий, обеспечивающих прибыльность банка и конкурентоспособность банка на рынке банковских услуг. Концепция развития коммерческого банка определяет цели, задачи и направления деятельности банка. Целью Концепции развития банка на 2018-2020 годы является определение возможностей обеспечения финансовой устойчивости коммерческих банков, которая включает следующие направления:

- ❖ диверсификация структуры активов и пассивов;
- ❖ Повышение инвестиционной привлекательности;
- ❖ Совершенствование управления банком;
- ❖ Оптимизация затрат, позволяющая обеспечить бесперебойную работу банка и поддерживать высокий уровень инвестиций.

Совершенствование структуры управления – это возможность обеспечить высокие стандарты качества обслуживания, управления и профессиональной этики. Снижение риска является приоритетом для банка при принятии решения о проведении банковских операций. Банк дифференцирует риски по направлениям деятельности и контрагентам и создает резервы, благоприятные уровню принимаемых рисков.

Для разработки Концепции развития банка в первую очередь необходимо проанализировать деятельность банка за последние три года, все показатели банка, такие как достаточность капитала, соотношение активов и пассивов, объем банковских услуг, рентабельность, прибыльность и другие показатели, подлежащие изучению. Анализируются среда и условия, в которых работает банк, и рассматривается возможное влияние политических, экономических, технологических и социальных факторов.

Решающим фактором успеха банковского дела является разработка концепции. Он должен учитывать внешние условия деятельности банка и определять результаты, которых банк пытается достичь. Разработка концепции банка – это поиск подходящего пути повышения конкурентоспособности банка. Более важным фактором для банков является правильная организация качества предоставления услуг, качественное управление, рациональное использование и управление банковскими ресурсами.

На данный момент в банковской системы многих стран основную ошибку совершают неправленом планирование и прогнозирование в перспективе банка которое зависит от финансово устойчивого развития данного сектора, в первую очередь это ошибка может устранится в привлечение квалифицированных банковского менеджмента. В устойчивости банка может играть важную роль внутренняя правильная политика современным стандартам экономической деятельности и разрабатывать антикризисные меры по устранению банкротства (Рис.1.)

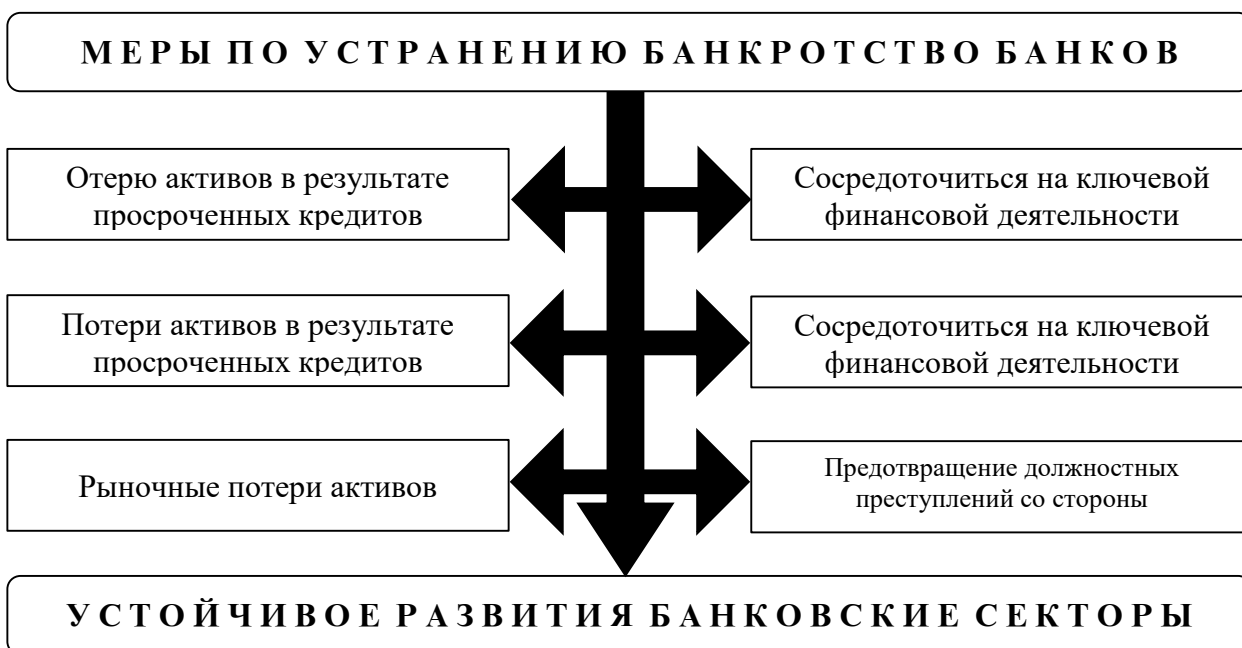

Рис.1. Меры по устойчивому развитию банковского сектора

Используя основные показатели коммерческих банков Республики Таджикистан на 2010-2018 годы, разработаем устойчивую финансовую стратегию банков на период до 2030 года.

Из матрицы парных коэффициентов видно, что все макроэкономические показатели тесно связаны между собой.

Поэтому построить модель сложной регрессии невозможно из-за наличия мультиколлинеарной задачи. Поэтому для каждого показателя в таблице 1 составим уравнение регрессии временного ряда, зависящего от фактора времени и используем его для последующих лет (см. таблицу 1).

Чадвали 1

Матрица парных коэффициентов

Показатели	ВВП (в млн сом.)	Ресурсы	Долг всего	Отсроченные кредиты	Инвестиции, всего	Депозиты
Ресурсы	0,948089	-	-	-	-	-
Долги, всего	0,684587	0,796707	-	-	-	-
Отсроченные кредиты	0,788482	0,926259	0,787723	-	-	-
Инвестиции, всего	0,778836	0,714174	0,170755	0,605014	-	-
Депозиты	0,949989	0,994392	0,824268	0,90832	0,682253	-
Капитал	0,865413	0,845829	0,369091	0,762161	0,937657	0,80359

Подготовлено автором.

Из статистических описаний моделей, представленных в табл. 1, легко увидеть, что все модели хорошего качества. Критерием, определяющим качество модели, является коэффициент детерминации, чем ближе к 1, тем лучше качество модели.

Таблица 2

Уравнения регрессии в зависимости от времени

Уравнение регрессии зависит от времени		Коэффициент детерминации	Номер модели
ВВП (в млн сомов)	$y = 5235,5x + 19364$	$R^2 = 0,991$	1
Ресурсы	$y = 1687,4x + 4617,3$	$R^2 = 0,9441$	2
Долги, всего	$y = -181,9x^2 + 2375,9x + 99$	$R^2 = 0,8448$	3
Отсроченные кредиты	$y = 121,53x^2 + 1,3447$	$R^2 = 0,862$	4
Инвестиции, всего	$y = 81,857x^2 - 579,2x + 1132,2$	$R^2 = 0,9054$	5
Депозиты	$y = 782,13x + 2647,9$	$R^2 = 0,9479$	6
Капитал	$y = 500,68x + 203,69$	$R^2 = 0,727$	7

Подготовлено автором

Анализ прогноза финансовой устойчивости банков Республики Таджикистан показывает, что в 2030 году ВВП достигнет 129309 млн. сомони, активы банков составит 40052 млн. сомони. Объем выданных кредитов будет составлять 15127,7 млн. сомони, объем привлеченных депозитов 19072,7 млн. сомони и капитала до 10718 млн. Сомони [2].

Таблица 3

Прогноз показателей финансовой устойчивости коммерческих банков до 2030 года (в млн сомони)

Годы	ВВП	Активы	Долги, всего	Отсроченные кредиты	Инвестиции, всего	Депозиты	Капитал
2010	24704,7	6232	3077	189	475	3269	1178
2011	30069,3	8224	3957	225	558	4423	1584
2012	36161,1	9228	4365	306	176	4814	1891

2013	40524,5	10748	6021	636	147	5293	2021
2014	45605,2	12363	7767	1095	146	6446	1626
2015	48401,6	15714	9236	1781	147	8172	1584
2016	54471,1	18672	8122	3171	1474	8849	4661
2017	61093,6	18236	6811	1820	1988	8720	4874
2018	68844,0	18070	6607	1858	2344	9041	4945
2010	24704,7	6232	3077	189	475	3269	1178
ПРОГНОЗЫ							
2020	76954,4	23178,3	9559,21	3064,82	2264,53	11251,4	5711,21
2021	82189,9	24865,7	10116,1	3370,42	2503,9	12033,5	6211,89
2022	87425,3	26553	10672,9	3676,02	2743,27	12815,6	6712,58
2023	92660,8	28240,4	11229,8	3981,62	2982,63	13597,8	7213,26
2024	97896,2	29927,8	11786,6	4287,22	3222	14379,9	7713,94
2025	103132	31615,1	12343,5	4592,82	3461,37	15162	8214,63
2026	108367	33302,5	12900,3	4898,42	3700,73	15944,2	8715,31
2027	113603	34989,9	13457,2	5204,02	3940,1	16726,3	9215,99
2028	118838	36677,2	14014	5509,62	4179,47	17508,4	9716,68
2029	124073	38364,6	14570,9	5815,22	4418,83	18290,6	10217,4
2030	129309	40052	15127,7	6120,82	4658,2	19072,7	10718

Подготовлено автором

При этом необходимо разработать концепцию развития коммерческого банка, определить источники финансирования, разработать рентабельный проект, учитывающий все аспекты деятельности банка, направленный на снижение финансового риска и обеспечение долгосрочной -срочная финансовая устойчивость [1].

Концепция банковского развития заключается в анализе, планировании, прогнозировании, регулировании и надзоре за банками.

Анализ существующих различных концепций банков показал, что следующие стратегические составляющие деятельности можно разделить на следующие (Рис. 1.)

В понятие управления концепциям входят процессы разработки бизнес-плана, системы управления персоналом, мотивации и оценки сотрудников, обучения персонала. Концепция управления персоналом – это концепция, направленная на привлечение высококвалифицированных специалистов и обучение персонала.

Финансовая концепция направлена на увеличение рыночной стоимости банка.

К стратегическим финансовым компонентам относятся: оптимизация баланса банка по активам и пассивам;

- ❖ концепция финансирования фонда;
- ❖ концепция валютного финансирования, концепция процентного финансирования;
- ❖ эффективность и рентабельность финансовой концепции.

Концепция управления рисками заключается в уменьшении рисков. Снижение рисков – это общее понятие, включающее в себя все меры по снижению рисков, а также готовность к принятию долгосрочных мер по снижению рисков.

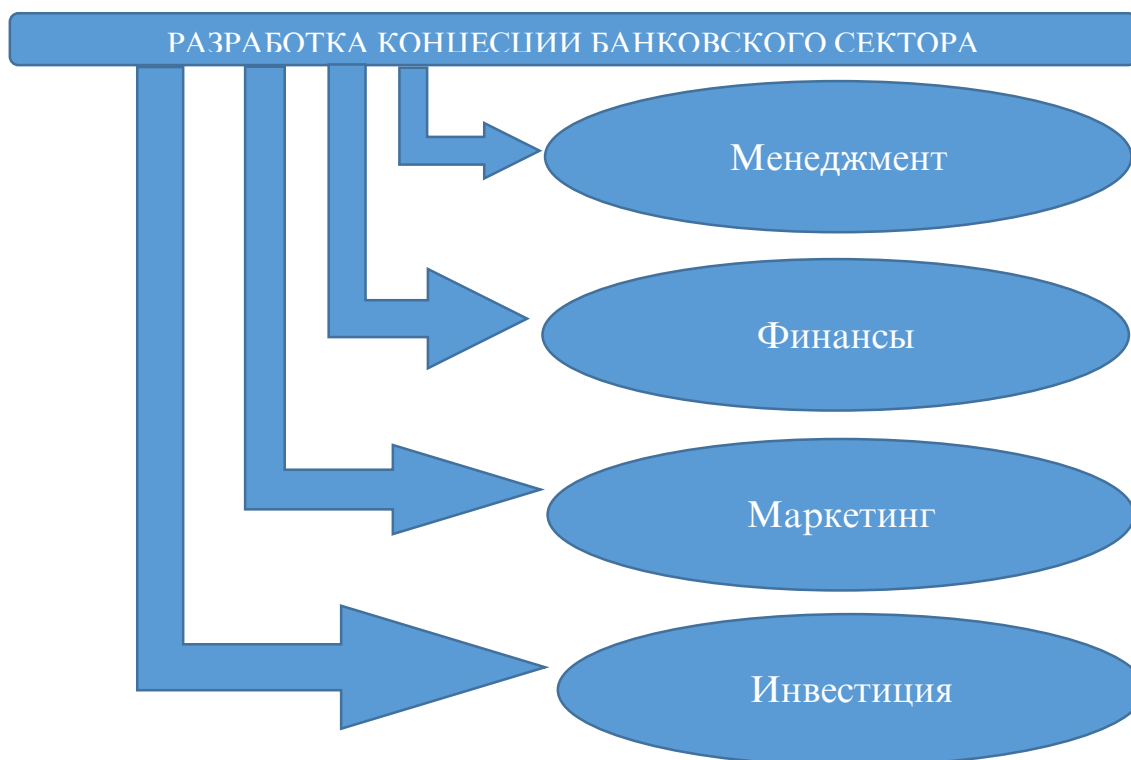

Рис. 1. Концессии банковского сектора
Составлено автором

Концепция маркетинга реализуется через воздействие на банковский продукт, его цену, средства его доставки клиенту, продвижение продукта. Регулярные маркетинговые мероприятия в банке предусматривают формирование концепции рыночной деятельности, направленной на достижение коммерческого успеха, который может быть достигнут только при согласовании всех факторов деятельности банка с факторами банка. Концепция направлена на увеличение клиентской базы, повышение свободы потребителей и т. д. Информационная концепция направлена на создание единой базы данных по всем направлениям деятельности банковского учреждения.

Концепция направлена на определение перспектив долгосрочного развития банковского сектора и регулирование принципов поведения коммерческих банков и органов управления, способствующих достижению долгосрочных результатов [3].

Концепция банка должна отражать основные стратегические направления деятельности банка, к которым относятся:

- ❖ Планирование и прогнозирование макроэкономических показателей;
- ❖ Организация и управление деятельностью банка;
- ❖ Выбор метода оценки финансовой устойчивости коммерческого банка, способствующего успешной деятельности кредитной организации;
- ❖ Снижение банковских рисков.
- ❖ Концепция предусматривает меры по:
- ❖ Созданию условий для развития конкурентоспособности на банковском и финансовом рынках;
- ❖ Обеспечению надежности и финансовой устойчивости банков;
- ❖ Повышению качества и расширению возможностей потребителей банковских услуг физическими и юридическими лицами.

Внедрение современных банковских и информационных технологий, упрощение и расширение перечня инструментов кредитования.

Улучшение параметров финансовой устойчивости банка является ключевым условием развития коммерческих банков.

Эффективность стратегического финансового планирования коммерческого банка зависит от комплексного подхода к оценке организационно-экономической и нормативно-правовой деятельности банка.

Определена роль концепции финансовой устойчивости коммерческого банка применительно к управлению его финансами.

Коммерческий банк вырабатывает свою относительно эффективную концепцию по отношению к внутреннему положению банка и внешним факторам, влияющим на него.

Прогноз помогает банку более точно определить необходимую долю рыночных средств и активов банка. Исходя из прогнозов объема необходимых средств, банку необходимо использовать рыночные ресурсы для выполнения своих условных обязательств, возникновение которых может быть связано с изменением ситуации на денежном рынке, финансового состояния клиента или банка-партнера [1].

Ключевой частью концепции развития банка является финансовый план, в котором отражаются основные показатели.

Управление стратегическим риском представляет собой комплекс мероприятий по разработке концепции риска банка и ее реализации, который основан на комплексном анализе факторов риска во внешней и внутренней среде, стратегическом планировании, мониторинге, обеспечивающем эффективную деятельность банка в рамках поставленных стратегических цели.

Эффективное стратегическое управление предполагает своевременное ожидание изменений и благополучие клиентов и акционеров банка.

В случае возникновения у банка убытков в результате отдаления от его стратегических целей, это называется стратегическим риском, представляющим собой риск для финансовой устойчивости банка. При управлении этим риском обеспечение того, чтобы активы и капитал были сведены к минимуму при минимизации потенциальных потерь, является преимуществом такого управления.

Успех коммерческого банка определяется квалификацией и качеством менеджмента. Современные методы управления, широкие контакты с внешними структурами дают серьезный импульс развитию банков. Банкам необходимо идти на уступки и создавать механизмы, обеспечивающие экономию издержек производства и удешевление банковских услуг. Создание информационных систем, сотрудничество с иностранными банками и организация внутреннего банковского аудита, переход на новые технологии банковского обслуживания – факторы, обеспечивающие успех коммерческого банка.

Для достижения финансовой устойчивости коммерческого банка необходимо сформировать основные направления его развития, которые можно учитывать при управлении банковскими рисками: выявление факторов для оценки финансовой устойчивости коммерческих банков, снижение проблемных кредиты в структуре кредитного портфеля; обеспечение своевременного погашения кредитов в случае неплатежеспособности физических и юридических лиц; Совершенствование методики определения финансовой устойчивости коммерческих банков; обеспечение своевременного возврата вкладов (депозитов) физическим и юридическим лицам [2].

На основе проведенных исследование пришли к такому выводу, что в соответствии с политикой управления рисками ОАО «Тоджиксодиротбанк» разработаны следующие мероприятия: управление рисками, идентификация рисков; анализ рисков и ориентация; снижение рисков, мониторинг и контроль рисков. В ОАО «Тоджиксодиротбанк» уровень риска определяется как чрезвычайный риск. 2. При анализе плана риска степень последствий риска и вероятность событий в случае столкновения - уровень риска, при

котором осуществляются различные действия по управлению риском. ОАО «Тоджиксодиротбанк» диверсифицировал кредитный портфель. Между тем на основе изучения и анализа методик разработана общая методика финансовой устойчивости банков страны.

Таким образом в целях повышения финансовой устойчивости коммерческих банков необходимо конвертировать активы в ценные бумаги и страховать банковские риски страховыми компаниями в целях обеспечения достаточности активов и страхования банковских рисков и повышения финансовой устойчивости банков. А так же в целях снижения существующих рисков и в целях спасения банка от кризисной ситуации банку необходимо принять следующие меры: ОАО «Тоджиксодиротбанк» должно обеспечить достаточность капитала путем привлечения отечественных и иностранных инвестиций; привлекать инвесторов для покупки акций банка, для пополнения уставного капитала; Привлечь в банк иностранный капитал, что повлияет на улучшение финансового состояния банка и облегчит приток инвестиций в страну; Внедряет новые технологии, закладывает основу для перевооружения банка и повышает конкурентоспособность банка.

Таким образом внесение иностранного капитала в уставный фонд ОАО «Тоджиксодиротбанк» в размере до 50% обеспечивает концентрацию их капитала и позволяет покрыть обязательства банка по кредитам, погасить депозиты и создать условия для активизации деятельности банка.[2] приносит. В целях повышения финансовой устойчивости банка необходимо создание обязательных, гарантийных и страховых фондов. Согласно международным нормам и практике размер отчислений в резервный фонд банка должен составлять не менее 5% от прибыли банка и до 25% от регулируемого капитала банка, что не наблюдается в ОАО «Тоджиксодиротбанк». Следовательно классификация структуры резервных фондов коммерческих банков, к которым относятся централизованные и децентрализованные фонды, обязательные резервные фонды, «страховой фонд поддержки банков» и «фонд страхования вкладов физических лиц», фонд покрытия возможных убытков и др. А так же структура функциональной концепции развития банка, которая состоит из стратегического управления, финансовой концепции, концепции управления рисками, маркетинговой концепции, инвестиционной концепции и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бесчетнова М.А. Ликвидность коммерческого банка и управление ею//Школа университетской науки: парадигма развития/Поволжский государственный университет сервиса: №2 (9). г.2013. -С.206-209.
2. Мирзоев С.С. Повышение финансовой устойчивости банковской системы Таджикистана. // диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук/ С.С. Мирзоев – Душанбе 2020.
3. Стрельцова Н.Т., И.Н.Демчук. Методологические аспекты формирования концепции коммерческого банка/ Банковское дело.2011 №6, С.195-202.
4. Султонов З.С. Анализ состояния финансово-кредитной инфраструктуры малого предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Сумани Кудрат», 2018. № 4(25) - С. 49-59.
5. Шарипов У.А. Хомидов А.У. Некоторые факторы повышения инвестиционной привлекательности энергетического сектора в регионе / Шарипов У.А. Хомидов А.У. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2020. - №9. - С.67-71.

Рахимов С.Х.

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КОМПЛЕКСНОГО ТУРИСТСКОГО ПРОДУКТА

Статья посвящена исследованию основных критериев оценки качества комплексного туристического обслуживания. Определена зависимость конкурентоспособности и эффективности деятельности туристского предприятия от качества туристского продукта. Предложен механизм правильного управления качеством услуг и методы воздействия на процесс производства и реализации услуг. Дана оценка качеством обслуживания деятельности туроператора и турагента по установленным критериям. Предложена организация маркетингово-сбытовой сети туроператора для формирования качественного туристского продукта. Внесены предложения по созданию качественного туристского продукта

Ключевые слова: туризм, туристская деятельность, туристское предприятие, туристские услуги, туристский продукт, туроператор, турагент, оценка качества, качество услуг, управления качеством.

Рахимов С.Х.

БАҲОДИҲИИ СИФАТИ МАЧМУИ МАҲСУЛОТИ ТУРИСТӢ

Мақола ба омӯзиши маҳакҳои асосии баҳодихии сифати маҷмуи хизматрасониҳои туристӣ бахшида шудааст. Вобастагии рақобатпазирӣ ва самаранокии ғайолияти ширкатҳои туристӣ аз сифати маҳсулоти туристӣ муайян карда шудааст. Механизми идоракунии дурусти сифати хизматрасонӣ ва усулҳои таъсиррасонӣ ба раванди истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти туристӣ пешниҳод шудаанд. Ба сифати хизматрасонии ғайолияти туроператор ва турагент тибқи меъёрҳои муқарраршуда баҳо дода шудааст. Барои ташаққули маҳсулоти бо сифати туристӣ ташкили шабакаи маркетингӣ ва фурӯш барои туроператор пешниҳод карда шудааст. Барои ташаққули маҳсулоти бо сифати туристӣ пешниҳодҳо карда шуданд

Калидвожаҳо: туризм, ғайолияти туристӣ, корхонаи туристӣ, хизматрасонии туристӣ, маҳсулоти туристӣ, туроператор, турагент, баҳодихии сифат, сифати хизматрасонӣ, идоракунии сифат.

Rakhimov S.Kh.

QUALITY ASSESSMENT OF INTEGRATED TOURIST PRODUCT

The article is devoted to the study of the main criteria for assessing the quality of complex tourist services. The dependence of the competitiveness and efficiency of a tourist enterprise on the quality of a tourist product has been determined. A mechanism for the correct management of the quality of services and methods of influencing the process of production and sale of services are proposed. An assessment of the quality of service for the activities of a tour operator and a travel agent is given according to the established criteria. The organization of the marketing and sales network of the tour operator is proposed for the formation of a high-quality tourist product. Proposals have been made for creating a high-quality tourist product

Key words: tourism, tourist activity, tourist enterprise, tourist services, tourist product, tour operator, travel agent, quality assessment, quality of services, quality management.

В современных условиях устойчивое положение туристской компании на рынке определяется степенью ее конкурентоспособности, которая обычно связана с двумя показателями: ценой комплексного туристского обслуживания, высоким уровнем его качества и соответствия требованиям потребителей, межгосударственным и государственным стандартам и другим нормативным документам.

Проблематике развития туристской индустрии в контексте повышения качества жизни населения, эффективности улучшения менеджмента качества, управления качеством туристских услуг, в том числе и услуг гостиниц уделяли внимание зарубежные ученые, в частности, Л. Баумгартен [3], Дж. Эванс [7], Дж. Харингтон [6], А. Баклан [2], А. Давыдова [4], Т. Ткаченко, С. Мельниченко, М. Босовська, А. Полтавська [5] и другие.

Целью настоящего исследования является определение основных критериев оценки качества комплексного туристского обслуживания, исходя из ее целей и задач.

С развитием научно-технического прогресса требования к качеству постоянно меняются, в том числе и в сфере туризма. Так, сегодня необходимым условием предоставления услуг туристическими предприятиями является защита прав и интересов потребителей, обеспечение их безопасности.

Успешное решение задач повышения качества туристических услуг требует эффективного управления на основе разностороннего использования факторов внешней и внутренней среды, в том числе использовать потенциал индустрии туризма в целях повышения качества услуг в отрасли. и определять признаки, согласно которым целесообразно классифицировать услуги и разрабатывать показатели оценки их качества [1].

Эффективность деятельности туристского предприятия и его конкурентоспособность зависит от качества туристского продукта, который он предлагает на рынке, поэтому неотъемлемое условие эффективного тур-оперейтингу - способность организатора тура оценить качество обслуживания, осуществляется специализированными предприятиями туристской индустрии, и выбрать деловых партнеров-поставщиков, которые предоставляют туристические услуги в соответствии со стандартами, требованиями, ожиданий и предпочтений потребителей.

Создавая туристический продукт, туроператор заключает соглашения со специализированными предприятиями, которые обеспечивают определенные звенья в комплексном обслуживании туристов. К таким, в частности, относятся: транспортные компании, заведения размещения и питания, экскурсионные бюро, анимационные агентства, компании, занимающиеся сбытом турпродукта и тому подобное. Каждый из участников комплексного туристского обслуживания функционирует независимо друг от друга, поэтому туроператору следует сбалансировать уровень качества для создания конкурентоспособного туристского продукта.

Механизм управления качеством услуг - способ организации деятельности предприятия с характерными для него отношениями между участниками процесса предоставления услуг, а также производителем услуг и их потребителями, формами и методами воздействия на процесс производства и реализации услуг, организационной структурой управления и условиями стимулирования людей к труду [5, с. 70].

Параметры качества и потребительской ценности комплексного туристского обслуживания и их классификация по группам приведены на рис. 1.

Качество предоставляемых услуг в туризме в значительной степени определяется наличием у организации сертификата на эти услуги, а также сертификата на действующую систему менеджмента качества [3, с. 6].

Построение системы качества туристских услуг требует от туроператора применения комплексного логистического подхода, который позволит осуществить выбор оптимального набора услуг в соответствии с требованиями потребителей, поскольку

единого, унифицированного подхода к оценке качества комплексного туристского продукта не существует.

Для поддержания качества отдельных туристских услуг на должном уровне разрабатываются стандарты обслуживания, которые представляют собой объединения обязательных правил, направленных на установление гарантированного уровня качества выполнения отдельных операций, входящих в комплекс обслуживания. Стандарты определяют определенные критерии, по которым оценивается уровень предоставления услуг. Например, в заведениях размещения такими критериями могут быть: соответствие предоставленных номеров класса обслуживания, состояние гостиничной инфраструктуры, время на получение подтверждения о бронировании номера, скорость поселения, ассортимент дополнительной услуги, внешний вид, профессионализм персонала, качество анимационных программ, комфортность, санитарное состояние и безопасность пребывания и тому подобное.

Функционально потребительские	<ul style="list-style-type: none"> - техническая и функциональная ценность комплексного туристского продукта и отдельных его услуг; - состав и структура турпродукта; - соответствие категорий средств размещения и питание уровню комфортности обслуживания и требованиям; - степень достижения туристом цели путешествия; - качество гостиничного и ресторанного обслуживания; - безопасность, удобство и скорость транспортировки; - оптимальность экскурсионной программы
Эстетические	<ul style="list-style-type: none"> - рациональность и гармоничность состав туристского продукта; - целостность и выразительность комплексной туристской услуги; - совершенство технологии создания и реализации туристского продукта
Комфортности	<ul style="list-style-type: none"> - физиологические; - психологические; - антропологические; - гигиенические
Надежности комплексного туристского обслуживания	<ul style="list-style-type: none"> - надежность результата; - устойчивость результата к внешним воздействиям; - надежность предоставления; - помехозащищенность
Эксклюзивности и уникальности туристского продукта	<ul style="list-style-type: none"> степень использования в конкретном туристическом продукте выходных услуг: - стандартизированных; - унифицированных; - оригинальных
Безопасности	<ul style="list-style-type: none"> - потребителей турпродукта; - производителей турпродукта; - дестинации

Рисунок 1. Параметры качества и потребительской ценности комплексного туристского обслуживания и их классификация

Формирования качественного туристского продукта невозможно без надлежаще организованной маркетингово-сбытовой сети туроператора.

Поскольку туроператор реализует туристические продукты в основном через посредников, то качество обслуживания клиентов туристическими агентствами (партнерами туроператора) влияет на общий уровень удовлетворенности потребителя. Основными задачами, которые ставятся перед деловыми партнерами туроператора, которые продают его продукты, является умение распознать и оценить требования и пожелания клиентов к обслуживанию и добиться их удовлетворенности в выборе тура.

В деятельности туроператора также чрезвычайно важное значение имеет оценка качества его деятельности турагентами, что определяется по следующим основным критериям:

- точность и оперативность в работе с агентами партнерами;
- профессионализм персонала и индивидуальный подход к партнерам;
- доброжелательное отношение к партнерам;
- оптимальное соотношение цены и качества; высокое качество предлагаемых туристских услуг
- широкий ассортимент предложений и дополнительных туристских услуг
- постоянная работа по расширению ассортимента услуг;
- продуманность рекламных мероприятий;
- высокое качество рекламных материалов, каталогов, брошюр;
- удобство в пользовании сайтом туроператора;
- информационная открытость;
- выгодная ценовая политика (низкие цены, система бонусов, высокие комиссионные)
- стабильность деятельности в течение длительного времени;
- респектабельность офиса и удобное месторасположение. Обеспечение качественного экскурсионного обслуживания является одним из важнейших требований, которые выдвигают потребители туристских услуг к организаторам туров.

Сложившаяся система управления качеством позволит туристскому предприятию повысить свой статус и конкурентоспособность на рынке, увеличить показатели рентабельности и прибыльности. Система менеджмента качества туристского обслуживания должна быть направлена на постоянное улучшение качества для максимального удовлетворения потребностей потребителя в отдыхе [2, с. 149].

Выводы. С целью создания качественного туристского продукта туроператору следует наладить взаимовыгодные связи с поставщиками туристских услуг и деловыми партнерами по сбыту. Учитывая это основными задачами менеджмента должно стать:

- оптимизация количества поставщиков индивидуальных туристских услуг сбытовых партнеров;
- поощрение поставщиков к постоянному совершенствованию качества оказания туристских услуг;
- привлечение партнеров к определению маркетинговой стратегии и рекламных кампаний;
- построение эффективной системы мотивации деловых партнеров, чья деятельность связана со сбытом турпродукта.

Любой вид хозяйственной деятельности предусматривает осуществление контроля за результатами деятельности, поскольку является регулятором факторов, влияющих на качество на всех этапах производственного процесса и стадиях жизненного цикла продукции или услуг. Поэтому на предприятии туроператора должна быть сформирована эффективная система контроля качества предоставления туристских услуг. Задача контроля следует установить одновременно с формированием целей и стратегии деятельности.

Особенность туристского продукта состоит в том, что качество обслуживания на каждом этапе его реализации оценивается потребителем в условиях определенного эмоционального состояния, на которое влияет ряд факторов, в частности: возраст,

культурные традиции и особенности воспитания, индивидуальные представления об уровне комфорта, психологическое состояние на момент потребления услуги. Поэтому качество туристского продукта не всегда воспринимается объективно, а в основном зависит от индивидуальных характеристик каждого клиента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апилат Е.В. Повышение качества услуг в туризме: Автореф. дис. на получение степени канд. экон. наук / Апилат Елена Витальевна. - Харьков, 2001. - 22 с.
2. Баклан А.П. Современный критерий эффективности улучшения менеджмента качества / А.П. Баклан // Актуальные проблемы экономики. - 2003. - №9 (27). - С. 149.
3. Баумгартен Л.В. Управление качеством в туризме / Л.В. Баумгартен. - М.: Академия, 2010. - 304 с.
4. Давыдова А.Ю. Управление качеством продукции и услуг в гостинично - ресторанном хозяйстве: учеб. пособие. / А.Ю. Давыдова, И. М. Писа - Ревский, Р.С. Ладыженская. - М.: ХНАГХ, 2012. - 414 с.
5. Управление качеством услуг гостиниц: методология и практика: монография / Т. И. Ткаченко, С. Мельниченко, М.В. Босовська, А.В. Полтавська. - М.: Киев. нац. торг. -экон. ун-т, 2012. - 728 с.
6. Харингтон Дж. Управление качеством в американских корпорациях / Дж. Харингтон. - М.: Экономика, 1999. - 272 с.
7. Эванс Дж.Р. Управление качеством: Учеб. пособие для студ. вузов / Дж.Р. Эванс; пер. с англ. под. ред. Э.М. Короткова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 367 с.

УДК: 338.2

Содикзода Парвиз

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор предпринимает попытку проведения анализа состояния внешнеэкономической безопасности Таджикистана на основе ряда индикаторов. В частности, он указывает на необходимость качественной трансформации национальной экономической системы для своевременного реагирования на негативные изменения в конъюнктуре мирового рынка, так как в рамках МРТ Таджикистан занимает позицию сырьевого придатка и поставщика дешевой низкоквалифицированной рабочей силы. В данной работе автором частично используются методические рекомендации по расчету уровня экономической безопасности Украины и интегральный индекс экономической безопасности, составленный на основе вышеперечисленной методики. Также он использует другие отдельные показатели, характеризующие внешнеэкономическую безопасность Таджикистана, и проводит их сравнительный анализ с аналогичными показателями более близких нам экономик, а именно Кыргызстана, Узбекистана и Казахстана, для обозначения пороговых значений. На основе проведенного анализа, автор формирует несколько предложений, связанных с обеспечением внешнеэкономической безопасности Таджикистана.

Ключевые слова: индикаторы, внешнеэкономическая безопасность, международное разделение труда, внешняя торговля, внешний долг, конкурентоспособность, денежные переводы.

Содикзода Парвиз

ВАЗЪИЯТИ МУОСИРИ АМНИЯТИ БЕРУНИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки вазъи амнияти беруниқтисодии Тоҷикистонро аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо таҳлил намояд. Хусусан, ӯ ба зарурати сифатан дигаргунсозии низоми иқтисодиёти миллӣ барои саривақт воқуниш намудан ба тағйиротҳои манфӣ дар бозори ҷаҳонӣ ишора мекунад, чунки дар доираи ТБМ Тоҷикистон ҳамчун содиркунандаи ашёи хом ва қувваи кории арзони пастихтисос баромад менамояд. Дар мақолаи мазкур муаллиф қисман тавсияҳои методологиро барои ҳисоб кардани сатҳи амнияти иқтисодии Украина ва шохиси интегралӣ амнияти иқтисодиро, ки дар асоси методологияи дар боло зикаргардида тартиб дода шудааст, истифода мебарад. Инчунин ӯ дигар нишондиҳандаҳои алоҳидаро, ки амнияти беруниқтисодии Тоҷикистонро тавсиф медиҳанд, истифода бурда, бо нишондиҳандаҳои шабеҳи иқтисодиётҳои ба мо наздик, яъне Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон бо мақсади муайян кардани ҳади хатарнокии онҳо муқоиса мегузаронад. Дар асоси таҳлил муаллиф як қатор пешниҳодҳоро баён менамояд, ки ба таъмини амнияти беруниқтисодии Тоҷикистон алоқаманданд.

Калидвожаҳо: нишондиҳандаҳо, амнияти беруниқтисодӣ, тақсимои байналхалқии меҳнат, савдои берунӣ, қарзи берунӣ, рақобатпазирӣ, интиқолҳои пулӣ.

Sodikzoda Parviz

CURRENT STATE OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author makes an attempt to analyze the state of Tajikistan's foreign economic security based on a number of indicators. In particular, he points to the need for a qualitative transformation of the national economic system in order to respond in a timely manner to negative changes in the world market conditions, since within the framework of the IDL, Tajikistan occupies the position of a raw materials appendage and a supplier of cheap, low-skilled labor. In this paper, the author partially uses methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine and an integral index of economic security, compiled on the basis of the above methodology. He also uses other individual indicators that characterize the external economic security of Tajikistan, and conducts a comparative analysis of them with similar indicators of economies closer to us, namely Kyrgyzstan, Uzbekistan and Kazakhstan, to indicate threshold values. Based on the analysis, the author forms several proposals related to ensuring the external economic security of Tajikistan.

Key words: indicators, foreign economic security, international division of labor, foreign trade, external debt, competitiveness, money transfers.

Современная глобализация мирового хозяйства, проявляющаяся в первую очередь во все большей экономической взаимозависимости стран друг от друга и зависимости от мировой экономической системы как таковой, кроме перспективных выгод также несет реальные угрозы этим странам. Но это не значит, что страны должны стремиться к самодостаточности путем сокращения своего участия в МРТ. Целесообразным ответом на эти угрозы, на наш взгляд, является обеспечение экономической безопасности страны путем качественной трансформации всей ее экономической системы, которая будет готова своевременно реагировать на негативные изменения в конъюнктуре мирового рынка. Это особенно актуально для Таджикистана, который все еще находится в переходном периоде и занимает позицию сырьевого придатка и поставщика дешевой низкоквалифицированной

рабочей силы в рамках МРТ. Такая низкая структурная диверсифицированность национальной экономической системы еще больше подвергает ее различным угрозам, связанными с перманентной волатильностью мирового рынка.

Вопрос экономической безопасности [9], являющийся частью национальной безопасности и выступающий ее базисом и фундаментальной основой, а также материальной базой ее реализации в целом, всегда был приоритетным для любого государства, а в нынешних условиях Таджикистана он становится особенно актуальным и для нас, так как представляет собой сложную и многоплановую конструкцию, объектом которой становится экономика на всех уровнях с ее задачами устойчивости, неуязвимости, баланса очевидных выгод и определенного ущерба, приносимого процессом втягивания в международные рыночные отношения и экономические связи. Экономическая безопасность - это защищенность национальных экономических интересов страны от внешних (внешнеэкономическая безопасность) и внутренних вызовов и угроз, реализация которых необходима для достижения высшей цели – устойчивого экономического развития и на ее основе повышения уровня жизни населения страны [5]. В рамках данного исследования мы будем отталкиваться от внешних угроз и опасностей, являющиеся неотъемлемыми условиями участия государства в системе мирохозяйственных связей, т.е. будем рассматривать современное состояние внешнеэкономической безопасности Таджикистана, которая является составляющей системы национальной безопасности государства.

Не углубляясь в теоретические аспекты внешнеэкономической безопасности, которые были нами изучены в предыдущих исследованиях [6], можно отметить, что, по нашему мнению, внешнеэкономическая безопасность – это состояние защищенности национальной экономики от экзогенных негативных факторов при активном участии страны в МРТ, создающее благоприятные условия для ее развития. Такое состояние можно оценить разного рода показателями (индикаторами), но в современной научной литературе нет их точного перечня, так как они могут заметно варьироваться в зависимости от конкретных национальных экономик и сопутствующих условий. Также при использовании некоторых показателей возникает проблема определения их порогового значения. Поэтому в рамках индикативного анализа нами будут частично использованы методические рекомендации по расчету уровня экономической безопасности Украины, которые содержат пороговые значения [4]. Интегральный индекс экономической безопасности, как результат вышеперечисленной методической рекомендации состоит из 9 средневзвешенных субиндексов (составляющих экономическую безопасность), одним из которых является внешнеэкономическая безопасность. Этот субиндекс состоит из нескольких показателей, и в целях данного исследования мы используем некоторые из них, которые, на наш взгляд, дадут возможность частично оценить состояние внешнеэкономической безопасности Таджикистана (см. табл. 1). Формирование перечня индикаторов осуществляется на основе отбора показателей, наиболее полно характеризующих каждый из субиндексов, с учетом предварительно накопленного опыта оценки, наработок украинских и международных ученых в сфере экономической безопасности, показателей экономической безопасности, определенных профильными международными организациями (Международным валютным фондом, ООН, Продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН (ФАО), нормативными документами ЕС и т.п.), целевых ориентиров, установленных в национальных программах развития. Эти данные мы дополним еще несколькими отдельными показателями, по нашему мнению, характеризующих внешнеэкономическую безопасность Таджикистана и проведем их сравнительный анализ с аналогичными показателями более близких нам экономик, а именно Кыргызстана, Узбекистана и Казахстана, для обозначения пороговых значений.

Согласно методическим рекомендациям по расчету уровня экономической безопасности Украины, присвоение характеристических значений определенной величине

индикатора-составляющей экономической безопасности осуществляется с помощью следующих методов:

- аналогового метода (оптимальными считаются значения индикатора в странах, признанных эталоном в этой сфере; определение средних значений, а именно "удовлетворительного уровня" и "неудовлетворительного уровня", осуществляется путем группирования и обобщения значений индикатора, достигнутых в других странах мира);
- законодательно-нормативный критерий (критический или оптимальный уровень определяется в соответствии с предельным уровнем, закрепленным в национальном законодательстве или профильными международными организациями);
- экспертной оценки.

Таблица 1.

Средние показатели внешнеэкономической безопасности Таджикистана за 2016-2020 гг.

№	Наименование индикатора, единица измерения	Показатель
1.	Открытость экономики, процентов	54,8 ^{опт.}
2.	Коэффициент покрытия экспортом импорта, раз	0,37 ^{крит.}
3.	Удельный вес ведущей страны-партнера в общем объеме экспорта товаров, процентов	29,9 ^{крит.}
4.	Удельный вес ведущей страны-партнера в общем объеме импорта товаров, процентов	31,2 ^{крит.}
5.	Удельный вес ведущего товара (товарной группы) в общем объеме экспорта товаров, процентов	25,5 ^{крит.}
6.	Удельный вес ведущего товара (товарной группы) за исключением энергетического импорта в общем объеме импорта товаров, процентов	6,9 ^{опт.}
7.	Индекс условий торговли (ценовой), процентов	114,2 ^{опт.}

Для более точного анализа и выявления установившихся за последние годы тенденций во внешнеэкономической безопасности Таджикистана, мы использовали данные за последние пять лет. Также, использование нами средних значений для пяти лет было необходимо для сведения к минимуму фактора пандемии, которая начиная с 2020 года заметно повлияла на мировое хозяйство.

Открытость экономики, как показатель в данном случае является внешнеторговой квотой. Согласно используемой нами методике, у Таджикистана она находится на оптимальном уровне. Этот показатель наравне с экспортной и импортной квотами также характеризует зависимость национальной экономики от внешней торговли. Усредненный показатель экспортной квоты Таджикистана за период с 2016 по 2020 год составляет 14,8% [7]. Необходимо отметить, что экспортная квота является неоднозначным показателем. Обычно высокая экспортная квота свидетельствует о конкурентоспособности и производительности страны, но при условии диверсифицированности товарной структуры экспорта с преобладанием в нем готовой продукции с высокой добавленной стоимостью. В противном случае, высокая экспортная квота свидетельствует о большой зависимости национальной экономики от волатильности мирового сырьевого рынка.

Средний показатель импортной квоты Таджикистана за этот период составляет 40%, что говорит о большой зависимости национальной экономики от импортных поставок [7]. По международным меркам импортная квота выше 30% является угрозой для внешнеэкономической безопасности страны. Также, немаловажную роль играет структура импорта: для эффективного участия страны в МРТ ей необходимо больше импортировать инвестиционные товары и сырье.

Коэффициент покрытия экспортом импорта для Таджикистана составил 0,373 [8]. Этот показатель считается критическим, так как в среднем за последние пять лет выручка от экспорта покрыла только 37,3% импортных поставок в страну. Такая ситуация способствует утечке иностранной валюты из национальной экономики.

Другими показателями внешнеэкономической безопасности являются удельный вес ведущих стран-партнеров в общем объеме экспорта и импорта товаров. Как видно из табл. 1, значения этих показателей для Таджикистана также являются критическими. В среднем, за пять лет доля ведущего партнера в экспорте страны составила 29,9%, а в импорте – 31,2%, когда пороговое значение составляет 25%. Это свидетельствует о географической недиверсифицированности внешнеторговых связей республики и её большой зависимости от одного-двух торговых партнеров. Например, согласно рис. 1 доля главного партнера по экспорту Таджикистана в 2020 году составила 45,4% (Швейцария), увеличившись по отношению к прошедшему году больше чем в два раза. Доля главного партнера по импорту страны за последние годы имеет верную тенденцию к снижению. Этим партнером до сих пор неизменно остается Российская Федерация.

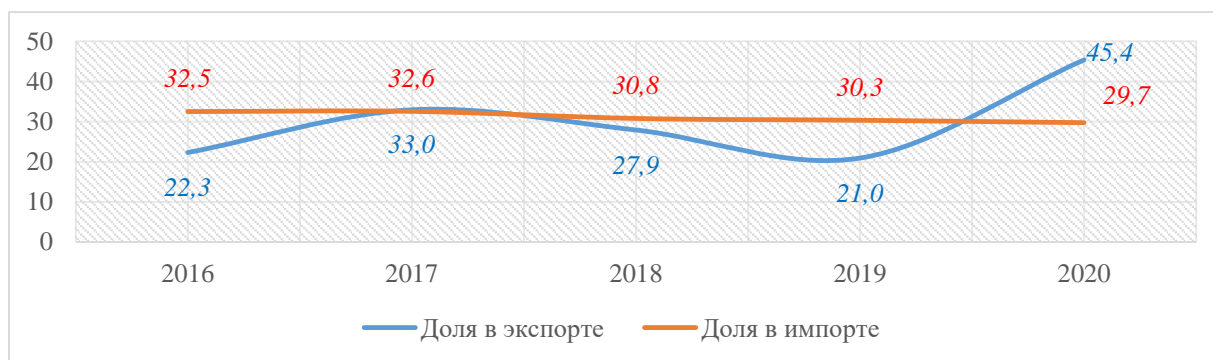

Рис. 1. Динамика доли основных экспортных и импортных партнеров Таджикистана во внешней торговле за 2016-2020 гг. (в %) [8]

Значение среднего удельного веса ведущего товара (товарной группы) в общем объеме экспорта товаров для Таджикистана также является критическим – 25,5%, при пороговом значении 10%. Этим товарами за последние пять лет согласно классификации ТН ВЭД являются алюминий необработанный и золото (включая золото с гальваническим покрытием из платины) необработанное или полуобработанное, или в виде порошка. Последний в 2020 году составил почти половину экспорта Таджикистана в контексте исторических максимумов мировых цен на золото (рис. 2). Исходя из вышесказанного основную долю экспорта страны составляют сырье и товары с низким уровнем обработки и соответственно низкой добавленной стоимостью.

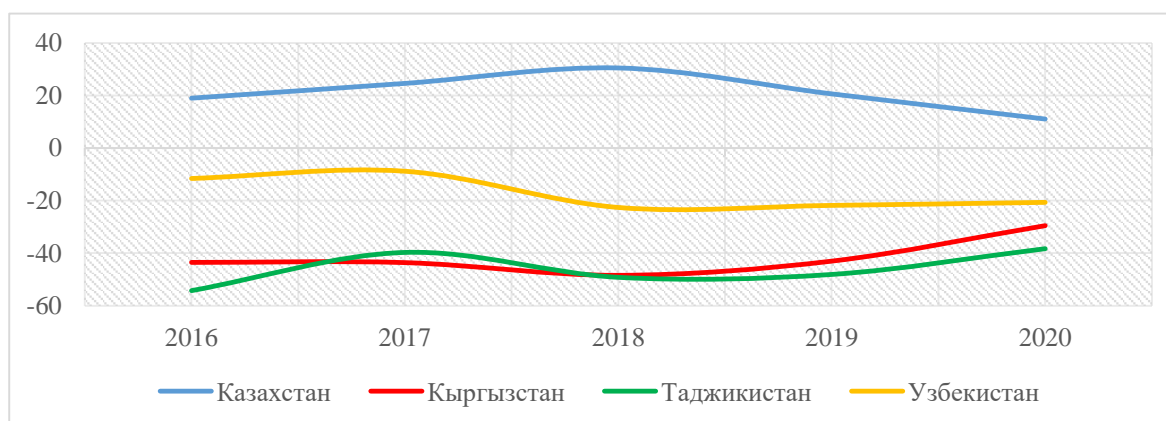
Средний удельный вес ведущего товара (товарной группы) за исключением энергетического импорта в общем объеме импорта товаров для Таджикистана за исследуемый нами период составил 6,9%, что является оптимальным показателем. Начиная с 2015 года такой ведущей товарной группой в импорте нашей страны является пшеница и меслин.

Рис. 2. Динамика доли основных товарных групп в общем объеме экспорта и импорта Таджикистана за 2016-2022 гг. (в %) [8]

В общем, условия торговли в ценовом плане для Таджикистана за последние пять лет улучшились. За счет изменения мировых цен национальная экономика в международной торговле получила дополнительные выгоды. Этот показатель внешнеэкономической безопасности находится на оптимальном уровне.

Еще одним показателем внешнеэкономической безопасности относящийся к международной торговле является коэффициент международной конкурентоспособности, представляющий собой показатель несбалансированности внешнеторгового оборота. То есть, отношение сальдо внешнеторгового баланса к внешнеторговому обороту. Чем выше значение этого показателя, тем выше конкурентоспособность национальных товаров на внешнем рынке. Согласно рис. 3 в исследуемой нами группе стран только коэффициент Казахстана является положительным, а Таджикистан занимает последнее место в ней. Необходимо отметить, что динамика показателя международной конкурентоспособности Таджикистана за последние годы улучшается, что может свидетельствовать о импортозамещении и сокращении зависимости национальной экономики от импорта товаров. В целом, по исследуемой нами группе среднегодовой показатель составил -20,9%,

в то время как аналогичный показатель Таджикистана за пять лет ровняется -45,9% - самый низкий в группе.

Рис. 3. Динамика Коэффициента международной конкурентоспособности за 2016-2020 гг. (в %) [3]

По Индексу глобальной конкурентоспособности, рассчитываемым Всемирным экономическим форумом, в 2019 году Таджикистан также занимал последнее место среди группы исследуемых нами стран – 104. Казахстан же, являющийся лидером по этому показателю среди стран региона, занимал 55 место [2].

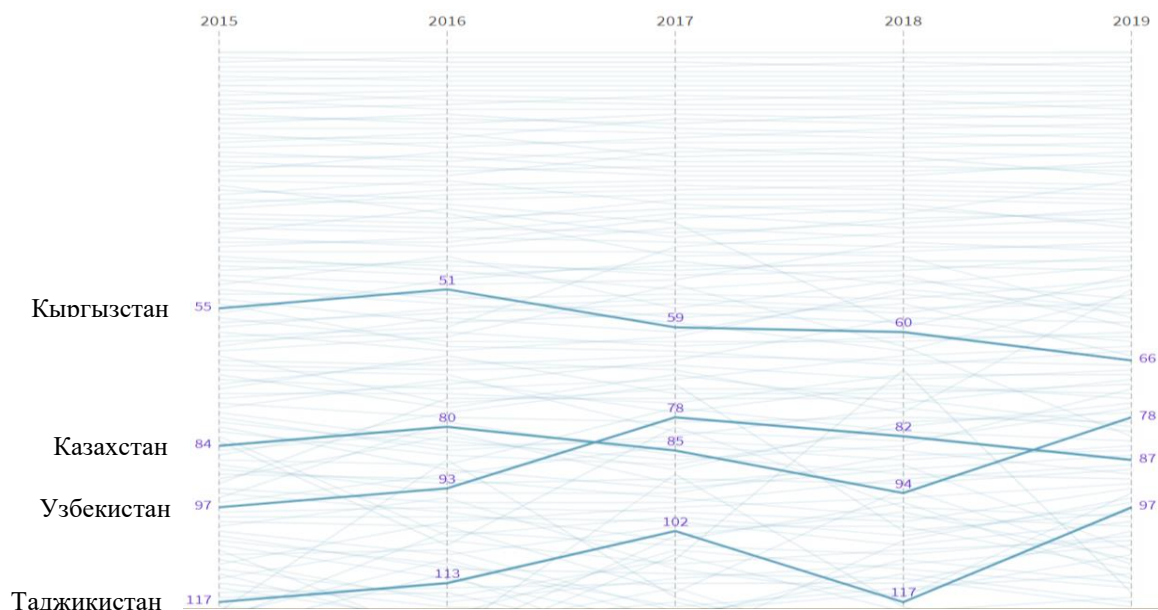

Рис. 4. Динамика Индекса экономической сложности за 2015-2019 гг. [1]

Также, показателем конкурентоспособности национальной экономики и её диверсифицированности, необходимой для обеспечения как внешней, так и внутренней экономической безопасности является Индекс экономической сложности, измеряющий сложность производственной структуры страны путем объединения информации о разнообразии экспорта страны (количество экспортируемых ею продуктов) и повсеместности ее продуктов (количество стран, экспортирующих этот продукт). Кроме всего прочего, экономическая сложность связана с более высокими уровнями доходов, экономическим ростом, меньшим неравенством доходов и меньшими выбросами парниковых газов. Так, согласно рис. 4, Таджикистан среди стран исследуемой группы находится на последнем месте, но стоит отметить, что с 2015 года он улучшил свои позиции на 20 пунктов.

Другим показателем, на наш взгляд, необходимым для мониторинга состояния внешнеэкономической безопасности страны является соотношение полученных денежных переводов к ВВП страны. Несмотря на то, что международные денежные переводы мигрантов являются важнейшим источником финансирования развивающихся стран, большая зависимость от них может иметь негативные последствия для стран доноров рабочей силы. Такой сценарий развития событий имел место и в Таджикистане начиная с 2014 года, когда в связи с западными санкциями и снижением мировых цен на нефть значительно упала экономическая активность в России – главном реципиенте наших трудовых мигрантов.

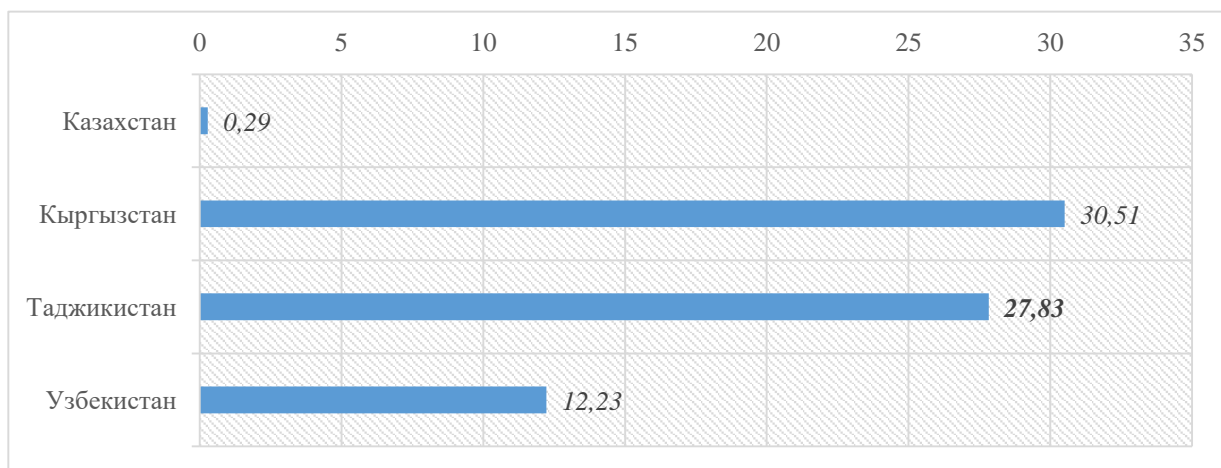

Рис. 5. Среднегодовые показатели отношения денежных переводов к ВВП за период 2016-2020 гг. (в %) [10]

Так, согласно рис. 5 в среднем за последние пять лет отношение полученных денежных переводов к ВВП Таджикистана составляет 27,83%. По этому показателю мы отстаем только от Кыргызстана, где денежные переводы составили почти треть экономики. Самый низкий показатель у Казахстана, где он не доходит даже до 0,5% ВВП. В среднем по группе показатель полученных денежных переводов к ВВП равен 17,7%. Экономика Таджикистана значительно зависит от денежных переводов мигрантов, но в сравнении с периодом 2011-2015, где данный показатель в среднем составлял 38,43% от ВВП, эта зависимость имеет тенденцию к сокращению.

Важным показателем, необходимым для анализа внешнеэкономической безопасности страны является состояние её внешнего долга. В целях исследования мы анализировали динамику ряда, на наш взгляд, важных показателей для определения сложившейся тенденции во внешнем долге Таджикистана за последние годы (рис. 6). Это показатели отношения внешнего долга к ВВП, к экспорту товаров и услуг, а также обслуживания внешнего долга к экспорту товаров и услуг и к доходам госбюджета. Как видно из рис. 6 показатель отношения внешнего долга к ВВП Таджикистана увеличился за последние пять лет на 7,1 процентных пункта и приблизился к пороговому значению, рекомендованному МВФ в 40%. Отношение внешнего долга к объему экспорта товаров и услуг, используемый как динамический показатель, тесно связанный с потенциалом страны в области погашения долга, в Таджикистане за последние годы имеет тенденцию к снижению. За пять предыдущих лет он сократился на 28,3 процентных пункта. Пороговое значение для этого показателя, согласно МВФ, составляет 180%.

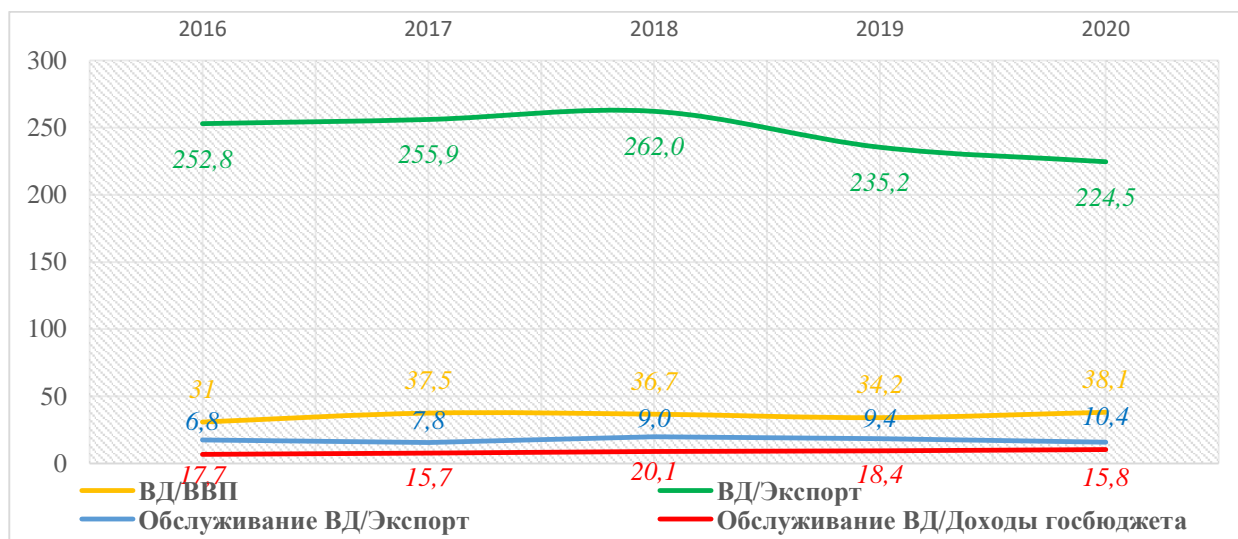

Рис. 6. Динамика показателей внешнего долга Таджикистана за 2016-2020 гг. (в %) [11]

Отношение обслуживания внешнего долга к экспорту товаров и услуг, как комбинированный показатель, отражающий платежеспособность и ликвидность, для Таджикистана имеет тенденцию к увеличению, в то время как к доходам госбюджета оно сократилось. Так, за исследуемый нами период первый показатель увеличился на 3,6 процентных пункта. Пороговым значением этого показателя для республики установленным МВФ является 15%. Отношение обслуживания внешнего долга к доходам госбюджета, который считается важнейшим показателем устойчивости, где бремя задолженности сопоставляется с государственными ресурсами, имеющимися для ее погашения, за последние пять лет в Таджикистане имел волатильную динамику. В 2018 и 2019 годах он перевалил рекомендованное МВФ пороговое значение в 18% и только в 2020 году за счет заметного увеличения товарного экспорта республики сократился почти до уровня 2017 года.

Согласно анализу и прогнозам МВФ риск кризиса внешнего долга Таджикистана остается высоким. Показатель бремени внешнего долга (отношение внешнего долга к экспорту) превышает соответствующее пороговое значение, а индикатор обслуживания долга к экспорту, который два года подряд имел критические значения, согласно прогнозам МВФ, стабилизируется после завершения погашения еврооблигаций и упадет ниже порогового значения к 2028 году. По мнению МВФ, внешний долг Таджикистана наиболее уязвим к экспортным потрясениям и условным обязательствам и поэтому они указывают на важность сдерживания условных обязательств и расширению экспортной базы.

Таким образом, больше половины показателей внешнеэкономической безопасности Таджикистана, связанные с его внешней торговлей, находятся в критическом состоянии. Это связано в первую очередь с товарной и географической не диверсифицированностью экспорта и импорта страны, хроническим дефицитом внешнеторгового сальдо. При рассмотрении конкурентоспособности национального хозяйства, как механизма обеспечения экономической безопасности (внутренней и внешней), нами было выявлено, что Таджикистан занимает последние позиции в этом аспекте среди группы исследуемых нами стран. Показатели зависимости экономики Таджикистана от притока денежных переводов выше среднего среди стран региона, но они сократились по отношению к предыдущей пятилетке. Отношение внешнего долга Таджикистана к его экспорту превышает соответствующее пороговое значение, а два других показателя, относящиеся к внешнему долгу страны, близки к пороговым значениям. Также, на внешнеэкономическую

безопасность Таджикистана негативно влияет географическая не диверсифицированность иностранных инвестиций, преобладающе приходящиеся Китаю и России [6].

Для эффективного построения механизма обеспечения внешнеэкономической безопасности Таджикистана в первую очередь необходимы определенные ориентиры в этом направлении. То есть, на наш взгляд, нужно разработать документ, стратегию и/или систему индикаторов на государственном уровне, призванный установить приоритеты обеспечения внешнеэкономической безопасности, как составляющей экономической безопасности страны и помогать для мониторинга его состояния. Также, можно создать специализированную структуру при Министерстве экономического развития и торговли Республики Таджикистан в этом направлении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Country Rankings of the Economic Complexity Index // The Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world/en/rankings/eci/hs6/hs96?tab=rank>
2. Global Competitiveness Report 2019 // Official site of World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>
3. Trade Map – Trade statistics for international business development // Official site of International Trade Centre. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx>
4. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України // Официальный сайт Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13?lang=ru#Text> (дата обращения: 22.01.2022).
5. Парвизи С. Внешнеэкономические интересы Республики Таджикистан в системе мирохозяйственных связей: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2018. – 177 с.
6. Содикзода П. Внешнеэкономические интересы Таджикистана в современном мировом хозяйстве: монография. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020. – 184 с.
7. Статистические данные Национального Банка Таджикистана // Официальный сайт Национального Банка Таджикистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://nbt.tj/ru/payments_balance/ (дата обращения: 14.01.2022).
8. Статистические данные Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан // Официальный сайт Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tamognia.tj/index.php/2020-10-12-17-53-49/2018-06-14-07-44-16/2018-06-14-07-46-17> (дата обращения: 16.01.2022).
9. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.
10. Электронная база данных Группы Всемирного банка // Официальный сайт Группы Всемирного банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2020&locations=TM-TJ-UZ-KZ-KG&start=2015&view=chart> (дата обращения: 16.01.2022).
11. Электронная база данных Группы Всемирного банка // Официальный сайт Группы Всемирного банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://datatopics.worldbank.org/debt/ids/countryanalytical/TJK> (дата обращения: 16.01.2022).

Халифазода Саидахтам

ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР ШАРОИТИ БУҲРОНИ МОЛИЯВӢ – ИҚТИСОДӢ

Дар мақола чанбаҳои методологии ташаккул ва рушди механизми маъмурикунонии андоз дар шароити иқтисоди бозорӣ баррасӣ гардида, усули баҳои самаранокии механизми маъмурикунонии андоз, баҳусус назорату санҷишҳои андозӣ дар таъмини суботи молиявӣ - иқтисодӣ нишон дода шудааст. Принсипҳои ва функсияҳои асосии такмили механизми маъмурикунонии андоз ва қори намудани низоми нави андозбандӣ дида баромада шудааст, ки он пеш аз ҳама, ба қамъовариҳои саривақтии маблағҳои андозӣ ба бучети давлатии сатҳи гуногун ва фаъолияти самараноки қорамандони мақомоти андозӣ қишвар нигаронида шудааст. Масъалаҳои такмили механизми маъмурикунонии андоз, баҳусус назорат ва санҷишҳои андозӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва соҳавии рушди қорхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибқорӣ бо мақсади таъмини қаробатноки молистеҳсолқунандагони ватанӣ ва зиёд намудани истеҳсоли маҳсулотҳои ватанӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ равона қарда шудааст. Инчунин масъалаи маъмурикунонии андоз аз нигоҳи дастгирии давлат ва ҳавасмандии иқтисодии андозсупорандагон, инчунин фаъолияти самараноки қорамандони мақомоти андозӣ қишвар мавриди барасси қарор қирифта, пешниҳодҳои мушаххаси муаллиа оид ба такмили механизми маъмурикунонии андоз, баҳусус назорату санҷишҳои андозӣ ва дар маҷмӯъ низоми андозбандӣ пешниҳод қарда шудааст.

Қалидвожаҳо: маъмурикунонии андоз, низоми андозӣ, назорати андозӣ, механизми андозбандӣ, танзими давлатии маъмурикунони андоз, мақомоти андоз, принсип ва функсияҳои маъмурикунони андоз.

Халифазода Саидахтам

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЕ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В статье рассматриваются методологические подходы к формированию и развития механизма администрирования в условиях финансово-экономического кризиса. Выделены основные принципы и функции налогового администрирования и новой системы налогообложения. Рассматривается эффективность налогового администрирования, а также налогового контроля и проверок с учётом региональных особенностей и условий развития отечественных предприятий и развития предпринимательства с целью производство отечественных конкурентоспособных товаров и конкурентной среды в рыночных условиях. Представлены проблемы налогового администрирования с позиции государства и налогоплательщика, даны рекомендации по совершенствованию механизма налогообложения и налогового администрирования.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налоговая система, налоговый контроль, налоговый механизм, налоговые регулирование, налоговые органы, принципы и функции налогового администрирования.

Khalifazoda Saidakhtam

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF TAX ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS

The article discusses methodological approaches to the formation and development of the administration mechanism in the context of the financial and economic crisis. The main principles and functions of tax administration and the new taxation system are highlighted. The effectiveness of tax administration, as well as tax control and audits, is considered, taking into account regional characteristics and conditions, the development of domestic enterprises and the development of entrepreneurship in order to produce domestic competitive goods and a competitive environment in market conditions. The problems of tax administration from the position of the state and the taxpayer are presented, recommendations are given for improving the mechanism of taxation and tax administration.

Key words: tax administration, tax system, tax control, tax mechanism, tax regulation, tax authorities, principles and functions of tax administration.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ сиёсати андозии давлат ҳамчун фишанги муҳими танзими рушди соҳаҳои иқтисодӣ миқдори миллӣ, корхонаю ташкилотҳо ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад [2]. Истифодаи механизми маъмурикунонии андоз яке аз фишангҳои асосии идоракунӣ ва таъмини алоқамандии манфиатҳои давлатӣ ва андозсупорандагон, новобаста аз шакли моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ мебошад. Хусусияти хоси танзими давлатии маъмурикунонии андоз дар он инъикос меёбад, ки он дар шакли дастаҷамъонаи низоми ташкилӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқии муносибати байни андозсупорандагон ва мақомоти давлатӣ дар симои кормандони мақомоти андоз, ки барои ҷамъоварии қисмати даромади буҷети давлатии сатҳи гуногун рағбати мегардад.

Аз нигоҳи методологӣ механизми маъмурикунонии андоз пеш аз ҳама, ба низоми андозии зудамал, ки дар шакли механизми қавие, ки ба дигаргуниносиҳои зудивазшавандаи дохилӣ ва берунӣ мутобиқ мебошад. Ин низоми махсусест, ки ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ тавассути қоида ва санаду меъёрҳои қонунгузории бахши андозӣ, назорату санҷишҳои андозӣ ва воридшавии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатии сатҳи гуногун таъмин менамояд. Самараноки амалкарди механизми маъмурикунонии андоз дар шароити иқтисодӣ бозорӣ аз ҳалли чунин вазифаҳо иборат мебошад:

- механизми маъмурикунонии андоз бояд вазифаи фискалӣ-назоратӣ ва тақсиму азнавтасимкунии маблағҳои молиявӣ ва истифодаи самараноки маблағҳои пулии буҷети давлатиро таъмин намояд, ки он фақат хоси иқтисоди бозорӣ мебошад;

- механизми маъмурикунонии андоз бояд чунин ташаккул ва такмил ёбад, ки ба фаъолияти истеҳсолии корхонаю ташкилотҳо ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ монеъ нашуда, баръакс механизми ҳавасмандии иқтисодиро муҳаё созад;

- низоми андозситонӣ ва такмили механизми маъмурикунонии андоз бевосита ба таъмини баробарии адолати иҷтимоии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушди соҳаҳои иқтисоди миллии кишвар соғор бошад;

- мақоми махсусро дар механизми маъмурикунонии андоз чораҳои ташкилӣ - ҳуқуқӣ ва тадбирҳои мушаххаси мақомоти давлатӣ (яъне, сарфи ками хароҷотҳо ва ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ) ташкил медиҳад.

Муносибатҳои бозорӣ дар низоми ҷаҳони муосир мунтазам талаботҳои худро дар низоми андозбандии корхонаҳою ташкилотҳо ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ ворид месозад [13]. Аз ин ҷост, ки субъектҳои хоҷагидорӣ барои мавқеи худро дар бозор аз даст надодан муносибати худро нисбати истифодаи самараноки захираҳои пулӣ-қарзӣ тағйир медиҳанд. Мутаасифона на ҳама вақт ин тағйиротҳо ба истифодаи самараноки воситаҳои пулӣ ва сарфаю истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, ҳангоми

татбиқи амалии механизми маъмурикунонии андоз раҳнаҳо пайдо мешавад, ки онҳо дар таҷрибаи хоҷагидорӣ пешин намоён набуданд ё он замон ба мушкilot рӯ ба рӯ нашуда буданд, ё худ барои ифшои онҳо монеаҳо вучуд доштанд.

Аксари мушкilotи тозаъҷоди механизми маъмурикунонии андоз дар чумхурӣ дар шароити бухрони молиявӣ-иқтисодӣ мушкilotҳои амалигардонии онро ба вучуд меорад, ки риояи саривақтии пардохти андозу бочҳои давлатӣ, аз зумраи мушкilotҳои мебошад, ки такмили механизми маъмурикунонии андоз ва низомии андозбандиро дар маҷмӯъ тақозо менамояд. Механизми маъмурикунонии андоз дар навбати худ, яке аз фишангҳои муҳими дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад. Базаи институционалии ин механизмро танзими қонунгузории баҳши андоз, низомии андозӣ-молиявӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ ва ғайра ташкил медиҳад.

Услуби методологии баҳои механизми маъмурикунонии андоз, пеш аз ҳама дар таҳлил ва муқоисаи назорату санҷишҳои андозӣ, таъмини саривақтии воридшавии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ, баҳисобгирии андозсупорандагон ва раванди андозситонӣ, сабти ҳуҷҷатҳои мутобиққунандаи он, корҳои фаҳмондадиҳӣ, машваратҳо ва ғайра ба ҳисоб рафта, « мақсади ниҳони он воридшавии саривақтии андозу бочҳо ба буҷетҳои сатҳи гуногун мебошад ». [3, 12]. Аз ин рӯ, андоза ва динамикаи воридшавии маблағҳои андозӣ аз такмили механизми маъмурикунонии андоз, баҳусус назорату санҷишҳои андозӣ вобастагии калон дорад.

Омӯзиши ҷанбаҳои методологии ташакул ва такмили механизми маъмурикунонии андоз нишон медиҳад, ки яке аз сабабҳои асосии ташакул наёфтани он - ин дуруст амал накардани механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ-назоратӣ мебошад. Ҳангоми татбиқи сиёсати андозӣ, ба хотири ҳар чӣ зиёд воридшавии маблағҳои андозӣ диққати махсус дода шуда, масъалаи идораи самараноки қарорҳои мақомоти андоз ва такмили механизми маъмурикунонии андоз аз мадди назар дур мондааст. Амали намудани ин ҳадафҳо зарурати омӯзиш ва таҳқиқи принципҳои ва функсияҳои асосии танзими механизми маъмурикунонии андозро тақозо менамояд.

Заминаи асосӣ барои муайян намудани принципҳои механизми маъмурикунонии андоз асарҳои олимони классик мебошад. Ба андешаи А. Смит ва А. Вагнер: «...адолатнокӣ, қонунӣ, самаранокӣ, кофӣ ва ҷандирӣ будани механизми андозбандӣ ва назорати он, дуруст интиҳоб намудани сарчашмаи андозбандӣ, ташкили оптималии андозҳо дар низомии таққишудаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад». [1, с.12-16]. Ба андешаи А. П. Хомяков принципи асосии маъмурикунонии андоз ин: «...қонунӣ, ошкорбаёнӣ, кушода, шаффофият, адолатнокӣ, унверсалӣ будани низомии андозбандӣ ва таъмини баробарҳуқуқии андозсупорандагон, бетарафӣ ва бемасъулиятӣ, самаранокӣ, ихтиёран иҷро намудани уҳдадорӣҳои андозӣ, масъулияти мақомоти дахлдори давлатӣ ва шахсони алоҳида барои иҷроиши нақшаи андозу бочҳо ва масъулияти ҳуди андозсупорандагон мебошад, ки ин механизм ҷавобгариҳои ҳуқуқии онҳоро дар назди мақомоти андоз таъмин менамояд [7, 11].

Ба андешаи дигар олимони унсурҳои алоҳидаи механизми маъмурикунонии андоз ин: «...дар ҳадди ақал ба мизочон (шаҳрванд), ҳаракати самти идоракунӣ ва таъмини хизматрасонии муфид, ҷандирӣ ва қобилияти навоарӣ дар хизматрасонӣҳои соҳаи мазкур мебошад, [9, с.36], ки ҳақиқат, пешгӯӣ ва самаранокӣ, [4, 5], инчунин масъулияти дутарафаи андозсупорандагон ва қарорҳои мақомотҳои андозро нишон медиҳад» [8, с.206]. Аз ин ҷо, самаранокии механизми маъмурикунонии андоз ва принципҳои ташкили методологии он аз ҷораҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва молиявӣ-иқтисодӣ ва таъмини риояи қонунгузории баҳши андозро тақозо менамояд.

Дар ин рағанд зарурияти гурӯҳбандии принципҳои ва функсияҳои асосии ташакул ва такмили механизми маъмурикунонии андоз, ки он аз вазъии молиявии қарорҳои ташкилотҳо ва соҳибқаророн манша мегирад, хеле мебошад.

Принципи аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ ташаққули механизми маъмурикунонии андоз, ки аз маҷмӯи тадбирҳо ва ҷорабиниҳои илмӣ-амалие иборат мебошад, ки барои таҳқиқи ҷанбаҳои

назариявӣ-методологии муносибатҳои андозӣ ва механизми маъмурикунонии андоз, бахусус назорату санчишҳои андозӣ, бо истифода аз усулҳои пешқадами сиёсати молиявии давлат дар баҳши мазкур амалӣ карда мешавад.

Моҳияти *принсипи иҷроии ҳатмии қонунгузориҳои баҳши андозӣ* дар он инъикос меёбад, ки механизми маъмурикунонии андоз низ зернизомии идоракунии муносибатҳои андозӣ-иктисодӣ ба ҳисоб рафта, дар раванди фаъолияти худ бояд ба қонунгузориҳои низомии молиявӣ ва дигар қонунҳои кишвар итоат намояд. Инчунин механизми амали гардонидани назорат ва санчишҳои андозӣ, ки дар раванди амали намудани ин механизм суръат мегирад, бояд ба меъёри қонунгузориҳои баҳши мазкур дар кишвар мутобиқ бошанд. Зимни амали намудани принсипи мазкур вазифаҳои гузошта мешавад, ки ба кам кардани таввақалҳои молиявӣ ва истеҳсоли равона карда шуда, дар он манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ ба назар гирифта мешавад.

Принсипи объективӣ - ин гузаронидани чораҳои дастаҷамъонаи амали намудани механизми маъмурикунонии андозро аз ҷониби кормандони мақомоти андоз ҳамчун органи салоҳиятдор, ки дар базаи риояи қатъӣ ва ҳимояи қонунҳои баҳши андозбандӣ арзёбӣ мегардад. Вай аз ташкили сохтори низомии андозбандӣ ва принсипи ягонагӣ, сохтори дақиқ ва объективии низомии андозбандӣ, мавзунӣ (мутаҳарриқӣ) ва низомии суботи андозӣ-молиявии кишвар манша мегирад.

Принсипи ягонагӣ- ин зарурати ягонагии усулҳо, роҳҳо ва фишангҳои асосии механизми амалии маъмурикунонии андозро дар қаламравӣ кишвар таъмин менамояд. Такмили низомии андозбандӣ низ ба принсипи ягонагии ҳавасамандии иқтисодии андозсупорандагон ва фаъолияти самараноки кормандони мақомоти андоз таъмин менамояд. Ин дар навбати худ имконият медиҳад, ки самаранокии фаъолияти кормандони мақомоти андоз ва ғани гардидани бучети давлатии сатҳи гуногун мусоидат менамояд.

Принсипи самаранокӣ ин баҳои натиҷаи механизми маъмурикунонии андоз бо ифодаи маблағҳои андозӣ (масалан, воридшавии андоз ба бучети давлатӣ), ки он набояд аз хароҷотҳои ба он сарфшуда зиёд бошад. Ба ғайр аз ин, самаранокии маъмурикунонии андоз дар гузаронидани чорабиниҳои назорату санчишҳои андозӣ (махсусан, санчишҳои умумӣ ва камеравӣ, ҷаримаҳо ва танзими қарзҳои андозӣ ва ғайра) инъикос меёбад. Аз ин ҷо, бармеояд, ки сатҳи ҷамъоварии маблағҳои андозӣ мустақиман аз самаранокии механизми маъмурикунонии андоз, назорату санчишҳои андозӣ вобастагии калон дошта, бо ёрии ин нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ҷамъи самараҳои иқтисодӣ бо сарфи каматарини хароҷотҳо муайян карда мешавад.

Маъмурикунонии андоз ҳамчун унсури муҳими идоракунии муносибатҳои андозӣ аз амалкарди функцияҳои муайян иборат мебошад, ки сохтори онро ба таври функционалӣ чунин пешниҳод менамоем.

Банақшагирии андоз ҳамчун як функцияи муҳими механизми маъмурикунонии андоз барои муайян намудани ҳаҷми пардохтҳои андозу бочҳо, ки ташкили қисмати даромади бучети давлатӣ (бучетҳои ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ, муниципалии ва маҳаллӣ)-ро ташкил дода, барои ҳалли чунин вазифаҳо равона карда мешавад:

- ташкил ва банақшагирии низомии андозбандӣ, баҳои иқтисодии андозӣ аз рӯи сатҳи низомии бучетӣ;
- ояндабинӣ ва банақшагирии воридоти маблағҳои андозӣ ва бочҳои давлатӣ;
- ташкил ва тасдиқи бучети сатҳи гуногун аз рӯи низомии андозбандӣ;
- коркарди функцияҳои назоратӣ ва санчишӣ дар сатҳи низомии бучетҳои гуногун, тақсмоти меъёрҳо ва имтиёзҳои андозӣ ва ғайра.

Функцияи баҳисобгирӣ-ҳисоботӣ ин низомии иттилоотӣ оиди бақайдгирӣ, ғундоштан, ислоҳ ва коркарди маълумотҳои андозӣ, ки барои пардохти саривақти маблағҳои андозӣ ва назорати дурусти истифодаи онҳо, ташкили ин низом инчунин барои идоракунии самаранокии механизми маъмурикунонии андоз ва баҳои иқтисодии андозии кишвар истифода бурда мешавад. Баҳисобгирии андозу бочҳои давлатӣ бояд манфиатҳои ҳамаи

иштирокчиёни муносибатҳои андозиро ҳимоя намояд. Ба души функсияи баҳисобгирӣ-ҳисоботӣ чунин вазифаҳо водор карда мешавад: бақайдгирии андозсупорандагон ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, баҳисобгирии воридшавии маблағҳои андозӣ, назорати саривақтии пардохти андозу бочҳои давлатӣ, таҳлили истифодаи самараноки маблағҳо барои нигоҳдории ғайрифаъолияти кормандони мақомотҳои андозӣ, баҳои ғайрифаъолияти самараноки кормандони мақомотҳои андоз ва ғайра.

Функсияи назоратӣ яке аз фишанги муҳими амалкарди механизми маъмурикунонии андоз ва низоми андозбандӣ ба ҳисоб меравад. Амали намудани назорати андозӣ дар навбати худ ба давлат ва мақомотҳои андоз имконият медиҳад, ки назорати саривақтӣ ва дуруст воридшавии маблағҳои андозӣ ва бочҳои давлатӣ таъмин карда шавад.

Вазифаи назорати андозӣ дар заминаи ҳуқуқи давлат оиди ҳимояи маблағҳои молиявӣ дар қисмати ташкили даромади бучети давлатӣ ва ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидорӣ (андозсупорандагон) инъикос меёбад. Ба андешаи Нелюбин Д. Э. се гурӯҳи асосии принсипи амалкарди назорати андозӣ мавҷуд мебошад [6, с.65]:

- андозбандӣ (худ категорияи ба низом даровардашудаи назорати андозӣ ба ҳисоб меравад);

- муносибати унсурҳои низоми андозӣ (дар мавриде, ки назорати андозӣ худ унсури муҳими он мебошад);

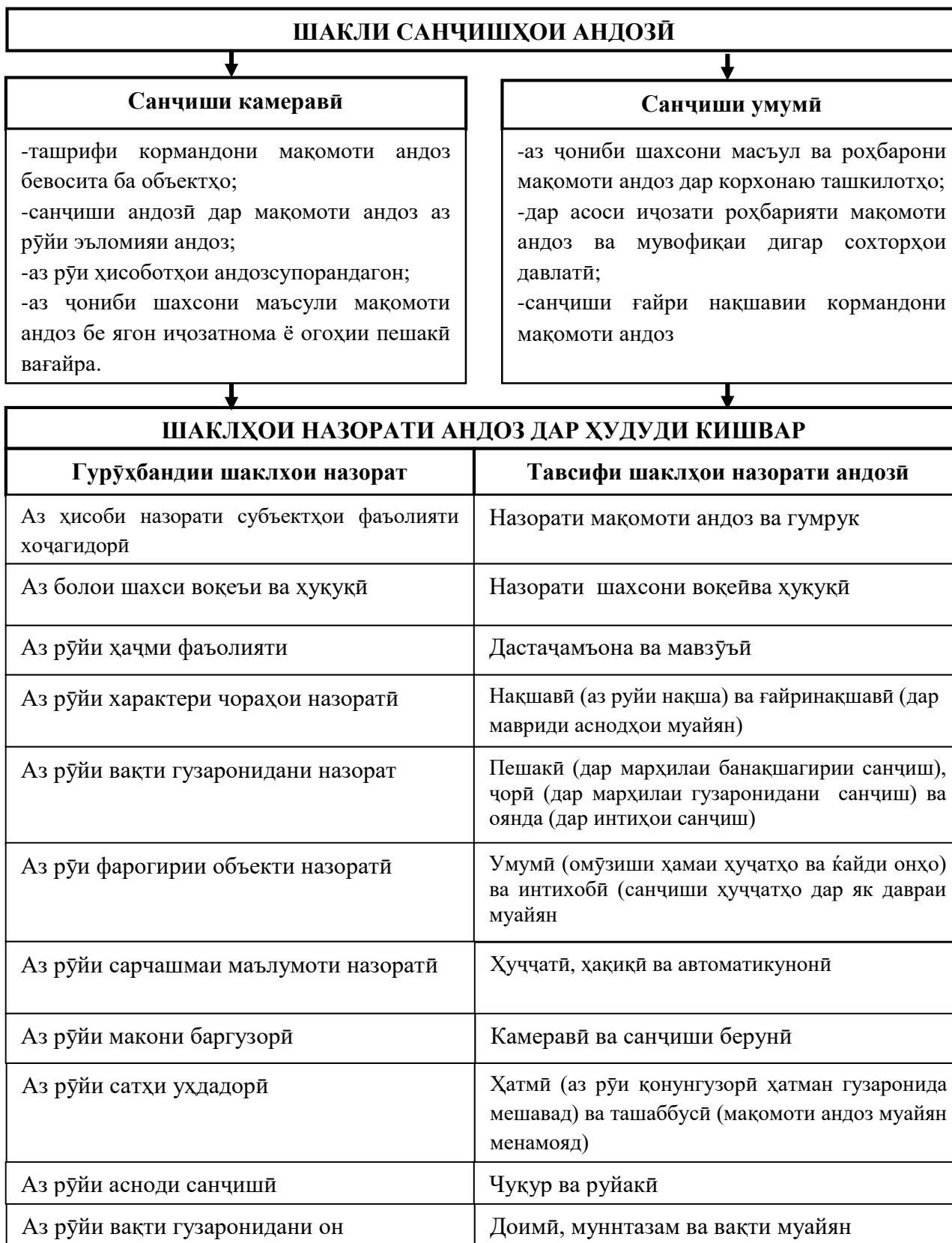
- идоракунӣ (назорати андоз ин аз як ҷониб, марҳила ва функсияи идоракунӣ ва аз ҷониби дигар, ҷараёни мустақили идоракунӣ мебошад).

Яке аз шаклҳои муҳим ва маъмулии назорати андозӣ ин тафтишоти андозӣ, баҳусус назорат ва санҷишҳои камеравӣ ба ҳисоб меравад. Қабули маълумотҳо аз андозсупорандагон ва намоёндагони мақомоти андоз, инчунин тафтиши маълумотҳои ҳисоботӣ, ба назар гирифтани объект ва маҳаллӣ ҷойгиршавии андозсупорандагон тавассути тафтиши камеравӣ ва санҷишҳои беруни ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ, онро ҳамчун шакли алоҳидаи назорати андозӣ ҷудо кардан ба маврид мебошад, ки мақсади асосии он риояи қонунгузориҳои бахши андозӣ аз ҷониби андозсупорандагон ба ҳисоб меравад.

Шаклҳои назорати андозӣ дар навбати худ ба назорати камеравӣ ва тафтишоти умумӣ ҷудо карда мешавад. Инчунин шакли дигари назорати андозӣ ин бақайдгирии андозсупорандагон, яъне шахсонӣ воқеъӣ ва ҳуқуқӣ ва амволи онҳо мебошад, ки он тавассути принсипи ҳудудӣ амалӣ карда мешавад. Дар ҷадвали 1 алоқаи байни назорати андозӣ ва тафтишотӣ беруни оварда мешавад.

Функсияи танзими андозӣ - ин ҷораҳои дастҷамъонаи даҳлати давлатӣ барои иҷрои уҳдадориҳои андозӣ, ҳалли вазифаҳо ва самтҳои асосии рушди низоми муносибатҳои андозӣ ба ҳисоб меравад. Вай дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин дигар органҳои ваколатдори соҳаи мазкур арзёбӣ карда мешавад. Танзими андозӣ дар раванди механизми маъмурикунонии андоз асосан дар шакли тағйироти муҳлати пардохти андозу бочҳои давлатӣ, дар шакли имтиёзҳои андозӣ, инчунин дар ҷавобгарӣ ва масъулиятбарои қонунвайронкунонии андозӣ аз ҷониби субъектҳои қонунгузорӣ инъикос меёбад.

Ҷадвали 1. Шаклҳои асосии санҷишҳои андозии субъектҳои хоҷагидорӣ аз ҷониби кормандони мақомоти андоз

Ҳамин тариқ, самти муҳими самаранокии низоми андозбандӣ - ин ташаккул ва такмили механизми маъмурикунонии андоз ба ҳисоб меравад, ки он дар рушди корхонаю ташкилотҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар мусоидат намуда, аз чунин чорабиниҳо манша мегирад:

-баҳисобгирии хусусиятҳои хоси низоми андозбандӣ ва механизми маъмурикунонии андоз, ки ба қисмати даромади маблағҳои андозии бучети давлатии сатҳи гуногун мусоидат менамояд;

-ҳангоми амали намудани механизми маъмурикунонии андоз принцип ва функцияи асосии такмили низоми андозбандӣ ва самаранокии кормандони мақомоти андозӣ кишвар бояд ба инобат гирифта шавад;

-принцип ва функцияҳои асосии механизми маъмурикунонии андоз ҳамчун фишанги муҳими ғани гардонидани бучети давлатӣ баромад намуда, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти кормандони мақомоти андоз ва таъмини суботи молиявии кишвар нигаронида шудааст;

-ҳавасмандгардонии механизми маъмурикунонии андоз дар шаклҳои гуногун, ба мисли: низоми андозбандии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои хоҷагидорӣ ва истеҳсолкунандагони ватанӣ, имтиёзҳои андозӣ барои соҳибкории хурду миёна ва ғайра мусоидат менамояд;

-дар кодекси андози кишвар ҳатман зербоби махсуси принципҳои маъмурикунонии андоз ва механизми амалкарди онҳо ҷой дода шуда, ба қонунӣ, объективӣ, самаранокӣ, дастрас ва ошкоро будани иттилоот оиди раванди андозбандӣ, корҳои фаҳмондадиҳи оиди иҷроиши қонунгузори соҳаи маъмур, назорат ва санҷишҳои андозӣ бояд диққат махсус дода шавад;

-дар самти такмили механизми маъмурикунонии андоз яке аз вазифаҳои асосӣ аз нигоҳи илмӣ асоснок намудани усулҳои идоракунии кормандони мақомоти андоз ва тартиби муқарар намудан ва пардохти маблағҳои андозӣ ба ҳисоб меравад;

-яке аз шаклҳои асосии механизми маъмурикунонии андоз - ин назорат ва санҷиши андозӣ ба ҳисоб меравад, ки мақсади ниҳонии он ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба бучети давлатӣ ба ҳисоб рафта, вай ба фаъолияти хоҷагидорӣ-молиявӣ ва самаранокии командони мақомоти андозӣ кишвар манша мегирад.

Умуман, натиҷаи фаъолияти кормандони мақомотҳои андоз дар кишвар аз такмили механизми маъмурикунонии андоз вобастагии калон дошта, вай ҳамчун фишанги муҳими назорати андозӣ ва танзими давлатии низоми андозбандӣ роҳандозӣ карда мешавад. Таъмини самаранокии механизми маъмурикунонии андоз дар пардохти саривақтии маблағҳои андозӣ ба бучети сатҳи гуногуни кишвар, суботи молиявӣ-иқтисодӣ ва рушди устувори соҳаҳои иқтисодиёти миллии мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Артеменко Д.А. Теоретико-методологический анализ сущности и организационных основ налогового администрирования // Эконом. Вест. Рост. ун-та. - 2009. Т. 7. - № 2. -С. 12-16.
2. Аъламхон Наимӣ. Рушди молияи давлатӣ дар шароити соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017. -52с.
3. Вигдорчик Д.Г. Отдельные вопросы налогового администрирования на современном этапе развития общества // Налоги и налогообложение. -2012. -№ 6. - С. 12-18.
4. Гойгереев К.К. Модернизация налогового администрирования в посткризисной экономике РФ: авт. дис. канд. экон. наук. Орел, 2011. -С. 5.
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Шарқи Озод. -2017. -671с.
6. Нелюбин Д.Е. Система налогового контроля в РФ: теория и практика правового регулирования, актуальные проблемы и направления реформирования. -М. -2004. -С. 65.

7. Сердюков А.Э. Администрирование налогов в России: принципы и пути развития // Рос. Налоговый курьер. 2006. -№ 3. -С. 9-11.
8. Титов А.С. Теоретико-правовые основы налогового администрирования в Российской Федерации: дис.... д-ра юрид. наук. М., 2007. -С. 206.
9. Хомяков А.П.К вопросу о понятии и правовой природе налогового администрирования // Финансовое право. -2011. -№ 4. -С. 36.
10. Хочуев В.А. Налоговое администрирование: теория и российская практика / В.А. Хочуев. -М.: Социум, 2010. - 264 с.
11. Улугходжаева Х. Р., Джураева М. Н. Проблемы совершенствования системы налогообложения в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального Университета.-Душанбе, 2010. -№6 (62). - С. 31.
12. Юсупов П.С., Абдуллоев С.Х. Тафсири мухтасари қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.08.2012, №451 “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои андозбандии соҳибқорони инфиродие, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд”. -Душанбе. -2012.-70с.
13. Шералиев Э.Н. Халифазода С. Роль и значение налоговых льгот в развитие экономик Республики Таджикистан /Э.Н. Шералиев С. Халифазода // Финансово-экономический вестник. - №1 (17). - Душанбе, - 2019. -С. 36-43.

УДК 330.34.35.01; 330.356

Юнусова М.М.

ХУСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИ ВА РУШДИ ИҚТИСОД

Дар мақола мафҳумҳои инкишофи иқтисодӣ, рушди иқтисод ва иҷтимоӣ тавзеҳ дода шуда, оид ба тафовут ва вобастагии онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ ва ҳаёти воқеии инсон дида баромада шудааст. Аз нигоҳи муаллиф инкишофи иқтисодӣ нисбати рушди иқтисод мафҳуми васеъ буда, рушди иқтисод бошад новобаста аз инкишофи иқтисодӣ ба амал омада, суръати вай боиси тағйироти нишондиҳандаҳои миқдорию сифатӣ гардида, аз омилҳои иқтисодию иҷтимоие, ки дар раванди он самаранок истифода бурда мешаванд вобастагии мустақим дорад. Натиҷаи рушди иқтисод ин инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ чомеъа мебошад, ки дар ҳаёти воқеии инсон таҷассум меёбад.

Вожаҳои калидӣ: инкишофи иқтисодӣ, рушди иқтисод, инкишофи иҷтимоӣ, ақида, раванд, дигаргуншавӣ, устуворӣ, омил.

Юнусова М.М.

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

В статье разъясняются понятия, их различия и взаимозависимость экономического развития, экономического роста и социального развития в хозяйственной деятельности и реальной жизни человека. С точки зрения автора экономическое развитие является более широким понятием, чем экономический рост. Экономический рост независимо от экономического развития, привело к изменению как количественных, так и качественных

показателей. Это напрямую связано с социально-экономическими факторами, которые эффективно используются в процессе достижения экономического роста. Результатом экономического роста является экономическое и социальное развитие общества, которое находит отражение в реальной жизни человека.

Ключевые слово: экономическое развитие, экономический рост, социальное развитие, концепция, процесс, изменение, устойчивость, фактор.

Yunusova M.M.

CHARACTERISTICS OF SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH

The article explains the concepts, their differences and the interdependence of economic development, economic growth and social development in economic activity and real human life. From the author's point of view, economic development is a broader concept than economic growth. Economic growth, regardless of economic development, has led to a change in both quantitative and qualitative indicators. This is directly related to socio-economic factors that are effectively used in the process of achieving economic growth. The result of economic growth is the economic and social development of society, which is reflected in the real life of a person.

Keys words: economic development, economic growth, social development, concept, process, change, sustainability, factor.

Тафовути мафҳуми “рушди иқтисод”, “инкишофи иқтисодӣ” ва алоқамандии онҳо ба иҷтимоӣ ба ақидаи мо метавонад яқинд самт ва хусусияти фарқкунандаю бо ҳам вобаста дошта метавонанд. Дар таҳлили иқтисодӣ ҳангоми тадқиқоти мазмуни инкишофӣ-иқтисодӣ чунин мафҳумҳо - чун ҳадаф, вазифа, далел, арзиш ва институтҳои, ки самти инкишофро муайян менамояд, оварда мешаванд. Аз ин ҷо марҳилаи ҳатмии он ба вучуд омадани ҳадаф ва баҳоидиҳои ояндабинии он вазъияти низоми иқтисодист, ки дар натиҷа ба даст меояд.

Инкишофи иқтисодӣ ҳамчун ҳаракати пешравандае мебошад, ки “он тағйироте, ки нафақат бо истилоҳи вақт, воқеъ бо фазо(ҷой) ҳам вобаста аст” [2, с.56]. Мо бо он тадқиқотчиёне, ки “инкишофро - ҳамчун мафҳуми васеъ нисбати ”рушд” маънидод менамоянд, ҳамфикршуда метавонем, зеро тамсилаҳои рушди иқтисод аз тағйирёбиҳои институтсионӣ ба дигар тараф ҷалб карда мешаванд. Ба рушди иқтисод ҳамчун ҷараён, низоми мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ ва таносуби дорои микёси муайян, суръат ва афзоиши ҳаҷми тавлидотро ба алоқамандии сабабу натиҷаи омилҳои, ки зухури онро таъмин менамояд, ҳос аст. Аз ин рӯ рушди иқтисод диққати ҷиддиро ба шароит ва омилҳои, ки вайро муайян намуда, ҳавасманд ва ё маҳдуд менамоянд. нигаронида мешавад.

Дар ин сатҳи таҳлил на танҳо ҳадаф ва самти инкишоф муҳим аст, балки аҳамияти аввлиндараҷаро имконияти самаранок истифодабари захираҳои мебозанд. Бо ин сабаб рушди иқтисодро метавонад чун қобилияти низоми иқтисодӣ, ки табиати амал намудану худташкилиро, ки дар таркиби бозории он нухуфта аст, ифода намуда, нисбати зерҳадафҳои алоҳидаи зернизомҳо, масалан, ҳадди афзоиши фоида барои фирма, гирифтани ҳадди манфиатнокӣ барои оилаҳо (ҳочагиҳои хонагӣ) ва ғайра нишон дод.

Назариявӣ муҳим аст, ки инкишофи иқтисодӣ бо фарқият аз рушди иқтисод, аввалан, мурочиат ба зернизомро талаб менамояд, зеро дар сатҳи вай ҳадаф, вазифа, ҳавасмандӣ ва ғайра ба вучуд меояд.

Фарқияти дуҷуми ақидавии инкишофи иқтисодӣ аз рушд иқтисод дар муайян намудани ҷой ба мақоми инсон ва захираҳои инсонист.

Механизми рушди иқтисод меҳнати инсонро ба ҳайси яке аз омилҳои рушд дар баробари сармоя ва захираҳои табию технология медонад, ки меъёри он зиёдшавии ҳаҷми

ММД(МММ) ба ҳар нафар аҳоли мебошад. Аз ибтидо дар инкишофи иқтисодӣ мавқеи духелаи инсон аз як тараф, сифати омили истехсолӣ, аз дигар ҷониб ба ҳайси маҳаки асосии таҳаввул муайян карда шуд. Аз ин рӯ имконияти рушд “бе инкишоф” вучуд дошта метавонад, вале инкишофи иқтисодӣ дар он ҷоест, ки таҳавулли инсон, андушти сармоияи инсонӣ ба вучуд меояд.

Сеюм, тафовути “инкишофи иқтисодӣ” ва “рушди иқтисод” дар он аст, ки бо ҳам таъсиррасонии хусусияти механизмҳои рушди иқтисод ва инкишофи иқтисодӣ аз муҳити институтсионӣ ва табиӣ муайян карда мешавад. Афзудани маҷмӯи ҳаҷми истехсолотро ифода намуда, рушди иқтисод яке аз муҳимтарин ҷабҳаи инкишофи инсониятро дар бар мегирад. Вай имкониятҳои пешравиӣ ҷомеаро таъмин намуда, ба қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа шароит муҳайё менамояд. Ин маънои онро дорад, ки рушди иқтисод ҳаммаъноӣ инкишофи иқтисодӣ набуда, ба мазмуни вай ба ҳайси яке аз муҳимтарин ва асоситарини “таркиб”-и вай баромад мекунад. “Инкишоф” бештар васеъ, “рушд” – нисбатан мафҳуми маҳдудтар аст. Аз ин ҷо таҳавулли ҷараёни инкишоф дар худ рушдро ҳамчун раванди хусусӣ дар бар мегирад.

Манбаи инкишоф дар табиат қонуни “ягонагӣ ва муборизаи зиддиятҳо”, зиддият ва ҳалли онҳо мебошад. Барои рушди иқтисод қувваи ҳаракатдиҳанда зиддияти байни талаботи бемаҳдуди афзунёбандаи иҷтимоӣ иқтисодӣ (манфиат ва сабаб) ва маҳдудияти захираҳо, инчунин вақти иловагӣ мебошад, ки онро барои қонеъ намудани талабот равон намудан имконпазир аст. Ин маҳдудиятҳо вазифаи дугоноро оқилона ҳал менамояд – то ҳадди аққал талаботи иҷтимоиро қонеъ намуда, ҳамзамон даромади баланд ба фонди меҳнат (вақт) ва манобеи инкишофи оянда ба даст меоварад.

Хулоса, ҳангоми таҳқиқоти таркиби генетикии мафҳуми инкишоф ва рушд мо аз он нуқтаи назар нигоҳ намудем, ки ҳамаи онҳо бевосита бояд аз ҳаёти инсонӣ бармеоянд. Ин мафҳумҳои талабот, фаъолият, арзиш, ки инсоният ба вучуд меоварад ва онҳо мазмуни васеи умумӣҷомеавӣ дошта, барои нишон додани ҷараёни таърихӣ инкишофи иқтисодиро иҷтимоӣ ҷомеа корбурд карда мешавад.

Талабот - ин муносибати инсон ба шароити рӯзгузаронӣ, яъне табиат (аз ҷумла табиати худ инсон), мавҷудияти воситаҳои ҳаётӣ, ҷомеа, инчунин шароити меҳнат ва дигар самти фаъолият мебошад. Фақат ба воситаи талабот шаклҳои ҳаёти маънавӣ муккамал гашта, тақсмоти меҳнати ҷомеавӣ аниқ шуда, унсурҳои хоҷагидорӣ, институтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, танзими воқеии амалкунанда ва сохторҳо ба вучуд омада, инкишофу рушди иқтисодӣ боиси муайян шудани самти иҷтимоӣ гашта, ба некуаҳолии одамон нигаронида мешаванд. То кадом андозае таҳаввули давраҳои таърихӣ инсоният аз ҳамдигар тавофут надошта бошанд, ҳамеша ба ҷараёни умумӣ - аз пайи ивазшавии талабот мераванд. Ҳамеша сарчашмаи инкишофи низоми ҷомеа аз ҳолати худ инсон, эҳтиёҷоти фаъолияти вай ибтидо мегирад.

Фаъолияти самараовари тавлидот, илмӣ – техникӣ, иҷтимоӣ дар он ҳолате ба амал меояд, ки вай ба мунтазирият, мақсад, ҳадафи инсонӣ, ба низоми қобили қорӣ ва муносибат байни одамон таъмин менамояд. Бе ягон манфиат, яъне безътимод ба гирифтани натиҷаи зарурӣ, на муносибатҳои самаранокӣ истехсолӣ, на боздеҳи тавлидот ягон маъно надорад.

Инкишофи таърихӣ дар натиҷаи ба вучуд омадани талаботи нав ва намудҳои нави фаъолият ба амал меоянд. Ҳамзамон шавқу рағбати одамони гуногун буда, алоқамандии самарадеҳи навро пайдо мекунанд. Вале лаҳзаҳои калидии инкишоф тақсмоти талаботи инсон (таъбу завқ), чудо намудани муносибатҳо ба ду гурӯҳи қалони иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гашт. Ба замми истифодаи ин дугонаи истилоҳот дар ҷои аввал, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия ноаён дар ҷои аввал на иҷтимоӣ, балки иқтисодӣ ибтидо мегирад. Иҷтимоӣ бошад оддӣ чун оқибати табиӣ раванди иқтисодӣ маънидод карда шуда, амалан мустақилиятро аз даст медиҳад.

Вале мо ибтидо иҷтимоӣ ва иқтисодӣро ҳамчун ду соҳаи баробарҳукуки маишӣ дида баромада, таъмин менамоем, ки муаммои чудо намудани онҳо тамоман хушқу ҳолӣ ва

беҳуда аст. Иҷтимоиёт ва иқтисодиёт ҳамон “чуфти диалектикаианд”, ки моҳияти худтаҳаввулро ба вучуд меоранд.

Инкишоф ва тобеияти талаботи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ хусусан пай дар ҳам даврагӣ ивазшавии онҳо зухур меёбад: талаботи иҷтимоии наво ки дар ҷомеа пайдо мешавад, метавонад танҳо дар ҳадди меҳнати сарфшуда қонеъ гардонида шавад. Аз ин рӯ сарфи меҳнат худ талаботи муҳим буда, бо дигар эҳтиётоти иҷтимоӣ чун воситаи ҳадафрас дохил мешавад.

Талаботи иқтисодӣ бошад бо ҳамагуна мавҷудияту муҳимияташон мақсади ягонаанд. Онҳо тобеи иҷтимоиёт буда ва берун аз ин ҳадаф вучуд надошта, ҳам замон маъно надоранд. Дар асоси маишати инсон ибтидои мувозинати иҷтимоиёт ва иқтисодиёт меистанд. Мавқеи мақсаднок будани иҷтимоиётро қайд намуда, мо ҳеҷ гоҳ иқтисодиётро дуюмдараҷа ҳисоб наменамоем. Ҳақиқати инкишофи ҷомеавию таърихӣ дар ин давра ба таркиби тарафҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мувофиқат менамояд.

Дар асоси тасаввуроти муосири низоми умумӣ оид ба ҷараёни инкишоф мафҳуме меҳобад, ки мувофиқи он таҳаввулли ҷомеи инсонӣ равиши бемайлоне мебошад, ки сохтори онро муайян мекунад. Вай метавонад ба монанди роҳи силсилаи ҳаётӣ таҳаввули низомро аз ҳолати ибтидоие, ки таркиби вай то интиҳо ба шакл мебарояд, инъикос намояд. Дар охир низом иқтисодӣ дар худ бударо дар доираи сохтори ибтидоии додасуда амалӣ намуда, ба ҳадди таҳаввули худ ва ҳолати мувофиқи ҷомеа мерасад. Имкониятҳои ояндаи таҳаввули низоме, ки ба камолот расидааст ба тағйироти таркиби он алоқаманд аст. Дар ин ҷо аз нав эҳёшавии низом ва воридшавии он ба силсилаи наво ҳаётӣ, ки роҳи вайро ҷузъҳои наво бо ҳам вобаста муайян менамояд. Аз ин ҷо, дар ҳолати умум инкишофи ҳамагуна низом метавонад ба намуди марҳалаи табиӣ – пай дар пай тасвир шуда, ҳар яки онҳо давраи ҳаётии ҳолати муайянии таркиби онро таҷассум менамояд.

Дар маҷмӯъ дида баромадани ҳолати ҷараёни тағйироти ҳаракати умумӣ ва тағйироти ҳаракати хос бевосита ба вучуд омадани худро дар воқеияти ҷомеаи инсонӣ ба амал мебарорад. Ошкор намудани самт ва гузаришҳои он иқтисодӣ меҳад инкишофи зухуроти иқтисодӣ, аз ҷумла ҷараёни ба вучудии рушди иқтисодиро амиқ фаҳмида, ҳолати тағйирот, ивазшавӣ, гузариши ногузири онро аз як давраи устуворӣ ба ҳолати ноустуворӣ ва аз ноустуворӣ ба ҳолати пойдорӣ сарфаҳм равам. Усулҳои умумии тағйирот ва ҳолати хоси он дар инкишофи бо ҳам пайванди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бо ҳам амалкунанда ба вучуд меоянд. Зухуроти мушаххаси онро фаҳмида, метавонем ҳамаҷаҳади ҷараёни даврагӣ – баргардандаи рушди иқтисод ва инкишофи иҷтимоиро, ки тағйироти устувор ва ноустувор, дигаргуншавии баргарданда ва ҳолати барнагардандаи онҳоро муайян намоем. Ин маҳсусан муҳим аст, зеро оқибати манфии амалигардии рушди иқтисод ба шакли хеле зуд суръат гирифта, ба инсоният зарур аст он лаҳзаеро, ки ин тағйирот ногузир ва барнагарданда мешавад ва ҷомеаро ба ҳолати ногузир меоварад, огоҳ намоем. Дар ин ҷо қайд намудан ба маврид, ки мо рушди иқтисодиро ҳамчун ҷараёни таҳаввули табиӣ дар табиат фаҳмонидем. Ва то андозае, ки ҷомеаи инсонӣ пеш меравад ба рушди иқтисодӣ давраҳои “авҷ – буҳрон – авҷ”, “рушд – коҳиш – рушд”, чун дар табиат заминларза, обҳезӣ, хушксолӣ ва ғ.х. хос аст.

Ин ҷо зарур аст, қайд намоем, ки ба ҷараёни раванди инкишоф ва минбаъд ҳам давраҳои умумии “рушд – коҳиш – рушд” ва “авҷ – буҳрон – авҷ” хос буда, ин давраҳо ба доираи васеи тағйироти ҷомеа, аз ҷумла ба рушди иқтисод ва алоқамандии иҷтимоӣ иқтисодии он таъсир мерасонанд. Бештар аз ин яке аз сабабҳои зухурот ва ба амал омадани буҳронҳо дар ҷомеа бевосита фаъолияти иқтисодии инсон мебошад.

Бо андозаи пешравии ҷомеа рушди иқтисод бештар сатҳҳои амиқ ва боз ҳам таркиб ва фазои васеи муҳити иҷтимоиро фаро мегирад. Дар ин ҷо акнун ҷомеа аз инсон ва фаъолияти истеҳсолии вай вобастагӣ дорад. Фаъолияти инсон ба мавҷудияти ҷомеа, омили асосии ҳамаи дигаргунсозиҳо дар Замин таъсири ҳалкунанда мерасонад.

Омилҳои иҷтимоӣ ба воситаи таъсир ба рушди иқтисод ба таҳаввули ҷомеаи инсонӣ, инкишофи ҷомеа таъсиррасон мегарданд.

Дар он чое ки муҳити иҷтимоӣ барои ҳаёт мусоид аст, манобеи гуногуни табиӣ зиёданд, чун қоида натиҷаи инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муваффақ аст.

Дарача ва боздеҳии таъсири омилҳои табиӣ ба рушди иқтисод аз миқёс, гуногунӣ, дастрасӣ ва сифати он вобастагӣ доранд. Ба миқёси манобеи табиӣ ҳаҷми канданиҳои ғоиданок, майдони заминҳои ҳосилхез, андозаи захираҳои обӣ, биологӣ ва дигар манобеъҳо хос аст. Гуногунии онҳо, аз ҷумла, дар ҷузъҳои ғоиданокии муҳити табиӣ, ки мамлакат дорост, ифода мегарданд. Ҳамон қадар миқёси захираҳои табиӣ зиёд бошад ва ҳамон қадар онҳо гуногун бошанд, ҳамон қадар шароити рушди иқтисод беҳтар шуда, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии он метавонад афзояд.

Оид ба дастрасии манобеи табиӣ дар он ҷо ҷойгиршавии онҳо, шароити ҷуғрафӣ-геологӣ ва иқлим, ба даст овардани он мувофиқ ва номуносибии коркарди онҳо дар назар дошта шудааст. Ба хусусияти сифатии захираҳои табиӣ таносуби ҷузъҳои ғоиданокӣ, омехтаи зарарнок ва тозагии онҳо хос аст. Вобастагии байни ин хусусиятҳои захираҳои табиӣ ва таъсири онҳо ба рушди иқтисод, чун дар ҳолати андоза ва гуногунии онҳо мустақим мебошад. Ҳамон қадар дастрасӣ ва сифати манобеи табиӣ баланд бошад, ҳамон қадар барои расидан ба рушди иқтисод мусоидат менамояд.

Дар ибтидои иркишофи давраи инсоният танҳо шароити мусоиди иқтисодӣ тавонист дар давраи худ Месопотамия, Мисри Қадим, Ҳандустон, Чин, Юнон, Рим, Қушон ба муваффақиятҳои баланд расанд. Дар таърихи мо асоси муҳими давлатдорӣ тоҷикон шарҳҳои Бухоро ва Самарқанд, Панҷакент, Хулбук, Истаравшан, Хучанд ва ғайра бо заминҳои ҳосилхезу иқлими мусоид, ҷойгиршавии манобеи зиёди табиӣ худ гаштанд. Яққояшавии мусоиди омилҳои табиӣ ба табодулотӣ саноатӣ дар Англия ва дигар кишварҳои, ки ба баҳри Шимолӣ наздикшавӣ оварда, дарачаи баланди манобеи табиӣ, боигарии ҷузъи табиӣ яке аз кафолатҳои инкишофи бомуваффақи чараёни рушди иқтисод мебошад.

Рушди иқтисод ба шароити сифатан истифодабарии миқдорӣ зарурии манбаъҳои маҳдуди захираҳои табиӣ, ки дар кишвари мо мебошад, имконият дорад, ки ба инкишофи соҳаҳои анаънавӣ ва риояи манфиатҳои иқтисоди миллӣ нигаронида шуда бошанд.

Манобеи табиӣ омилҳои муҳими таъминоти рушди иқтисодӣ баромад намуда, албатта онҳо на бо шумораи танҳо, балки бо яққоягӣ бо дигар омилҳои рушд истифода мешавад. Ба ҳайати ин қувваҳо (манобеъҳо), ки рушди иқтисоди давлатро таъмин менамоянд, бидуни шароити табиӣ инчунин дигар ҷузъҳои таркибӣ: яқум, ин сатҳ ва ҳислати инкишофи захираҳои табиӣ ва муносибатҳои мавҷудбудаи байни одамон; дуҷум, ин бо омилҳои, ки бо сармоӣ мавҷудбуда ва дарачаи самарадеҳии истифодабарии онҳо алоқаманданд; сеҷум, ин омилҳои, ки бо инкишофи чараёнҳои инноватсӣ вобастаанд; чорум, ин омилҳои, ки ба амалишавии тақсимоии байналмиллии меҳнат ва муносибатҳои байналмиллалӣ вобастаанд. Ба ҳар яки ин гурӯҳҳо, дар навбати худ омилҳои мушаххасе, ки бевосита ба механизми таъминоти рушди иқтисод ва муайян намудани миқёси воқеӣ, суръат ва хусусияти вай таъсир мерасонанд, дохил мешаванд.

Умуман, омилҳои рушди иқтисод дар маҷмӯъ таъминоти ҳаётии ҷомеаро ба вучуд оварда, асос ва қувваи ҳаракаткунанда, таҳаввул ва пешравии он мегарданд. Дар ҳар як зинаи инкишофи ҷомеаи инсоният аз як зинаи поёнтарӣ он ба сатҳи дигарӣ баланди ташаккул ғаълонокӣ ва боздеҳии ин омилҳо афзуда, дар асоси ин тағйироти рушди иқтисод, миқёс ва сифати он меафзояд.

Таъсири мусбӣ шароитҳои мусоиди иҷтимоӣ ба рушди иқтисод бо он пайваста аст, ки ин фароҳамии шартҳо ба воситаи ғаълоияти омилҳои рушд ба ҷузъҳои муҳими ғаълоияти инсон таъсиррасонанд. Онҳо ба афзоиши воқеии маҳсулот оварда, ба ин восита боиси фаровонӣ шуда, ба коҳиш ёфтани хароҷот, ки барои боз ҳам қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзун ва коркарди барномаҳои нав истифода шуда метавонанд.

Ба рушди иқтисод ҳаракати табиӣ ҷомеа дар ҳама давраи замони таърихи инсоният хос аст. Аз сатҳи ибтидоӣ ва мақаррарӣ, ки бо андозаи ночиз ва бо истисноӣ суръати

тағйироти сушт ваё роҳи дуру дароз ва мураккаби динамизми олий ва миқёси ҳолати муосирро тай намуд.

Дар ин роҳ чараёни рушди иқтисод инкишофи зина ба зинаи истеҳсолоти ҷомеъавиро ифода намуда, тағйироти куллий ва аз нав ташаккулёбро аз сар гузаронид, ки ҳамаи ҷузъ ва таркиби онро дар бар гирифт. Ба назар мерасад, ки ба ин тағйироти муҳим пеш аз ҳама ин лаҳзаҳо ворид мешаванд:

- дар миқёси таърихӣ андозаи рушди иқтисод тағйир ёфта, ҳад ва ҳудудаш васеъ гашт. Вай бузург ва натиҷадех гардида, динамикаи он дигаргун шуд;

- низоми омилҳое, ки рушди иқтисодро таъмин менамуданд таҳаввул ва такмил ёфта, омилҳои куҳан имкониятҳои худро истифода намуда, тадричан бо манобеи самаранок ва тавоноии нав иваз шуданд. Дар мадори манфиатҳои рушди иқтисод иқтидор ва захираҳои нав ҷалб карда шуданд, ки нишебию баландшавии онро ба сатҳи олии таҳаввул расонданд;

- ангезаҳои хавасмандгардонии суръати рушди иқтисод дигаргун шуданд;

- дар рафти суръати рушди иқтисод низоми зиддиятҳои дохилию берунии вай тағйир ёфтанд. Зиддиятҳои куҳан ҳалли худро дарёфта, аз байн рафтанд. Мавқеи онҳоро зиддиятҳои нав гирифта, тезу тунд шуда, баъдтар чун гузаштаҳои худ барҳам хурданд;

- шиддатнокии рушди иқтисод афзуд. Ҷузъҳои камтар шиддатноки он иқтидори худро аз даст дода, бо ҳолатҳои бештар шиддатнок табдил меёфтанд;

- таносуб дар таркиб, соҳаҳо ва шаклҳои рушди иқтисод мутаносибан тағйир ёфтанд. Миқдори соҳаҳои хоҷагидорӣ, ки рушди иқтисодро таъмин менамуданд афзуда, тақсимоии меҳнат дар байни онҳо амиқтар гашт. Соҳаҳои нав ва бештар прогрессивӣ ба вучуд омаданд;

- тадричан самарадеҳии рушди иқтисод баланд гашт. Чараёни он бо харчи кам ба воҳиди маҳсули ғойданок таъмин карда мешавад;

- силсила, поя, давра ва дараҷаи рушди иқтисод мутаносибан пай дар ҳамии он, давомнокӣ ва ҳислатҳои ҳоси рушд дигаргун мешуданд;

- тағйирот дар сохтори синфӣ ва иҷтимоии ҷомеъа ба амал меомаданд;

- сатҳи қонеъ гардонии талаботи иҷтимоию иқтисодӣ аз ҳисоби рушди иқтисод зиёд гашта, ҳуди эҳтиёҷот васеъ ва гуногунҷабҳа мегашт;

- рушди иқтисод тадричан аз доираи миллий баромада, раванди байналмиллалиро гирифта, аз ин ҳисоб имкониятҳои иловагии миқёс ва суръати худро афзуд.

Ин ва дигар тағйирот бо алоқамандӣ бо ҳамдигар ба амал омада, ҳаракати ботадричи рушди иқтисодро ба сатҳи баланд ва мураккаб оварданд.

Барои боз ҳам мушаххастар дида баромадани дигаргуниҳое, ки дар раванди рушди иқтисод ба амал меоянд, тадричан ҳаракати онро таҳлил менамоем. Барои ин ба мо зарур аст ин ҳаракатро на ба таври умуман тағйирот, балки бо ҳисоби давраҳои фарқкунандаи сифатие, ки пай дар пай ҳам яқдигарро дар таърихии инсоният иваз мекунанд, иникос намоем. Ҳамин тавр, дигаргуншавии умумии таҳаввул ва тағйирот зоҳир мегардад. Дар доираи форматсия рушди иқтисод хусусиятҳои умумӣ, қонуният ва самтҳои худро дорад. Дар ҳолати ивазшавии форматсия тағйирёбии ин ҷузъҳо ва сифатҳои ҳоси рушди иқтисод ба амал меояд. Дар дохили форматсия дигаргуншавиҳо дар зинаи рушд чун аломати берунии раванди инкишофи иқтисодӣ ба назар мерасанд. Ҳамзамон, дар баробари ин инкишофи соҳаҳои хоҷагӣ дар дохили форматсия ба амал меояд, ки ба зинаи рушди иқтисод меоварад. Форматсияҳо яқдигарро иваз намуда, чи хеле ки дар назари мо мерасад, давраи ҳоси қалони инкишофро ба вучуд оварда, ивазшавии форматсияи ҷомеавӣ- иқтисодиро фаро мегиранд. Ба ин давра омилҳои иҷтимоӣ таъсир гузошта, бевосита “муҳаррики” ин давраи инкишоф мегардад.

Рушди иқтисод ҳамаи марҳалаи давраҳои зинаи инкишофи ҷомеаро мегузарад. Дар ин давраи ҳаракат вай аз шакли оддии ибтидоӣ худ ба намуди олий таҳаввулёфтаи муосир мерасад. Суръати рушди иқтисод дар марҳалаю давраҳо меафзояд. Ба ин шароитҳои нав ва ангезаҳое, ки дар форматсияҳои иқтисодӣ ба амал меоянд, сабаб мегарданд. Ба ин

прогресси талаботи иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба инсон хос аст дохил шуда, тадричан чалб шудани илм дар таъмини рушд, қобилияти соҳибқории одамон чун яке аз омилҳои инкишофи иқтисодӣ аҳамият пайдо менамоянд.

Дар қатори омилҳое, ки ба рушди иқтисод меоваранд, инчунин зиддиятҳое, ба амал меоянд ки боиси маҳдудияти ҳаракати он мегарданд. Бо васеъ шудани миқёси рушди иқтисод дар давраҳои ибтидои инкишофи форматсияҳои иқтисодӣ вобастагии вай бо муҳити атроф зийд мегардад. Ҳам замон, ба муҳити табиӣ рӯз ба рӯз зарар афзуда, истеҳсолот наметавонад дар натиҷаи сатҳи пасти таракқоёти худ имконияте надорад, ки ягон ҷузъҳои ҷубронкунандае, ки ин оқибатҳои манфиро баргараф намояд. Ҷуброни оқибатҳои манфии рушди иқтисод ба табиат мерасад. Ин зарарҳо дар масоҳате, ки ба муомилоти хоҷагӣ чалб карда шуда буданд, меафзояд.

Дар солҳои 80-90-уми асри XX мо шоҳиди пайдоиши зинаи нави рушди иқтисод гардидем. Дар ин марҳала зиддияти ду низоми иқтисодию сиёсӣ аз байн рафта, пурзур шудани меъерҳои демократӣ, ҳуқуқи инсон барои тасдиқи худ фазои васеъро дар бар мегирад, ки дар он арзишҳои умуминсонӣ ва умумибашарӣ меистанд.

Дар баробари инкишофи ҷомеа суръати рушди иқтисод нисбати давраҳои гузаштаи худ меафзояд. Ҳарчанд ин раванд хусусияти номутаносиб ва пурталотумро дорад. Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки минбаъд мо аз истифодаи калимаи “пурталотум” худдорӣ менамоем, зеро вай ҷараёни баргардандагӣ дорад, вале мо рушди иқтисодро ба намуди таҳаввул дар табиат тасаввур намудем. Аз ин ҷо вай раванди барнагарданда мебошад. Ҳаракати вай ҳамвору пайваста буда, бо солҳо ба бӯҳрон, руқуд ва қарахтӣ ҳамчун мегардад.

Ҳақиқатан, дар ҳуди ҳаёт, ҷараёни рушди иқтисод, аз як тараф афзудани миқдории ҳамаи нишондиҳандаҳои алоҳидаи ин раванд мебошад. Ҳамзамон, сифатан ҷараёни рушди иқтисод раванди зинагии гузариш аз як ҳолати низоми устувор (аз гузашта ба оянда) ба воситаи рафти механизм ва идораи ҷараёни худ мебошад. Дар ҷараёни раванди дохили худ гузариши рушди иқтисод бомаром аз як зина ба дигараш, аз ҷумла аз камтар мураккаб ба бештар мураккаб (ҳамчун раванди рушди прогрессивӣ), дар он мавқеъе, ки зинаи гузашта асоси моддию маънавӣ ва заминаи давраи минбаъда мегардад, ба амал меояд.

Афзоиши тағйироти миқдории низом дар натиҷаи гузариш аз як давраи рушд ба минбаъда бевосита ҳамчун бо дигургуншавии нишондиҳандаҳои сифатии он ба вучуд меояд.

Ҳамин тавр, механизми ҷараёни рушди иқтисод пайваста бо ивазшавии зинаҳо, ки афзудани нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва тағйирёбии сифатии он ба амал меояд, ҳуди рушдро иникос менамояд. Аз ин ҷо, аз ҷанбаи васеъи фалсафӣ-иқтисодӣ мо ҳулоса меоям, ки рушди иқтисод ин на танҳо зиёд шудани тавлиди маҳсулот, афзудани соҳаҳои хоҷагӣ, ки дар навбати худ тағйиротҳои миқдорию сифатиро ба вучуд меоваранд (зиёдшавӣ ин аз худ намудани равандҳо ва фазоҳои навро дар бар мегирад), ҳаракати вай танҳо ба пеш ба боло мебошад. Дар асл умуман, аз рӯи мазмуни иҷтимоию иқтисодӣ ва таърихии худ раванди рушди иқтисод норавшан аст.

Чунин аст дар воқеият мазмуни васеъи мафҳуми рушди иқтисод. Ҷӣ гуна рушди иқтисод дар ояндаҳои дур амалӣ нашавад, имрӯз аён аст, метавон гуфт, ки дар ҳамаи давраҳои худ вай бештар бо муҳити табиӣ ва омилҳои иҷтимоӣ бояд мутобиқ шуда, таносуб ва устувории равандҳои иҷтимоию иқтисодиро нигоҳ дорад. Агар ин мувозинатӣ ва устуворӣ нигоҳ дошта шуда, омилҳои иҷтимоӣ ба эътибор гирифта шаванд, рушди иқтисод дар оянда мавҷудият ва таҳаввули башариятро таъмин менамояд.

Умуман, раванди афзоиши ҳаракати умумӣ ва афзоиши ҳаракати хусусӣ таҷҷасуми худро дар ҳаёти воқеии ҷомеаи инсонӣ меёбанд. Ошкор намудани самт ва гузаришҳо имконият медиҳанд амиқтар инкишофи зӯҳуроти иқтисодиро фаҳмида, оид ба раванди амалишавии рушди иқтисод мулоҳиза намуда, ба хусусияти тағйироти он, дигаргуншавӣ,

гузариши ногузир аз ҳолати устуворӣ ба ноустуворӣ ва ноустуворӣ ба устуворӣ ба воситаи пайвастагии он ба инкишофи иқтисодию иҷтимоиро фаҳмем.

АДАБИЁТ:

1. Березнев С.В. Теории экономического роста и развития: зарубежный опыт и отечественная практика / С.В. Березнев // Экономика и управление инновациями. - 2018. - № 2. - С. 4-11.
2. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. М. Экономика, 1989, -526с,
3. Копанев М.Ю. Экономический рост и развитие / М.Ю. Копанев // Мировая наука. - 2019. - № 4 (25). - С. 333-335.
4. Роберт Дж. Барро, Хавьер Сала-и-Мартин. Экономический рост. Пер. с англ. – М.: БИНОМ. 2017. – 824 с.
5. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. -М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 864.
6. Юнусова М.М. Социальные проблемы роста национальной экономики. –Д.: Ирфон.2007. 138 с.

УДК 657 (091)

Шобеков М.

ТАЪРИХИ НАВИНИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ХУМХУРИИ ТОҲИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи мушкилоти давраи гузариш дар мавриди ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ дар асоси СБҲМ кӯшиш ва нақши Вазорати молия дар ҷорисозии санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ, таъминнамудани субъектҳои хоҷагидорӣ бо дастураамалҳо, мушкилот ва монеаҳои ҷорисозии СБҲМ дар корхонаҳо, инчунин дар рафти омӯзиш хулоса ва пешниҳодҳо ҳамчун гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти гузариш, ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ, СБҲМ, ҳамоҳангии стандартҳои ҳисоботи молиявӣ, модели (амсилаи) баҳисобгирии муҳосибӣ, конверсияи нишондиҳандаҳои тавозун, шаффофияти иттилоот, рубл, хароҷоти гузашта ва оянда, субъектҳои манфиати умум, вазифаи алоқамандӣ (коммуникатсионӣ).

Шобеков М.

НОВАЯ ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье обсуждаются трудности переходного периода при реформировании системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности на основе МСФО, усилия и роль Министерства финансов РТ в законодательно – нормативном обеспечении хозяйствующих субъектов необходимыми методическими рекомендациями сформированы главные преимущество использования МСФО и выявлены основные причины и преграды для внедрения МСФО на предприятиях, а также обобщены выводы и предложения по результатам изучения состояния бухгалтерского учета.

Ключевые слова: переходная экономика, реформа, МСФО, гармонизация стандартов финансовой отчетности, модели бухгалтерского учёта, конверсия показателей

баланса, прозрачность информации, субъекты предпринимательской интереса, коммуникационная задача, счетоводства, рыночные отношения.

Shobekov M.

A NEW HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the difficulties of the transition period in reforming the accounting and financial reporting system based on IFRS, the efforts and role of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan in the legislative and regulatory provision of business entities with the necessary methodological recommendations, the main advantages of using IFRS are formed and the main reasons and obstacles for the implementation of IFRS at enterprises are identified, as well as summarized the conclusions and proposals based on the results of studying the state of accounting.

Keywords: transitional economy, reform, IFRS, harmonization of financial reporting standards, accounting models, conversion of balance sheet indicators, information transparency, subjects of entrepreneurial interest, communication task, accounting, market relations.

С моментальным распадом СССР и перехода постсоветских республик, в частности Республики Таджикистан, на рыночные отношения появились новые проблемы, решение которых стали более затруднительными в условиях гражданской войны.

Рыночная экономика, со всеми присущими ей особенностями, потребовала немедленного осуществления реформы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в стране. Республика Таджикистан, как часть системы мирового хозяйства, не могла остаться в стороне и о состоянии экономики страны должны были представить международным финансово-кредитным учреждениям полную, объективную и прозрачную информацию. С этой целью началась поэтапная работа по реформированию всей системы бухгалтерского учета. Первым существенным нормативным документом явился приказ МФ РТ от 30 декабря 1999 г. №163 «Об утверждении Положения по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан». Данным Положением регламентировано основные правила и требования к ведению бухгалтерского учета, а также правила составления и представления бухгалтерской отчетности.

Стратегической задачей трансформации национальной (подразумевается советской) системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности заключается в ускорении процесса ее проведения в соответствие с особенностями рыночной экономики и требованиями Международных стандартов финансовой отчетности и расширение прав субъектов хозяйствования в выборе форм и методов организации управленческого учета.

Конкретными задачами реформы бухгалтерского учета являются:

- обеспечение связи реформирования бухгалтерского учета с процессами гармонизации стандартов финансовой отчетности на мировом уровне;
- разработка национальных стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности;
- оказание хозяйствующим субъектам методической помощи по внедрению новой реформированной модели бухгалтерского учета.

В порядке эксперимента 29 предприятий разных отраслей были переведены в соответствие с новым Планом счетов и бухгалтерского баланса предприятий.

Наиболее сложным вопросом оказалась конверсия показателей синтетического и аналитического учета, статей баланса. Для оказания практической помощи субъектам были разработаны и утверждены «Методические рекомендации по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с требованиями МСФО» (Распоряжение МФ РТ от

27.05.2004 г. №68). В них определено, что «любая корректировка (изменение) бухгалтерской отчетности за предшествующие периоды должна быть представлена как корректировка сальдо нераспределенной прибыли на начало года (периода), в котором проводится конверсия», или как корректировка доходов и расходов на 1 января 2004 г.

Бесспорно, что методические указания оказали весомую помощь при переходе на МСФО, хотя нерешенных проблем оказалось еще достаточно много. Мы акцентировали внимание на основные направления реформирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности на основе требований МСФО в статье «Реформа бухгалтерского учета: опыт, проблемы, перспективы развития» («Экономика Таджикистана: Стратегия развития» №1, 2002, С.34-50).

В условиях переходной экономики и возникновения новых экономических отношений, основанные на частной собственности (АО, СП, индивидуальное предпринимательство) стало необходимым реформирование всей системы бухгалтерского учета на основе учета преимуществ использования МСФО и удовлетворения потребностей пользователей в качественной финансовой информации. Главными преимуществами использования МСФО являются:

- глобальное признание – выход субъектов на международные рынки капитала;
- создание благоприятных условий для привлечения иностранных инвесторов;
- обеспечение прозрачности и понятности информации финансовой отчетности значительно облегчают процесс принятия управленческих решений;
- наличие прозрачной и понятной учетной информации приводит к росту международного доверия и открывает двери в мире бизнеса и финансов;
- создает возможности доступа субъектов хозяйствования для получения кредитов с низкими процентами;
- рост бюджетных доходов посредством поступления налогов;
- создание условий по поддержке для вхождения в ВТО и в другие международные консорциумы (лат. consortium – соучастие, сотоварищество);
- облегчает процесс принятия деловых решений со стороны акционеров, управляющих компаний и партнеров.

Потребовалось по-новому решать назревшие проблемы бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, а также разработать законодательные акты.

Процесс реформирования бухгалтерского учета в стране сталкивался со значительными трудностями, связанными с недостаточностью финансовых ресурсов, нехваткой профессиональных бухгалтеров, знающих международные принципы учета, недоверие практических работников к новым изменениям, слабая вузовская подготовка специалистов в области бухгалтерского учета и аудита, недоступность самих МСФО и ряд других причин.

Первый план счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий и инструкция по его применению были утверждены в 1998 году. Уже 14 мая 1999 года был принят Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете», который законодательно закрепил контрольные функции учета, способствовал росту престижа бухгалтерской профессии. Этим законом положено начало осуществления реформы бухгалтерского учета в РТ.

В реализации требований Закона о бухгалтерском учете в 1999 году были утверждены два важнейших законодательных актов:

- «Положение по калькулированную себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и организациях Республики Таджикистан» от 12 мая 1999г. №210.

Инструкция о составе затрат по производству и реализации продукции, включаемые в себестоимость или относимые на другие источники их финансирования, интересуют не только налоговые службы, но почти всех пользователей финансовой отчетности. Поэтому,

с учетом интересов субъектов предпринимательства были дополнительно разработаны Методические рекомендации по формированию состава и классификации затрат, включаемых в себестоимость продукции (работ, услуг).

- «Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан» от 30 декабря 1999г. №163 является важным нормативно-законодательным документом. В нем были определены цели, задачи, конкретизированы объекты бухгалтерского учета. В частности, в п. 4-г определены цели бухгалтерского учета:
 - a) обеспечение единообразного ведения учета имущества, обязательств и хозяйственных операций;
 - b) составление и представление сопоставимой и достоверной информации об имущественном положении предприятий и их доходах, и расходах, необходимой пользователям бухгалтерской отчетности.

В п. 8 и 10 было дано определение учетной политики предприятия, которая должна отвечать требованиям имущественной обособленности, полноты, осмотрительности, приоритета содержания перед формой, не противоречивости и рациональности.

Регламентировано, что учет фактов хозяйственной деятельности ведется в *рублях*, на государственном языке с обязательным построчным переводом на русский язык. Такой подход тогда, на наш взгляд, был оправданным, так как бухгалтера недостаточно владели инструментариями бухгалтерской практики на государственном языке.

Можно утверждать, что данное Положение является направляющим по сей день, независимо от происходящих изменений. Обсуждаемое положение разработано по классическому варианту и не содержит ссылку на стандарты МСФО по учету доходов и расходов, признание расходов, ПБУ 7/2001 «Расходы предприятия» предусматривает новые признаки классификации расходов – расходы прошлых и будущих периодов, расходы по прекращенной деятельности.

В 2007 году был создан и утвержден состав «Методологического Совета по бухгалтерскому учету и аудиту при Правительственной комиссии по внедрению МСФО в Республике Таджикистан», который обсуждал и одобрил проекты нормативных документов по бухгалтерскому учету и аудиту. К началу 2009 г. Методологический Совет одобрил 36 Методических рекомендаций по применению МСФО.

Мероприятием международного значения была подготовка проекта Стратегии внедрения МСФО и МСА в нашей республике на 2011-2016 годы. Главной задачей этого проекта – совершенствование и приведение в соответствии с требованиями МСФО и МСА нормативно-правовых актов.

При разработке законодательно-нормативных документов на первом этапе решались организационно-методические и разъяснительные работы по определению выгод от внедрения МСФО. Фактически процесс применения МСФО в республике начался с 2002 г., когда было опубликовано Постановление Правительства Республики Таджикистан «О международных стандартах финансовой отчетности» от 4 ноября 2002г. №428.

В последующие периоды были приняты ряд нормативных актов, регламентирующие применение МСФО. Собранную информацию о нормативно-правовом обеспечении и внедрении МСФО можно представить в обобщенном виде в таблице 1.

Таблица 1. Законодательно-нормативное обеспечение процесса применения МСФО в Таджикистане [2.112]

Дата принятия и номер	Название законодательно-нормативного акта	Сфера регулирования
4.11.2012г. №428	Постановление Правительства Республики Таджикистан «О	Обеспечивает процесс реформирования системы бухгалтерского учета как составной части мероприятий,

	Международных стандартах финансовой отчетности»	ориентированных на внедрение экономических отношений рыночного направления, и предусматривает введение международных стандартов путем их адаптации к экономико-правовой среде и рыночных отношений в Таджикистане
27.05.2004г. №68	Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Методических рекомендаций по переходу на ведение бухгалтерского учета в соответствии с требованиями Международных стандартов финансовой отчетности»	Определяет обязательность применения МСФО определенному перечню субъектов хозяйствования, устанавливает правила конверсии системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности по МСФО
24.11.2004 г. №141	Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Инструкции о порядке заполнения хозяйствующими субъектами форм квартальной и годовой бухгалтерской (финансовой) отчетности в соответствии с МСФО»	Определяет порядок составления финансовой отчетности согласно МСФО.
05.03.2004г. №28	Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и методические указания по его применению»	Выступает как механизм применения МСФО для всех предприятий
03.10.2006 г. №465	Постановление Правительства Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по внедрению Международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан»	Направлена на совершенствование системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Таджикистане с учетом требований МСФО, максимальное сближение принципов, методов и процедур ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности.

25.03.2011г. №702	Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»	Определяет правовые основы регулирования, организации, ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, принципы и методы ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, не противоречащие международным стандартам
27.05.2011г. №41	Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении Плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и методические указания по его применению»	Обновлено с учетом новых положений МСФО
27.05.2011г. №42	Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан «Об утверждении инструкции о порядке составления форм финансовой отчетности согласно международным стандартам финансовой отчетности»	Обновлено с учетом новых положений МСФО
3.04.2012г. №154	Постановление Правительства Республики Таджикистан «О дополнительных мерах по регулированию бухгалтерского учета и финансовой отчетности»	Определяет перечень субъектов, обязательно применяющих МСФО при составлении финансовой отчетности

Постановлением Правительства РТ от 3 мая 2010г. №231 «О дополнительных мерах по реализации Международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан» был утвержден план мероприятий по реформированию бухгалтерского учета в соответствии с МСФО на 2010-2014 годы, который предусматривал выполнение комплекса 16 мероприятий конкретными исполнителями (министерствами, комитетами, агентствами).

Анализ различных законодательных актов в Республике Таджикистан специалистами позволил сделать вывод о том, что существует положительная тенденция в формировании пакета этих документов, решении ряда методологических, методических и организационных вопросов внедрения МСФО субъектами хозяйствования, но проблем оказалось много.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании Парламенту страны за 2021г. особо подчеркнул необходимость ускоренного перехода на МСФО и обязал вышестоящие органы управления и надзора «... принять безотлагательные меры для внедрения международных стандартов финансового отчета и обязательного

ежегодного прохождения аудита, субъектами, имеющими общий интерес и другими субъектами хозяйствования» [3,15].

В Законе Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 25 марта 2011г. №702 в статье 10 впервые дано определение термина «Субъекты публичного интереса» (СПИ) – это хозяйствующие субъекты, имеющие существенное значение для государства и общества, отвечающие следующим критериям [1,5]:

- объем их валового дохода, с учетом всех налогов, не ниже тридцати миллионов сомони;
- объем общих активов не ниже ста миллионов сомони;
- количество работников не менее тысячи человек;
- некоммерческие общественные организации и фонды с объемом не менее десять миллионов сомони

Реформа бухгалтерского учета охватывает длительный период перехода от советского плано-авансируемого распределения финансовых результатов к фактическому их распределению на плано-нормативной основе. Теперь, в связи с особенностями рыночной системы коренным образом изменились задачи бухгалтерского учета. Если раньше бухгалтерский учет отчасти не решал задач создания полезной информации для принятия управленческих решений, выполнял функцию контроля за сохранность собственности, то в нынешних условиях имущественные отношения сами по себе не являются предметом учета, так как «имущественное положение» не совпадает с понятием «финансовое положение».

Специалисты едины во мнении, что в «новых» условиях хозяйствования бухгалтерский учет должен выполнять *коммуникационную задачу* по удовлетворению потребностей пользователей полезной информацией, а их многочисленно и не только государство в лице налоговых, статистических и финансовых органов. Внедрение МСФО несмотря на то, что было принято много решений, процесс перехода системы бухгалтерского учета в соответствие с требованиями МСФО находится в затруднительном состоянии и на многих предприятиях по существу не состоялся.

Причин и реальных преград на этом пути оказалось много:

- руководители предприятий не обеспечивают условия по переходу на МСФО;
- низкий уровень профессиональной подготовки бухгалтеров, управленческого персонала, имеющих высокий уровень аналитического мышления, что так важно для принятия деловых решений;
- подготовка и переподготовка специалистов по МСФО на предприятиях осуществляется медленно или отсутствует;
- большинство хозяйствующих субъектов находятся на низком финансовом состоянии;
- отсутствие заинтересованности экономических субъектов во внедрении МСФО и публикации своей финансовой отчетности.

Оценка состояния реализации Концепции по реформированию бухгалтерского учета и внедрении МСФО позволяет сформулировать ряд существенных задач на текущую перспективу:

1. Реформировать только финансовую отчетность без учета особенностей формирования информации на макроуровне в системе национальных счетов (СНС) методологически явно неперспективно.
2. МСФО и СНС необходимо рассматривать в плане единой взаимосвязи со всеми видами учета (бухгалтерский, статистический, налоговый) на базе их интеграции.
3. При действующей практике бухгалтерский учет ведётся только в интересах налогообложения и эта тенденция усиления зависимости бухгалтерского учета

- от налогообложения может оказать отрицательное влияние и привести к подрыву самостоятельности самой учетной системы.
4. Возникла необходимость создания единой информационной системы сбора и анализа учетной информации хозяйствующих субъектов РТ в целях стратегического планирования и управления их деятельностью.
 5. Требуется значительно улучшить прозрачность аудиторских заключений по финансовой отчетности, так как еще имеется много недостатков в организации и проведении аудита, главным из которых является отсутствие принципа публичности, т.е. скрытость результатов аудита от общества и гласности проверенной информации.
 6. Разработка и внедрение национальных учетных стандартов для предприятий малого и среднего предпринимательства (МСП) на основе версии Совета по Международным стандартам финансовой отчетности для малых и средних предприятий – МСФО для МСП.

Важную роль в реформировании бухгалтерского учета и подготовки бухгалтеров играют профессиональные объединения бухгалтеров.

Общественный институт профессиональных бухгалтеров и аудиторов Республики Таджикистан – ОИПБА РТ (PIPAART) был образован в 2000 году и подведен итог двадцатилетней его деятельности. В уставе института четко определены ее цели: подготовка и переподготовка бухгалтеров и аудиторов; содействие в развитии и совершенствовании профессиональной их деятельности, а также защита экономических, социальных, культурных прав и свобод членов ОИПБА РТ. Институт является учредителем и действительным членом Евразийского Совета сертифицированных бухгалтеров и аудиторов (ЕССБА) – региональное подразделение Международной федерации бухгалтеров – МФБ (IFAC).

ОИПБА РТ не только проводит курсы подготовки бухгалтеров для получения сертификатов САР «Сертифицированный бухгалтер - практик» и СРА «Сертифицированный международный профессиональный бухгалтер», но укрепляет свои отношения с национальными и мировыми профессиональными объединениями бухгалтеров и признан активным участником проводимых международных мероприятий. Особо следует отметить участие тренеров и консультантов в реализации многих проектов по реформе бухгалтерского учета и подготовки бухгалтеров по программе обучения непосредственно в организациях (ЗАО «Таджиктелеком», АОЗТ «Ханаканефтепродукт», ГУП «Душанбеводоканал» и др.).

ОИПБА РТ систематически проводит научно-практические конференции, семинары по актуальным проблемам бухгалтерского учета, анализа и аудита. Примечательно, что проводимые научно-практические конференции посвящены «Дню бухгалтера» и юбилею и заслуг наших ученых в области бухгалтерского учета и аудита. Инициатором этого предложения являлся исполнительный директор А.Х. Менгниев.

ОИПБА РТ является активным участником и в 2002, 2004, 2005 гг. был признан «Лучшей местной обучающей организацией года». Со дня образования по настоящее время обучение и аттестацию прошли свыше 1500 человек. За период своей деятельности ОИПБА подготовил много учебников и учебных пособий по финансовому учету, управленческому учету, аудиту и налогообложению, утвержденных министерством образования и науки РТ. Кроме этого, были выпущены глоссарии по МСФО и МСА на трех языках: русский – английский – таджикский.

Таджикское профессиональное объединение бухгалтеров и аудиторов имеет свой национальный тренерский состав, публикует журнал «Аудит и менеджмент» и ежегодно подводит результаты своей деятельности в проводимых научно-практических конференциях. Институт принимал непосредственное участие в реализации многих проектов фонда «Евразия», корпорации Прагма /USAID, AEA/ USAID, CARE

International/СТЗ, направленных на обучение бухгалтеров, преподавателей ВУЗов по финансовому учету и финансовому управлению.

Переход от советской системы учета и отчетности к рыночной оказался длительным процессом, на что отрицательно повлияло гражданская война и субъекты хозяйствования не были достаточно подготовлены к этому периоду [4,78].

В настоящее время из общего числа акционерных обществ 819 ед. (4,33%) ОАО составили 411 ед. (50,18%), СПИ 30 ед. ОАО – 9 (30%), ЗАО-4 (13,33%), ГУП- 6 (20%)

В литературе по бухгалтерскому учету иногда высказывается мысль об особенностях национальной системы учета и отчетности, что, на наш взгляд, является абсурдным, была только Советская модель учета и никакой другой.

Государство своевременно реагировало на необходимость учета преимуществ использования МСФО для страны и первый закон РТ «О бухгалтерском учете» был принят в 1999г.

Разработка нормативно-правовых актов по внедрению МСФО касается больше субъектов публичного интереса. Проблемы внедрения МСФО в малом и среднем бизнесе остались не решенными.

Пользователей финансовой информации оказалось много, а их интересы не совпадают, поэтому для бухгалтерского учета появилась сравнительно новая задача – *коммуникационная*, т.е. удовлетворение потребностей пользователей в полезной информации. Подчинение всей системы бухгалтерского учета только требованиям налогообложения явно ошибочно и может приводить к разрушению самой системы, основанной на принципах МСФО.

В связи с созданием интеграционной системы учета и отчетности при внедрении МСФО необходимо учитывать методологические требования системы национального счетоводства (СНС), направленные на стратегическое планирование и управление экономикой страны. Решение этой задачи требует осуществления научных исследований и изучения мирового опыта в этом вопросе.

Деятельность ОИПБА РТ не должна ограничиваться только подготовкой и переподготовкой бухгалтеров и аудиторов, а необходимо осуществить согласованные действия с МФ РТ по внедрению научных разработок в практику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» 25.03.2011г. №702.
2. Материалы VIII Международной научно-практической конференции от 27-28 ноября 2020 г., С.18.
3. Послание Президента Республики Таджикистан, Основателя нации, уважаемый Эмомали Рахмон - Маджлиси Оли. 21.12.2021 13:10, г. Душанбе. <http://president.tj/node/22856>.
4. Соколов Я.В. История развития бухгалтерского учета. - М.: Финансы и статистика, 1985 и 2006.
5. Товма Н.А. История развития бухгалтерского учета. Монография. Алматы, 2014. – 243с.

Хидиралиев Р. З.

ТАКМИЛИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҶИҲАТИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ

Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи муносибатҳои андозхое, ки мувофиқи Кодекси андоз Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда ва андешидани тадбирҳои таъмини пардохти андозҳо, инчунин сохтори ташкилии мақомоти андоз ва шаклҳои ташкилии онҳо, ҳуқуқи уҳдадорҳои онҳо, шаклу усулҳои назорати андоз ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузори андозро дар бар мегирад. Андоз яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, дар ҳамаи давру замон диққати олимони соҳаи иқтисод ва намоёндагони гуногуни мактабҳои иқтисодиро ба худ ҷалб намудааст. Дар асоси омӯзиши таҳаввулоти назарияи андозбандӣ, ки бо ташаккул ва рушди ақидаҳои иқтисодӣ ва таъсиси муносибатҳои андозбандӣ, инчунин дигаргуниҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт назарияҳои гуногуни олимони дохилию хориҷӣ таҳлил шуда, ақидаҳои гуногун доир ба андозбандӣ пешниҳод карда шудааст. Дар низоми андоз Ҷумҳурии Тоҷикистон бад аз ба даст овардани истиқлолият дигаргуниҳои зиёд ба амал омадааст. Бо вучуди ин дигаргуниҳо дар мамалакат чор маротиба Кодекси андоз бо тағйиру иловаҳо қабул карда шудааст. Дар ҳар як кодекси қабулшуда барои соҳибкорон ва сармоягузoron сабукиҳои зиёд оварда шудааст. Дар мақола асосҳои ташаккул ва рушди дигаргунсозии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир таҳлил гардида дар он фарқияти шумораи андозҳо, паст шудани меъёрҳои андозҳо, кам шудани шумораи фаслҳо, бобҳо моддаҳо ва имтиёзҳои зиёд барои дастгири ва ҳавасмандгардони соҳибкорон ва сармоягузoron мавриди барасии қарор гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: Андоз, низоми андоз, андозсупоранда, объекти андозбандӣ, низомҳои махсуси андозбандӣ, даромад, фоидаи соф, фоида, истехсолот, сармоягузории хориҷӣ, меъёри андоз, имтиёзи андоз.

Хидиралиев Р.З.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Налоговая система Республики Таджикистан включает в себя совокупность налоговых отношений, предусмотренных Налоговым кодексом Республики Таджикистан и принятием мер по обеспечению уплаты налогов, а также организационную структуру налоговых органов и их организационные формы, их права и обязанности, формы и методы налогового контроля и ответственность за налоговые правонарушения. Налогообложение является одним из важнейших экономических вопросов и всегда привлекало внимание ученых в области экономики и представителей различных экономических школ. На основе изучения эволюции теории налогообложения, по мере становления и развития экономических идей и становления налоговых отношений, а также инновационных изменений в экономике анализируются различные теории отечественных и зарубежных ученых и различные взгляды на представленные налогообложение. Налоговая система Республики Таджикистан претерпела множество изменений с момента обретения независимости. Однако в стране четыре раза вносились поправки в Налоговый кодекс. Каждый из принятых кодексов предоставляет значительные преимущества для предпринимателей и инвесторов. В статье анализируются основы формирования и развития изменений в налоговой системе Республики Таджикистан в современных условиях и

рассматриваются различия в количестве налогов, снижение налоговых ставок, сокращение количества разделов, глав, статей и множество преимуществ для поддержки и поощрения предпринимателей и инвесторов.

Ключевые слова: Налог, налоговая система, налогоплательщик, объект налогообложения, специальные налоговые системы, доход, чистая прибыль, прибыль, производство, иностранные инвестиции, налоговая ставка, налоговая льгота.

Khidiraliev R. Z.

IMPROVEMENT OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES

The tax system of the Republic of Tajikistan includes a set of tax relations provided for in the Tax Code of the Republic of Tajikistan and taking measures to ensure payment of taxes, as well as organizational structure of tax authorities and their organizational forms, their rights and obligations, forms and methods of tax control and liability for tax violations. Taxation is one of the most important economic issues and has always attracted the attention of scholars in the field of economics and various representatives of economic schools. Based on the study of the evolution of the theory of taxation, with the formation and development of economic ideas and the establishment of tax relations, as well as innovative changes in the economy, various theories of domestic and foreign scholars are analyzed and different views on taxation are presented. The tax system of the Republic of Tajikistan has undergone many changes since independence. However, the country has amended the Tax Code four times. Each of the adopted codes provides significant benefits for entrepreneurs and investors. The article analyzes the basis for the formation and development of changes in the tax system of the Republic of Tajikistan in modern conditions and discusses the differences in the number of taxes, reduction of tax rates, reduction of the number of sections, chapters, articles and many benefits to support and encourage entrepreneurs and investors.

Keywords: Tax, tax system, taxpayer, object of taxation, special tax systems, income, net profit, profit, production, foreign investment, tax rate, tax incentive.

Дар шароити имрӯза рушди иқтисодиёти ҳар як мамлакат аз даромаднокии он вобастагии калон дорад. Аз ин хотир давлатҳо барои зиёд намудани даромаднокиашон сарчашмаҳои гуногуни даромадхоро ташкил намуда ба воситани батанзимдаророи низоми андозбандии худ онҳоро дар хазинаи давлат ҷамовари намуда барои рушди иқтисодиёти мамлақати худ истифода менамоянд. Маблағҳои ба тариқи андозҳо руёндаро давлат барои дифои кишвар, маориф, сиҳатии омма, рушду ривочи соҳаҳои ғайриистеҳсолии иқтисоди кишвар, беҳдошти ҳифзи иҷтимоии аъзоёни ҷомеа харочот мекунад.

Барои такмил додани низоми андоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бад аз ба даст овардани истиклолият кушиш ба харҷ дода истодааст, ки барои рушди иқтисодиёти мамлакат ва дастгири намудани истеҳсолкунандагон солҳои охир низоми андозбандии онҳоро аз бисёр омилҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсир расонро баргараф намуда истодааст. [1. с. 23].

Марҳилаи нахустин ташаккулёби ва рушди низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити мураккаби эҳёи давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад, ки маҳз дар ҳамин марҳла санадҳои асосии меъёрии ҳуқуқии соҳаи андоз, ки ба ташаккул додани манбаҳои даромади бучети давлатӣ, муайян намудани тартибу қоидаҳои андозбандӣ, ташаккули ва рушди низоми андозбандӣ раваона гардидааст.

Бо мақсади рушди иқтисодиёти мамлакат ва такмил додани низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1990 барои дастгири намудани соҳибкорон, ҷалби сармоягузoron, тарақи додани истеҳсолот ва такмил додани низоми андози Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар асоси санадҳои меъёри ҳуқуқӣ Раёсати даромадҳои давлатӣ ва андозҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бад аз ба даст овардани истиқлолият бо мақсади ташуаққулёбии низоми андоз ва ба танзим даровардани қонунгузори дар мамлакат моҳи январи соли 1992 дар заминаи Раёсати даромадҳои давлатӣ ва андозҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зерини тобеияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки барои рушди низоми андозбандӣ заминаи хуби қонунгузориро ба роҳ монд.

Марҳилаи дигар дар шароити ба низом даромадани қонунгузориҳо дар мамлакат бо қабл гардидани нахустин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти андоз» дар моҳи марти соли 1992 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосҳои асосҳои мақомоти андоз» дар моҳи июли соли 1994 қабул карда шуд, ки дар ин давра дар мамлакат 24 номгӯи андозҳои ҷумҳуриявӣ, 11 номгӯи пардохтҳои ҷумҳуриявӣ ва 12 номгӯи андоз ва пардохтҳои маҳаллӣ амал мекарданд, ки дар асоси қонунҳои алоҳида ҷамовари карда мешуданд [5. с. 64].

Барои ташаққул ва рушди низоми андозбандӣ дар мамлакат ва такмил додани сохтори мақомоти андоз, ташкили намудани раёсати андозҳо дар вилоятҳо ва нозироти андоз дар ноҳияҳо бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов аз 4 майи соли 1995 таҳти рақами 221 дар заминаи Сараёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Баъд аз ба даст овардани Ваҳдати миллӣ ва ором гардидани вазъияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дар мамлакат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нахустин Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро моҳи ноябри соли 1998 қабул намуд, ки аз 1-уми январи соли 1999 мавриди амал қарор дода шуд, ки он аз 17 ногӯи андоз иборат буда аз онҳо 14 номгӯи андозҳои умумидавлатӣ ва 3 номгӯи андозҳои маҳалли буданд, ки дар як қонуни ягона низоми андозбандро мутаҳид карда шуд [2. с. 16].

Дар асоси як санади меъёри ҳуқуқӣ Кодекси андоз тамоми фаъолияти низоми андозбандии соҳаҳои иқтисодӣ дар дораи он ба танзи дароварда ва пардохти андозҳо ба воситаи ташкил намудани мақомотҳои андоз дар шаҳру ноҳияҳо назорат ва санҷиш гузаронида мешаванд.

Барои боз ҳам ба низомдарори ва такмил додани низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаққул додани низоми қонунгузори ва дастгири намудани соҳибкорону сармоягузoron дар мамлакат тавассути қабул кардани Кодекси андоз дар таҳрири нав моҳи ноябри соли 2004 қабул карда шуд, ки аз 21 номгӯи андоз иборат буда аз онҳо 17 ногӯи он андозҳои умумидавлатӣ ва 4 номгӯи он андозҳои маҳаллиро ташкил медед. Барои дастгири намудани соҳибкорон ва сармоягузoron дар Кодекси андоз дар таҳрири нав бори дуюм чунин сабукиҳо оварда шудааст [2. с. 13].

дар таҳрири нави Кодекси андоз дар соҳаи кишоварзи дар асоси ҷори гардидани андози ягона ба ҷои он низоми содакадашудаи андозбанди барои истеҳсолкунандагони маҳсулоити кишоварди ҷори карда шуд;

андоз аз фуруши чакана ҷори карда шуд;

дар қонунгузори андоз андози маҳаллии барои нигоҳдории нақлиёти ҷамъиятии мусофиркаш ва андоз аз даромади ғавқулода хорич карда шуд;

ҳамзамони меъёри андоз аз даромад аз рӯи ҷадвали афзояндаи меъёрҳои -10, 15 ва 20 фоиз муқаррар шуда буд, ки дар таҳрири нави Кодекси андоз зиёда аз як нишондиҳанда барои ҳисобҳо то 100 сомонӣ бо меъёри 8% ва зиёда аз 100 сомонӣ аз рӯи меъёри 13% андозбанди карда мешаванд;

андоз аз ғоида аз рӯи меъёри 30% андозбанди карда мешуд ва дар Кодекси андоз бори дуюм 25% паст карда шуд.

Дар асоси такмил додани қонунгузории андоз дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бобҳо ва фаслҳои нав: «Санҷишҳои андоз ва намудҳои дигари назорат» ва «Муқаррароти махсус доир ба шартномаҳои байналмилалӣ» илова гардид.

Дар шароити имрӯза Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгири намудани тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ба хусус соҳибкорон ва сармоягузoron ва баланд бардоштани ҳуқуқҳои онҳо бори сеюм Кодекси андозро дар таҳрири нав бо забони соддаю омафаҳм моҳи сентябри соли 2012 қабул намуда аз 1-январии соли 2013 мавриди амал қарор дода шуд, ки шумораи онҳо 10 номгӯро ташкил медиҳад, ки аз онҳо 8 номгӯи он андозҳои умумидавлатӣ ва 2 номгӯи он андозҳои маҳаллиро дарбар гирифтааст ва ҳархела тавзеҳ гардидани шумораи моддаҳо, бобҳо, фаслҳо истисно кам шудааст, ки ин ба соҳибкорон ва сармоягузoron ҳангоми иҷрои ӯҳдадорихои пардохти андозро мусоидат менамояд.

Дигаргуниҳои асосӣ ва фарқкунанда дар таҳрири нави Кодекси андози бори сеюм аз Кодекси андози пештара чунин аст [3. с. 18].

аз Кодекси нави андоз андоз аз фурӯши чакана пурра бе қор қарда шуд;

андоз аз ҳади ақал аз даромади қорхонаҳо пурра бе қор қарда шуд;

дар таҳрири нави Кодекси андоз низомҳои имтиёзноки андозбандии қори қарда шуд, ва боқимонда андозҳо ба ҳамдигар мутаҳид қарда шуд;

дар меъри андоз аз даромад ба қои ҳадди қамтарин 100 сомонӣ ба 140 сомонӣ баланд бардошта шуд;

нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дарасоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” муайян қарда мешавад аз 58 сомонӣ ба 60 сомонӣ баланд бардошта шуд;

меъри андоз аз ғоида бо мақсади ҳавасманд намудани соҳибкорон ва сармоягузoron аз соли 2013 то соли 2017 меъри андоз аз ғоида барои қорхонаҳои истеҳсоли аз 15% то 13% ва барои намудҳои дигари ғабюлиятҳо аз 25% то 23% паҳ қарда мешаванд;

ҳадди даромади ниҳии соҳибқорони низомии умумии андозбандии ғабюлитқунанда аз 500 ҳазор ба 1 млн сомонӣ бардошта шуд;

шумораи фаслҳо аз 20 то 18, шумораи бобҳо аз 53 то 50 ва шумораи моддаҳои аз 379 то 329 қам қарда шуд;

шумораи эълонияҳои андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ барои қорфармоён дар 1 сол 12 эълонияи яғонаи андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст. Дар ин ҳолат 1 эълония ва 12 ҳисобҳои андози даромад бекор қарда мешавад;

шумораи эълонияҳо барои андозсупорандағони қалон дар 1 сол 1 эълония ва 12 ҳисоботи андоз аз ғоидаро пешпардохти пешбинӣ қарда шудааст;

Барои соҳибқорон ҳади ниҳии даромад барои андозбандии низомии умумӣ ва барои бақайдғирии супорандағони андоз аз арзиши иловашуда аз ҳади 500 ҳазор сомонӣ ба 1 млн сомонӣ баланд бардошта шуд;

барои ҳавасманд намудани сармоягузoron бори сеюм дар таҳрири нави Кодекси андоз меъри андоз аз арзиши иловашуда барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ҳӯроқи умумӣ, хизматрасони савдои яқлұт, ғабюлияти соҳтумони ва таҳвили маҳсулоти қишоварз 7% ва барои хизматрасонии таълими 5% муқарар қарда шудааст. Ин меъерҳо то 31 декабри соли 2023 амал меқнада;

барои соҳибқороне, ки бо воридоти молу маҳсулот аз қоричи қишвар машғуланд, баҳисобғирии андоз аз арзиши иловашударо маблагии воқеан ба бучет пардохтшударо иҷозат дода мешаванд;

барои қорхонаҳои нав таъсис қанғоми воридоти техника ва технология аз супоридани андоз аз арзиши иловашуда ва боқи гумруқи озод қарда шуааст;

барои дастғирии соҳибқорон, ки дар мавриди ҳисоб намудани ААИ усули муносибиро истиғода мебаранд, бо қамъбасти сол то 1 апрели соли оянда гузаронидани тасҳеҳи иловағи иҷозат дода шуд, яъне ба ин гурӯҳ андозсупорандағон иҷозат дода шуд, ки аз рӯи қамъбасти сол эълонияи тасҳеҳи иловағи пешниҳод намоянд;

аз манбаи андозбандии андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард харочоти пардохти андозҳо, ки ҳамчун маблағҳои тарҳшаванда ба таркиби харочот дохил карда намешаванд, хорич карда шуд;

дар меъёри андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард дар соли 2013 ба андозаи 0,5% барои маҳсулоттайёркуни, таъминоту фуруш ва 2% барои дигар намуди фаъолиятҳо муқарар карда шудааст, дар соли 2015 ба андозаи 0,25% барои маҳсулоттайёркуни, таъминоту фуруш ва 2% барои дигар намуди фаъолиятҳо муқарар карда шудааст ва аз 1 –уми январи соли 2022 бекор карда шуд;

барои соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамояд меъёри андози иҷтимоӣ бар ивази 0,2% то 1% баланд карда шуд ва эломияи андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромад якҷо карда шуд;

андоз аз тичорати бозӣ аз номгуӣи молҳои зераксизӣ хорич карда шуда ба низоми маҳсули андозбандӣ барои бизнеси бози ворид карда шуд;

истеҳсолкунандагони маҳсулоти зераксизӣ аз пешниҳоди эломияи 10- рӯзаӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти зераксизӣ озод гардида ва шумораи онҳо 36 адад кам карда шуданд;

ба молҳои зераксизӣ ворид намудани маҳсулоти тайёри қолинии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда;

дар андозҳои маҳалли ворид намудани андози замин дар андоз аз молу мулки ғайриманқул мутаҳид карда шуд;

барои ҳисоб намудани андоз аз молу мулки ғайриманқул нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҳамроҳ карда шуд. Барои содда гардонидани ҳисоб намудани хонаҳои бисёррошиёна коэффисентҳои молу мулки ғайриманқул хорич карда шуд;

иншоотҳо аз объекти молу мулки ғайриманқул хорич карда шуд;

биноҳои ташкилотҳои динӣ, давлатӣ, ки аз қониби сармоягузoron сармоягузоришаванда дар ҳолати дар фаъолияти соҳибкори истифодашаванда андозбандӣ карда мешаванд;

меъёрҳои андоз аз воситаҳои нақлиёт 1-2% балан карда шуд;

дар таҳрири нави Кодекси андоз бори сеюм низомҳои маҳсули андозбандӣ, низомҳои содакардашудаи андозбандӣ ва низомҳои имтиёзноки андозбандӣ қори карда шуд;

барои соҳибкороне, ки дар асоси патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд қарор аз қониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012 №451 “Дар бораи андозбандии соҳибкорони инфиродие, ки типки патент ё шаҳодатнома фаъолият менамоянд” қабул ва тасдиқ карда шуд;

ҳади ниҳии соҳибкороне, ки дар асоси патент фаъолият мекунанд наметавонанд аз 100 ҳазор сомонӣ зиёд бошад [З. с. 33];

даромади умумии соҳибкороне, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд дар ҳолати аз 100 ҳазор сомонӣ зиёд шуда дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд;

дар ҳолати даромади соҳибкор аз ҳади фаъолият типки патент гузашта бошад назид аз 10 рӯзи тақвими ариза диҳад. Дар ҳолати риоя нагардидани талаботи мазкур соҳибкори инфироди бо меъёри 10 қарата андозҳои фаъолиятҳо андозбандӣ карда мешавад;

бақайдгирии соҳибкорони инфироди ба сифати супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ҳади ниҳии даромади умумии онҳо аз 500 ҳазор сомонӣ ба 1 млн сомонӣ баланд бардошта шуд;

барои соҳибкороне, ки дар асоси низоми маҳсули ва низоми содакардашуда фаъолият мекунанд меъёри андоз барои истеҳсоли молҳо 5% ва барои дигар намуди фаъолиятҳо 6% муқаррар карда шудааст;

даромади умумии соҳибкорони инфироди дар давоми сол наметавонад аз ҳади 1 млн сомони зиёд бошад;

сохибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар як вақт бо ду низом фаъолият карда метавонанд. Дар ҳолати фаъолият намудан ҳисоботҳои ҳар як фаъолият дар алоҳидаги пешниҳод карда мешаванд;

Дар шароити имрӯза Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди истеҳсолот ва дастгири намудани сохибкорон Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бори чорум соли 2021 қабул гардида аз 1-уми январи соли 2022 мавриди амал қарор дода дар он бисёр сабукиҳо дар низоми андозбандии шахсони ҳуқуқӣ, шахсони воқеи ва сохибкорони инфиродӣ оварда шудааст. [4. с. 19].

Дар таҳрири нави Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди истеҳсолот, дастгири намудани сохибкорон ва ҷалб намудани сармоягузoron Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр сабукиҳо ва имтиёзҳои андози оварда шудааст.

Вобаста ба тағиротҳои Кодекси нави андоз ҳаминор қайд кардани ҳастам, барои пешрафти иқтисодӣ бисёр тағиротҳо дар низоми андозбандӣ оварда шудааст. Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав чунин тағиротҳо ворид карда шудааст:

1) дар таҳрири нав Кодекси андоз шумораи фаслҳо аз 18 ба 25 фасл зиёд кардашуд, бобҳо аз 50 боб ба 57 боб зиёд карда шуд ва моддаҳо аз 329 ба 399 модда зиёд карда шуд;

2) шумораи андозҳо аз 10 номгӯй ба 7 номгӯй кам карда шуд ва андозҳои умумидавлати аз 8 номгӯй ба 6 номгӯй ва андозҳои маҳалли аз 2 номгӯй ба 1 номгӯй кам карда шуд;

3) аз номгӯии андозҳо ду номгӯии андоз андоз аз Ҷоид ва андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард бекор кардашуд;

4) низомҳои имтиёзноки андозбандӣ бекор карда шуда ба низомҳои махсус ва соддакардашудаи андозбандӣ ҳамроҳ кардашуд;

5) меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз 8%, 13% ба 12% паст кардашуда ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ аз 23% ба 13%, 18% ва 20% паст кардашуд;

6) меъёри андоз аз даромади шахсони воқеи аз ҷойи кори иловагӣ аз 13% ба 15% баланд карда шуд;

7) меъёри андоз аз даромади шахсони воқеи-ғайрирезидент аз 25% ба 20% паст карда шудааст;

8) ҳангоми ҳисоб намудани андоз аз даромади шахсони воқеи аз музди меҳнати онҳо аз як ба ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо баланд карда шуд;

9) барои корхонаҳои навтасис барои соли аввали фаъолият метавонад то 300 нишондиҳанда барои ҳисобҳо хароҷоти намояндаги ва рекламави таҳр намоянд;

10) нишондиҳанда барои ҳисобҳо аз 1-уми январи соли 2022 аз 60 сомони ба 64 сомонӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатӣ баланд карда шуд;

11) меъёри стандартӣ андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% паст кардашуд;

12) меъёри пасткардашудаи андоз аз арзиши иловашуда барои кори сохтумонӣ, хизматрасонии меҳмонхонавӣ ва хизматрасонии хӯроки умумӣ 7% ва барои фурӯши маҳсулоти кишовардии истеҳсолоти дохилӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасонии таълимӣ ва фаъолияти оид ба хизматрасонии тиббӣ дар осоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо бе ҳуқуқи баҳисобгирии андоз аз арзиши иловашуда 5% муқаррар карда шудааст;

13) меъёри андози аксизи барои фаъолият дар соҳаи алоқаи барқӣ аз 5% ба 7% баланд карда шуд;

14) ба андоз барои захираҳои табиӣ рентаи содироти ҳамроҳ карда шуд;

15) меъёри андоз барои истихроҷ аз рӯи нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар карда шудааст;

16) меъёри рентаи содироти аз 1-уми январи соли 2023 2%, соли 2025 4% ва соли 2027 6% муқаррар карда шудааст;

17) меъёри андози иҷтимоӣ барои шахсони ҳуқуқие, ки аз ҷониби шаҳрвандон ташкил карда мешаванд аз 25% ба 20% паст кардашуда ва барои шахсони воқеие, ки дар корхонаҳои ғайрибучетӣ кор мекунанд меъёри андози иҷтимоӣ аз 1% ба 2% баланд карда шуд;

18) дар меъёри андоз аз фурӯши алюминийи аввалия барои соҳибкоронӣ истифодабарандаи низоми гумрукии “Коркард дар худуди гумрукӣ” истеҳсол шудаанд ба андози 1% муқаррар карда шудааст;

19) дар меъёри андоз аз объектҳои ғайриманқуле, ки ҳамчун бинои истиқоматӣ ва биноҳои ёрирасон то 90^{м²} бо меъёри 3% ва зиёда аз он 4% буд ва дар Кодекси нави андоз то 90^{м²} 3% аз 90 то 200^{м²} 4% ва зиёда аз 200^{м²} 6% муқаррар кардашудааст;

20) ба манбаи андозбандии биноҳои ёрирасони шахсони воқеи биноҳои нигоҳдории чорво ҳамроҳ карда шуд;

21) дар меъёри андоз аз объектҳои ғайриманқуле, ки барои фаъолияти савдо, ташкили нуқтаҳои хуроки умумӣ то 250^{м²} бо меъёри 12,75% ва зиёда аз он 15% буд ва дар Кодекси нави андоз то 250^{м²} 12% аз 250 то 500^{м²} 15% ва зиёда аз 500^{м²} 18% муқаррар кардашудааст;

22) дар меъёри андоз аз объектҳои ғайриманқуле, ки барои амали намудани намудҳои дигар фаъолият то 200^{м²} бо меъёри 9% ва зиёда аз он 12% буд ва дар Кодекси нави андоз то 200^{м²} 9% аз 200 то 500^{м²} 12% ва зиёда аз 500^{м²} 15% муқаррар кардашудааст;

23) меъёри коэффисиентҳои объектҳои ғайриманқуло барои гурӯҳи 6-ум 0,15 ва барои гурӯҳи 7-ум 0,09 буд ва дар таҳрири нави Кодекси андоз барои гурӯҳи 6-ум 0,2 ва барои гурӯҳи 7-ум 0,1 баланд бардошта шудааст;

24) дар имтиёзҳои андоз аз объектҳои ғайриманқули шахсоне, ки падару модар, ҳамсар ва фарзандони то 16-солаи хизматчиёни ҳарбӣ ва кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, ки ҳангоми иҷрои вазифаи хизматӣ фавтидаанд дар таҳрири нави Кодекси андоз ворид карда шудааст;

25) меъёри андоз аз замин ва тартиби ҳисоб намудани он то 800^{м²} бо меъёри як карата буд ва дар таҳрири нави Кодекси андоз меъёри андози замин то 0,12гк заминҳои обӣ ва аз 0,15гк заминҳои обёришаванда (лалмӣ) бо меъёри як карата баланд карда шудааст;

26) меъёри андоз аз замин ва тартиби ҳисоб намудани он аз 800^{м²} то 2000^{м²} бо меъёри ду карата ва дар Кодекси нави андоз меъёри андози замин зиёда 0,12гк то 0,20гк заминҳои обӣ ва аз 0,15 то 0,25 заминҳои обёришаванда (лалмӣ) бо меъёри ду карата баланд карда шудааст;

27) меъёри андоз аз замин ва тартиби ҳисоб намудани он аз зиёда аз 2000^{м²} бо меъёри панҷкарата буд ва дар Кодекси нави андоз меъёри андози замин зиёда 0,20гк заминҳои обӣ ва зиёда аз 0,25гк заминҳои обёришаванда (лалмӣ) бо меъёри секарата паст карда шудааст;

28) меъёри андози замин барои заминҳое, ки соҳибкорон дар фаъолияти савдо машғулан меъёри андози замин зиёда 0,12гк то 0,20гк заминҳои обӣ ва аз 0,15 то 0,25 заминҳои обёришаванда (лалмӣ) бо меъёри панҷ карата баланд карда шудааст;

29) меъёри андози замин барои заминҳое, ки шахсони ҳуқуқӣ истифода мебаранд меъёри андози замин зиёда 0,12гк то 0,20гк заминҳои обӣ ва аз 0,15 то 0,25 заминҳои обёришаванда (лалмӣ) бо меъёри панҷ карата баланд карда шудааст;

30) дар номгуӣи воситаҳои нақлиёт чанакҳои муҳарикдор, ҳавопаймоҳо ва чархболҳо ҳамроҳ карда шуд;

31) меъёри андози низоми содакардашудаи андозбанди барои субъектҳои соҳибкории хурд 5% барои соҳаи истеҳсоли ва 6% барои дигар намуди фаъолиятдо буд ва дар Кодекси андози нави барои ҳамаи намуди фаъолиятҳо 6% муқаррар карда шуд.

Мақсади асосии дигаргунсозии ва такмили низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза дастгир ва ҳавасманд намудани соҳибкорон ва сармоягузoron мебошад. Барои дастгири намудани соҳибкорон ва сармоягузoron бад аз ба даст овардан истиқлолият дар мамлакат дар низоми андоз бисёр сабукиҳо ва дастгириҳо чори намудаанд, ки раванди истеҳсолот дар мамлакат рушд намуда ва сатҳи зиндагии мардум беҳтар гардида даромади бучети давлати зиёд шуда истодааст [6. с. 23].

Дар мақола асосҳои ташаккул ва рушди танзими низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бараси гардида ва шарҳи мухтасари фарқиятҳои асосии Кодекси андозҳо ва Кодекси андози дар таҳрири нави амалкунанда нишон дода шудааст. Дар асоси омӯзиш муайян карда шуд,

ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгири намудани соҳибкорон ва сармоягузорӣ дар низоми андози мамлакат бисёр сабукиҳо ва ҳавасмандиҳо чори намуда раванди истеҳсолотро дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт тарақи ва рушд дода истодааст. Ин дастгириҳо ва ғамхориҳо ба соҳибкорон ва сармоягузорон бо ташабус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ин шахси бузург ҳамеша дар ғами милату давлатӣ хеш мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 1998с 400с.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2004с 340с.
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2012с 317с.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2021с 360с.
5. Шомуродов Ф. Одинаев Ф. Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. «ЭР-граф» Душанбе 2012с 279с.
6. Улугходжаева Х. Р. Налоги и налогообложение. «Ирфон» Душанбе 2010г 280с.

УДК 33:620

Хоҷаев Д.Х., Убайдуллозода Ғ.Х.

ҲОЛАТИ РУШДИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКАИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ

Дар мақола ҳолати рушдии соҳаи гидроэнергетикаро ҳамчун соҳаи истеҳсолот саноатӣ ва инфрасохиори истеҳсоливу иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Аҳамияти калидии соҳа ҳамчун феномени таъминкунандаи рушди синергетикаи на танҳо комплекси энергетикӣ кишвар, балки рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ бори дигар асоснок қарда шудааст. Вобаста ба ин нақши калидии амнияти гидроэнергетикӣ дар низоми амнияти иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нишондиҳандаи синтетикӣ, ки на танҳо сатҳи таъмини амният ва рушди энергетикаро муайян мекунад, ҳамзамон амниятро рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва ҳаёти иҷтимоии аҳолиро инъикос менамояд, исбот қарда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодӣ, амнияти иқтисодӣ, энергетика, гидроэнергетика, амнияти энергетикӣ, захираҳои стратегӣ, сармоягузорӣ ва ғ.

Ҳоджаев Д.Х., Убайдуллозода Ғ.Х.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматривается современное состояние развитие отраслей гидроэнергетики страны как отрасль промышленности. производственной и социальной инфраструктуры. Еще раз обоснован ключевое значение отрасль, как феномен сосуществующий синергетического развития не только энергетического комплекса, но развитие всех отраслей национальной экономики. В связи с этим доказанно ключевое значение безопасности гидроэнергетики в национальной экономической безопасности Республики Таджикистан,

выступающий синтетически индикатором отражающий не только уровень обеспечения безопасности отраслей энергетики, но безопасности и развитие всех отраслей экономики и социальный уровень жизни населения.

Ключевые слова: экономики, экономической безопасности, энергетика, гидроэнергетика, энергетический безопасности, стратегические ресурсы, инвестиции и др.

Khodjaev D.Kh., Ubaidullozoda H.Kh.

OF TAJIKISTAN HYDROPOWER DEVELOPMENT AND ITS ROLE IN ENSURING ECONOMIC SECURITY

The article discusses the current state of development of the country's hydropower industries as an industry. industrial and social infrastructure. Once again, the key importance of the industry as a phenomenon contributing to the synergistic development of not only the energy complex, but the development of all sectors of the national economy is substantiated. In this regard, the key importance of the security of hydropower in the national economic security of the Republic of Tajikistan has been proved, which acts as a synthetic indicator that reflects not only the level of security of the energy sectors, but the security and development of all sectors of the economy and the social standard of living of the population.

Key words: economy, economic security, energy, hydropower, energy security, strategic resources, investments, etc.,

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «рушди минбаъдаи иқтидорҳои гидроэнергетикӣ ва амалисозии лоиҳаҳои минтақавии нақлиёти коммуникатсионӣ ба Тоҷикистон имконияти тақдирӣ ба кишвари пешсафи минтақа дар истеҳсол ва интиқоли нерӯи барқи арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, вусъатдиҳии имкониятҳои транзитии кишвар фароҳам меоварад» [6]. Муҳимтараш он аст, ки нақши омили энергетикӣ дар таъмини фаъолияти бозғимоди иқтисодии Тоҷикистон, таъмини амнияти иқтисодӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва таҳкими мавқеи он дар арсаи байналмилалӣ мунтазам меафзояд. Тоҷикистон 1,3% захираи гидроэнергетикӣ ҷаҳонро дорад. Аз ин рӯ фаъолияти бозғимоди соҳаи энергетика шартӣ зарурии таъмини фаъолияти мӯътадилӣ ҷомеа ва омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ мебошад..

Иқтидори гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ басо бузург аст, дар як сол метавон 527 миллиард кВт/соат нерӯи барқи обӣ истеҳсол намуд.. Айни замон, сатҳи кунунии истеҳсоли нерӯи барқ 6,5% аз нерӯи барқии техникӣ мувофиқро дар бар мегирад. Захираҳои мавҷуда маълуманд, ки захираҳои нафт, газ ва конденсат камтар аз 1 фоизи захираҳои умумиро ташкил медиҳанд, ки ба 1033 миллион тонна сӯзишвории стандарти (тонна) баробар аст. Барои баланд бардоштани истихроҷи нафт, газ, хароҷоти зиёди вобаста ба истифодаи технологияҳои нав, шароити мураккаби геологӣ ва амиқи беш аз 5-7 км талаб карда мешавад. Захираи таҳминӣ ангишт дар ҳоли ҳозир 4-5 миллиард тоннаро ташкил мекунад. Захираҳои ангиштсангӣ дар ҳама минтақаҳои кишвар дастрасанд, вале бисёре аз онҳо дар минтақаҳои дурдасти кӯҳистон ҷойгир шудаанд [1].

Рушди захираҳои гидроэнергетикӣ барқароршаванда яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи рушди устувори иқтисодии кишвар мебошад. Энергияи обӣ барқӣ, ки дар нерӯгоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мешавад, дорои арзиши арзон ва экологии ҳамаҷаҳамаи усулҳои дастраси истеҳсоли энергия мебошад. Мувофиқи ҳисобҳои коршиносони соҳа арзиши он 6-8 маротиба аз арзиши энергияи гармӣ пасттар аст [7]. Комплекси энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 1/6 маҳсулоти саноатиро истеҳсол мекунад, 1/8 ҳиссаи даромади андозро ба буҷет таъмин мекунад, беш аз се ҳиссаи даромади буҷетро таъмин мекунад. Натиҷаҳои фаъолияти иттиҳоди КЭ барои ташаккули тавозуни пардохт ва ташкили ҳамкорӣҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ниҳоят муҳим мебошанд. Новобаста аз

ин бояд қайд кард, ки дар чараёни татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар давраи соҳибистиклооии мамлакат маҷмуи энергетикаи Тоҷикистон фаъолияти худро дар шароити нави сохторӣ ва иқтисодӣ роҳандозӣ намудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи истеҳсол, воридот ва содироти нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. кВт)

Истеҳсол	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	с.2020 нисбат ба с.2013,%
Истеҳсоли нерӯи барқ, млн. кВт	17115	16472	17162	17232	18144	19742	20676	19771	115,2
аз ҷумла									
истгоҳҳои барқии обӣ	17071	16312	16860	16632	17163	18394	19169	18114	106,4
Воридот	172	114	63	103	110	559	281	379	220,3
Содирот	297	775	1061	1364	1396	2945	3175	1870	629,8

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: АПСПРТ, 2021. - с. 415-416.

Тавре ки дар ҷадвали 1 нишон медиҳад дар давраи солҳои 2013-2020 истеҳсоли нерӯи барқ аз 17115 то 19771 млн. кВт расидааст, яъне беш аз 15,2% афзудааст. Беш аз 93 %-и он дар истгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол шудааст. Дар ин давра содироти он беш аз 6,2 маротиба афзудааст

Соҳаи гидроэнергетика на танҳо соҳаи истеҳсолот саноатӣ мебошад, балки инфрасохтори истеҳсоливу иҷтимоиро ташкил медиҳад. Воқеан ҳам мундариҷа ва хусусияти инфрасохтор дар энергетика пурратар инъикос меёбад. Зеро айни замон таъмин намудани хизматрасонии энергетикӣ дар низоми ягонаи энергетикӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд:

- ҳамчун феномени таъминкунандаи рушди синергетикаи комплекси энергетикӣ кишвар, барои расидан ба мақсадҳои бо ҳам алоқаманди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ рушди устувори ҷумҳурӣ ва таъмини пурраи амнияти миллий, аҳамияти калидиро мебозанд;
- таъмин намудани натавонданҳои самараноки субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ба энергия, балки он инчунин арзиши иловагиро дар занҷираи амалинамоеи ҳалқаи энергия бунёд месозад: аз коркард намудани захираҳои энергетикӣ то истеъмоли онҳо.

Аз ин лиҳоз, яке аз масъалаҳои ислоҳоти бахши энергетикаи иқтисодӣ, аз як тараф - аз таъмини сармоягузорӣ барои таъмини дастрасии бозҳам устувор ва самараноки субъектҳои гуногуни иқтисодӣ ба энергия, ҳамчун шароит барои таъмини амнияти энергетикӣ иборат бошад, аз тарафи дигар иборат аз ташкил намудани шароит барои рушди соҳибкорӣ дар бахши энергетикӣ мебошад, ки он ба ҳадафи истеҳсолкунанда ва тақсимкунандагон энергия даҳлат менамоянд. Механизми ҳалли ин масъала, пеш аз ҳама аз сатҳи дастрасӣ ба дониш, таҷриба, технология ва усулҳои пешқадами идоракунӣ вобастагӣ дорад. Махсусан бо туфайли сармоягузорӣ дар он, метавонем бахши энергетикӣ кишварро доимо тақвият дода, истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ таъмин намоем. Тавре дар боло қайд намудем, раванди мунтазами таъмин намудани энергия аз рушди тамоми қисмҳои занҷираи энергетикӣ вобастагӣ дорад: аз дарёфти манбаи пуриқтидори энергия ва муайян намудани макони сохтмони истгоҳҳои барқӣ то дастрас намудани энергия ба истеъмоликунандагон.

Дар марҳилаи муосир дар Тоҷикистон як қатор хусусиятҳо ва шароити мусоид барои сармоягузорӣ барои сохтмони гидроэнергетикӣ мавҷуданд, ки фазои сармоягузорию ташаккул медиҳанд. Зеро, ҳуди бозори энергетикӣ, нерӯи барқ дар марҳилаи рушди қарор

дорад, талабот ба ин нерӯи стратеги на танҳо дар дохили мамлакат, балки берун аз он меафзояд. Илова ба ин истеҳсоли нерӯи барқ аз захираҳои бозтавлишаванда, яъне об ва истеҳсоли нерӯи барқи аз нигоҳи экологии тоза ба таълимоти рушди устувор рост меояд. Бинобар он дар Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор барои давраи солҳои 2007-2030, ки 1-уми октябри соли 2007 таҳти №500 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, дурнамои рушди иқтисодиёти мамлакат дар пояи мавҷудияти иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ таҳрези шудааст ва дар он инчунин маҷмӯи тадбирҳои, ки ба дастгирии сохтмони НБО- равона карда шудаанд, баррасӣ гардидааст. Ҳамин тариқ, афзалиятҳои асосии рушди низоми энергетикӣ, ки онҳо амнияти энергетикӣ кишварро таъмин менамоянд, инҳоянд: захираҳои асосии имконпазири гидроэнергетикӣ дарёҳои хурду калон; рушди шабакаҳои барқии дохил ва берунӣ ва инчунин ҳуди низом; сохта ба истифода додани МГЭ нав, барқарорсозӣ ва таҷдиди қўҳнаи он дар асоси ангишт.

Трансформатсия бозори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла соҳаҳои базавӣ, яъне гидроэнергетикаро низ фаро гирифт. Мақсади асосии ислоҳот ва пай дар пай либерализатсия намудани соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ иборат аз таъмини устувории молиявии он мебошад. Зеро дар ин соҳа, хурдашавии назарраси фондҳои асосӣ мушоҳида карда мешавад. Бинобар он сармоягузори дар ҳаҷми хеле бузург на танҳо барои сохтмони НБО, балки таҷдиди фондҳои асосии иншоотҳои гидроэнергетикӣ амалкунанд сафарбар карда мешавад. Дар солҳои 2012-2014 дар маҷмаи энергетикӣ мамлакат ҳаҷми хеле калони сармоя сафарбар карда шуда буд. Ҷуноне, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд шуда буд «бо мақсади расидан ба истиклолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ дар даврони соҳибистиклолӣ 287 нерӯгоҳи барқии обии хурду бузург, 1,5 ҳазор километр хатҳои интиқоли барқии баландшиддат, 50 зеристгоҳи баландшиддати барқӣ бунёду таҷдид ва дар маҷмӯъ, 75 ғоизи инфрасохтори энергетикӣ кишвар азнавсозӣ гардид. Дар ин давра мо беш аз 2000 мегаватт иқтисодҳои энергетикӣ иловагӣ бунёд кардем» [5]

Зимнан бояд қайд намуд, ки дар мамлакат лоиҳаҳои сармоягузори дар давраи солҳои 2011-2020 оид ба сохтмон, таҷдид ва модернизатсияи нерӯгоҳҳои барқӣ бо муваффақият анҷом ётанд. (Ҷадвали 2) Дар давра сохтмони «НБО-и Сангтуда НБО-2» (220 МВт), ба истифода додани ду агрегати НБО- Роғун» (800 МВт), сохтмони МБГД (270 МВт), оғози ҷосохтмони МБГ-т Шуроб (300 МВт), 70 НБО-и хурд. таҷдиди НБО-и Норақ ва НБО-и Қайроқум (126 МВт), таҷдиди силсилаи НБО-и Вахш ва силсилаи НБО-и Варзоб ҳамаги дар ҳаҷми 2462,38 млн. долл сурат гирифтааст.

Ҷадвали 2. Лоиҳаҳои сармоягузори дар давраи солҳои 2011-2020 оид ба сохтмон, таҷдид ва модернизатсияи нерӯгоҳҳои барқӣ

№	Номгӯи лоиҳа	Мӯҳлати иҷро (солҳо)	Арзиши лоиҳа (млн. долл. ИМА)	Манбаи маблағгузори	Истеҳсоли нерӯи барқ дар як сол (млрд. кВт.с.)
1	2	3	4	5	6
1	Сохтмони «НБО-и Сангтуда НБО-2» (220 МВт)	2011	256,0	ЭксИмБанк Эрон, Ширкати «Сангоб» (Эрон), Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ШСХК «Барқи Тоҷик»	1,0
2	Ба истифода додани НБО- Роғун» (800	2015	700,0	Ҳукумати Ҷумҳурии	5,6

	МВт)			Тоҷикистон,	
3	Сохтмони МБГД (270 МВт)	2011-2013	400,0	Ширкати «ТВЕА» (КНР)	1,62
4	Сохтмони МБГ-т Шуроб (300 МВт)	2011-2014	350,0	Сармоягузории хоричӣ	1,8
5	Сохтмони 70 НБО-и хурд	2011-2016	39,380	Сармоягузории дохила ва беруна	0,185
6	Таҷдиди НБО-и Норак	2011-2016	300,0	Сармоягузории беруна, ШСХК «Барки Тоҷик»	13,0
7	Таҷдиди НБО-и Қайроқум (126 МВт)	2011-2015	127,0	Бонки Аврупои таҷдид ва рушд, ЕИБ, ЕК.	0,860
8	Таҷдиди силсилаи НБО-и Вахш	2011-2016	250,0	Сармоягузории беруна ШСХК «Барки Тоҷик»	1,4
9	Таҷдиди силсилаи НБО-и Варзоб	2011-2012	40,0	Сармоягузории беруна	0,116
	Ҳамагӣ		2462,38		25,6

Илова бар ин дар солҳои 2011-2020 сохтмони роҳҳои интиқоли барқ ва зернерӯҳои баландшиддат, яъне сохтмони ЛЭП 220кВ «Хучанд-Айни», ЛЭП 220 кВ «Қайроқум-Ашт», ЛЭП 220 кВ «Қайроқум-Ашт», ЛЭП 220 кВ «Геран-Руми», барқарорсозии зернерӯгоҳи «Регар» 500 кВ ва Байпаза»220 кВ, сохтмони ЛЭП 500 кВ «Роғун-Душанбе», ЛЭП 500 кВ «Сангтуда-1- Регар» ва ЛЭП 220 кВ «Геран-Руми», низ дар ҳаҷми беш аз 230 млн. долл ба итмом расидааст. (ниг. ҷадвали 3)

Ҷадвали 3. Сохтмони роҳҳои интиқоли барқ ва зернерӯҳои баландшиддат

№	Номгуи лоиҳа	Мӯҳлати иҷро (солҳо)	Арзиши лоиҳа (млн. долл. ИМА)	Манбаи маблағгузорӣ	Эзоҳ
1	2	3	4	5	6
1	Сохтмони ЛЭП 220кВ «Хучанд-Айни»	2011-2012	36,9	Қарзи ҚХЧ - КНР, ҚСШХ «Барки Тоҷик»	
2	Сохтмони ЛЭП 220 кВ «Қайроқум-Ашт»	2011-2014	28,7	Гранти Бонки рушди Осие	
3	Сохтмони ЛЭП 220 кВ «Геран-Руми»	2011-2014	37,7	Гранти Бонки рушди Осие	
4	Барқарорсозии зернерӯгоҳи «Регар» 500 кВ ва «Байпаза»	2011-2014	20,8	Гранти Бонки рушди Осие	

	220 кВ				
5	Сохтмони ЛЭП 500 кВ «Роғун-Душанбе»	2011-2013	40,0	Сармоягузори беруна, ҶСШХ «Барки Тоҷик»	
6	Сохтмони ЛЭП 500 кВ «Сангтуда-1-Регар»	2011-2013	66,0	Сармоягузори беруна, ҶСШХ «Барки Тоҷик»	
	Ҳамагӣ		230,1		

Сарчашма:

Ҳамин тариқ, то имрӯз тадбирҳои ба нақшагирифта оид ба барқарорсозӣ, модернизатсия, таҷдид ва сохтмони иншоотҳои энергетикаи анҷом ёфтааст. Мутаносибан, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи солҳои 2011-2019 ба истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ мусоидат намудааст.

Бояд қайд намуд, ки пайваста бо рушд муаммоҳо низ рӯи майдон меояд. Чамбасти натиҷаҳои таҳлили вазъи соҳаи электроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки мушкилоти асосии рушди он муайян ва тасниф карда шаванд (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Мушкилот дар роҳи рушди гидронергетика ва идоракунӣ он

Сиёсати тарифии мақомотҳои маҳалии идоракунӣ	Сиёсати қатъии тарифӣ гузаронида мешавад, ки ҷуброни хароҷоти истеҳсоли нерӯи барқро дар ШСХК «Барки Тоҷик» пешбинӣ намекунад ва ин сиёсатро асосан мавқеи мақомоти маҳаллӣ муайян мекунад.
Норасоии сармоягузориҳо	Ҷузъи сармоягузорӣ дар тарифҳо ҳатто барои такрористеҳсоли фондҳои асосии истеҳсоли нокифоя аст. Сатҳи пасти даромаднокӣ ва пардохт накардан, набудани дастгирии давлатӣ дар соҳаи электроэнергетика ба кам шудани сармоягузорӣ дар солҳои охир оварлааст.
Қарздорӣ истеъмолгарони барқ	Он ба бӯҳрони пардохт накардан ва мушкилот бо мақомоти андоз оид ба додани қарзҳои андоз боис мегардад.
Набудани механизмҳои аниқӣ ҳавасмандкунӣ, паस्तкунии хароҷоти истеҳсоли	Дар корхонаҳои ШСХК «Барки Тоҷик»
Набудани рақобат	Набудани рақобат дар соҳаи тарҳрезӣ, интиҳоби сармоягузор ва ташкилоти пудратчӣ
Инкишофнаёбии муносибатҳои корпоративӣ ва тижоратӣ	Системаи мавҷудаи идоракунӣ ба рушди муносибатҳои корпоративӣ ва тижоратикунӣ ширкатҳо мусоидат намекунад.
Самаранокии паस्त ва рақобатпазирии ширкатҳои энергетикӣ	Самаранокӣ ва рақобатпазирии ширкатҳои энергетикӣ коҳиш ёфта, бозорҳои фурӯш коҳиш меёбанд.
Якҷоякунӣ дар доираи ширкати ягонаи табиӣ инҳисорӣ ва ҷунин набудани намуди фаъолият	Якҷоякунии намудҳои табиӣ инҳисорӣ ва ҷунин набудани фаъолият дар доираи як ширкат ба шаффофияти фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ мусоидат намекунад ва намегузорад, ки фаъолияти эҳтимолан рақобатпазир аз танзими давлатии тарифҳо бароварда шавад.

Кӯҳнашавии таҷҳизот	Фарсоиши воситаҳои асосӣ зиёда аз 50% -ро ташкил медиҳад. Суръати фарсудаҷавӣ пеш аз оғози ба кор андохтани иқтидорҳои нав пеш гузаштаанд, 17% иқтидорҳои нерӯӣ барқ захираҳои худро тамома кардаанд. Тақрибан 25% таҷҳизот мӯҳлати коршоямиро ташкил додааст. Ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсоли ва ивазкунанда 3 маротиба, иншооти таъминоти барқ 5 маротиба кам карда шуд. Солҳои оянда дар самти навсозии таҷҳизот дар соҳаи электроэнергетика хеле мушкул хоҳад буд.
---------------------	---

Таҳияи муаллифон

Аммо, бо ҷамъбасти таҳлили вазъи комплекси гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба он диққат дод, ки арзёбии муқоисавии соҳаҳо аз нуқтаи назари мансубияти онҳо ба ин ё он марҳалаи ҷараёни сармоягузорӣ, албатта, норасоҳои муайян дорад, зеро корхонаҳо дар соҳаҳо хеле гуногун: корхонаҳои сатҳи баланд, ҳатто дар муқоиса бо аналогҳои ҷаҳонӣ ва шумораи зиёди корхонаҳои зараровар, беоқибат ва ақибмонда мебошанд. Дар натиҷа, маълумотҳои маҷмӯии соҳа ба ҳадди миёна табдил меёбанд ва иттилоот дар зерсоҳаҳо ва мустақиман дар корхонаҳо боз ҳам бештар ибратшаванда хоҳад буд. Аммо имкониятҳои ҷалби он маҳдуданд. Омори саноат, алахусус дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, танҳо тасаввуроти умумиро дар бораи пайдоиши тамоюлҳои ҷараёни сармоягузорӣ таъмин мекунад.

Ин муаммоҳо дар навбати худ таҳдидҳои бобати таъмини амнияти иқтисодии мамлакат рӯи майдон меорад. «Амнияти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, чунин вазъи иқтисодист, ки дар он рушди устувори иқтисодӣ, қонеъгардонии оптималии талаботҳои иҷтимоӣ таъмин карда мешаванд. Амнияти иқтисодӣ хусусияти динамикии дошта, ҳаракати пешравандаро дар самти ҳадафҳои муайяни миқёси миллӣ ё дигар, яъне рушдро пешбинӣ мекунад. Ба ибораи дигар, рушд яке аз ҷузъҳои амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.»[4] Амнияти гидроэнергетикӣ дар низоми амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нишондиҳандаи синтетикӣ на танҳо сатҳи рушди энергетикаро муайян мекунад, ҳамзамон рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва ҳаёти иҷтимоии аҳолиро инъикос менамояд. Муҳимияти он аз нақши калидии стратегии ин соҳа бармеояд. Дар алоқамандӣ бо ин масъала, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки «Бо дарназардошти он, ки ягон кишвар тараққиёти худро бе рушди энергетика таъмин карда наметавонад, мо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян кардаем»[5]. Тақвият бахшидани рушди амнияти энергетикӣ ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодӣ масъалаи мубрами рӯз маҳсуб меёбад. Амнияти гидроэнергетики, пеш аз ҳама аз сатҳи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ вобастагӣ дорад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ» оварда шудааст, ки «бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ - ҳолати хоси иншоотҳои гидротехникӣ, ки имкониятҳои таъмини ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва манфиатҳои қонунии одамон, муҳити зист ва субъектҳои хоҷагидорро таъмин менамояд»[2]. Мутобиқи моддаи 8 –и Қонуни номбурда, ки талаботҳои умумӣ оид ба таъмини бехатарии иншоотҳои гидротехниро муайян менамояд, таъмини бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ дар асоси талаботҳои зерин сурат мегирад:

«- таъмини дараҷаи имконпазири хавфи садамаи иншоотҳои гидротехникӣ;

– пешниҳод намудани эълумияи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ;

- назорати давлатии бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ;

- истифодабарии мунтазами иншоотҳои гидротехникӣ;

- татбиқи чорабиниҳо оид ба таъмини бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ, аз ҷумла муқаррар намудани меъёрҳои бехатарии онҳо, инчунин мучахҳаз намудани иншоотҳои гидротехникӣ

бо воситаҳои техникӣ бо мақсади назорати доимии ҳолати онҳо, бо кадрҳои ихтисоснок таъмин намудани иншоотҳои гидротехникӣ;

- зарурати сари вақт гузаронидани маҷмӯи чорабиниҳо чихати то ба дараҷаи ниҳой паст кардани хавфи ба вуқӯъ омадани вазъияти фавқулодда дар иншоотҳои гидротехникӣ;

- масъулият барои амале (беамалие). ки боиси пастшавии бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ нисбат ба дараҷаи имконпазири хавф мегардад» [3].

Ҳамин тариқ, риояи талаботҳои умумӣ оид ба таъмини бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ унсури муҳими таъмини бехатарии гидроэнергетикии ҷумҳурӣ буда, ҳамчун баҳши муҳими стратегияи амнияти энергетикӣ кишвар, махсус мешавад..

АДАБИЁТ

1. Концепция развития отраслей топливно-энергетического комплекса Республики Таджикистан на период 2003-2015 годов.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ» -Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ. 1, мод. 825. Қонунҳои ҚТ аз 02.01.2018 с., №1500; аз 17.05.2018 с., № 1534.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ» -Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ. 1, мод. 825. Қонунҳои ҚТ аз 02.01.2018 с., №1500; аз 17.05.2018 с., № 1534.

4. Мирсаидов А.Б. Файзизода М.С Вазъи муосири таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон//Экономика Таджикистан-2020. - № 4. – С. 9 – 18 ISSN 2310-3057.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (21.12.2021)) <http://www.president.tj/ru/node/27418#qubodiyon>.

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 8.

7. Сайти расмӣ Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://www.minenergoprom.tj/energetika.php>.

УДК 336.2

Ҳочиев Ф.Б.

МАРҲАЛАҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ НИЗОМИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ МАМЛАКАТ

Дар мақола раванд ислоҳоти иқтисодӣ ва тағйироти институтсионалие, ки боиси такмили қонунгузории соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар низоми андоз ва андозбандӣ мегарданд, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Асоснок карда шудааст, ки дар ҷумҳурӣ пайваста бо рушди низоми иқтисоди бозоргонӣ низоми андозии мамлакат низ такмил ёфта, механизмҳои он фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодиро дар марҳилаҳои гуногуни рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ба танзим даровардааст. Барои арзёбии нақши андоз дар рушди фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, соҳибкор тақия ба методи таърихиву мантиқи марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи низоми андозро мавриди таҳқиқ қарор дода тамоюли рушди иқтисодии мамлакатро бо тамоюли рушди унсурҳои низоми андоз қиёс намудааст.

Вожаҳои гиреҳи: давлат, иқтисодӣ, андоз, низоми андозу андозбандӣ, бучети давлат, сиёсати андозу буча.

Ходжиев Ф.Б.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ НАГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСМОСТИ

В статье анализируются процессы экономических реформ и институциональное преобразование, которые способствовали овершествованию законодательных акты относительно различных отраслей экономики, в том числе в сферы налоговой системы страны. Обосновано, что в республике с развитием рыночной экономической системы совершенствовались механизмы налоговой системы, что обуславливал активизации и регулирование экономической и предпринимательской деятельности в различных периодах социально-экономического развития страны. С целью оценки роль налоговой системы в обеспечение развитие деятельности субъектов экономики и предпринимательства на основе историческо-логического метода исследованы основные этапы формирования и развитие налоговой системы и проведен сравнительный анализ тенденции развитие экономики и элементов налоговой системы.

Ключевые слова: государства, экономика, налог, налоговая система и налогообложение, государственный бюджет, бюджетно-налоговая политика.

Khojiev F.B.

THE FOUNDATION OF THE STAGES OF DEVELOPMENT OF THE NAG SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE YEARS OF THE INDEPENDENCE OF THE COUNTRY

The article analyzes the process of economic reforms and institutional transformation that contributed to the improvement of legislative acts regarding various sectors of the economy, including in the sphere of the country's tax system. It is substantiated that in the republic with the development of a market economic system, the mechanisms of the tax system were improved, which led to the activation and regulation of economic and business activities in various periods of the country's socio-economic development. With the purpose of assessing the role of the tax system in ensuring the development of the activities of economic entities and entrepreneurship on the basis of the historical-logical method, the main stages of the formation and development of the tax system were investigated and a comparative analysis of the development trend of the economy and elements of the tax system was carried out.

Key words: states, economy, tax, tax system and taxation, state budget, fiscal policy.

Дар шароити муосир дар дораи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020, низоми иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба марҳилаи нави рушд қадам ниҳода истодааст. Вобаста ба ин раванд ислоҳоти иқтисодӣ ва тағйироти институционалие, ки боиси такмили қонунгузории соҳаҳои дахлдор, аз ҷумла дар низоми андоз ва андозбандӣ мегарданд, сурат гирифта истодааст. Бо ин мақсад ҳукумати мамлакат барномаи миёнамуҳлати рушду мутобиксозии иқтисоди кишвар ба шароити марҳилаҳои нави рушдро барои давравҳои 2021-2025 таҳия намудааст ва дар ҳолли татбиқ қарор дорад. Мақсад аз таҳия ва татбиқи ин барномаҳо ташкили муҳити мусоиди инвестисионӣ барои рушди соҳибкорӣ чун самти афзалиятноки пешравии кишвар мебошад. Дар ин чода ҷойгоҳ ва нақши низоми андоз хеле муҳим мебошад. Ҷуноне, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (21.12.2021) «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» таъкид шудааст «дар Кодекси андоз дар таҳрири нав, ки амали он аз якуми январӣ соли 2022 оғоз мегардад, бо мақсади саноатикунонии босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила

ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ аввалин маротиба дар даврони соҳибистиклолӣ на танҳо имтиёзу сабукиҳои зикргардида нигоҳ дошта шуданд, балки бо вучуди таъсири манфии онҳо ба қисми даромади бучети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд пешниҳод гардидаанд. Бар замми ин, шумораи андозҳо аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якҷанд намуди онҳо паст карда шуданд» [7]. Воқеан ҳам дар ҷумҳурӣ пайваста бо рушди низоми иқтисоди бозоргонӣ низоми андози мамлакат низ такмил ёфта, механизмҳои он фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодиро дар марҳилаҳои гуногуни рушд ба танзим даровардааст. Бинобар он барои арзёбии нақши андоз дар рушди фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ тақвият ба методи таърихиву мантиқи марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи низоми андозро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Воқеан ҳам аз аз сатҳу сифати кори унсурҳои низоми андоз раванди мукамалгардии танзими давлатии иқтисодиёт, қоркарду татбиқи сиёсати андозу бучавӣ, ташаккулу рушди низоми ҳавсмандӣ дар низоми иқтисодии мамлакат ва аз ҳама муҳимаш сатҳи таъмини амнияти иқтисоди милли ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад [3, с. 9-18]. Ба назари мо дар марҳалаҳои гуногуни ташаккулёби ва рушди низомии андози мамлакат бо назардошти масъалаҳои зикршуда сурат гирифтааст. Марҳали рушди низоми андозро метавон ба ҷаҳор марҳила тақсим намуд. Марҳилаи якум – ин давра аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият дар соли 1991 то қабул шудани Кодекси аввалини андози ҷумҳурӣ дар соли 1999-ро дар бар мегирад. Хусусиятҳои ин давра ба он алоқаманд мебошанд, ки давраи қанда шудани алоқаҳо дар байни собиқ ҷумҳуриҳои ИҶШС, бӯҳрони иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ, ташаннуҷи баланди иҷтимоӣ, наздики пурра мутаваққиф шудани истеҳсолот, пардохт ва ҷамъ нашудани андозҳо буд. Хусусияти асосии низоми андози Тоҷикистон дар ин давра аз он иборат буд, ки аз идораи плании мутамарказонида раҳо ёфта, ҳанӯз ба шароити бозоргонӣ (бозорӣ) мутобик нашуда буд. Дар низоми андози Тоҷикистон то ин ё он дараҷа принсипҳои, ки дар таҷрибаи андозбандии ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор мегирифтанд, мавҷуд набуданд, як қатор субъект ва объектҳои имконпазир, андозбандӣ намешуданд. Аз 14 март соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти давлатии андоз» ба фаъолият оғоз карда ва аз таърихи 20 июни соли 1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосҳои низоми андоз» қабул карда шуда буд. Қабули ин қонун кӯшиши аввалине дар ҷиҳати сохтани санади ҳулосақунанда ва то андозае санади методологӣ буд, ки ҳислати қонунӣ доир ба масъалаҳои андозбандиро дошт. Сарфи назар аз ин, қайд кардан ба маврид аст, ки миқдори назарраси пардохтҳои ҳатмӣ маблағҳои лозимаро ба будҷаи давлат ворид намекарданд, аммо харҷҳои молиявии ғайриқобили машрӯро (воқеӣ) барои назорат аз болои андозҳо талаб мекарданд. Аз оғози соли 1994 ҳамаи санадҳои қонунӣ ва меъёрӣ доир ба андозҳо дар шакли ҳуҷҷати ягонаи андози мамлакат ба низом дароварда шудаанд, ки онҳо номи «Ҳуҷҷатҳои қонунӣ ва меъёрӣ доир ба андоз ва андозбандиро» гирифтанд, ки аз тарафи мақоми олии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон – Маҷлиси Олии қабул карда шуд. Ба таври дигар карда гӯем, низоми андози ҷумҳурӣ аз ҷонибаи як маҷмӯи ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ танзим карда мешуд. Дар маҷмӯъ, низоми андоз, бо ин ки ба талаботҳои молиявии давлати ҷавон мутобик буд, аммо ҷавоғӯи талаботҳои стандарти ҷаҳонӣ набуд ва садди роҳи рушду инкишофи иқтисоди миллӣ мегашт. Ҷаъна ки мо медонем, аз ҳад зиёд кардани андозҳо, боиси афзоиши даромади бучет нахоҳад шуд.

Дар робита ба ин, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар моҳи ноябри соли 1998 Кодекси Андози Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд (минбаъд КА ҚТ). Бо ҷорӣ кардани ин кодекс дар соли 1999 марҳилаи нави инкишофи низоми андоз ва муносибатҳои қонунии андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз шуд.

Ҳамин тариқ, марҳилаи дуюм – ин давраи фаъолияти низоми андоза дар асоси Кодекси аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2005 буд. Кодекси андоз дар ҳақиқат ҳуҷҷати асосии қонуние гашт, ки ҳамаи муносибатҳои қонунии иҷтимоиро дар

соҳаи андоз ба танзим мебаровард. Чорӣ кардани ин ҳуҷҷат ба ҳаллу фасл намудани масъалаҳои зерин: сохтани низоми муассири ба ҳама фаҳмои андоз; таъмин тавозуни манфиатҳо дар байни будҷети давлатӣ ва андозпардохткунандагон; дар доираи Кодекси андоз сохтани пойгоҳи ягонаи ҳуқуқии андоз; баланд бардоштани самаранокии идоракунии низоми андози мамлакат равона карда шудааст. Дар тамоми давраи фаъолияти Кодекси андоз ба он тағйироту иловаҳои зиёде ворид карда шудааст, ки дар амал истифода кардани онро мушкил гардонидаст. Аз он ҷумла, тағйиротҳо дар робита ба пулӣ миллӣ, яъне аз соли 1995 чорӣ кардани пулӣ миллии рубл ва аз соли 1999 чорӣ пулӣ миллии сомонӣ бавҷуд омаданд. Дар робита ба ин, ниёз ба ворид кардани тағйирот ба қонунгузорию андоз ба вҷуд омад, ки дар баробари меъёри фоизҳо меъёрҳои устуворро дар назар дорад, ки бо арзи миллии муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, марҳилаи сеюми рушду инкишофи низоми андози ҷумҳурӣ оғоз мегардад.

Марҳилаи сеюм давраи фаъолияти низоми андоз аз 1 январи соли 2005 оғоз меёбад, ки дар асоси Кодекси такмилшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифта, то поёни соли 2012 идома меёбад. Қабули версияи дуюми Кодекси андоз дар моҳи ноябри соли 2004 ва ба ҳукми қонун даромадани он аз 1 январи соли 2005 оғози марҳилаи сеюми инкишофи андозбандӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб меёбад. Кодекс 15 намуди андози ҷумҳуриявӣ ва 4 –то маҳаллӣ, ки дар якҷоғӣ 19 намуди андоз ва пардохтҳои ҳатмии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро ташкил медиҳанд муайян карда аст. Ин марҳила марҳилае мебошад, ки ба Кодекси андоз, яъне пояҳои қонунии он тағйирот ва иловаҳои хеле назаррасе ворид карда шуданд. Кодекси таҷдидшудаи андози ҷумҳурӣ аз 1 январи соли 2005 ба фаъолият оғоз намудааст. Кодекси андози навро баррасӣ намуда қайд кардан ба маврид аст, ин кодекс хеле аз масъалаҳо ва мушкилотҳои кодекси қаблӣ андоз бартараф кард. Барои мисол, нисбат ба андоз аз даромад дар баробари коҳиш додани меёр ба 5 %, имтиёзҳои сармоягузорӣ барои корхонаҳои истеҳсолии нав муайян карда шудаанд, ки дар ҷадвали поён оварда шудааст. (ниг ба ҷад.1.)

Ҷадвали.1. – Муҳлати озод шудан аз пардохти андоз аз даромад мутобик ба маблағҳои сармоягузоришуда

Муддати озод будан аз пардохти андоз аз даромад	Андозаи сармоягузорӣ
1)2 сола	Аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазор доллари ИМА
2)3 сола	Аз 500 ҳазор доллари ИМА ба боло то 2 млн доллари ИМА
3)4 сола	Аз 2 млн. доллари ИМА ба бол то 5 млн. доллари ИМА
4) 5 сола	Аз 5 млн. доллари ИМА ба боло

Ҳамон тавре ки маълум аст, ҳеҷ гуна имтиёз бе шарту шароит дода намешавад: дилхоҳ давлат дар оянда таъсири мусбатро аз истифодаи ин имтиёзҳо аз тарафи пардохткунандагони андоз интизор дорад. Пас аз сипари шудани давраи имтиёзӣ афзоиши ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда аз тарафи корхона ва даромад аз фурӯши онро интизор шудан лозим аст ва натиҷааш бошад, афзоиши пардохти андозҳо аз даромад хоҳад шуд. Ба ғайр аз ин, дар Кодекси андоз ба мақсадҳои муҳосибавӣ ба ҷойи даромади ҳаққи ақали андозбандинашванда дар соли 2005 истифодаи андозаи минималии моҳонаи маош (то соли 2008) мавриди истифода қарор гирифт, ки аз рӯи ҳаҷм клонтар буда ва ҳар сол аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешуд. Дар марҳилаи сеюми инкишофи муносибатҳои ҳуқуқии андоз дар ҷумҳурӣ тағйирот шомили дигар андозҳо низ шуд. Ҳамин тариқ, ду андоз бар моликият (андози шахсони ҳуқуқӣ ва ҳақиқӣ) ба як андозаву меёре муттаҳид карда шудаанд, ки ба таври назаррас аз андозҳои қаблӣ фарқ мекарданд. Дар низоми андоз андозҳои ҷадид ба вҷуд омаданд, ба монанди, андозӣ минималӣ аз даромад

ба ҷойи андоз аз амвол, андози ягона барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишварзӣ, роялти (*усули ҳисобу китоби такрорӣ харидор пас аз истифодаи иҷозатнома, ки ба ғоиз аз маблағи фурӯш монанд аст*) барои об. Андоз аз даромад, аз ин давра шурӯъ карда, ҳар чи бештар на вазифаи фискалӣ, балки вазифаи танзмиқунандаро иҷро мекунад – дар ин бора афзоиши тадриҷии даромади вурӯдӣ ва рӯйхати имтиёзҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Марҳилаи чорум ба ворид шудани тағйирот дар низоми андозбандӣ дар поёни соли 2012 ва ҷорӣ кардани Кондекси андоз, ки ҳамаи тағйиротҳоро дар худ инъикос карда буд, алоқаманд аст. Пас идоракунии низоми андоз шомили чорабиниҳои мебошад, ки доир кардани онҳо дар ҳар қадам аз марҳилаи мушаххаси рушду инкишофи низоми андози ҷумҳурӣ зарур мебошанд. Ҷи тавре ки маълум аст, раванди идоракунии дар соҳаи андозбандӣ ба қонунгузори андоз, сиёсати андоз, механизми андоз ва ҳуди низоми андоз таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, қабл аз ҳама зарурати сохтани пойгоҳи қонунӣ андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш омад. Дар натиҷа як қатор қонунҳо дар соҳаи андозбандӣ ва аз он ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андоз аз даромади изофӣ» (аз 06.01.1992), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохт бобати замин» (аз 06.03.1992), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти давлатии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 14.03.1992) ва дигар қонунҳои, ки ҳисобкард ва ситонидани андозҳои ҷудоғонаи ҷумҳуриро муайян мекунад, қабул карда шуданд. Марҳилаи чоруми рушду инкишофи низоми андоз аз моҳи январӣ соли 2013 оғоз меёбад, ки Кодекси андоз нисбат ба вариантҳои қаблӣ он хеле мукаммал карда шуда буд.

Мушоҳида кардан мумкин аст, ки рӯйхати андозҳо дар он ба таври назаррас тағйир дода шудааст: дар рӯйхати андозҳои умумидавлатӣ 8 номгӯ мавҷуд аст, ки дар байни онҳо гурӯҳе аз андозҳо барои захираҳои табиӣ дар назар гирифта шудаанд; дар рӯйхатаи андозҳои маҳаллӣ бошад, 2 намуди андозе мавҷуд аст, ки дар байни онҳо гурӯҳи андозҳо барои амволи ғайриманқул дар назар гирифта шудааст. Ба ғайр аз ин, тавассути қонунгузорӣ 4 намуди режими махсуси андоз: барои шахсони ҳақиқӣ – «мардикорон», барои субъектҳои соҳибкорӣ хурд, барои молистеҳсолкунандагони соҳаи кишварзӣ, барои субъекти соҳибкорӣ хушгузаронию бозӣ муайян карда шудааст. Ҳамин тариқ, метавон чунин хулоса кард. Аломатҳои асосии фарқкунанда низоми муосири андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса ба низоми қаблӣ андоз чунин мебошанд:

- низоми нисбатан содаи андоз ҷорӣ карда шудааст, теъдоди андозҳо ва бочҳо кам карда шудааст;

- баъзе навъи андозҳо ба таври мантиқӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд (андоз барои захираҳои табиӣ, андоз бобати амволи ғайри манқул);

- траекторияи мукмалгардии андоз дар самти таъмин намудани рушди соҳибкорӣ саноатӣ ва умуман ба индустриаликунони мамлакат нерӯ гирифт [4 с 15-21];

- навъҳои санҷиши андозҳо муайян карда шудаанд (нақшавӣ ва берун аз нақша), протседураҳои доир кардани онҳо, вариантҳои истифодаи ҷаримаҳо ҳангоми аз тарафи пардохткунандаи андоз иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ ба танзим дароварда шудааст;

- меъёрҳои дифференсиалӣ вобаста ба соҳаи фаъолияти корхона ва андоз аз даромад, ки паст кардани тадриҷии он пешбинӣ карда шудааст муайян карда шуд (15 ва 25% дар соли 2012 ва 13 ва 23% дар соли 2017);

- ҳадди муайян карда шуда, ба мақсади бақайдгирии НДС баланд бардошта шуд (аз 200 ҳазор то 500 ҳазор сомонӣ дар соли 2012 ва 1 млн сомонӣ дар соли 2017) ва ғ.;

Маълумотҳои расмиро дар бораи пардохтҳои андоз ба бюджет, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст, таҳлили намуда дида метавонем, ки ҳаҷми даромадҳо ба бучети давлат афзоиш ёфтааст ва саҳми андозҳо дар афзоиши даромад ба бучети давлат хеле назар аст. Дар соли 2020 ҳаҷми андозҳои воридшуда ба бучети давлат 1 3056 млн. сомониро ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2013 ба 4617,6 млн. сомонӣ, яъне ба андозаи 54,8 % афзоиш ёфтааст. Аммо вазни хос дар даромади умумии бучети давлат аз 68,7 то 52,1 % ё ба андозаи 16 банди ғоиз коҳиш ёфтааст. Суръати рушди даромади бучети давлатӣ, ки 204,

2% -ро ташкил медиҳад аз суръати ворид шудани андозҳо пеш мебошад ва коэффитсиенти пешгузариш ба 1,35 (2,042/1,51), баробар аст, ки баёнгарӣ коҳиш ёфтани саҳми андозҳо ба даромади буҷети давлат мебошад. Агар ба сохтори воридоти андоз нигоҳ кунем, мебинем, ки ҳиссаи андоз аз даромад ва андоз аз ғоида ба андозаи 8,13 ғоизи банд ва ба дунболи он аксизҳо ба андозаи 1,33 ғоизи банд афзоиш ёфтааст. Дар сохтори воридоти андоз аз ҳама сатҳи баландро андоз аз фуруш, НДС ва аз гардиш ташкил мекунад, ки дар соли 2020 48,9 % ҳаҷми воридоти андозро ташкил додааст. Аммо ҳиссаи он ба 5,15 ғоизи банд коҳиш ёфтааст, ки ба назари мо сабаби асосии коҳиш ёфтани воридоти андоз шудааст. Инчунин, коҳиш ёфтани ҳиссаи дигар қарзҳои хориҷӣ барои тичорат ва амалиёт, инчунин, дигар қарзҳои дохилӣ барои молу ҳадамот ба мушоҳида мерсад

Ҷадвали 2. Динамика ва сохтори ворид шудани андоз ба буҷети давлатӣ

Навъҳои воридоти андоз	2013		2020		Изменение	
	В млн.с. сомони	В % к общей сумме	В млн.. сомони	В % к общей сумме	Абсолютное изменение , млн. сомони	в процентного пункта,%
Даромади буҷети давлат	12276,6	100	25065,0	100	12788,4	-
Воридоти андоз, ҳамагӣ	8432,4	68,7	13056	52,1	4617,6	- 16,6
Воридоти андоз, ҳамагӣ	8432	100	13056	100	46241	-
Аз онҳо:						
Андозҳо аз даромад ва аз ғоида	1616,5	19,17	3575,7	27,3	1959,2	8,13
Пардохтҳои иҷтимоӣ	986,7	11,70	1686,9	12,9	700,2	1,2
Андоз барои амвол ва з амин	185,4	2,20	374,3	2,8	188,9	0,6
Андоз аз фуруш, НДС ва аз гардиш	4557,7	54,05	6395,5	48,9	1837,8	-5,15
Аксизҳо	284,0	3,37	621	4,7	337	1,33
Дигар андозҳои беруна барои тичорат ва амалиёт	462,6	5,49	701,5	5,4	238,9	-0,09
Дигар андозҳои дохилӣ ба мол ва ҳадамот	339,3	4,02	331,6	2,5	77	-1,52

Муҳосиба шудааст: Омор и солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, с.442; -2021. –с. 674

Коҳиш ёфтани ҳиссаи воридоти андоз дар даромади умумии давлат ба он ҳулоса меоварад, ки дар ҷумҳурӣ солҳои охир суръати рушд коҳиш ёфта истодааст ё пойгоҳҳои андозбандӣ ё саркашӣ аз пардохти андоз аз дидаи андозпардохткунандаҳо пинҳон монда истодаанд. Ин ҳулосаҳо ро маълумотҳои ҷадвали 3 метавонанд тасдиқ кунанд. Дар соли

2020 ҳаҷми ҳақиқии даромади қорӣ ва грантҳо нисбат ба нақшаи тасдиқшуда 0,5% ва даромди воридотӣ бошад 1,2 % иҷро нашудааст. Аз ҷумла пардохти иҷтимоӣ, андоз аз фурӯш ва арзиши иловашуд ва гардиш низ мутобиқан 3,5% ва 1,1% нисбат ба нақшаи тасдиқшуда иҷро нашудааст.

Ҷадвали 3. Ҳолати иҷроиши нақшаи тасдиқшудаи даромади буҷети давлатӣ, млн. сомони

Нишондиҳандаҳо	2013		2020	
	Иҷроиши асли	бо % буҷети тасдиқшуда	Иҷроиши асли	бо % буҷети тасдиқшуда
Ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ	12276,6	94,2	25065,0	101,4
Даромади қорӣ ва грантҳо	9395,8	98,9	18414,9	99,5
воридоти андозӣ	8432,4	99,2	15366,5	
аз он ҷумла пардохти иҷтимоӣ	986,7	83,8	1686,9	96,5
Андоз аз фурӯш ва арзиши иловашуд ва гардиш	4557,7	101,6	6395,5	98,9
воридоти ғайриандозӣ	768,0	94,4	1895,4	109,7
Грантҳо	195,4	108,5	1150,7	93,6

Муҳосиба шудааст: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020, с.437-461; - 2021, с.673-675

Ҳаҷми воридоти грантӣ низ 6,4% иҷро нашудааст. Ин тамоюл дар давраи солҳои 2013-2020 низ мушоҳида мешавад. Ноустувории воридоти андозӣ ба қисми даромади буҷети давлати водор менамояд, ки сабабҳои онро бичӯем. Дар ин ҷода нақши фаъоли кори институти назорати андоз хеле муҳим аст. Бинобар он ба тавсифи моҳияти назорати андоз мегузарем.

Таҳлили анҷом дода шуда ва дар боло зикр карда шуда, имкон медиҳад, ки дар бораи вазъияти ташкил ва идоракунии низоми андоз дар давраи таҳлилий ба чунин ҳулосаҳо бирасем:

- тадбирҳо доир ба идоракунии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи якуми инкишофи он бештар ба ҳаллу фасли вазифаҳои фискалӣ равона карда шудааст, ки ба вазъияти сиёсӣ ва иқтисодии ҳамон давра мувофиқат мекунад;

- минбаъд раванди идоракунии андозбандӣ ба нарм намудани сиёсати саҳти андозҳои баланд (паст кардани рақам ва андозаи меъёри андозҳо, қорӣ намудани имтиёзҳои ҳавасмандкунанда) ва поягузори асосҳои дастгирии соҳибқорӣ равона карда шудааст.

- таҳлили маълумотҳои расмӣ омории солҳои охир (пас аз соли 2012) нишон медиҳад, ки сарфи назар аз он ки қисми даромади буҷет ва воридоти андоз динамикаи мусбат доранд, аммо сол ба сол равиши иҷро нашудани нишондиҳандаҳои муайяншуда ва ё нақшавӣ ба мушоҳида мерасанд. Дар ҳар сурат, ҳамон тавре ки дар буриши андозҳои ҷудогона муайян карда шуда буд, дар андоз аз фурӯш, НДС аз гардиш ва дигар воридотҳои андоз манзараи дигаре, коҳиш ёфтани ҳиссаи онҳо ба назар мерасад. Аввалан, ин чиз тасмими баланд бардоштани сатҳи банақшагирии маблағи андозҳоро талаб мекунад. Сониян, меъёри ин андозҳо (бавежа меъёрҳои устувори аксизҳо) таҷдиди назарро талаб мекунад; Солисан, механизми назорати андоз ва мудирияти онро тақмил карда, шароити гузариши андозпардохткунанда аз режими махсуси андоз ва баръаксро таҷдиди назар кардан лозим аст.

Дар шароити муосир дар ҷумҳурӣ аз ҳам дида бештар ба татбиқи вазифаҳои фискалии низоми андоз ва механизмҳои таъсиррасонӣ ба иқтисодиёти милли тавачҷӯх

зохир карда мешавад. Давлат як чанд варианти таъсиррасонӣ ба танзими фискали ба иқтисодиёти миллиро истифода мекунад. Аз он ҷумла, аз ҳама дида механизмҳои таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт аз тарафи дархости умумӣ истифода мешавад. Дар мавриди яқум сухан бештар дар бораи он чизе, ки сиёсати бучетӣ ва андозиро ташкил медиҳад меравад: бузургии меъёрҳои андоз, сохтори онҳо дар буриши соҳа ва типҳои андозҳо ва дар охири дар маҷмӯъ, ҳаҷми сарбории андоз ба иқтисодиёт. Дар маҷмӯъ, тақвияти сарбории андоз ба таври манфӣ ба рушди иқтисодиёт таъсири мерасонад. Аммо дараҷаи таъсиррасонии манфии олооти ҷудоғонаи низоми андозбандӣ ё намудҳои андоз гуногун мебошанд. [2 с 4-24]. Қайд кардан муҳим аст, ки дар зерин таъсири дархости умумӣ, яъне он чизе, ки сиёсати фискалии бюджетро ташкил медиҳад, аҳроми муҳимми таъсиррасонӣ харҷҳои бучетӣ давлатӣ баромад мекунад. Аммо қайд кардан ба маврид аст, ки чунин тақсимбандии механизмҳои таъсиррасонии танзими фискалӣ ба иқтисодиёти миллий шартӣ буда ва дар маҷмӯъ, олотҳои таъсиррасонии андоз ва бюджет ба иқтисодиёт мебошанд. Ҳангоми дида баромадани механизмҳои ҷудоғонаи фискалӣ метавон он омилҳоеро муайян кард, ки ба тавозуни макроиқтисодӣ таъсир мерасонанд [8; 9].

Аз ин рӯ, дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳимми идоракунии низоми андоз ба андешаи мо ташаккули механизми муассири маъмурикунонии андоз ва назорати андоз мебошад. Ин механизм бояд ба таври максималӣ талаботи фискалии давлатро бо дарназардошти манфиати субъектҳои хоҷагидорӣ таъмин намояд. Дар ҳолатҳои бухронӣ сохтани низоми муассир ва самараноки молиявӣ дар мамлакат нақши калидиро дар сафарбар намудани захираҳои молиявӣ тавассути истифодаи олотҳои андозӣ мебозанд.

Ба андешаи мо, барои дастрасӣ ба ин мақсад сиёсати андозро лозим аст, ки вазифаҳои зеринро ҳаллу фасл намояд:

- маъмурикунонии низоми андозро такмил намояд. Ба ғайр аз ин, андозҳои ба таври сода маъмурикунонидашавандро қорӣ кардан лозим аст. Аз он ҷумла, андозҳои ғайримустақим, андоз барои амволи ғайриманқул, ва амсоли ин ва пардохткунанда дар сарчашмаи ба даст овардани даромадҳо;

- такмили низоми бақайдгирии пардохти андоз тавассути роҳандозии муносибати дучониба дар байни давлат ва ниҳодҳои хусусӣ. Дар айни ҳол муносибати дучониба дар байни мақомоти андоз бо бонкҳо, бурс ва дигар ниҳодҳо ба роҳ мондан зарур аст;

- ташкили низоми муассири истифодаи чаримаҳо аз тарафи мақомоти назоратӣ бобати иҷро накардани уҳдадорӣҳои андоз, чунки дар шароитҳои муосир ба таври дастаҷамъона саркашӣ кардани субъектҳои хоҷагидорӣ аз иҷрои уҳдадорӣҳои андоз ба мушоҳида мерасад. Ба ғайр аз ин, ин тадбир ба баланд бардоштани интизоми андозӣ дар мамлакат мусоидат хоҳад кард;

- ташкили низоми тадбирҳои зиддикоррупсионӣ барои кормандони мақомоти андоз. Ба ғайр аз ин, лозим аст, ки низоми муассиру самараноки ҳавасмандгардонии кормандони мақомоти андоз роҳандозӣ карда шавад, чунки ҳангоми маоши нисбатан паст доштани кормандони ин низом имкони маслиҳати пинҳонӣ дар байни кормандони он бо субъектҳои хоҷагидорӣ аз эҳтимол дур нест ва ин чиз боис коҳиш ёфтани пардохтҳои андоз ба бучети давлат мешавад [1, с. 50]. Ба андешаи мо, вазифаҳои гузошта шуда, ба ҳаллу фасли вазифаҳои муҳимтарини сиёсати андози давраи гузариши иқтисодиёт равона карда шуда, дар шароити муосир вазифаи тактикӣ ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Азизов Ф.Х., Орипов А.О., Турсунов А.Х. Сбалансированная фискальная политика-признак стабильности экономики. -Худжанд: Хуросон, 2004-С.77.
2. Гайдар Е. Государственная нагрузка на экономику// Вопросы экономики. - 2004. - №9. - С. 4-24.

3. Мирсаидов А.Б. Файзизода М.С Вазъи муосири таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон//Иқтисодиёти Тоҷикистан-2020. - № 4. - С. 9 - 18 .
4. Мирсаидов Индустиальная трансформация и современные тенденции развития производительных сил в аграрном секторе экономики Таджикистана// Экономика Таджикистан, 2021, №3, с 15-21.
5. Омор и солони Чумхурии Тоҷикистон, 2019, с.442.
6. Омор и солони Чумхурии Тоҷикистон, 2021, с. 674.
7. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии чумхурӣ»(21.12.2021)- <http://www.president.tj/ru/node/27418#qubodiyon>.
8. Рахимов Р.К. Глобализация и проблемы экономического роста//Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе:2004, №1- С.50.
9. Султонов З.С. Особенности обеспечения экономической безопасности в Республике Таджикистан/ Султонов З.С., Махмудов М.А., Хасанов Р.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 1 (30)-2020, С. 202-209.

УДК:336.3

Хочаев П.Д., Чаборова М.Ч.

ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРКУНАНДА БА БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ МЕТАЛЛУРГИЯИ РАНГА

Дар мақола омилҳое, ки ба баландбардории самаранокии корхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд, дида баромада шудаанд. Таъсиррасонии омилҳо ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои металлургияи ранга зерин таҳлил қарор дода шудааст. Маҷмӯи муайянкардашудаи шароитҳо ва таъсиррасонии омилҳо, сифати рушди иқтисодиро ташаққул медиҳад, ки баҳои он имкониятҳои дохилии корхонаи саноатиро ба фаъолият ва рушд бо ҳисоби имкониятҳо ва хатарҳои ҷойдошта имкон медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: омилҳо, металлургияи ранга, истеҳсолот, самаранокӣ, корхона, саноат, ташкилот, захираҳо, бозор.

Ходжаев П. Д. Джаборова М.Дж.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ

В статье рассматриваются факторы, влияющие на повышение эффективности промышленных предприятий отечественной цветной металлургии. Исследуется влияние факторов на эффективность деятельности промышленных предприятий цветной металлургии. Разработанная схема условий и факторов эффективности производства промышленных предприятий цветной металлургии. Совокупность определяющих условий и влияющих факторов формирует качество экономического роста, оценка которого позволяет выразить внутренние способности промышленного предприятия к функционированию и развитию с учетом имеющихся внешних возможностей и угроз.

Ключевые слова: факторы, цветная металлургия, производство, эффективность, предприятия, промышленность, организация, ресурсы, рынок.

Khodzhaev P.D., Dzhaborova M.J.

FACTORS INFLUENCING THE EFFICIENCY INCREASE OF NON-FERROUS METALLURGY INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article considers the factors influencing the efficiency increase of industrial enterprises of domestic non-ferrous metallurgy. The influence of factors on the efficiency of non-ferrous metallurgy industrial enterprises is investigated. The combination of determining conditions and influencing factors forms the quality of economic growth, the assessment of which allows us to express the internal abilities of an industrial enterprise to function and develop, taking into account the existing external opportunities and threats.

Keywords: factors, non-ferrous metallurgy, production, efficiency, enterprises, industry, organization, resources, market.

Современные подходы оценки эффективности промышленных предприятий цветной металлургии состоят из ряда показателей: от набора базовых финансовых показателей до новых инструментов добавленной стоимости. Однако с развитием производственной сферы, так же усложняется система управления, влияющие на эффективность коммерческой деятельности предприятия. Таким образом, одной из важнейших задач повышения эффективности производственной системы предприятий цветной металлургии является оценка взаимодействия показателей и факторов эффективности производства. Данная система показателей необходима для определения эффективности экономических процессов и в особенности в практическом применении.

Организационно-технический уровень производства основывается на экономических показателях коммерческой деятельности предприятия. Показатели организационно-технического уровня производства состоят из следующих компонентов:

- техническая оснащённость;
- особенность и качество продукции;
- техническая вооружённость труда;
- степень концентрации и комбинирования;
- ритмичность;
- период производственного цикла;
- уровень организации и управления производства.

Следует отметить, что техническая часть производства, не является предметом экономического анализа, но эти показатели вступают в тесную взаимосвязь с организацией производственной системы. Вся производственная деятельность предприятия находится в тесной взаимосвязи, либо непосредственно, либо косвенно между собой.

Производственная система взаимосвязана с причинно-следственными явлениями, где каждый из явлений зависит от множества факторов, которые следует изучить детально, так как каждый из них влияет на величину производственного показателя и способны определить конечный результат. Следовательно, на основе анализа экономико-производственной деятельности предприятия и решения научно-методологических вопросов, требуется рассмотреть влияния факторов на значение экономических показателей предприятия. В связи с этим, без всецелого анализа факторов влияющих на эффективность производственной деятельности, сложно сделать обоснованный вывод о рентабельности предприятия и выявить резервы производства.

В свою очередь фактор на основе теоретико-философского аспекта есть причина, сила направления, происходящих явлений и процессов по отношению к субъекту, объекту или предмету. [5, 187]

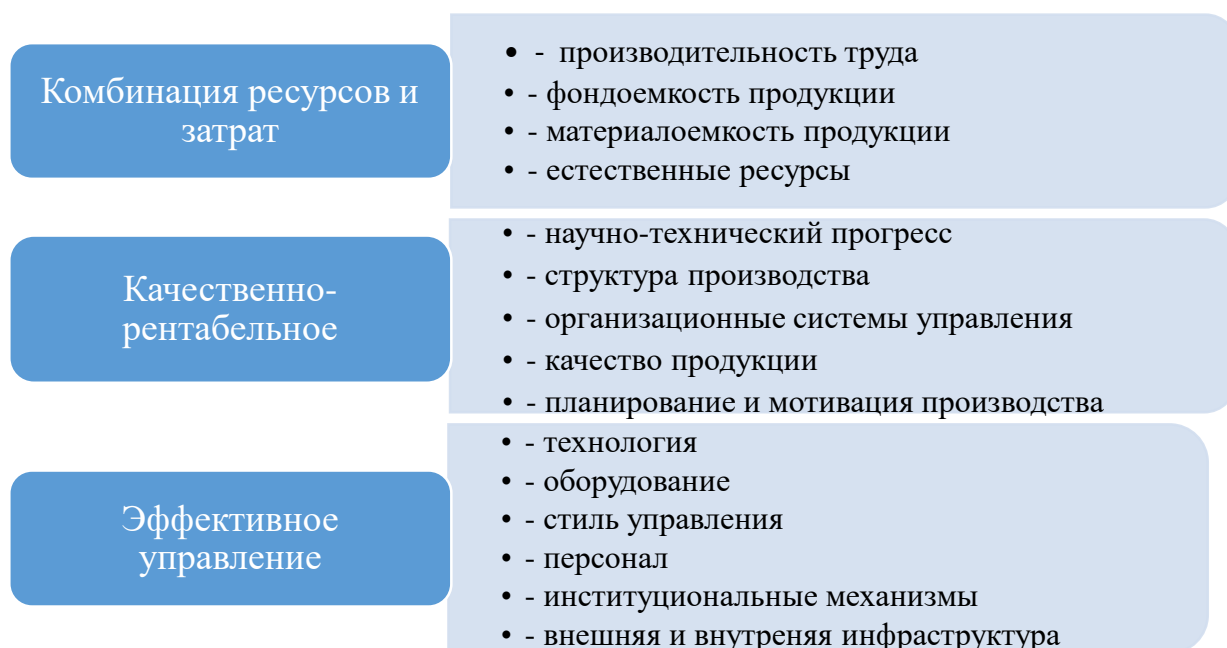

Рисунок 1. Интегрированная модель факторов эффективности производства

Так как многочисленные факторы определяют уровень эффективности производства, целесообразно было бы классифицировать основные направления факторов, влияющие на эффективность производственной системы цветной металлургии. Классификация этих факторов может интегрироваться по следующим критериям (см. рисунок 1):

Группирование факторов по первому критерию, которые включают в себя: повышение производительности труда, снижение материалоемкости и фондоемкости, использования и комбинация естественных ресурсов, дает возможным определить источник повышения эффективности производства, и при активном использовании данных критерий, предусматривается осуществление второго критерия, который состоит из комплекса мероприятий, характеризующие основные направления усовершенствования производства: создание новейших и трансформация действующих технологий, цифровизация и компьютеризация производственных систем, повышения качества продукции, планирование, регулирование рыночного механизма.

Третий критерий является более важным в классификации факторов производства, так как реализация происходит в системе управления, и состоит из следующих факторов: использование передовой технологии, в том числе информационные технологии; производительность действующего оборудования; стиль управления и деловые качества работников; персонал и единство трудового коллектива; институциональные механизмы и законодательные акты; производственная и социальная инфраструктура.

Таким образом, факторы влияющие на эффективность производства классифицируются по трем основным направлениям: источников повышения эффективности в виде затрат и ресурсов, базовые направления совершенствования производства и грамотная реализация факторов.

Помимо факторов, влияющих на эффективность производственной системы, так же следует рассмотреть факторы, влияющие на развитие цветной металлургической отрасли:

- сохранения тенденций объема производства продукции и наращивания потребления.

- налаживания экспортно-импортной политики.

- расширение компании и выход во внешние рынки;

- переход на ресурсосберегающее оборудование, сведение к минимуму вреда для окружающего пространства;
- совершенствование качества и увеличение ассортимента продукции;
- налаживание сотрудничества со смежными отраслями на основе приобретения активов различных объектов инфраструктуры.

Так как, вышеперечисленные факторы являются системообразующими, логично было бы разделить факторы, влияющие на эффективность производственной деятельности предприятий цветной металлургии на внешние и внутренние. (см. рисунок 2)

Таким образом, каждый из представленных факторов занимает особое место в функционировании предприятий сферы цветной металлургии и является соединительным звеном в цепочке эффективной деятельности производственной системы.

Выше представленные факторы, создают условия для разработок основных направлений по повышению эффективности производственных систем. Эти направления состоят из следующих компонентов:

- минимизация затрат и издержек;
- оптимизация складских запасов;
- расширение ассортимента и улучшения качества продукции;
- рост объемов производства;
- повышение производительности труда;
- анализ и расширение рынка сбыта;
- развитие связей с поставщиками;
- внедрение и применение цифровой технологии.

В производственной сфере помимо вышеперечисленных факторов также используются общие и специфические факторы эффективности производственной системы. Дифференцируя структуру факторов следует отметить, что общим факторам свойственно влиять на все отрасли экономики, а специфические направлены на отдельные отрасли экономики или предприятия. Данная классификация факторов производства помогает ориентироваться особенностям отдельных предприятий, а также дать точную оценку их деятельности. [1, 93-96]

Для измерения влияния каких-либо факторов, как анализа эффективности деятельности предприятия, применяется факторная классификация на количественные и качественные.

Для количественной оценки явлений, таких как количество ресурсов, работников, оборудования и так далее, используются количественные факторы, для оценки внутренних явлений предприятия, как производительность труда, рентабельность, качества продукции и т.д. используются качественные факторы. [2, 31-34]

При оценке эффективности производственной деятельности предприятия, используются многие факторы, состоящие из системы показателей, в которой показатели оценки и планирования повышения экономической деятельности были сгруппированы на 4 части [6, с. 120]:

1) обобщающие показатели экономической эффективности производства - темпы роста выпуска продукции, общая рентабельность и её рост, затраты на одну денежную единицу товарной продукции, производство чистой продукции на одну денежную единицу затрат.

2) показатели эффективности использования труда – трудоемкость единицы продукции, рентабельность персонала, удельная трудоемкость, производительность труда;

3) показатели эффективности использования основных фондов, оборотных средств и капитальных вложений – фондоотдача, прирост оборотных средств к приросту товарной продукции, удельные капитальные вложения на единицу вводимой производственной мощности, срок окупаемости капитальных вложений;

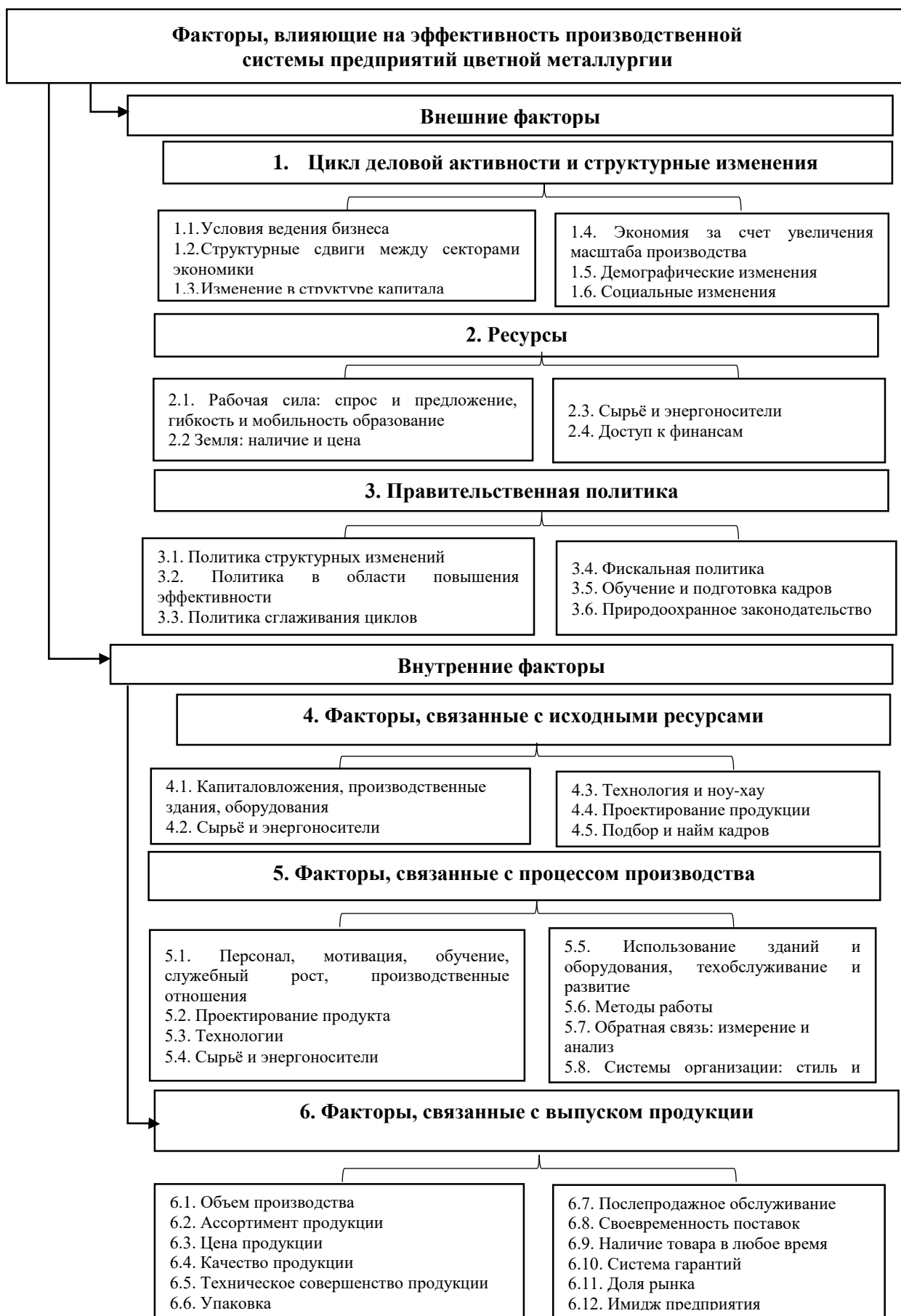

Рисунок 2 – Факторы, влияющие на эффективность деятельности предприятия цветной металлургии

4) показатели эффективности использования материальных ресурсов – материалоемкость, удельный вес материальных затрат в себестоимости продукции, доход на одну денежную единицу материальных затрат [3].

Основа производственной деятельности любой компании является общая рентабельность производства, которая отражает ряд качественных показателей экономической эффективности производства. Рентабельность производства показывает соотношение используемых средств производства и конечный результат, обобщая деятельность предприятия. Рентабельность производства определяется сопоставлением достигаемого эффекта с производственными затратами - текущими и единовременными.

Сводка основных показателей экономической эффективности представлена в Таб. 1.

Таблица 1 - Показатели, характеризующие экономическую эффективность предприятия

Показатель	Формула	Использование в управлении
Показатель темпов роста производства чистой (товарной) продукции	$J_v = T_i / T_b, (1)$ <p>где J_v - темп роста производства чистой продукции;</p> <p>T_i – объём чистой продукции в i-м периоде, д.е.;</p> <p>T_b – объём чистой продукции в базовом периоде, д.е.</p>	Используется в целях анализа динамики производства
Показатель производства чистой продукции на одну д.е.	$P_{ч} = T / C_t, (2)$ <p>где $P_{ч}$ – производства чистой продукции на 1 д.е.;</p> <p>T – объём чистой продукции в i-м периоде, д.е.;</p> <p>C_t – себестоимость продукции</p>	Используется для анализа затрат, уровень затрат отражает также уровень организации производства
Общая рентабельность производства оборотного капитала	$R_{пр} = \frac{Пб}{Ф+О} \times 100\% (3)$ <p>где $R_{пр}$- рентабельность производства;</p> <p>$Пб$- балансовая прибыль;</p> <p>$Ф+О$ – среднегодовая стоимость основных производственных фондов и оборотных средств</p>	Используется для оценки эффективности насколько эффективно использует предприятие основной и оборотный капитал
Рентабельность продаж	$R_p = \frac{П_{рп}}{V_{рп \text{ д.е.}}} (4)$	Используется для оценки эффективности реализации внешней цели предприятия,

	<p>где Рр- рентабельность продаж;</p> <p>Прп - прибыль от реализации продукции;</p> <p>Врп - объем продаж.</p>	<p>т.е. объема реализованной продукции.</p>
Рентабельность продукции	$R_p = \frac{Pr_p}{\sum C \text{ д.е.}} \quad (5)$ <p>где, Прп - прибыль от реализации продукции;</p> <p>$\sum C$ – полная себестоимость всего объема и всех видов реализованной продукции</p>	<p>Характеризует эффективность использования текущих затрат. Он оценивает размер прибыли, полученный на 1 д.е. текущих затрат на производство и реализацию продукции</p>

Источник: Разумнова И.А. Предприятия торговли//Проблемы теории и практики управления, 2015. №1. С. 18 [4].

На базе вышеизложенной таблицы, следует отметить, что обеспечение стабильной деятельности предприятия по реализации конкурентоспособной продукции, является важнейшей первостепенной задачей, которая характеризует качественную хозяйственную деятельность предприятий цветной металлургии.

Так же стоит отметить, что в основе успешной деятельности предприятий цветной металлургии в современных условиях рыночной экономики, находятся пути повышения эффективности производственных систем предприятия, управленческие качества, которые условно можно разделить на следующие группы:

- выработка концепции, философии и политики предприятия, разработка стратегии развития предприятия, оценка слабых и сильных сторон;
- создание единой информационной системы компании, с целью обеспечения эффективной коммуникационной связи между администрацией и персоналом;
- внедрение системы стимулирования, мотивации и поощрения;
- разработка структуры правил и процедур управления;
- разработка программ по повышению квалификации сотрудников на основе переподготовки, обучения, развития и совершенствования навыков специалистов;
- разработка алгоритма проведения аттестации персонала;
- совершенствование культуры организации и создание совместных ценностей.
- создание структуры максимально упрощенного метода управления, с учетом определения полномочий сотрудников и требований квалификации.

Комплексное исследование предприятий цветной металлургии предполагает всесторонний охват всех факторов, влияющих на развитие и функционирования предприятий. Особенность этих факторов заключается в том, что они являются системообразующими и подразделяются на внутренние и внешние. Внутренние факторы зависят от внутренней среды деятельности компании, а к внешним факторам относятся воздействия окружающей среды, общества, политической ситуации страны и др.

Таким образом, на основе вышеизложенного мы пришли к выводу, что предприятия цветной металлургии представляют собой сложную экономическую систему, которая связана с множеством факторов. Раскрытие и систематизация существующих факторов позволит выявить базовые направления развития и содействия данного комплекса, а также упорядочить действующие подходы и инструменты координации деятельности

предприятий цветной металлургии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калиева О. М., Лужнова Н. В., Дергунова М. И., Говорова М. С. Факторы, влияющие на экономическую эффективность деятельности предприятия // Инновационная экономика: материалы междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). — Казань: Бук, 2014. - С. 280.
2. Кириллова Т.С. Исследование внутренних и внешних факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятий и корпораций/ Т.С. Кириллова. Проблемы экономики, № 6. - 2013. - С. 375.
3. Кульбаков А.В. Анализ использования материальных ресурсов. [Интернет ресурс. www.market.spb.ru Дата обращения 30.12.2021].
4. Разумнова И.А. Предприятия торговли // И.А. Разумнова. Проблемы теории и практики управления, 2015. №1. С. 220.
5. Сыщикова Е.Н. Факторы и условия повышения эффективности производства. // Е.Н. Сыщикова. Международный научно-исследовательский журнал № 3. 2015. С. 315.
6. Складенко В.К. Экономика предприятия: Учебное пособие/ В.К. Складенко. Москва: ИНФРА-М, 2015. 420 с.

УДК 336. 2

Халимов И.М.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ АМАЛИГАРДОНИИ НИЗОМИ ПАРДОХТ

Рушди иқтисодиёти ҳар як давлат аз сатҳи хизматрасонӣ дар низоми пардохт вобастагии калон дорад. Аз сабаби он, ки аҳамияти ин низом дар иқтисодиёт хеле калон аст, он аз ҷониби давлатҳо мунтазам идора ва танзим карда мешавад. Низоми пардохт яке аз ҷузъҳои асосии низоми пулию қарзӣ ба ҳисоб рафта, дар асоси қоидаҳо ва шартҳои пешакӣ қабул ва тасдиқ шуда ғайриқарзӣ намуда, интиқоли пулиро бо иштироки ташкилотҳои молиявӣ бонкӣ ва мизоҷони онҳо ба роҳ мемонад. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии амалигардонии низоми пардохтӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Барои ноил шудан ба вазифа ва мақсадҳои дар назди мақола гузошташуда, моҳияти иқтисодӣ-иҷтимоии низоми пардохт дар асоси фикру ақидаҳои олимони марбути соҳа омӯхта шудааст. Дар ин раванд саҳми низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодӣ миллӣ арзёбӣ шудааст. Дар баробари ин номгуӣ низомҳои пардохте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриқарзӣ доранд пешниҳод ва мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Мафҳумҳои калидӣ: низоми пардохт, пардохтҳои ғайриқарзӣ, пардохтҳои электронӣ, корти миллӣ, ҳисоббаробаркуноҳои байнибонкӣ, интиқоли маблағ, ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ, бонкҳои тижоратӣ, операторони низоми пардохт, системаи ҳисоббаробаркуноӣ.

Халимов И.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ

Экономическое развитие любого государства в большой степени зависит от уровня функционирования платежной системы. В соответствии с тем, что значение данной системы в экономике велико оно регулярно управляется и регулируется со стороны государства. Платежная система считается одним из основных элементов денежно-кредитной политики, функционирует на основе принятых и утвержденных правил и принципов, осуществляющая движение денег с участием финансово-банковских организаций и клиентов. В данной статье была изучена социально-экономическая сущность функционирования платежной системы. Для достижения поставленных целей перед статьёй рассмотрена социально-экономическая сущность платежной системы на основе взглядов ученых в данной области. При этом оценивался вклад платежной системы Республики Таджикистан в развитие национальной экономики. При этом предложен и проанализирован перечень платежных систем, действующих в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Платежная система, безналичные платежи, электронные платежи, национальная карта, межбанковские расчеты, денежные переводы, кредитно-финансовые организации, коммерческие банки, операторы платежных систем, расчетная система.

Halimov I.M.

THEORETICAL ASPECTS OF PAYMENT SYSTEM FUNCTIONING

The economic development of any state to a large extent depends on the level of functioning of the payment system. In accordance with the fact that the importance of this system in the economy is great, it is regularly managed and regulated by the state. The payment system is considered as a one of the main elements of the monetary policy, it operates on the basis of accepted and approved rules and principles, which carries out the movement of money with the participation of financial banking organizations and customers. In this article, the socio-economic essence of the functioning of the payment system was studied. In order to achieve the goals set before the article, the socio-economic essence of the payment system is considered based on the views of scientists in this field. At the same time, the contribution of the payment system of the Republic of Tajikistan to the development of the national economy was assessed and list of payment systems operating in the Republic of Tajikistan was proposed and analyzed.

Key words: Payment system, non-cash payments, electronic payments, national card, interbank settlements, money transfers, financial institutions, commercial banks, payment system operators, settlement system.

Яке аз омилҳои асосии таъсиркунанда ба устувории иқтисодиёти миллӣ – сатҳи рушди низоми молиявӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд, яке аз ҷузъҳои асосии низоми молиявӣ, ин ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва бонкҳои самти фаолиятшон махсусгардонишуда ба ҳисоб мераванд, ки ҳар яке аз онҳо бахши иқтисодиёти миллиро бо захираҳои зарурии пулӣ таъмин менамоянд. Дар ин чода, рушди бахшҳо ва инфрасохтори молиявӣ саҳми арзанда доранд, ки таҳлили онҳо бевосита вазъи муносири низоми молиявиро инъикос медиҳад. Яке аз ҷунин бахшҳои муҳими низоми пулию-қарзӣ низоми пардохт ба ҳисоб меравад, ки тамоми муносибатҳои иқтисодиро тариқи интиқоли ғайринақдӣ арзиш аз як субъекти иқтисодӣ ба субъекти дигари он бо истифода аз маҷмуи қоидаҳои пешбинишуда таъмин менамояд.

Рушди иқтисодиёти ҳар як давлат аз сатҳи хизматрасонӣ дар низоми пардохт вобастагии калон дорад. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки системаҳои пардохт аз ҷониби давлатҳо мунтазам идора ва танзим карда мешаванд. Низоми пардохт яке аз ҷузъҳои асосии низоми пулию- қарзӣ ба ҳисоб рафта дар асоси қоида ва шартҳои пешакӣ қабул ва тасдиқ шуда ғайриқарзӣ намуда, интиқоли пулиро бо иштироки ташкилотҳои молиявӣ бонкӣ ва мизочони онҳо ба роҳ мемонад. Таҷрибаи гузаронидани таҷдидҳои иқтисодӣ гувоҳи онанд, ки устувор будани низоми пардохт, ки ба қонеъ гардонидани талаботҳои молиявӣ иқтисодии шахсони алоҳида ва ташкилотҳо дар самти таъмини бехатарии интиқоли пулҳои онҳо, яке аз элементҳои асосии инфрасохтори зарурӣ дар раванди гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ба ҳисоб меравад. Хусусан, низоми пардохте, ки дар сатҳи лозима рушд ёфтааст ва ғайриқарзӣ он пурра ба роҳ монда шудааст дар рушди муносибатҳои байнибонкӣ саҳми арзанда дорад. Мувофиқи гуфтаҳои боло моро зарур ҳаст, ки моҳияти иқтисодию молиявӣ мафҳуми “низоми пардохт”-ро бо истифода аз адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ таҳлил намоем.

Мувофиқи нишондодҳои Бонки милли Ҷумҳурии Тоҷикистон “Низоми пардохтии миллий яке аз ҷузъҳои асосии инфрасохтори молиявӣ мебошад, ки ғайриқарзӣ устувору мунтазами низоми молиявӣ кишвар, татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва бучетино бо саривақту бехатар гузаронидани пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо таъмин намуда, ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд” [7, с.3].

Яке аз мутахассисони Системаи федералии захиравии ИМА (бонки марказии ИМА) Б.Д. Саммерс мафҳуми низоми пардохтро чунин маънидод мекунад: низоми пардохт дорои маҷмӯи зернизомӣ қоидаҳо, муқарраротҳо, қарордодҳо, дастурҳои методӣ, инфрасохтор ва технологияҳо, механизми иҷроӣ интиқоли маблағҳо буда, қисми ҷудонашавандаи низоми пулию қарзӣ ба ҳисоб меравад [1, с.11]. Дар ин самт, мутахассисони Бонки марказии Аврупо низоми пардохтро дар ҷаҳонҷӯи ҳуқуқӣ баррасӣ мекунанд, ки бар ақидаҳои онҳо бояд дар раванди гузаронидани амалиётҳои интиқоли пулӣ ва ё ҳисоббаробаркунии байни иштирокчиёни он созишномаи расмӣ ба имзо расад, ки раванди мазкурро пурра назорат, таъмин ва танзим менамояд.

Мафҳуми “низоми пардохт” ҳамзамон бо рақамикунории иқтисодиёт ва автоматикунории ғайриқарзӣ бонкӣ ташаккул ёфта истодааст, вале то ҳол маънидоди мафҳуми мазкур гуногун мебошад [8, с.18]. Дар ин маврид, Е.Г. Хоменко низоми пардохтро ҳамчун дастгоҳи идоракунии операторӣ дониста, шахсони ҳуқуқиро дар самти амалиётҳои молиявӣ ба ҳам пайваста, дар асоси созишномаи қабл имзошуда интиқоли пулиро дар байни онҳо амалӣ менамояд [10, с.15]. Низоми пардохт ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ дар шакли васеъ низомеро ифода мекунад, ки ташкил ва амалӣ намудани интиқоли пулӣ дар байни контрагентҳои гуногун ба роҳ монда шудааст [9, с.55].

Дар замони муосир, яке аз вазифаҳои рушди самаранокии иқтисодӣ ин устувор ғайриқарзӣ намудани низоми пардохти кишвар ба ҳисоб меравад. Низомҳои пардохт бозори сиёсати молиявӣ давлат ба ҳисоб меравад. Он гардиши пулро дар иқтисодиёт танзим намуда, амалиётҳои ҳисоббаробаркуниҳоро байни субъектони иқтисодӣ густариш медиҳад ва самаранокии бахши пулию қарзии давлатро таъмин менамоянд. Коршиносони бахши ҳуқуқии Швейтсария низоми пардохтро қисми асосии низоми пулию қарзӣ дониста, шарҳ медиҳанд, ки ба воситаи он арзиш аз як субъекти иқтисодӣ ба дигар субъект интиқол дода мешавад [3, с.26-35]. Ҳамзамон, коршиноси дигари масоили молиявӣ иқтисодӣ, низоми пардохтро чунин маънидод мекунад: аз як тараф, низоми пардохт ин муҳити амиқ буда, созишномаҳо ва равандҳои интиқоли талабномаҳои пулро дар шакли ўҳдадорихои бонкҳои тичоратӣ ва марказӣ муқаррар мекунад. Аз тарафи дигар, низоми пардохт барои пардохти ўҳдадорихо дар байни субъектҳои иқтисодӣ ба воситаи интиқоли воситаҳои пулӣ васеъ истифода бурда мешавад [6, с.120].

Герасимов К.Б. мафҳуми “низоми пардохт-ро” бо истифода аз се равиш, яъне ҳамчун маҷмӯи элементҳо, механизм ва институт таҳлил кардааст, ки моҳияти мафҳумро ошкоро арзёбӣ намудааст [2, с.5].

Низоми пардохтӣ системаи яклухти ҳисоббаробаркуниҳо мебошад, ки тавассути шабакаҳои телекоммуникатсионӣ интиқоли маблағҳо, меъёрҳои қонунро ба назар гирифта, системаи мукамалтарини идоракунии хавфхоро дар бар мегирад [4, с.16.]. Дар ин раванд, пеш аз ҳама низоми пардохт мафҳуми пардохтҳои ғайринақдӣ электрониро ифода мекунад, ки ин воситаи тезонидани муомилот буда, ба ҳаҷми пул таъсир намерасонад, ва он бар ивази пулҳои нақд васеъ истифода мешавад. Низоми пардохт дар дурнамои хизматрасониҳои молиявӣ арзон, боваринок ва самаранокро барои банкҳои тичоратӣ, ширкатҳои молиявӣ, корхонаҳо ва дорандагони қортҳои пластикӣ пешниҳод менамоянд, ки бартарияти иқтисодию молиявӣ баланд мебошад [5, с.19].

Маъмул мебошад, ки аксари чорабиниҳои молиявӣ дар самти рушд ва танзими низоми пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Банки миллии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Дар ин самт Банки миллии Тоҷикистон ба рушди низоми пардохтӣ доимо тавачҷух зоҳир намуда, ташкили фаъолияти низоми самаранокро боътимоди пардохт, ҳисоббаробаркунӣ, клиринг ва интиқоли пулиро дар кишвар танзим, назорат ва иҷро мекунад.

Инчунин, Банки миллии Тоҷикистон мувофиқи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Банки миллии Тоҷикистон”, “Дар бораи фаъолияти банкӣ”, “Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ” ва дигар санадҳои меъёрии Банки миллии Тоҷикистон самтҳои асосии рушди низоми пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намуда, қоида, шакл, муҳлат ва стандартҳои гузаронидани ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ ва ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ асосҳои ҳуқуқию ташкилии фаъолияти низоми пардохтӣ ва тартиби пешниҳод намудани хизматрасониҳои пардохтиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба рушди низоми пардохтӣ мусоидат менамояд. Фаъолияти низомҳои пардохтӣ ва муносибатҳои тарафайни иштирокчиёни он бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, Банки миллии Тоҷикистон ва шартномаҳои мувофиқи тарафайн ба танзим дароварда мешаванд. Иштирокчиёни низомҳои пардохтӣ дар кишвар Банки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва Сарраёсати Хазинадорӣ Марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар қаламрави ҷумҳурӣ зиёда аз 332 филиалҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ амал мекунанд [7, с.3.].

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарорҳои Раёсати Банки миллии Тоҷикистон низомҳои пардохти зерин фаъолияти худро амалӣ намуда истодаанд, ки маълумоти пурра дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Низомҳои пардохте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият доранд

№	Номгӯи низоми пардохт	Номгӯи оператори низоми пардохтӣ	Сана	
			Додани иҷозатнома	Бозхонди иҷозатнома
1	«Корти миллӣ»	БДА ҚТ «Амонатбанк»	26.02.2021	26.02.2026
2.	Вестерн Юнион	ҚДММ «Ташкилоти қарзии ғайрибанкии «Вестерн Юнион ДП Восток»	26.02.2021	26.02.2026
3	Visa	Visa International Service Association (Виза Интернешнл Эссосиейшн) Сервис	16.04.2021	16.04.2026
4.	Mastercard	Mastercard Europe SA (Мастеркард Европа СА)	12.10.2021	12.04.2026
5.	CONTACT	КИВИ БОНК (Ҷамъияти саҳомӣ)	16.09.2021	16.09.2026

6.	Осон	ҚСП«Бонки байналмилалии Тоҷикистон»	18.02.2019	18.02.2022
7.	Атласпэй	ҚДММ ТАҚХ «Тамвид»	03.04.2019	03.04.2022
8.	Express Pay	ҚДММ ТАҚХ «Душанбе Сити»	03.04.2019	03.04.2022
9.	БЭСТ	ҚДММ «БЭСТ»	30.08.2019	30.08.2022
10.	MoneyGram	МаниГрам Пеймент Системс Инк (MoneyGram Payment Systems, Inc.)	30.08.2019	30.08.2022
11.	UnionPay International	UnionPay International Co.,Ltd. (ЮнионПэй Интернешнл)	26.10.2020	26.10.2023

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонаи БМТ

Нишондодҳои қадвали 1 гувоҳи онанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 низоми пардохт ба фаъолияти ҳисоббаробаркунӣ дар байни субъектони иқтисодии ватанӣ машғуланд. Аз онҳо 4-тояш низомҳои пардохте мебошанд, ки операторонашон ширкатҳои молиявӣ- қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Инфрасохтори низоми пардохтии ҷумҳурӣ дар ҷараёни афзуншавӣ қарор дорад. Бо мақсади рушди минбаъда ва тақмили низоми пардохтии ватанӣ татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди пардохтҳои мобилӣ хеле муҳим аст.

Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмии иқтисодӣ оиди мафҳуми низоми пардохт ба чунин хулоса омадан мумкин, ки: низоми пардохт яке аз ҷузъҳои асосии низоми молиявии кишвар ба ҳисоб рафта, бо воситаҳои технологияи муосири телекоммуникатсионӣ талабномаи пулӣ дар речаи онлайн қабул намуда, дар асоси ин талабнома интиқоли пулӣ байни субъектҳои иқтисодии кишвар амалӣ карда мешаванд. Бояд тазаққур дод, ки дар ин раванд саҳми технологияи муосир муҳим мебошад. Бо воситаи он вақт тавонанд селай талабномаҳои пулии шахсонӣ воқеи ва ҳуқуқиро қабул ва коркард карда ва интиқоли маблағро дар суръати тез амалӣ гардонанд.

АДАБИЁТ:

1. Брюс Д. Саммерс. Платежная система в условиях рыночной экономики //Платежная система: структура, управление и контроль / Б. Д. Саммерса. – МВФ, 1994. – 254 с.
2. Герасимов К.Б. Платежная система: экономическая сущность и виды / К.Б. Герасимов // Дневник науки. – 2020. – №11. – С.5-15
3. Губенко Е.С. Финансово-правовое регулирование платёжных и расчётных систем: / Е.С. Губенко. – Москва: «Прометей», 2017. – 370 с.
4. Екатерина Б.П. Обеспечение надежности платежной экосистемы Российской Федерации/ дис. ... канд. экном. наук: 08.00.10 / Б.П. Екатерина. Москва, 2020. – 134 с.
5. Гуцина Е.Г., Волкова Д.Д. Особенности становления национальной платежной системы / Е.Г. Гуцина // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2017. - №15. – С.14-19
6. Лаврушин О. И. Деньги, кредит, банки. Учебник / О. И. Лаврушин – Москва: Кнорус, 2019. – 448 с.
7. Низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL:https://www.nbt.tj/tj/payment_system/overview.php (санаи истифодабарӣ: 27.01.2022)
8. Уланова У.С. Современные платёжные системы: понятие, требования, тенденции / У.С. Уланова // Azimuth of Scientific Research: Economics and Administration. – 2019. – №3(28). – С.382-384

9. Финансовый надзор в национальной платежной системе: учебное пособие для магистратуры / А. Г. Гузнов, Т. Э. Рождественская, А. А. Ситник. - Москва: ИНФРА-М, 2018. - 176 с.
10. Хоменко Е.Г. Платежные системы как элементы национальной платежной системы России и их классификация / Е.Г. Хоменко // Вестник университета имени О.Е. Кутафина. Серия экономических наук. – 2017. –№1(29). – С.122-134.

УДК 336

Кодирзода Д.Б., Сафаров Х.А.

СИЁСАТИ МУОСИРИ МОЛИЯВӢ ВА ВАЗӢИ РУШДИ БУЧЕТИ ДАВЛАТИИ ЧУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои сиёсати муосири молиявӣ ва вазъи рушди бучаи давлатии ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба татбиқи беҳбудии ба натиҷа нигаронидашуда ҳамчун омили муҳими такмили равандҳои бучетӣ дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад. Натиҷаи омӯзиш муайян кардани самтҳои асосии таъмини тавозуни бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мебошад. Тадқиқоти илмӣ муайян кардани омилҳои мебошад, ки ба ҳаҷми даромад ва харочоти бучети давлатӣ таъсир мерасонанд, инчунин параметрҳои, ки тавозуни бучети ҷумҳуриявиро таъмин мекунанд.

Калидвожаҳо: сиёсати молиявӣ, низоми буча, бучаи давлатӣ, касри буча, ташаккули буча, идоракунии молияи давлатӣ, манбаҳои маблағгузорӣ, даромади буча, харочоти буча, тавозуни буча, фонди захиравӣ.

Кодирзода Д.Б., Сафаров Х.А.

СОВРЕМЕННОЕ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА И СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются вопросы современной финансовой политика и состояние развития государственного бюджета республики. Особое внимание уделяется вопросам внедрения совершенствования, ориентированного на результат, как важного фактора совершенствования бюджетных процессов в системе государственного управления Республики Таджикистан. Результатом исследования является выявление основных направлений обеспечения сбалансированности республиканского и местного бюджета. Научная исследования заключается в установлении факторов, влияющих на величину доходов и расходов государственного бюджета, а также параметров, позволяющих обеспечить сбалансированность республиканского бюджета.

Ключевые слова: финансовая политика, бюджетная система, государственный бюджет, дефицит бюджета, формирование бюджета, управление государственными финансами, источники финансирования, доходы бюджета, расходы бюджета, сбалансированность бюджета, резервный фонд.

Kodirzoda D.B., Safarov Kh.A.

MODERN FINANCIAL POLICY AND STATE OF DEVELOPMENT OF THE STATE BUDGET OF THE REPUBLIC

The article examines the issues of modern financial policy and the state of development of the state budget of the republic. Particular attention is paid to the introduction of results-based improvement as an important factor in improving budgetary processes in the public administration system of the Republic of Tajikistan. The result of the study is the identification of the main directions for ensuring the balance of the national and local budgets. Scientific research consists in establishing factors influencing the amount of revenues and expenditures of the state budget, as well as parameters that allow ensuring a balanced national budget.

Key words: financial policy, budget system, state budget, budget deficit, budget formation, public finance management, sources of financing, budget revenues, budget expenditures, budget balance, reserve fund.

Сиёсати молиявии муосир қисми таркибии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ҳадафу вазифаҳои асосии онро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таҳия ва амалӣ намуда, аз ҷониби мақомоти қонунгузории ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда мешаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми баррасӣ ва тасдиқи бучетҳои низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии навбатӣ. Самтҳои асосии сиёсати молиявии ҷумҳурӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инъикос ёфтаанд. Самтҳои асосии фаъолият дар доираи СМР-2030 дар соҳаи рушди идоракунии молияи давлатӣ «таҳияи бучети барномавӣ ва ҷорӣ намудани таҷрибаи «бучети иқтидор» барои мақомоти ҳокимияти иҷроия, робитаи раванди бучет бо банақшагирии стратегӣ, рушди ғайримутамаркази бучет, инчунин баланд бардоштани шаффофият ва масъулиятшиносӣ тавассути таъмини дастрасии ҷомеа ба иттилоот, аз ҷумла тавассути дохил намудани амалиёти квазифискӣ ба ҳисоботи молиявӣ, такмили назорати парлумонӣ ва иштироқи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди бучет» [3].

Мақомоти давлатии минтақаҳои кишвар ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия дар ҳудуди дахлдор сиёсати молиявиро бо назардошти мақсад ва вазифаҳои сиёсати молиявии ҷумҳурӣ месозанд. Азбаски маҳз сиёсати молиявӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ нисбат ба сиёсате, ки дар сатҳи минтақавию маҳаллӣ пеш гирифта мешавад, ҳалқунанда аст, ин далел зарурати баррасии хусусиятҳои онро дар марҳилаи ҳозира ба миён меорад.

Асосҳои ҳукукии сиёсати бучетӣ ва молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистонро Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосҳои сохтори бучетӣ ва раванди бучет» (№ 423 аз 15 майи соли 1997), «Дар бораи Бучети давлатӣ» ҳар сол аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодексҳои андоз ва гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешавад. Қори бучетӣ ва молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ табиатан бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби 6 «Ҳокимияти маҳаллӣ»), Қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳокимияти маҳаллӣ» (№ 3) танзим карда мешаванд. 1092 аз 1 декабри соли 1994), «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» (№ 1093 аз 1 декабри соли 1994), «Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон» (№ 108 аз 4 ноябри соли 1995) .

Мувофиқи ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда сиёсати молиявии муосири ҷумҳурӣ ба муҳайё намудани заминаи молиявии «аз навъи аграрию индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрию тараккиёти иқтисодӣ», ба вучуд овардани заминаҳои зарурӣ барои нигоҳ доштани дарачаи баланди иқтисодӣ нигаронида шудааст, суръати афзоиш ва устувории макроиқтисодӣ дар дарозмудат, баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли. Дар таркиби он сиёсати бучетӣ, ки дар ташаккули заминаи молиявии рушди давлат ва таъмини шароити

зиндагии шоистаи шахрвандон нақши ҳалқунанда мебозад, ҷои асосиро ишғол мекунад. Маблағҳое, ки ба зиёда аз сеяки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ баробаранд, аз низоми бучетии ҷумҳурӣ мегузарад, ки ин имкон медиҳад, ки маблағгузори хизматрасониҳои асосии давлатию маҳаллӣ ва иҷроӣ вазифаҳои ба зиммаи тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ гузошташуда таъмин карда шавад. Органҳо, дар навбати худ, сиёсати бучетӣ ба сиёсати сафарбаркунии даромадҳо ба бучетҳо, сиёсат дар соҳаи хароҷоти бучет ва сиёсат дар соҳаи муносибатҳои байнибучетӣ ҷудо мешавад.

Вазифаи асосии стратегии сиёсати бучети ҷумҳурӣ дар марҳилаи ҳозира аз он иборат аст, ки шароит барои нигоҳ доштани суботи макроиктисоди ва мувозинати дарозмуддати низоми бучетӣ кишвар бо дастгирии бечунучарои молиявии ислоҳоти сохтории дар шароити гузариш ба шакли нав гузаронидашуда, рушди иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва амалӣ намудани афзалиятҳои рақобатии давлати мо дар соҳаҳои саноат, нақлиёт ва ғайра нигаронида шудааст. Вобаста ба ин, вазифаҳои асосии сиёсати бучети ҷумҳурӣ барои давраи миёнамуҳлат аз инҳо иборатанд:

- истифодаи фаъолонаи банақшагирии дарозмуддат ва миёнамуҳлати бучет, ки имкон медиҳад, ки афзалиятҳои стратегии сиёсати бучети давлатӣ дар асоси мақсад ва вазифаҳои сиёсати иқтисодӣ мураттаб гарданд, баҳодиҳии маблағҳои молиявии барои татбиқи онҳо заруранд ва манбаъҳои имконпазири ин захираҳоро муайян мекунанд. Барои дар амал татбиқ намудани ин вазифа баъдан пайвастании банақшагирии кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва дарозмуддати бучет пешбинӣ карда шудааст, ки дар рафти он тамоми қисмҳои сиёсати ҷорӣ бучетӣ ба дастурҳои дар рафти банақшагирии стратегӣ қор карда баромадашуда асос ёфтаанд. Дар навбати худ пешгирии молиявии дарозмуддат бо назардошти шароити воқеии тараққиёти иқтисодӣ, тағироти вазифаҳои аввалиндараҷа ва омилҳои беруна (суръати афзоиши иқтисодӣ, вазъияти бозорҳои ашёи хом, озӯқаворӣ ва сармоя) мунтазам ислоҳ карда шаванд;

- дар раванди бучет ҷорӣ намудани усули барномавӣ мақсаднок, ки самти хароҷоти бучетро ба ноил шудан ба натиҷаҳои ниҳонӣ иҷтимоӣ иқтисодиро дар назар дорад. Барои татбиқи ин принцип бояд механизми гузариш аз низоми идоракунии захираҳои бучетӣ ба идоракунии натиҷаҳо таҳия карда шавад. Дар марҳилаи ҳозира алоқаи байни ҳисобот дар бораи натиҷаҳо ва фаъолияти асосии субъектҳои банақшагирии бучет, барномаҳои дарозмуддат, барномаҳои мақсадноки идоравӣ ва асосноккунии тақсимои бучет таъмин карда шавад. Ҳамзамон ҳар як барнома бояд мақсадҳои мушаххаси татбиқи он ва нишондиҳандаҳои баҳодиҳии ноил шудан ба онҳоро дар ҳамаи марҳилаҳои барнома пешбинӣ намояд, то дар сурати имконнопазирии ноил шудан ба мақсадҳои муқарраршуда тағироти саривақт ворид карда шавад ё аз татбиқи он даст кашад. Ғайр аз ин, механизми ташаққул ва татбиқи барномаҳои мақсадноки идоравӣ аз нав дида баромада шавад, ки онҳо асосан барои таҷдиди сохтор ва баланд бардоштани самаранокии иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои харҷи истифода шаванд;

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ, ки ҳам тавассути банақшагирии дарозмуддати бучет, ки ба пешгирии афзоиши беасоси хароҷоти бучет мусоидат мекунад ва ҳам тавассути ҷорӣ намудани низоми мониторинги самаранокии хароҷоти бучет ва арзиёбии самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ ба даст оварда мешавад; маблағҳои бучетӣ, ки ба корпоратсияҳои давлатӣ, корхонаҳои воҳид ва муассисаҳои бучетӣ дода мешаванд;

- анҷом додани гузариш аз маблағгузори сметаӣ муассисаҳои бучетӣ ва бевосита додани қисми зиёди хизматҳои бучетӣ ба принципи пардохти онҳо мувофиқи натиҷаҳои ба даст овардаи ҷамъият. Барои амалӣ намудани ин вазифа инвентарикунони шабакаи мавҷудаи маблағгирандагонӣ маблағҳои бучетӣ аз рӯи мутобиқати вазифа ва вазифаҳои онҳо ба эҳтиёҷоти давлатӣ гузаронида мешавад. Пеш аз ҳама, ба таври ихтиёрӣ додани як қисми муассисаҳои бучетӣ, аз ҷумла муассисаҳои соҳаи тандурустӣ ва маориф ба дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ (аз ҷумла ба муассисаҳои мустақил), ки мустақилияти

бештар доранд, дар назар аст, дар истифодаи захираҳои молиявӣ ва гирифтани маблағи бучет барои натиҷаҳои фаъолияти онҳо, инчунин бо тадриҷан кам кардани қисми бҷетии маблағгузори онҳо супоришҳои давлатӣ, шартномаҳои чандинсолаи давлатиро фаъолна истифода мебаранд, чунин шаклҳои таъминоти молиявии хизматрасониҳои давлатӣ, аз қабилӣ маблағгузори меъёрӣ ба сари аҳоли ва фармоиши давлатии иҷтимоӣ;

- баланд бардоштани самаранокии сиёсати иҷтимоии давлатӣ, ки дар ҳамаи сатҳҳои низоми бҷетӣ таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки ба баланд бардоштани сифати зиндагии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири шаҳрвандон нигаронидашуда, аз ҷумла бо роҳи таъмини дастрасӣ ва сифати таҳсилоти давлатӣ пешбинӣ шудааст; нигаҳдории тандурустӣ, пурзур намудани суратнокии кумаки иҷтимоӣ, кам кардани тафрикаи аҳоли аз рӯи сатҳи даромад ва тафрикаи моликият;

- такмил додани механизми музди меҳнат дар бахши давлатӣ, таъмини мувофиқати сатҳи музди меҳнати кормандони ин соҳа ба сатҳи миёнаи музди меҳнати бахши тичоратии соҳаи дахлдор, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва сифати хизматрасонии бепули иҷтимоӣ; таъмин карда шудааст. Дар рафти иҷрои ин вазифа дар амал ҷорӣ намудани принсипи аз рӯи натиҷаҳо додани музди меҳнат, ки дар хориҷа фаъолна истифода бурда мешавад, пешбинӣ карда мешавад, ки дар навбати худ, қор карда баромадани стандартҳо дар назар дорад, ки муносибати байни музди меҳнат ва музди меҳнати коргаронро таъмин менамояд, натиҷаҳои фаъолияти онҳо, ки имкон медиҳад баҳодиҳии дараҷаи самаранокии натиҷаҳои бадастомада, инчунин истифодаи воситаҳои гуногуни мониторинги фаъолияти кормандони бахши давлатӣ;

- ташаккули механизмҳои ҷалби сармояи хусусӣ, аз ҷумла хориҷӣ ба татбиқи лоиҳаҳои муҳимтарини инфрасохтори микроси миллӣ. Дар назар аст, ки дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмуддат яке аз институтҳои муассири ҳамкориҳои давлат ва тичорати хусусӣ таъсиси шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ бо мақсади якҷоя маблағгузори лоиҳаҳои марбут ба рушди инфрасохтори соҳаҳои мухталифи саноат ва баланд бардоштани рақобатпазирии тичорати Русия.

Қисмҳои таркибии сиёсати бҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистонро алоҳида баррасӣ намуда, бояд ба самтҳои асосии сиёсати ҷалби маблағҳо ба бҷетҳои низоми бҷетии кишвар, ки ба сиёсати андоз асос ёфтааст, тавақуф кард. Гузаронидани ислоҳоти андоз дар мамлақати мо аллақай натиҷаҳои муайяни мусбат дорад [1]. Натиҷаҳои мусбати он аз афзоиши ҷамъовариҳои андоз дар баробари кам кардани сарбории андоз ба субъектҳои соҳибкорӣ вобаста ба ислоҳоти низоми андоз ва қабули Кодекси нави андоз иборат аст. Тағир додани муносибатҳои андозбандии ташкилотҳои, ки дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ фаъолият мекунанд, фарқияти ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои мӯтадил намудан, барои ҳавасмандгардонии инноватсия ва диверсификатсияи иқтисодӣ шароит фароҳам овард.

Мақсади асосии сиёсати муосири андоз ин такмили минбаъдаи низоми андоз мебошад, ки набояд барои субъектҳои соҳибкорӣ ҳам аз ҷиҳати сатҳи гирифтани даромадҳо дар шакли пардохтҳои андоз ва ҳам аз ҷиҳати тартиби ҳисоб кардан ва пардохти андозҳо гарон бошад, ба тартиб даровардани ҳисоботи андоз ва санҷишҳои андоз; барои ҳама агентҳои иқтисодӣ одилона ва баробар; барои фаъолияти сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоид аст.

Дар маҷмӯъ, сиёсати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир ба бештар намудани иқтисоди ватанӣ тавассути ҷалби инъексияҳои иқтисодӣ аз давлатҳои мӯтадили иқтисодӣ нигаронида шудааст; муқаррар намудани қурби мӯтадил ва маблағгузорӣ ба бҷет барои тараққиёти хоҷагии халқ ва ғайра.

Сарчашмаи пур кардани бҷети давлатӣ ва афзоиши он аз афзоиши ҳаҷми маҳсулоти ММД мебошад. Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1 дар давраи солҳои 2013-2019 дида мешавад, ҳаҷми истеҳсоли ММД аз 40,5 то ба 77,3 миллиард сомонӣ расид, афзоиши он 190,8 Ҷоизро ташкил дод. Мувофиқи он афзоиши даромади бҷети давлатӣ 191,8 Ҷоизро

ташкил дод.

**Чадвали 1. Динамикаи истехсоли ММД ва даромадҳои бучети давлатӣ
(миллион сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 бо фоиз ба соли 2013
ММД	40525.5	45606.6	50977.8	54790.3	64434.4	71059.2	77354.7	190,8
Даромади бучети давлатӣ	12276.6	14427.4	16586.5	18483.8	23307.3	24097.2	23490.4	191,8
ба % ММД	30,3	31,6	34,3	33,9	38,1	35,0	30,4	0,1 сах

Мувофиқи маълумоти оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст. 2020, сах.435. [2]

Суръати афзоиши даромади бучети давлатӣ аз суръати афзоиши ММД зиёдтар буда, ҳиссаи даромади бучети давлатӣ дар БББ дар соли 2019 30,4 фоизро ташкил дод. Ҳамин тариқ, давлат барои таъмини рушди бахшҳои афзалиятноки иқтисодӣ, пеш аз ҳама бахши иҷтимоӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти давлат 30 фоизи ММД-ро мегирад. Азнавтақсироти маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба воситаи бучет ду самти ба ҳам алоқаманд дорад, ки дар як вақт ва пайваста ба амал меоянд - ташаккули даромади бучет; истифодаи маблағҳои бучетӣ (хароҷоти бучет).

Давраи солҳои 2013-2019 дида мешавад, даромади бучети давлатӣ аз 12,2 то 23,4 миллиард сомонӣ афзуд, афзоиши он 191,8 фоизро ташкил дод. Хароҷоти бучети давлатӣ аз 11,5 то 23,8 миллиард сомонӣ ва 205,2 фоиз афзуд.

Чадвали 2. Даромад ва харҷи бучети давлатӣ (миллион сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 бо фоиз ба соли 2013
Даромад	12276.6	14427.4	16586.5	18483.8	23307.3	24097.2	23490.4	191,8
Хароҷот	11591.6	13190.4	16277.4	18294.3	22264.2	24187.4	23806.6	205,2
зиёдатӣ (+) каср (-)	685,0	1237,0	309,1	189,5	1043,1	-90,2	-316,2	-

Мувофиқи маълумоти оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст. 2020, сах. 435-436. [2]

Суръати афзоиши хароҷоти бучети давлатӣ аз суръати афзоиши даромади бучети давлатӣ хеле зиёд аст. Ҳамин тавр, дар 2018 ва 2019 сохтори бучети давлатӣ ба 90,2 ва 316,2 миллион сомонӣ баробар шудааст.

Чадвали 3. Таносуби ғайри (дефицит) ба маблағи умумии даромад, харҷ ва ММД. %

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Даромад	5,6	8,6	1,9	1,0	4,5	-0,4	-1,3
Хароҷот	5,9	9,4	1,9	1,0	4,7	-0,4	-1,3
ММД	1,7	2,7	0,6	0,3	1,7	-0,1	-0,4

Мувофиқи маълумоти оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст. 2020, сах.436. [2]

Тавре ки аз чадвали 3 дар давраи солҳои 2013-2015 дида мешавад, иҷрои бомуваффақияти буҷети давлатӣ вучуд дорад ва пас аз соли 2018 мушкилот вучуд дорад. Дар натиҷа таносуби каср ба ҳаҷми умумии даромад дар соли 2019 якбора 1,3 фоиз афзуд. Ба хароҷоти буҷет низ 1,3 фоизро ташкил дод. Ба ҳаҷми умумии ММД-и кишвар ҳаҷми умумии буҷети соли 2019 0,4 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 0,3 фоиз зиёд мебошад.

Хулоса, ба андешаи мо, яке аз самтҳои асосии такмили механизми сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кам кардани хароҷоти дуумдараҷа (хароҷоте, ки ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат намерасонанд) мебошад, ба шарофати он мо натиҷаҳои воқеӣ ба даст оварда метавонем.

АДАБИЁТ

1. Каримова М.Т., Муминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамоӣ буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2012. С.188.
2. Маълумоти оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020. Душанбе. С. 435- 436.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С.43.

Абдулазизова З.С., Шамсудинова Р.

**МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ИДЕНТИЧНЫЕ ПОУЧИТЕЛЬНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ В
РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

В настоящее время для обеспечения коммуникативной компетенции студентов, изучающих русский язык нужно углубить их лингвострановедческие знания. Сам процесс изучения русского языка является трудным, несмотря на это студенты должны учесть, что каждый народ имеет уникальную своеобразную историю своей культуры. Мудрость и дух народа проявляется в пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует лучшему пониманию образа мыслей и мировоззрения народа язык, которого обучается. Сам по себе русский язык – великолепен. А народ, владеющий этим языком, является очень богатым, ведь только в языке скапливаются и умножаются, взятые из жизни и опыта, ценнейшие мысли. Мысли превращаются в мудрые, поучительные высказывания - это и есть пословицы. Культурное наследие каждого народа проявляется в его пословицах, а изучение и сравнение русских и таджикских пословиц, приводит к понятию особенностей национального характера каждого народа. Понимание образа мыслей и мировоззрения народа способствует формированию уважения его обычаев, традиций, культуры, а также посредством пословиц воспитывается молодежь в духе патриотизма и дружбы между народами, любви и доброты.

Ключевые слова: пословицы, сравнение русских и таджикских пословиц, коммуникативная компетенция.

Абдулазизова З.С., Шамсудинова Р.

**ЗАРБУЛМАСАЛҶОИ БАӢНИЗАБОНИИ АХЛОҚӢ ДАР ЗАБОНҶОИ
РУСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Дар айни замон барои таъмини салоҳияти коммуникатсионии донишҷӯёне, ки забони русиро меомӯзанд, илми забоншиносӣ ва фарҳанги онҳоро амиқтар қардан лозим аст. Раванди омӯзиши забони русӣ душвор аст, сарфи назар аз ин, донишҷӯён бояд ба назар гиранд, ки ҳар як миллат таърих ва маданияти ба худ хосро дорад.

Хирад ва руҳи халқ дар зарбулмасалу мақол зоҳир ёфта, донишҷӯён бояд ба назар мақолҳои ин ё он халқ барои хубтар дарк намудани тарзи тафаккур, ҷаҳонбинии мардум ва забонмӯзии онҳо мусоидат мекунад.

Забони русӣ бузург аст ва мардуме, ки бо ин забон ҳарф мезананд, хеле соҳибфазилят мебошад, зеро танҳо дар забон арзишмандтарин андешаҳо ҷамъ ва афзун мешаванд. Андешаҳо ба сухани хирадмандона ва ибратбахш табдил меёбанд, ки ин зарбулмасал аст.

Мероси фарҳангии ҳар як халқ дар зарбулмасалҳои он зӯҳур ёфта, омӯзиш ва муқоисаи зарбулмасалҳои русию тоҷикӣ боиси мафҳуми хусусиятҳои хоси миллии ҳар як халқ мегардад. Фаҳмидани тарзи тафаккур ва ҷаҳонбинии мардум ба ташаккули эҳтиром ба расму русум, анъана ва фарҳанги онҳо мусоидат намуда, тавассути зарбулмасалҳо ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббат намудан тарбия қарда мешаванд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, муқоисаи зарбулмасалҳои русӣ ва тоҷикӣ, салоҳияти коммуникативӣ.

Abdulazizova Z.S., Shamsudinova R.

INTER-LANGUAGE IDENTICAL INSTRUCTIONAL PROVERBS IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

At present, to ensure the communicative competence of students studying the Russian language, it is necessary to deepen their linguistic and cultural knowledge. The very process of learning the Russian language is difficult, despite this, students should take into account that each nation has a unique and particular history of its culture. The wisdom and spirit of the people is manifested in proverbs and sayings, and knowledge of the proverbs and sayings of a particular people contributes to a better understanding of the way of thinking and worldview of the people, the language being studied. The Russian language itself is great. And the people who speak this language are very rich, because only in the language are accumulated and multiplied, taken from life and experience, the most valuable thoughts. Thoughts turn into wise, instructive statements - are proverbs itsey. The cultural heritage of each nation is manifested in its proverbs, and the study and comparison of Russian and Tajik proverbs leads to the concept of the features of the national character of each people. Understanding the way of thinking and worldview of the people contributes to the formation of respect for their customs, traditions, culture, and through the proverbs, young people are brought up in the spirit of patriotism and friendship between peoples.

Key words: proverbs, comparison of Russian and Tajik proverbs, communicative competence.

В настоящее время для успешного усвоения учебного материала на практических занятиях по русскому языку для студентов с таджикским языком обучения нужно правильно организовать работу по теме: “Пословицы и поговорки”. Пословицы и поговорки способствуют обогащению словарного запаса и культуры речи студентов. Работа с их аналогами развивает языковую интуицию и мыслительную активность обучающихся, расширяя их лингвистический кругозор. Знание и умение правильно использовать пословицы, помогут лучше понимать, передавать чувства, эмоции и свою позицию к происходящему и являются средством обогащения речи студентов.

В наш период для обеспечения коммуникативной компетенции студентов, изучающих русский язык нужно углубить их лингвострановедческие знания. Сам процесс изучения русского языка является трудным для обучающихся, но студенты должны учесть, что каждый народ имеет уникальную своеобразную историю своей культуры.

Мудрость и дух народа проявляется в пословицах и поговорках, а знание пословиц и поговорок того или иного народа способствует не только лучшему освоению неродного языка, но и лучшему пониманию образа мыслей и мировоззрения народа язык, которого обучается.

Сам по себе русский язык – великолепен. А народ, владеющий этим языком, является очень богатым, ведь только в языке скапливаются и умножаются, взятые из жизни и житейского опыта, ценнейшие мысли. Мысли превращаются в мудрые, поучительные высказывания - это и есть пословицы.

В.И. Даль писал: «Пословица – коротенькая; сама же она говорит, что голая речь не пословица. Это - суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности... При таком понятии о пословице мы должны согласиться, что она не сочиняется, а вынуждается силою обстоятельств, как крик или возглас, невольный сорвавшийся с души; это целые изречения, сбитые в один ком, в одно междометье. Сборник же пословиц - свод народной опытной премудрости и суемудрия, это стоны и вздохи, плач и рыдания, радость и веселье, горе и утешение в лицах; это цвет народного ума, самобытной стати; это житейская, народная правда, своего рода судебник, никем не судимый...» [3, с.29].

Культурное наследие каждого народа проявляется в его пословицах, а изучение и сравнение русских и таджикских пословиц, приводит к понятию особенностей национального характера каждого народа. Понимание образа мыслей и мировоззрения народа способствует формированию уважения его обычаев, традиций, культуры, а также посредством пословиц воспитывается молодежь в духе патриотизма и дружбы между народами.

Целью данной статьи является изучение, анализ, а также сопоставление русских и таджикских пословиц, так как при сравнении можно обнаружить их специфику не только в языковом, системном плане, но и в речевом, функциональном.

Однако, важно не только понимание значений пословиц и поговорок, а проникновение в их смысл и суть. Это поможет развить умение читать между строк и мыслить вместо того, чтобы ограничиваться поверхностным осознанием услышанного или прочитанного.

Пословицы относятся к жанру фольклора. Они широко распространены в устном народном творчестве. В фольклоре при всем богатстве и разнообразии его поэтических форм и видов трудно найти более любопытные жанры, чем пословицы. В них отражаются традиции и обычаи, история и культура народа. В них осуждается лень, прославляется труд, осуждается война, прославляется мир; укрепляется вера в справедливость, добро, отзывчивость и любовь. Речь становится более точной, выразительной и эмоциональной так как, в них выражены горе и радость, любовь и ненависть, печаль и гнев, ирония и юмор.

Пословицы, как правило, состоят из двух конгруэнтных частей, первая часть обычно рифмуется со второй. Они часто могут быть приукрашены паронимазиями и ассонансами, а также иногда могут быть основаны на звукоподражании.

Пословицы бывают двух видов: устные и книжные. Эти два вида пословиц и поговорок между собой тесно связаны. В свою очередь книжные пословицы делятся на два разряда. К первому разряду относятся пословицы, которые заимствованы поэтом или писателем из фольклора, то есть из устного народного творчества. А ко второму разряду относятся высказывания, выражения самого поэта или писателя по отношению какой-нибудь реалии жизни или его индивидуальное отношение к кому или чему-нибудь, которые впоследствии используются людьми как пословицы, так как они великолепны и остаются в памяти, например, высказывания героев пьесы Грибоедова А.С. «Горе от ума» стали впоследствии пословицами: «Влюбленные часов не наблюдают»; «И кто влюблен – на всё готов...»; «Служить бы рад, прислуживаться тошно...» [2, с. 89].

При сопоставлении пословиц исследуемых языков, мы становимся свидетелями отображения в них разного менталитета, совершенно различных норм поведения, а также свода принципов и ценностей каждого из народа. Только поняв и приняв специфику культуры народа, язык которого изучается, можно понять смысл и правильно использовать пословицы и поговорки в речи, ведь они формировались в определенных исторических условиях, придавая речи непревзойденное своеобразие, особый оттенок и шарм. В наше время пословицы и поговорки стали очень актуальны.

Примеры русских народных пословиц: *Труд человека кормит, а лень портит; Нет земли краше, чем Родина наша; За всякое дело берись умело; Учиться – всегда пригодится; Делу – время, потехе – час; Вся семья вместе – и душа на месте; Всё хорошо, что хорошо кончается; Береги землю родимую, как мать любимую.*

Примеры таджикских народных пословиц: *Офтобро бо доман пушида намешавад; Дасти одамизод гул; Бузак, бузак намур, ки баҳор ояд. Чӯянда ёбанда аст. Бача азиз - одобаш аз он ҳам азизтар; Забон донӣ, ҷаҳон донӣ; Пурсидан айб нест. Аз бекор ҳама безор. Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пойи худ. Меҳнат шараф аст. Бори қач ба манзил намерасад. Аз дилозор ҳама безор. Модар чигуна - духтар намуна. Хонаю палос, одаму либос. Аввал андеша баъд гуфтор. Шу(ӣ) шуни(шонаи) рӯ(рӯӣ), ҳар гапакош таънаи рӯ(рӯӣ). Зана зан, намурад бо табар зан. Оши шуя хурданба дандони оҳанин даркор. Сухани*

ширин морро аз хонааш мебарорад. Кори имрӯзаро ба фардо нагузор. Ба меҳмонӣ равӣ, ишкामатро сер карда рав.

При сравнении пословиц разных народов, можно определить общность, схожесть нравов, поступков, умозаключений, рассуждений этих народов, которое способствует их лучшему взаимопониманию и объясняет их единомыслие. Это может быть единомыслие в отражении огромного исторического опыта как труд, быт и просвещенность, образованность, интеллигентность людей. Можно с уверенностью сказать, что значительная часть шедевров народного фольклора являются интернациональными.

Устные народные пословицы - это самые древние пословицы, никто не знает, когда и при каких обстоятельствах они произошли. Их испокон веков народ использует в своей речи для выразительности, красочности, а также при воспитании молодежи.

Аналоги известных русских и таджикских пословиц (Таблица 1).

Русские пословицы	Таджикские пословицы
<i>Век живи – век учись;</i>	<i>Аз гаҳвора то гур бихон;</i>
<i>Друг познаётся в беде;</i>	<i>Дӯстонро ҳангоми сахтӣ бисанҷ;</i>
<i>Без труда не вытащишь и рыбку из пруда.</i>	<i>Бе меҳнат роҳат нест.</i>
<i>Семь раз отмерь – один раз отрежь.</i>	<i>Ҷомаи бомаслиҳат кутӯҳ намешавад.</i>

Книжные пословицы используются в поэтике и прозе, произведениях искусства и науки, политических дискуссиях и в современной прессе. Как мы выше указали, к первому разряду относятся пословицы, которые заимствованы поэтом или писателем из фольклора, то есть из устного народного творчества.

Примеры заимствованных русских народных пословиц писателем Шолоховым М.А. в романе Тихий Дон:

	Шолохов М.А. Тихий Дон	Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. Большой словарь русских пословиц.
11.	<i>"...Тело заплывчиво, а дело забывчиво..." [11, 328]</i>	Дело завывчиво, а тело заплывчиво – Раз.1975,43,175. [5, 247].
22.	<i>«... Попрекает, а через неделю прямо начнет на глотку наступать... 3. Вот подошло, так подошло! Куда ни кинь – везде клин» [11, 348]</i>	Куда ни кинь – везде клин – Раз. 1957, 126; Жук, 1966, 200 [5, 249].
33.	<i>"...Ты мне не жалься, не пойму. Сытый голодного не разумеет..." [11, 356]</i>	Не разумеет богатый убогому, так же и сытый голодному – СЛРЯ XI-XVII вв. 21, [5, 254].

Примеры заимствованных таджикских народных пословиц таджикскими писателями:

	Таджикские народные пословицы	Перевод	Примеры из произведений
1.	Дили одаткарда балои ҷон.	Если человек к чему-то приноровился, отвыкнуть от них сложно.	Вай дар солҳои мучаррадии худ қиморбоз буд... Баъди хонадор шуданаш ҳам, ба ҳукми масали «дили одаткарда балои ҷон аст» дар бағал ё соқи мӯкиби ӯ

			бучулхо пайдо мешуданд ... Сотим Улуғзода [12].
2.	Духтарам, ба ту мегӯям, келинам шунав!	Когда саркастически хотят передать что-то кому-то при беседе.	Шумо одами ҳиллагар будаед, ба ман ба мисоли « духтарам, ба ту мегӯям, девор шунав! » гап задед. Сотим Улуғзода[12].
3.	Он чӣ дар дег аст, ба кафлез меояд	Если у человека есть, какое-нибудь мастерство, то обязательно он увидит результат.	Набичон: — « Он чӣ дар дег аст, ба кафлез меояд ». Абдулмалик Баҳорӣ [12].

Ко второму разряду относятся пословицы, которые заимствованы из классической или современной литературы, которые стали популярны и повсеместно употребляться в разговорной речи.

И. А. Крылов русский поэт-баснописец. В баснях И. А. Крылова очень много поучительных и умных мыслей, которые впоследствии стали популярны, и они успешно используются в речи студентов. Примеры:

У сильного всегда бессильный виноват (Волк и Ягнёнок) [4, 20].

Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать (Волк и Ягнёнок) [4, 20].

Орлам случается и ниже кур спускаться,

Но курам никогда до облак не подняться! (Орёл и Куры) [4, 32]

Кто знатен и силён, Да не умён,

Так худо, ежели и с добрым сердцем он (Слон на воеводстве) [4,34].

Держава всякая сильна,

Когда устроены в ней все премудро части (Пушки и Паруса) [4, 40].

Скупой теряет всё, желая всё достать (Скупой и Курица) [4, 43].

Бессильному не смейся

И слабого обидеть не мож! (Лев и Комар) [4, 48].

Мстят сильно иногда бессильные враги:

Так слишком на свою ты силу не надейся! (Лев и Комар) [4, 48].

Таджикский язык один из древнейших языков мира. Согласно историческим исследованиям, еще с конца 2 - начала 1 тысячелетия до нашей эры предки таджиков жили на просторах Центральной Азии. С образованием государства Саманидов в IX—X вв. завершился и процесс сложения этнического ядра таджиков.

Таджикские пословицы не появились сразу. Они появились из наблюдений над жизненными реалиями. Пословицы - это мудрое и поучительное высказывание народной мудрости, которое как «граненый бриллиант» появился на основе вековых опытов и наблюдений. Многие строки из газелей великих таджикских поэтов стали пословицами и успешно используются в устной речи, воспитывая молодежь в духе любви и уважения к Родине, матери и другим ценностям жизни.

Примеры:

*Хунар омӯз к-аз хунармандӣ,
Даркушой, кунӣ на дарбандӣ. (Н. Ганчавӣ)[7, 22].*

*Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди хунар бош. (А. Чомӣ)[7, 23].*

Даме пеши доно беҳ аз оламест. (Ҳ. Шерозӣ)[7, 287].

*Дӯст маимор он, ки дар неъмат занад,
Лофи ёрию бародархондагӣ (С. Шерозӣ)[7, 118].*

*Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонҳолию дармондагӣ. (С. Шерозӣ)[7, 118].*

*Зиндагӣ бе рафиқҳо марг аст,
Шахси бедӯст, шохи бебарг аст. (А. Лоҳутӣ)[7, 115].*

*То марад сухан нагуфта бошад,
Айбу хунараш нухуфта бошад.
Ҳар беша гумон мабар, ки холист,
Шояд, ки паланг нухуфта бошад. (С.Шерозӣ) [7, 41].*

*Ақлу давлат қарини якдигар аст.
Ҳаркиро ақл нест, давлат нест. (С. Шерозӣ)[7, 41].*

*Чу варзиш нест бас мушкил бувад кор,
Чу варзиш шуд набошад кор душвор. (А. Навоӣ)[7, 125].*

*Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи нақӯ мебоядат. (Ф. Аттор)[7, 280].*

В исследуемых языках (русском и таджикском) встречаются тождественные, равнозначные пословицы. Мы их назвали «**межъязыковые идентичные пословицы**». Межъязыковых идентичных пословиц объединяет то практическое обстоятельство, что они, ассоциируемые и отождествляемые в двух языках, в плане содержания и по употреблению полностью соответствуют друг другу. Именно поэтому такой тип мы назвали «межъязыковые идентичные пословицы».

Примеры межъязыковых идентичных пословиц русского и таджикского языков:

(Таблица 2)

	Пословицы из басен Крылова И.А.	Таджикские народные пословицы
1.	Завистники, на что ни взглянут, Подымут вечно лай; А ты себе своей дорогою ступай: Полают да отстанут (Прохожие и Собаки) [4, 45].	Саг меаккад, корвон мегузарад.
2.	Хотя услуга нам при нужде дорога, Но за неё не всяк умеет взяться: Не дай бог с дураком связаться! Услужливый дурак опаснее врага	Аз дӯсти нодон душмани зирак беҳ.

	(Пустынный и Медведь) [4, 47].	
3.	Мы найдём его и все решим, и ты зря делаешь из мухи слона [13, 2].	Аз пашша фил насоз.
4.	Без ветра и дерево не шатается [5, 118].	Бе шамол асло начунбад шоху барге гуфтаанд, Нокасе чунбонад, аммо шоху баргамро мудом [8, 1].
5.	Глупо делить шкуру неубитого медведя [14].	Бача дар сафар - номаш Музаффар.

Встречая в литературе тождественные и равнозначные пословицы в исследованных языках, мы пришли к выводу, что русский и таджикский языки входят в индоевропейскую языковую семью, поэтому встречается группа пословиц, значение которых идентичны. Надо отметить, что они имеют для каждого народа в отдельности свою духовную ценность. Эта специфика и самобытность не подчиняется ни каким законам, ведь для всех людей, живущих на земле, и Родина, и мать, и отец, и небо, и доброта, и вежливость, и солнце, и луна являются общими, только в каждом языке они звучат по-разному, но передают одно и тоже значение. Все эти ценности жизни находят свое отражение в пословицах и поговорках, которые воспринимаются на языке каждого из исследуемых народов.

Итак, пословицы - это путеводители молодежи. Они учат молодежь мыслить, чтобы добродетельно жить и прививать в себе такие нравственные чувства как мужество, терпение, любовь, верность.

В пословицах собрано воедино мудрость веков, которая представляет собой органическое соединение любви к ближнему, себе, природе; стремление к приобретению глубоких и профессиональных знаний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белов И. Народный ум в пословицах и поговорках / И. Белов // Исторический вестник. – 1885. – № 2. – С. 375-384.
2. Грибоедов А.С. Горе от ума. Издание подготовил Н. К. Пиксанов. — М.: Наука, 1969 (серия «Литературные памятники») – 76 с.
3. Даль В. И. Пословицы русского народа. - М. 1862. - 864 с.
4. Крылов И.А. Басни. – М.: Самовар, 2016. – 80 с.
5. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. Большой словарь русских пословиц. - М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 1024 с.
6. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова / Сост., пер., введ., и коммент. Х.Короглы. -2-е изд., доп.-М.: Наука, 1973. - 615 с.
7. Пранду хикмат. Мухаррири масъул Фозилов М. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 480 с.
8. Расулова М.И. Пояи шеър // Омӯзгор, 2020.09.17. № 59. – С.1.
9. Русские пословицы и поговорки / [сост. А. И. Соболев]. – М.: Советская Россия, 1983. – 303 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. 1,2. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 868 с.
11. Шолоховым М.А. Тихий Дон. – М.:Азбука (серия «Русская литература») - 1328 с.
12. Электронный ресурс: Зарбулмасалу мақолҳо – Allinweb<https://allinweb.ru> > adabiyot [Дата обращения 26.06.2021].
13. Электронный ресурс: Татьяна Веденская, Ключ к сердцу Майи, 2018. - <https://iknigi.net/read/page-2>. [Дата обращения 26.06.2021].

14. Электронный ресурс: Дарья Калинина, Последняя ночь под звездами - http://loveread.ec/view_global. [Дата обращения 26.06.2021].

УДК: 32 (575.3)

Курбонова З.М.

ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ НИЗОЪҲО ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ЧАНБАИ САРҲАДӢ (ДАР МИСОЛИ ТОҶИКИСТОНУ ҚИРҒИЗИСТОН)

Дар муносибатҳои муосири байнидавлатӣ масъалаи байнисарҳадии давлат аҳамияти бузург дорад. Кушиши тағйир додани сарҳади давлатҳо ҳамеша ифодаи зуроварӣ буд ва борҳо боиси чангҳо гардид. Аммо имрӯз ҳам низомҳои мусаллаҳонаро байни давлатҳо аз рӯйи баҳсу мунозираҳои байнисарҳадӣ пешгирӣ кардан душвор аст.

Калидвожаҳо: муносибатҳои байнидавлатӣ, масъалаҳои марзӣ, амнияти давлатӣ, низомҳои мусаллаҳӣ.

Курбонова З.М.

УРЕГУЛИРОВАНИЕ КОНФЛИКТНЫХ ВОПРОСОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПОГРАНИЧНЫЙ АСПЕКТ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКИСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА)

В современных межгосударственных отношениях большое значение имеет вопрос о государственных границах. Попытки изменить границы государств всегда были выражением насилия и неоднократно приводили к войнам. Однако и сегодня сложно предотвратить вооруженные конфликты между государствами из-за приграничных споров.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, пограничные вопросы, государственная безопасность, вооруженный конфликт.

Kurbonova Z.M.

CONFLICT RESOLUTION IN CENTRAL ASIA: THE BORDER ASPECT (TADJIKISTAN AND KYRGYZSTAN'S EXAMPLE)

In modern interstate relations, the problem of the territorial integrity of the state is of great importance. Attempts to change the borders of states without their consent have always been an expression of aggression and have repeatedly led to wars. But even today it is not possible to avoid armed conflicts between states over territorial disputes.

Key words: interstate relations, problems of territorial integrity, state security, armed conflicts.

Масъалаҳои марзӣ яке аз чанбаҳои ҳассоси сиёсати хориҷӣ ва дохилии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Маҳз бо дарки нерӯи эҳсосии ин омил муҳолифони ҳукуматдорони кишварҳои ҷаҳон, дар ҳалли масъалаҳои байнисарҳадӣ тактикаи худро месозанд.

Бояд қайд намуд, ки дар кишварҳои Осӣи Марказӣ ҳар як тарафи баҳсбарангез дар ҳалли чунин масъалаи душвор назари худро дорад [хулосаи муаллиф].

Муқаррар намудани сарҳадҳои байналмилалӣ ин раванди ҳамкории сиёсат, ҳуқуқ, ҷуғрофӣ ва бевосита ҳамкории башардӯстонаи байни аҳолии давлатҳои ҳамсоя мебошад.

Муҳимтарин ҳадафи ин раванд дар расидан ба сулҳ ва эътирофи мутақобилаи марзҳо мебошад. Барои ноил шудан ба ин, кишварҳои ҳаммарз бояд дар бораи масъалаҳои сарҳадӣ, ки аз таърих боқӣ мондаанд ва ё дар раванди гуфтушунид ба миён меоянд, музокира ва мувофиқат намоянд. Шарти асосии таъсиси хатти сарҳадӣ ҳам барои тарафҳои аҳдкунанда, ки аз ҷониби сиёсатмадорони воломақом намояндагӣ менамоянд ва ҳам барои коршиносоне, ки хатти онро мустақиман муайян ва мустаҳкам менамоянд, бояд риояи принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ ва иҷрои дақиқи баланди корҳои техникӣ бошад. Ин дар ниҳояти қор ба пешгирӣ кардан ё ҳалли муноқишаҳои байналхалқии сарҳадӣ мусоидат менамояд.

Шарти зарурии аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намудани қонуниятҳои қаламрави таҳти соҳибхитӣ давлати дахлдор муқаррар намудани сарҳади давлатӣ бо созишномаи байни давлатҳои ҳамсоя мебошад. Мутобиқи ин меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ сарҳад бо давлатҳои ҳамсоя, ки дар шароити ҳуқуқии байналмилалӣ ба расмият наомадааст, бояд дар сари мизи гуфтушунидҳои сулҳона муайян карда шуда, натиҷаҳои онҳо бо ҳуҷжатҳои шартномавӣ муқаррар карда шаванд. Ба ибораи дигар, кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун давлатҳои соҳибхитӣ бояд дар бораи сарҳади давлатӣ созишномаҳои дошта бошанд, ки бо риояи тамоми расмиёти зарурии дохиливу байналмилалӣ баста шуда бошанд [2].

Аз масъалаҳои ҳалшуда то ҳалнашуда.

Сарзаминҳои баҳсбарангези марзии Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон доғтарин масъалаи минтақаи Осиёи Марказӣ маҳсуб мешавад.

Таҳлили эҳтимолияти муноқишаҳо ва омилҳои асосии хатар дар минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон ва Қирғизистон.

Дар мисоли ду минтақа – Исфара (Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва Бодканд (Ҷумҳурии Қирғизистон).

Дастрасии замин имрӯз ҳам дар дохили ҳуди ҷамъиятҳои тоҷикон ва ҳам дар муносибат бо ҷамоатҳои ҳамсояи қирғизҳо яке аз омилҳои боиси низои боқӣ мемонад. Оид ба масъалаи дастрасӣ ба замин, вазъияти душвортарин, метавон гуфт, вазнинтарин феълан дар ҷамоати деҳоти Чоркӯҳ, ки дар он зиёда аз 41 ҳазор нафар зиндагӣ мекунанд, ба мушоҳида мерасад. Аз нишони суханҳои раиси шаҳри Исфара, агар 5-6 сол пеш дар ҷамоати Чоркӯҳ аз сабаби набудани замин ба ҳар сари аҳоли 0,03 гектар замин рост меомад, ҳоло дар ҷамоати Чоркӯҳ ва Сурх ҳиссаи замин ба як нафар нисбат ба суръати умумии вилоят чор баробар кам аст. Имрӯз дар ҷамоати Чоркӯҳ ба ҳар як сокин на бештар аз 2 сотиқ замин рост меояд. Солҳои охир мақомоти маҳаллӣ кӯшиш мекарданд, ки ин мушкилиро бо роҳи коҳиш додани ҳаҷми тақсими замин барои қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ҳал намоянд, аммо аллақай дар соли 2011 дар ҳудуди ҷамоати деҳот барои сокинон барои қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ қариб захираи замин боқӣ намондааст. Аз рӯйи суханҳои раиси ш.Исфара, имрӯз кӯчонидани аҳоли ба дигар шаҳракҳои, ки дар онҳо фонди замини мувофиқ мавҷуд аст, роҳи табиӣ ва ҳамзамон ягонаи роҳи ҳалли ин масъала аст [3].

Афзоиши солонаи аҳоли дар ҷамоати сарҳадии Чоркӯҳ 900-1000 нафар ва зичии аҳоли ба як нафар 185 м² мебошад. Воқеан, дар ин ҷамоат, ки аз ҳар тараф деҳаҳои қирғизҳо иҳота шудаанд ва бештари манотиқи баҳсбарангез ба қаламрави он рост меояд, зиёда аз 7000 хонавода касе дар як хонавода зиндагӣ намекунад. Яъне дар як қитъаи замин ду оила, ҳатто се оила зиндагӣ мекунанд. Дар ҷамоатҳои Сурх ва Ворух чунин вазъият ҳам мебошад, вале шабеҳи дастрасӣ ба замин ва мушкилоти марбут ба мавҷудияти ҳудудҳои баҳсбарангез ба мушоҳида мерасад [8].

Ҷамин тариқ, тақсими замин як масъалаи умдаи баҳсбарангез дар ҳуди ҷомеаи тоҷикон боқӣ мемонад. Захираи заминӣ бе ин ҳам кам буда, ҷамоатҳои наздимарзӣ дар солҳои аввали таъсиси давлати соҳибистиклол бо сабабҳои маълум ва сушт шудани назорати мақомоти маҳаллӣ ва марказӣ ноодилона тақсим карда мешуд, ки боиси норозигии мардум гардид. Норасоии шадиди замин ба баъзе роҳбарон имкон дод, ки аз тақсими заминҳои наздиҳавлигӣ сӯиистифода кунанд: шахсони бонуфуз ва сарватманд заминҳои қолибтар

гирифтанд, сокинони оддӣ маҷбур буданд, ки тӯлонӣ бекор истода, бо қитъаҳои хурд дар заминҳои бекорхобида ва душвор қорам қаноат кунанд [3].

Тибқи қонунгузори амалкунанда замин дар Тоҷикистон моликияти истисноии давлат буда, истифодаи самараноки онро ба манфиати мардум қафолат медиҳад. Дар мавриди замин қорам қарда нашавад, давлат ҳуқуқ дорад онро ба худ баргардонад. Дар бархе аз рустоҳо сокинон танҳо қитъаҳои кӯчак доранд, ки барои таъмини рӯзгори як оила қифоят намекунад ва барои соҳиби замин шудан ин омил мардумро водор мекунад, ки муомилоти ғайриқонунӣ анҷом диҳанд. Дар солҳои охир мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ин масъаларо ба тартиб андохта, чораҳои зидди суйистеъмоли тақсимоли заминро пурзур намуданд. Бо мақсади пешгирии ғасод дар ин самт ва таъмини шаффофу одилонаи тақсими замин аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Бо мақсади пешгирии ғасод дар ин самт ва таъмини шаффофу одилонаи тақсими замин аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Аз ин лиҳоз, мушкили камбудии замин дар ҷониби Тоҷикистон равобити сокинони рустоҳои наздимарзии Тоҷикистону Қирғизистонро дар масъалаи дастрасӣ ба замин шадидтар қарда, мустақиман ба даъвоҳои ҳудудии ду ҷомеа рабт дорад [6].

Сарҳадҳо ва минтақаҳои баҳсноқ. Масъалаҳои демаркатисия ва делимитатисияи сарҳадҳо дар ташаккули нерӯи низоъ дар минтақаҳои наздисарҳадии вилоятҳои Исфара ва Бодқанд нақши муҳим доранд. Иддаҳои зиддунақиз ба манотиқи марзӣ, ки дар он ҷо ҷамъиятҳои тоҷику қирғизҳо паҳлу ба ҳам зиндагӣ мекунанд, асоси бештари ихтилофоти маҳаллӣ аст. Ҳам тоҷикон ва ҳам қирғизҳо қитъаҳои баҳсноқро ба мансубияти таърихии худашон дахл мекунанд, на ба дигарон ва ҳамчун далел омилҳои гуногунро меоваранд. Аз Ҳокимияти шуравӣ ҳуччатҳо ва қарорҳо боқӣ мондаанд, ки онҳоро бо муваффақиятҳои гуногун ба ғоидаи ҳарду ҷонибҳо шарҳ додан мумкин аст. Дар замони шуравӣ мақомоти марказӣ, ки ба салоҳияти онҳо ҳалли масъалаҳои марбут ба сарҳад шомил буданд, борҳо масъалаи мансубияти ҳудудии Тоҷикистону Қирғизистонро баррасӣ мекарданд. Истинодҳо ба харитаҳои гуногун, ки дар давраҳои гуногун нашр шудаанд, сабаби асосии ихтилофҳо дар рафти ҳалли баҳсҳои ба вучуд омадаистодаи масоҳати мебошанд.

Бори аввал сарҳади давлатии байни Тоҷикистону Қирғизистон дар давраи муайянкунии миллию ҳудудии вилояти Туркистон дар солҳои 1924-1925 муқаррар қарда шуд. Ин раванд бо сабабҳои гуногун то соли 1927 давом қард ва бо вучуди камбудии дар мавриди ба назар гирифтани хусусиятҳои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва этникии аҳолии онҷо, расман аз тамоми расмиёти зарурӣ гузашт. Баъдтар, солҳои 1955-1957 бинобар ихтилофҳои байни сокинони маҳаллаҳои байнисарҳадӣ оид ба масъалаҳои истифодабарии замин Комиссияи муштараки паритетӣ (комиссияи махсуси муштарақ, ки дар асоси паритет бо масъалаҳои делимитатисия ва демаркатисияи сарҳади байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон машғул аст) таъсис дода шуд ва боз қори муайян қардани сарҳадҳо, ки асоси харитаи нави соли 1957-ро ташкил медиҳад, ба амал бароварда шуд. Ин қарорро Шурай Вазирон ва Шурай Олии ҶШС Қирғизистон тасдиқ қард, ҳол он ки ин қарорро Шурай Олии Тоҷикистон тасдиқ нақард. Дар мавриди баҳсҳои ҳудудии пайдошуда, ба сифати алтернативӣ, ҷониби Қирғизистон пешниҳод мекунад, ки харитаи соли 1989-ро истифода барад, вақте ки Комиссияи паритетӣ сарҳадҳои истифодабарии заминро муайян қард, яъне дар харита истиқоматкунии қирғизҳо ва тоҷиконро нишон дод. Дар айнаи замон Тоҷикистон қонунӣ будани ду қорти охиристо эътироф намекунад, ки ба ақидаи ӯ, ҳуқуқи онҳо дар қаламрави моликияти худро поймол мекунад ва пешниҳод мекунад, ки харитаи соли 1927-ро, ки аз тамоми расмиятҳои ҳуқуқӣ гузашта аз тарафи ҳарду тараф эътироф шудааст, ба асос гирифта шавад. Тибқи маълумот, дар ноҳияи Исфара 71 қитъаи замин бо масоҳати умумии 32 ҳазору 400 гектар баҳсбарангез аст, ки 26 ҳазору 400-тои он дар ҷамоати деҳоти Сурх, Чоркӯҳ ва Ворух қойгир мебошанд [5]. Маълумоти қирғизҳо ба таври қуллӣ фарқ мекунанд. Тибқи маълумоте, ки дар нақшаи стратегии рушди вилояти Бодқанд инъикос ёфтааст, дар ҳудуди вилояти Бодқанд 149 қитъаи баҳсноқ мавҷуд аст, ки

масоҳати умумии онҳо 3001,2 гектарро ташкил медиҳад. Аз ин шумора 50-тоаш бо Узбекистон рост меоянд бо масоҳати 803,6 гектар (42-тоаш дар Узбекистон ва 8-тоаш дар Қирғизистон, масоҳати он мутаносибан 742,3 ва 61,3 гектар ба ҳисоб мераванд), бо Тоҷикистон – 99-то бо масоҳати 2197,6 гектар (70-тоаш ба Тоҷикистон рост меоянд ва 29-тои боқимондааш ба Қирғизистон рост омада, ки масоҳати онҳо мутаносибан 1774 ва 473,5 гектар мебошад). Аз ин шумор 23,5 гектарро ҷониби Қирғизистон дар ноҳияи Бодканд баҳсноқ эътироф кардааст [9].

Бо ин ё он тарз, масъалаи байнисарҳадӣ бо мавҷуд будани якҷанд харита ва дар мавриди зарурати муайян кардани вазъи заминҳои баҳсталаб, тарафҳо ба харитаҳои гуногун, ки ба манфиатҳои онҳо мувофиқанд, тезу тунд мешавад.

Муносибатҳои марзии Тоҷикистону Қирғизистон дар даҳ соли охир ба таври қобили мулоҳиза беҳбуд ёфт. Сарфи назар аз он, ки дар байни аҳолии ҳар ду мамлакат задухурдҳои мусаллаҳонаи доимӣ ба амал меоянд, маҷмӯи масъалаи марзиро аз ҷониби ҳукумати Тоҷикистон дар партави муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва ҳамкориҳо бо Қирғизистон мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Зимнан, бо вучуди он, ки аз истиқлолияти ҷумҳуриҳо беш аз 30- сол сипарӣ мешавад, сарҳад то ҳол пурра муайян нашудааст. Дар марҳалаи гузаштаи музокироти Тоҷикистону Қирғизистон имкон пайдо шуд, ки дар бораи убури хатти марзӣ ба масофаи 541 километр, асосан аз манотиқи қўҳӣ, ки беш аз 50 дарсади дарозии онро ташкил медиҳад, ба мувофиқа расиданд. Дар баробари ин мутобиқкунии ҷойгиршавии хатти сарҳадӣ дар қисми водӣ душворихои бузургро пеш мегирад, ки баргараф кардани он вазифаи муҳимтарини ҳайатҳои вакилони ҳукумати мебошад.

Қитъаҳои баҳсбарангези сарҳад, аз қабилҳои Исфара, ба мувофиқа нарасидаанд ва раванди таъйини аломатгузорӣ суст шудааст. Ба таври расмӣ Комиссияи байниҳукумати оид ба муайян ва муқаррар кардани марзҳо, яъне Комиссияи паритетӣ кори худро идома медиҳад, аммо дар воқеъ дар бораи чараёни кори он иттилоё нест. Аз дигар тараф, масъала дар ҷамоатҳои наздимарзӣ, бахусус дар Чоркуху Ворух, ба ҳаде инфичор аст, ки ҳар гуна ҳаракат боиси норозигии бештар мешавад ва паёмадҳои пешгуинашавандаро ба бор меорад.

АДАБИЁТ

1. Аламанов С.К. «Об истории, современном состоянии и перспективах юридического оформления кыргызско-таджикской государственной границы», Сборник статей «Кыргызстан-Таджикистан: курс на укрепление партнерства в контексте региональных связей», Общественный Фонд Т.Усубалиева и Фонд им.Ф.Эберта в КР. Бишкек, 2010.
2. Аламанов С.К. Краткая история и опыт решения пограничных проблем Кыргызстана. Бишкек, 2005. С.13-17.
3. Отчет Раннего Предупреждения «Существование», ПРООН Таджикистана и Кыргызстана, Худжанд, 2004. С.12-14.
4. План развития джамоата Чоркух. Выступление С.Ашурова, Исфара 2011.
5. План Развития джамоатов Чоркух, Ворух, Сурх, Исфара, 2011. С.7-12.
6. Проект: «Предотвращение и смягчение конфликтов в Ферганской долине», Таджикистан, июль, 2011. С.24.
7. Сборник статей «Кыргызстан-Таджикистан: курс на укрепление партнерства в контексте региональных связей», Общественный Фонд Т.Усубалиева и Фонд им.Ф.Эберта в КР. Бишкек, 2010.
8. Стратегический План Развития г.Исфары. Исфара, 2011. С.15-18.
9. Стратегический План развития Баткенской области, Баткен, 2007. С.17.

Мавлоназаров С.С., Одинаев Р. С.

ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ: МУШКИЛОТҲО ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақола далелҳои мушаххаси истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ оварда шудаанд. Дар робита ба вазъи кунунии ҷаҳон, яъне паҳншавии कोरोनाвирус, таълими фосилавӣ ба ҷузъи асосии ҳар як муассисаи таълимӣ табдил ёфтааст. Омӯзиши фосилавӣ барои дар фосолаи дур, дар ҳоле, ки бо омӯзгор ё донишҷӯ робитаи шахсӣ надошта бошад, мусоидат мекунад. Асоси таълими фосилавӣ ба он нигаронида шудааст, ки донишҷӯ мустақилона ва мақсаднок кор кунад.

Калидвожаҳо: Таълими фосилавӣ, Интернет, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, раванди таълим, таълим.

Мавлоназаров С.С., Одинаев Р. С.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ: ЗАДАЧИ И РЕШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

В статье приведены конкретные доказательства использования современных информационных и телекоммуникационных технологий. В связи со сложившейся в мире ситуацией, а именно распространение коронавируса, дистанционное обучение стало основной частью любого учебного заведения. Дистанционное обучение помогает осуществлять учебный процесс на расстоянии, при этом, не контактируя лично с педагогом или обучающимся. Основа дистанционного обучения направлена на то, чтобы обучающийся самостоятельно и целенаправленно работал.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, Интернет, информационных и телекоммуникационных технологий, учебный процесс, обучения.

Mavlonazarov S.S., Odinaev R. S.

DISTANCE LEARNING: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN MODERN TIMES

The article provides concrete evidence of the use of modern information and telecommunication technologies. Due to the current situation in the world, namely the spread of the coronavirus, distance learning has become the main part of any educational institution. Distance learning helps to carry out the educational process at a distance, without contacting personally with the teacher or student. The basis of distance learning is aimed at ensuring that the learner works independently and purposefully.

Key words: Distance learning, and the Internet, information and telecommunication technologies, educational process, training.

Омӯзиши фосилавӣ як усули таълими фосилавӣ мебошад, ки дар он омӯзгор ва хонанда аз ҷиҳати ҷисмонӣ дар ҷойҳои гуногун ҷойгиранд. Аммо, ҳоло он як воситаи таълим бо истифода аз каналҳои алоқаи аудио, видео ва компютер аст.

Системаи таълими фосилавӣ ба истифодаи муҳити ягонаи иттилоотӣ, ҳамгироии он бо шабакаҳои баландсуръат ва истифодаи васеи барномаҳои мултимедиявӣ асос ёфтааст.

Системаи таълими фосилавӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин пешбинӣ шудааст [2, с.102]:

- Интегралсияи нерӯи илмию таълимии ҳадамот дар фазои ягонаи захираҳои таълимӣ.
- Эҷоди моделҳои электрони равандро асосии таълими фосилавӣ ва бозомӯзии мутахассисон.
- Истифодаи самараноки замимаҳои серталаб дар раванди таълим.
- Бозомӯзии кадрҳо бидуни қатъи иҷрои вазифаҳои функционалии ҳаррӯза.
- Ҳамоҳангсозии амалиёти барномаҳои таълимӣ.
- Системаи таълими фосилавӣ ба истифодаи муҳити ягонаи иттилоотӣ, ҳамгироии он бо шабакаҳои баландсуръат ва истифодаи васеи барномаҳои мултимедиявӣ асос ёфтааст.

Технологияҳои таълими фосилавӣ як қатор технологияҳои таълимӣ мебошанд, ки бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ амалӣ карда мешаванд, дар ҳоле ки робитаи мутақобилаи омӯзгор ва донишҷӯ ба таври ғайримустақим сурат мегирад.

Дар робита ба вазъи кунунии ҷаҳон, яъне паҳншавии कोरोनाвирус, таълими фосилавӣ ба ҷузъи асосии ҳар як муассисаи таълимӣ табдил ёфтааст. Омӯзиши фосилавӣ барои дар фосилаи дур, бидуни тамоси шахсӣ бо омӯзгор ё донишҷӯ ёрӣ мерасонад. Асоси таълими ғойбона ба он нигаронида шудааст, ки донишомӯз мустақилона ва мақсаднок кор кунад. Таълими фосилавӣ на танҳо ба донишҷӯён ва мактаббачагон, балки ба калонсолоне, ки дар курсҳои тақмили ихтисос мегузаранд ё таҳсилоти иловагӣ мегиранд, кӯмак мерасонад. Аммо дастпарварони оянда аз таълими фосилавӣ истифода бурда, шояд душворӣ дошта бошанд, пас аз хатми мактаб ба истеҳсолот мераванд ва дар он ҷо малакаҳои ҳосилшударо дар амал татбиқ мекунанд. Ва амалияи таълими ғойбона ҳануз пурра инкишоф наёфтааст.

Ҷиҳатҳои мусбати таълими фосилавиرو қайд кардан бамаврид аст [3, с.98]:

1. Имконияти донишҷӯ мустақилона интиҳоб кардани вақт ва суръати омӯзиши мавод.
2. Қобилияти таҳсил сарфи назар аз вақт ва макон.
3. Раванди сайёри муомилоти байни муаллим ва талаба оид ба масъалаи мушаххас.
4. Ҳадафҳои баробарии таълим новобаста аз ҷинс, миллат, ҷои истиқомат ва дигар хусусиятҳо муқаррар карда мешаванд.

Сарфи назар аз ҷанбаҳои зиёди мусбати истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ, як қатор ҷанбаҳои манфӣ мавҷуданд:

1. Мустақилият дар омӯзиши мавод. На ҳама малакаҳои худро таълим медиҳанд.
2. Нотавонӣ дуруст идора кардани вақти таҳсили худ.
3. Таҷҳизоти гаронбаҳо барои ташкили таълими фосилавӣ (ноутбук, дастрасӣ ба интернет ва ғ.), ки на ҳар кас имкони харидории онро дорад.

Омӯзиши фосилавӣ як усули таълими фосилавӣ мебошад, ки дар он муаллим ва шунавандагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ дар ҷойҳои гуногун ҷойгиранд. Аммо, ҳоло он як воситаи таълим бо истифода аз каналҳои алоқаи аудио, видео ва компютер аст.

Системаи таълими фосилавӣ ба истифодаи муҳити ягонаи иттилоотӣ, ҳамгироии он бо шабакаҳои баландсуръат ва истифодаи васеи барномаҳои мултимедиявӣ асос ёфтааст.

Системаи таълими фосилавӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин пешбинӣ шудааст:

- Интегралсияи нерӯи илмию таълимии ҳадамот дар фазои ягонаи захираҳои таълимӣ.
- Эҷоди моделҳои электрони равандро асосии таълими фосилавӣ ва бозомӯзии мутахассисон.
- Истифодаи самараноки замимаҳои серталаб дар раванди таълим.
- Бозомӯзии кадрҳо бидуни қатъи иҷрои вазифаҳои функционалии ҳаррӯза.
- Ҳамоҳангсозии амалиёти барномаҳои таълимӣ.

Системаи таълими фосилавӣ ба истифодаи муҳити ягонаи иттилоотӣ, ҳамгироии он бо шабакаҳои баландсуръат ва истифодаи васеи барномаҳои мултимедиявӣ асос ёфтааст. Ҳарчанд дар назари аввал чунин ба назар мерасад, ки омӯзиши фосилавӣ

бартариятҳои бештар дорад, назар ба камбудихо, барои омӯзгор дар масофаи дур назорат кардани хонандагон мушқилтар аст. Ин технологхоро бо тамоми ҷиҳатҳои мусбаташон такмил додан лозим аст, то ки пас аз ба охир расидани таълими ғоибона ин ба сифати дониши мутахассисони оянда ба ҳеч вақ таъсир нарасонад. Аммо маводе, ки муаллим дар таълими фосилавӣ шарҳ медиҳад, фаҳмидан душвор мешавад, зеро на ҳама метавонанд фаҳманд, ки муаллим чӣ гуфтан ва гуфтан мехоҳад. Ҳангоми фаҳмонидани мавзӯи нав дар таълими фосилавӣ ва дар оянда пур кардани санҷиш аз рӯи маводи гузаранда барои донишҷӯён мушқил мегардад, зеро муаллим наметавонад бо мисоли зинда ҳалли ягон масъаларо нишон диҳад, албатта, технологияҳои гуногун бо камераи видеои истифода мешаванд, аммо боз мушқилоти пайваستшавӣ ба миён омада метавонад, касе наметавонад пурбор кунад ва касе дар тӯли якҷанд дақиқа ақиб мемонад. Қобили зикр аст, ки ҳангоми тамоси шахсии омӯзгор ва донишҷӯ мавод осонтар азхуд карда мешавад ва шумо инчунин метавонед фавран саволҳои ба миёномадаро пурсед. Муаллим материали навро фаҳмо ва осон баён мекунад, хонанда бошад, онро дуруст ва фаҳмотар азхуд мекунад.

Вобаста ба мақсади раванди таълим ва шароити муассисаи таълимӣ се намуди технологияҳои таълими фосилавӣ чудо мешаванд:

Технологияи кейс ин омӯзиши мустақилонаи маводи таълимию методӣ мебошад, ки дар шакли кейс буда, лексияҳо, тренингиҳо, семинарҳо ва ғ. Ҳолатҳои инфиродӣ маҷмӯи пурраи нармафзор ва методиро ифода мекунанд, ки дар он ҳама маводҳо ба ҳам пайвастанд ва як бутунро ифода мекунанд.

Технологияҳои шабакаи компютерӣ – маҷмӯи технологияҳои таълими фосилавӣ истифодаи барномаҳои гуногуни компютерӣ, ки барои таълим пешбинӣ шудаанд, инчунин китобҳои дарсӣ ва адабиёти электрониро муайян мекунанд. Ин мавод дар шабакаи Интернетӣ ҷойгир аст ва барои ҳама категорияи синну сол пешбинӣ шудааст.

Технологияҳои фосилавӣ бо истифода аз шабакаҳои телевизионӣ ва каналҳои интиқоли маълумот ба принсипи тақсими фан ба модулҳо асос ёфта, ҳар яки онҳо як блоки мукамал мебошанд, ки дар натиҷаи омӯзиши онҳо донишҷӯ аз назорати фосилавӣ мегузарад. Барои гузаштани ин фан, бояд ҳамаи модулҳои фанро ба таври мусбӣ пур кунад. Дар анҷоми фан имтиҳони электронии назоратӣ гузаронида мешавад.

Технологияҳои дурдаст бо истифода аз шабакаҳои телевизионӣ ва каналҳои интиқоли маълумотҳои мохворай намудҳои зерини мониторингро дар бар мегиранд [1, с.55]:

1. Санҷиши лексияҳо.
2. Омӯзиши инфиродии компютерӣ, ки аз якҷанд модулҳои фан супоришҳои тестӣ ва амалиро дар бар мегирад.
3. Санҷиши воҳидӣ, ки супоридани санҷиши электрониро аз рӯи натиҷаҳои курси гузашта дар бар мегирад.
4. Имтиҳони ҳатӣ ва санҷиши имтиҳонӣ аз рӯи натиҷаи омӯзиши фан.

Мо метавонем бигӯем, ки таълими фосилавӣ ба саломатии донишҷӯён таъсири манфӣ мерасонад, зеро он дар назди мониторҳои компютерӣ хеле тӯлонӣ аст ва дар натиҷа мушқилоти чашм ва системаи мушакҳо ба вучуд меояд.

Ҳангоми баста шудани муассисаҳои таълимӣ таҳсилоти иловагӣ дар шакли дарсҳои иловагӣ, кружок ва ғайра муваққатан ғайриимкон аст ва ин маънои онро дорад, ки фаъолияти хонандагон паст мешавад ва аз ин сабаб боз мушқилоти саломатӣ ё бадшавии саломатӣ ба вучуд меояд.

Ҳангоми сохтани системаҳои иттилоотии таълими фосилавӣ, риояи талаботи зерин зарур аст:

- мустақилияти сахтафзор-платформаи нармафзори дар таҳияи система истифодашаванда;
- дастгирии стандартҳои кушода, ки мувофиқати стандартҳои аз ҷониби умум қабулшударо дар назар дорад;

- эътимоднокии додаҳо (дархостҳо ва посухҳо) ва ҳифзи додаҳо дар системаҳои иттилоотии паҳншуда, яъне дар сатҳи ҳуччатҳои ҳуқуқӣ баррасӣ шудани маълумот бо оқибатҳои ба миён омада;
- таъмини амният ва ҳифзи иттилоот;
- идоракунии мутамарказ, мутгасил, идоракунии ва назорати истифодаи захираҳо;
- воситаҳои ягонаи дастрасӣ ба тамоми захираҳои иттилоотӣ.

Вазифаҳои асосии дастгирии раванди таълим инҳоянд [2, с.189]:

- автоматикунони раванди таълим бо истифода аз маҷмӯи ягонаи барномаҳо;
- воситаҳо барои дастгирии эҷоди тақсимоти маводи таълимӣ барои таълим ва назорат;
- истифодаи қарорҳои стандартӣ нармафзор, мавҷудияти ҳуччатҳои мукамал;
- омӯзиш, ҳам дар режимҳои синхронӣ ва асинхронӣ.
- ҳифзи ҳуқуқи муаллиф, ҳифзи маълумоти шахсӣ аз дастрасии беиҷозат;
- бақайдгирии дастрасӣ ва омор оид ба истифодаи захираҳо, аз ҷумла барои ҳисобкунии дар системаи таҳсилоти пулакӣ;
- модулият, қобилияти таҳияи замимаҳои нав бо истифода аз модулҳои тайёр ва сохторҳои додаҳо;
- содирот ва воридоти захираҳои иттилоотӣ ва маълумоти бақайдгирӣ, мутобиқат ба стандартҳои корпоративӣ ва байналмилалӣ таҳсилот;
- дастгирии раванди таълим дар шабакаи маҳаллӣ, дар шабакаи глобалӣ, қобилияти эҷоди курсҳои таълимӣ дар CD, ташаккули мавод барои эҷоди дастурҳои чопӣ;
- системаи санчиши мутобиқшавӣ;
- ташкили видеоконференсияҳои омӯзишӣ;
- таълими автоматикунонидашудаи истифодабарандагон оид ба принципҳои асосии кор, усулҳо ва малакаҳои истифодаи самараноки алокаи муосири баландсуръати телекоммуникатсия;
- таҳияи маводи таълимӣ, инчунин маводҳо барои санчиши дониш;
- таъмини дастрасӣ ба захираҳои иттилоотии ватанӣ ва хориҷӣ, серверҳои видеоӣ, базаҳои маълумотҳои чандрасонаӣ
- истифодаи усули видеоконференсия дар раванди таълими фосилавӣ
- таҳия, таҳрир ва тасдиқи ҳуччатҳои электронӣ тақсим карда мешавад.

Дар сатҳи истифодабаранда, система ба якчанд модулҳои функционалӣ тақсим карда мешавад, ки барои автоматикунони фаъолияти иштирокчиёни раванди таълим пешбинӣ шудаанд.

- таҳияи маълумоти методӣ ва иллюстративӣ;
- ташаккули нақшаҳои таълимӣ ва мавзӯӣ;
- дастгирии омӯзиш ва санчиши дониш;
- маъмурияти системаи маориф;
- китобхонаҳо ва базаҳои донишҳои мултимедиявӣ
- китобҳои баҳогузорӣ ва ҷадвали дарсҳо;
- маълумотдиҳандагони шахсии омӯзгорон ва донишҷӯён (нигоҳ доштани маълумоти шахсӣ, дидани ҷадвалҳо, ҳисобҳои шахсӣ, маълумот оид ба натиҷаҳои таълим ва давомот).

Дар хотима мехоҳам қайд намоям, ки технологияҳои фосилавӣ ҷузъи ҷудонашавандаи системаи муосири таълим мебошад. Вай аз як тараф, имкон медиҳад, ки процесси таълим ба хонада содда карда шавад, барои мустакилона омӯхтани материал имконият дода шавад, аз тарафи дигар, ин системаи мураккабест, ки ҳануз ҳам тақмил додан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Джули Дирксен. Искусство обучать, как сделать любое обучение нескучным и эффективным/ Дж. Дирксен. –Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2013. -263 стр.
2. Майкл Аллен «E-Learning: Как сделать электронное обучение понятным»/ М. Аллен. СПб: книга, 2006. -230 стр.
3. Частное учреждение «Дистанционное и виртуальное обучение», журнал, Москва: АЭО, 2018. -134 стр.

УДК 343.34

Самадов М.

РОҶ ВА УЛСУЛҶОИ ТАЪЛИМИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур роҳ ва усулҳои таълими тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба раванди омӯзиши тарбияи ҷисмонӣ, таълим, тарбия, машқ, инкишоф, таълими методиву иттилоотии фан, истифодаи самараноки ҳама гуна вазифаҳои васоити таълим, васоити таълим барои дарс ва донишомӯз, усули хусусии таълими фан, коркарди методии мавзӯҳои барномаро мавриди муҳокима қарор дода шудааст. Инчунин вазифаҳои таълимию тарбиявии васоити таълим ҳамчун ҷузъи раванди таълиму тарбия, баланд бардоштани сатҳи аёнӣ, инчунин дастрасии маводи таълим ба хонанда, ки бе истифодаи васоити таълим душвор аст; ҳосил намудани қаноатмандии ҳар чӣ бештар аз рушди фаъолияти маърифатии хонандагон; пайдо намудани манбаъҳои иттилоотие, ки ба сарфа намудани вақти асосӣ мусоидат менамоянд ва ба ин васила барои машқ қардан шароит фароҳам меоранд; истифодаи воситаҳои идоракунии фаъолияти маърифатии донишомӯзон аз тарафи омӯзгорону мураббӣён нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: технология, усулҳо, муошират, принцип, фаъолият, педагогика, варзиш, меъёр, эҷод, қобилият, таълим, фаъолият, таҳқиқот, ташаккул, тарбиҷи ҷисмонӣ, таҷриба, барнома, модел, мушоҳида, таҳлил, меъёр, нишондиҳанда, мустақил.

Самадов М.

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье рассмотрены способы и методы обучения физической культуре в общеобразовательных школах, о процессе обучения физической культуре, обучении, тренировке, упражнениях, развитии, методическом и информационном обучении науке, эффективном использовании всех средств обучения, методических пособий для учащихся и учителей. Обсуждались вопросы частного преподавания наук, методической разработки программных тем. А также воспитательные функции средств обучения в рамках учебного процесса, повышение уровня наглядности, а также доступ обучающихся к учебным материалам, который затруднен без использования средств обучения; добиться максимальной удовлетворенности развитием познавательной деятельности учащихся;

найти источники информации, которые сэкономят время и тем самым создадут условия для обучения; использование педагогами и воспитателями средств управления познавательной деятельностью учащихся.

Ключевые слова: технология, методы, общение, принцип, деятельность, педагогика, спорт, норма, творчество, умение, обучение, деятельность, исследование, формирование, физическая культура, опыт, программа, модель, наблюдение, анализ, норма, показатель, самостоятельно.

Samadov M.

WAYS AND METHODS OF PHYSICAL EDUCATION IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article discusses the ways and methods of teaching physical culture in secondary schools, about the process of teaching physical culture, teaching, training, exercises, development, methodical and informational teaching of science, the effective use of all teaching aids, teaching aids for students and teachers. Issues of private teaching of sciences, methodological development of program topics were discussed. As well as the educational functions of teaching aids within the framework of the educational process, increasing the level of visibility, as well as the access of students to educational materials, which is difficult without the use of teaching aids; to achieve maximum satisfaction with the development of cognitive activity of students; find sources of information that will save time and thus create conditions for learning; the use by teachers and educators of the means of controlling the cognitive activity of students.

Keywords: technology, methods, communication, principle, activity, pedagogy, sport, norm, creativity, skill, training, activity, research, formation, physical culture, experience, program, model, observation, analysis, norm, indicator, on one's own.

Омӯзиши фанни тарбияи ҷисмонӣ мувофиқи методҳои зерин сураат мегирад: Сохторӣ: назариявӣ, аудиовизуалӣ. Амалӣ: машқ, такрор, ҳифзқунӣ, риояи қоидаҳои бехатарӣ ва арзишҳо. Усули фаъол: мустақим, пайдарпай, иртиботӣ, алоқамандқунӣ, машқ, мустақил, талқин, табиӣ, ҳавасмандқунӣ, нақл, сухбат, ҷустуҷӯ, мусобиқа, муҳоҳиса. Асоси таъминоти пурраи методӣ ва иттилоотии таълими фанни тарбияи ҷисмонӣро васоити омӯзиши ташкил медиҳанд, ки дар ҷузъи ҷараёни омӯзишу парвариш мавқеи муҳим доранд. Вазифаҳои таълимию тарбиявӣ васоити таълим ҳамчун ҷузъи раванди таълиму тарбия аз инҳо иборатанд:

- баланд бардоштани сатҳи аёният, инчунин дастрасии маводи таълим ба хонанда, ки бе истифодаи васоити таълим душвор аст;
- ҳосил намудани қаноатмандии ҳар чӣ бештар аз рушди фаъолияти маърифатии хонандагон;
- пайдо намудани манбаъҳои иттилоотие, ки ба сарфа намудани вақти асосӣ мусоидат менамоянд ва ба ин васила барои машқ қардан шароит фароҳам меоранд;
- истифодаи воситаҳои идоракунии фаъолияти маърифатии донишомӯзон аз тарафи омӯзгорону мураббӣён.

Интиҳоб ва истифодаи васоити таълим ба таври яқоя бо назардошти хусусият ва ҷузъиёти ҷараёни таълим амалӣ карда мешавад. Ҳуччати асосӣ барои коркарди пурраи таъминоти методӣ ва иттилоотии фанни тарбияи ҷисмонӣ барномаи таълимӣ ба шумор меравад, ки мазмуни ҷараёни таълимро мувофиқи талаботи истехсолоти имрӯза, пешрафти илмию техникаи нисбат ба тайёр намудани мутахассисони баландпоя муайян мекунад. Маҷмӯи васоити таълим бояд мазмуни асосии маводи барномаро комилан фаро бигирад [1, с. 25]. Таъмини пурраи методиву иттилоотӣ ҳаминро дар назар дорад, ки омӯзиши ҳар як

мавзӯи барномаи таълимӣ бояд бо васоити таҷҳизоти зарурии таълим анҷом дода шавад. Тақвияти методии чараёни омӯзишу парвариш бо назардошти афзалиятҳои тарбиявӣ ва ҳолатҳои таълимӣ интихоби васоити муносиби омӯзишро пешниҳод менамояд. Муносибати зарурии таъминоти методиву иттилоотии чараёни омӯзиши фанни тарбияи ҷисмонӣ тақозо дорад. Раванди омӯзиши тарбияи ҷисмонӣ чор вазифаи асосӣ - таълим, тарбия, машқ ва инкишофро дар бар мегирад. Таъмини пурраи методиву иттилоотии рафти таълиму тарбия ҳангоми омӯзиши фанни тарбияи ҷисмонӣ истифодаи самараноки ҳама гуна вазифаҳои васоити таълимиро дар назар дорад.

Вазифаҳои омӯзгори фанни тарбияи ҷисмонӣ

Системаи таъминоти методиву иттилоотии фан иборат аст аз [3]:

➤ **Асноди таълимӣ:** нақшаи таълим, барномаи таълим, маҷмӯи нақшаҳои оянда, нақшаи ҳарҳафтаина, нақшаи тақвимӣ, нақшаи дарсҳо, китоби дарсӣ, васоити аёнии ёрирасон ва феҳристи адабиёти иловагии зарурӣ.

➤ **Васоити таълимӣ барои донишомӯз:** китоби дарсӣ, дастури омӯзиш, роҳнамо, маҷмӯаи тавсияномаҳо барои кори мустақилона ва роҳнамо барои иҷрои машқҳои амалӣ.

➤ **Васоити таълим барои дарс:** маводи аёнии табиӣ, васоити техникаи таълим, таҷҳизоти варзишӣ, дастгоҳи барномасозии таълим.

➤ **Васоит барои омӯзгор:** усули хусусии таълими фан, коркарди методии мавзӯҳои барнома ва машқи ҳар як намуди варзиш.

Вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ ва шавқу завқи хонандагон таълими фанни тарбияи ҷисмонӣ имконият медиҳад, ки хонандагон дорои салоҳиятҳои ибтидоии варзишӣ гарданд, доир ба онҳо дониши муайян пайдо намоянд ва дар мавридҳои зарурӣ истифода баранд. Босифату самаранок сурат гирифтани машғулияти фанни тарбияи ҷисмонӣ ва дараҷаи баланди азхуднамоии мавзӯ аз тарафи хонандагон, ба ҳамаҷониба омода шудани омӯзгор ба дарс вобастагии зиёд дорад. Барои ба дарс тайёрӣ دیدан омӯзгори фанни тарбияи ҷисмонӣ вазифадор аст:

➤ мавзӯи дарсро аниқ карда, мақсад ва усули таълимиро муайян намояд;

➤ саволҳои таълимиро оид ба мавзӯ тартиб диҳад;

➤ аёнияти таҷҳизоти варзиширо оид ба мавзӯ интихоб намояд;

➤ ҷойи баргузор намудани машғулиятро муайян кунад;

➤ нақша-конспекти дарсро тартиб диҳад;

➤ амалҳоеро, ки ба хонандагон меомӯзад, пеш аз дарс машқ кунад;

➤ дар ҳолати зарурӣ бо сардорони синфҳо машғулияти дастурдиҳӣ гузаронад.

Дар нақша-конспект омӯзгор бояд мақсади таълимию тарбиявиро вобаста ба мавзӯ муайян карда, усули таълим, саволҳои таълимӣ, вақт, ҷойи машғулият, аёният ва равиши дарсро пурра тартиб дода, нишон диҳад, ки ба хонандагон чиро меомӯзад, бо чӣ онҳоро шинос менамояд ва иҷрои кадом амалҳои варзиширо аз онҳо талаб мекунад. Таҳияи нақшаи машғулият муҳимтарин амали омӯзгор дар роҳи ноил шудан ба комёбиҳост. Дарс сахнаест, ки омӯзгор дар он нақш мебозад, бинобар ин омодагии қаблӣ калидест барои муваффақ шудан ба мақсади дарс. Омӯзгор бояд нақшаи машғулиятҳоро вобаста ба талаботи усули таълими фан таҳия карда, одоби муошират ҳангоми машқ, риояи одоби варзиш ва талаботи амрҳоро пурра ба хонандагон фаҳмонад ва аз машғулияти муқаддимавӣ риояи онҳоро қатъӣ талаб намояд [4, с. 88]. Шиносоии хонандагон бо фанни тарбияи ҷисмонӣ аз машғулияти муқаддимавӣ шурӯъ мешавад ва тавре онро баргузор бояд намуд, ки ҳисси интихоби тарзи ҳаёти солим дар хонандагон бедор гардида, ба омӯзиши фан мароқи хоса зоҳир намоянд. Муаррифии фан аз омӯзгор маҳорати баланди касбиро талаб мекунад, зеро таълими фан хусусиятҳои хоси педагогӣ, равонӣ ва интихоби тарзи ҳаёти солимро дорост. Гузоришидҳӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун лаҳзаи муҳим ба ҳолати рӯҳӣ ва некандешии шахсӣ таъсири хубе дошта, хонандагонро ба иҷрои дурусти амалҳои машқи варзишӣ ҳидоят мекунад. Дуруст ташкил намудани машғулиятҳои фанни тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ метавонад мӯҷиби самаранок сурат гирифтани тарбия, баланд

бардоштани маърифати варзишии хонандагон, солимию болидарӯҳии онҳо ва интихоби тарзи ҳаёти солим гардад. Талабагон дар чараёни машғулиятҳои риёзиву табиатшиносӣ, муқиқиву меҳнат, санъати тасвириву варзиш, фаъолият дар созмону маҳфилҳо луғатҳои он фанну соҳахоро меомӯзанд. Дар саҳифаҳои рӯзномаҳо на танҳо муаррих, балки сардори давлат, арбоби сиёсиву ходими чамъиятӣ, адибу омӯзгор, муҳандису пизишк, хунарпешаву варзишгар, коргари оддиву деҳқони хокпош ва албатта, беш аз ҳама рӯзноманигор баромад карда, муҳимтарин ва қимматтарин маълумотро ба хонанда пешкаш менамояд. Агар ба таври мисол рӯзномаи “Чумҳурият”-ро гирем, метавон гуфт, ки рӯзномаи «Чумҳурият» дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ба марҳилаи нави пешрафта баромад. Рӯзномаи «Чумҳурият» зарурати хешро дар таблиғу татбиқи пешбурди сиёсати дохиливу хориҷии давлат собит сохт ва ҳамзамон маҳбубияти қаблашро дар чомеаи кишвар пойбарчо намуд. Маводи рӯзнома таҳти рубрикаҳои “Рӯйдодҳои олам”, “Маънавиёт”, “Ислоҳот”, “Тандурустӣ”, “Ҳаёти ҳизб”, “Ҳафтаи Президент”, “Мулоҳиза”, “Нақшаи амал”, “Ҳамкорӣ”, “Ватандорӣ”, “Қавонон ва чомеа”, “Дарси ҳештаншиносӣ” “Иқтисодиёт”, “Танзим”, “Мусоҳиба” “Фарҳанг”, “Варзиш” ва амсоли ин як қатор рубрикаҳои дигар дастраси мардум.

Матолиби рӯзномаи мазкур дар мавзӯҳои вобаста ба ҳаёти ҳизб, паёмҳои сарвари давлат, ҳамкориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, қонунҳо ва вазъи амалишавии онҳо дар чомеа, нақшаҳои ояндаи ҳизб ва ғайра дарҷ мешавад. Қоиз ба зикр аст, ки дар нашрияи мазкур бо вучуди ҳизбӣ буданаш баъзан матолиби гуногун вобаста ба ҳаёти варзиш, иқтисодиёт, проблемаҳо низ рӯи қоғаз меоянд. Бештари ҳолатҳо дар саҳифаҳои яқум ва дуюм, гузоришу хабарҳо вобаста ба чаласаҳои сарвари давлат, аъзои парлумон, сафарҳои кории сарварони ҳизб ва ғайра мавод дарҷ мекунанд. Дар саҳифаҳои минбаъда матолиби мухталиф вобаста ба муҳимият ва аҳамият ҷой дода мешавад. Ҳамчунин, дар ин нашрия зери рубрикаи “Авзои ҷаҳон” хабару мақолаҳои вобаста ба вазъи ҷаҳонӣ дарҷ мешаванд, ки бевосита ва ё бавосита он ҳаводис ба тақдирӣ Тоҷикистон мутаассир мебошад ва ё он маълумот ба муносибатҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон ягон ҷанбаи тавъам дорад. Аз ин лиҳоз, баъзе аз чунин навидҳо хусусияти сиёсӣ доранд.

Ҳафтаномаи “Минбари халқ” як воситаи асоситарин барои тарғиби идеологияи ҳизби сиёсӣ ва василаи муҳими бархурдоркунандаи аудитория аз ҳаёти ҳизби зикргардида маҳсуб меёбад. Яке аз вазифаҳои асосии маърифатнокии экологӣ ин пурқувват кардани дониши назариявии хонандагон дар бораи табиат ва арзишҳои он, фаъолияти инсон, инчунин оид ба рафъи мушкilotи экологӣ ва роҳҳои ҳалли он дар истеҳсолот, дар рафти истироҳат ва ғ. мебошад. Ин ҷо ниҳоят зарур аст, ки робитаи байни хонандагон ва табиат бо шароити мактабҳо мувофиқ гардонидани шавад, яъне маҳорати ҳимоя, нигоҳубини растаниҳо ва беҳтаршавии муҳити зист тарбия карда шавад. Ин намуди фаъолият барои маърифатнокии назариявӣ, ки хонандагон дар мактаб гирифтаанд, дар раванди худмаълумотгирӣ кӯмак мерасонад.

Қиддияти рафти муаммои экологии муосир назди омӯзгорон масъулияти муҳиму ҷавобгаронаро вазифагузори мекунад, яъне тарбияи насли ҷавон дар рӯҳияи муносибати эҳтиёткорона ва бо масъулиятна нисбат ба табиат, ҳимояи боигарии табиат ва ғ. Барои он ки ин талаботҳо ҳамчун риояи меъёри ҳар як шахс бошад, зарур аст, ки аз хурдсолӣ дар хонандагон ҳисси ҷавобгариро нисбат ба ҳифзи муҳити зист тарбия кард [6]. Табиати зинда кайҳост, ки дар соҳаи таълиму тарбия яке аз самтҳои хеле зарури маърифатнок намудан ва тарбияи мактаббачагони хурдсол гаштааст. Муносибат бо табиати зинда, омӯзиши пайдоиш ва мавзӯи баҳси он, хонандагони синни хурди мактабиро оҳиста-оҳиста барои донишҷуи оламе, ки дар он зиндагонӣ мекунанд, кушодани рангорангии фаъолияти меҳнатии он, мавқеи меҳнат дар ҳаёти шахс ва чомеа мусоидат мекунад. Алоқамандии байни табиати зинда ва ғайризинда дар он аст, ки ҳаво, об, гармӣ, барқ, намакҳои минералӣ яке аз заруриҳои дар ҳаёти организми алоқа ва ҳосияти аз нав барқароршавӣ хаст, ки табиати зинда таъсирашро ба муҳити иҳоташаванда мегузорад. Ядрои асосии маърифатнокӣ ва

тарбияи экологӣ ин фаъолият бурдан дар синфҳои ибтидоӣ аст. Дар асоси донишхӯе, ки аз омӯзиши предметҳои гуногун хонандагони синни хурди мактабӣ меомӯзанд, дарк мекунанд, ки табиат ин яке аз шартҳои асосии ҳаёти инсонӣ аст: дар муҳити табиат онҳо истироҳат мекунанд, аз зебоиҳояш ҳаловат мебаранд, бо варзиш машғул мешаванд, нафас мегиранд, барои тайёр кардани захираи хӯрокворӣ, либос, ашёи хом тайёр мекунанд. Барои дар вучуди хонандагон бедор кардани ҳисси ватандӯстӣ, ҷоннок намудани тарбияи экологӣ зарур аст ва машғулиятҳои хонишро таҳти унвони “Ҳифзи табиат-ҳифзи Ватан аст” ба роҳ мондан ниҳоят зарур аст. Барои ҳар як шахс донишҷӯи Ватан дар алоқамандӣ бо табиат муҳим аст. Кӯл ва дарёҳо, гандумзорҳои тиллоранг-ҳамаи ин мусаввараҳои шиноси табиат аз бачагӣ бо таъсири адабиётҳои бадеӣ дар вучуди хонандагони хурдсол ҳамчун образи ягонаи Ватан пайдо мешавад ва ҳисси масъулиятшиносӣ барои табиат: ҳифзи табиат, боигарӣ, зебӣ, нигоҳдории хона, шахру Ватани худ пайдо мешавад. Мавқеи тарбиявии эҳтиёткорона муносибат кардани хонандагони хурдсол нисбати муҳити зистро кушода додани моҳияти истилоҳи “Ҳифзи табиат” ҳамчун фаъолияти, ки барои муҳофизати боигарӣҳои табиат равона шудааст, муайян мекунад.

Аз ин сабаб барои ба мақсад расидан ба масъалаи ҳифзи табиат ба дарсҳои табиатшиносӣ ва хониш дар мактабҳо диққати асосӣ дода мешавад [5]. Дар машғулиятҳои предмети саёҳат, таълими меҳнат, хониш бо мақсади шиносӣ ва омӯختани олами растаниҳо, пайдоиш ва зарурияти онҳо сурат мегирад ва дар раванди ташкили саёҳат масъалаи тарбияи зебоипарастӣ низ ҳалли худро меёбад. Пеш аз ташкили саёҳат дар табиат омӯзгор ба хонандагон кӯмак мекунад, то гурӯҳҳои корӣ, ки ҳар яке вазифаи худро дорад, ташкил шаванд. Зарур аст, ки дар ҳар гурӯҳ бояд бачагони хурдсол бошанд, зеро ки шавқу завқи онҳо нисбати калонсолон бештар аст [10, с. 46]. Чунин тарзи корбарӣ дар раванди кор ба рангорангии таълими тарбия мусоидат мекунад. Чунончӣ, ҳар як гурӯҳи ташкилшуда, вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад: яке барои ҷамъоварии коллексияи растаниҳо ва дигаре барои ҷамъоварии ҷинсҳои кӯҳӣ машғул мешавад. Дар ҷараёни истифодабарии ресурсҳои табиӣ, ҳодисаҳои табиат, олами набототу ҳайвонот, паррандаҳо бо мафҳумҳои “ҳалол-ҳаром”, “гуноҳ-савоб”ро ба тафаккури онҳо дарорем. Масалан: “ба об туф кардан, партов партофтан” парранда ва ҳайвоноти фароҳамгирифта ро парвариш кардан савоб”, “забон надорад, гуфта наметавонад”, “ба ҳайвонотҳои хонагӣ додани об, алаф савоб” ва ғ. Албатта, тарбия додан танҳо бо суҳанҳои насихатомӯз амалӣ намегардад. Аз қадимулайём ҳалқи мо бо ин усул тарбия мекарданд [11]. Масалан: деҳқонӣ боғдорӣ, чорвадорӣ, корҳои обҷорӣ, кишти кори ба синни бача мувофиқ, нигоҳубини ҳайвонҳои хонагӣ аз ҷониби волидайн ҳамчун намунаи ибрат буд. Албатта, дар ҷараёни меҳнат аҳамияти иҷтимоии он, таъсир ба табиат бо таҷрибаҳои ҳаётии ба тафаккури бача расонда шудааст. Бо суҳанҳои ширин фаъолгардонӣ ва арзёбӣ гардонидани бача низ зарур ва самараи хуб дорад. Мақсади асосӣ ба вучуд овардани ваъзияти муҳити эҷодӣ, пайдо намудани майдони меҳнат, дар ҳаёти ояндаи бача ба шакл даровардани фазилатҳои эҷодӣ, зебоипарастӣ, табиатдӯстӣ аст. Дар ин вазият тарбиятгар мақсади худро аён накарда, фаъолияти бачагонро ба нақша дароварда, бомақсад равона мекунад.

Аз усули такаҷоҳӣ ба муҳит аз давраҳои қадим истифода бурдани аҷдодонамон имрӯзҳо низ натиҷаи хуб дода истодааст. Дар давоми таърихи ҳазорсола институти оила дар соҳаи тарбия дар натиҷаи мушоҳида, назорат, таҳлилҳо ба вучуд омада ба дониш ва таҷрибаи калон дорад. Дар шуури хонада дарк кунонидани зебогии табиат, азимии ӯ, аҳамияти табиат дар ҳаёти инсон хеле аҳамияти хоса дорад, ки меҳнат дар табиат, (дам гирифта) истироҳат намудан дар ҳуди табиат асоси тарбияи экологиро ташкил медиҳад [8].

Тарбияи ҷисмонӣ бошад, барои хонанда барои дӯст доштани табиат, ба табиат бо меҳру муҳаббат (нигоҳ намудан) муносибат намудан ҳамчун манбаъ хизмат менамояд [9]. Вобаста ба хусусиятҳои синну соли дар назди падарону модарон ва педогогҳо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва таълими вазифаҳои зерин меистанд:

-Бо воситаи мафҳумҳои Ватан – модар, замин, табиати замини мо, курраи замин – хонаи мо, набототу ҳайвонот, муҳофизати табиат ба хонандагону кӯдакон қадри имкон маълумотҳои муфид расондан; дар шуури кӯдак бедор намудани ҳисси табиатдӯстӣ, майлу рағбат ба табиат; омӯзонидани хусуиятҳои хоси табиат, кашф кардани хислатҳои табиат ва сипосгузори кӯдак. бедор намудани ҳисси табиатдӯстӣ ва баҳра гирифтани аз зебогии табиат: ғани ва васеъ намудани дониши экологӣ, аз ҷумла вобастагии табиату наботот, ҳайвоноту растаниҳо; тарбия намудани кӯдак дар руҳияи муҳофизати ҳамаи вакилони табиат, эҳтиёт ва таҳаввулот; Мухити замонавӣ иқтисодӣ, шароитҳои мусоид, тараққиёти илму техника, ифлосшавии мухити атроф, баровардани партоваҳо ба атмосфера, захролуд шудани табиат аз газҳои ҳархела, зам шудани партоваҳои зарарнок дар хок, дар натиҷаи несту нобуд гаштани бисёр навҳои набототу ҳайвонот экомухити табиӣ вайрон гашта истодааст. Ин бошад боиси вайрон гаштани мутаносибии табиат мешавад. Нигоҳи инсон ба табиат танҳо ҳамчун истеъмолкунанда, фаромӯш кардани масъулияти муҳофизати табиат, ки ба мо аз аҷодон мерос мондааст ва ба авлодонамон бояд монад. Ин хатогӣ бошад, дар натиҷаи камбудии тарбияи экологии насли наврасмон ба вучуд омада истодааст. Дар ҷамъият, дар оила ва дар таълимгоҳҳо бояд тарбияи экологӣ, вобаста ва бемамоният шуданаш бояд таъмин кард.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди иноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020
2. Богославский В.В. Психология воспитания школьника. М- 1974.
3. Богуславский С. Гуфтугӯ бо муаллими ҷавон. Маҷаллаи мактаби советӣ. 1990, №11.
4. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология. М, 1984. – 254 с.
5. Губанова Л.А. Меъёрҳои таълимӣ оид ба азхуднамоии малака, маҳорат ва рушди сифатҳои ҳаракат. Паёми Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 1997. 69 с.
6. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 1995
7. Краковский А.П. О подростках. М., Педагогика, 1970. – 236 с.
8. Орифӣ М.А. Такти педагогии одоби муомила. Сборник методических писем. №2, Душанбе, 1967. 200 с.
9. Петровский А. В. Возрастная и педагогическая психология. М., 1973, С. 165-229.
10. Саидов С. Хусусиятҳои психологии тафаккури касбии муаллимон. Маҷаллаи Маърифат. 1991.- №12.
11. Сафаров Ш.А., Губанова Л.А. Тарбияи ҷисмонӣ барои синфҳои 10– 11.– Душанбе. 288 с.

УДК 341.4

Ахмедов Ф.А.

ОИД БА ҶАВОБГАРИИ ДАВЛАТ ВА ШАХСОНИ ҲУҚУҚИ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶИНОЯТӢ

Шахсе, ки ҷиноят содир намуда, қобилияти бар зимма доштани ҷавобгарии ҷиноятиро дорад, субъекти ҷиноят ба ҳисоб меравад. Дар қонунҳои ҷиноятии мамлакатҳои пасошӯравӣ, хусусан Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо шахсони воқеии мукаллаф, ки ба синну соли муайян расиданд, субъекти ҷиноят ба ҳисоб мераванд. Аммо дар таҷриба мушоҳида мегардад, ки ҷиноят на танҳо аз тарафи афроди алоҳида, балки аз

тарафи шахсони ҳуқуқӣ ва ё давлат содир карда мешавад, аниқтараш шахсони воқеӣ чиноят содир кунанд ҳам, онҳо дар ин маврид аз номи шахси ҳуқуқӣ ё давлат баромад мекунанд. Чунин ҳолат дар илми ҳуқуқи байналмилалии чиноятӣ боиси ба миён омадани нуктаҳои назари гуногун мегардад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур эҳтимолияти ҳамчун субъекти чиноят эътироф намудани давлат ва шахсони ҳуқуқӣ барои содир намудани чиноятҳои байналмилалӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф кӯшиш намудааст санадҳои байналмилалиро, ки ҷавобгарии шахсони ҳуқуқӣ ва давлатро пешбинӣ мекунанд, таҳлил намояд. Дар натиҷаи баррасии мавзӯи мазкур муаллиф ба хулосае меояд, ки муқаррар намудани ҷавобгарии чиноятӣ шахсони ҳуқуқӣ ба принципҳои асосии ҳуқуқи чиноятӣ – принципҳои ҷавобгарии шахсӣ ва гунаҳкорӣ мувофиқат намекунад. Қонуни чиноятӣ ҷавобгариро бо қобилияти шахси содиркардаи чиноят, ҳисобот додан дар бораи кирдори худ ва идора кардани онҳо вобаста медонад, ки ин қобилиятро танҳо одамон доранд. Ҳамчунин муаллиф байни мафҳумҳои субъекти чиноят ва субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ фарқ гузошта, қайд мекунад, ки давлат субъекти ҷавобгарӣ ба ҳисоб равад ҳам, субъекти чиноят ба ҳисоб намеравад, агар ҳангоми содир шудани чинояти байналмилалӣ шахсони воқеӣ содиркардаи чиноят ҷавобгарии фардӣ дошта бошанд, давлат бошад дорои ҷавобгарии сиёсӣ мебошад.

Калидвожаҳо: шахсони ҳуқуқӣ, субъекти чиноят, ҷавобгарии давлат, Статути римии Суди байналмилалии чиноятӣ, ҷавобгарии чиноятӣ, чиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният, гуноҳ.

Ахмедов Ф.А.

ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВА И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО МЕЖДУНАРОДНОМУ УГОЛОВНОМУ ПРАВУ

Субъектом преступления признается лицо, совершившее преступление и способное нести уголовную ответственность. В уголовном законодательстве постсоветских стран, в частности в Уголовном кодексе Республики Таджикистан субъектом преступления признаются только физические лица, достигшие определенного возраста. Однако на практике наблюдается, что преступления совершаются не только физическими, но и юридическими лицами или государством, точнее, даже если физические лица совершают преступления, они действуют от имени юридического лица или государства. Такое положение приводит к разным взглядам в науке международного уголовного права. В связи с этим в данной статье рассматривается возможность признания государства и юридических лиц субъектами преступления за совершение международных преступлений. Автор попытался проанализировать международные документы, предусматривающие ответственность юридических лиц и государства. В результате рассмотрения данной темы автор приходит к выводу, что установление уголовной ответственности юридических лиц не соответствует основным принципам уголовного права - принципам личной ответственности и виновности. Уголовный закон возлагает ответственность на лицо, совершившее преступление, на способность сообщать о своих действиях и управлять ими, которой обладают только люди. Также автор разграничивает понятия субъекта преступления и субъекта юридической ответственности, отмечая, что государство хотя и является субъектом ответственности, но не является субъектом преступления, если при совершении преступления физические лица несут индивидуальную ответственность, государство несет политическую ответственность.

Ключевые слова: юридические лица, субъект преступления, ответственность государства, Римский статут Международного уголовного суда, уголовная ответственность, преступления против мира и безопасности человечества, вина.

Akhmedov F.A.

**ON THE RESPONSIBILITY OF THE STATE AND LEGAL ENTITIES UNDER
INTERNATIONAL CRIMINAL LAW**

The subject of a crime is a person who has committed a crime and is able to bear criminal responsibility. In the criminal legislation of the post-Soviet countries, in particular, in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, only individuals who have reached a certain age are recognized as the subject of a crime. However, in practice it is observed that crimes are committed not only by individuals, but also by legal entities or the state, more precisely, even if individuals commit crimes, they act on behalf of a legal entity or the state. This situation leads to different views in the science of international criminal law. In this regard, this article discusses the possibility of recognizing the state and legal entities as subjects of a crime for committing international crimes. The author tried to analyze international documents providing for the liability of legal entities and the state. As a result of consideration of this topic, the author comes to the conclusion that the establishment of criminal liability of legal entities does not comply with the basic principles of criminal law - the principles of personal responsibility and guilt. Criminal law places a responsibility on the perpetrator of a crime to have the ability to report and manage their actions, which only humans have. The author also distinguishes between the concepts of the subject of a crime and the subject of legal responsibility, noting that the state, although it is the subject of responsibility, is not the subject of a crime, if individuals bear individual responsibility when committing a crime, the state bears political responsibility.

Key words: legal entities, the subject of a crime, the responsibility of the state, the Rome Statute of the International Criminal Court, criminal liability, crimes against the peace and security of mankind, guilt.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ зарурати эътироф намудани шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҷиноят нишон дода шудааст. Ғайр аз ин, Принсипҳои роҳбарикунанда оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва адолати судии ҷиноятӣ дар партави рушд ва тартиби нави иқтисодӣ (1985) чунин муқаррарот ҷой дорад: “Давлатҳо-аъзоён бояд на танҳо масъалаи ҷавобгарии ҷиноятҳои шахсони аз номи ин ё он муассиса, корпоратсия ё корхона амалкунандаро баррасӣ намоянд, балки бо роҳи қабули тадбирҳои дахлдор оид ба пешгирии амалҳои ҷиноятҳои муассиса, корпоратсия ё корхонаҳо ҷавобгарӣ ва ҷазоро пешбинӣ намоянд [10, С.34].

Инак, санади байналмилалӣ эътироф мекунад, ки шахси ҳуқуқӣ метавонад ҷиноят содир кунад. Аммо ин шахс чӣ тавр ба ҷавобгарӣ кашида мешавад? Ҳамин санад тақозо менамояд, ки ҷавобгарӣ барои шахси ҳуқуқӣ танҳо дар ҳаҷорҷӯби қонунгузори миллии пешбинӣ карда шавад, аммо оид ба имконпазир будани ҷавобгарӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ чизе гуфта намешавад. Маълум аст, ки ҷавобгарии шахси ҳуқуқӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ қомилан қобили қабул аст (масалан, ҷавобгарии моддӣ), аммо дар замони ҳозира дар бораи ҷавобгарии ҷиноятҳои шахсони ҳуқуқӣ ҳарф задан имкон надорад.

Олимоне, ки тарафдори ворид намудани институти ҷавобгарии ҷиноятҳои шахсони ҳуқуқӣ ба қонунгузорӣ мебошанд, таъкид мекунанд, ки зарари аз ғайришахси ҳуқуқӣ расонидашуда метавонад нисбат ба зарари аз тарафи шахсони воқеӣ расонидашуда ба таври назаррас зиёд бошад.

В.П.Панов инро дар мисоли дар Ҳукми Трибунали Нюрнберг ҳамчун созмонҳои ҷиноӣ эътироф намудани шахсони ҳуқуқӣ, аз қабилҳои СС (отряди муҳофизат), СД (ҳадамоти муҳофизат) ва гестапо (полиси махфии давлатӣ) эътироф мекунад [8, С. 32].

С.Г.Келина қайд мекунад, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани роҳбарон ё дигар шахсони воқеӣ, ки шахси ҳуқуқӣ дахлдорро намояндагӣ мекунанд, ба гунаҳкорӣ

объективӣ алоқаманд аст, зеро чунин шахсон, гарчанде ки дар бораи ғайриқонунии шахси ҳуқуқӣ огоҳ бошанд ҳам, вале бо қувваи худ чизеро тағйир дода наметавонанд. Дар баъзе мавридҳо муайян кардан душвор аст, ки дар содир намудани ҷиноят кӣ айбдор аст.

А.С.Никифоров таъкид кардааст, ки асосҳои субъекти ҷиноят эътироф намудани шахсони ҳуқуқӣ ва ҷавобгарии ҷиноятӣ барои он робитаи сабабӣ ва гуноҳ мебошад. Азбаски ташкилот қабул ва татбиқи қарорҳои стратегӣ ва таъчириро ба мақомоти роҳбарикунандаи худ воғузур мекунад, чунин қарорҳо ва рафтори ба онҳо асосёфта аз рӯи моҳияти ҳуқуқии худ қарорҳо ва рафтори ташкилот мебошанд ва аз ин рӯ, чунин ташкилот бояд ба ҷавобгарӣ кашида шавад. Аз ин ҷо муҳаққиқ чунин хулоса мебарорад: “Ҷиноят аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар он (бевосита ё бо миёнаравии ашхоси дигар) аз ҷониби шахс ё шахсоне содир шуда бошад, ки амалишавии ҳуқуқҳои шахси ҳуқуқиро назорат мекунад ва баҳри амалӣ намудани ин ҳуқуқҳо ғайриқонунӣ мекунад” [6, С. 43-49].

Муҳолифони ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама таъкид мекунанд, ки муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсони ҳуқуқӣ ба принципҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ – принципҳои ҷавобгарии шахсӣ ва гунаҳкорӣ мувофиқат намекунад. Қонуни ҷиноятӣ ҷавобгариро бо қобилияти шахси содиркардаи ҷиноят, ҳисобот додан дар бораи кирдори худ ва идора кардани онҳо вобаста мекунад, ки ин қобилиятро танҳо одамон доранд.

Н.Ф.Кузнецова қайд мекунад, ки «принципҳои гунаҳкорӣ ва ҷавобгарии шахсиро бо ҷавобгарии бегуноҳона ва дастаҷамъии шахсони ҳуқуқӣ пайвастан ғайриимкон аст». Гуноҳ ҳамеша ҷуз муносибати равонии шахс ба кирдори худ чизе нест. Чунин гуноҳро шахсони ҳуқуқӣ надоранд [2, С. 82].

Аслан дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ҷавобгарии шахсони ҳуқуқиро муқаррар намудан мумкин аст, аммо ин кори оянда аст. Тавре ки маълум аст, шахсони ҳуқуқӣ дар қонуни ҷиноятӣ бисёр давлатҳо (ИМА, Фаронса ва ғайра) субъектҳои ҷиноят мебошанд; аксар вақт (махсусан вақтҳои охир) масъала дар бораи зарурати муқаррар кардани ҷавобгарии шахсони ҳуқуқӣ дар қонуни ҷиноӣ Тоҷикистон ба миён меояд. Аммо ба ҳар сурат, дар айни замон дар бораи шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҷиноят тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ яқранг суҳан гуфтан лозим нест [1, С. 83].

Мо чунин мешуморем, ки шахсони ҳуқуқӣ бояд расман ва ба таври раднашаванда ба сифати субъекти ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ эътироф карда шаванд: чунин иқдом имкон медиҳад, ки вазифаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ чи дар юрисдиксияҳои байналмилалӣ ва чи дар юрисдиксияҳои миллӣ мунтазам ва самараноктар татбиқ карда шаванд.

Дар мавриди эътирофи давлат ба сифати субъекти ҷиноят аз рӯи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ вазъият амалан як хел аст. Маълум аст, ки бисёр ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният аз номи давлат содир карда мешаванд (масалан, оғоз ва пеш бурдани ҷанги таҷовузкорона). Аммо оё давлат метавонад ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад?

Сарфи назар аз нуқтаи назари гуногун, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷавобгарии давлатро дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ҳамчунон пешбинӣ намекунанд. Масалан, моддаи 5 Таърифи агрессия танҳо «ҷавобгарии байналмилалӣ»-и давлатро барои ҷанги таҷовузкорона ба муқобили сулҳу амнияти инсоният муқаррар мекунад [7, С. 181]. Ба ақидаи Ю.М.Рибаков розӣ шудан мумкин аст, ки «принсипи ҷавобгарии ҷиноятӣ фардҳо барои ҷиноят ба муқобили сулҳу ва амнияти инсоният дар ҳуқуқи байналмилалӣ умумиэътирофшуда буда, иловаи муҳими институти ҷавобгарии байналмилалӣ давлат барои агрессия мебошад [9, С. 182]. Ба ин мавқеъ аксарияти мутлақи муаллифон (Г. И. Тункин, И. И. Карпетс, П. С. Ромашкин, А. Н. Траинин ва ғайра) шариканд.

Бо вучуди ин, масъалаи ҷавобгарии давлат барои ҷинойтҳои байналмилалӣ боиси баҳсҳои зиёд мегардад. Қобилияти доштани ҷавобгарии давлат барои содир намудани ҷинойтҳои байналмилалӣ умумиэътирофшуда аст [12, С. 48].

Рад кардани фаҳмиши истисноии тамаддунии ҷавобгарии байналмиллалӣ давлатҳо ва имконнопазирии пешгирии содир намудани ҷинойтҳои байналмилалӣ бо ёрии як ниҳоди ҷавобгарии ҷинойтии байналмиллалӣ фард боиси он мегардад, ки идеяи низоми махсуси масъулияти байналмиллалӣ давлат барои содир намудани ҷинойтҳои байналмилалӣ ва таъсиси мақомоти ҳуқуқии байналмиллалӣ барои иҷрои он ҳамчунон маъмул боқӣ мемонад.

Комитети адлияи ҷинойтии соли 1951 ҳангоми муҳокимаи моддаи 25 Лоихаи Статути Суди байналмилалӣ ҷинойтӣ тобеияти судии шахсони воқеиро маҳдуд карда, қайд мекунад, ки "ҷавобгарии давлатҳо барои амалҳои, ки ҷинойтҳои байналмилалиро ташкил медиҳанд, асосан хусусияти сиёсӣ дорад" ва "ҳал кардани ҷунин масъалаҳо ба ихтиёри суд нест".

Соли 1983 Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ баррасии мавзӯи лоихаи Кодекси ҷинойтҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсониятро аз нав шуруъ намуда, аз Ассамблеяи Генералии СММ хоҳиш кард, ки мушаххас намояд, ки оё давлат аз ҷумлаи субъектҳои ҳуқуқие ба ҳисоб меравад, ки нисбатан ҷавобгарии байналмилалӣ ҷинойтӣ татбиқ карда шавад? Маълум аст, ки ҷунин масъала хислати сиёсӣ дорад. Соли 1984 Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ ба қароре омад, ки нисбати лоиха дар давраи ҳозираи ҷавобгарии ҷинойтии афрод маҳдудият муқаррар намояд. Ин ба баррасии минбаъдаи имконияти татбиқи мафҳуми ҷавобгарии байналмилалӣ ҷинойтӣ монеа эҷод намекунад.

Дар лоихаи Кодекс моддаи 4 «Ҷавобгарии давлатҳо» ном дорад. Вай муқаррар мекунад, ки ҷавобгарии шахсони алоҳида барои ҷинойтҳои зидди сулҳу амнияти башарият, ки дар ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, ба ҳеч вачҳ ба ҷавобгарии давлатҳо аз рӯи ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир намерасонад».

Ин масъала ҳамон вақт предмети махсуси баррасӣ гардид, ки Лоихаи моддаҳо оид ба ҷавобгарии давлатҳо соли 1996 аз тарафи Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ қабул гардид.

Оид ба оқибатҳои ҷинойтҳои байналмилалӣ Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф кардааст, ки онҳо боиси ба миён омадани ҳамаи оқибатҳои ҳуқуқии амалҳои ғайриқонунии байналмилалӣ ва инҷунин оқибатҳои иловагӣ мегарданд (моддаи 51). Ба сифати оқибатҳои махсуси ҷинойтҳои байналмилалӣ Комиссия эътироф намуд, ки реститутсия дар ҳолате сурат намегирад, ки вай аз ҷиҳати моддӣ имконнопазир бошад. (моддаи 52). Ғайр аз ин, дар лоиха уҳдадорҳои ҳамаи давлатҳо пешбинӣ карда шудаанд, ки вазъияти дар натиҷаи ҷинойти байналмилалӣ ба амаломадаро қонунӣ наҳисобанд, ба давлате, ки ҷинойт содир кардааст, дар нигоҳ доштани ин вазъият ёрӣ нарасонанд ва бо ин давлат ҳамкорӣ накунанд.

Дар конвенсияҳои байналмилалӣ амалкунанда, ки ба масъалаи мубориза бар зидди ҷинойтҳои байналмилалӣ бахшида шудаанд, проблемаи ҷавобгарии давлат ҳал нашудааст, ки ин камбудии назарраси онҳо доништа мешавад [4, С. 63].

Мақомоти судӣ ва арбитражии байналмилалӣ қариб ҳеч гоҳ масъалаи фарқи байни режимҳои ҷавобгариро барои кирдорҳои ғайриқонунии вазнинии гуногун баррасӣ накардаанд. Салоҳияти мақомоти судии байналмилалӣ ба ризоияти тарафҳои баҳскунанда асос меёбад ва давлатҳо ҳамеша ба имкони ба суди шахси сеюм гузоштани ҷунин масъала, ки онҳо назорат намекунанд, муносибати манфӣ доранд. Бинобар ин, ягона чораи ҷавобгарӣ, ки дар ин бобат дида мешуд, репаратсия буд. Ба сифати мисол парвандаи гулӯгоҳи Корфуро дар назди Суди байналмиллалӣ СММ овардан мумкин аст. Дар Меморандуми Британияи Кабир кирдорҳои Албания оид ба дар вақти осоишта мина гузоштан ҳамчун ҷинойти зидди инсоният эътироф карда шуд, аммо ба ақидаи аризадиханда ягона чораи ҷавобгарӣ, ки Албания бояд ба он дучор мешуд, репаратсия буд.

Комилан табиист, ки чунин вазъият дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар доктрина дар бораи ҷавобгарии давлатҳо барои ҷиноятҳои байналмилалӣ ихтилофҳои ҷиддиро ба миён меорад.

Дар доктрина тамоюли басо таъсирбахше мавҷуд аст, ки хусусияти ҷиноятии чунин ҷавобгариро эътироф мекунад.

Аҳамияти бузурги концепсияи ҷавобгарии ҷиноятии давлат барои муҳофизати сулҳ бо имконияти иваз намудани ҳуқуқи ғолиб ба ҳуқуқи адолат вобаста аст. Назарияи ҷавобгарии ҷиноятии давлатҳо ба маълумотҳои психологияи коллективҳо ва сотсиологияи он солҳо бо принсипи ибтидоии мавҷудияти иродаи гурӯҳӣ асос ёфтааст, ки аз иродаи аъзоёни гурӯҳ фарқ мекунад.

Г.И.Тункин концепсияи дар боло зикршударо таҳлил намуда, чунин мешуморад, ки нуқсонҳои асосии концепсияи ҷавобгарии ҷиноятии давлатҳо идеяи ягонагии роҳҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ мебошад, ки тибқи он «инкишофи ҳуқуқ як хусусияти ягона мебошад, ки дар он ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо дар сатҳҳои гуногун қарор доранд [11, С. 451].

Ба ин ақида розӣ шудан мумкин аст, вале бояд қайд кард, ки дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ зарурати гузарондани мувозинат байни низомҳои нисбат ба дигар соҳаҳои ҳуқуқ зиёд аст, зеро масъалаи маҷбурсозӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ хусусияти хос дорад.

Маълум аст, ки барои механизми татбиқи ҷавобгарии ҷиноятии давлатҳо кафолатҳо лозиманд.

Х. Лаутерпахт концепсияи ҷавобгарии ҷиноятии давлатҳоро ба маҳдуд кардани ҷавобгарии байналмилалӣ давлат танҳо дар ҷавобгарии моддӣ мукбил мегузорад. Ба ақидаи ӯ, чунин маҳдудият ба афроди алоҳида имкон медиҳад, ки зери паноҳи давлат нисбати ҷинояти содиркардаашон масуниятро соҳиб гарданд. Ин масуният ба амалҳои паҳн мегардад, ки дастҷамъӣ буда, бо қудрати номаҳдуди давлат дастгирӣ ёфта, амалан қудрати номаҳдуди харобиовар доранд.

Пайравони муосири концепсияи ҷавобгарии ҷиноии давлатҳо дар мавқеи нисбатан ҷандир қарор доранд. Масалан, пажӯҳишгари эронӣ М.Фарҳод имкони ба додгоҳ кашидани давлатро барои содир кардани ҷинояти байналмилалӣ эътироф мекунад. Ба ақидаи ӯ дар ин ҳолат ба сифати хусусиятҳои давлат ҳамчун субъекти муурофияи ҷиноятии байналмилалӣ мавҷудияти тӯлонӣ (аз рӯи коида аз ҳаёти инсон хеле зиёд), характери дағалона вайрон кардани ҳуқуқи байналмилалӣ, имконияти бештари исботи содир намудани ҷиноятҳои байналмилалӣ аз ҷониби давлат, сатҳи баланди кафолатҳои ҷабронӣ зарар нисбат ба шахс баромад мекунанд.

Дар доираи ҷавобгарии ҷиноятии давлатҳо М.Фарҳод татбиқи мучозотро (санксияҳоро) раво мебинад, ки асосан хислати иқтисодӣ доранд. Ин санксияҳо мумкин аст, ки нисбати давлат, намоёндогони давлатӣ, қувваҳои мусаллаҳ ва шахсонҳои алоҳида татбиқ карда шаванд. Муаллиф оид ба ҷавобгарии ҷиноии давлатҳо ҳафт моддаи алоҳида тартиб додааст, ки дар онҳо нуктаи назари ӯ дар бораи пайдоиш, шакл ва доираи ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Моддаи ҳафтум ба механизми бунёди татбиқи ҷавобгарӣ бахшида шудааст, ки он ба уҳдадорӣ ҳамаи давлатҳо оид ба иштирок дар мубориза бо ҷиноятҳои байналмилалӣ бо дархости СММ асос ёфтааст. Риоя накардани ин уҳдадорӣ худ ҳуқуқвайронкунӣ аст.

Ҳамчун яке аз эътирозҳо ба муқобили концепсияи ҷавобгарии ҷиноии давлатҳо тезисе оварда мешавад, ки агар он эътироф карда шавад, “тамоми бори гарони оқибатҳои ҳуқуқӣ на ба души гунаҳкорон, балки ба души тамоми аҳоли меафтад, барои амалҳои ҷиноятии намоёндогони давлат бояд мардум ҷавоб диҳад”.

Ба сифати далели зарурати ба тамоми халқ паҳн намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ он чиз баромад мекунад, ки халқ бояд содир кардани ҷиноятро пешгирӣ мекард. Чунин концепсия арзиши бештар маънавӣ дорад, на ҳуқуқӣ. Ҳадафи он маҳкум кардани рафтори

чиноятӣ аз чониби чомеаи чаҳонӣ мебошад. Халқ дар ҳақиқатат дар натиҷаи татбиқ намудани санксияҳо душвориҳои назаррасро аз сар мегузаронад, вале аз нуктаи назари ҳуқуқӣ уҳдадорӣ, ки аз ҷавобгарӣ бармеоянд, танҳо ба души давлат гузошта мешаванд [3, С. 85].

Ҳамаи гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, бояд қайд кард, ки идеяи ҷавобгарии чиноятӣ давлатҳо - бечазо намундани давлат ҳамчун субъекти асосии чиноятҳои байналмилалӣ мебошад. Ҳадафи асосии ин концепсия асоснокии низоми махсуси ҷавобгарии давлатҳо барои чиноятҳои байналмилалӣ, кӯшиши аз назарияи умумии ҷавобгарии давлатҳо барои кирдорҳои вайронкунандаи ҳуқуқи байналмилалӣ фарқ кардани он ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, унсурҳои гуногуни институти ҷавобгарӣ барои нишон додани ҷавобгарӣ махсусан барои чиноятҳо истифода мешаванд: хусусияти сирф иҷборӣ доштани чунин ҷавобгарӣ, ки имкони ризоияти давлати чиноятсодиркардаро ба татбиқи он истисно мекунад; бо тартиби судӣ қарор қабул намудан нисбати давлати ҳуқуқвайронкунанда.

Ҳамин тариқ, давлат метавонад дар ҳуқуқи байналмилалӣ чиноят содир кунад, аммо наметавонад тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ чиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашида шавад ва ҷавобгарии байналмилалиро ба дӯш гирад. Дар ин маврид мо бо ба ҳам мувофиқат накардани мафҳумҳои «субъекти чиноят» ва «субъекти ҷавобгарӣ» сару қор дорем.

Ю.В.Петровский ба чунин ҳолати хеле ғайриоддии ҳуқуқшиносӣ диққат дода, чунин менависад: «Яке аз хусусиятҳои аҷоибӣ ҷавобгарии ҳуқуқии байналмилалӣ барои чунин деликтҳо (яъне содир намудани чиноятҳо дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ) ин номувофиқ омадани субъектҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва субъектҳои ҷавобгарӣ мебошад».

Моддаи 5 лоиҳаи Кодекси чиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният бевосита онро ишора мекунад, ки давлатҳо танҳо дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷавобгаранд. Таъқиботи судии шахсони алоҳида барои чиноят ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият давлатро аз ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ барои амал ё беамалиаш озод намекунад. Ғайр аз ин, «ягон муқаррарот оид ба ҷавобгарии чиноятӣ инфиродӣ ба ҷавобгарии давлатҳо тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир намерасонад» (қисми 2 моддаи 25 Статути римии Суди байналмилалӣ чиноятӣ).

Ҳамин тариқ, концепсияи ҷавобгарии чиноятӣ давлатҳо танҳо дар қарорҳои доктриналӣ вучуд дорад. Бо ин сабабҳо дар айни замон татбиқи амалии ҷавобгарии чиноятӣ давлатҳо ғайриимкон аст.

Дар ҳақиқат ҷавобгарии сиёсии давлатҳо барои чиноятҳои байналмилалӣ ба амал бароварда мешавад. Худи пайдоиши ҷавобгарии сиёсӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ категорияи нави ҳуқуқвайронкунӣ – “чиноятҳои байналмилалӣ”-ро ба миён овард [5, С. 99].

Ин ҷавобгарӣ аз чаҳорҷӯбаи уҳдадорӣ анъанавии ҷуброни зарар берун баромада, чораҳои пешгирикунанда ва чазоро дар бар мегирад. Тадбирҳои номбаршуда хислати репрессивӣ дошта, аммо дар замони ҳозира чиноятӣ ба ҳисоб намераванд.

АДАБИЁТ

1. Кибальник А. Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы / Под науч. ред. докт. юрид. наук А. В. Наумова. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. — 252 с.
2. Кузнецова Н. Ф. Цели и механизмы реформы Уголовного кодекса // Государство и право. 1992. № 6.
3. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс, 1973. — 280 с.
4. Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения. М., 1991. — 213 с.
5. Малов В. А. Ответственность в международном праве. М., 1979.

6. Никифоров А.С. Современные тенденции развития уголовного законодательства и уголовно правовой теории // Государство и право. 1994. № 6.
7. Определение агрессии от 14 декабря 1974 года: Официальные документы ООН. Т. 1. Нью-Йорк, 1975.
8. Панов В.П. Международное уголовное право. М., 1997. – 320 с.
9. Рыбаков Ю.М. Вооруженная агрессия — тягчайшее международное преступление. М., 1980. – 345 с.
10. Сборник стандартов и норм ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия: Официальное издание. Нью-Йорк, 1992.
11. Тункин Г. И. Теория международного права. М., 1970. – 511 с.
12. Bassouni M. C/7. A Draft International Criminal Code and Draft Statute for an International Criminal Court. Dordrecht, 1987.

УДК: 130.2

Каримов Қ.О.

**ТАЪСИРИ АҚИДАҲОИ ИҚТИМОЙ-СИЁСИИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР
ТАШАККУЛИ АФКОРИ ИСЛОҲОТХОҲИИ ҲАМАСРОН
ВА МУТАФАККИРОНИ БАЪДӢ**

Ақидаҳои иқтимоӣ-сиёсии Аҳмади Дониш дар асарҳои пурарзиши ӯ «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития», «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», «Наводир-ул-вақоъ» ва ғайра дар шакли тавсияву пешниҳодҳо ба амирон ва амалдорони дарбор баён гардидаанд. Ақидаҳои пешқадам ва тавсияҳои созандаи Аҳмади Дониш чиҳати рушд ва тараккии аморати Бухоро аз ҷониби маъмурини идораи сиёсӣ пазирой наёфта бошанд ҳам, вале ақидаҳои ислоххоҳонаи ӯ аз ҷониби аҳли илму фарҳанг, рӯшанфикрони чомеа ҳам дар замони хуदाш ва ҳам дар давраҳои баъдӣ дастгирӣ пайдо карданд. Таъсири ақидаҳои мутафаккиро дар афкори Возех, А.Савдо, Ш.Шоҳин, Ҳайрат, С.А. Сиддиқӣ (Ачзӣ), Т.Асирӣ, С.Айнӣ, А.Мунзим ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст. Муаллиф дар ин мақола бо овардани мисолҳо ва муқоисаҳо аз осори Аҳмади Дониш ва мутафаккирони дар боло зикргардида таъсири ақидаҳои Аҳмади Донишро ба онҳо нишон додааст.

Калидвожаҳо: аморати Бухоро, ислоҳи барномаҳои таълимии мактабу мадрасаҳо, омӯзиши илмҳои замонавӣ, ҳирсу тамаъҷӯии руҳониёну амалдорони дарбор, низоми одилонаи идоракунии, баробарии иқтимоӣ, меҳнати самарабахш, кишоварзӣ, боғу тоқпарварӣ, усули обёрии замин, ислоҳоти иқтимоӣ-иқтисодӣ ва ғайра.

Каримов Қ.О.

**ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ АХМАДА ДОНИША НА
РАЗВИТИЕ РЕФОРМАТОРСКИХ ВЗГЛЯДОВ СОВРЕМЕННОКОВ
И ПОСЛЕДУЮЩИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ**

Социально-политические идеи Ахмада Дониша в виде рекомендаций эмирам и придворным приведены в его ценных произведениях «Трактат или краткая история правления династии мангитов», «Трактат о цивилизации», «Редкостные события» и др.

прогрессивные и созидательные идеи Ахмада Дониша для развития Бухарского эмирата, хотя не были приняты со стороны чиновников и политической элиты, но ее рекомендации были поддержаны со стороны представителей науки и культуры, просветителей и интеллигенции его времени и последующих периодов. Влияния идей мыслителя можно наблюдать в воззрениях Возеха, А.Савдо, Ш.Шохина, Хайрата, С.А. Сиддики (Аджзи), Т.Асири, С.Айни, А.Мунзима и др. В этой статье автор привел конкретные примеры и сравнения из произведений Ахмада Дониша и вышеупомянутых мыслителей, показывая влияние идей Ахмада Дониша на них.

Ключевые слова: Бухарский эмират, реформа учебных программ школ и медресе, обучение современных наук, жадность и коррумпированность духовенства и придворных, справедливая система управления, социальное равенство, плодотворный труд, сельское хозяйство, садоводство и виноградоводство, ирригационные методы, социально-экономические реформы.

Karimov K.

THE INFLUENCE OF SOCIAL AND POLITICAL IDEAS OF AHMAD DONISH ON THE DEVELOPMENT OF REFORMING VIEWS OF CONTEMPORARIES AND FOLLOWING THINKERS

The socio-political ideas of Ahmad Donish in the form of recommendations to the emirs and courtiers are given in his valuable works "A Treatise or a Brief History of the Reign of the Mangit Dynasty", "A Treatise on Civilization", "Rare Events" and other progressive and creative ideas of Ahmad Donish for the development of the Bukhara Emirate, although they were not accepted by officials and the political elite, but her recommendations were supported by representatives of science and culture, educators and intellectuals of his time and subsequent periods. The influence of the thinker's ideas can be observed in the views of Vozekh, A. Savdo, Sh. Shokhin, Khairat, S.A. Siddiqi (Ajzi), T. Asiri, S. Aini, A. Munzim and others. In this article, the author, giving specific examples and comparisons from the works of Ahmad Donish and the aforementioned thinkers, shows the influence of the ideas of Ahmad Donish on them.

Key words: Bukhara Emirate, reform of the curriculum of schools and madrassas, teaching modern sciences, greed and corruption of the clergy and courtiers, a fair system of government, social equality, fruitful labor, agriculture, horticulture and grape growing, irrigation methods, socio-economic reforms.

Аҳмади Дониш агар дар асари «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» вазъи идораи сиёсии аморати Бухоро ва усули идоракунии амирони манғитияро ошкоро ва рӯйирифт мавриди танқид қарор дода, ислоҳоти тамоми сохторҳои ҷомеа ро талаб карда бошад, дар рисолаи сиёсӣ, ё худ «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», фаслҳои алоҳидаи асари арзишманди «Наводир-ул-вақоъ» тавсияву пешниҳодҳои худро ба амирон ва амалдорони дарбор оид ба сифатҳои сарвари сиёсӣ, тарзи идораи қардани давлат, тартиби ҷо ба ҷо қардани амалдорони дарбор, таъсиси парлумон ва тавассути машварат ҳалли фасл қардани масъалаҳои марбут ба рушди ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии кишвар, масъалаҳои марбут ба рушди илму маориф, таъсиси артиш ҷиҳати ҳимояи қардани амнияти суботи ҷомеа ва ғайра ро пешниҳод мекунад. То дар заминаи онҳо амир ва амалдорони дарбор ҳангоми иҷрои вазифаҳои бауҳдадошта аз онҳо оқилона истифода бурда, аморати Бухоро ба як давлати пешрафта табдил диҳанд. Аммо идеяҳои оқилонаро созандаи ӯ аз тарафи амиру амалдорон мавриди истифода қарор нагирифтанд ва ҷомеаи амирӣ ба як кишвари ақибмонда ва дур аз тамаддуни башарӣ табдил ёфт. Дар ин маврид маорифпарвар дар анҷоми асари пунарзиши худ «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ҳулосаи худро ҷамъбаст намуда, қайд мекунад, ки «Дар оянда қасоне,

ки зиндаанд, хоҳанд дид, ки ҳар чи давлату моле дар ҳазонаи омира бад-ин гуна зулму заҷр чамъ гардидааст, тӯшаи куффору ғанимати фучҷор гардида, саркардагони охир сарҳои худро ба дор хоҳанд супорид ва амирону валоён ҳамчунон бенасиб ба хусрони абадӣ гирифтагори хоҳанд шуд...» [3, С.96].

Бавижа, аз амалӣ нагардидани тавсияву пешниҳодҳои худ аз ҷониби амирону амалдорони идораи давлатии аморати манғития изҳори норозигӣ карда, зикр мекунад, ки «Ҳайф, афсӯс, ки дар ин аср гӯши шунаванда ва дидаи нагиранда нест. Ҷуз ин ки ҳар чи маълуми хеш гардад, ба саҳифа нақш кардану худ хондан ва худ гиристан, дигар илоче надорад...» [3, С. 97].

Ҳарчанд ақидаҳои пешқадам ва тавсияҳои созандаи Аҳмади Дониш ҷиҳати рушд ва тараққи аморати Бухоро аз ҷониби маъмурини идораи сиёсӣ пазирида наёфтанд ва дар амалияи давлатдорӣ мавриди татбиқ қарор нагирифтанд, вале тавсияҳои ӯ аз ҷониби аҳли илму фарҳанг, афроди рӯшанфикри ҷомеа дастгирӣ пайдо карданд ва дар натиҷа мактаби фикрии маорифпарварӣ дар Осиеи Миёна доманаи худро васеъ карда, аҳли рӯшанбинии кишварро сарчамъ гардонид. Бахусус, андешаҳои маорифпарваронаи ӯ аз тарафи ҳамасрон ва ҳамназарони маорифпарвар Возех, А.Савдо, Ш.Шоҳин, Ҳайрат, С.А. Сиддиқӣ (Аҷзӣ), Т.Асирӣ, С.Айнӣ, А.Мунзим ва ғайра дастгирии ҳамҷониба пайдо карданд.

Возех ҳамасри Аҳмади Дониш буда, дониши ибтидоиро аз мадраса гирифтааст. Аммо берун аз барномаи таълимии мадраса мустақилона ба омӯзиши илмҳои замонавӣ: тибб, нучум, ҳандаса ва таърих машғул шуда, инчунин таъби фитрии шоирӣ дошт. Яъне ба фарқ аз Аҳмади Дониш вазъи ногувори зиндагӣ, муносибати дурушту дағалонаи амалдоронро нисбат ба раият, тарзи ноодилона ҷо ба ҷо гузоштани маъмурино бар маснадҳои давлатӣ, тавсияву пешниҳодҳои худро оид ба баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ ва тараққи кишвар тавассути шеър баён мекард. Аз ин рӯ, дар байни аҳли рӯшанфикри Бухорои амирӣ ҳамчун шоири соҳибсалиқа шуҳрат ёфта, овозааш то ба амир Музаффар мерасад. Амир ӯро ба дарбор кашида, ба хидмати худ мегузорад. Вале низомии идоракунӣ, хирсу тамаъҷӯии руҳониёну амалдорони дарбор ба ӯ имконият наметод, ки ӯ чун Аҳмади Дониш ақидаҳои худро оид ба бехтар кардани усули идоракунӣ ва рушду нумӯи кишвар ба амир пешниҳод кунад. Аз ин вазъи ногувор изҳори нигаронӣ карда, муҳити дарборро ба зиндон шабоҳат дода, сабаби ба хидмати дарбор афтоданаширо дар истеъдоди фитрии шоирӣ ва фазлу камоли худ медонад.

Масалан:

Чу Юсуф ба зиндонам аз бегуноҳӣ,

Гуноҳам ҳамин, ҳусни афзол дорам [5, С.10].

Тартибу низом ва муносибатҳои мавҷуда ӯро маҷбур месозанд, ки тарки дарбор кунад ва берун аз он ҳаёти осудаҳолона гузаронад, вале мудом мавриди шиканҷаву азияти амалдорон қарор мегирад. Танҳо баъди фавти амир Музаффар бо дастгирии дӯстон барояш имкон даст медиҳад, ки Бухороро низ тарк карда, ба кишвари Ҳичоз равад. Таи сафар аз шаҳрҳои Марв, Боку, Тифлис, Батумӣ, Истамбул, Куфа, Бағдод ва ғайра дидан карда, аз наздик ба ҳунари шаҳрсозӣ, пешравӣҳои илмиву техникӣ, дастовардҳои фарҳангӣ шинос мешавад. Дар натиҷа ӯ чун Аҳмади Дониш баъди бозгашт ба Ватан ворид кардани ислоҳоти ҷиддиро дар сохтори сиёсии аморат талаб карда, асари «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик» ва ё «Ғариб-ул-хабар фи-аҷоиб-ис-сафар»-и худро таълиф мекунад. Дар асари мазкур ба мисли «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш муаллиф таассуроти худро оид ба бозёфтҳои моддию маънавии шаҳрҳои сафаркарда тасвир намуда, сабаби расидан ба муваффақиятро дар низомии одилонаи идоракунӣ, дуруст ҷобаҷогузори мутахассисон ба соҳаҳои фаъолият, риояи баробарии иҷтимоӣ ва ба меҳнати самарабахш сафарбар кардани раият мебинад. Дар муқоиса бо ин кишварҳо қайд мекунад, ки дар Бухоро низ обу замин ва боигариҳои табиӣ зиёд фаровонанд. Оқилона истифода бурдан ва коркард намудани онҳо боиси тараққи кишвар ва бехтар намудани сатҳи некуаҳволии мардум мегардад. Мутаасифона, самарабахш истифода набурдани неруи зеҳнӣ Бухороро ба кишвари дур аз

тамаддун ва ақибмонда табдил додааст.

Возеҳ дар тӯли сафарҳои худ ба соҳаи кишоварзӣ, боғу тоқпарварӣ ва усули обёрии замин, ки аз масъалаҳои барномаи ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодии Аҳмади Дониш буданд, бештар тавачҷуҳ зоҳир менамояд. Дар ин маврид менависад, ки дар кишваре, ки обҳои чорӣ, чашмаҳо фаровонанд шаҳрҳо обод ва раият осудаҳолона зиндагӣ доранд. Зироату меваҳо низ фаровон, мардум бо ҳама намуди эҳтиёҷоти ниёзи аввалия таъминанд. Масалан, оид ба шаҳри Тифлис чунин маълумот манзур меорад: Тифлис чашмаву оби фаровон дорад. Бинобар ин, ба як шаҳри бисёр ҳам зебо ва пур аз дарахту боғот табдилёфта буд. Фараҳбахш ва ҳавояш тоза. Яъне «... шаҳри Тифлис... дар хубии мазорей ва боғот ... мустағнӣ аз таъриф ва мавқуф ба дидан аст» [5, С. 19].

Ё худ санъати истифодабарии об ва усулҳои обёрикунӣ шаҳри Истамбул барои Возеҳ ҷаҳони навро боз мекунад. Дар ин маврид маорифпарвар менависад: «...Истамбул шаҳрест азим ва васеъ... ва денгизи мазкур ба васоити он мегузарад ва оби он шӯр аст, ки ҳаргиз имкони хӯрдан надорад, аммо оби нӯшокии эшон дар даҳ фарсахи шаҳр оварда, аз зери замин ҷӯйҳо канда, обро дар онҳо чорӣ намудаанд ва аз он ҷӯйҳо дар кӯча ва бозорҳо милҳо ва даҳанаи шерҳо вазъ кардаанд, ки мардум аз онҳо об гирифта, дар вачҳи маишати худ сарф менамоянд ва аз оби борон ҳам ҳавзанборҳо муруттаб сохтаанд, ки дар вақти ҳоҷат аз онҳо истифода мекунанд» [5, С. 21].

Пештар аз Возеҳ Аҳмади Дониш баррасии ин масъаларо дар низоми шаҳрсозӣ, таъмини мардум бо оби нӯшокӣ ва рушди кишоварзӣ боғу тоқпарварӣ дар аморати Бухоро муҳим шуморида, барои намуна як мусоҳибаи расули Ҳиндро мисол оварда, зикр дошта буд, ки «Бухоро фи нафсиҳӣ баҳру чашма дорад? - Гуфтанд: «На». - Гуфт: «Пас оби он аз кучост?». - Гуфтанд: «Аз Самарқанд». - Гуфт: «Самарқанд аз кист?». - Гуфтанд: «Аз мо». - Гуфт: «Фаразан, Самарқанд аз шумо набошад». - Гуфтанд: «Ин маънӣ мутасаввир нест, ки Самарқанду Бухоро гӯи як шаҳранд. Хучифато маъан ва ҳукирато маъан. Ва ин ду шаҳр аз ҳамдигар мунфақ нестанд». - Гуфт: «Агар ин чунин аст, дуруст аст. Ва илло ин шаҳр дар канори Омуя боист ё аз Омуя об бояд кашид то ки иморату зироатро эътимоде бошад» [2, С. 132].

Бо овардани ин мисол Аҳмади Дониш натавон ба Бухоро тавассути кандани канал аз рӯдхонаи Омуя овардани обро муҳим мешуморад, балки назди амиру амалдорони дарбор зиракӣ, доной ва хушёрӣ як расули Ҳиндро нишон медиҳад, ки барои бунёди шаҳр ва ободии он сарчашмаи асосӣ обро меҳисобад. Возеҳ низ пешниҳоди Аҳмади Донишро оид ба кандани канал ва ба Бухоро овардани оби чорӣ саривақтӣ шуморида, татбиқи онро бори дигар назди амирон мегузорад, аммо он суде ба бор наовард.

Ғайр аз ҳалли масъалаи об коркард ва самаранок истифода бурдани боигарӣҳои табиӣ ва захираҳои зеризаминӣ дар таълимоти Аҳмади Дониш аз масъалаҳои муҳими рушди ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб мерафтанд. Возеҳ низ ба ин масъала тавачҷуҳ дода, коркард ва истифодаи боигарӣҳои табиӣ ва захираҳои зеризаминиро дар Аморати Бухоро омили муҳими тараққи кишвар ва рушди устувори ҳаёти иқтисодӣ мешуморад.

Масъалаи дигаре, ки Возеҳ таҳти таъсири Аҳмади Дониш амалишавии онро дар низоми идоракунии аморати Бухоро мавриди ташвиқ қарор дод ин ворид кардани тағйирот дар низоми таълиму тарбия ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, вобаста ба пешрафти тамаддуни башарӣ пешниҳод мекунад, ки дар мактабу мадрасаҳои Бухоро баробари илмҳои динӣ омӯзиши фанҳои хусусияти дунявидошта: нучум, физика, ҷуғрофия, математика ва ғайра таълим дода шаванд.

Савдо ва Шоҳин низ ҳаммаслакони Аҳмади Дониш ба ҳисоб мерафтанд. Дар ташаққули ҷаҳонбинии онҳо низ ақидаҳои Аҳмади Дониш ва асарҳои арзишманди таълифкардаш таъсири амиқ расониданд. Чунки онҳо низ муборизони роҳи ҳақиқат, таъмини адолат ва баробари иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, бо фарҳанги башарӣ ҳамқадам шудани Бухорои амириро ташвиқ мекарданд. Зеро ба андешаи онҳо Бухоро ҳамон вақт ба кишвари тараққикарда мубаддал мегардад, ки агар мардум тасаввурот дар бораи фарҳанги

башарӣ пайдо карда, донишҳои замонавиро аз бар намоянд.

Масалан, Шамсиддин Шоҳин агар дар асари «Лайлӣ ва Мачнун»-и худ ҳукуку озодии занро дар муҳити чомеаи феодалии аморати Бухоро ҳимоя карда бошад, дар асари дигари худ «Бадоеъ-ус-саноеъ» оид ба назму тартиби идораи сиёсии аморати Бухоро маълумот дода, камбудии ҷойдоштаро нисбат ба тарзи ҷо ба ҷо гузорию кадрҳо, низоми таълиму тарбия, муносибати амалдорон ва маъмурию воҳидҳои сохторию гуногунро дар шахру минтақаҳо мавриди интиқод қарор дода, тавсияву пешниҳодҳои худро ҷиҳати рушди кишвар ироа мебарад [6, С. 41-68].

Мирзо Сирочи Ҳаким ва Ҳайрат низ аз намояндагони насли якуми маорифпарварӣ, ҳамназарони Аҳмади Дониш ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо низ чун Аҳмади Дониш сабаби ақибмонии кишварро дар тартибу низоми идораи давлатии амирӣ, камсаводӣ, бетачрибагӣ ва нафъпарастии амалдорон медиданд. Аз ҷумла Мирзо Сирочи Ҳаким дар асари арзишманди худ «Тухафи аҳли Бухоро» [4, 384с.], ки дар заминаи таассуроти бардоштааш аз сафарҳои тӯлонӣ иншо кардааст истибод, зулми амалдорони идораи давлатиро иллати асосии дур аз тамаддуни башарӣ мондани Аморати Бухоро меҳисобад. Барномаи иҷтимоии Ҳайратро интиқоди руҳонӣ ҷоҳпараст ташкил дода, барои ба кишвари пешрафта табдил додани аморати Бухоро таълими арзишҳои фарҳангии башарӣ ва шиносии мардумро бо фарҳанги пешрафтаи рус ташвиқ мекунад, ки аз ҷиҳати ғоявӣ ба андешаҳои Аҳмади Дониш шабоҳат доранд.

Тошхӯча Асирӣ ҳарчанд худро шогирди Аҳмади Дониш намеҳисобад, аммо масъалаҳои, ки дар барномаи иҷтимоӣ-сиёсии ӯ марбут ба танқиди назму тартиби идораи сиёсии аморати Бухоро, ташвиқи омӯзиши илмҳои замонавӣ, аз ҷумла забони русӣ, наздик шудан ба фарҳанги пешрафтаи рус, нишон додани роҳи усулҳои рушди кишвар, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум, тавассути технологияи нав ба роҳ мондани коркарди замин ва кишти анвоҳои тухмӣ, ҷорӣ кардани системаи нави обёрии мазорё, коркарди боигарии табиӣ ва ғайра мебошанд, бо тавсияҳои Аҳмади Дониш пурра айният доранд.

Саид Аҳмад Сиддиқӣ, маъруф бо номи Аҷзӣ аз зумраи он рӯшанфикроне буд, ки ақидаҳои Аҳмади Дониш дар ташаккули афкори ислохотталабии ӯ нақши бориз гузоштаанд. Андешаҳои Аҷзӣ дар бораи ворид кардани ислохот дар сохтори сиёсии аморати Бухоро, тағйир додани муносибати байни амалдорон ва раият, ба кишвари рушдёфта табдил додани аморати Бухоро, ислоҳи барномаҳои таълимии мактабу мадрасаҳо ва ворид кардани омӯзиши илмҳои табиӣ-риёзӣ ва дақиқ дар барномаҳои таълимии муассисаҳо, ба роҳ мондани технологияи муосир дар раванди коркарди боигарии табиӣ ва системаи таъмини об ва ғайра дар асарҳои арзишманди ӯ «Анҷумани арвоҳ», «Мирёти ибрат», «Ганҷинаи ҳикмат», «Нури маърифат» ва «Сухбати фоҷиавор» инъикос доштааст, ки наздикии ғоявӣ бо ақидаҳои маорифпарварона ва ислохотхӯнаи Аҳмади Дониш доранд.

Дар қатори ҳамасрон, шогирдон, инчунин идеяҳои руҳияи пешрафта ва инқилобидоштаи Аҳмади Дониш дар ташаккули ҷаҳонбинии маорифпарварони насли дуюми тоҷик, аз ҷумла Садриддин Айнӣ ва Абдулқодирхоҷа Мунзим муассир мебошанд. Зеро, тавре Садриддин Айнӣ ишора мекунад, баъд аз мутолиаи чандинқаратаи асари «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш бароям ошкор гардид, ки ҷаро муллоҳо Аҳмади Донишро кофир мехонданд [1, С.22].

Аз рӯи маълумоти Садриддин Айнӣ дар ин китоб Аҳмади Дониш рӯируст ва ошкоро руҳонӣ мутаасиб, чеҳраҳои манфури амалдорони давлатӣ, барномаҳои таълимии мактабу мадрасаҳо, усули таълим ва ғайраро мавриди танқид қарор додадааст. Бинобар ин, руҳонӣ тавсияҳои қабул надошта, ӯро бедин меҳисобанд. Умуман, баъди мутолиаи ин асар назари Садриддин Айнӣ ба кулӣ нисбати Аҳмади Дониш дигар мешавад ва таҳаввулотӣ ҷиддӣ дар муҳокимарониҳои ӯ ба вуқӯ меояд. Аз ин рӯ, дар заминаи андешаҳои устои худ нисбати таассубу хурофоти руҳонӣ, зимони давлатдорӣ амирони

манғития нафрат пайдо карда, худро ҳамчун муборизи роҳи ҳақиқат, ҳимоягари мардум ва начотбахши мардуми тоҷик муаррифӣ мекунад.

Нуктаҳои, ки дар боло оварда шуданд баёнгари таъсири бевоситаи назару ақидаҳои Аҳмади Дониш, ки характери созанда, пешрафта ва руҳияи инқилобӣ доштанд ба афкори ислохотхоҳӣ ва мутафаккирони баъдиаш мебошанд. Аз ин рӯ, аз як тараф, онҳо барои насли баъдинаи ислохотхоҳон ҳамчун манбаи ташаккули афкор хизмат намуданд. Аз тарафи дигар, насли баъдӣ зимни таҳқиқ ва ташвиқи идеяҳои созандаи Аҳмади Дониш сахми худро дар муаррифии осрои арзишманди ин нобиға гузоштанд ва номашон асрҳо зинда боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. - Душанбе, 1987. С. 22.
2. Аҳмади Дониш. «Наводир-ул-вақоъ». – Душанбе, 1989. Кит.2. С. 132.
3. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салатанати хонадони манғития. - Душанбе, 1992. – 98с.
4. Мирзо Сирочи Ҳаким. Тухафи аҳли Бухоро. - Техрон. - 384с.
5. Неъматзода Н. Дар бораи Возеҳ ва асари ӯ «Савонех-ул-масолик ва фаросих-ул-мамолик». – Сталинобод, 1957. - 50с.
6. Шамсиддин Шоҳин. Бадоеъ-ус-саноеъ//Садои шарқ. – 1998, №7. С.41-68.

УДК 378.1

Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Хусайни Абдукарим

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Инновационные методы обучения - это методы обучения, предполагающие новые способы взаимодействия «преподаватель - студент», определенное новшество в практической деятельности в процессе усвоения учебного материала. Основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должны составлять профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей обучающихся. Поэтому при подготовке специалистов применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров. Использование преподавателями инновационных методов в процессе обучения способствует выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих, креативных способностей обучающихся. Данная статья посвящается в обзоре основных программных симуляторов и эмуляторов сетевых оборудований в обучающем процессе, учитывая преимущества и недостатки конкретного программного обеспечения.

Ключевые слова: информационные технологии, инновационные методы, сетевые технологии, симулятор, эмулятор, практика, имитация, эффективность образовательного процесса.

Кимсанов У.О., Давлятова М.М., Хусайни Абдукарим

ТАТБИҚИ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОН ДАР СОҲАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ШАБАКАВӢ

Усулҳои инноватсионии таълим усули нави ҳамкориҳои «муаллим - донишҷӯ» мебошад ва як навоариҳои муайяни фаъолияти амалиро дар раванди омӯзиши маводи таълимӣ дар бар мегиранд. Асоси технологияҳои инноватсионии таълимӣ, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, бояд манфиатҳои касбии мутахассисони оянда бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ, шахсии донишҷӯён бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми тайёр кардани мутахассисон бояд истифодаи шакли усулҳои инноватсиониро бо дарки ҳадаф ва вазифаҳои таълиму тарбия пайвастан лозим аст. Истифодаи усулҳои инноватсионии омӯзгорон дар раванди таълим ба ташаккули муносибатҳои нав ба ҳолатҳои касбӣ, ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, эҷодии хонандагон мусоидат мекунад. Ин мақола ба баррасии симуляторҳои асосии нармафзор ва эмуляторҳои таҷҳизоти шабакавӣ дар раванди таълим бо назардошти афзалиятҳо ва нуқсонҳои нармафзори мушаххас бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ, усулҳои инноватсионӣ, технологияҳои шабакавӣ, симулятор, эмулятор, амалия, тақлид, самаранокии раванди таълим.

Kimsanov U.O., Davlyatova M.M., Husaini Abdugarim

APPLICATION OF INNOVATIVE TRAINING METHODS IN THE PROCESS OF TRAINING SPECIALISTS IN THE FIELD OF NETWORK TECHNOLOGIES

Innovative teaching methods are teaching methods that involve new ways of interaction "teacher - student", a certain innovation in practical activities in the process of learning educational material. The basis of innovative educational technologies used in the educational process should be the professional interests of future specialists, taking into account the individual, personal characteristics of students. Therefore, when training specialists, the use of innovative forms and methods must be combined with an understanding of the goals and objectives of education and training. The use of innovative methods by teachers in the learning process contributes to the development of new approaches to professional situations, the development of creative abilities of students. This article is devoted to the review of the main software simulators and emulators of network equipment in the learning process, taking into account the advantages and disadvantages of specific software.

Key words: information technology, innovative methods, network technologies, simulator, emulator, practice, imitation, effectiveness of the educational process.

Как известно, в условиях перехода в кредитную систему обучения в высших учебных заведениях, для эффективного освоения и восприятия учебного материала широко применяются современные методы лабораторных и практических работ, сформулировав при этом повышении роли самостоятельной работы студента и выполнении практических заданий, а также пробуждающий у студентов интерес для решения теоретических задач.

Рынок в сфере информационных технологий требует у студентов и специалистов практических навыков, т.е. необходима практика. Конечно, реальное оборудование имеет явные преимущества для получения навыков на практике, но оно требует больших расходов и затрат.

Последнее связано с тем, что все это способствует реализации технологии виртуализации для интенсивного обучения и изучения дисциплин в области сетевых технологий в Технологическом университете Таджикистана, где в настоящее время

используются лабораторный практикум для работы студентами и магистрантами с применением прикладных программ Cisco Packet Tracer и GNS3.

Главной целью этой инициативы, в первую очередь, является подготовка студентов - специалистов в соответствии с требованиями рынка. Также, на мой взгляд, обучение должно проводиться на базе высшего учебного заведения, где студенты могут получить квалификацию, соответствующую высоким международным стандартам [2].

Более широкого применения и решения получил программный пакет Cisco Packet Tracer, позволяющий имитировать лабораторную работу, применяя при этом различные сетевые устройства, например, второго (коммутаторов) и третьего уровня (маршрутизаторов) модели OSI, не являющимися реальными и не передающий сетевой трафик.

Cisco Packet Tracer - программный интерактивный симулятор, дающий возможность ощущать настройки локальной или глобальной сети через графического и командного интерфейса, достигающий до сотен узлов, один из главных преимуществ, которого является минимальные требования к ресурсам, работающий на любом компьютере. Также является инструментом, имитирующий сетевые топологии, как на уровне доступа, так и на уровне распределения.

В качестве примера на рисунках 1-6 приводятся выполнения лабораторной работы, где для ее выполнения используются оборудования из списка сетевых оборудований.

- компьютер (см. на рис. 1)
- коммутатор (см. на рис. 2)
- сервер (см. на рис. 3)

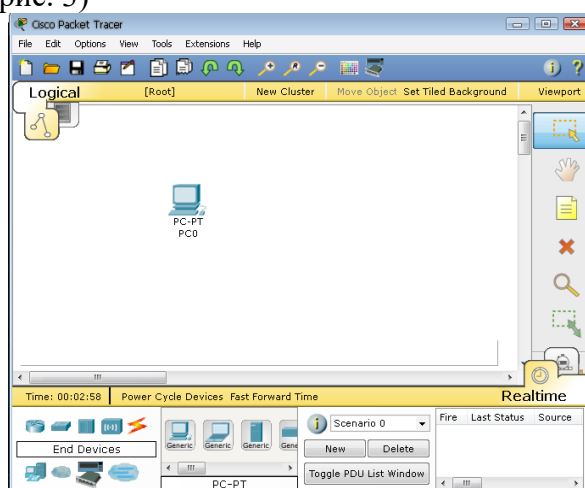

Рис.1. Добавление компьютера

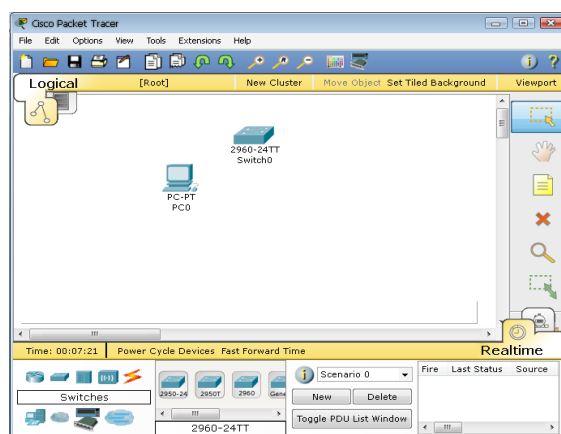

Рис.2. Выбор коммутатора (Switch)

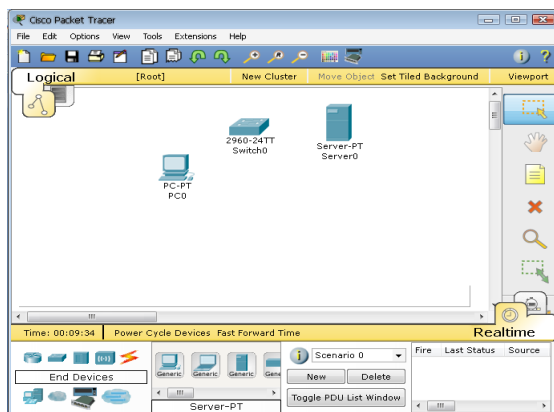

Рис.3. Выбор Сервера

Соединение сервера к коммутатору. Для соединения Сервера к коммутатору выбирается прямой кабель, потому что в данной работе имеются требования настройки локальной сети (см. на рис. 4.)

Вид топологии (созданный сеть) (рис.4.)

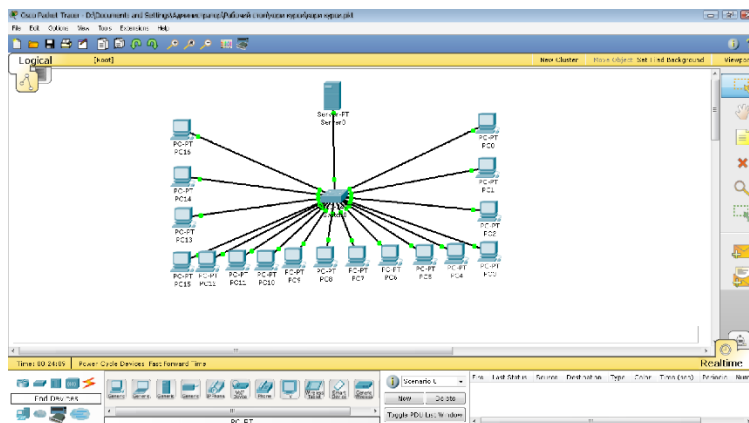

Рис.4. Итоговый результат сети

Проверка соединений (рис.5 и рис.6)

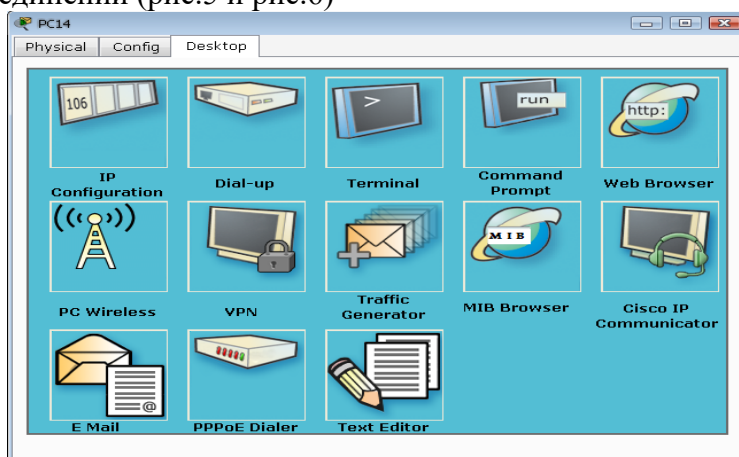

Рис. 5. Рабочий стол (desktop)

```

Command Prompt
Packet Tracer PC Command Line 1.0
PC>ping 192.168.0.98

Pinging 192.168.0.98 with 32 bytes of data:

Reply from 192.168.0.98: bytes=32 time=109ms TTL=128
Reply from 192.168.0.98: bytes=32 time=47ms TTL=128
Reply from 192.168.0.98: bytes=32 time=35ms TTL=128
Reply from 192.168.0.98: bytes=32 time=31ms TTL=128

Ping statistics for 192.168.0.98:
    Packets: Sent = 4, Received = 4, Lost = 0 (0% loss),
    Approximate round trip times in milli-seconds:
        Minimum = 31ms, Maximum = 109ms, Average = 55ms

PC>
    
```

Рис.6. Результат запроса

Первоначально этот программный симулятор был предназначен как учебное пособие для сетевой академии Cisco, но последнее время начал широко применяться для обучения в учебных заведениях (ВУЗах и школах).

Другой популярный продукт GNS3 (графический сетевой симулятор) – программный интерактивный эмулятор, соединяющий реальные и виртуальные сетевые устройства вместе, созданная на основе Python.

GNS3 по сравнению с симулятором Cisco Packet Tracer имеет современный набор функций, который поддерживает сетевые устройства различных поставщиков, виртуализирующий реальные сетевые устройства, применяя при этом внутри оригинальное программное обеспечение, имитировав все локальные ресурсы компьютера (процессор, память и т.д.),

Для эмуляции сетевых оборудований различных поставщиков необходимо создать или иметь программные образы, совместимые с GNS3. Другими словами, например, эмулятор создает реальный маршрутизатор, а симулятор имитирует систему ее интерфейса [1].

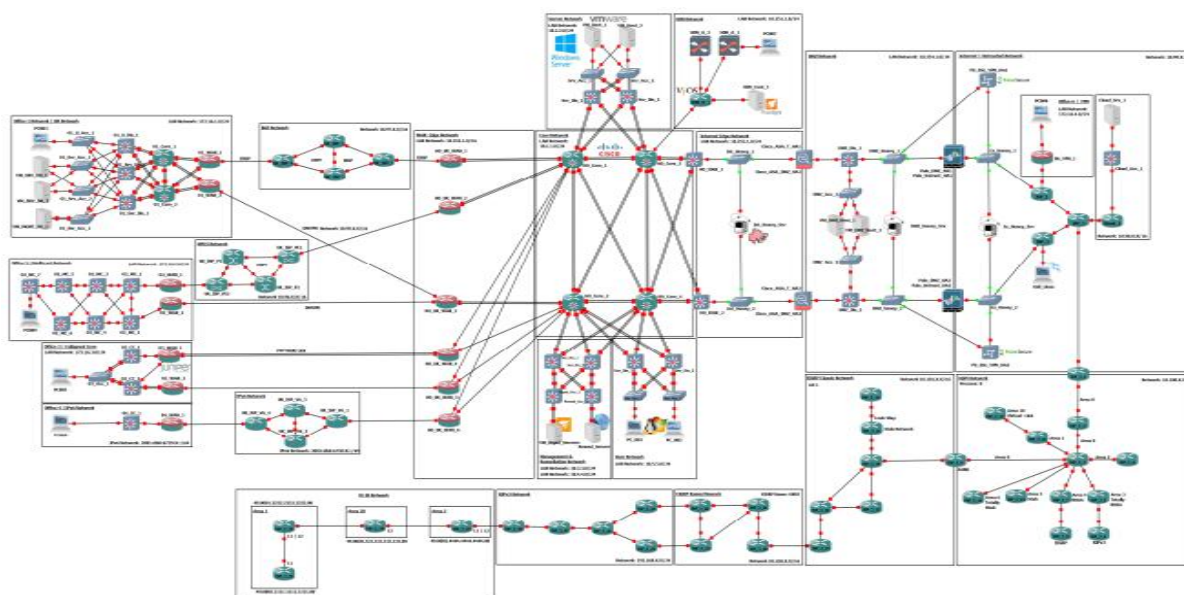

Рис.7. Интерфейс GNS3 – лабораторная работа

Любые программные продукты, имеющие преимущества, также не исключены от недостатков. В таблице приведены основные недостатки вышеназванных продуктов.

Анализ таблицы 1 показывает, что несмотря на недостатки, Packet Tracer остается широко применяемым программным продуктом – симулятором, так как не требует высоких требований к локальным и системным ресурсам, также имеет удобный интерфейс (графический и командный) для применения и проведения лабораторных и практических занятий.

Таблица 1.

Недостатки симулятора Cisco Packet Tracer и эмулятора GNS3

№	Cisco Packet Tracer – симулятор	GNS3 - эмулятор
1.	Не полная эмуляция IOS	Отсутствие возможности эмулировать коммутаторы
2.	Практически всё, что выходит за рамки CCNA, на нем собрать не получится	Высокие требования к системным ресурсам
3.	могут проявляться разнообразные глюки, которые лечатся только перезапуском программы	могут проявляться разнообразные глюки, которые лечатся только перезапуском программы

Обобщая вышеизложенное, важно отметить, что учебные программы и программные продукты академии CISCO предназначена для повышения квалификации преподавателей и студентов за счет новых возможностей обучения и трудоустройства [4]. Стремясь к достижению этой цели, преподаватели соответствующих кафедр Технологического университета Таджикистана не только преподают традиционные дисциплины, но и включают в учебные планы развитие таких навыков, как умение разрешать проблемы, участвовать в совместной работе и использовать возможность Интернет технологий для достижения успеха [3].

Таким образом, применение инновационных методов в учебном процессе, внедрение вышеназванных программных продуктов, предоставляет студентам комплексную среду обучения, преподавателям эффективность освоения учебного материала, позволяющий получать навыки использования современных интернет технологий, одновременно предоставляя при этом навыки в области проектирования, построения и своевременное обслуживание сети, а также обеспечивая преподавателей и студентов для подготовки к получению сертификатов международного образца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Золотухин М.С., Симонова Е.С. Сетевые симуляторы и эмуляторы оборудования Cisco // Современные наукоемкие технологии. – 2020. – № 7. – С. 57-61.
2. Кимсанов У.О. Интерактивный и инновационный подход подготовки специалистов в области информационных технологий (на примере академии CISCO Технологического университета Таджикистана) / Материалы 4-й международной научно-практической конференции, 1-2 ноября 2013 года, Технологический университет Таджикистана. – Душанбе, 2013, стр.158-160.
3. Кимсанов У.О. Современные методы подготовки специалистов в области информационных технологий (на примере академии CISCO Технологического университета Таджикистана) / Материалы научно-практической конференции, 29 марта 2014 года, Институт предпринимательства и сервиса «Проблемы внедрения информационных технологий в экономику». – Душанбе, 2014, стр.56-58.

4. Назаров Р.С., Кимсанов У.О., Эвазов Х.А., Мулодждонов Б.А. Внедрение образовательных программ сетевой академии CISCO в системе высшего профессионального образования для подготовки специалистов новой формации свете инновационного развития ИКТ / Материалы республиканской научно-практической конференции «Инновационные технологии, глобализация и диалог цивилизаций». – Душанбе, 2011.

УДК 371.333:801.8-057.87(575.3)

Холов М.Р.

НАҚШИ ИСТИФОДАИ ТИҚ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБӢ – ЛИНГВИСТИИ ДОНИШҚӮӢН ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Дар мақолаи мазкур истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ки бешубҳа ба афзоиши ҳавасмандии таълимгирандагон ба омӯзиши забони англисӣ ва ташаккули қобилиятҳои инфиродӣ, эҷодӣ ва маърифатӣ мусоидат мекунад, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Маҳз технологияҳои иттилоотӣ метавонанд раванди таълимро барои донишқӯ мустақиман муассир гардонанд, ки дар он ӯ имконоти эҷодии худро пурра ошкор намояд, қобилияти таҳқиқотӣ, тахайюл, эҷодкорӣ, фаъолият ва мустақилияти худро нишон диҳад. Мусаллам аст, ки дар ояндаи наздик омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотию коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф натиҷаҳои сатҳи баландатринро ба бор меорад.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, забони хориҷӣ, афзалият, таълим, мултимедия, забони англисӣ, системаи маориф.

Холов М.Р.

РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается использование информационно-коммуникационных технологий, которые несомненно повышают интерес учащихся к изучению английского языка и развитию индивидуальных, творческих и познавательных способностей. Именно информационные технологии могут напрямую повлиять на процесс обучения студента, в котором он полностью раскрывает свой творческий потенциал, демонстрирует свои исследовательские способности, воображение, творческие способности, активность и независимость. Очевидно, что в ближайшем будущем изучение иностранных языков с внедрением новых информационных и коммуникационных технологий в сфере образования принесет наивысший уровень результатов.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, иностранный язык, приоритет, образование, мультимедиа, английский язык, система образования.

Kholov M.R.

THE ROLE OF THE USE OF ICT IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL AND LINGUISTIC COMPETENCES OF STUDENTS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

This article discusses the use of information and communication technologies, which undoubtedly increase the interest of students in learning English and the development of individual, creative and cognitive abilities. It is information technology that can directly affect the student's learning process, in which he fully reveals his creative potential, demonstrates his research abilities, imagination, creativity, activity and independence. It is obvious that in the near future, the study of foreign languages with the introduction of new information and communication technologies in education will bring the highest level of results.

Keywords: information and communication technologies, foreign language, priority, education, multimedia, English, education system.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ дар раванди таълим яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои такмил ва рушди раванди таълим, ғанӣ гардонидани манбаи воситаҳо ва усулҳои методӣ мебошад, ки ба мо барои ҷалби бештари донишҷӯён ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва ҷолибу хотирмон гузаштани дарсҳо шароити мусоидро фароҳам меоранд.

Дар илми муосир равишҳои гуногун дар таърифи истилоҳи "Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ" мавҷуданд. Тибқи таърифи пешниҳоднамудаи олими рус Л.М. Лузина, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) маҷмӯи воситаҳо ва усулҳои тағйир додани маълумотҳои иттилоотӣ чиҳати ба даст овардани иттилооти дорои сифати нав мебошанд [8].

Дар манбаҳои муосир бошад, технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ доираи васеи технологияҳои рақамиро, ки барои сохтан, интиқол ва паҳн кардани иттилоот ба монанди таҷҳизоти компютерӣ, телефон, алоқаи мобилӣ, почтаи электронӣ, технологияҳои мобилӣ ва моҳвораӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, алоқа, барномаҳои мултимедиявӣ ва ғайраҳо хизмат мерасонанд, фаҳмида мешавад [10].

Олимон чунин мешуморанд, ки ҳама гуна усули таълим тавассути ворид кардани технологияи иттилоотӣ ба он осонтар ва назаррас мегардад. Аммо агар дар раванди таълими дарси информатика воситаҳои ТИК ҳамчун объекти омӯзиш ва воситаи таълим амал кунанд, пас дар раванди таълими забонҳои хориҷӣ онҳо танҳо воситаи таълим мебошанд.

Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ воситаҳо ва дастгоҳҳои кӯмакрасон ва техникӣ мебошанд, ки дар заминаи технологияи компютерӣ амал намуда, воситаҳо ва системаҳои муосири паҳши иттилоот, мубодилаи иттилоот, амалиёт барои ҷамъоварӣ, истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард, интиқоли иттилоот ва қобилияти дастрасӣ ба захираҳои иттилоотии шабакаҳои компютери дохилӣ ва ҷаҳониро доранд [9, с. 173 -176].

Воситаҳои аз ҳама бештар истифодашавандаи ТИК дар раванди таълим иборатанд аз:

- китобҳои дарсӣ ва дастурҳои электронӣ бо истифода аз компютер ва проектор тариқи мултимедиявӣ намоиш додешаванда;
- энциклопедияҳои электронӣ, маълумотномаҳо ва луғатҳои электронӣ;
- тестҳо ва барномаҳои санҷиши ба тариқи худкор амалкунанда;
- захираҳои таълимии интернетӣ ва маводҳои ғайбӣ;
- DVD, CD ва флешкарта бо нигоҳдории расмҳо, тасвирҳо ва презентатсияҳои таълимӣ;
- Таҷҳизотҳои намоишдиҳӣ ва шунавоии видеоӣ ва аудиоӣ;

- корҳои илмӣ, мақолаҳо, рефератҳо ва лоиҳаҳои илмиву техникӣ.

Воситаҳои ТИК ба мо имкон медиҳад, ки имкониятҳои истифодаи технологияҳои иттилоотиро дар фаъолияти таълимӣ баррасӣ намоем. Аз он ҷумла ТИК ба мо барои ҷустуҷӯи адабиёт ва маводҳои лозима дар шабакаҳои интернетӣ бо истифодаи браузерҳо ва системаҳои гуногуни ҷустуҷӯӣ кумак мерасонад. Ҳамчунин дар дарсҳои забони англисӣ барои ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён имкониятҳои мусоид фароҳам меоранд. Онҳо метавонанд технологияҳои компютериро ҳам барои омӯзиши баъзе мавзӯҳо ва ҳам барои худидоракунии дониши бадастомада истифода баранд. Гузашта аз ин, компютер пуртаъсиртарин муаллим аст, ки қодир аст ҳар гуна вазифаҳоро то ҳадди зарурӣ такрор кунад, ҷавоби дурустро ба даст орад ва дар ниҳоят, малакаи амалишавандаро тариқи автоматӣ иҷро кунад.

Бо усулҳои анъанавии гузаронидани дарс муаллим ҳамчун интиқолдиҳандаи асосии иттилоот барои донишҷӯён баромад мекунад ва ӯ аз донишҷӯ мутамарказгардонии диққат, тамаркуз, шиддати хотираро талаб мекунад. На ҳар донишҷӯ қодир аст, ки тибқи ин талабот фаъолият кунад. Дар айни замон, талаботи муосир ба сатҳи таълим имкон намедиҳад, ки миқдори иттилооте, ки донишҷӯ барои азхудкунии мавзӯи дарс талаб мекунад, кам карда шавад. Аммо, ҳангоми ташкили дарс бо истифодаи барномаҳои тариқи ТИК амалишаванда ба донишҷӯён маълумот бо шаклҳои тарҳрезӣшуда ва бо истифода аз эффеҗтҳои аниматсионӣ дар шакли матн, диаграмма, графика, расмҳо пешниҳод карда мешавад. Ҳамаи ин, ба андешаи дидактикаи муосир, имкон медиҳад, ки маводи таълимӣ нисбат ба шакли анъанавӣ равшантар ва осонтар шарҳ дода шавад. Инчунин хеле муҳим аст, ки дар ҷунин дарсҳо донишҷӯён инфиродӣ кор карда, барои дарки маводи нав бо суръати худ ба пеш ҳаракат кунанд.

Натиҷаи равандҳои таълимот тариқи истифода аз технологияҳо ва усулҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф ба таври назарӣ ва амалӣ густариш меёбанд, ба монанди: таҳияи мундариҷаи нав, усул ва шаклҳои нави таълиму тарбия, татбиқ ва паҳн кардани таҷрибаи бойи педагогӣ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар идораи муассисаҳои таълимӣ, гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ва ғайра. [2, с. 18 -19]

Компютер ба талаботҳои муҳталифи донишҷӯён қодир аст: он кори донишҷӯёнро бо шарҳҳои таҳриромез ё маҳкумкунанда ҳамроҳӣ намекунад, балки мустақилияти онҳоро инкишоф дода, дар раванди дарс фазои мусоиди иҷтимоию психологиро ба вуҷуд меорад ва ба онҳо эътимод ба худ медиҳад, ки ин омили муҳим барои рушди фардияти донишҷӯён ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар бораи бартариҳои кори донишҷӯён бо компютер сухан ронда, бояд бартариҳои фаъолияти онҳоро ба назар гирифт:

- рушди умумии фарҳанги гуфтугунии донишҷӯён;
- такмил додани малакаҳои кор бо ТИК;
- баланд бардоштани сатҳи забондонӣ ва ғанӣ гардонидани фонди луғавии донишҷӯ;
- фароҳам овардани фазои мусоиди равонӣ;
- баланд бардоштани сатҳи ҳавасмандии донишҷӯён ва тавачҷӯҳи онҳо ба омӯзиши забонҳои хоричӣ;
- сарфа намудани вақт ҳангоми машғулиятҳои таълимӣ;
- рушд додани малакаҳои худидоракунии дар донишҷӯён;
- мустақилият ва имкони инфиродии омӯзиш;
- татбиқи принсипи коммуникатсионӣ ва рушди муносибатҳо;
- имкониятҳои бузург барои пешниҳоди маводҳои визуалӣ;
- бартараф намудани вақти масрафшаванда ҳангоми навиштан дар дар тахтаҳои синфӣ анъанавӣ;
- сарфаи масрафи моддӣ аз ҷониби муассиса;

- такмил додани раванди санчиши кори донишчӯён;
- баланд бардоштани нуфузи муаллим;
- маҷмӯи корҳои назоратӣ ва худдорӣ;
- баҳои объективӣ ва саривактӣ додан ба амали иҷронамудаи донишчӯён;
- фаъл кардани малакаҳои кори мустақилона ва коркарди маводҳо аз адабиёти лозима. [12, с. 41-43].

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ нерӯи азими компютериҳо ҳамчун воситаи муассири таълим ошкор мекунад. Барномаҳои таълими компютерӣ ба мо имконият медиҳанд, ки намудҳои гуногуни фаъолияти нутқро омӯхта, онҳоро дар якҷоягӣ ва гуногун омезиш дода падидаҳои лингвистиро фаҳмем ва дар ташаккули қобилиятҳои лингвистӣ саҳм гузорем. Пайдоиши технологияи инноватсионӣ, ки ба инкишофи воситаҳои техникӣ ва ворид шудан ба шабакаҳои ҷаҳонӣ алоқаманд мебошад, имкони ташкили муҳити муколамавӣ таълими сифатан навро ҳамчун асос барои инкишоф ва такмили низоми маориф ба миён овардааст [3, с. 30-37].

Ҳамин тариқ, бартариҳои таълими забони хориҷӣ бо истифода аз ТИК зиёданд, аммо аз компютеркунонӣ сӯиистифода қардан ғайриимкон аст. Меъёрҳои ғоиданокии истифодаи компютерҳо дар синф барои ҳар як гурӯҳи синну соли донишчӯён оид ба мавзӯҳои фанҳои мавриди ҳадаф ва меъёрҳои арзёбии нармафзори таълимӣ заруранд.

Яке аз ҳадафҳои асосии таълими забони хориҷӣ тавассути ТИК дар ҷумҳурӣ ин ташаккул додани шахсияти донишчӯ, қобилият ва хоҳиши иштирок дар муоширати байнифарҳангӣ бо забони мавриди ҳадаф ва такмил додани фаъолияти нутқи забони хориҷии ӯ мебошад. Ҳадаф аз истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ омӯхтани шаклҳо ва роҳҳои нави такмили маҳорати педагогӣ ҳамчун яке аз шартҳои баланд бардоштани сифат ва самаранокии таълим, инчунин салоҳиятҳои касбӣ - лингвистии донишчӯён, баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо ва ҷалб намудани онҳо ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ тавассути истифодаи ТИК мебошад.

Вазифаҳои истифодаи ТИК дар раванди таълим ин ташаккули намудҳои гуногуни малакаҳои муоширатӣ (гӯш қардан, гуфтан, хондан, навиштан) тавассути истифодаи втехнологияи навини таълимӣ мебошад, ки дар он шумо метавонед тасвирҳоро интиқол диҳед ё дар шакли шифоҳӣ ва хатӣ ба тариқи мустақим ё ғайримустақим бо ҳам муошират кунед. Ғайр аз он, истифодаи ТИК ба фаъл гардидани фаъолияти маърифатии донишчӯён мусоидат намуда, бо ин васила қобилиятҳои эҷодии онҳоро рушд медиҳад ва муносибати инфиродӣ дар донишчӯён пайдо намуда, пурзӯр намудани кори мустақили донишчӯро таъмин менамояд. [11, с. 162-166].

Истифодаи ТИК дар дарсҳои забони англисӣ ба баланд бардоштани ҳавасмандии донишчӯён ва фаъолияти гуфториву фикронии онҳо, азхудкунии самараноки маводи таълимӣ, ташаккули системаи ҷудонашавандаи дониш мусоидат намуда, истифодаи оқилонаи вақти хониш ва баланд бардоштани суръати дарс бидуни масрафи барзиёди вақт ба азхудкунии дониш аз ҷониби донишчӯён мусоидат менамояд. Унсурҳои навигариро дар раванди таълим қорӣ намуда, ба донишчӯён имкон медиҳад, ки сатҳи зарурии азхудкунии забони хориҷиро тариқи талаботҳои муосир ва усулҳои навин ба роҳ монанд.

Истифодаи ТИК, ки бояд тибқи талаботҳои соҳаи маориф дар зинаҳои гуногуни соҳаи таҳсилот қорӣ намуда шавад, боиси афзоиши фаъолияти маърифатии хонандагон, самаранокии таълим бо сабаби тағирёбии сатҳи фардисозӣ ва истифодаи имкониятҳои иловагии ҳавасмандгардонӣ дар раванди таълим мегардад. Дар бисёр ҳолатҳо, истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ – коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки раванди таълими донишчӯён тавассути истифодаи ин воситаҳо ва технологияҳо барои интиҳоби супоришҳои сатҳҳои гуногун, ташкили пешрафти мустақилона дар мавзӯҳои пешбинишуда барои донишчӯёни муваффақ ва мустақилона иҷро намудани супоришҳои барои донишчӯёни ақибмонда чораандешӣ қарда шавад. Бо дарназардошти омилҳои имконпазирӣ

инфиродинунонии омӯзиш, ки дар дарс ва корҳои мустақилона оқилона истифода мешаванд, воситаҳои ТИК метавонанд ба ташкили таълими ба донишҷӯ нигаронидашуда ва аз рӯи афзоиши таваҷҷӯҳи маърифатии онҳо кор баранд.

Давраи муосири рушди ҷомеаи мутамаддин раванди иттилоотиро тавсиф намуда, яке аз самтҳои афзалиятноки раванди иттилоотии ҷомеаи муосир дар соҳаи таҳсилот - ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар системаи маориф мебошад. Раванди ба роҳ мондани таълими забонҳои хориҷӣ тавассути ТИК на танҳо ба тағирёбии шакли усулҳои ташкили таълим, балки ба пайдоиши шаклҳои нав оварда мерасонад. Вобаста ба рушди раванди таҳсилот, ҳаҷм ва мундариҷаи маводи таълимӣ тағир меёбад ва таҷдиди сохтори барномаҳои таълимӣ сурат мегирад.

Тавассути ТИК раванди таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба кадрӣ имкон ба шароити воқеӣ наздик гардида, таълимгирандагон метавонанд иттилооти навро дарк кунанд, онро ба тарзи муайян кор карда бароянд ва мустақилона қарорҳо қабул кунанд. ТИК имкониятҳои омӯзгоронро дар раванди таълим ва баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишҷӯён ҳангоми таълими забони англисӣ ба таври назаррас васеъ намуда, ба онҳо имкон медиҳанд, ки раванди таълимро ба кадрӣ имкон ба хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён мутобиқ кунанд. Ҳар як донишҷӯ имконият пайдо мекунад, ки бо суръати худ кор карда, бо интиҳоби худ ҳаҷми оптималӣ ва суръати азхудкунии маводро афзоиш диҳад. Ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ тавассути ТИК миқдори хеле зиёди мавод аз худ карда мешавад, ки он дар шароити таълими анъанавӣ ҳамзамон чунин назаррас набуд. [7].

Бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) муассисаи таълимӣ дар низоми маориф ба сифати навоар эътироф шуда наметавонад. Ҳамон муассисаи таълимӣ навоар махсуб мешавад, ки дар раванди таълим навоариҳои хусусияти ташкилӣ, дидактикӣ, техникӣ ва методӣ доштара татбиқ намояд ва дар ин замина ба афзоиши воқеии ҳаҷму суръати азхудкунии донишҷӯ ва беҳдошти сифати омода намудани мутахассисон муваффақ гардад [6, манбаи электронӣ].

Технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ инчунин барои ташкили кори мустақили донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ имкониятҳои мусоид фароҳам меорад. Донишҷӯён метавонанд компютерро ҳам барои омӯзиши мавзӯҳои муайян ва ҳам барои худидоракунии дониши бадастомада истифода баранд. Гузашта аз ин, технологияҳои навин пуртаъсиртарин муаллим аст, ки қодир аст ҳар гуна вазифаҳоро то ҳадди зарурӣ такрор кунад, ҷавоби дурустро ба даст орад ва дар ниҳоят, малакаи коркардашударо автоматӣ натиҷагирӣ кунад.

Дар шароити истифодаи ТИК дар раванди таълим, шароити ҳамкории муаллим ва донишҷӯён, инчунин донишҷӯён бо ҳам хеле тағир меёбад. Таълим бидуни таъсири тарбиявии шахсияти муаллим ба донишҷӯ тасаввурнопазир аст. Ҳадафи асосии омӯзиши забони хориҷӣ дар муассисаҳои таълимӣ ташаккули салоҳияти коммуникативӣ мебошад ва ҳам ҳадафҳои дигар (таълим, тарбия, рушд) дар раванди татбиқи ин ҳадафи асосӣ амалӣ карда мешаванд. [1].

Рушди маориф имрӯз бо болоравии сатҳи иқтисодии иттилоотии он ба таври пайваста алоқаманд аст. Ин хусусияти хос ба андозаи зиёд самти таҳаввулоти худӣ таҳсилот ва ояндаи тамоми ҷомеаро муайян мекунад. Барои самти муваффақтарин дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ, донишҷӯён бояд фарҳанги иттилоотиро аз худ кунанд. Азхудкунии салоҳияти коммуникатсионӣ ва фарҳангӣ бидуни таҷрибаи муошират ғайриимкон аст ва истифодаи манбаҳои интернетӣ дар дарси забони хориҷӣ ба ин маъно комилан ивазнашаванда аст: муҳити маҷозии интернет ба шумо имкон медиҳад, ки аз ҷаҳорҷӯби муваққатӣ ва фазой берун бароед, корбарон бо имконияти муоширати асли бо ҳамсӯҳбатони воқеӣ дар мавзӯҳои, ки барои ҳарду ҷониб мувофиқанд сӯҳбат мекунанд. Аммо, мо набояд фаромӯш кунем, ки интернет танҳо як воситаи ёрирасони техникаи таълим аст ва барои ба даст овардани натиҷаҳои оптималӣ истифодаи онро дар ҷараёни дарс дуруст ба ҳам пайвастан лозим аст.

Барномаҳои таълимии компютерӣ, ки тавассути ТИК роҳандозӣ мегардаднд, нисбат ба усулҳои анъанавии таълим бартариҳои зиёд доранд. Онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки намудҳои гуногуни фаъолияти нутқро тамрин намоед ва онҳоро дар муколлаҳҳои мухталиф якҷоя намуда, дар фаҳмидани падидаҳои лингвистӣ, ташаккули қобилиятҳои лингвистӣ, фароҳам овардани ҳолатҳои муоширатӣ, автоматикунонии амалҳои забонӣ ва нутқӣ, инчунин татбиқи муносибати инфиродӣ ва шиддатнокии кори муस्ताқилонаи донишҷӯён истифода баред. [5].

Имрӯзҳо технологияҳои мултимедиявӣ низ дар раванди таълими забонҳои хоричӣ бо истифода аз ТИК хеле васеъ истифода мешаванд. Чунин воситаҳои иттилоотӣ инҳоянд: матн, садо, видео. Маҳсулоти барномавӣ, ки ҳамаи ин шаклҳои пешниҳоди иттилоотиро истифода мебаранд, мултимедия номида мешаванд. Презентатсияҳои мултимедиявӣ қисми фаъоли раванди таълим гардида, бо ёрии технологияҳои мултимедиявӣ шаклҳои гуногуни дарсҳоро гузаронидан мумкин аст. Истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ дар раванди дарс бо технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, инчунин таълими мушкilotӣ ва тафриқавӣ хуб омезиш ёфтааст. Дар таълими забони англисӣ доир ба ҳар як мавзӯё агар рӯйнамоиҳои мултимедиявӣ (презентатсияҳои мултимедиявӣ ё гузаштани дарс бо воситаи видеопроектор, намоиш додани видеоҳои қолиби диққат бо забони англисӣ) ташкил карда шавад, он ба манфиати ҳар як таълимгиранда аст, зеро ки таълимгирандагон мавзӯё ва маълумотҳоро бо ин тарз тез аз худ менамоянд. Бозиҳои гуногуни таълимӣ бошад шавку ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни таълимӣ бедор карда, қобилияти донишандӯзии онҳоро дар раванди таълим зиёд мегардонад. [4, с. 29 - 33]

Нақши муаллим аз мутобиқ кардани маводи ҷамъоваришуда оид ба мавзӯи омӯхташуда ва сатҳи забони донишҷӯён, татбиқи технологияҳои компютерӣ ҳангоми пешниҳоди мавзӯи нав ё ба итмом расонидани он, назорат, иштирок дар лоиҳаҳо, санҷиш, худтанзимкунӣ, бозиҳои таълимӣ, омодагӣ ба маводи дидактикӣ, корҳои беруназсинфӣ ва ғайраҳо хеле зиёд аст. Қорӣ намудани ТИК дар раванди таълим нуфузи муаллихро дар коллективи мактаб меафзояд, зеро таълим дар сатҳи муосир ва баландтар сурат мегирад. Эътибори шахсии ҳуди омӯзгор меафзояд, зеро ӯ салоҳиятҳои касбии ҳудро ташаккул медиҳад. Сарфи назар аз он, ки муаллим ҳанӯз ҳам як пайванди муҳим дар раванди таълим боқӣ мемонад, бо ду вазифаи муҳимтарини дастгирии ҳавасмандкунӣ ва тафсири таълими гурӯҳҳо ё хонандаи мушаххас, ба шарофати муҳити электронии таълим, нақши нави муаллим ташаккул меёбад. Дар чунин муҳит муаллим ва донишҷӯ дар дастрасӣ ба иттилоот ва эҷоди омӯзиш баробаранд. Муаллим манбаи иттилоот шуданро бас мекунад ва дигар ба донишҷӯ шарик ё роҳнамо мешавад.

Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки ташкили раванди таълимии донишҷӯён, ташаккули тафаккури системавии онҳо тағйир дода шавад ва ТИК барои инфиродикунони раванди таълим истифода бурда, донишҷӯён василаҳои принсипан нави маърифатӣ рӯ оваранд. Бо ташкили дуруст ва методологияи мувофиқ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ раванди таълихро барои идеяҳо ва сарчашмаҳои нав боз ҳам васеътар мекунад.

АДАБИЁТ

1. Альбрехт К.Н. Использование ИКТ на уроках английского языка // Электронный научный журнал «Информационно-коммуникационные технологии в педагогическом образовании». – 2010. <http://journal.kuzspa.ru/articles/45>.
2. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. - М.: Педагогика, 1993.
3. Бим И.Л. Подход к проблеме упражнений с позиции целей и задач / И.Л. Бим. // Иностр. языки в школе. – 1985. – № 5. – С. 30–37.
4. Бухаркина М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? // ИЯШ - 2001 - №4 - С. 29-33.

5. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе [учебно-методическое пособие] / Д.П. Тевс, В. Н. Подковырова, Е. И. Апольских, М. В. Афолина. - Барнаул: БГПУ, 2006.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022», 2017, №443. [манбаи электронӣ]. URL: <http://maorif.tj/storage/Dokument's/0910bed2bc375c5f822831c11ab02708.pdf>.
7. Никитина И.Н. Урок английского языка с использованием новых информационных технологий // Интернет-журнал Фестиваль педагогических идей «Открытый урок», 2004 – 2005. <http://festival.1september.ru/articles/213950/>.
8. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. Кадров / Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е.; /под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр “Академия”, 2000.
9. Сайков Б.П. Организация информационного пространства образовательного учреждения: практическое руководство / Б.П. Сайков. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 406 с.: ил.
10. Селевко Г.К. педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств. М.: НИИ школьных технологий, 2005.
11. Сергеева М. Э. Новые информационные технологии в обучении английскому языку // Педагог. - 2005. - № 2. - с .162-166.
12. Сидоренко А.Ф. Использование компьютерных программ на уроках английского языка. // ИЯШ - 2002 - №2 - с. 41-43.

УДК 343.34

Курбонова А.А.

ТАВСИФИ УМУМИИ СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТИ ТАХРИБКОРӢ

Дар мақола масъалаҳои муайян намудани субъекти ҷинояти тахрибкорӣ баррасӣ шудааст. Ҳамаи унсурҳои субъекти ҷиноят таҳлил мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки субъекти тахрибкориро шахси воқеӣ, муқаллаф ва ба синну соли муайян расида, ташкил медиҳад. Ба ҷамъият хавфнокии тахрибкорӣ дар он ифода мегардад, ки дар натиҷаи тахрибкорӣ ба иқтисодиёти мамлакат ва зарар расонида шуда, иқтидори муҳофизатии он коста мегардад.

Калидвожаҳо: тахрибкорӣ; амният; иқтидори муҳофизатӣ; субъект; предмет.

Курбонова А.А.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУБЪЕКТА ДИВЕРСИИ

В статье рассмотрены проблемы определения субъекта диверсии. Проанализированы все элементы субъекта диверсии. Установлено, что субъектом диверсии является физическое вменяемое лицо достигшие 16 летнего возраста. Общественная опасность диверсии заключается в том, что в результате диверсии причиняется значительный ущерб экономике страны, ослабляется обороноспособность Республики Таджикистан.

Ключевые слова: диверсия; безопасность; обороноспособность; субъект; предмет.

Kurbonova A.A.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF DIVERSION

The article deals with the problem of determining the subject of sabotage. Analyzed all the elements of the subject of sabotage. It has been established that the subject of sabotage is a physical sane person who has reached the age of 16. The public danger of sabotage lies in the fact that as a result of sabotage, significant damage is caused to the country's economy, and the defense capability of the Republic of Tajikistan is weakened.

Key words: sabotage; safety; defensive capability; subject; thing.

Унсурӣ ҳатмии ҷиноят инчунин субъекти ҷиноят, яъне шахсе, ки ҷиноят содир кардааст ва ба имконияти ӯро ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мавҷуд аст, дохил мешаванд. Субъекти ҷиноят яке аз унсурҳои таркиби ҷиноят буда, бе мавҷудияти он ососи ҷавобгарии ҷиноятӣ истисно мегардад. Субъект – ин, пеш аз ҳама, фарди мушаххаси ҷисмонӣ, ки дар вақт ва макон мавҷуд буда, дарбаргирандаи фарҳанги муайян, дорандаи тарҷумаи ҳол ва он ки дар ҷамъият бо дигарон дар алоқамандӣ қарор дорад, мебошад [10, С. 75; 9, С. 108-114; 3, С. 130].

Аломатҳои асосии субъекти ҷиноят дар моддаҳои 22-26 боби 4 и ҚҶ ҚТ «Шартҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ» муқаррар карда шудаанд. Мутобиқи м. 22 ҚҶ ҚТ «Танҳо шахси воқеии муқаллаф ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс расидааст». Дар қонунгузори ҷиноятӣ истилоҳи субъекти ҷиноят ба истифода бурда намешавад. Барои ифода кардани субъекти ҷиноят дар моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ калимаҳои «гунаҳкор», ё ки «шахсе, ки ҷиноят содир кардааст» ё «шахси гунаҳкор дар содир кардани ҷиноят» ва «маҳкумшуда» ба қарор бурда мешавад. Субъекти ҷиноят будан – яъне дар содир кардани ҷиноят қасдан ё ки аз беэҳтиётӣ барои ба қирдори ба ҷамъият хавфноке, ки аз тарафи қонуни ҷиноятӣ муқаррар карда шуда гунаҳкор будан аст. Аз рӯи қоидаҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ субъекти ҷиноят ин шахсе, ки барои содир кардани ҷиноят ҷавобгар аст, мебошад. Аз бисёр хусусиятҳои хоси шахсияти ҷинояткор ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамин ҳел хусусиятҳоеро ҷудо кардааст, ки барои ҳал кардани масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ бештар аҳамиятнок мебошанд. Ба ин хусусиятҳо синну сол ва муқаллафӣ дохил мешаванд. Синну сол ва муқаллафӣ аломатҳои асосии субъекти ҷиноят мебошанд, чунки онҳо дар ҳамаи таркиби ҷиноятҳо бояд ҷой дошта бошанд [12, С. 112].

Мавҷуд набудани субъекти ҷиноят аз мавҷуд набудани таркиби ҷиноят гувоҳӣ медиҳад [8, С. 256]. Аз ин рӯ, барои дуруст ҳал кардани масъалаҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ, муайян кардан муҳим аст, ки ин тарҳрикориро кадом шахс содир кардааст. Мувофиқи қ. 1 м. 18 -и ҚҶ ҚТ субъекти ҷиноят шахси воқеии муқаллаф мебошад, ки дар синну соли, ки мувофиқи ҚҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вучуд меояд расидааст. Аз ин таърифи қонунгузорӣ мо метавонем хусусиятҳои зерини ҳатмии субъекти ҳама гуна ҷиноятро, аз ҷумла таҳрибкориро тафовут кунем: 1) шахси воқеӣ; 2) муқаллафӣ; 3) синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ. Агар қонун муқаррар намудани аломатҳои иловагии мавҷудияти субъекти ҷиноятро пешбини накунад, шахсе, ки ҷинояти мушаххас содир кардааст ва дорои аломатҳои ҳатмии дар боло буда мебошад, субъекти умумии ҷиноят номида мешавад [4, С. 193]. Бинобар сабабе, ки м. 309 ҚҶ ҚТ ягон аломати иловагии субъекти ин ҷиноятро мушаххас накардааст, субъекти таҳрибкорӣ умумӣ мебошад.

Ҳамин тавр, ба аломатҳои асосии субъекти ҷиноят шахси воқеӣ, муқаллафӣ ба синну соли дар қонуни ҷиноятӣ расида дохил мешаванд. Аломати аввалин субъекти таҳрибкорӣ дар он аст, ки он метавонад танҳо шахси воқеӣ бошад. Дар ибтидои асри гузашта Л.С. Белогритс-Котляревский қайд карда буд, ки субъекти ҷиноят наметавонад ҳайвонот ҳамчун мавҷудоти бе иродаи бошуурона ва шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъектҳои сохта бошанд, ки иродаи шахсии худро дошта наметавонанд ва онро ифода карда наметавонанд [1, С. 107].

Қонуни муосири ҷиноятӣ танҳо ҷавобгари ҷиноятии ашхосро барои ҷинояти содиркарда эътироф мекунад ва бинобар ин ҷиноят кардани корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ё дигар субъектҳои коллективиро имконнопазир мегардонад. Агар кирдорҳои, ки аз ном ва ба манфиати шахси ҳуқуқӣ содир шудаанд, таркиби ҷиноят дошта бошанд, пас масъулият бояд ба дӯши шахсони мушаххаси гунаҳкор гузошта шавад [5, С. 204]. Ин равиши қонунгузорӣ ба назари мо дуруст менамояд, зеро бо эътирофи танҳо як шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҷиноят, принсипҳои ҷавобгари инфиродӣ ва гунаҳкорӣ барои ҷинояти содиршуда амалӣ карда мешаванд ва ҳадафҳои ҷазо амалӣ мешаванд. Ҳамин тариқ, танҳо шахси воқеӣ метавонад барои таҳрибкорӣ ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шавад.

Хусусияти дуввуми ҳатмии субъекти таҳрибкорӣ мукаллафӣ мебошад. Танҳо шахси мукаллаф вазъиятҳои воқеии кирдори содиркардаашро дуруст арзёбӣ мекунад, моҳияти барои ҷамъият хавфнокӣ онро дарк ва амалҳои худро идора ва назорат мекунад [6, С. 75]. Дар робита ба аломати дуум ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар КҶ ҚТ ин мафҳум пешбинӣ нагардидааст. Дар м. 24-и КҶ ҚТ омадааст, ки шахсе, ки ҳангоми содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок дар ҳолати номукаллафӣ буд, яъне бар асари бемории рӯҳии доимӣ, парешонии муваққати рӯҳӣ, заъфи ақл ва ё ҳолати дигари бемории рӯҳӣ хусусияти воқеӣ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида намешавад. Номукаллафӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун ҳолати носолимии рӯҳӣ ва зеҳнии шахс мебошад, ки бар асари он шахс хавфнокии ҷамъиятии кирдори худро дарк карда наметавонад ё онро идора карда наметавонад. Номукаллафӣ бар асари бемории рӯҳии доимӣ, парешонҳои муваққати рӯҳӣ, заъфи ақл ё ҳолати дигари бемории рӯҳӣ ҷой дорад [11, С. 36]. Дар асоси таърифи номукаллафии қайдгардида ба хулосае омадан мумкин аст, ки мукаллафӣ ин қобилияти аз тарафи шахс пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ)-и худро дарк намудан ва онро идора намудан мебошад.

Бар асоси ин, ба ҷавобгари ҷиноятӣ барои содир кардани таҳрибкорӣ танҳо шахсе кашида мешавад, ки ҳангоми иҷрои муқаррароти м. 309 КҶҚТ метавонад аз ҷиҳати воқеӣ ва хусусияти хатарнокӣ иҷтимоӣ огоҳ бошад ва онҳоро идора намояд. Муҳимияти муқаррар кардани ин хусусияти субъекти ҷиноят аз он иборат аст, ки мавҷудияти ақли солим шартӣ пайдоиши гуноҳ ҳамчун аломати ҳатмии тарафи субъективии ҷиноят мебошад, зеро қонуни ҷиноятӣ ба мавқеи фалсафӣ асос ёфтааст, ки танҳо одамоне, ки воқеиятро медонанд, метавонанд озодона амал кунанд.

Ҳар як шахси рӯҳан солим, яъне ҳар як шахсе, ки қобилияти фикрӣ ва иродавӣ дошта бошад, бошуурона рафтор намуда, кирдори худро идора мекунад. Аз ин рӯ, вай барои кирдорҳои худ, аз он ҷумла барои кирдорҳои ба ҷамъият содиркардааш ҷавобгар мебошад. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки барои шахсро субъекти ҷиноят ҳисоб кардан мукаллафӣ нақши муҳимро мебозад. Мукаллафӣ ин ҳолати ҳуқуқии субъект, хусусияти ҷудонашавандаи он мебошад. Дар қонунгузори ҷиноятӣ мафҳуми мукаллафӣ ба таври алоҳида шарҳ дода нашудааст, барои ҳамин аз рӯи мафҳуми номукаллафӣ, ки дар м. 24 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, маънои онро ба таври зерин муайян кардан мумкин аст.

Шахсе, ки дар вақти содир кардани ҷиноят қобилияти фаҳмидан ва саришта кардани кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои онро дарк намуда, идора карда метавонад, мукаллафӣ номида мешавад.

Мукаллафӣ низ ба мисли номукаллафӣ аз рӯи критерияи тиббӣ тавсиф дода мешавад. Фарқи онҳо танҳо дар он аст, ки ҳангоми муайян кардани номукаллафӣ критерияҳои тиббӣ бевосита дар қонун пешбинӣ шудаанд, критерияҳои тиббӣ мукаллафӣ бошад, ҳама вақт дар назар гирифта мешавад. Мукаллафӣ ин заминаи зарурӣ барои муқаррар кардани ҷавобгари ҷиноятии шахс ва гуноҳи ӯ мебошад. Танҳо баъди муқаррар кардани мукаллафӣ масъалаи ҷавобгарӣ ба миён меояд. Яъне агар шахси солим кирдори худро фаҳмида, ба онҳо роҳбарӣ кунад, шахси мукаллаф эътироф карда мешавад. Агар шахс кирдорҳои худро нафаҳмад ва онҳоро дар вақти содир кардани ҷиноят саришта карда натавонад, номукаллаф эътироф

карда мешавад [12, С.113-114].

Шахсе, ки бинобар сабаби бемории рӯҳӣ метавонад танҳо қисман аз амали (беамалии) худ огоҳ бошад ва онҳоро идора кунад ва дар натиҷа аз ҷониби суд ақли солим маҳсуб меёбад, барои содир кардани амалҳои тибқи моддаи мазкур ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Дар ин ҳолат, ҳолати ақли солим аз ҷониби суд ҳангоми ҳукм ба назар гирифта мешавад ва метавонад барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ асос гардад.

Хусусияти сеюми мавзӯи таҳрибкорӣ расидан ба синну соли мебошад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи моддаи мазкур ба вучуд омада метавонад. Моддаи 309 КҶ ҚТ зарурати муқаррар кардани синни ҳадди ақали ҷавобгарии ҷиноятӣ пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки ин хусусият бо қобилияти шахс дарк кардани аҳамияти амалҳои худ ва идора кардани онҳо алоқамандии зиҷ дорад. Тибқи моддаи 23 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз синни 16 солагӣ муқаррар гардидааст.

Аз рӯи амалияи судӣ маълум мегардад, ки одатан, ноболиғонро барои ҷиноят содир кардан калонсолон ҷалб мекунанд. Агар ҷинояткори калонсол барои содир кардани ҷиноят ноболиғи ба синну соли мувофиқи м. 23 КҶ ҚТ нарасидаро ҷалб карда бошад, дар ин сурат худи калонсол бевосита ҳамчун иҷрокунандаи ҷиноят ҳисоб ёфта ва боз барои ҷалб кардани ноболиғ барои ҷинояткорӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Одатан синну сол дар асоси ҳуҷҷатҳои маълум (шиноснома, шаҳодатнома дар бораи таваллуд ва ғайра) муқаррар карда мешавад. Агар дар сурате шахс ҳуҷҷат надошта бошад, барои муайян намудани синну сол дигар далелҳои истифода бурда мешаванд, ҳатто то гузаронидани экспертизаи судӣ- тиббӣ. Дар вақти муқаррар намудани синну сол экспертизаи судӣ- тиббӣ рӯзи таваллуди шахси гунаҳкорро охири рӯзи ҳамон соли ҳисоб мекунад, ки экспертҳо муайян кардаанд. Ҳангоми муайян кардани шумораи синну сол бо адади камтарин ва баландтарин ба суд лозим аст, ки синни камтарини пешниҳодкардаи экспертҳоро ба инобат гирад. Содир кардани ҷиноят аз тарафи ноболиғ ҳамчун ҳолатҳое, ки ҷавобгариро сабук мекунад (б. «б» м. 61 КҶ ҚТ) шуморида мешавад. Агар ноболиғ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба синну соли дар қисми яқум ё дуҷуми м. 23 КҶ пешбинишуда расида бошад, аммо дар натиҷаи ақиб мондан дар инкишофи рӯҳӣ, ки ба парешонҳои рӯҳӣ алоқаманд намебошад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеи ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаркати) худро дарк намояд ё онҳоро идора намояд, ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад [12, С. 112-113].

Ба андешаи мо ақидаҳои оид ба кам кардани синни ҷавобгарии ҷинояти барои таҳрибкорӣ беасос мебошанд, зеро шахсе, ки ба синни 14 расидааст, наметавонад амали худро бо оқибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, ки онҳо ба он оварда мерасонанд, муқоиса кунад, ки шуури инсон дар ин марҳилаи рушд метавонад танҳо оқибатҳои фаврӣ ва фаврии ошкорро фаро гирад. амалҳо (зарар, харобшавӣ ва ғайра), аммо на дурдаст ва на ҳамеша бе таҳлили ҳамҷониба оқибатҳои намоёни иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Дар ин синну сол имкони дарк кардани хатари иҷтимоӣ кирдор, тамаркузи он ба заъфи давлат истисно карда мешавад, зеро инсон то ҳол таҷрибаи зиндагӣ надорад ва ҷаҳонбинӣ норавшан аст.

Қарори содир кардани таҳрибкорӣ маҷмӯи қарорҳои зиёди шахс дар бораи мақсад, объект, восита, вақт, ҷои таҳрибкорӣ ва ҳолатҳои номусоидест, ки метавонанд ба ҷиноят мусоидат кунанд. Ин интиҳоб ба хусусиятҳои шахсии субъект - ҷаҳонбинӣ, таҷриба, муносибат, арзишҳо, системаи дохилии ахлоқ ва назорати ҷамъиятӣ марбут аст; инчунин бо арзёбии берунии муҳити зист, пешгӯии вазъияте, ки дар он таҳрибкорӣ сурат мегирад, бо тасаввуроти муносибати ҷомеа ба ҷунин амалҳо ва натиҷаҳои онҳо мувофиқи меъёрҳои мавҷудаи иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқии рафтор. Аз ин рӯ, шахс танҳо аз синни 16 -солагӣ метавонад амалҳои равонии дар боло зикршударо иҷро кунад ва ҳадафи эҳтимолии таҳрибкорӣро анҷом диҳад. Бинобар ин нуқтаи назари қонунгузорро вобаста ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дуруст мешуморем.

Аз ҷониби ду ё зиёда субъектҳои ҷиноят содир кардани таҳрибкорӣ барои таҳрибкорӣ бо шарикӣ он, агар ҳамаи нишонаҳои охир мавҷуд бошанд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида

мешавад. Бандубасти амалҳои шарикон тибқи қоидаҳои умумии пешбиниамудаи ҚЧ ҚТ сурат мегирад, яъне амалҳои шарикони таҳрибкорӣ тибқи м. 36 ҚЧ ҚТ ва амалҳои ташкилкунанда, таҳрибқанда ва шарик - мутобиқи қисмҳои дахлдор ин модда.

Дар баъзе мавридҳо, масъалаи бандубасти шарикӣ бо он далел мураккаб мешавад, ки иштирокчиён хусусияти ҳавасмандӣ ва самти субъективии амалҳоро доранд. Ин хусусан дар ҳолатҳои дуруст аст, ки амалҳои таҳрибкорӣ бо фармоиши пулакӣ содир карда мешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки ҳангоми баррасии бандубасти таҳрибкорӣ дар чунин ҳолатҳо бояд ба он асос ёбад, ки ангезаи ғаразнок метавонад бо мақсади заиф кардани давлат дар як таҷовузи ҷинойтӣ, яъне тавсиф кардани он дар як вақт муттаҳид карда шавад. Ин имконпазир аст, зеро мотив лаҳзаи хоҳиши содир кардани амали таҳрибқорона ва ҳадаф - самти чунин амалро тавсиф мекунад. Гузашта аз ин, ҳадафи ҳоси таҳрибкорӣ дар ин ҳолат метавонад мавқеи мақсади фосилавиро дар роҳи расидан ба ҳадаф дар шакли гирифтани мукофот аз фармоишгар гирад [7, С. 105]. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолатҳо, ин амал ҳамчун таҳрибкорӣ дар шарикӣ эътироф карда мешавад. Дар ин вазъият барои гирифтани мукофот шахсе, ки аз хусусияти амали худ ва натиҷаи ниҳони онҳо огоҳ аст, ба ин васила мекушад ба давлат зарар расонад, аммо ин ҳадаф мобайни ҳадафи ғанисозӣ аст, ки моҳияти парвандаро тағйир намедиҳад.

Ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ дар шарикӣ, инчунин ҳолатҳои қасдан пинҳон кардани яке аз шарикони ҳолатҳои муайяни ҷинойт вучуд дошта метавонанд, масалан, вақте ки ташкилкунанда бо мақсади заиф кардани давлат ба ивази пардохти хароб кардани объекти муайян фармон медиҳад, аммо ба иҷрокунанда хабар намедиҳад, ки ин ашё аҳамияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ дорад. Агар барои иҷрокунанда чунин аҳамияти предмет маълум набошад ва ӯ дарк накарда бошад, ки чунин объектро нест ё вайрон намуда истодааст вайрон мекунад, пас ӯ танҳо барои он чизе, ки бо нияти ӯ фаро гирифта шуда буд, яъне барои қасдан несту нобуд кардан ё вайрон кардани амволи дигар ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешавад. Ба ҳамин монанд, ин масъала бояд нисбати дигар намудҳои шарикони таҳрибкорӣ баррасӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная часть. - Киев-Петербург-Харьков: Южно-рус. книгоизд-во Ф.А. Иогансона. 1903. - С. 107-108.
2. Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Матн, 2017. – 479 с.
3. Кудратов Н.А. Уголовное право Республики Таджикистан. Общая част. – Душанбе, 2012. – С. 130.
4. Кудратов Н.А. Квалификация "посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля" Республики Таджикистан по субъективным признакам / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 3-1. – С. 191-195.
5. Кудратов Н.А. Уголовная ответственность за диверсию по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины: компаративистский анализ / Н.А. Кудратов // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности: Материалы III Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 20 марта 2020 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Государственной противопожарной службы Министерства Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, 2020. – С. 203-206.
6. Кудратов Н. Об исследованиях субъективных признаков диверсии / Н. Кудратов // Законодательство. – 2019. – № 1(33). – С. 73-77.

7. Қудратов Н.А. Тахлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – № 3(84). – С. 101-109.
8. Курс уголовного права: Общая часть: учебник / под. ред. Н. Ф.Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Т. 1: Учение о преступлении. - М.: Зерцало, 1999. - С. 256.
9. Муродзода Ф.Р. Субъект незаконного производства, изготовления, переработки, приобретения, хранения, сбыта, транспортировки или пересылки прекурсоров // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - №2 (46). - 2020. – С. 108-114.
10. Сафаров А.И. Некоторые проблемы определения субъекта легализации преступных доходов по законодательству Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального Университета, - 2010. - № 4. – С. 75.
11. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе. 2005. – С. 36.
12. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Зери таҳрири номзади илми ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзади илми ҳуқуқ, дотсент Н.А. Гаффорова. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 336 с.

УДК: 81+222.8+016(575.3)

Шарифова Г.А.

МАВҚЕИ ХОСАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЯК АСАРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаи ифода ва ороиши нутқ, дар забон мавқеи хоса доранд. Онҳо офаридаҳои халқанд ва ҳаёти мардумро аз ҷиҳати модиву маънавӣ инъикос мекунанд. Ин воҳидҳои забон сохти устувору ба ҳиссаҳо чудонашаванда доранд ва дар қатори калимаҳои маънидор як қисмати муҳими хазинаи луғавиро ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни инкишофи таърихӣ забон онҳо ҳам рехтаю суфтатар гардида, ба мисли дигар унсурҳои луғавӣ мавқеъ ва мавридҳои истифода ва пайваста ба ин обуранги услубӣ, тобишу ҷилоҳои маъноӣ пайдо кардаанд. Ғайр аз ин, воҳидҳои фразеологиро ҳар як нависанда мувофиқи услуби хоси хеш ба қор бурдааст. Дар мақола ба услуби хоси Айнӣ дар як асари ӯ ва мавриди истифодаи воҳидҳои фразеологӣ сухан меравад. Асарҳои ӯ пур аз панду ҳикмат буда, дар нутқи персонажҳо аз воҳидҳои фразеологӣ фаровон истифода бурдааст. Дар повести “Одина” истифодаи калима ва ибораҳои фразеологӣ сухани нависандаро боз ҳам бошукӯхтару фасеҳтар гардондааст.

Калидвожаҳо: фразеология, нутқ, асар, фаровон, ибора, услуб, нависанда, истифода, муҳим.

Шарифова Г.А.

ОСОБОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИИ САДРИДИНА АЙНИ

Фразеологизмы занимают особое место в языке как средство выражения и украшения речи. Они являются творениями народа и отражают жизнь народа в материальном и духовном плане. Эти единицы языка имеют устойчивую и неделимую структуру и вместе со значимыми словами составляют важную часть лексической базы. В ходе исторического развития языка они совершенствовались и, как и другие лексические

элементы, обрели свое место и случаи употребления, а в связи с этим стилистическую окраску, нюансы и семантические нюансы. Кроме того, каждый писатель использовал фразеологизмы в соответствии со своим стилем. В статье рассматривается уникальный стиль Аини в одном из его произведений и использование фразеологизмов. Его произведения полны советов и мудрости, а в речи персонажей он использовал множество фразеологизмов. В повести “Одина” использование слов и фраз делает речь писателя еще более изящной и красноречивой.

Ключевые слова: фразеология, речь, произведение, обилие, фраза, стиль, писатель, употребление, важное.

Sharifova G.A.

THE SPECIAL POSITION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE WORK SADRIDDIN AINI

Phraseologisms occupy a special place in the language as a means of expressing and decorating speech. They are the creations of the people and reflect the life of the people in material and spiritual terms. These language units have a stable and indivisible structure and, together with meaningful words, form an important part of the lexical base. In the course of the historical development of the language, they improved and, like other lexical elements, found their place and cases of use, and in connection with this, stylistic coloring, nuances and semantic nuances. In addition, each writer used phraseological units in accordance with his own style. The article discusses the unique style of Aini in one of his works and the use of phraseological units. His works are full of advice and wisdom, and in the speech of the characters he used many phraseological units. In the story «Oдина» the use of words and phrases makes the writers speech even more elegant and eloquent.

Key words: phraseology, speech, work, abundance, phrase, style, writer, use, important.

Дар илми забоншиносӣ қисми алоҳидае мавҷуд аст, ки воҳидҳои фразеологӣ ва мавқеи истифодаи онҳо мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаи ифода ва ороиши нутқ, дар забон мавқеи хоса доранд. Онҳо офаридаҳои халқанд ва ҳаёти мардумро аз ҷиҳатҳои модиву маънавӣ инъикос мекунанд. Ин воҳидҳои забон сохти устувору ба ҳиссаҳо чудонашаванда доранд ва дар қатори калимаҳои маънидор як қисмати муҳими хазинаи луғавиро ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни инкишофи таърихии забон онҳо ҳам рехтаю суфтатар гардида, ба мисли дигар унсурҳои луғавӣ мавқеъ ва мавридҳои истифода ва пайваста ба ин обуранги услубӣ, тобишу ҷилоҳои маъноӣ пайдо кардаанд. Ғайр аз ин, воҳидҳои фразеологиро ҳар як нависанда мувофиқи услуби хоси ҳеш ба кор бурдааст [5, с.29].

Дар ин маврид, устод Садриддин Аинӣ низ услуби хосеро доро мебошад. Асарҳои ӯ пур аз панду ҳикмат буда, дар нутқи персонажҳо аз воҳидҳои фразеологӣ фаровон истифода бурдааст. Масалан, повести “Одина”-ро гирем, мебинем, ки истифодаи калима ва ибораҳои фразеологӣ сухани нависандаро боз ҳам бошукӯҳтару фасеҳтар гардондааст; “моли ӯро тарака кунонид”, “забони хуш ва рӯи кушода”, “бо кулоҳи барфани сафеди худро”, “овози зангулаи симини сари зулфи симбарони нозукхироми тоҷик”, “сабзаю себарга барои бӯсидани рӯи об ва об барои шустушӯй кардани сару рӯи сабзаю себарга дар чавлон аст”, “порчаи абри сиёҳ чун чини доимии ҷабини Арбоб Камол намудор шуда”, “Одина хуши худро ба сар овард”, “Арбоб маҷоли гап задан надода”, “ин кӯрнамаки модарсеталокро бинед”, “моли муъмин хуни муъмин гуфтаанд”, “ту моли Арбобро талаф кардӣ, гӯё ки хуни ӯро рехтӣ”, “калоншавандагон рӯи суханро ба Арбоб гардонида гуфтанд”, “нури чашми ӯ”, “ва панҷу chore пасандоз карда”, “чашмашро тарсонид ба буд” [2, с.5-15]. Устод Садриддин Аинӣ нависандаи бомаҳорат ва муаллими бузурги забон мебошад.

Асарҳои ӯ ҳазинаи дурдонаҳои сухан буда, воситаҳои забон дар он чунон образи бадеӣ додаанд, ки ин аз ҳунар ва услуби нотақрори ӯ дарак медиҳад. Дар онҳо гӯё сарвати беинтиҳои лугавӣ, ифодаҳои рехтаи муқобилмаъноӣ калимаҳои зидмаъно ташкил менамоянд.

Аз сабаби он ки қисми бештари чунин ибораҳои пурмаъно ва образноки рехта маҳсули эҷодиёти соҳибони забон аст, онҳо дар гуфтугӯи рӯзмарраи одамон ба таври васеъ низ истифода мешаванд ва чи тавре ки дар боло мушоҳида кардем, нависандагон низ аз ин услуби барҷаста дар қанор намондаанд, ки услуби муоширати байни қаҳрамонҳо ба шумор меравад. Воҳидҳои фразеологӣ дорои хусусияти муассир ва эҳсосӣ мебошанд. Вале воҳидҳои фразеологӣ тамоми соҳаҳои зиндагӣ ва фаъолияти мардумонро инъикос мекунад, бинобар ин доираи истиъмоли онҳо бо як услуби муошират маҳдуд нашуда, дар услубҳои дигари нутқ, ҳам ба андозаи гуногун истифода мешаванд. Лекин дар ягон услуби дигари нутқ (ба ҷуз услуби муошират) ба дараҷаи услуби бадеӣ серистеъмол ва аз лиҳози услубӣ гуногунвазифа нестанд [4, с.51]. Аввал ин ки устод Айнӣ ба андозаи баҳраманд буданашон аз ин ганҷинаи забони халқ, сониян, мувофиқи завқу мароқ ва хусни тавачҷуҳашон ба унсурҳои забони зинда аз ин сарвати бебаҳои забон истифода бурдаанд. Чунончи: “мисли шери дарранда ғурридан гирифт”, “хун аз фарқи сараш монанди нӯл (чӯмак)-и офтоба равон гардид”, “каллачунбонони деҳа”, “аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан”, “гарму сарди дунёро надидаӣ”, “ғараз аз тушбера гӯшт хӯрдан”, “рӯйи гарми худро сард макун”, “умеди худро канда”, “дар ин зиндони бало”, “дандон ба дандон истодагӣ мекард”, “болои мурда сад чӯб мешавад”, “мӯйи сафедаш аз хуни рухсорааш лолагун гардид”, “чун абри навбахор гирифта”, “заҳри ҷудоии чандрӯзаро ба умеди шахди висоли дуру дарози оянда коми ҷони худро гуворо дид”, “талқону қурут қути лоямут”, “пояш ба лаби ғӯр расида”, “чун мӯйи оташдида ба худ мепечид”, “дарун-дарун месӯхт”, “во, чашму чароғам, во, қуввати дилам, во, рафиқи шаби танҳоиам, во, парастори шаби бемориам!”

“То маро ин нури чашми меҳрубон аз даст рафт”,

Тоқати тан, сабри дил, ороми ҷон аз даст рафт.

Рафт он гул аз назар, ёрои фарёдам намонд,

Булбули шӯридаам, ки фиғон аз даст рафт.

Дар ҷаҳони бевафо дилбанди ман он буду бас,

Рафт дилбандам, сазад гӯям, ҷаҳон аз даст рафт.

Рафт то домони ороми дилу ҷонам зи каф,

Қисса кӯтоҳ мекунам, гӯё ки ҷон аз даст рафт! [2, с.15-27].

Чи тавре ки маълум гардид, дар повести “Одина” ва умуман, дар асарҳои дигари устод Айнӣ мавқеи истифодаи воҳидҳои фразеологӣ баръало маълум мегардад, нависанда онҳоро дар мавриди муайян ва хеле оқилона истифода бурдааст. С.Айнӣ маҳз аз ҳамин имконияти муассирии воҳидҳои фразеологӣ дар асари “Одина” истифода карда, ҳислатҳои мусбату манфии шахсро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ барҷаста ифода мекунад.

Пӯшида нест, ки қабл аз инқилоб аҳолии камбағали мамлакат душвории зиёдеро аз сар гузаронидааст, вале он чизхоеро, ки дар асари устод намоён мегардад, ду табақаи ё гуруҳи одамонро ташкил медиҳад. Яқум, бой, бадавлат ва аз ҷиҳати зиндагӣ ҳаматарафа таъмин ва дувум камбағал, бечора ва ба нони хӯрдан зор. Дар асар аз рӯйи нутқи персонажҳо ин ду табақаи зикршуда бо ҳамдигар ба мувофиқа наомада, ҳама вақт дар мочаро ҳастанд.

Устод Айнӣ дар асари худ поймол кардани ҳуқуқҳои мардуми бенаворо пурра маҳкум намуда, дар хусуси он менависад, ки бенавоён на танҳо ба истисмори яктарафа, балки дутарафа, ҳатто панҷтарафа гирифта будаанд. Онҳо аз таваллуд то дами марг бо даҳҳо маҳдудиятҳои на фақат беадолатона, балки таҳқиромез зери фишор қарор доштаанд. Чи тавре ки аз гуфтаҳои олимони соҳа бармеояд: “Устод Айнӣ вобаста ба манфиатҳои миллии тоҷикон ва тарғибу ташвиқи хувияти миллии тоҷикӣ, ҳамеша ба таҳқиқу тасвири

чи илмӣ, чи бадеӣ ва чи публитсистиӣ қавму миллатҳои дигар низ таваҷҷуҳи амиқ зоҳир намудааст. Ин ҷанбаи муҳими осори вай нишон медиҳад, ки Айнӣ худшиносии тоҷикиро дар асоси принципҳои гуманистӣ тарғиб мекард ва сарнавишти миллати худро аз миллатҳои дигар ҷудо намедонист» [3, с.130].

Истифодаи мақол ва зарбулмасалҳо низ дар асарҳои устод Айнӣ ҷойи намоёнро ишғол намудааст. Вале ин масъала алоҳида буда, воҳидҳои фразеологӣ дар адабиёти бадеӣ барои тавсифи нутқи қаҳрамонҳое, ки намоёндаи табақаи фозилу донишманд ва ё аъёну ашрофанд ё баръақс истифода шудаанд. Барои мисол ибораҳои “ва ба ёди Юсуфи гумгаштаи худ”, “нигоҳҳои дуздиде, ки”, “маҳбуби аз ҷон ширинтар”, “маҳраи роз”, “Одина, ки ханӯз аз сад гулаш як гулаш нашукуфта буд”, “оқибат коргаронро кор ба ҷону корд ба устухон расид”, “гурусначашмии зовудҷӣ”, “сабаб кушода шудани дари саодат ба рӯи коргарон”, “маҷлиси мотам”, “оқибат офтобро ба доман пӯшонидан мумкин нашуд”, “чашм дӯхта буд” [2, с.30-61] ва монанди инҳоро дар сухани персонажҳо васеъ истифода бурдааст. Маҳорати нигорандагии устод Айнӣ на танҳо дар асарҳои бадеӣ ӯ, балки дар асарҳои публитсистиаш низ ба таври возеҳ ифода ёфтааст. Ҳар як мақолаи ӯ асари томи хурдҳаҷмест, ки ҳадафу вазифаи мушаххас дошта, ин ё он масъалаи муҳими рӯзро комилан ҳал намудааст. Ба ибораи дигар, устод Айнӣ дорои маҳорати баланди публитсистиӣ буд, ки дар мақолаҳои сершумораш ифода ёфтааст. Садриддин Айнӣ на танҳо шоҳиди зиндаи воқеаҳои даврони тоинқилобӣ, балки мушоҳидагари борикбину дақиқбине буд, ҳофизаи қавӣ дошт, ҷузъиёти ҳаёти Бухорои амириро бо маҳорати том тасвир менамуд ва бо нерӯи хиради таҳлили худ ду замону ду ҷомеаро ба ҳам киёс мекард.

Асари устод Айнӣ повести “Одина” низ мисли дигар асарҳои нависанда аз воситаҳои тасвири бадеӣ хеле ганӣ буда, дар қалами ӯ бисёр хусусиятҳои услубӣ зоҳир гардидааст.

Олими намоён И.С.Брагинский, ки доир ба ҳаёт ва фаъолияти С. Айнӣ тадқиқотҳои зиёде анҷом додааст, чунин менависад: «Фаъолияти педагогии С.Айнӣ хеле муҳим ва аҳамиятнок буд ва дар натиҷа кӯшишҳои ӯ дар роҳи маорифпарварӣ ба кулӣ муҳтавои нав пайдо намуданд. Ӯ барои тарбияи меҳнатқашон, махсусан, ҷавонон баромад мекард. Айнӣ дар мактаби нав аввалин муаллим ба ҳисоб мерафт. Ин ҷиҳати эҷодиёти ӯ ба тамоми сабки усули фаъолияти адабии ӯ таъсир кард, ба асарҳояш содагии баён ва оммафаҳмӣ овард, ҷиҳати тарбиявии онҳоро дучанд гардонид» [3, с.153].

Шоири халқии Тоҷикистон Мирзо Турсунзода дар мақолаи худ «Айнии мо» чунин менависад: «На ҳама вақт чунин муяссар мегардад, ки зиндагии як инсон бо ҳаёти халқ тавбам бошад. Ҳаёти Садриддин Айнӣ маҳз чунин сурат гирифт. Тамоми зиндагии ӯ бо ҳаёти халқ алоқаманд буд, аз рӯзҳои пуразияти гузашта то лаҳзаҳои фараҳбахши имрӯза» Агар саҳифаҳои зиндагии устод Айнӣ бар асоси санадҳои таърихӣ ва осорашон варақгардон кунем, бо вучуди саҳтию мушкилиҳои фаровон то ба охир кӯшидаанд, ки ёдгориё ба ояндагон боқӣ монад. Муҳимтарин қорре, ки қарданд шиносонидани мардуми тоҷик дар байни анбӯҳи қавии бадхоҳони худию бегона буд. Пеш аз таълифи китоби "Намунаи адабиёти тоҷик" ва баъди он халқи моро ба дигарон ба таври илмӣ шинос намуданд ва ҳамчунон пайваста насли наврасро ба рафтаи ба мактаб ташвиқ намуданд. Ба як ибора гӯем, муаллими миллат буданд [1, с.33-34].

Оре, асарҳои бешумори устод Садриддин Айнӣ, ки ба тарбияи насли аз хурд то ҷавон ва миёнсону қалонсолон равона гардида, саршор аз муҳаббат ба ватан, ахлоқи олии инсонӣ мебошанд, барои тарбияи наслҳои имрӯзу фардо ва маънавиёти баланди онҳо мусоидат менамоянд.

Ҳамин тавр, мавҷудияти системаи муайяни маъноҳо дар воҳидҳои фразеологӣ алоқаи байни онҳоро аз ҳар ҷиҳат таъмин мекунад, ки инро мо дар истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар яке аз асарҳои нависанда Садриддин Айнӣ бархӯрдор шудем ва мушоҳида намудем.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Таърихи инкилоби Бухоро. - Душанбе, 1987. - С.106.
2. Айнӣ С. Одина. Душанбе, 2016. - 176 с.
3. Брагинский И.С. Реализми Садриддин Айни /Реализм Садриддина Айни/ В кн.: Адабиёти советии тоҷик (Советская таджикская литература)-Сталинабад. Нашр. Давл.Точ.,1950 с.129-158).
4. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе, 1983. - 220с.
5. Гаффаров Р.,Ҳошимов С., Камолиддинов Б. Услубшиносӣ.-Душанбе, 1995. - 191с.

УДК 338.2+339.92(575.3)

Саидмуродзода Л.Х., Махкамов И. Ш.

**ЗАМИНАҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚИҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ
ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола заминаҳои меъёрию ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудаанд. Вазифаҳои асосии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи таъмини амнияти иқтисодии ҚТ, ки аз ба танзимдарории фаъолияти институтҳо, кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва мусоидат намудан ба рушди устувори иқтисодиёти ҷумҳурӣ иборат мебошад, муайян карда шудаанд. Дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» таърифи «амнияти иқтисодӣ» муайян карда шудааст: амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллӣ аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зерӣ хатар мегузоранд. Номгӯӣ ва моҳияти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт амал мекунанд, нишон дода шудаанд. Иерархияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки фаъолияти институтҳоро дар самти таъмини амнияти иқтисодии ҚТ ба танзим мебароранд, тартиб дода шудааст. Дар охир пешниҳод карда шудааст, ки бо мақсади ҳамгироии фаъолияти институтҳои давлатӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ низоми ягонаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таъсис дода шавад.

Ключевые слова: экономическая безопасность, нормативно-правовая база, нормативно-правовое регулирование экономической безопасности, национальная стратегия развития, устойчивое развитие.

Саидмуродзода Л.Х., Махкамов И. Ш.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ БАЗЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье исследованы нормативно-правовые базы обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. Определены основные задачи нормативно-правовых баз в сфере обеспечения экономической безопасности РТ, которые заключаются в регулировании деятельности институтов, уменьшение административных препятствий и содействие устойчивому развитию экономики республики. На основе Закона РТ «О безопасности» выявлено определение «экономической безопасности»: экономическая безопасность – состояние защищенности национальной экономики от внутренних и внешних условий, процессов и факторов, ставящих под угрозу её устойчивое развитие и

экономическую независимость. Приведены название и сущность нормативно-правовых актов, действующих в той или иной области экономики. Составлена иерархия нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельности институтов в сфере обеспечения экономической безопасности РТ. В конце предложено создать единую систему нормативно-правовых актов в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан, с целью координации деятельности государственных институтов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, нормативно-правовая база, нормативно-правовое регулирование экономической безопасности, национальная стратегия развития, устойчивое развитие.

Saidmurodzoda L.Kh., Makhkamov I.Sh.

LEGAL FRAMEWORK FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the legal framework for ensuring the economic security of the Republic of Tajikistan. The main tasks of the regulatory framework in the field of ensuring the economic security of the Republic of Tajikistan have been determined, which consist in regulating the activities of institutions, reducing administrative obstacles and promoting sustainable development of the republic's economy. On the basis of the Law of the Republic of Tajikistan "On Security", the definition of "economic security" has been identified: economic security is the state of protection of the national economy from internal and external conditions, processes and factors that threaten its sustainable development and economic independence. The name and essence of the normative legal acts in force in a particular area of the economy are given. A hierarchy of normative legal acts has been drawn up, regulating the activities of institutions in the field of ensuring the economic security of the Republic of Tatarstan. In the end, it was proposed to create a unified system of normative legal acts in the field of ensuring the economic security of the Republic of Tajikistan, in order to coordinate the activities of state institutions.

Keywords: economic security, regulatory framework, legal regulation of economic security, national development strategy, sustainable development.

Вазъи муосири иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамояд, ки фаъолияти институтҳои давлатӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодии кишвар, шахрванд ва ҷамъият мақсаднок ба роҳ монда шавад.

Дар адабиёти илмӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодии давлат амалӣ намудани ҷорабиниҳои гуногун пешниҳод карда шудаанд. Яке аз онҳо таъмини меъёрию ҳуқуқии он, яъне ташкил кардани заминаҳои устувори меъёрию ҳуқуқӣ, ки фаъолияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлатро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба танзим мебарорад, ба ҳисоб меравад.

Ҳифзи меъёрию ҳуқуқии амнияти иқтисодӣ яке аз шохаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ буда, ба воситаи заминаи васеи меъёрию ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» омадааст: санади меъёрии ҳуқуқӣ - ҳуччати расмӣ шакли муқарраршудаест, ки бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ё аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё худидоракунии шахрак ва деҳот ё шахси мансабдори ваколатдори давлатӣ қабул гардида, хусусияти умумихатмӣ дорад ва меъёрҳои ҳуқуқиро муқаррар менамояд, тағйир медиҳад ва ё бекор мекунад [8].

Аз нуқтаи назари муносибати институтӣ-ҳуқуқӣ қонунгузорӣ қисмати муҳими амнияти иқтисодӣ доништа шудааст. Қонунгузорӣ, ки муносибатҳои иқтисодиро ба танзим мебарорад, бояд ба манфиатҳои миллии мувофиқат кунад. Яъне, бояд озодии фаъолияти соҳибқориро оид ба истехсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ таъмин намояд.

Заминаҳои меъерии ҳуқуқии боэътимод ва самаранокро танҳо бо роҳи муносибати низомӣ, бо иштироки олимону мутахассисон ва мақомоти ҳокимият ташаккул додан мумкин аст [24].

Вазифаҳои асосии заминаҳои меъерии ҳуқуқӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ аз ба танзимдарории фаъолияти институтҳо, кам кардани монеаҳои маъмурӣ, ки ба рушди иқтисодиёт халал ворид месозанд, инчунин, мусоидат намудан ба рушди устувори иқтисодиёт иборат мебошад (расми 1).

Заминаҳои меъерии ҳуқуқӣ на танҳо фаъолияти институтҳоро ба танзим медароранд, балки бо роҳи кам кардани монеаҳои маъмурӣ ба рушди устувори иқтисодиёт, беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ, аз байн бурдани камбизоатӣ бекорӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳолии халқ мусоидат менамоянд.

Аз тарафи Ҳукумати ҚТ бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ микдори зиёди санадҳои миёерии ҳуқуқӣ, стратегияҳо, концепсияҳо, барномаҳо, инчунин нақшаҳои корӣ ба амал бароварда шудааст.

Расми 1. Вазифаҳои асосии заминаҳои меъерии ҳуқуқӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ

Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Асоси ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро пеш аз ҳама Конститутсияи ҚТ ташкил медиҳад. Зеро дар он инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии доништа шуда, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад [19].

Бояд қайд кард, ки дар даврони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аъзои он буд, мафҳуми амнияти иқтисодӣ танҳо аз нуқтаи назари ҳифзи сарҳад ва давлат дида баромада мешуд. Зеро рафтномаи шаҳрвандон ба хориҷи мамлакат имкон надошт, сохти давлатдорӣ сотсиалистӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ маҳдуд буда, фақат моликияти давлатӣ вучуд дошт. Унсурҳои амнияти иқтисодӣ дар ҳудуди собиқ ИҶШС дар миёнаҳои солҳои 80-ум ва аввалҳои солҳои 90-уми асри гузашта ба миён омад. Аммо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми амнияти иқтисодӣ бори аввал расман соли 2011 дар Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» ба таври зерин шарҳ дода шудааст: амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллӣ аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зерӣ хатар мегузоранд [3].

Бо қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» ба ташаккули санадҳои меъерии ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодии ҚТ замина гузошта шуд ва қонуни мазкур яке аз санадҳои асосӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Расми 2. Иерархияи санадҳои меъёрию ҳуқуқии ҶТ, ки фаъолияти институтҳоро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба танзим мебароранд
 Аз тараи муаллиф дар асоси Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» тартиб дода шудааст.

Маълум аст, ки «амнияти иқтисодӣ» бо «рушди иқтисодиёт» ва «низомии иҷтимоию иқтисодии давлат» робитаи зич дорад. Аз ин рӯ, қисми таркибии амнияти иқтисодиро «амнияти энергетикӣ», «амнияти экологӣ», «амнияти иттилоотӣ», «амнияти ҳарбӣ», «амнияти озуқаворӣ» ва «амнияти берунӣ» ташкил медиҳанд. Вобаста ба ин, сиёсати

давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани чунин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ба монанди қонунҳои ҚТ «Дар бораи энергетика» (соли 2000), «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» (соли 2010), «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (соли 2011), «Дар бораи мудофия» (соли 1995), «Дар бораи мудофияи граждани» (соли 2004), консепсияҳои ҳифзи «муҳити зист» (соли 2008), «амнияти иттилоотӣ» (соли 2003) ва «сиёсати хориҷии ҚТ» (соли 2015), санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва дигар барномаву нақшаҳо равона карда шудааст.

Иерархияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки фаъолияти институтҳоро дар самти таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба танзим мебароранд, намуди зеринро дорад (расми 2).

Талаботҳои санадҳои ҳуқуқии дар боло дарҷ гардида, инчунин, дигар қонунгузориҳо, консепсияҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва нақшаҳои қорӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 татбиқи амалии худро ёфта истодаанд. Зеро стратегияи мазкур самтҳои асосии таъмини амнияти иқтисодиро дар бар мегирад. Дар он мақсадҳои сиёсати берунаи мамлакат ба таҳкими пояи давлатдорӣ ва мустаҳкам кардани мавқеи давлат дар арсаи байналмилалӣ равон карда шудааст. Сиёсати дохилӣ аз ҷустуҷӯ ва таҳияи механизмҳои самаранок ва сарчашмаҳои дохилии рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, шуғли пурмаҳсул, дастрасии устувор ба захираҳои энергетикӣ ва фазои мусоиди соҳибқорӣ иборат мебошад. Вазифаи асосии давлат дар истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ ва табиӣ, аз ҷумла, таҳкимбахшии иқтисодии институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодии миллии, рушди индустриалии оянда ва гузариш аз иқтисоди аграрӣ индустриалӣ ба индустриалию аграрӣ ифода меёбад. Яъне, ин санад роҳнамои асосӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд таъкид кард, ки раванди ташаккулёбии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба таъмини амнияти иқтисодӣ дар ҚТ хусусияти доимӣ дошта, ба самтҳои зерин равона карда шудааст:

1. Қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии ба талаботи асосии муносибатҳои бозаргонӣ ҷавобгӯӣ, ки ба дастгирӣ ва рушди бахши хусусӣ, махсусан, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ва рақобатпазирии онҳо, фароҳам овардани фазои солими соҳибқорӣ равона гардида, барои субъектҳои хоҷагидорӣ қоидаҳои умумиро муқаррар менамоянд.
2. Низомикунӣ (систематикунӣ) қонунгузорӣ, ки қорӣ намудани низомии дақиқи андозбандӣ, содда гардонидани расмиёти иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ ва кам кардани шумораи онҳоро дар бар мегирад.
3. Ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани тартиби пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва роҳандозии чораҳои ҳавасмандгардонӣ.

Чи хеле ки дар боло қайд кардем, вазифаи асосии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ин мусоидат намудан ба рушди устувори иқтисодӣ, ташаккули фазои солими соҳибқорӣ, талаботҳои бозор ва рақобатпазирӣ мебошад. Яке аз муаммоҳои асосӣ дар ин самт аз байн бурдани монеаҳои сунъӣ, вазифаҳои назоратӣ ва идоракунии давлатӣ, коҳиш додани таъсиррасониҳои маъмурӣ ва ғайрирасмӣ (ғайриқонунӣ) ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, қайд кардан зарур аст, ки дар давраи солҳои 2016-2020 ба Кодекси андози ҚТ 14 маротиба тағйирот ворид карда шуда, меъёрҳои гуногуни андозӣ паст карда шудаанд. Соли 2021 лоиҳаи нави Кодекси андози ҚТ омода ва барои баррасӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии ҚТ пешниҳод гардид. Инчунин, дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки ба рушди иқтисодӣ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, соли 2015 бо мақсади рушди соҳибқорӣ хурду миёна ва дастрасии соҳибқорон ба захираҳои қарзӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ «Фонди дастгирии соҳибқорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ташкил карда шудааст. Танҳо дар солҳои 2015-2016 дар 47 шаҳру ноҳияҳо ба субъектҳои зиёди соҳибқорӣ истеҳсоли бо фоизҳои паст дар ҳаҷми 95 миллион сомонӣ қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат дода шудааст [20]. Ҳамасола ба фонди мазкур аз ҳисоби бучети давлатӣ ҷудо намудани маблағи пулӣ ба нақша гирифта мешавад.

Қисми таркибии ислоҳоти иқтисодӣ ин ташаккули фазои муносиби корӣ барои рушди минбаъдаи соҳибкорӣ мебошад. Бинобар ин, соли 2017 аз ҳисоби чор сохтору ҳадамоти Вазорати кишоварзӣ - Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [11] ва дар заминаи се ҳадамоти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли - Ҳадамоти давлатии тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли [12] таъсис дода шуд. Ин ба кам кардани такроршавии вазифаҳои ба ҳам монанд, ҳамоҳангсозии санчишҳо, сарфаи маблағҳои бучет ва кам гардидани монеаҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуд.

То соли 2017 фаъолияти субъектҳои хоҷагидорро 78 мақоми санчишу назорат ва иҷозатдиҳандиву иҷозатномадиҳанда, инчунин, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавриди санчиш қарор медоданд. Дар нух моҳи соли 2017 ба ҳар як шахси ҳуқуқии фаъолияткунанда 5 санчиш рост омадааст. Аз ин рӯ, бо мақсади бартараф намудани санчишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои соҳибкорӣ дар давоми солҳои 2017-2019 ба ҳама гуна санчишҳои фаъолияти соҳибкорони истеҳсолӣ, ба истиснои санчишҳои нақшавии мақомоти андоз, Прокуратураи генералӣ, Палатаи ҳисоб, Агенсии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва Бонки миллии мораторий эълон карда шуд. Шаклҳои пешниҳоди ҳисоботи омӯрӣ ва механизми ҷамъоварии маълумот мукаммал гардонидани шуда истодаанд [21].

Қонуни ҶТ «Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ» [16], ки соли 2018 қабул карда шудааст, ба рушди минбаъдаи соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ, афзун намудани истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузори мусоидат намуд. Дар доираи қонуни мазкур соли 2019 бо Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ» то 1 январи соли 2021 ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ мораторий эълон карда шуд [17].

Ҷамчунин фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ оид ба додани намудҳои нави иҷозатномадиҳӣ ва равандҳои иҷозатномадиҳӣ, ки дар қонунгузори пешбинӣ нашудааст, манъ карда шуд. Иқтисор кардани чараён ва хароҷоти субъектҳои соҳибкорӣ ҳангоми гирифтани иҷозатнома (литсензия) ба либерализатсияи иқтисодиёт оварда мерасонад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар муносибати бозаргонӣ бозор бояд озод буда, дар иқтисодиёт рушди рақобатпазирӣ ҷойи намоёнро ишғол намояд. Дар натиҷаи рақобатпазирӣ соҳаҳои иқтисодиёт васеъ гардида, ба бозор молҳои сифатан беҳтару хубтар ва арзишашон дастрас ворид карда мешаванд. Агар идоракунии давлатӣ зиёд гардад, он гоҳ механизмҳои бозорӣ коҳиш ёфта, ба рақобатпазирӣ таъсири манфӣ мерасонад ва фаъолияти озоди соҳибкорон маҳдуд мегардад. Бинобар ин, соли 2017 Қонуни нави ҶТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» [15] қабул карда шуд. Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии ҳимояи рақобатро муайян намуда, муносибатҳоро оид ба ташкил ва фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои рушди рақобат, фаъолияти самарабахши бозорҳои мол, таъмини фазои ягонаи иқтисодӣ ва фаъолияти озоди иқтисодиро танзим менамояд. Яъне, ин қонун ҳамаи меъёрҳоро оид ба рақобат ҳамчун карда, шаффофият ва самаранокии ба танзимдарории ҳуқуқиро баланд намуд ва барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ шароити баробарро фароҳам овард. Вобаста ба ин, қайд кардан зарур аст, ки бо мақсади ба даст овардани мувозинаи манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон Қонуни ҶТ «Дар бораи инҳисороти табиӣ» [5] амал мекунад.

Қонуни ҶТ «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» тартиби танзим ва назоратро дар бозори коғазҳои қиматнок бо мақсади таъмини амали беҳавф, кушода ва самаранокии бозори коғазҳои қиматнок, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва дорандагони коғазҳои қиматнок, рақобати боинсофonaи иштирокчиёни бозори коғазҳои қиматнокро муайян менамояд [4].

Хусусигардонии амволи давлатӣ, ки дар асоси Қонуни ҶТ «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ» [14] ба роҳ монда шудааст, дар шароити иқтисодиёти гузариш нақши

муҳимро мебозад. Ин қонун имконият медиҳад, ки соҳибқорӣ хусусӣ дар асоси таъсис додани корхонаҳои истеҳсоли васеъ рушд ёфта, бо ин роҳ ҳиссаи бахши хусусӣ дар иқтисодиёт баланд бардошта шавад.

Баъзан вақт санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҷиҳати сабуқӣ овардан ба соҳибқорону шахсони ҳуқуқӣ ва бо ин роҳ мусоидат намудан ба рушди устувори иқтисодиёт қабул карда мешавад. Соли 2016 Ҳукумати ҚТ молҳои барои сохтмони хатти нави роҳи оҳани Душанбе-Қўрғонтеппа воридшавандаро аз андозии арзиши иловашуда ва боҷи гумруқӣ озод намуд [6]. Инчунин, соли 2019 ашӯи хоми ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ба ҚТ воридшаванда ва номгӯи ашӯи хоми дар дохили мамлакат истеҳсолшаванда аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумруқӣ озод карда шудаанд [10].

Дар натиҷаи мувофиқ гардонидани қонунгузорӣ ба талаботҳои бозор ҳоло бахши хусусӣ бомаром инкишоф ёфта, саҳми он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ беш аз 70 фоиз, дар таъмини аҳоли бо ҷойи кор 68 фоиз ва даромадҳои андозӣ ба бучети давлат 80 фоизро ташкил медиҳад [23].

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати аграрӣ буда, қисми зиёди аҳолии он дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунад. Бинобар ин, зарурати таҳким бахшидани нақши унсурҳои ба танзимдарорандаи бозори меҳнат дар бахши аграрӣ бо дарназардошти ҷорӣ намудани технологияҳои муосир пайдо мешавад. Аз ин рӯ, бо мақсади истифодаи ҳаматарафаи ин иқтисодӣ дар иқтисодиёти кишвар якҷанд сол мешавад, ки Қонуни ҚТ “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли” амал мекунад ва ба таври доимӣ маҷмӯи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гардида истодаанд [2].

Бо мақсади дастгирии давлатии кишоварзони мамлакат ва таъмини фаровонии бозори истеъмолӣ тамоми кишоварзони мамлакат соли 2021 аз пардохти андозии ягонаи замин озод карда шуданд [23].

Хариди давлатӣ механизми мебошад, ки талаботи давлат ба мол, кор ва хизматрасонино қонеъ намуда, ба ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Хариди давлатӣ қисми ҷудонашавандаи иқтисоди бозаргонӣ буда, барои амалӣ гардидани он механизмҳои бозор истифода бурда мешаванд. Баъди ба тасвиб расидани Қонуни ҚТ “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ”, ки дар асоси модели ЮНИСТРАЛ таҳия гаштааст, хариди давлатӣ дар ҚТ шакли электрониро қабул кард, ки ба талаботи имрӯза ҷавобгӯӣ мебошад [13]. Бартарии хариди электронӣ аз баланд бардоштани сатҳи шаффофияти расмиёти харид, пешниҳод намудани дастрасии баробар ва номаҳдуд барои иштирок, паст намудани нархҳои харид дар натиҷаи афзоиши рақобат, кам гардидани муҳлати расмиёти харид ва хароҷот барои амалӣ намудани он ва ғ. иборат мебошад.

Аз соли 2011 то ин ҷониб дар кишвар “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар ҚТ” амал мекунад [18]. Ҳукумати электронӣ ҷиҳати беҳтар намудани идоракунии дар асоси ҳуҷҷатгузориҳои бекоғаз, инчунин таъмини иҷроии вазифаҳои идоракунии давлатӣ, ки ба ҳамқорӣ мутақобилаи дастгоҳи давлатӣ бо субъектҳои боқимондаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар заминаи Технологияи иттилоотии компютерӣ равона гардидааст, ташкил карда шудааст.

Дар замони муосир соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои сердаромадтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб рафта, дар таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши муҳим дорад. Фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва тақмили сиёсати давлатии идоракунии соҳа аз ҷумлаи афзалиятҳои муҳими сиёсати иқтисодӣ иҷтимоии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати ба танзим даровардани фаъолияти институтҳои давлатӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди босуботи ин соҳа Қонуни ҚТ “Дар бораи сайёҳӣ” [7] ва “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” [25] амал мекунанд. Ҳамзамон бо Фармони Президенти ҚТ аз 2 январи соли 2019 таҳти № 1170 солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидааст [9]. Пас аз ба имзо расидани ин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар муддати кӯтоҳ дар деҳоти мамлакат як қатор пешравиҳо ба назар

расида, рушди сайёҳӣ ва омӯзиши хунароҳои мардумӣ идома дорад. Айни ҳол дар кишвар зиёда аз 200 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият дошта, 15 лоиҳаи инфрасохтори сайёҳӣ аз имтиёзҳои пешбинишуда бархурдор гардидаанд. Соли 2019 зиёда аз як миллион нафар сайёҳон аз мавзёҳои нодири кишвари мо дидан кардаанд, ки нисбат ба соли 2018 20% зиёд мебошад [22].

Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025 ҷиҳати суръат бахшидан ба рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъвият додани таъсири илм ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, ҳамгироии нерӯҳои илмӣ ва технологӣ ба самтҳои афзалиятдоштаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар таҳия гардидааст [1].

Ҳамин тавр, таҳлил нишон дод, ки дар солҳои на он қадар тӯлонӣ дар ҚТ маҷмӯи зарурии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки фаъолияти институтҳоро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба танзим дароварда, ба рушди иқтисодиёт мусоидат менамоянд, ташкил карда шудааст. Дар онҳо таъмини амнияти иқтисодӣ ҳамчун самтҳои афзалиятноки фаъолияти Ҳукумат доништа шудааст. Аммо, то ҳол ягон қонуне, ки ҳамкориҳои байниҳамдигарии фаъолияти институтҳоро яқоя намояд, таҳия нагардидааст. Суръати ворид намудани тағйиротҳо ба қонунҳои амалкунандаи ҚТ ва ё қабул кардани санадҳои меъёрию ҳуқуқии нав нисбат ба дигаргуниҳои иқтисодие, ки дар кишвар ва берун аз он шуда мегузаранд, суст мебошад. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки бо мақсади ҳамгироии фаъолияти институтҳои давлатӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ низомии ягонаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таъсис дода шавад. Қоидаҳои истифодаи он, тартиби ташкил ва фаъолияти низомии ягонаи иттилоотӣ, ки барои пешниҳод намудани маълумот ба шахсони манфиатдор дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ пешбинӣ шудааст, муайян карда шавад. Инчунин, бо мақсади саривақт мутобиқ гардонидани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба муносибатҳои бозаргонӣ ва дигаргуниҳои иқтисодӣ, ҷиҳати дар муддати кӯтоҳтарин ворид намудани тағйиротҳо ба қонунҳои амалкунанда ва қабул намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии нав чораандешӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025 //Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30-юми апрели соли 2021 таҳти № 170. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.с.2021).
2. Гоибназарзода С. М. Особенности рынка труда и реализация государственных стратегий и программ в Республике Таджикистан //С. М. Гоибназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе.-2020, № 6.- С. 39-47.
3. Дар бораи амният. Қонуни ҚТ аз 28 июни соли 2011 таҳти № 721. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, таҳти № 6. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 17.11.с.2021).
4. Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок. Қонуни ҚТ аз 28 июни соли 2011 таҳти № 745. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, таҳти № 6. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.с.2021).
5. Дар бораи инҳисороти табиӣ. Қонуни ҚТ аз 5 марти соли 2007 таҳти № 235. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, таҳти № 3. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.с.2021).
6. Дар бораи номгӯӣ ва миқдори молҳои барои сохтмони хатти нави роҳи оҳани Душанбе-Қӯрғонтеппа воридшаванда, ки аз андозии арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шудаанд // Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30-юми декабри соли 2015 таҳти № 804. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.12.с.2021).

7. Дар бораи сайёҳӣ. Қонуни ҚТ аз 7 августи соли 2020 таҳти № 1718. //Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июни соли 2020 таҳти № 148. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 29.11.с.2021).
8. Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Қонуни ҚТ аз 30 майи соли 2017 таҳти № 1414. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, таҳти № 5 [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 29.11.с.2021).
9. Дар бораи солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намудани солҳои 2019-2021. //Фармони Президенти ҚТ аз 02 январи соли 2019 таҳти № 1170. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.12.с.2021).
10. Дар бораи тартиби аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани ашёи хоми ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ воридшаванда ва номгуӣи ашёи хоми дар дохили мамлакат истеҳсолшаванда // Қарори Ҳукумати ҚТ аз 22-юми июни соли 2019 таҳти № 327. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.12.с.2021).
11. Дар бораи таъсис додани Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2017 таҳти № 595. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).
12. Дар бораи Хадамоти назорати давлатии тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2017 таҳти № 597. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).
13. Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ. Қонуни ҚТ аз 3 марти соли 2006 таҳти № 168. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2006, таҳти № 3. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.с.2021).
14. Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ. Қонуни ҚТ аз 16 майи соли 1997 таҳти № 464 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1997, таҳти № 10. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.с.2021).
15. Дар бораи ҳимояи рақобат. Қонуни ҚТ аз 30 майи соли 2017 таҳти № 1417 //Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 01 феввали соли 2017 таҳти № 686. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).
16. Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ. Қонуни ҚТ аз 21 феввали соли 2018 таҳти № 1505 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2018 таҳти № 2. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.11.с.2021).
17. Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ. //Фармони Президенти ҚТ аз 15 январи соли 2019 таҳти № 1181. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 29.11.с.2021).
18. Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар ҚТ. //Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30-юми декабри соли 2011, № 643. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 29.11.с.2021).
19. Консептсияи ҚТ. [Манбаи электронӣ]. <http://mmk.tj/search/node>. (санаи мурочиат: 17.11.с.2021).
20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.-22.12.с.2016. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).
21. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.-22.12.с.2017. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.-26.12.с.2019. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.с.2021).

23. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.- 26.01.с. 2021. [Манбаи электронӣ] <http://www.adlia.tj> (санай мурочиат: 01.12.с.2021).
24. Степченкова О. С. Нормативно-правовая база экономической безопасности Российской Федерации. //О. С. Степченкова. Современная экономика: проблемы и решения. [Электронный ресурс]. file:///C:/Users/ADMIN/Down-loads/1527-Текст%20статьи-2660-1-10-20190821%20(7).pdf (дата обращения: 03.12.2021 г.).
25. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. //Қарори Ҳукумати ҚТ аз 01 августи соли 2018 таҳти № 372.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдулазизова Зебо Садуллаевна кандидат филологических наук, доцент кафедры языков. Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992-93 506-91-51. E-Mail: zebo61@mail.ru.

Абдурахмон Хакимзода соискатель кафедры маркетинга и коммерции Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992)907 70 48 90. E-Mail: hakimzod-90@mail.ru.

Абдурахмонова Мукадамхон Зокирхоновна - к.э.н., зав. кафедрой «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, телефон: (+992) 92-765-19-81. E-mail: mukaddam81@gmail.com.

Алиев Тохирджон Назримадович - Белорусский государственный университет, аспирант экономического факультета кафедры международного менеджмента, Адрес: 230005, Республика Беларусь, г. Минск, ул. Курчатова 8 В52а. Тел.: (+375)255163764 (м.), (+375)33341 2788(м.), Email: tahir1901@mail.ru.

Ализода Тохир Саидаброн – Таджикский аграрный университет имени Ш. Шохтемур, Докторант (PhD). Адрес: 734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 146. E-mail: alizoda.t93@mail.ru Tel./Fax.: (992) 55 8888 525.

Амонов Сахбон Сарватжонович – старший преподаватель кафедры экономики и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. 93-577-92-00, e-mail: a_sahbon@mail.ru.

Ахмадов Фарахманд Муфазалович - Таджикского национального университета, ассистент кафедры статистики. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Farahmand@mail.ru. Телефон: (+992)901-61-66-33.

Ахмедов Фарход Абдусаломович – магистрант Института философии, политологии и права им. А. Баховадинова Национальной Академии наук Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992933343666. Email: akhmedovfarhod@gmail.com.

Ашурова Мишгона Тавакаловна – ассистент кафедры финансы и кредит Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: mijgona22@bk.ru. Тел.: +992915082869.

Бадалов Хуршед Хотамович – кандидат экономических наук, и.о., доцента кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: khurshed_badalov@mail.ru тел. +992937776640.

Бобомуродов Пайрав Хайриевич - старший преподаватель, соискатель кафедры бухгалтерского учета Таджикского финансово-экономического университета г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: khurshed_badalov@mail.ru тел. +992935395383.

Бобохонова Шахрбону Холназаровна – старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Кулябского государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Куляб. Республики Таджикистан. E-mail: b.bonu1974@mail.ru Тел.: 918635287.

Гафуров Рамазон Хомиджонович – ассистент кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: +992905117717. E-mail: Ramazon-gafuro@mail.ru.

Давлатов Алиджон Азизхонович - докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937220596, E-mail: accounting.tj@mail.ru.

Давлатов Эҳсон Мираҳмадович - ассистент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. тел: +992926040416. E-mail: ehson_1983@mail.ru.

Давлатова Мехрангез Меликовна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры Высшей математики и информатики Технологического университета

Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E_mail: mehrangez86@mail.ru, тел: 985745646.

Джаборова Мадина Джумаевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru.

Джамшедов Махмаднazar Джамшедович - доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры экономика и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции 734055, Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти ½; тел.: 93 521 53 53; e-mail: mahmadnazar_54@mail.ru.

Дустматов Баходур Муродович – к.э.н., доцент кафедры «Финансы» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992918986464. Email: dust_81@mail.ru.

Дустова Навроста Окилбоевна – ассистент общеуниверситетской кафедры “Экономическая теория” Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 918722472. Email: mr.zuhajon@mail.ru.

Ибрагимова Азизахон Уктамджоновна – старший преподаватель кафедры финансы и кредит. Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони 169, E-mail: ufazizakhon@gmail.com Тел.: +992926018010.

Имомов Муродали Курбонмахмадович – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и налогообложения Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Борбад 48/5, Imomov_m_88@mail.ru, Телефон: (+992) 931444340.

Исмоилова Дилбар Муминджоновна- кандидат экономических наук, доцент. Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони 169, E-mail: ismoilovad76@gmail.com. Тел.: +992928470014.

Исозода Афзалишо Зиёдулло - Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры проектирование и компьютерное программирование в отрасли. Адрес:735320 Таджикистан, Дангара, центральная улица 25. E-mail: isozoda19@mail.ru. тел.: + (992) 885556595.

Каримов Кадриддин Облобердиевич - докторант кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: karimi.kadriddin@mail.ru. Тел.: (+992)93-921-28-28.

Кимсанов Уктам Олимджонович, кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры Системы и информационные технологии Технологического университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E_mail: uk_kimsanov@hotmail.com, тел: 907707197.

Кодирзода Диловар Бахриддин - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 902-01-18-81. E-mail: dilovark@mail.ru.

Коситова Умеда Одилбоевна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансы и кредит. Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмоили Сомони 169, E-mail: zaza_76@inbox.ru. Тел.: +992929102442.

Куганов Неймат Камолович – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Телефон: 918-70-48-37. Email: kuganov69@mail.ru.

Курбонзода Махмадали Рахмат – доктор экономических наук, доцент, Ректор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. 734061, ул. Дехоти 1/2. Email: tguk@mail.ru.

Курбонова Афзуна Азимбоевна – соискатель Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана. Тел: +992 92 101 02 29. E-mail: afzuna.kurbonova@bk.ru.

Курбонова Зулфия Махманбиевна – доктор политических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений и дипломатии Российско-Таджикского (Славянского) университета. 992918715005. E-mail: zukurbonova@mail.ru.

Мавлоназаров Силмон Силтоназарович - Заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г Душанбе, ул. Сайд Носир 33 E-mail: silmon@mail.ru. тел.: (+992)939996099.

Маликов Кобилшо Куканович – кандидат политических наук, и.о., доцента кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: +992008554403. E-mail: m.koba@mail.ru.

Махкамов Исмоил Шарипович - Институт экономики и демографии НАН РТ, соискатель. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Айни 44. E-mail: Hofiz1966@mail.ru, Телефон: (+992) 918-70-28-80.

Машокиров Джахонгир Нёматуллоевич - Старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: +992 93 571 54 54.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 937473109, E-mail: abdumalik001@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич к.э.н., доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: 934444145.

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувахидович – докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: yokubjon93@inbox.ru тел. (+992) 93 4017181.

Мирзоев Бахтиёр Иброгимович магистр 2-го курса группы 260202- менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: mirzoev_9700@mail.ru Тел: 937397000.

Мирзорахимов Муминавлох Мирзохomidович - магистр Таджикского государственного университета коммерции. 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.(+992) 900777172. Email: fqurbonzoda_85@mail.ru.

Одинаев Рахмонали Саидмухторович – Ассистент кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г Душанбе, ул. Сайд Носир 33. E-mail: rahmonali-91@mail.ru.

Одиназода Комрон Саидабор – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономическая теория и предпринимательская деятельность. Институт туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5 E-mail: odinakomron@mail.ru. Телефон: (+992) 905-55-46- 46.

Олимзода Абдусахоби Сироджидин - Таджикский аграрный университет имени Ш.Шохтемур Докторант (PhD). Адрес: 734003 Республики Тоҷикистон г.Душанбе, проспект А.Рӯдакӣ 146, Тел: 908840038. E-mail: olimzodaa@bk.ru.

Орифджонова Дилфуза Иномджонова - старший преподаватель кафедры финансов и кредита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета

коммерции в г. Худжанде. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Хаджент, проспект И. Сомони 169. E-mail: dil2008@mail.ru. Телефон: (+992) 928867680.

Рахимов Анвар Джумаевич – магистр Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.(+992) 907400171. Email: tguk@mail.ru.

Рахимов Саидали Холович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Института туризма, предпринимательства и сервиса. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:935-04-17-40. E-mail: saidali-tfi@mail.ru.

Сабуров Сулаймон – старший преподаватель факультета «Туризм и менеджмент» Таджикского института физкультуры им С. Рахимова. Тел.: +992985923198. Email: kargaeva.j@mail.ru.

Садыкова Гавхар Ибрагимовна - к.э.н. кафедры бухгалтерский учёт, анализ и аудит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, телефон: (+992) 92-706-26-62. E-mail: sadikova.gavhar@mail.ru.

Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло – Институт экономики и демографии НАН РТ, заведующий отделом сравнительных экономических исследований, доктор экономических наук, член корреспондент Национальной академии наук РТ, Адрес: 734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Айни 44. E-mail: Lsaidmuradov@rangler.ru. Телефон: (+992) 900-28-82-52.

Саидов Саймахмуд Сайдахмадович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½, Тел: 918432053, e-mail: ssaid.85@mail.ru.

Саломова Умия Туйчиевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:934-44-41-56. E-mail: umiya.salomova@mail.ru.

Самадов Мириод - соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.:937755554, E-mail: samadovmir@gmail.com.

Сафаров Хуррам Абдусатторович - соискатель кафедры финансового менеджмента Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: dilovark@mail.ru.

Сафоев Абдумаджид Каримович – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 907733247, E-mail: safoev@list.ru.

Саъдуллозода Сафарабек Саъдулло доктор PhD кафедры финансы и страхование Таджикского национального университета, Таджикского национального университета, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-20-04-20. Email: umar4004@mail.ru.

Содикзода Парвиз – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 919349595, e-mail: parvizis91@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, и.о., доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. 734061, ул. Дехоти ½, тел.: +992937266050. Email: zoir1978@gmail.com.

Туйчикулов Зухалджон Джоникулович – к.э.н. доцент. Заведующий кафедрой “Экономической теории” Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 935835090. Email: mr.zuhajjon@mail.ru.

Турахонова Юлдуз Шомуродовна магистр Таджикского государственного университета коммерции. 734055, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.(+992) 907660339. Email: fqurbonzoda_85@mail.ru.

Убайдуллозода Голиб Хонджон. - соискатель Института экономики и системного развития сельского хозяйства ТАСХН: 734024, Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992)918425757. Email: economic64@mail.ru.

Хабибов Сафиуло Хабибович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции 734055, Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти ½; тел.: 93 444 41 62; e-mail: Skhabibov.CC@mail.ru.

Хайёва Киёмуддин Амонуллоевич – Кулябский государственный университет им. Абуабдуллаха Рудаки, ассистент кафедры финансы и кредит. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. E-mail: qiyoum1995@mail.ru. Телефон: 988-00-60-29.

Халимов Иномджон Мамаджонович - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде Адрес: Согдийская область, г. Худжанд, проспект И.Сомони, 169. Email: kinomdzhon@mail.ru.

Халифазода Саидахтам – аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон : (+992) 985 -03-03-27. Email: saidahtam_76@mail.ru.

Хидиралиев Рустам Зульфалиевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: hidir.88@mail.ru. Телефон: (+992) 939-00-07-37.

Ходжаев Диловар Хайридинович – кандидат экономических наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992987526060. E-mail: khojaev02@mail.ru.

Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор кафедры международные экономические отношения Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Душанбе, ул. А. Дехоти, ½, Республика Таджикистан; тел.: (+992) 938607503, hojaev123p@mail.ru.

Ходжиев Фарух Бахромович - соискатель Бохтарского государственного университета им. Н.Хусрава. Бохтар. Республика Таджикистан. E-mail: Snake-style@mail.ru. Тел- (+992) 555770055.

Холов Мехридин Равшанович – докторант PhD, Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 931-14-14-44. E-mail: mr.kholov.94@mail.ru.

Хошимзода Хомид Хасан – кандидат экономических наук, доцент директор Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Таджикистан, Худжанд. Тел.: +992927660629. E-mail: Homid_@mail.ru.

Хусайни Абдукарим – магистрант Технологического университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: uk_kimsanov@hotmail.com, тел: 907707197.

Шамсудинова Рафоат - кандидат педагогических наук, доцент кафедры языков. Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава. Бохтар. Республика Таджикистан. Тел.: +992-90 577-55-22. E-Mail: rafoat62@mail.ru.

Шарифова Гулистон Амридиновна - доктор филологических наук, доцент Таджикского Технологического Университета, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бехзод 2. кв 17, тел.: (+992) 907 702975, e-mail gulyasab51@gmail.com.

Шаропов Фарход Разокович – доктор экономических наук, доцент, проректор по науке и международным связям Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: farkhod79@mail.ru. Тел: +992 93 5777900.

Шобеков Мирзобек - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: daa-tsuc@mail.ru тел. (+992) 93 4345574.

Юнусова Лола Зубайдуловна – соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, район Сино, Авестинский район 27. E-mail:lola.yunsova.1995@mail.ru. Телефон:919514791.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992934445499. Email: Yu_Mahbuba@mail.ru.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛҲ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиқескиқ науқ, доцент, Таджикский государственн҄й университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо хангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати тахририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиқескиқ науқ, доцент, Таджикский государственн҄й университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақризи мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарризи идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарризи дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарризи бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарризи дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақризи ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти ҳагогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп қардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақризи фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад қарда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди қорқард нашр қарда шавад...» бояд иловаҳо қайд қарда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарризи бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарризи фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарризи мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод қарда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. <p>- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.</p> <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович,
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарҳод Разоқович,
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 31.03.2022. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 24,62.
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
